B. D. GRECOV & A. I. IACUBOVSCHI

HOARDA DE AUR

CUPRINS:

INTRODUCERE

Acum o sută şi douăzeci şi trei de ani, în 1826, Academia de Ştiinţe din Rusia a propus învăţaţilor din această ţară şi din Europa apuseană să prezinte în termen de trei ani lucrări ştiinţifice privitoare la urmările cuceririi Rusiei de către Mongoli, luând parte la un concura cu un premiu de o sută de cervo-neţi *. Lucrarea în legătură cu acest subiect, prezentată la termenul fixat, a fost însă respinsă de Comisia specială, ca nemeritând o apreciere pozitivă.

Şase ani după primul insucces, Academia de Ştiinţe a propus din nou o participare la un concurs pentru tratarea problemei cuceririlor mongole în Europa răsăriteană însă cu o mai largă extindere a subiectului şi ridicând valoarea premiului. Premiul I se ridica acum la suma de două sute de cervoneţi. In legătură cu această chestiune, Academia de Ştiinţe a publicat în 1832 o notă amănunţită, redactată de academicianul Frăhn. Iată care era, după părerea sa, problema principală pe care trebuia s'o rezolve lucrarea prezentată la concurs: „E vorba să fie scrisă o istorie critică despre Ulusul Djuci sau, cum i se mai spune, Hoarda de Aur, bazată, pe de o parte, pe lucrările istoricilor orientali (şi în special a celor -musulmani) şi pe monetele rămase dela hanii acestei dinastii, iar pe de altă parte, pe relatările vechilor cronici ruseşti, polone, maghiare şi altele, precum şi pe alte informaţii întâlnite în lucrările europenilor din acea vreme” 1. Nota amănunţită a lui Frăhn nu se mărginea numai să enumere problemele cele mai importante din istoria Hoardei de Aur, ci se oprea cu de-a-amănuntu! şi asupra tuturor categoriilor de izvoare, insistând asupra celor mai însemnate dintre ele. Trăsătura caracteristică a acestei note privitoare,1a istoria Hoardei de Aur era lipsa complectă a problemelor economico-sociale. Ca urmare a instituirii acestui concurs, Academia de Ştiinţe a primit în anul 1835 o lucrare de mari proporţii, prezentată de orientalistul german Hamimer-

Purgstall. Comisia Academiei de Ştiinţe – care era pe atunci alcătuită din academicienii Frâhn, Krug şi Sehmidt – n'a socotit însă potrivit să atribue lui Hammer vreun premiu, deşi a fost nevoită să recunoască că, pe lângă mari lipsuri, autorul acestei vaste lucrări (1272 de pagini în folio) avea şi merite. Patru ani după insuccesul ei în faţa Comisiei Academiei de Ştiinţe, această lucrare a fost publicată de autor sub titlul „Geschichte der Goldenen Horde în Kiptschak" [„Istoria Hoardei de Aur din Cumania"] de Hammer-Purgstall. Autorul a publicat împreună cu lucrarea şi referatul Academiei, precum şi răspunsul său tăios la acesta '. Astăzi, când a trecut mai mult de un veac dela acest concurs, suntem îndreptăţiţi să spunem, că în ciuda marilor sale lipsuri, lucrarea lui Hammer constituia totuşi un progres care merita, fără îndoială, aprobarea acelei comisii ştiinţifice, în fruntea căreia se afla, de fapt, academicianul Frăhn.

După al doilea „insucces", Academia de Ştiinţe n'a mai redeschis concursul. Totuşi n'au încetat să apară diferite lucrări privitoare la studiul istoriei Hoardei de Aur. Din timp în timp, apăreau diferite articole şi chiar cărţi referitoare la diferite aspecte ale vieţii sale politice şi culturale. O bibliografie a Hoardei de Aur, care nu este încă alcătuită, ar fi o temă utilă – întrucât până şi insuccesele legate de studiul acestei probleme sunt instructive. Lucrările care tratează istoria Hoardei de Aur se întemeiază nu numai pe izvoare scrise, ci şi pe acele monumente ale culturii materiale ce au fost descoperite datorită săpăturilor unuia din primii arheologi ruşi, Tereşcenco, care a scos la iveală, acum un secol, aşezarea celei de a doua capitale a Hoardei de Aur şi anume, Sarai-Berke.

Cei mai mulţi orientalişti ruşi s'au ocupat într'o oarecare măsură de problemele privitoare la istoria Hoardei de Aur. Voi aminti aici numai cele mai însemnate nume: Grigoriev, Saveliev, Be-rezin, Veliaminov-Zernov, Sablucov, Piatcanov, Tiesenhausen şi Veselovschi. Totuşi niciunul dintre ei n'a scris o lucrare de sinteză asupra Hoardei de Aur, în întregul ei complex. Nici până astăzi nu există în limba rusă.o asemenea lucrare, nici în domeniul studiilor ştiinţifice şi nici în cel al lucrărilor de popularizare a ştiinţei.

i Pentru amănunte în (legătură cu această chestiune, vezi V. G. Tiesenhausen, op. cit. Introducerea.

Totuşi, timp de o sută de ani câţi s'au scurs de!a amintitul concurs instituit de Academie, s'a adunat pe tărâmul orientalisticii un fond uriaş de material factic, cuprins atât de izvoarele cercetate şi publicate şi în manuscrisele încă nepublicate, cât şi în materialele adunate în mod special pentru o istorie a Hoardei de Aur, fără să mai vorbim de numărul mare de fapte cuprinse într'o serie din articolele autorilor citaţi mai sus.

Nimeni însă n'a contribuit atât de mult la adunarea materialelor referitoare la istoria Hoardei de Aur ca V. G. Tiesenhausen, care şi-a închinat mulţi ani din viaţă culegerii diferitelor informaţii din izvoarele orientale (arabe şi persarie). Din nefericire, lucrarea sa, publicată în anul 1884 sub titlul „Culegere de materiale referitoare la istoria Hoardei de Aur", voi. I, „Extrase din

operele arabe” a devenit astăzi o raritate bibliografică. Această lucrare confine un mare număr de relatări privitoare la Hoarda de Aur, cuprinse în scrierile autorilor arabi – mai cu seamă egipteni – din secolul al XHI-lea până în secolul al XV-lea.

După volumul I – care cuprinde izvoare arabe – V. G. Tiesenhausen se pregătea să publice volumul II, cu materiale persane. Dar din nefericire, autorul n'a izbutit, dintr'o serie întreagă de motive, să realizeze acest lucru.

În anul 1941, Institutul de Orientalistică al Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S. a publicat manuscrisele lui V. G. Tiesenhausen păstrate în arhiva sa şi care cuprindeau documente în limba persană l referitoare la isteria Hoardei de Aur. Trebue să fim recunoscători muncii uriaşe depuse de A. A. Romaşchievici şi S. L. Volin pentru publicarea acestei lucrări rămasă neterminată. Nu mai trebue să subliniem cu câtă satisfacţie a fost primită această lucrare de toţi cei care se ocupă într'un fel sau în altul de problemele privitoare la istoria Hoardei de Aur. Cei câţiva ani care au trecut dela publicarea acestei lucrări iau arătat cât de necesară era această carte; trimiterile la această scriere se ivesc foarte des în lucrările noastre de istorie. Dacă aruncăm o privire generală asupra muncii de peste un veac a învăţaţilor ruşi şi a celor din Europa apuseană privitor la această importantă şi complexă problemă, trebue să recunoaştem că cercetările minuţioase Şi -îndelungate ale savantului rus V. G. Tiesenhausen au fost deosebit de importante din punctul de vedere a! tradiţiei cul-

1 V. Q. Tiesenhausen, op. cit., voi. II. (Extrase din opere persane, culese de V. G. Tiesenhausen şi prelucrate de A. A. Romaşchievici şi V. L. Volin), Editura Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S., Moscova-Lenin-grad, 1941.

10 Hoarda de Aur şi decăderea el turale. Fără materialele culese de el, nu se poate.descurca astăzi nici un cercetător care se ocupă cu istoria Hoardei de Aur.

Problema Hoardei de Aur ni se pune totuşi din nou în toată amploarea ei, întocmai ca acum un secol.

Pe vremea lui Frăhn, Grigoriev şi Saveliev, numai puţine persoane se interesau de istoria Hoardei de Aur şi în primul rând specialiştii în istoria Rusiei şi în orientalistică. Totuşi, încă de pe atunci s'au emis păreri juste privitoare la Hoarda de Aur şi la rolul ipe care I-a jucat ea în istoria Rusiei.

Iată ce spunea academicianul Frăhn în anul 1832: „Dominaţia acelei dinastii mongole, cunoscută la noi sub denumirea de «Hoarda de Aur», iar la mahomedani sub numele de «Ulus Djuci»... care a constituit odinioară, timp de aproape două secole şi jumătate, teroarea şi cnutul Rusiei, ţinând în lanţurile unei robii necruţătoare coroana şi viaţa cnejilor ruşi – de care dispunea }r după bunul său plac – trebuia să aibă în mod necesar o influenţă mai mare sau mai mică asupra soartei, structurii, instituţiilor, or- < ganizării, moravurilor şi limbii ţării noastre” *. Acest aspect al studiului istoriei Hoardei de Aur desvălue, totuşi, doar o singură v ' latură a problemei. In afară de hanii Hoardei de Aur şi de begii cumano-mongoli dependenţi de ei, trăia în cuprinsul Hoardei de Aur o populaţie numeroasă, care nu era nici nomadă şi nici tătară, ci reprezenta

populaţia locală subjugată ce se ocupa cu agricultura, iar în oraşe înfloreau meşteşugurile şi se desfăşura o viaţă culturală. Prin urmare, Hoarda de Aur avea o populaţie – ce-i drept neomogenă din punctul de vedere al componenţei etnice – care îşi ducea propriul său fel de viaţă şi ale cărei urme s'au păstrat nu numai în operele culturii materiale şi artei, ci şi în realitatea relaţiilor sale culturale reciproce, cu vecinii. Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a dat fiecărui popor din U. R. S. S. posibilitatea să-şi cunoască istoria cu adevărat.

Din punctul de vedere al istoriei popoarelor din U. R. S. S. – şi, în primul rând, al istoriei poporului rus – Ulusul Djuci sau Hoarda de Aur prezintă un interes deosebit; formarea statului centralizat al Moscovei nu poate fi înţeleasă fără Hoarda de Aur, cu care poporul rus a dus lupte pline de eroism. Acest fapt a devenit de mult un adevăr istoric indiscutabil, dar până în ultimul timp istoricii ruşi n'au avut putinţa să se folosească în mod eficace de materialele extrem de bogate privitoare la istoria Hoar-

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cil, voi. II, Anexa 2 (nota lui Frăhn), pag. 555.

Introducere dei de Aur, deoarece ei n'au avut la îndemână culegeri ale acestor izvoare, alcătuite sistematic şi prezentate ştiinţific. Nu exista şi nu există nici până în ziua de azi o istorie amănunţită a Hoardei de Aur, scrisă pe baza unui bogat material factic '. Această lipsă poate fi compensată într'o oarecare măsură prin valoroasa lucrare a Tui A. N. NasonoVintitulată „Tătarii şi Rusia" şi care a fost întocmită nu numai după izvoare ruseşti, ci şi după izvoare orientale, folosite, ce-i drept, în traduceri.

Lucrările lui I. P. Petruşevschi: a) „Cu privire la problema legării ţăranilor de glie în Iran pe vremea stăpânirii Mongolilor", în „Probleme de istorie", 1947, nr. 4; b) „Studii privitoare la istoria relaţiilor feudale din Azerbaidjan şi Armenia din secolul al XVI-lea şi până la începutul secolului al XlX-lea" Editura Universităţii de Stat din Leningrad,A. A. Jdanov", Leningrad, 1949, deşi n'au legătură directă cu subiectul, prezintă totuşi un mare interes pentru istoria Hoardei de Aur. Vezi deasemenea şi A. A. Ali-Zade „Lupta Hoardei de Aur şi a statului Ilhanilor pentru Azerbaidjan", în „Buletinul Academiei de Ştiinţe din R. S. S. Azer-baidjană", 1946, nr. 5 şi 7.

Cunoaşterea istoriei Hoardei de Aur este tot atât de indispensabilă şi pentru înţelegerea întregii evoluţii istorice a popoarelor din Asia Centrală, mai ales începând cu secolul al XV-lea. Ştim că instaurarea stăpânirii hanilor uzbeki în Asia Centrală este legată în modul cel mai strâns de descompunerea Hoardei de Aur, descompunere care a avut loc spre mijlocul secolului al XV-lea.

În sfârşit, fără cunoaşterea istoriei Hoardei de Aur nu se poate înţelege nici istoria nanatelor de Cazan, de Crimeia şi ae Astrahan, dat fiind că acestea din urmă au apărut numai ca o urmare a descompunerii şi decăderii Ulusului Djuci. Ce să mai spunem despre uriaşele teritorii ale „stepelor din Sudul Rusiei", ale Caucazului de Nord şi ale stepelor dela Nordul Mării Gaspice şi Mării Arai, unde era aşezat propriu-zis acest stat, care a fost cândva atât de

puternic? Deasemenea, fără cunoaşterea istoriei Hoardei de Aur nu se poate înţelege nici istoria Republicii Socia-

1 Lucrarea lui Hammer, amintită mai sus, este demult depăşită din toate punctele de vedere. In anul 1943, a apărut la Leipzig, în Editura Otto Hanrassowitz, o carte voluminoasă: B. S p u 1 e r, Die Goldene Horde – Die Mongolen în Russland (1223-1502) [Hoarda de Aur – Mongolii în Rusia (1223-1502)], scrisă pe baza unui material bogat şi înzestrată cu trimiteri amănunţite k diferite izvoare; totuşi, această carte nu poate să împlinească defel golul amintit mai sus. Cartea lui Spuler, deşi se prezintă într'o formă academică, este de fapt neştiinţifică deoarece denaturează dezvoltarea istoriei Kusiei şi luptele poporului rus cu Tătarii.

liste Sovietice Autonome Tătare. In trecut, Tătarii, care trăiesc azi în această republică şi care sunt în primul rând urmaşii vechilor Bulgari, erau strâns legaţi de Hoarda de Aur, atât din punct de vedere politic, cât şi din punct de vedere cultural. Cerinţele ştiinţei istorice sovietice sunt atât de mari, încât tocmai acum, mai mult decât oricând, istoricii au obligaţia să împlinească, în sfârşit, această veche datorie a lor şi să scrie istoria Hoardei de Aur.

La prima vedere, s'ar părea că această sarcină nu este chiar atât de grea, mai cu seamă dacă ţinem seama de faptul că încă din secolul.al XlX-lea şi din prima jumătate a secolului al XX-lea s'a adunat un bogat material factic. Dar aceasta numai la prima vedere, întrucât izvoarele şi materialele sunt totodată şi multe şi puţine. îmi permit să lămuresc această afirmaţie. Intr'adevăr, numărul izvoarelor referitoare la istoria Hoardei de Aur este uriaş. Aceste izvoare au fost scrise în multe limbi – rusă, greacă, latină, cehă, arabă, armeană, turca, persană, georgiană, mongolă, chineză şi altele. In afară de diferitele izvoare narative – cronici şi însemnări de ale călătorilor – s'au păstrat şi documente sub forma iarlîkurilor date de hani, exemplare din formularele corespondenţei oficiale, precum şi mărturii arheologice sub formă de monumente ale culturii materiale şi ale artei.

A trecut mai mult de un secol de când unul din primii arheologi ruşi – Tereşcenco – a făcut săpături sistematice mai mulţi ani în şir pe teritoriul unde se află ruinile capitalei Hoardei de Aur, Sarai-Berke – odinioară un oraş mare – şi unde se află astăzi micul orăşel rus Ţarev. Cea mai mare parte din obiectele culturii materiale provenite din aceste săpături sunt expuse în Secţia de Orientalistică a Muzeului de Stat Ermitaj, alcătuind fondul uneia dintre cele mai mari săli. Importanţa acestor materiale este excepţională, deoarece ele arată, mai bine decât izvoarele scrise, care a fost adevărata stare a civilizaţiei oraşelor Hoardei de Aur.

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre, nu-i este cu putinţă unui singur om să cerceteze toate izvoareleTeferitoare la istoria Hoardei de Aur, deoarece este aproape cu neputinţă ca o singură persoană să cunoască toate limbile în care sunt scrise izvoarele de care am amintit. Prin urmare, chiar numai acest fapt ridică problema unei munci în colectiv pentru cercetarea problemei. Totuşi, dacă din punct de vedere cantitativ există foarte multe

materiale privitoare la istoria Hoardei de Aur, aspectele istoriei sale politice şi sociale nu sunt, din nefericire, tratate toate destul de cornIntroducere plect. Chiar până în ultimul timp, predomina printre istoricii care cunoşteau situaţia diferitelor izvoare părerea – care s'a dovedit, ce-i drept, lipsită de temei – despre neputinţa de a înfăţişa, măcar în trăsături generale, o imagine asupra relaţiilor sociale din Hoarda de Aur, chiar şi în perioada înfloririi sale, adică în secolul al XlV-lea. Problema datării,unei serii de întâmplări din cele mai importante petrecute în sânul Hoardei de Aur pare aproape imposibil de rezolvat. In orice caz, astăzi este cu neputinţă ca cineva să scrie o istorie a Hoardei de Aur, expunând doar în ordine cronologică nu numai evenimentele externe, ci şi pe cele ale vieţii interne. Până şi în problemele legate de cronologia domniei diferiţilor hani, nu exista încă limpezimea necesară. Dificultăţile menţionate, pe care le prezenta studierea istoriei Hoardei de Aur, au împins pe unii istorici la un pesimism exagerat, fapt care 1-a caracterizat şi pe defunctul academician V. V. Barthold; numai aşa se poate explica numărul redus de articole închinate de el problemelor Hoardei de Aur. Deşi a avut unele motive să fie pesimist, V. V. Barthold n'a avut, fireşte, pe de-a-întregul dreptate.

Cunoscând cât de important este astăzi să pună în circulaţie o carte sovietică despre Ulusul Djuci, adică o carte scrisă de pe poziţiile marxist-leniniste, autorii paginilor de faţă şi-au luat sarcina plină de răspundere de a alcătui un studiu asupra istoriei Hoardei de Aur în perioada formării, înfloririi şi decăderii sale, adică între secolele XIII-XV. Acest studiu a fost scris direct după izvoare şi oglindeşte totodată, prin aceasta, şi stadiul actual al cunoştinţelor noastre referitoare la această problemă. Autorii au căutat să folosească izvoare cât mai extinse, dorind să utilizeze nu numai relatări scrise, dar şi date arheologice. In cursul întregii lucrări, autorii şi-au pus ca sarcină nu numai să descrie evenimentele cele mai importante, ci să scoată la iveală şi acele tendinţe ale desvoltării sociale şi politice care s'au manifestat la Hoarda de Aur şi la vecinii ei cei mai apropiaţi – Rusia şi popoarele din Asia Centrală – în secolele XIII-XV. Autorii au înţeles chiar dela început că nici înflorirea şi nici prăbuşirea statului tătar al Hoardei de Aur nu pot fi înţelese izolat, făcându-se 'abstracţie de căile generale ale desvoltării vecinilor săi, Rusia, pe de o parte, şi statele din Asia Centrală, pe de altă parte. Lucrarea de faţă 'a fost alcătuită tocmai pe temeiul acestei situaţii istorice concrete.

Hoarda de Aur n'a fost un stat care s'a desvoltat pe baza evoluţiei normale a unui singur popor. Ea a fost o formaţie statală artificială, alcătuită prin acapararea cu forţa a teritoriilor străine.

Care sunt teritoriile cucerite de Tătari în Europa Răsăriteană? In primul rând Crimeia, cu acea străveche cultură a oraşelor de peţărmul mării şi cu populaţia ei atât de eterogenă din punct de vedere etnic, apoi principatul Bulgarului unde predomina agricultura, după aceea fâşia civilizată a aşezărilor şi oraşelor comerciale de pe Volga – de pildă Saksin —cu o populaţie locală eterogenă (rămăşiţe ale Kazarilor, Alanilor, Guzilor şi Cumanilor ce trecuseră la o viaţă sedentară, precum şi întinderile uriaşe ale stepelor din Sud-Estul

Europei pe care rătăceau Cumanii. La aceste regiuni, străine unele de altele, s'a mai adăugat şi Horezmul, ţară mică dar bogată în oraşe şi civilizată, precum şi regiunea dela poalele munţilor Caucazul de Nord. Toată această lume, atât de variată, a format acel stat condus de Tătari. Hanii tătari s'au sprijinit chiar dela început pe puternice contingente turco-mon-gole, care creşteau pe măsură ce sporea şi populaţia nomadă din stepele stăpânite de Hoarda de Aur. Puterea hanilor se întemeia şi pe un tezaur uriaş, care era alimentat de veniturile provenite din exploatarea tuturor regiunilor civilizate amintite mai sus şi care fuseseră înglobate în acest stat, de tributurile provenite din ţările ruseşti, dela aşezările agricole şi oraşele acestora şi, în sfârşit, din comerţul pe care îl făceau hanii tătari cu ţările învecinate prin intermediul acelor agenţi comerciali musulmani, care se numeau,urtaki". Desvoltarea oraşelor Hoardei de Aur din regiunea Volgii nu se sprijinea atât pe creşterea normală a propriilor forţe de producţie, cât mai cu seamă pe bogăţiile obţinute din jefuirea altor popoare. Este caracteristic de altfel faptul că acea cultură a Hoardei de Aur – atât cea materială cât şi cea spirituală – n'a fost creată prin forţele proprii ale Tătarilor, ci prin munca, cunoştinţele şi priceperea 'popoarelor subjugate.

Un stat ca Hoarda de Aur nu putea să existe decât numai prin violenţă şi prin jefuirea popoarelor subjugate. Totuşi acest stat n'a fost în stare să stăvilească pe deplin progresul vecinilor săi, adică al cnezatelor ruseşti şi al populaţiei acestora, populaţie care iubea munca şi libertatea şi care se îndeletnicea cu agricultura. Mai mult decât atât, Rusia a găsit în sânul ei forţele necesare nu numai pentru a se apăra de Tătari, ci şi pentru a da Hoardei de Aur lovituri care au făcut să se prăbuşească puterea ei militară.

În acest progres înregistrat de Rusia din secolul al XlV-lea şi până în secolul al XV-lea în desvoltarea vieţii sale agricole şi orăşeneşti, în progresul meşteşugurilor şi al conştiinţei politice, în sporirea forţelor sale de creaţie şi, în sfârşit, în dragostea de patrie şi de independenţă, precum şi în rezistenţa sa neobosită, trebue căutată cauza principală a prăbuşirii Hoardei de Aur.

Cealaltă oauză stă în desvoltarea mereu crescândă a popoarelor de agricultori din Asia Centrală, pentru care Hoarda de Aur a prezentat deasemenea o piedică grea, întrucât ea ameninţa în permanentă, prin incursiunile ei de pradă şi prin planurile ei de cucerire, aşezările şi oraşele din Ma viara an-Nahr *.

Aceste două ţări – Rusia şi statul lui Timur şi al dinastiei Timurizilor – au contribuit fiecare în parte la slăbirea şi la lichidarea statului Hoardei de Aur. Oricât de puternici erau hanii tătari, oricât de pregătite erau trupele Tătarilor care făceau incursiuni >de pradă în Rusia şi, în sfârşit, oricâte ttimene * de călăreţi şi de pedestraşi se recrutau din stepă, oricât de mari erau dările luate dela popoarele subjugate, Hoarda de Aur rămânea totuşi, în mod inevitabil,.în urmă în ceeace priveşte desvoltarea ei culturală şi creşterea forţelor de producţie. Este deosebit de caracteristic faptul că în timp ce în a doua jumătate a secolului al XlV-lea şi al XV-'lea, Rusia se îndrepta neabătută spre o lichidare a fărâmiţării feudale şi spre făurirea unui stat feudal centralizat – fapt care era

de altfel favorizat chiar de lupta pentru independenţă ia Rusiei – Hoarda de Aur nu pusese capăt încă discordiilor şi se descompunea în mod inevitabil.

Iată care sunt deci ideile călăuzitoare ale lucrării noastre.

Cartea pe care o prezentăm aprecierii cititorilor se împarte în trei părţi. Prima parte cuprinde perioada formării şi a înfloririi Hoardei de Aur (secolul al XlII-lea până în secolul al XlV-lea); partea a doua cuprinde perioada prăbuşirii Hoardei de Aur. Partea întâi a fost alcătuită de A. I. Iacubovschi, partea a doua de B. D. Grecov şi partea a treia de A. I. Iacubovschi.

*, ^la vara an-Nahr sau Transoxiana era o regiune situată la răsărit de imviul Oxus (Amu-Daria), care cuprindea Sogdiana şi regiunile vecine, pe -are acest fluviu le despărţea de Bactriana – N. R.

n f *Jumenul era o unitate militară care cuprindea aproape zece mii de uMaşi. lumenul era şi o unitate administrativă, care trebuia să dea zece mii fări rrŞt lmparţlrea Pe tumene a fost introdusă de Mongoli într'un număr de „'cmtre c,a're' făceau parte şi Iranul şi Asia Centrală, unde acest fel de Liganizare administrativă s'a păstrat până în secolul al XX-lea – N. R.

I.

Partea I şi a Ii-a sunt reeditate cu complectări importante, iar partea a I'II-a se publică pentru prima oară.

Indicele acestei lucrări a fost alcătuit de C. A. Rachitina, colaborator ştiinţific şef al Muzeului de Stat Ermitaj; ea a participat şi la alcătuirea bibliografiei referitoare la istoria Hoardei de Aur.

Cele două hărţi ce se găsesc anexate la carte au fost alcătuite de sinologul V. N. Cazin.

A. I. IACUBOVSCHI.

PARTEA INTAI i.

FORMAREA ŞI DESVOLTAREA HOARDEI DE AUR IN SECOLELE XUI-XIV

— Hoarda de Aur'

Şi au fost acestea nişte fapte ale căror scântei s'au răspândit pretutindeni, iar'urmările lor rele s'au abătut asupra tuturor.

IBN AL-ASIR (începutul secolului al XlII-lea)

H

CAPITOLUL I

DEŞT-I KIPCIAK (STEPA CUMANA) IN SECOLELE XI-XIII ADICĂ PANA LA VENIREA MONGOLILOR

întinderile fără de sfârşit ale aşa numitelor „stepe din Sudul Rusiei” – dela Nipru până departe spre răsărit, trecând dincolo de Volga – au purtat, începând din secolul al Xl-lea şi până în secolul al XV-lea în literatura orientală (în special cea arabă şi cea persană), denumirea de „Deşt-i Kîpciak”, adică „Stepa Cumană” '

Cuvântul „Kîpciak”, ca atare, nu este cunoscut nici letopiseţelor ruseşti şi nici cronicilor bizantine. Letopiseţele vechi din Rusia folosesc în schimb termenul de „Polovţi”, iar cele bizantine – ca şi autorii care au scris în limba latină – termenul de „Cumani”. Problema etnogenezei Cumanilor a constituit, în

repetate rânduri, obiectul unor cercetări ştiinţifice. Părerile cele mai recente privitoare la această chestiune au fost emise de Markquart, V. V. Barthold, D. Rossovschi şi1 A. Ponomariov. Totuşi nu se poate spune că toate problemele au fost clarificate2. Fără a cerceta în ce chip a obţinut numele de „Cumani” poporul i După cum a arătat V. V. Barthold, Cumanii sunt semnalaţi încă din anul 1030, ca vecini ai Horezmului (V. V. B a r t li o 1 d, Hobwh Tpya o nojioBuax /O nouă Lucrare cu privire la Cumani] în „Pvcckhh HCTopuqecKHft xypHaJi” h,Revista Rusă de Istorie”], voi. VII, pag. 148). Cum remarcă tot V. V. tiarţhold, termenul de „Deşt-i Kîpciak”, se întâlneşte pentru prima oară la ă',Husrauun autor din secolul al Xl-lea (idem, pag. 148).

Markquart, Ober das Volkstum der Komanen [Despre naţionali-Wea Cumanilor]. Vezi şi W. B a n g şi T. Markquart, Osttärkische uialektstudien [Studii asupra dialectelor turceşti răsăritene], Berlin, 1914. Barthold, op. cit., nota 1. D. R o s s o v s c h i, llpoiicxoxyieHHe nojioBiieB [Origina Cumanilor], în „Seminarium Kondakovianum”, voi. VII Lţ™j Praga. A. P o n o m a r i o v, KyMaH-nojioBiibi [Cumano-Potovţii/, în vui, 1940, nr. 3-4.

I care a fost denumit în răsărit „Kîpciaki”, socotim totuşi că e necesar să subliniem că, la sfârşitul secolului al Xl-lea, acest popor era pe deplin stăpân peste întregul Deşt-i Kîpciak. Ar fi însă cu neputinţă să încercăm a stabili data exactă a apariţiei Cumanilor pe teritoriul Europei de Sud-Est, deşi asemenea încercări se fac atât în orientalistică, cât şi în istoriografia rusă. Deabia la începutul secolului al XH-lea, marile evenimente politice încep a-i privi şi pe Cumani sau Kîpciaki.

În lucrarea sa „Ober das Volkstum der Komanen” [„Despre naţionalitatea Cumanilor”], Markquart arată că Kîpciakii (Polov-ţii, Cumanii) apar ca o mare putere politică începând din anul 1120-1121, adică atunci când se ivesc în Caucaz, împreună cu Georgienii, luptând împotriva musulmanilor. Totuşi vechile letopiseţe ruse încep să amintească de ei destul de des, începând dela mijlocul secolului al Xl-lea. Prima incursiune a nomazilor la care au participat şi Cumanii a avut loc, după letopiseţul în versiunea lui Lavrentie, în anul 1054 *. Ca ramură apuseană a Kimakilor, Cumanii au venit în regiunile de stepă dintre Volga şi îNipru în locul Pecenegilor, despre care avem informaţii atât din izvoarele orientale, cât şi din vechile letopiseţe ruseşti. Până la venirea Tătarilor, adică până la începutul secolului al XlII-lea, Deşt-i Kîpciak a fost stăpânit atât ide complect de către Cumani, încât se poate vorbi chiar despre existenţa aici a mai multor stătuleţe de nomazi. Din nefericire, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre – şi mai cu seamă din cauza lipsei de informaţii în izvoarele care au ajuns ipână la noi – nu suntem în măsură să dăm o imagine complectă şi nici măcar schematică a structurii social-politice a acestei societăţi. Şi totuşi, pe ici şi pe colo, ies la iveală trăsături destul de caracteristice din viaţa Deşt-i Kîpciakului.

Să ne oprim în primul rând asupra hotarelor, asupra felului economiei şi a componenţei populaţiei. Nu se poate vorbi despre nişte hotare precise ale Deşt-i Kîpciakului şi aceasta nu numai din pricină că informaţiile din secolul al

XlII-lea referitoare la aceste hotare ar fi prea sărace. Este greu să se vorbească despre nişte hotare precise acolo unde (înşişi contemporanii nu şi le închipuiau ca atare. In orice caz, partea europeană a ţinuturilor stăpânite de Kîpciaki cuprindea – în marginile no JlaBpeHTbeBCKOMy cimcicy [Letopiseţul în versiunea lui Lavrentie], 1910, pag. 158.

Deşt-i Kipciak In sec. XI-XIll

Europei sud-esiace – la Sud ţinuturile până la Nipru, inclusiv Crimeia, la Nord-Est regiunea cursului mijlociu al Volgii până Ja Buligiar (împreună cu această regiune) şi la Sud-Est gurile Volgii.

În istoriografia rusă Cumanii erau socotiţi de obicei ca fiind nişte nomazi deplini. Aceasta este fără îndoială cu totul greşit. Marea massă a lor ducea într'adevăr o viaţă nomadă; totuşi o parte dintre Cumani se mai găseau pe atunci în faza de tranziţie spre îndeletniciri agricole statornice. Şi nici nu putea să fie altfel. Ştim că nomazii care se află în stadiul unei societăţi care devine feudală trec la viaţa sedentară în regiunile învecinate cu o zonă agricolă. Astfel s'au petrecut lucrurile şi în istoria Ţinutului celor Şapte Râuri * şi a HoreZiinului. lin primul caz, avem de-a-face cu un proces interesant de aşezare statornică a nomazilor – a Turkeşilor, Oguzilor, Karlucilor;şi alţii, din secolul al IX-lea până în secolul al Xl-lea – însoţită de o turcizare a populaţiei sedentare din Sogdiana '. In al doilea caz, adică în Horezm, observăm acelaş proces de aşezare statornică a Oguzilor (Turkmieni) nomazi, pe de o parte, şi a Kjîpcia-kilor, pe de altă parte, şi nu numai în ţinuturile învecinate cu Horezmul, dar chiar şi în însăşi această regiune. Procesul acesta îndelungat a determinat în secolul ai XHI-lea – după cum vom vedea mai departe – o turcizare accentuată a limbii horezmice care se vorbea pe atunci2. Nu mai încape nici o îndoială că acelaş proces de 'aşezare statornică l-au suferit şi Cumanii care au venit în atingere directă cu zona agricolă a regiunii cursului inferior al Volgii, a regiunii Donului, a Crimeii şi cu o parte a regiunii Niprului şi chiar a Bulgarului.

Lucrarea cea mai preţioasă cu privire la această problemă era monografia lui N. Aristov „Despre ţinuturile cumane”, tipă-

* Ţinutul celor Şapte Râuri (turc. Iedi-Su) e o regiune din Turchestan, mărginită la Nord de Semi-PaMinsc, la Sud şi Est de hotarele R. P. Chineze şi la Vest de valea Ferganei şi Sîr-Dariei – N. R.

' V. V. B a r t h o 1 d, K sonpocy o H3biKax corflfrâcKOM h TOxapcKOM /Cu privire la problema limbilor sogdiene şi tohare], în „Mpau” [„Iranul”], voiI, pag. 36-38. M a hm ud K aş gări, yol. I, pag. 30 şi 391.

2 Plano Carpini arată că pe vremea lui se vorbea în Harezm limba yomanilor, adică limba cumană (PI a mo Carpini) HcTopHfi mohtojiob IIstoria Mongolilor], Guillaume de Rubrouck, JlyTeinecTBHe b BOCTOTHue CTpaHbi (Călătorii în ţările Răsăritului], traducere de A. I. Malein, » Pb., 1911„ pag. 24). Cu privire la limba horezmică, au apărut în ultima Treme mai multe' articole, în special în legătură cu descoperirile expediţiei arheologice ale lui S. P. Tolstoy în Horezm.

rită încă din anul 1877 '. Cu toate marile dificultăţi legate de raritatea izvoarelor scrise şi a materialelor arheologice, această lucrare ar îi. putut să fie încă demult refăcută. In sfârşit, după o lungă aşteptare, a apărut în anul 1948 cartea lui C. V. Cu-driaşov, intitulată „Stepa cumană”. Această carte urmăreşte scopuri istorico-geografice şi descrie în primul rând topografia taberelor Cumanilor nomazi şi ale reşedinţelor hanilor acestora, precum şi drumurile care duceau spre Cumani şi înapoi spre cnezatele ruseşti. Din acest punct de vedere, cea mai interesantă parte a cărţii o formează capitolul al VUI-lea, intitulat „Stepa cumană în secolul al Xll-lea”, în care C. V. Cudriaşov stabileşte următoarele ţinuturi pe care se ducea o viaţă nomadă: „Intre Dunăre şi Nipru, rătăceau Cumanii denumiţi «cei dela cotul mării» sau «dela Dunăre». La cotul Niprului, de ambele laturi ale pragurilor, * erau aşezările Cumanilor din regiunea Niprului sau ale celor de dincolo de praguri”. Dela Nipru şi până la cursul inferior al Donului, rătăceau „Cumanii de pe ţărmul mării”. Intre Doneţul de Seversc şi Tor – unde se găseau oraşele Şarucan, Sugrov şi Balin – trăiau Cumanii de pe Doneţ. în bazinul Donului, rătăceau Cumanii de pe Don. Intre râurile Orei şi Samara – afluenţii răsăriteni ai Niprului – îşi duceau viaţa Cumanii de dincolo de Orei2. Pe cursul inferior al Volgii, cel puţin pe vremea imperiului Kazarilor (care şi-a pierdut independenţa în anul 965) 3 pulsa o viaţă intensă; ştim că aici se aflau oraşe, ogoare, că exista un negoţ activ, etc. După distrugerea Itilului – capitala imperiului Kazarilor – de Sviatoslav, în anul 965, viaţa culturală n'a încetat. Cumanii, care ocupau atât regiunea cursului inferior al Volgii, cât şi ţinuturile de stepă dintre Volga şi Nipru, primiseră dela premergătorii lor o moştenire bogată. Din relatările lui al-Omari, vedem că în ţinuturile Hoardei de Aur – printre care şi în regiunea Volgii – existau numeroase terenuri cultivate. Pe malurile cursului

1 N. Ar istov, O 3eMJie noJiOBeiiKoft (HCTopHKO-reorpacpiwecKHH oiepK) – [Despre ţara Cumanilor. (Studiu de istorie şi geografie)], Chiev, 1877.

* E vorba de cataractele pe care le formează Niprul când străbate platoul stâncos al stepei ucrainiene, între Cremenciuc şi Zaporoje.

— N. R.

2 C. V. Cudriaşov, nojioBeuKaa CTenb [Stepa cumană], în ZVGO, Seria nouă, voi. II, Moscova, 1948, pag. 134.

3 Letopiseţul în versiunea lui Lavrentie, 1910, pag. 63-64. Despre distrugerea imperiului Kazarilor vorbeşte şi geograful arab Ibn Haukal, dar acesta indică o altă dată şi anume anul 969; probabil că trebue să se dea mai multă crezare letopiseţului în versiunea lui Lavrentie, în BGA, voi. II, pag. 281, 284, 286.

Deşt-i Kîpciak în sec. Xl-XlIl inferior al Volgii, se aflau aşezări de ale Kazarilor şi aceştia duceau o viaţă de agricultori, la oare iau trecut treptat şi noii cuceritori. Numai datorită acestui fapt, se poate explica fenomenul atât de uimitor că nu se mai aude aproape nimic despre Kazari în secolele XII-XIII. In calitate de neguţători şi meşteşugari, Kazarii vor fi găsiţi prin oraşele din Crimeia, precum şi ia Bulgar şi chiar în capitala Horezmului – Urghenci * –

după cum ne relatează Plano Cârpim, care în 1240 a trecut prin Deşt-i Kîpciak, în drumul său spre Mongolia '. Populaţia dela ţară (în cazul acesta Kazarii) îşi pierde treptat limba şi chiar specificul etnic. Cumanii, care începuseră în bună parte să ducă o viaţă de agricultori sedentari în regiunea Donului şi a cursului inferior al Volgii, s'au arătat mai puternici atât în privinţa limbii, cât şi din punct de vedere etnic. In afară de Kazari, s'au mai menţinut în Sud-Estul părţii europene a U. R. S. S., în timpul stăpânirii Cumanilor, şi un mare număr de Alani.

Izvoarele orientale, ca şi cele bizantine de altfel şi, într'o măsură egală şi letopiseţele ruseşti, arată toate, în unanimitate, că în secolele XI-XII şi chiar în secolul al XIII-lea – adică până pe vremea Tătarilor – neguţătorii alani ocupau un loc important în comerţul2 care se făcea pe atunci intens atât pe drumurile de pe Volga dela Bulgar spre Asia Centrală, Ca ucaz. Iran şi Orientul îndepărtat, cât şi prin stepă spre Crimeia, iar de aici spre Trapezund, în Asia Mică şi spre Constantinopol şi chiar cu cnezatele ruseşti.

Să ne oprim puţin asupra primului drum comercial care. începând din vremea Kazarilor şi până la sfârşitul Hoardei de Aur, – adică din secolul al VlII-lea până în secolul al XV-lea – a jucat un rol uriaş în viaţa Europei sud-estice. Cu toată distrugerea Itilului de către Sviatoslav în anul 965, negoţul pe Volga nu s'a întrerupt, deşi a scăzut puţin pentru o bucată de vreme. Orientaliştii au cercetat destul de amănunţit problema comerţului pe Volga, în special pentru secolul al X-lea. într'o lucrare a celui mai imare cercetător ial istoriei Asiei Centrale, Barthold, lucrare intitulată „Turchestanul în perioada nă-

* Urghenci, situat pe locul actualului Cunea-Urghenci, aproape de vărsarea tluviului Amu-Daria în Marea Arai, a fost capitala Horezmului Panama mutarea acesteia la Kiva – N. R.

r 24 Carpini şi Guillaume deRubrouck, op. cit.

Ibidem – V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I. pag. 47 (textul pag. 55 (traducere rusă) şi passim.

Z4 vălirii Mongolilor”, găsim o interesantă listă a mărfurilor care se transportau în secolul al X-lea pe drumul Volgii, dela Bulgar spre Horezm. Această listă a fost extrasă din lucrările geografului arab al-Makdişi din a doua jumătate a secolului al X-lea. Iată textul acestei liste, aşa cum e redat el în traducerea lui V. V. Barthold: „Blănuri de samur, ermină, dihor, nevăstuieă, jder, vulpi, castori, iepuri şi capre, apoi lumânări, săgeţi, scoarţe de plop alb, calpace înalte, clei de peşte, colţi de morsă, grăsime de castor, chihlibar, piei de cal tăbăcite, miere, nuci cojite, şoimi, săbii, platoşe, scoarţă de mesteacăn, robi slavi, berbeci, vaci, iată ce se obţine dela Bulgar” '. Din această listă, reiese limpede că acest negoţ era departe de a se limita numai la obiectele de lux, adică în primul rând la blănuri. Pe lângă acestea, mai sunt menţionate „piei de cal tăbăcite”, scoarţă de copac pentru tăbă-cirea pieilor, robi şi vite. Ştim că oraşul Bulgar, care a crescut foarte imult ipe vremea Cumanilor, îşi datoreşte bunăstarea materială nu numai negoţului cu blănuri, ci şi celui cu piei. Se mai pune întrebarea care din aceste două articole a jucat un rol mai mare în

dobândirea de venituri. In schimbul blănurilor care soseau la Bulgar, din „Ţara întunericului” – unde locuiau triburile Visu, Viru şi Iura – se aduceau din Caucaz diferite produse metalice. Al-Garnati aminteşte de lamele de săbii din Azerbaidjan, care costau la locul de producţie un dinar pentru patru săbii. Dacă un dinar valora cinci ruble aur, atunci înseamnă că o siabie costa o rublă şi 25 de copeici2.

Trebue să subliniem deasemenea şi importanţa negoţului cu robi, care treceau în grupe mari prin pieţele Bulgarului şi Iti-lului spre Iran, Asia Centrală şi alte ţări din răsărit. Printre robi, se numără Slavi, Ruşi, Bulgari, Burtaşi, Pecenegi şi captivi dela alte popoare sedentare sau nomade din Europa răsăriteană. Aproape toţi (geografii arabi arată în lucrările lor că negoţul cu robi pe drumul Volgii ocupa un loc important. Geograful arab Ibn Rusta, din secolul al X-lea 3 şi geograful persan Gar-dizi din secolul al Xl-lea 4 relatează că popoarele care locuesc în regiunea Volgii se vânează unele pe altele, prind pe duşmani

1 V. V. Barthold, TypnecTaH b anoxy MOHnwibCKoro HaniecTBHS [Turchestanul In perioada năvălirii Mongolilor], voi. II, pag. 295.

2 Al-Amdalusi al-Garnati, ed. Ferrand, Paris, 1925, pag. 118.

3 VSA, voi. VII, pag. 145-146.

* G a r d i z i, textul persan şi traducerea unui fragment despre nomazi. (V. V. Barthold, Ottct o noe3flKe b CpenHioio A3hk> c HayiHOă uejibio b 1893-1894 rr. [Dare de seamă cu ^privire la o călătorie în Asm Central* făcută în scop ştiinţific în anii 1893-1894], pag. 120).

Deşt-l Kîpciak în sec. XI-XIII şi îi vând ca robi pe pieţele amintite, unde cumpărătorii principali erau neguţătorii de sclavi veniţi din Orient.

Pe vremea Cumanilor, a continuat negoţul dela Bulgar pe calea Volgii şi avem toate motivele să susţinem că natura acestui neo-oţ, inclusiv obiectul lui, nu s'a schimbat de fel. S'au schimbat'doar centrele acestui negoţ.

După distrugerea Itilului (situat la gura Volgii), locul acestuia din urmă a fost ocupat de Saksin, despre care nu avem, din nefericire, decât puţine informaţii în izvoare. In literatura de specialitate, nu avem până astăzi o părere unanimă asupra locului unde se afla acest oraş. Pare just punctul de vedere susţinut de Westberg şi Barthold1, după care Saksinul se afla aproape de gurile Volgii, adică nu prea departe de Astrahanul de astăzi, probabil pe locul vechiului Itil. Este posibil ca cea mai de seamă relatare despre Saksin să fie cea a călătorului arab al-Andalusi al-Garnati, care a călătorit la începutul secolului al XII-lea prin regiunea Volgii, dela gurile ei şi până la Bulgar. El a trăit câţiva ani în regiunea Volgii, aşa că informaţiile date de el capătă valoarea unor mărturii. Deşi cunoştea destul de bine Saksinul, el se mărgineşte, din nefericire, în notele sale, doar la unele observaţii şi anume că a trăit în acest oraş, că s'a întâlnit cu anumiţi oameni, dar el nu descrie Saksinul, cu toate că aminteşte de moscheile, bazarele şi clădirile de aici2.

De numele aceluiaşi al-Andalusi al-Garnati este legată şi relatarea că majoritatea populaţiei din Saksin era formată din Guzi. Este vorba de cele

patruzeci de triburi de Guzi, adică furcmeni3. Dacă Saksinul tindea pe vremea Cumanilor să joace, sub raportul comercial, rolul Itilului Kazarilor, fiind totodată şi o piaţă importantă a Europei sud-estice, negoţul se găsea în Nord-Est – ca şi în perioada precedentă – în mâinile Bulgarului, care se desvoltase foarte mult iîn comparaţie cu extinderea pe care o avea oraşul în secolul al X-lea. Cât de bogat era oraşul Bulgar şi emirul de aici şi cât de departe se întindeau spre răsărit legăturile sale comerciale, se poate vedea din faptul următor. După autorul lucrării „Tarih-i Beihak" [„Istoria lui

V. V. Barthold, OiepK hctophh TypKMeHCKoro Hapoaa /Studiul asupra istoriei poporului turcmen], extras din „Jurcmenia", voi. I, pag. 38-39.

— Westberg, în IAN, 1899, pag. 291.

* Al-Andalusi al-Garnati, 1925 pag. 116.

R +u iCh^ria Kazvini, ed. Wiistenfeld, voi. II, pag. 402 – V. V. a a r t h o 1 d, OiepK hctophh TypKMeHCKoro Hapofla [Studiu asupra istoriei poporului turcmen], pag. 39.

Beihak"], emirul bulgar Abu Ishak Ibrahim, fiul lui Muhammet, fiul lui Baltavar, a trimis în anul Hegirei 415 (=1024-1025) o însemnată sumă de bani pentru construirea unor moschei pentru sărbătorirea zilei de Vineri în oraşele Sebzabar şi Hos-roudjird, precum şi daruri bogate padişahului Korasanuîui * '. Judecând după informaţiile din letopiseţe, Bulgarul a fost un mare oraş, ale cărui ruine se găsesc lângă satul Bolgarî-Us-penscoe pe Volga, în R. S. S. A. Tătară. Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie, descriind incursiunea lui Vsevolod Gheorghie-vici, cneazul de Suzdal, împotriva Bulgarului, în anul 1182, ne spune că Ruşii, după ce au lăsat o parte din cetele lor pe mal, „au purces călări în ţara Bulgarului spre marea cetate Bulgarul de Argint. Bulgarii, însă, văzând mulţimea cea mare a pâlcurilor ruseşti, nu s'au putut împotrivi şi s'au închis în cetatea lor; iar cnejii cei tineri au înconjurat-o călări, alergând la porţi pentru a se lupta" 2.

Din această povestire, reiese limpede că Bulgarul n'a fost numai un oraş mare, dar şi o cetate înconjurată de ziduri. Un călător lanab dela începutul secolului <al XH-lea, ide care am mai amintit, adaugă la datele letopiseţului dela mănăstirea Sf. Ipatie şi următoarele informaţii de preţ: „El [Bulgar] este o cetate ridicată din Lemn de pin, iar zidurile sale sunt făcute din lemn de stejar şi: împrejur [trăiesc] triburi turceşti fără de număr" 3.

Deci Bulgarul era un oraş mare de lemn, care lua foc probabil destul de des. 'In această privinţă, este caracteristică po-vestirea letopiseţului oare spune sub anul 6737 (1229): „Degnab a trimis dumnezeu răzbunarea s.a asupra necredincioşilor şi a aprins oraşul lor cel mare [Bulgar] şi a ars mai mult de jumătate" 4.

Un istoriograf persan din a doua jumătate a secolului al XHI-lea, Djuvaini, care a scris o istorie a cuceririlor lui Gin-

* Komsanul e o regiune care1 cuprinde partea de Nord-Est a Iranului, partea de Sud a R. S. S. Turcmene şi partea de Nord-Vest a actualului

Afganistan. Astăzi, numele de Korasan este dat unei provincii din Nord-Estul Iranului – N. R.

1 Abu-1 Hasan Beihaki (Ibn F u n d a k),Tarih-i Beihak [Istoria lui Beihak], Teheran, 1317, pag. 53.

2 HnaTbeBCKaa Jieroimeb [Letopisețul dela mănăstirea Sf. Ipatie], 1871, pag. 422-423.

3 A l-A n d a l u s i a l-G a r n a t i, pag. 236-237.

* rioJiHoe co6paHHe pyccrax JieTonncei [Culegere complectă de letopi* sete rusești], voi. VII, pag. 136.

,Deșt-i Kîpciak în sec. XI-XIII ghis-han, vorbește și el de Bulgar, ca de un oraș foarte populat și cu neputință'de cucerit1. Drumul dela Bulgar la Saksin, pe Volga, și mai departe spre Marea Caspică (după relatările geografului' arab Iakut, din Saksin spre MangâșMk se călătorea în secolele XII-XIII pe calea mării) 2 se găsea în întregime în mâinile Cumanilor, care, asemenea Kazarilor din secolele IX-X, percepeau o vamă dela vasele comerciale; această vamă procura, desigur, hanilor cumani venituri'considerabile. Știm că până în secolul al Xll-lea, corăbiile rusești – nu numai cele comerciale, ci și cele de război – pluteau pe Volga până la țărmurile caucaziene ale Mării Caspice. Intr'un articol al său „Caucazul, Turchestanul și Volga” (pag. 7), V. V. Barthold scrie următoarele: „In secolul al Xll-lea, musulmanii au pieirdut pentru câtva timp Derbentul și chiar câteva regiuni situate mai la Sud. La aceste războaie, au luat parte și Ruși; se vorbește chiar de o înfrângere a flotei rusești în anul 1175 în apropiere de Bacu”.

Legăturile de negoț și1 cele culturale ale regiunii Volgii cu Răsăritul erau în această epocă atât de puternice, încât trupele cumane foloseau chiar arme de aruncat, arme care erau întrebuințate pe o scară largă în statele feudale din Asia Centrală, în Iran și în Caucaz. Letopisețul dela mănăstirea Sf. Ipatie ne-a lăsat, sub anul 1184, observații deosebit de prețioase cu privire la participarea în rândurile trupelor cumane a unor specialiști musulmani, meșteri în mânuirea mașinilor de azvârlit foc. Nemernicul de „Konciak cel fără de dumnezeu și de trei ori blestemat a pornit spre țara rusească cu mulțime mare de Po-lovți, vrând să prade cetățile rusești și să le ardă cu foc; căci el aflase pe un besunman * care știa să arunce foc viu; ei aveau arcuri bine întinse care săgetau singure și pe care cincizeci de oameni cu greu le puteau întinde” 3.

Această istorisire ne dă o relatare directă și neîndoioasă despre existența în armata cumană a unor mașini care aruncau proiectile umplute cu o compoziție inflamabilă specială, la baza căreia stătea păcura. Este caracteristic faptul că în „Cântec des- ' Juwayni, Gibb Memorial Series [Seria de Memorii GibbJ, voi. XVI, Partea I, pag. 224.

I a k u t, FeorpacjmqecKHH cjioBapb [Dicționar geografic/, ed. Wusten- >eld, voi. IV, pag. 670.

Bcsurman, denumire dată musulmanilor în vechile letopisețe ruHnaTbeBCKan jieToimcb [Letopisețul dela mănăstirea Sf. Ipatie], pre oastea lui Igor” găsim indicații precise despre folosirea acestor mașini pentru a căror

denumire este folosită terminologia persană. Redăm două pasaje: „0, departe-şi luă zborul şoimul Punând pe goană păsările

— până la mare!

Dar oastea cea vitează a lui Igor n'o să mai învie!

— Strigă în urmă-i Carna iar Jelea porni, peste pământ rusesc, Cu smagă împroşcând, din corn de foc” ' Şi într'un alt loc: „Căci tu arunci cu vii sereşire peste uscat

— cu ai lui Gleb fii îndrăzneţi”.2

Tureologul P. Melioranschi a atras la vremea sa atenţia asupra acestor pasaje remarcabile 3. După părerea lui P. Melioranschi, „sereşir” este cuvântul persan „tir-i-cerh”; „tir” înseamnă săgeată sau proiectil, iar prin „cerii” se înţeleg în limb? persană arbaletele, care sunt amintite şi în pasajul din letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie sub anul 1184. Prin „smaga” P. Melioranschi înţelege păcură, iar „plamennâi rog” este sinonimul rusesc al cuvântului „sereşir” 4.

Fără îndoială că meşterii care trebuiau să mânuiască maşinile mai sus amintite erau musulmani veniţi din Horezm sau din Caucaz, iar păcura provenea dela Bacu. Despre un emigrant musulman vorbeşte, de altfel, destul de limpede şi letopiseţul: „Căci el găsise pe un besurman care ştia să arunce foc viu”.

1 Cjiobo o nojiKy HropeBe [Cântec despre oastea lui Igor], ediţia lui Dubenschi, pag. 98. [Vezi în rom. Cântec despre oastea lui Igor, ţiul lui Sveatoslav, nepotul lui Oleg, traducere din vechea rusă, cu'introducere şi comentarii de Mihai Beniuc, ediţia a Ii-a Editura Cartea Rusă 1953, pag. 29-30 – N. R. J

2 Idem, pag. 150 [vezi în rom. idem, pag. 37 – N. R.].

3 TypeitKHe ajieiweHTbi b a3UKe «CjiOBa o nojiKy HropeBe» [Elementele turceşti In limba din „Cântec despre oastea lui Igor], în IORIS Acad. de Ştiinţe, voi. VII, pag. 296-301; ZVO, XIV, pag. 22.

4 Vezi articolul meu. PacKa3 H6h-3ji-Bh6h o noxo/ie Majioa3HftcKHxTypoK Ha Cy^aK, nojioBiţeB h pyccKHX b Haqajie XIII b.” [„Povestirea lui Ibnal-Bibi despre incursiunea Turcilor din Asia Mică în Sudak şi despre campaniile Cumanilor şi ale Ruşilor la începutul secolului al XlII-iea”'], în „Analele Bizantine ale1 Acad. de Ştiinţe din U. R. S. S.”, voi. XXV, pag. 59.

Deşt-i Kipciak în sec. XI-Ă1II

Cât de răspândit era în Orient acest fel de „artilerie” feudală sui-generis, se poate vedea şi din faptul că aproape toate izvoarele din epoca mongolă şi premongolă – atât cele persane, cât şi cele arabe – care descriu asediul oraşelor, 'amintesc de folosirea acestor maşini care aruncă foc '.

Odată cu comerţul, a pătruns din Orient în oraşele din regiunea Volgii şi mahomedanismul. Ştim că în secolul al X-lea Bulgarul era un oraş aproape curat musulman, iar la Itil2, erau pe vremea aceea treizeci de moschei, după indicaţiile lui Ibn-Haukal, geograful arab din secolul al X-lea. Guillaume de Ru-

brouck, care se îndrepta spre Mongolia şi a străbătut regiunea Volgii pe la mijlocul secolului al XHI-lea, spune următoarele despre Bulgar: „Şi eu mă mir cum de a adus diavolul aci legea lui Mahomed” 3. Dar Guillaume de Rubrouck nu cunoştea istoria regiunii Volgii, căci altminteri n'ar fi pus o asemenea întrebare. Islamizarea populaţiei orăşeneşti din regiunea Volgii – în special din centre atât de mari ca, de pildă, Bulgar sau Itil (mai târziu Saksin) – era opera negufătorilor şi meşteşugarilor care veneau în număr mare şi se stabileau în regiunea Volgii, şi nu numai a solilor oficiali ai califului Muktadir, trimişi la emirul dela Bulgar în anul 921-922 \par Regiunea Volgii, împreună cu stepa prin care rătăceau Cumanii, legase relaţii comerciale aproape neîntrerupte cu cnezatele ruseşti, atât cele din bazinul Niprului şi al afluenţilor săi, cât şi din bazinul fluviului Ooa. Nu numai din Bulgar, ci şi din Riazan şi din regiunea Niprului veneau în stepă şi în regiunea cursului inferior al Volgii cerealele şi inul, produse care erau atât de căutate în Asia Centrală, în Caucaz şi în Iran. După operele geografilor arabi şi persani, piaţa Derbentului din secolul al X-lea, adică încă de pe vremea Kazarilor, trecea drept centru al negoţului de robi5 aduşi din Europa răsăriteană, şi era vestită ca piaţă de desfacere pentru inul rusesc.

PaccKa3 H6H-aji-Bn6H o noxo#e Majioa3HftcKHX TypoK Ha Cy/ţaK, no-npBueB h pyccKHx b Haqajie XIII b. /Povestirea lui Ibn al-Bibi despre incursiunea Furcilor din Asia Mică în Sudak şi despre campaniile Cumanilor şi aie Huşilor la începutul secolului al XlII-tea], în „Analele Bizantine ale Acad. „A6 ^in U-R;S-Svoi. XXV, pag. 57, 70. ^ Alai exact în cartierul său comercial denumit „Hazaran”.

Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., P« 3o nyTemeCTBne HCH-OafljiaHa Ha Bojiry. /Călătoria lui Ibn Fadlan la sub redacţia Acad. I. I. Cracicovschi, 1939.

HaukaI> în BGA' voi II a 242 a 242' în BGA> V°l l> PaS' 184 ~ I

Vechile letopiseţe ruseşti – letopiseţul în versiunea lui La-vrentie şi cel dela mănăstirea Sf. Ipatie – sunt pline de tot felul de povestiri în legătură cu desele incursiuni ale Cumanilor nomazi în ţările ruseşti. Caracteristice sunt următoarele cuvinte ale letopiseţului în versiunea lui Lavrentie, sub anul 1093: „Po-lovţii se războiră vreme îndelungată şi s'au îndreptat asupra Torţscului, iar oamenii din acea cetate, slăbiţi fiind de foame, s'au predat ostaşilor; Polovţii, însă, după ce au luat cetatea, au ars-o cu foc, iar pe locuitori i-au risipit”'.

Intr'un alt loc, sub anul 1094, citim: „Ţăranii au pierit, alţii au fost prinşi şi au fost risipiţi în diferite ţări” 2. Nu avem nici un motiv să punem la îndoială afirmaţiile letopiseţului cu privire la numărul mare al incursiunilor cumane. In epoca feudală 3, influenţa reciprocă a regiunilor agricole şi a stepei nomade se exercita peste tot în acelaş fel. Dela această regulă n'au făcut excepţie nici cnezatele ruseşti. Incursiunile neîntrerupte ale nomazilor sunt un fenomen obişnuit. Prin incursiunile pe care le făceau, ei îşi procurau diferite bunuri (pradă) care ocupau un loc de seamă în sistemul economiei lor. Letopiseţele abundă în tot felul de relatări în legătură cu luarea unor prăzi mari sub forma a

tot felul de bunuri, printre care şi vite şi oameni. Totuşi, ar fi o eroare gravă să credem că relaţiile dintre cnezatele feudale ruse şi stepa pe care rătăceau Cumanii se limitau numai la o duşmănie neîntreruptă, că incursiunile hanilor cumani „în ţara rusească” alternau cu expediţiile cnejilor în adâncurile Deşt-i Kîpciakului. Europa de Sud-Est nu alcătueşte o excepţie în această privinţă. In epoca feudală, pretutindeni unde erau vecine societăţile agricole şi cele nomade, incursiunile războinice pentru pradă se împleteau cu relaţii paşnice de negoţ. Istoria Asiei Centrale, a Mongoliei şi a Chinei este plină de fapte de acest fel. Mai mult decât atât, nici duşmănia dintre cnejii ruşi şi hanii cumani adesea nu împiedica desfăşurarea normală a negoţului. Neguţătorii treceau liberi cu mărfurile lor dintr'o parte într'alta, fără cel mai mic risc de a se vedea expuşi atacurilor vreunuia dintre adversari. In pasajul amintit mai sus, sub anul 1184, letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie relatează

1 JTeTonHCb no JlaBpeHTbeBCKOMy cnHCKy. [Letopiseţul In versiunea lut LavrentieJ, ed. Comisiei Arheografice 1910, pag. 217.

2 Idem, pag. 219.

3 Aici avem în vedere, fireşte, doar fazele cele mai timpurii ale formării relaţiilor feudale.

Deşt-i Kipciak în sec. XI-XIII 31 un fapt interesant în această privinţă: „In drumul lor, au în-âlnit nişte neguţători străini care mergeau în sens opus, venind din ţara'Polovţilor şi care le-au spus că Polovţii se găsesc la Horol” '. Faptul acesta nu constitue ceva întâmplător. Libertatea trecerii caravanelor printre taberele duşmane este ceva caracteristic pentru Orientul feudal. îmi permit să amintesc încă un ifapt din perioada Cruciatelor, fapt care se.referă la aceeaşi epocă (adică la sfârşitul1 secolului al Xll-lea). Ibn Djubair relatează că pe vremea luptelor dintre musulmani şi cruciaţi, negoţul cu caravanele nu fusese întrerupt. Neguţătorii din Damasc – oraş care se afţa în mâinile musulmanilor – treceau în linişte spre Akka, ce se afla pe atunci în stăpânirea cruciaţilor. Intre alţii, însuşi Ibn Djubair a călătorit pe acest drum şi el observă că între părţile vrăjmaşe exista în această privinţă o înţelegere tacită.

Un loc de seamă în sistemul relaţiilor comerciale din această epocă îl ocupa şi drumul care pornea din regiunea Volgii şi din cnezatele ruseşti, prin Griimeia spre Trapezund. La Trapezund soseau nu numai blănuri, în şi robi, ci şi grâne ruseşti, de care avea atâta nevoie acest mare port întărit. Ca şi mai înainte, în secolul al X-lea, drumurile comerciale treceau prin Trapezund spre Hamadan, Tabriz şi alte localităţi. îmi permit să redau aici două povestiri în legătură cu acest negoţ – cea dintâi a unui istoric arab din prima jumătate a secolului a! XHI-lea, iar a doua a celebrului călugăr minorit (franciscan) Guillaume de Rubrouck, care a trecut în anul 1253 prin Crimeia, în drum spre Mongolia. Relatările primului.se referă la perioada cu-mană, iar ale celui de al doilea se referă la o perioadă atât de apropiata de începutul stăpânirii Mongolilor, încât ele pot caracteriza întru totul felul de organizare a Cumanilor. In legătură cu expediţia lui Djebe şi a lui Subutai (1223), Ibn al-Asir scrie următoarele: „Ei -au ajuns astfel la cetatea Sudakului; aceasta este o aşezare a

Kîpcrakilor [Cumanilor – A /.], de unde ei capătă grane, căci ea [cetatea] se află pe ţărmul Mării Kazarilor * şi colo se opresc corăbiile cu stofe; pe acestea le cumpără Kîp-ciakii, şi m schimb ei vând fete şi robi, blănuri de castor, vulpi negre, veveriţe şi alte lucruri care se găsesc prin părţile lor” 2. irerzeci de ani mai târziu, a călătorit prin Sudak şi1 Guillaume

Pag 42?naTbeBCKasl -leTonHCfa. [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipaiie],

* Marea Neagră – N. R. v. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 26.

de Rubrouck.,Soldaia [Sudak] este aşezată în faţa cetăţii Sinope şi acolo se opresc toţi neguţătorii, atât cei care vin din Turcia şi doresc să călătorească spre părţile Nordului, cât şi cei care se înapoiază din Rusia şi din părţile Nordului şi care doresc să ajungă în Turcia. Unii aduc enmine, veveriţe şi alte blănuri scumpe; alţii aduc ţesături de bumbac, sau bombax (gumba-sio), mătăsuri şi plante aromatice”1. Acest comerţ se afla mai ales în mâinile neguţătorilor din Asia Mică, care erau de origină turcă, arabă şi persană. După cum am văzut, neguţătorii alani au jucat îşi ei un.rol destul de important în acest comerţ. Negoţul acesta trebuia să influenţeze favorabil atât buna stare economică a hanilor cumani şi a dregătorilor lor, cât şi cea a be-gilor cumani care îndeplineau cele mai de seamă funcţii. Totuşi acest negoţ n'a fost creat numai de Cumani. Viaţa comercială intensă din Crimeia, din Bulgar, din Itil şi apoi dela Saksin fusese moştenită de Cumani din perioada anterioară. Este indiscutabil că puterea politică pe care ei au exercitat-o asupra Crimeii şi a oraşelor ei comerciale, precum şi asupra regiunii cursului inferior al Volgii a adus Cumanilor foloase importante. Trăind în condiţiile de viaţă ale unei societăţi nomade, hanii cumani nu ajunseseră încă la nivelul la care se aflau Mongolii în secolul al XHI-lea – şi în special în secolul al XlV-lea – când aveau un aparat de guvernare aproape centralizat, atât în statul Hoardei de Aur, cât şi în cel hulaghid2.

Deşi Ibn al-Asir, atunci când vorbeşte despre Sudak, la începutul secolului al XlII-lea, afirma că „acesta este o cetate a iKîpciakilor”, totuşi cuvintele sale nu trebue înţelese în sensul că majoritatea populaţiei de acolo era cumană. Exprimându-se astfel, el voia doar să spună că în Sudak se aflau dregătorii cumani pentru perceperea regulată a dărilor cuvenite visteriei hanilor. Nu voiri greşi dacă vom presupune că iacei demnitari care ipe vremea stăpânirii Mongolilor purtau titlul de „daruga” şi a căror funcţie principală era controlul perceperii la timp a tributului (din ţinuturile supuse) şi a birurilor din interiorul statului, precum şi administrarea generală a unei anumite regiuni, existau şi1 la Cumani, purtând probabil numele turcesc „baskak”. Acest din urmă termen nu este încă destul de bine studiat. Cuvântul

1 Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 66.

2 E vorba de statul persan de sub stăpânirea dinastiei mongole Hulagu. Ar fi fost mai corect de scris „Hulaguid”, îhsă în istoriografia rusă se obişmieşte să se scrie mai simplu „Hulaghid'.

Deşt-i Kîpciak In sec. XI-XIII turc „baskak” a putut fi întrebuinţat în statul mongol într'un sens t'ehnico-administrativ, dacă a fost luat cu acest

înţeles sau cu unul apropiat din viaţa de toate zilele. Tributul ocupa în statul cuman un loc de seamă, deoarece el era perceput nu numai dela o serie de oraşe din Crimeia, ci şi dela bogatul oraş Bulgar, precum şi din regiunea cursului inferior al Volgii. Dacă nu avem măcar' siguranţa nici cu privire la folosirea termenului „baskak” în perioada cumană, atunci ce să mai spunem despre sistemul propriu zis al organizării administrative a „statului” cuman? Dar chiar termenul de „stat” se poate oare aplica Cumanilor şi uniunilor lor de triburi în sensul pe care-1 avea.la Mongoli în secolul al XHI-lea şi al XlV-lea?

Acestea sunt părerile noastre cu privire la relaţiile dintre Cumani şi vecinii lor mai civilizaţi – adică cnezatele feudale ruseşti, oraşele din Crimeia şi hanatul de Bulgar. Totuşi, în ultima lucrare despre Cumani a academicianului V. A. Gordlev-scfai, intitulată „Ce înseamnă «lupul desculţ»„? > – o lucrare plină de materiale şi păreri interesante referitoare la diferite probleme particulare – există unele păreri cu caracter general, care ne dau – după părerea noastră – o imagine greşită asupra relaţiilor dintre Ruşi şi Cumani. In opoziţie cu părerile tradiţionale şi juste ale istoriografiei ruse referitoare la aceste relaţii, autorul schiţează imaginea unei vecinătăţi paşnice, a unor rela-fii de prietenie şi a unei ajutorări reciproce. V. A. Gordlevschi crede că părerile diferitelor izvoare ruseşti despre relele şi nenorocirile pricinuite de Cumanii nomazi ţinuturilor ruseşti reprezintă „părerea oficială, inspirată de biserică” 2. „Pentru biserică, scrie el – Cumanii sunt adesea duşmanii care ruinează «ţara rusească şi ^varsă fără încetare sânge de creştin». Dar atunci când cnejii încep să-i cunoască mai îndeaproape, Cumanii devin rude prin alianţă” 3.

Istoricii din U. R. S. S. şi mai cu seamă cei care studiază Rusia dinainte de Revoluţie s'ar putea împăca greu cu o asemenea părere. Nu putem fi de acord nici cu opinia autorului că „în concepţiile a trei generaţii, se vădeşte o simpatie tot mai accentuată faţă de nomazi” 4.

aut J V' A G ° r d 1 e v s c h i, Hto TaKoe „Bochh bojik” [Ce înseamnă du? f”„ aC!%L?J' in... Analele Acad. de Ştiinţe din U. R. S. S.”, OUI, voi. VI, tasc. 4 1947, pag. 317 şi urm. Idem, pag. 323.

4 utm' PaS- 323-324. Ibidem.

—

În relatările letopiseţelor cu privire La nenorocirile pricinuite de incursiunile Cumanilor, nu se exprimă părerea oficială ia bisericii ruse, ci sunt redate suferinţele reale ale agricultorilor ruşi şi ale populaţiei dela oraşe, care-şi pierdeau, cu ocazia acestor incursiuni, rudele, căminul şi bunurile agonisite cu trudă. E un lucru de.altfel cunoscut în istorie că în evul mediu nomazii preferau să atace regiunile agricole şi să poarte războaie pustiitoare, decât să întreţină cu acestea relaţii comerciale, avantajoase.

Din nefericire, izvoarele cuprind foarte puţine informaţii care să ne dea posibilitatea să ne facem, chiar şi în linii mari, o imagine a orânduirii social-politice din Deşt-i Kîpciak. In stadiul actual al cunoştinţelor noastre, putem afirma doar că şi Cumanii, ca şi Kazarii şi Guzii în secolul al X-lea, fără a mai vorbi de „Comănacii negri” * şi de „Pecenegii” din secolul al XI-lea, se aflau de

pe atunci în faza de trecere spre societatea prefeudală. Chiar simplul fapt că printre begii guzi se aflau oameni atât de bogaţi, care posedau sute de mii de capete de vite cornute, mari şi mici ', dovedeşte existenţa unei mari proprietăţi particulare asupra vitelor, fapt care dă naştere în stepă unor forme primitive de exploatare feudală, în condiţiile unui patriarhat încă în vigoare şi a unor relaţii gentilice şi de trib, în condiţiile în care nomazii (producători direcţi) aveau o economie proprie şi când exista o constrânigere extraeconomică din partea begului, care dispunea de păşuni.

Trebue să renunţăm, din nefericire, la descrierea relaţiilor gentilice şi de trib din sânul societăţii cumane, din cauza lipsei de material în care ne găsim în stadiul actual al cunoştinţelor noastre. Acest gol poate fi umplut – într'o anumită măsură – prin informaţiile privitoare la structura socială a Mongolilor dela sfârşitul secoluJui al XH-lea şi începutul secolului al XlII-lea pe care ni le-au lăsat izvoarele. Această compensare este valabilă, întrucât societatea mongolă se afla, în acea epocă – în ceeace priveşte treapta de desvoltare a culturii sale – aproape la ace-laş nivel cu Kîpciakii sau Cumanii.

* Comănacii negri (turc. Karakalpaci) erau un popor turc din Asia Centrală, pomenit în letopiseţele ruseştî din secolul al XH-lea. Se pare că ei au emigrat ta Asia Centrală din regiunea Volgii – N. R.

i IRAN, nr. I-II, 1924, pag. 246; numărul e desigur exagerat.

În schimb, avem ceva mai multe date în ceeace priveşte viata spirituală a Cumanilor din secolele XI-XIII, în special în domeniul ritualului de înmormântare. Guillaume de Rubrouck care, după cum ştim, se deosebea printr'un spirit de observaţie extrem de desvoltat, ne dă o descriere clasică a movilelor funerare cumane: „Cumanii – scrie el – fac o movilă mare deasupra celui decedat şi deasupra îi ridică o statue, aşezată cu faţa spre răsărit şi care ţine în mâini o cupă în dreptul buricului. Ei construesc, deasemenea, piramide pentru cei bogaţi, sau clădiri mici, de formă conică ascuţită şi am văzut pe alocuri chiar turnuri mari de chirpici, sau oase de piatră, ou toate că acolo nu se găseşte un astfel de material. Am văzut de curând un mormânt lângă care au fost atârnate şaisprezece piei de cal pe prăjini înalte, câte patru în fiecare punct cardinal şi ei au pus în faţă cosmos * de băut şi carne de -mâncat, cu toate că se spunea despre cel răposat că fusese botezat. Am văzut şi alte morminte îndreptate spre răsărit şi anume nişte terenuri mari ' pavate cu pietre, unele circulare, altele dreptunghiulare, şi apoi patru pietre lungi, aşezate spre cele ipatru puncte cardinale în jurul supnfeţei. Când cineva este bolnav, se aşează în pat şi pune un semn deasupra casei sale, care să anunţe că acolo se află cineva bolnav şi că nimeni nu poate intra. In felul acesta, nimeni nu vizitează pe cel bolnav, în afară de cel care-1 serveşte. Dacă se îmbolnăveşte cineva care face parte dintre cei mari, atunci se pun paznici până departe în jurul curţii sale, care nu dau voie nimănui să intre. Căci le e frică ca vântul sau un spirit rău să nu pătrundă odată cu cei care intră. Cei oare prezic viitorul, sunt numiţi preoţi” 2. Ultimele rânduri ne arată lămurit că religia

dominantă la Cumani a fost şamanismul *. Guillaume de Rubrouck vorbeşte la început despre nişte statui de piatră.

* E vorba de cumis, o băutură preparată din lapte de iapă fermentat – N. R.

1 Vezi referitor la aceasta: V. V. B a rt ho 1 d, K Bonpocy o norpe6ajibHbix o6pHflax TypoK h mohtojiob. [Cu privire la ritualurile funerare ale Turcilor Şi Mongolilor], în ZVO, voi. XXV, pag. 60 şi urm.

2 Plano Carpini şi Guillaune de Rubrouck, op. cit., Pag. 80.

* Şamanismul e o religie primitivă cu tendinţe animiste, în care preoţii (şamanii) joacă un rol de seamă executând dansuri şi rostind anumite incantaţii – N. R.

Asemenea statui sunt cunoscute de arheologi nu numai ca aparţinând mormintelor bogate din stepa cumană ale nomazilor din secolele XI-XIII, dar şi celor din Asia Centrală, în special din Cazahstan, unde multe dintre ele datează dintr'o perioadă mult mai veche. Aceste statui – sau cum li se mai zice,. Babe de piatră" (se foloseşte şi termenul „balbal") * – nu înfăţişau chipurile celor morţi şi care fuseseră aşezaţi în morminte, ci pe duşmanii omorîţi de aceştia.

1 De aici provine şi vechiul cuvânt rusesc „bolvan", care avea înţelesul de idol.

CAPITOLUL II „i ' '

MONGOLII şi CUCERIRILE LOR LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIII-LEA

La începutul secolului al XHI-lea, -a pornit din adâncul Asiei o mişcare care a jucat un rol capital în istoria unei mari părţi a omenirii. Această mişcare este cunoscută în istoriografie sub denumirea de năvălirea mongolă sau tătară. Ea s'a întins şi asupra Sud-Estului Europei, unde Tătarii ajunseseră între anii 1220-1230 stăpâni absoluţi în Deşt-i Kîpciak, punând aci temelia unui stat vast şi puternic, cunoscut în scrierile din Orient sub denumirea de „Ulus Djuci" sau „Hoarda Albastră", iar în istoriografia rusă sub numele de „Hoarda de Aur".

Timp de peste un secol şi jumătate, Tătaro-Mongolii au jucat un rol covârşitor în istoria Rusiei şi în special în societatea feudală ce se afla în formare şi desvoltare. Cu greu s'ar găsi azi un istoric rus care să îndrăznească să scrie o istorie a Rusiei feudale între secolele XIII-XV, fără să rezerve un capitol apafte Tătarilor. Şi cu toată -recunoaşterea generală a necesităţii de a folosi un număr cât mai mare de date din viaţa Tătarilor din secolele XIII-XV şi cu toată influenţa pe care au exercitat-o asupra mersului istoriei Rusiei feudale, totuşi istoriografia rusă (cu excepţia cărţii „Mongolii şi Rusia" a lui A. N.^ Nasonov) ' a folosit destul de puţin rezultatele cercetă-?T 'nA domeniul istoriei Mongolilor, cercetări oare au fost fă-Łute atât în literatura orientalistică rusă, cât şi în cea a Eu-Ţopei_ apusene. In secolul1 ai XlX-lea a apărut un număr destul > Nasonov, MoHrojiu h Pycb (hctophh TaTapcKoă nojiHTHKH Ha mH lATăiarii?' Rusia (Istoria politicii Tătarilor faţă de Rusia)], ed. Aca-?'„ d,e Ştiinţe din U. R. S. S. 1940.

— In această carte se utilizează destul * atât literatura orientalistică, cât şi izvoarele orientale existente

— – — de mare de cărţi şi articole închinate istoriei Mongolilor; şi totuşi, în ciuda meritelor considerabile din lucrările diferiţilor orientalişti închinate acestui subiect, structura internă propriu-zisă a societăţii mongole – atât a celei din Mongolia, cât şi din statele mongole nou formate în Asia Centrală (statul Djaga-tailor), în Iran (statul hulaghid) şi în Sud-Estul Europei (Hoarda de Aur) – a fost puţin studiată până în ultima vreme.

Cartea defunctului academician B. I. Vladimirţov, apărută în 1934, înlătură această mare lipsă şi oferă tuturor celor care se interesează de problemele istoriei Mongolilor un material factic extrem de ibogat şi expus cu talent. Cartea se numeşte „Structura socială a Mongolilor” şi are subtitlul „Feudalismul nomad mongol”. Datorită cunoştinţelor excepţionale ale defunctului savant – cu ale cărui concepţii nu putem fi întru totul de acord, deoarece unele teze ale.autorului nu pot fi considerate ca marxiste – istoriografia orientalistică şi rusă capătă acum, în sfârşit, posibilitatea să umple nu puţine goluri esenţiale. In orice caz, un om de ştiinţă oare se dedică studiului istoriei Rusiei feudale dintre secolele XIII-XV şi care se preocupă implicit şi de istoria Hoardei de Aur va putea folosi lucrarea academicianului B. I. Vladimirţov şi va putea extrage fapte importante şi păreri interesante, deşi defunctul autor n'a scris un capitol special care să fie închinat Hoardei de Aur sau vreunui alt stat mongol de dincolo de hotarele Mongoliei pro-priuzise. Importanţa principală a cărţii lui B. I. Vladimirţov constă în faptul că ea dă un răspuns ştiinţific şi temeinic la întrebarea ce a reprezentat acea societate mongolă ale cărei vârfuri aristocratice au putut să cucerească şi să supună, sub conducerea lui Ginghis-han, cea mai mare parte a lumii civilizate de pe acea vreme.

Teza principală a lui B. I. Vladimirţov e aceea că în ajunul întemeierii imperiului lui Ginghis-han Mongolii terminaseră deja procesul trecerii dela „societatea gentilieă” la societatea prefeudală.

„Putem presupune – scrie B. I. Vladimirţov – că formarea unei aristocraţii la popoarele din stepă, apariţia diferiţilor şefi – hanii – ce fuseseră ridicaţi şi susţinuţi de această aristocraţie şi formarea uniunilor de triburi se întemeia pe trecerea dela modul de viaţă nomadă – pe bază de «kuren» – la modul de viaţă nomadă pe bază de «aii» şi pe modificarea procedeelor de organizare a hăituirii vânatului, legate de această trecere. De fapt, Raşid ad-Din, care ne dă o descriere a kurenuMongolii şi cuceririle lor la începutul sec. al XUI-lea 39 lui mongol (Kurigen), observă că acesta era obişnuit în «tim-urile străvechi». Se pot cita o serie întreagă de texte care lasă să se întrevadă că pe vremea tinereţii şi maturităţii tai Gin-ghis-han, Mongolii duceau o viaţă nomadă pe bază. de aii” '. Din înseşi aceste cuvinte, se vede cât de important era locul pe care-1 ocupau kurenul şi ailul în cadrul structurii sociale a Mongolilor. Pe kuren se sprijinea economia societăţii primitive nomade, dar pe aii economia individualistă a familiilor din societatea'nomadă feudală. In ce măsură, la sfârşitul secolului al XH-lea, kurenul ajunsese o formă de supravieţuire care se mai păstra 'doar în organizaţia militară, reiese din relatările celui mai mare istoric persan dela

sfârşitul secolului al XUI-lea şi începutul secolului al XlV-lea, Raşid ad-Din, ale cărui minunate materiale au constituit unul din principalele izvoare ale lucrării lui B. I. Vliadimirţov. Iată acel pasaj din Raşid ad-Din: „Cuvântul «kuren» înseamnă «cerc». In timpurile străvechi, când un trib se oprea într'un Joc oarecare şi se aşeza în formă de cerc, iar cortul celui mai în vârstă dintre ei constituia mijlocul cercului, aceasta se numea un «kuren». Astăzi, când se apropie o oaste vrăjmaşă, ei se aşează după o ordine asemănătoare, pentruca inamicul să nu poată pătrunde în mijlocul lor” 2.

Prin urmare, în trecutul 'îndepărtat, kurenul reprezenta forma de organizare a societăţii primitive nomade. Totuşi, în secolul al Xll-lea, atunci când societatea mongolă de crescători de vite se afla la sfârşitul treptei de sus a barbariei, Mongolii duceau o viaţă nomadă pe bază de aii, adică trăiau în familii separate. Dacă familia era bogată, atunci ea peregrina cu un număr oarecare de oameni, care depindeau de ea. Desigur că trecerea dela kuren la aii, adică la economia individuală şi prin urmare la societatea feudală bazată pe clase, a avut loc prin ieşirea din kuren în primul rând a nomadului bogat. In secolul al XUI-lea, nu se mai constată existenţa unei vieţi nomade pe bază de kuren. In viaţa Mongolilor din perioada cuceririlor, ^?^„a Jucat un mare rol. Cea mai mare parte a oamenilor de ştiinţa care au scris despre Mongoli erau de părere că aceştia au trăit în societatea gentilică atât înainte cât şi după forma- „. JVia dimirţov, O6iuecTBeHHbift cTpoft MOHrcuioB (MOHroJibCKHfl mZ°ni'tlT'„i3M)' /Structura socială a Mongolilor (Feudalismul nomad mongol)/ ed. Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S., 1934, pag. 86.

În Tvni' Pvlv 37 ~ vezi deasemenea Raşid ad-Din, ed. I. Berezin, '„ IVO, voi. XIII, pag. 94-95.

rea imperiului. Avem aici o confuzie evidentă. Instituţia gintei este doar învelişul vechi, sub care se manifestă noile relaţii de clasă (feudale). Iată cum defineşte B. I. Vladimirţov ginta mongolă din epoca apariţiei feudalismului lia populaţiile nomade: „Ginta mongolă – obog – constituia o reunire foarte tipică de persoane înrudite prin sânge, care se bazau pe agnaticitate ' şi pe exogamie *, o reunire bazată pe patriarhat şi având doar puţine trăsături moştenite dela vechile relaţii cognatice*; ea are o economie individuală, iar teritoriile pentru păşunat sunt comune; în această reunire, fiul cel mai mic avea anumite avantaje particulare, respectându-se totuşi anumite drepturi.ale fiului celui mai mare; această legătură este bazată pe vendetă * şi pe un cult special”2.

Fragmentul de mai sus subliniază în mod deosebit existenţi unei economii individuale La un loc cu o comunitate a păşunilor.!In secolul al XIII-! ea – adică în epoca formării Imperiului mongol – se produce o descompunere şi mai accentuată a ginţii şi nu numai în conţinutul ei social, ci şi în forma sa exterioară. Ginţile se descompun în fracţiuni care se separă din punct de vedere teritorial una de alta şi pe o singură păşune apare în curând o „comunitate” a mai multor ginţi diferita, unite doar prin dependenţa de un „noian” * anumit.

Descompunerea vechilor ginţi are loc nu numai prin părăsirea kurenului de către ailii bogaţi, adică printr'un proces intern, ci şi prin cucerirea directă. „După ce Ginghis-han – scrie Raşid ad-Din – a supus cu totul tribul Taidjiuţilor, iar triburile Uruţitor şi Mamgîţilor, în urma pierderilor şi slăbirii suferite, s'au supus şi ele, el a poruncit ca o mare parte din aceste triburi să fie nimicite, iar ceilalţi să fie daţi ca robi deplini noianului Djida... Cu toate că erau rudele lui, ei au devenit,

1 Ginta se numeşte agnatică atunci când toţi membrii ei îşi au origina dintr'un singur strămoş în linie masculină.

— N. R.

* Exogamia este un principiu răspândit la popoarele primitive şi după care căsătoria nu poate avea loc decât între membrii unor triburi diferite-N. R.

* Relaţii cognatice sunt lefgăturile ce se stabilesc între oameni pe baza rudeniei în linie feminină – N. R.

* Vendeta sau răsbunarea sângelui este obligaţia pe care o aveau membrii unei ginţi de a răzbuna asasinarea oricăruia dintre ei – N. R.

2 B. I. V l a d i m i r t o v, op. cit., pag. 58.

* Noian era un titlu conferit – mai târziu moştenit – care se dădea pe vremea lui Ginghis-han reprezentanţilor nobilimii nomade mongole ce aveau rangul de comandanţi de unităţi de zece (harban-u noian), de sută (djaun-u noian), de mie (mingghan-u noian) şi de zece mii (tumen-u noian) – N. R.

Mongolii şi cuceririle lor la începutul sec. al XIII-l notrivit poruncii hanului robii săi şi până în ziua de astăzi astaşii din triburile Uniţilor şi Mangîţilor sunt robi ai ginţii noianului Djida” '. m

B I. Vladimirţov relatează în cartea sa numeroase tapte de acest fel şi toate acestea arată în mod convingător că procesul de descompunere complectă a comunei primitive a 'dus, pe de o parte, la apariţia unei aristocraţii (noianii) ia popoarele nomade, iar, pe de altă parte la formarea unei categorii din ce în ce mâi numeroase de oameni care se numeau în limba mongolă,unagan bogul”. B. I. Vladimirţov se opune just traducerii termenului „unagan bogul” prin cuvântul „rob”. După părerea lui B. I. Vladimirţov, unagan bogul reprezintă o categorie specială de haraci * şi deci un anumit fel de relaţii de dependenţă. începând din secolele XI-XII, Mongolia devine teatrul unor lupte aproape neîncetate între diferitele căpetenii de gintă sau de trib (baatur, mergen, sedjen, etc). Aceste lupte aveau drept scop dobândirea de pradă şi de prizonieri şi deci sporirea puterii învingătorului. In cadrul acestor lupte, lua naştere şi situaţia de dependenţă complectă a gintei învinse faţă de ginta învingătoare.

Prin ce se exprima de fapt această dependenţă specială a unei ginte faţă de cealaltă? Căci ginta supusă se divizase în interiorul ei şi se stratificase în pături diferite, după clasă. Oare aceste clase.au fost aduse la acel aş nivel după subjugarea lor? B. I. Vladimirţov a reuşit să arate şi să dovedească cum a avut loc acest proces. Acel „unagan bogul” nu reprezintă o massă omogenă. Pe de o parte, exista un unagan bogul formai: din păturile superioare ale ginţii şi pe de altă parte, un unagan bogul oare era format din haraciul aceleiaşi ginţi. In

primul caz de dependenţă, avem de a face cu obligaţiile serviciului „nobiliar", iar în al doilea cu obligaţiile obişnuite ale producătorului direct. In concordanţă deplină cu această situaţie se afla şi „soarta" acestor diferite grupe. Massa principală a celor ce munceau în gospodăriile nomazilor crescători de vite Şi care erau exploataţi în interiorul ginţii poartă denumirea de,narac:". B. I. Vladimirţov se întreabă dacă haraciul, adică poporul ^ simplu, de jos, avea în proprietate personală vitele, care constituiau baza vieţii economice a popoarelor nomade. Din aatările lui Raşid ad-Din, vedem că, „omul simplu, adică cei

^B-I. Vladimirţov, op. cit., pag. 63.

pj T „Vraciul e tributul pe care-1 luau Mongolii dela popoarele supuse de rmenul acesta conţine şi ideia de dependenţă, de vasalitate – N. R.

Hoarda de Aur şi decăderea el din gloată, dacă are patima beţiei, îşi pierde şi calul şi turma şi întreaga sa avuţie şi iajunge de cerşeşte". Haraciul are deci vite, unelte de muncă, trăieşte şi îşi duce viaţa economică pe bază de aii, 'dar se foloseşte ide păşuni, trebuind să se supună voinţei şi hotărîrilor aceluia care este în cadrul ginţii stăpânul mijloacelor de producţie (baatur, sedjen, mergen şi în general noianul). Haraeiul datorează acestuia anumite prestaţii, care constau, în condiţiile unei societăţi nomade – după relatările lui B. I. Vladimirţov – „în predare de vite mici pentru tăiere şi în trimiterea animalelor de muls la anumite termene şi lîntr'un anumit număr la aşezările nobililor, aceste animale fiind în primul rând iepele, pentru oa nobilii să se poiată folosi de laptele lor". B. I. Vladimirţov este de părere că au existat relaţii feudale pe de-a4ntregul închegate în societatea mongolă chiar înainte de întemeierea statului lui Ginghis-han. Aceste relaţii începeau atunci deabia să ia naştere şi 'aveau să se desvoLte pe de-a-întregul tocmai în secolul,ail XHI-lea, adică pe vremea Imperiului mongol, atunci când au intrat în componenţa acestuia din urmă diferite ţări cucerite, în care existau deja relaţii sociale de tip feudal destul de desvoltate.

Un loc important în societatea mongolă îl ocupau robii, care proveneau din prizonierii de război, făcuţi atât în interiorul Mongoliei, cât şi dincolo de hotarele ei. „Suntem înclinaţi să credem – scrie B. ii. Vladimirţov – că aceştia din urmă [adică robii – A. /.] în marea lor majoritate iau devenit de îndată – sau cel mult după un oarecare timp, de pilda în cursul celei de a doua generaţii – vasali, bogul, sau unagan bogul şi iau încetat de a se mai deosebi de oamenii de jos, adică de ha-raci, ridicându-se uneori chiar mai sus" '. Nu trebue însă să confundăm cu unagan bogul pe aceia care se numesc în limba mongolă „nokot" – la singular „nokor" – ceeace înseamnă în traducere „prieteni" sau „prieten". Nokor sau nokot reprezintă în adevăratul înţeles al acestui cuvânt ceată (de luptători) care aminteşte de cetele vechilor Germani sau ale vechilor Ruşi. Dar din ce fel de categorii sociale provin aceşti nokot, ce fel de servicii îndeplinesc ei faţă de stăpânul lor, care este poziţia lor şi în sfârşit care este rolul pe care l-au jucat în societatea feudală mongolă? La toate aceste întrebări putem găsi răspunsuri mulţumitoare în lucrarea lui B. I. Vladimirţov. In primul rând, cadrele principale ale acelor nokot provin din clasa

1 B. I. V l a d i m i r ţ o v, op. cit., pag. 118.

Mongolii şi cuceririle lor la începutul sec. al XlII-tea ndueătoare, deşi în componenţa sa pot intra şi oameni de nrieină mai 'modestă. In majoritatea cazurilor, ei îşi aleg singuri noianul, pe care se obligau să-1 servească în baza unui angajament verbal. Acest angajament, care este însoţit de un jurământ", se aseamănă cu un hommagiutn. Uneori, părinţii îşi pregăteau copiii încă de mici să devină nokot ai vreunui noian nomad. „Istoria secretă", această minunată capodoperă a secolului al XlII-lea în care ne sunt redate în culorile unei legende „epice" evenimentele principale ale formării statului luiGhinghis-han, ne oferă exemple foarte interesante de felul cum părinţii îşi desemnează fiii pentru calitatea de nokor. „După ce Temugin ' se întoarse la tabăra sa, din munţii Burhan, a venit la el bătrânul Djarciudai, purtând pe umeri foaie de fierar şi aducând cu el pe fiul său, pe nume Djelme şi-i spuse: «Când tu ai venit pe lume în stepa Delium-Boldak ţi-am 'dăruit un scutec căptuşit cu samur şi am făgăduit să-ţi dau şi pe fiul meu Djelme, dar pentru că el era încă prea mic, l-am ţinut pe lângă mine şi 1-iam crescut. Astăzi iată, ţi-1 dau în seamă; el are să pună şeaua pe calul tău şi are să-iţi deschidă poarta»„ 2. Nokor sau nokot – ceata noianului mongol – făceau un serviciu de cinste pe lângă acesta. Această ceată îl întovărăşea la vânătoare – operaţie care ocupa un loc de seamă în viaţa economică a oricărui Mongol – lua parte împreună -cu el la expediţiile care aveau loc adesea chiar în interiorul Mongoliei sau la graniţele ţărilor cu o populaţie sedentară, îi serveau pentru pază, slujeau la ospăţuri, participau la sfaturile pentru luarea de hotărâri importante, etc. După cum vom vedea mai departe, nokor şi nokot vor constitui cadrele din care Ginghis-han îşi va alege întregul corp de conducere militară şi civilă a imperiului. In „Istoria secretă", se află o descriere destul de plastică privitoare la nokor şi nokot. Cineva 1-a întrebat pe Dja-muka (principalul adversar al lui Ginghis): „Cine sunt aceia care hăituesc pe ai noştri întocmai ca lupii când gonesc o turmă de oi, urmărind-o până la stână?" Djamuka răspunse:Aceştia sunt cei patru dulăi ai fratelui Temugin. Ei sunt n^fn_iţi cu carne de om şi sunt legaţi cu lanţuri de fier; aceşti câini au frunte de aramă, colţi ascuţiţi, limba ca pumnalul şi

J Temugin sau Ginghis-han.

IV1 a d i m i r ţ o v, op. cit., pag. 88, – CoKpoBeHHoe cKa3aime secretă], traducerea lui P. Cafarov, pag. 49; traducerea lui S. A. pag. 96.

44 Hoarda de Aur şi decăderea ei inima de fier. In loc de bice, ei au săbii încovoiate. Ei sorb rouă şi umblă pe aripile vântului. In luptă, ei mănâncă carne de om. Iată, le-a dat drumul din lanţ; le curg balele din gură şi se gudură. Aceşti patru dulăi sunt Djebe, Kubilai, Djelme şi Su-butai" '.

Locuitorii Iranului, Caucazului şi ai Sud-Estului Europei au făcut cunoştinţă îndeaproape cu primul şi cu ultimul din ei. Djebe şi Subutai se aflau în fruntea armatelor oare au înfrânt pe Ruşi şi pe Cumani în bătălia dela Kalka din anul 1223.

B. I. Vladimirţov arată că „acei nokot care constituiau o comunitate militară permanentă şi oare trăiau la un loc cu conducătorul lor alcătuiau

embrionul armatei şi embrionul gărzii; fiecare nokor era un viitor militar şi conducător de oşti. Cetele de pe lângă vechii conducători mongoli reprezentau prin urmare adevărate şcoli militare” 2. De numărul şi de calitatea acelor nokot depindea şi puterea şi autoritatea conducătorilor, care se numeau în general „noiani”, deşi puteau purta şi alte titluri: „baatur” adică viteaz, „mergen” adică arcaş de precizie, „bilgâ” adică înţelept, etc. In stepă, avea loc o luptă neîncetată între diferiţii conducători pentru păşunile cele mai bune, pentru vite, pentru dominaţia asupra triburilor din vecinătate şi pentru dobândirea unui număr mai mare de „unagan bogul”. Intr'un cuvânt, acei nokot care formau ceata reprezentau izvorul şi instrumentul constrângerii extraeconomice, care, în condiţiile specifice ale vieţii nomade mongole, ia creat posibilitatea apariţiei şi des-voltării exploatării feudale.

În „momentul” formării marelui stat condus de Temugin sau Ginghis-han, avea loc în Mongolia o luptă aprigă, din care s'a născut acest stat. In literatura orientalistică rusă există două puncte de vedere cu privire La formarea acesteia şi la luptele care au însoţit-o. Reprezentantul unuia din ele este V. V. Barthold. După părerea sa, „tradiţia mongolă despre formarea imperiului lui Ginghis-han vorbeşte absolut limpede despre lupta dintre nobilimea de stepă şi massele populare... Fără momentul ascuţirii luptei de cliasă, nu exista nici chiar în condiţiile vieţii

1 B. I. Vladimirţov, op. cit., pag; 91- CoKpOBeHHOe CKa3amie [Istoria secretă], traducerea lui P. Cafarov, pag. 106; traducerea lui S. A. Coxin, pag. 147. 2 Ibidetn.

Mongolii şi cuceririle lor la începutul sec. al XIII-lea 45 nomade un teren prielnic pentru apariţia unui aparat de condu-

6 Lucrările lui V. V. Barthold referitoare la problema formării Imoeriului mongol sunt străbătute şi ele de această idee călăuzitoare Pentru el, Ginghis-han este conducătorul nobilimii de ste-oă care se ocupa cu creşterea vitelor, ia-r adversarul său, Dja-muka, este reprezentantul cercurilor democratice ale nomazilor din stepă.

B. I. Vladimirţov, care a împărtăşit timp îndelungat părerile lui V. V. Barthold privitoare la această chestiune, judecă totuşi altfel în ultima sa lucrare. „Astăzi – scrie B. I. Vladimirţov – trebue să-mi modific considerabil părerea. Analiza fenomenelor sociale care se observă la Mongolii din secolele XI-XII mă face să cred, după curn am arătat mai sus, că procesul formării unei nobiKmi de stepă şi al supunerii de către aceasta a claselor de jos, în condiţiile societăţii gentillce 2 s'a terminat către sfârşitul secolului al XH-lea prin formarea unor uniuni mai complexe de ginţi... In acea epocă, nobilimea popoarelor din stepă reprezenta o clasă puternică şi numeroasă... Izvoarele ce ni s'au păstrat nu spun absolut nimic despre vreo mişcare cu un caracter pur democrat” 3. S'ar părea că opiniile lui B. I. Vladimirţov şi ale lui V. V. Barthold nu sunt opuse. Acea luptă grandioasă care s'a desfăşurat în Mongolia în primii ani ai secolului al XIII-lea nu poate fi privită în nici un caz numai ca o luptă în sânul aristocraţiei crescătoare de vite din stepă (noianii). întreaga documentare

extrem de bogată prezentată de B. I. Vladimirţov ne dovedeşte că lupta cea mai importantă pentru triumful feudalismului a avut loc chiar la sfârşitul secolului al XII-lea şi la începutul secolului aJ XIII-lea. Intr'o lucnare a s-a din tine-însfo,"Formarea imperiului lui Ginghis-han" (scrisă în anul 1896), V. V. Barthold a comentat cu iscusinţă, în lumina lupte-r interne din Mongolia, unul din pasajele cele mai interesante ale „Istoriei secrete". După acest piasaj, Djamuka s'ar fi adresat mea din tinereţe lui Temugin cu următoarele cuvinte, oarecum protetice: „Dacă ne vom aşeza în munţi, atunci cei care pasc

VKJia nn Barthold, CBfl3b K>6meCTBeHHOrO 6bITa C X03HHCTBeHHHM nizar»„ y TyP°K H MOHro-1100- [Legătura dintre structura socială şi orga-de Stat 6 vT1^?- la Turci *' MongoU], în ISAIE de pe lângă Universitatea » Nu i k UIlanov-Lenin" din Cazan, voi. XXXIV. fasc. 3-4, pag. 3. nitate d,.sa se înţeleagă „orânduirea gentilici" în sensul de comu-forme ale or H °'„^ un.'.nveli$ superficial, sau ca păstrarea unor anumite

3 B. I. V l a d i m i p t o v, op. cit., pag. 83-84.

caii vor obţine iurte; dacă ne vom opri lângă apele cele năvalnice, atunci cei care piasc oile şi mieii vor căpăta hrană pentru gâtlejul lor" ', Pentru V. V. Barthold, autorul „Istoriei secrete" a exprimat prin aceste cuvinte un sens social bine 'determinat. Lată ce ne spâne el: „Cei care pasc cai reprezintă nobilimea de stepă; cei care pasc oile şi mieii şi care sunt preocupaţi numai de «hrana pentru gâtlejul lor» reprezintă poporul simplu, de partea căruia era Djamuka, în opoziţie cu Temugin" 2. B. I. Vla-dimirţov susţine că există foarte puţine fapte care să dovedească existenţa unui program „democratic" 3 la Djamuka. La aceasta, s'ar putea răspunde numai că trebue să le căutăm, cu atât mai mult cu cât 'aproape că nu există fapte contrare. Date fiind condiţiile stepei nomade în epoca formării societăţii feudale, e greu de admis ca un imperiu atât de uriaş ca cel mongol să se fi putut naşte fără lupta de clasă. Din acest punct de vedere, noile păreri ale lui B. I. Vladimirţov în privinţa conţinutului de clasă al luptei interne din Mongolia reprezintă un pas îndărăt (cu toate meritele uriaşe laie lucrării când e vorba de istoria feudalismului mongol).

Crescând în cursul luptei de clasă, statul mongol datorează mult şi personalităţii întemeietorului şi conducătorului său, Te mugin sau Ginghis-han. Temugin s'a născut în anul 11554; tatăl său era Iesughei, baatur. Deşi se trăgea dintr'o familie bogată şi influentă, totuşi rămânând orfan la vârsta de zece ani, Temugin ajunge împreună cu fraţii săi într'o situaţie grea, deoarece, odată cu moartea capului de familie, mama sa îşi pierduse nu numai mijloacele de existenţă, ci şi sprijinul indispensabil al acelor „nokot" care o părăsiseră. In ciuda tuturor dificultăţilor şi a vitregiei soartei, datorită talentului său personal şi unui concurs favorabil de împrejurări, Temugin îşi reface repede nu numai averea pierdută (cirezile), ci şi acei nokot care reprezentau sprijinul de bază al oricărui noian nomad. Printr'o serie de incursiuni – în cursul cărora succesul s'a îmbinat în modul cel mai fericit cu o serie întreagă de măsuri politice iscusite – Temugin a adunat în jurul său o mână de oameni care

1 V. V. Barthold, O6pa3oBaHHe HiwnepHH HnHrH3-xaHa. [Formarea Imperiului lui Ginghis-han], în ZVO, voi. X, pag. 111.

2 Idem, pag. 111.

3 Cuvântul „democratic” trebue pus între ghilimele, deoarece adversarul lui Ginghis-han conducea probabil o mişcare ale cărei tendinţe erau reîntoarcerea la vechea societate gentilică.

4 Această dată nu este prea sigură; după părerea unora, el s'ar fi născut ceva mai târziu.

Mongolii şi cuceririle lor la începutul sec. al XlII-lea în stare să dobândească pentru ea şi pentru şeful ei un re-e"' în întreaga Mongolie. După ce a nimicit o serie de con-Hucători de o seamă cu el, Temugin a purtat lupte încununate succes mai întâi împotriva van-hanului * Keraiţilor şi după aceea cu Naimanii * şi cu Djamuka, adversarii săi cei mai de seamă şi cei mai puternici.

În anul 1206, în cadrul unui kuriltai (adunare), s'au adunat pe malul râului Onon reprezentanţii cei mai de vază ai nobilimii nomade a Mongolilor, cu care prilej Temugin a fost proclamat „han” al tuturor Mongolilor, sub numele de Ginghis-han. Din acel moment, poate fi socotit cia existând în mod oficial statul mongol. Potrivit structurii oricărei societăţi nomade ia Mongolilor, acest stat era alcătuit în felul următor: în fruntea tutu turor generaţiilor „celor care trăiesc în corturi de pâslă” – adică iîn fruntea poporului mongol – stă 'ginta lui Ginghis-han. Toate triburile şi ginţile mongole reprezintă „ulusul” ' său, iar întregul teritoriu pe care trăiesc aceştia constitue un „iurt” al său.

Diferitele părţi ale imperiului se împart intre membrii acestei ginţi, cărora li se subordonează la rândul lor toţi noia-nii care-şi duc viaţa nomadă pe un anumit teritoriu împreună cu acei nokot, cu ailurile de tip feudal dependente şi cu robii lor. Această societate reprezintă în acelaş timp şi o formaţie militară, întrucât este împărţită în tumene, mingghat, djaunt şi harbat *. Desigur că aceste cifre nu corespund totdeauna numărului real de trupe, dar ele exprimă totuşi subdiviziunile militare ale armatei mongole. Aceste unităţi corespundeau ailurilor, care aveau faţă de stăpânul lor (noianul) nu numai diferite îndatoriri feudale de natură economică – din care făceau parte şi hăituirea vânatului – ci şi serviciul militar. Ailurile erau deci obligate să dea cadre pentru harbat, djaut, mingghat, etc. In fru-n-^ea detaşamentelor mai mari (mingghat, tumene), se aflau repre-

* Van-han era un titlu de stăpânitor (în limba chineză „van” înseamnă... rege) pe care conducătorul Keraiţilor 1-a primit dela aliaţii săi chi-

* Naimanii erau o populaţie care locuia în regiunea munţilor Altai, Pe langa izvoarele Irtîşului, Obi şi Ienise'i – N. R.

eoli ' V1 a dirTrfrto v, (op. cit., pag. 97), spune că „la vechii Monal ripnri°H ^^ de ginţi, generaţii sau triburi, privită din punct de vedere «ulus»„ G1 de un conducător, hafn, noian, baatur, etc, se numeşte mii dp* tPevremea lui Ginghis-han, tumen era unitatea miJitană de zece zece – iVtf mingShan cea de o mie, djaun de o sutiă şi harban cea de zentanţii nobilimii nomade, care se

prezentau cu cetele lor la prima chemare a oglanilor (membrii ai ginţii lui Ginghis) sau al lui Ginghis-han însuşi. In fruntea considerabilelor contingente de rezervişti ale Mongolilor, se afla vestita gardă a lui Ginghis-han, aşa numitul „keşig” (paza de zi). B. I. Vladimir-tov redă în această privinţă un pasaj foarte plastic din „Istoria secretă”, pe care îmi permit să-1 reproduc aici: „Atunci Ginghis grăi astfel: «înainte aveam, o, Sanbian, numai optzeci de oameni pentru straja de noapte şi şaptezeci de oameni pentru paza mea proprie de zi. Astăzi, când cerul mi-ia poruncit, o, San-ban, să stăpânesc toate popoarele, trebue să se ia pentru paza mea proprie un tumen de bărbaţi arcaşi şi alţii din rândul tii-Hienelor, mingghiatelor, djautelor şi harbatelor. Aceşti oameni ce se vor afla pe lângă persoana mea, pot să fie aleşi dintre bărbaţii de vaza şi dintre oameni liberi şi să fie aleşi aceia cire sunt ageri, vânjoşi şi viteji. Un fiu de tiknen-u noian va aduce cu el, după obicei, pe un frate al său, precum şi pe zece camarazi de ai lui, un fiu de dajun-u noian va lua cu el un frate şi cinci camarazi»„ etc.

Dacă armata lui Ginghis-han constituia un instrument pentru expediţiile de pradă şi de cucerire, în schimb keşigul slujea la menţinerea ordinej în interiorul ţării. Keşigul mergea la luptă numai în cazul când pornea la război însuşi Ginghis-han. Situaţia acestei gărzi era privilegiată din toate punctele de vedere. Din cele ce relatează „Istoria secretă”, vedem că până şi simplii ostaşi din keşig aveau o situaţie superioară comandanţilor din armată. „Keşigul meu de rând [se spune într'un ordin al lui Ginghis-han – A. /.] să fie mai presus decât oricare mingghan-u noian din oaste” 2.

Statul mongol al lui Ginghis-han se sprijinea pe forţa no-ianilor şi a acelor nokot ai lor şi era constituit în interesul cLs-sei dominante, adică al noianilof. La sfârşitul secolului al XH-lea şi la începutul secolului al XlII-lea, noianii reprezentau o clasă de nobili,în formaţie, deoarece procesul de formare a feudalismului mongol se afla încă în faza iniţială a desvoltării sale. Este caracteristic faptul că la începutul secolului al XlII-lea marea massă a Mongolilor nomazi nu cunoştea încă serbia; această instituţie va apărea abia pe vremea succesorilor lui Ginghis-han, adică în perioada de glorie a Imperiului mongol (1227-

1 CoKpoBeHHoe CKa3aHHe. /Istoria secretă], traducerea lui P. Cafarov, pag. 125; traducerea lui S. A. Cozin, pag. 168.

2 Op. cit., traducerea Iui S. A. Cozin, pag1. 170.

Fireşte că întreg acest sistem de organizare a statului rol nu s'a format dintrodată şi că acest sistem n'a avut c [„mia desăvârşită până în clipa în care au fost pornite acele iHase expediţii de cucerire; în linii mari însă, structura statului exista încă de pe vremea expediţiei din China, adică înainte de

Cu o astfel de armată şi cu garda sa de oţel, Ginghis-han a putut să poarte marile sale războaie de pradă, care nu erau totdeauna proiectate dinainte, ci rezultau din împrejurările concrete ale operaţiilor militare purtate la un moment dat. Unul din principalele motive ale acestor războaie era tendinţa

nobilimii nomade ce se ocupa cu creşterea vitelor – ca şi de altfel a lui Ginghis-han însuşi – de a obţine tribut şi pradă din ţările mai civilizate. Cuceritorii mongoli nu efau dealtfel străini de anumite realizări culturale din China.şi din statele din Asia Centrală, în special în domeniul tehnicii militare.

Chiar mai înainte de vremea lui Ginghis-han, Mongolia fusese vizitată de neguţători chinezi şi musulmani. împreună cu caravanele de neguţători, soseau în Mongolia şi diferiţi meşteşugari, care se aşezau în vecinătatea reşedinţelor marilor conducători de triburi mongole (hani, noiani, baaturi, etc), transmiţând păturilor superioare ale societăţii nomade o serie de cunoştinţe, obiceiuri şi trebuinţe strâns legate de o anumită producţie meşteşugărească, în special pentru nevoile ostaşilor. Influenţa reprezentanţilor negoţului din Asia Centrală s'a intensificat îndeosebi în perioada în care s'a ridicat Ginghis-han. El a obţinut o serie întreagă de informaţii prin spionajul făcut de neguţătorii musulmani în ţările şi regiunile Asiei Centrale şi ale Orientului Apropiat, primind din partea acestora un ajutor destul de însemnat în lupta pe care a dus-b împotriva duşmanilor sai de dincolo de hotarele Mongoliei propriuzise.

În limitele subiectului nostru, nu ne putem opri nici măcar supra trăsăturilor generale ale procesului de cucerire al Chinei şi a Asiei Centrale de către Ginghis-han. Nu miai încape îndoiala că un astfel de succes excepţional nu poate fi explicat numai prin calităţile armatei mongole şi prin talentul lui GinrtH^' Deasernenea< el nu poate fi explicat nici prin faptul at de însemnat că, datorită unei imigrări neîntrerupte de meşteşugari din ţările mai civilizate ale Orientului, Mongolii dispuneau de un număr considerabil de arme de asediu, atât de necesare pentru cucerirea oraşelor mari. Asia Centrală a putut fi „Djugata (şi aceasta a fost un fapt hotărâtor) mai ales din

— cauză că în statul şahului de Horezm ' – cu tot numărul mare.de trupe, cu toată bogăţia visteriei, strălucirea curţii, civilizaţia oraşelor, cu tot avântul producţiei meşteşugăreşti şi al negoţului – existau totuşi contradicţii chiar în sânul clasei conducătoare, aşa încât era greu de organizat o rezistenţă serioasă. Şahul de Horezm, Muhammed (1200-1220), nu s'a hotărît să concentreze într'un singur punct forţe militare mai însemnate, deoarece se temea ca nu cumvia comandanţii săi militari să întoarcă armele împotriva sa. Deaeeea şaihul de Horezm.n'a adunat nicăieri o armată mai lînsemnată cu care să fi putut da o 'bătălie decisivă cu forţele principale ale lui Ginghis-han. Acesta din urmă a izbutit să înfrângă pe adversar în bătălii succesive, concentrându-şi trupele acolo unde i se părea mai potrivit la un moment dat. Dealtfel, întreaga cucerite a Asiei Centrale a avut loc pe această cale. N'au existat, bătălii de mari proporţii între adversari. Bu-hara, * Samarkand, * Merv, Urghenci şi alte oraşe mai puţin însemnate din Asia Centrală au fost cucerite unul după altul, organizarea apărării fiind din cale afară de defectuoasă. Aproape pretutindeni oraşele şi localităţile erau apărate cu energie numai de massele popula-re, iar straturile superioare ale clasei conducătoare (demnitarii, neguţătorii şi înalţii reprezentanţi ai clerului musulman) au făcut totul pentru a se supune cât mai repede cuceritorilor, sperând să-şi salveze în felul acesta viaţa şi averea.

Cucerirea Asiei Centrale a fost săvârşită în mai puţin de trei ani (între 1219-1221). Aceste evenimente sunt prezentate mai pe larg în opera capitală a lui V. V. Barthold,Turchestanul în perioada năvălirii Mongolilor".

1 Pe vremea aceea, statul cel mai însemnat din întregul Orient feudal musulman era cel al şahilor de Horezm, cu capitala la Urghenci. In afară eie Asia Centrală (până la Sîr-Daria), făcea parte din acest stat şi o mare parte din Iran şi din Nord-Vestul Afganistanului.

* Buhara – oraş de' pe cursul inferior al Zarafşanului, râu ce trece prin Tunchestan. Important centru religios din Asia Centrală în perioada feudală, el devine, începând din secolul al X-lea capitala suveranilor din dinastia Tadjik a Samanizilor şi-şi păstrează multă vreme importanţa de centru al ştiinţelor scolastice din evul mediu. Până în deceniul al şaptelea al secolului al XlX-lea a existat ca un hanat de sine stătător; astăzi e oraş regional din R. S. S. Uzbecă – N. R.

* Samarkand – oraş de pe cursul mijlociu al Zarafşanului. Important centru cultural din Asia Centrală, el atinge o înflorire deosebită în secolul al XlV-lea şi la începutul secolului al XV-lea, când Timur îl face capitală-Astăzi e un oraş regional din R. S. S. Uzbecă – N. R.

Mongolii Şt cuceririle lor la începutul sec. al XUl-lea

După cum vom vedea mai jos, cucerirea Mongolilor a venit un uragan asupra Asiei Centrale, distrugând valori materiale CrVcum sj viaţa a sute de mii de oameni. In primii ani după cu-rire oraşele şi satele au fost prefăcute în ruini şi mormane de emisa începând să.fie reclădite abia după câţiva ani dela instaurarea noii stăpâniri. In unele regiuni – ca de pildă în Merv şi în oaza dela Merv, în Horezm şi în unele locuri din valea Zarafsanului – viata culturală n'a mai renăscut în cursul întregii perioade mongole.

Una din.armatele mongole – şi anume cea a lui Djebe şi Subutai – trimisă de Ginghis-han în anul 1220 pentru urmărirea lui Muhammed ', şahul de Horezm oare fugise din Asia Centrală, a trecut prin.foc şi sabie aproape toată partea de Nord a Iranului, de unde s'a îndreptat apoi spre Caueaz, cucerind o serie de oraşe însemnate; a înfrânt după aceea trupele Georgiei şi a trecut cu o pradă uriaşă prin trecătoarea Şirvan spre Caucazul de Nord şi spre ţinuturile ocupate de Alani şi de Cumani. Reuşind să-i convingă pe aceştia din urmă, prin diferite promisiuni, să renunţe lia o alianţă militară cu cei dintâi, Tătarii au nimicit întâi pe Alani şi după aceea, călcându-şi cuvântul, s'au năpustit asupra Cumanilor. Aceştia din urmă, fiind învinşi, şi-au părăsit teritoriile pe care rătăceau şi au pornit spre Sud-Estul Europei – adică spre acei Cumani care duceau o viaţă nomadă între Volga şi Nipru – sperând să găsească ajutor la aceştia. Urmă-rindu-i, Tătarii au ajuns până în Crimeia, ocupând aici oraşul Sudak.

Iată ce scrie în legătură cu rezultatele cuceririi acestui oraş Ibn al-Asir, care, în calitatea lui de contemporan, era bine informat:_ „Ajungând la Sudak, Tătarii l-au luat, iar locuitorii au risipit prin diferite locuri; unii dintre ei au fugit în munţi împreună cu familiile şi avuţiile lor, iar alţii au purces pe mare Şi

au ajuns în ţara Rumului2 ce se află în mâinile musulmanilor din Jieannd lui Kilidj-Arslan”3. Luarea Sudakului nu a auus insa Tătarilor nici un avantaj în afară de bunurile jefuite; ei mai aveau încă de luptat împotriva forţelor militare unite ale istoria ^elataJ?a amănunţită a acestui eveniment o găsim la Ibn al-Asir, invazia m i1 1? prUma Jumătate a secolului al XlII-lea, contemporan cu şi a Ini TI. ' un fra?ment din relatarea cu privire la invazia lui Djebe

MaTerma, a^>, a fost tradus de V. G. T i e s e'n h a u s e n, (C6ophhk eDHajjoB /Culegere de materiale...], voi. I, pag. 25-28.

3 v?r°aT de sultanatul de Conia, unde stăpânea dinastia Seldjucizilor voi. XII pat 2-3eSenha U Sen> op' Clt' voL ' pag- 26 ' Ibn al-Asir- 4* ' '

Cumanilor şi ale Ruşilor, care însă nu uitau de discordiile dintre ei nici chiar în faţa duşmanului comun.

În „Istoria Rusiei din timpurile cele mai vechi” a lui Ser-ghei Soloviov – operă care se bucură de un renume bine meritat din pricina marelui număr de fapte demne de încredere din domeniul politicii externe – există o gravă eroare tocmai relativ la problema primei năvăliri a Tătarilor şi a bătăliei dela Kalka. Iată ce spune S. Soloviov: „In anul 1224, doi şefi militari ai lui Ginghis-han – Djebe şi Subutai – trecând pe drumul obişnuit al nomazilor dintre Marea Caspică şi Munţii Urali, au subjugat pe Iassi şi pe Obezi şi au pătruns în regiunea stăpânită de Cumani. Aceştia din urmă le-iau ieşit întru întâmpinare împreuna cu hanul lor cel mai puternic, Iurie Conciacovici, dar au fost înfrânţi şi nevoiţi să fugă spre hotarele Rusiei, adică spre Nipru” '. Ara văzut mai sus că Tătarii n'au mers pe calea indicată de S. Soloviov – adică „între Marea Gaspică şi Munţii Urali' – ci tocmai din direcţia opusă, venind din Iranul de Nord prin Caucaz. Data incursiunii este şi ea greşită cu un an: Tătarii nu au ajuns în Deşt-i Kîpciak în anul 1224, ci în anul 1223. Toate izvoarele orientale – şi în primul rând Ibn al-Asisr2 – ne dau anul Hegirei 620, care, în cronologia noastră~ reprezintă intervalul de timp dintre 4 Februarie 1223 şi'24 ianuarie 1224.

Prin urmare, relatarea lui Ibn al-Asir este neîn-doiaasă şi datele sale coincid perfect cu alte izvoare orientale, independente de el. După cum ştim, incursiunea lui-Djebe şi Subutai a avut ca urmare, în acelaş an, celebra bătălie dela Kjalka, unde Ruşii şi Cumanii au fost zdrobiţi cu totul. Totuşi, lupta dela Kalka nu le-a dat Tătarilor stăpânirea Sud-Estului Europei, deoarece înaintarea lor ulterioară spre Bulgar, pe cursul de mijloc al Volgii către confluenţa Camei, s'a terminat, dacă nu cu o distrugere complectă, cu un foarte mare insucces. După ce au fost înfrânţi de Bulgari lângă oraşul Bulgar, ei au pornit în jos spre Volga, spre Saksin şi spre stepele de pe ţărmurile nordice ale Mării Caspice. Deşi nu au ajuns stăpânii întregului Deşt-i Kîpciak, Tătarii au dat totuşi o lovitură temporară destul de puternică nu numai Cumanilor nomazi, ci şi acelui negoţ bine organizat din Europa de Sud-Est.

1 S. Soloviov, HcropHs Pocchh c apeBHeftuiHx BpeMeH. [Istoria Rusiei din timpurile cele mai vechi], voi. I, pag”. 642.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit. voi. I, pag. 26; Ibn a!

— A s i r. voi. XII, pag. 253.

Mongolii şi cuceririle lor la începutul sec. al XHI-lea rbn al-Asir scrie următoarele despre urmările pe care le-au, irlcursiunea lui Djebe şi Subutai: „Calea [de comunicaţie] el [cu Deşt-i Kîpciak – A. /.] a fost întreruptă din momen-H în care au pătruns aici Tătarii şi nu s'a mai primit nimic dela ei fdelia Cumani] nici un fel de blănuri de vulpi negre, de veveriţe s,au de castori şi nimic din [toate] celelalte [produse] care se aduceau din acea ţară; dar îndată ce ei [Tătarii] au plecat de aici şi s'au.întors în ţara lor, calea a fost din nou des-isă şi produsele au început să vină din nou, aşa cum fusese [mai înainte]” '.

Cucerirea Asiei Centrale de către Mongoli în anii 1219- 1221 precum şi expediţia lui Djebe şi Subutai în Iranul de Nord, în Caucaz şi'în Europa de Sud-Est (1222-1224) au făcut o impresie atât de puternică asupra spiritelor contemporanilor, încât se vorbea între anii 1210-1230 în toate ţările din Asia Centrală, Africa de Nord şi Europa despre năvălirea Mongolo-Tă-tariJoir ca despre cea mai mare nenorocire care s'a abătut pe atunci asupra lumii. Sunt caracteristice în această pr'vinţă următoarele cuvinte ale celui mai mare dintre istoricii arabi dela începutul secolului al XHI-lea – Ibn al-Asir – contemporan cu Ginghis-han şi cu incursiunile sale (Ibn al-Asir s'a născut în anul 1160 şi ia murit în anul 1233). El prezintă expediţiile Mongolilor ca pe „o nenorocire fără de seamăn ce nu s'a mai pomenit în zilele şi nopţile vremurilor trecute, [o nenorocire] care a lovit întreaga creaţiune şi mai cu seamă pe musulmani; cel care ar susţine că omenirea nu a mai avut de îndurat nimic asemănător de pe vremea când Alkh cel atotputernic şi cel prea înalt a creat pe om şi până în ziua de astăzi, de partea acestuia este dreptatea; şi într'adevăr, cronicile nu cuprind nimic care s'ar putea asemăna cu aceasta. Dintre faptele pe care ceştia le pomenesc, cea mai înfrieoşetoare este uciderea Is-raeliţilor şi distrugerea Ierusalimului' de Nabucodonosor. Dar înseamnă Ierusalimul faţă de ţările care au fost pustiite de Şti blestemaţi şi unde fiecare cetate era de două ori mai mare ecat Ierusalimul? Şi ce sunt Israeliţii în comparaţie cu acei pe re î-au ucis [Mongolii]! Numai într'o singură cetate locuitorii trecuţi prin ascuţişul săbiei erau mai numeroşi decât [toţi] eliţn laolaltă... [Tătarii] n'au cruţat pe nimeni; au ucis fe-t ' barbaţii şi tinerii, au spintecat pântecele femeilor însărci-Jl^^JJcispână şi fătul”. Mai departe, trecând la povestirea voi.

a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 28; Ibn al-Asir, Hoarda de Aur şi decăd&rea ei cuceririi Asiei Centrale de către Ginghis-han, Ibn al-Asir scrie că „au fost acestea nişte fapte ale căror scântei s'au răspândit pretutindeni, iar urmările lor rele s'au abătut asupra tuturor; şi aceste fapte s'au întins peste tot, asemenea norilor pe care îi mână vântul” >.

În anii care au urmat imediat după cucerire, aspectul general al vieţii din Asia Centrală trebuia să fi produs o impresie îngrozitoare. In urma jafurilor şi a incendiilor fără de număr, oraşele fuseseră transformate în nişte grămezi de ruini fume-gânde. Populaţia capabilă de muncă din aceste oraşe fusese în parte ucisă şi în parte (în special meşteşugarii) dusă de cuceritori în Ţinutul celor Şapte Râuri, în Uiguria şi în Mongolia. Marea massă a populaţiei rurale de sex

bărbătesc fusese înglobată cu sila în armata mongolă, ca trupe auxiliare. La început, Mongolii n'au putut să organizeze ei înşişi administrarea unei ţări atât de uriaşe, cu o viaţă economică, politică şi socială atât de complexă, cum era fostul stat al şahilor de Horezm şi al Ka-rahanizilor *. Ei nu puteau să facă acest lucru în primul rând din pricină că nu aveau experienţa necesară.

Ulusul Djagatai *, care cuprindea în mod formal şi regiunile civilizate ale Zarfşanului şi Kaşka-Dariei *, se limita la început la taberile nomade din valea râului Iii *. Djagatai şi familia sa nu guvernau la început Ma vara an-Nahrul (Turohes-tanul). Acesta era subordonat direct marelui han, care dăruise o parte din veniturile statului familiei Djagatai. Marele han Ogo-dai (1229-1241), după moartea Iui Ginghis-han (1227), a numit ca guvernator al Ma vara an-Nahrului pe Mahmud ilala-vadji, un mare neguţător şi cămătar care-şi alesese ca reşedinţă oraşul Hodjend, de. unde a guvernat ţara care i-a fost încredinţată. La dispoziţia lui Mahmud Ialavadji au fost puse trupele mongole, în fruntea cărora stăteau acei „daruga” şi „baskaki”, adică nişte persoane care erau în acelaş timp şi şefi militari şi perceptori ai tuturor dărilor pe care trebuia să le plătească populaţia de agricultori dela sate şi meşteşugarii şi neguţătorii dela

> V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 2.

* Karahanizii erau o dinastie turcă musulmană descendentă din Afrasiyab. Deaceea Karahanizii s'au numit Al-i Afrasiyab, adică dinastia lui Afrasiyab.

— N. R.

* Djagatai. era al doilea fiu al lui Ginghis-han, care a primit ţinuturile ce fuseseră cucerite în Asia Centrală.

— N. R.

* Kaşka-Daria e un râu din Turchestan – N. R.

* IU e un râu din Ţinutul celor Şapte Râuri ce se varsă în lacul Baloaş – N. R.

Aceste trupe erau repartizate prin oraşe şi în imediata

—a'vecinătate; baskakii erau repartizaţi pe lângă administrat'a locală, pe care o controlau, urmărind riguros ca cele ce se cuveneau 'hanului să intre în visteria lui, fără vreo întârziere şi fără abateri.

Încetul cu încetul, viaţa din oraşele Asiei Centrale a început să renască, au reînviat acolo meşteşugurile şi negoţul. In locul oraşelor distruse sau în imediata lor vecinătate, s'au ridicat oraşe noi. Astfel Samarkandul, Buhara (numai în parte) şi chiar Urg'henci au fost reconstruite afară de oraşul Merv, care a rămas în ruini până în 1409, când s'a făcut o încercare de a-1 reconstrui în timpul lui Şahruh (1404-1447). Au fost refăcute drumurile stricate; s'au construit şi s'au reparat podurile. Călătorul chinez Cian-Ciun ciare a străbătut întreaga Asie Centrală mergând pe urmele lui Ginghis-han – la un an după acesta – povesteşte că el a trecut râul Ciu pe un pod de lemn, iar râul Talas pe unul de piatră 2. Intr'un cuvânt, Ma vara an-Nahrul şi Horezmul şi-au refăcut

în parte, încetul cu încetul, viaţa economică ce fusese atât de înfloritoare în perioada premergătoare venirii Mongolilor.

Cu totul altfel s'au petrecut lucrurile în Ţinutul celor Şapte Râuri; aici nomazii lui Djagatai precum şi hoarda sa au determinat decăderea civilizaţiei populaţiei de agricultori, civilizaţie oare înflorise în cursul a cel puţin patru secole. Totuşi, bunăstarea Asiei Centrale era numai aparentă. De „readucerea" la viaţă au profitat straturile superioare ale societăţii, adică marii stăpânitori de pământ, neguţătorii şi înaltul cler musulman. Ca şi în perioadele anterioare, aceştia au ajuns repede la înţelegere cu cercurile conducătoare ale cuceritorilor. Nu trecuseră decât câteva zeci de ani şi cuceritorii puteau să-i considere pe toţi ca supuşi credincioşi ai dinastiei banului. După relatările lui Raşid ad-Din – care merită toată creTea – fi" Şi soţiile hanilor mongoli de pe vremea lui Gingnis-han, Ogodai (1229-1241) şi Gu:uk-han (1246-1248) dăaeau cu uşurinţă marilor stăpânitori de pământ, demnitarilor şi neguţătorilor diferite privilegii scrise (iarlîkuri şi paiţze) care-i aoă Sa PTimeasc* dela populaţie diferite slujbe şi dări ce

_PJ>au ca o grea povară asupra meşteşugarilor şi a ţăranilor.

riei snre!/ n"p lu n> OnucaHue nyTeuiecTBHsi Ha 3ana#. /Descrierea călăto-rile rnlmn"5'1 Traducerea din limba chineză a lui P. Cafarov în „Lucră-2 /fapa"^" bisericeşti ruse din Pechin", voi. IV, 304.

Situaţia acestora din urmă se făcea din an.în an tot mai rea. în afară de impozitele obişnuite pentru pământul lucrat – adică în afară de „karadji", care se numea la Mongoli „kilan" – cultivatorii de pământ erau puşi k munci fără de sfârşit şi la biruri de tot felul. Dregătorii, solii (elci), neguţătorii bogaţi, reprezentanţii înaltului cler musulman, membrii familiei hanului – chiar şi rudele mai îndepărtate – precum şi cei care se aflau în trecere prezentau acele iarlîkuri şi paiţze şi li se pregătea conace, mertiee, cai de ol ac, etc. Acel aş lucru se petrecea şi în oraşe. Peste tot, staţionau pe vremea aceea trupe. Ele trebuiau să fie aprovizionate cu băutură, hrană şi îmbrăcăminte. întreţinerea acestor considerabile contingente militare necesita fonduri uriaşe, la fel ca şi întreţinerea dregătorilor şi a membrilor curţii. In afară de alimente, mai era nevoie şi de numeroase produse meşteşugăreşti. Dregătorii hanului înregistrau aproape toate categoriile de meşteşugari şi le sileau să predea visteriei şi curţii, sub formă de impozite, anumite cantităţi de produse, la termene stabilite cu rigurozitate. Deosebit de greu o duceau pe vremea aceea meşteşugarii care fabricau arme, produse de pielărie, de ţesătorie, etc. La-toate acestea, veneau să se mai adauge şi samavolniciile. Izvoarele sunt pline de tot felul de relatări în privinţa aceasta. Dările cerute pe nedrept erau adesea mai mari decât impozitele legale. In multe locuri, se înregistrează chiar cazuri de fugă a populaţiei, deoarece dacă s'ar fi plătit tot ce cereau dregătorii, nu ar mai fi rămas nimic pentru traiul producătorilor.

În astfel de împrejurări, a izbutit în anul 1238 o răscoală a cultivatorilor de pământ şi a meşteşugarilor din Buhara şi din regiunea înconjurătoare, mişcare cunoscută în istorie sub denumirea de „răscoala lui Tarabi".

Aceasta era o mişcare populară în adevăratul înţeles al cuvântului, îndreptată în acelaş timp împotriva stăpânirii mongole, împotriva arendaşilor de impozite, împotriva nobililor locali, precum şi împotriva înaltului cler din Buhara. Condusă de Mahmud Tarabi, un meşteşugar care confecţiona site, această mişcare a avut la început oarecare succese, dar până la urmă a fost crunt reprimată de Mongolil.

> A. I. I acubo vsc h i, BoccTaHHe TapaCbi b 1238 r. JXoKJiaau rpynnw BocTOKOBeAOB na ceccHH Axa/i. HayK CCCP 20 MapTa 1935 r. [Revolta lui Tarabi din anul 1238. Referatele unui grup de orientalişti făcute la sesiunea Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S. din 20 Martie 1935J, în,Lucrările Institutului de orientalistică", voi. XVII, pag. 101-135.

CAPITOLUL III FORMAREA HOARDEI DE AUR (ULUS DJUCI)

E dela sine înţeles că orice cucerire 1 făcută de un popon maj înapoiat stânjeneşte desvoltarea economică şi nimiceşte numeroase forte de producţie. Dar în imensa majoritate a cazurilor de cuceriri durabile, cuceritorul mai înapoiat trebue să se adapteze «situaţiei economice» superioare, pe care a aflat-o în ţara cucerită.

F. ENOELS

Expediţia lui Djebe şi Subutai, care, după cum am văzut, s'a terminat printr'un eşec total suferit cu ocazia ciocnirii cu Bulgarii din regiunea Volgii în anul 1223, a iamânat doar cucerirea Sud-Estului Europei de către Mongoli.

Ştim că Ginghis-han a avut patru fii dela soţia sa principală şi anume pe Djuci, Djagatai, Ogodai şi Tului. Cei mai mare, Djuci, a primit ca „ulus" şi ca,iurt" ţinuturile cele mai îndepărtate, situate la apus de Mongolia propriuzisă. Principalul centru al acelor ţinuturi era Deşt-i Kîpciak.;Cu toate acestea, în timpul v:eţii lui Djuci, întregul Deşt-i Kîpciak a fost o posesiune a sa numai cu numele, deoarece cea mai mare parte a acestuia trebuia cucerită de acum înainte. De două ori (în 1229 235) a pus kuriltaiul problema unei expediţii în Sud-Estul Europei şi abia în anul 1236 ea a fost realizată. In fruntea expediţiei se afla Bătu, fiul lui Djuci, căruia i-a fost dat ca ajutor un cunoscător al Sud-Estului Europei, Subutai, pe care-1 cunoaş-H i- -^ din bătălia dela Kalka. Programul propus a fost în-aephnit în decursul câtorva ani şi Deşt-i Kîpciakul, ca şi Bulga-împreună cu regiunea înconjurătoare, cu Crimeia şi cu ^ucazul, până 1& Derbent – au ajuns în mâinile Mongolo-Tătarilor. Mai mult decât atât, în anul 1238 au fost subjugate şi cnezatele ruseşti – Riazan, Vladimir, etc. S'a pus la cale o expediţie împotriva Novgorodului, la a cărui cucerire – din pricina apropierii, primăverii şi a inundaţiilor şi mocirlei care o întovărăşea – armatele Tătarilor, acum slăbite, au trebuit să renunţe. In anul 1240, a fost ocupat Chievul, iar după cucerirea acestuia, în faţa lui Bătu s'a deschis drumul spre Apus. In anii 1240-1242, trupele sale au pustiit Polonia, Ungaria şi Dalmaţia. Totuşi, Bătu n'a păstrat în stăpânirea sa aceste ţări şi s'a întors în 1242-1243, prin ţinuturile unde se vor întemeia mai târziu Ţara Românească şi Moldova, în Deşt-j Kjîpciak. După părerea lui V. V. Barthold, campania din Apus a fost întreruptă de Bătu, în parte din cauza unor neînţelegeri cu ogîanii Guiuk (fiul

lui Ogodai) şi Buri (nepotul lui Djagatai) – care se aflau în armata sa – şi în parte, din cauza ştirii morţii marelui han Ogodai '.

Nu trebue desigur tăgăduită importanţa acestor fapte, totuşi cauza principală a întoarcerii Tătarilor în Răsărit au fost luptele cu cnezatele ruseşti, lupte care i-au slăbit foarte mult, precum şi faptul că ei nu mai dispuneau de forţe suficiente pentru a da o bătălie hotărâtoare cu armata regelui Cehilor şi cu trupele ducelui de Austria.

Lupta eroică dusă de poporul rus cu Tătarii va fi expusă mai jos de B. D. G-recov, în partea intitulată „Hoarda de Aur şi Rusia”.

Mai puţin cunoscută este rezistenţa eroică opusă de forţele unite ale Bulgarilor şi Cumanilor chiar după ocuparea regiunii Volgii. Faptul acesta a fost, în adevăratul sens al cuvântului, o răscoală în spatele armatei tătare, ea producându-se în perioada expediţiei lui Bătu spre apus.

Ştirile privitoare la această răscoală se păstrează în două izvoare persane şi anume da Djuvaini2 şi Raşid ad-Din 3.

În fruntea răsculaţilor se aflau conducătorii bulgari Baian şi Djiku, căpetenia cumană Baciman din tribul Alirlîk (al-Burli) 4 şi un conducător al Iassilor (Alanilor) pe nume Kacir-Ukule. După

1 V. V. B a r t h o I d, Enciclopedie de l'Islam, Batu-Khan [Enciclopedia Islamului, Batu-han], pag. 699.

2Djuvaini, G. M. S., XVI, III, pag. 9; V. G. T ie s era h a u sen, op. cit., voi II, pag. 24.

3 R a ş i d a d – D i n, ed. Blochet, pag. 44-46; V. G. Tiesenhaus e n, op. cit., voi. II, pag. 35-86.

4 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 44.

Formarea Hoardei de Aur te aparenţele, cea mai energica figură de aci era Baciman. Pen-înnabuşirea răscoalei, au fost trimişi Subutai şi Mongke, care flau pe atunci în armata lui Bătu. Tătarii n'au putut multă tereme să înnăbuşe această mişcare cu caracter patriotic, n'au reuşit nici măcar să ajungă până la reşedinţa lui Baciman şi a principalelor lui trupe. Acesta din urmă se ascundea prin păduri şi reuşea să scape mereu de trupele tătare. Numai după îndelungate sforţări, Mongke, fiul lui Tului, a reuşit să dea de urmele taberei lui Baciman, înaintând pe malul stâng al fluviului Itil (Volga); Baciman se ascundea într'una din insulele (fluviului. După relatările lui Djuvani şi Raşid ad-Din, apa ar fi fost împinsă dela malul stâng în timpul unei furtuni însoţite de un vânt puternic şi Tătarii au trecut pe locul rămas uscat, făcându-şi în mod neaşteptat apariţia pe insula unde se afla Baciman şi omorînd pe cei mai mulţi dintre răsculaţi. Baciman a căzut şi el în mâinile lor şi a fost ucis. Judecând după înverşunarea cu care au purtat Tătarii lupta împotriva lui Baciman, acesta din urmă – ca şi aliaţii săi Bulgarii şi Alanii – au creat cuceritorilor tătari multe complicaţii ş? greutăţi.

Ca o urmare a cuceririlor mongole, s'a format pe teritoriul uriaş al Deşt-i Kîpciakului şi pe o serie de regiuni învecinate cu acesta un mare stat, denumit în izvoarele orientale „Ulus Djuci” sau „Hoarda Albastră”. In letopiseţele ruse,

statul acesta a fost numit „Hoarda de Aur”, cu toate că nici până astăzi nu s'a putut explica cum a apărut această denumire.

În istoriografia rusă s'a încetăţenit doar termenul „Hoard'a de Aur”, care se întâlneşte în letopiseţe şi în celelalte izvoare ruseşti. Acest termen nu este cunoscut de izvoarele arabe, care cuprind totuşi relatări destul de bogate despre statul tătar din Europa răsăriteană.

În izvoarele persane, termenul „Hoarda de Aur” se întâlneşte ăxtrem de rar. P. Saveliev semnalează termenul „Orda-i zarin” ia Kaşid ad-Din şi la Vassaf, dar nu face nici un fel de trimiteri la textul respectiv. La primul din aceşti istorici persani, P. Saveliev a găsit fraza „Sîr-Orda, căreia i se spune Hoarda de Aur”, iar la ai doilea „Hoarda de Aur, căreia i se spune Sîr-Orda” *. N'am R Ş-h ^ găsim aceste PasaJe Ia autorii citaţi. Totuşi, există la îşm ad-Din o altă menţiune a termenului „Hoarda de Aur” care a J J} ia Perioada premergătoare formării statului Hoardei de _- i, adică la timpul în care Ginghis-han mai era încă în viaţă.

slavi î„tŞ^nV<: 'ie v> EKaTepHHOcjiaBCKHft mia.a. [Tezaurul dela Ecaterino-' ln TyO, 1857, partea a IlI-a, fasc. II, pag. 354.

Povestind întoarcerea lui Ginghis-han din regiunea Fadjikilor în propriile lui ţinuturi, Raşid-ad-Din arată că, atunci când Ginghis-han a ajuns la locul numit Bukas-Djiku a ordonat să se alcătuiască „Orda-i Buzurg zarin”, adică „Marea Hoardă de Aur” '. Probabil că aceasta este cea mai veche menţiune a termenului „Hoarda de Aur” în izvoarele persane. Pasajul citat te face să crezi fără să vrei că termenul „Hoarda de Aur” s'a aplicat iniţial hoardei lui Ginghis-han şi numai ulterior, după moartea acestuia, a fost una din denumirile Ulusului-Djuci, care a fost de fapt întemeiat de Bătu, fiul lui Djuci. Nu este de altfel exclusă nici posibilitatea ca termenul „Marea Hoardă de Aur” să fi fost adoptat de Ginghis-han sub influenţa Imperiului Ţzin (din China de Nord), pe al cărui împărat Raşid ad-Din îl numeşte Altan-han, adică Hanul, de Aur.

Eminentul sinolog care a fost defunctul V. N. Cazin s'a ocupat de acest termen, folosind izvoarele chineze şi mongole şi pregătea chiar o lucrare specială referitoare la această problemă. Din nefericire, nu ştim dacă el a apucat să termine această lucrare. Deasemenea nu ştim nici care erau părerile sale privitoare la această chestiune. Prin urmare problema rămâne şi acum deschisă în ştiinţă.

În izvoarele musulmane (arabe, persane şi turceşti), există trei termeni – „Ulus Djuci”, „Kok-Orda” şi „Ak-Orda” – numiri care sau coincid cu Hoarda de Aur sau reprezintă o parte a ei sau au o sferă mai mare. Este greu de stabilit graniţele exacte ale Ulusului Djuci, în special în regiunea vastelor stepe care alcătuiau partea principailă a lui. La Nord-Est, Hoarda de Aur cuprindea Bulgarul împreună cu regiunea lui, la Nord graniţa trecea de-a-lungul cnezatelor ruseşti, la Sud, Hoarda de Aur stăpânea, pe de o parte, Crimeia cu oraşele safe de pe litoral, iar pe de altă parte, Caucazul până ia Derbenit, iar uneori şi până la Bacu, precum şi Horezmul de Nord împreună cu oraşul Urghenci, la Vest stepele dela Nistru şi de dincolo de acesta, iar la Est ajungea

până în Siberia de Vest şi până la cursul inferior a! fluviului Sîr-Daria. Iată în ce fel descrie aceste hotare istoricul arab al-Omari, care a trăit în prima jumătatea secolului al XlV-lea şi care scria după indicaţiile neguţătorului Bedr ad-Din Hasan ar-Rumi, care fusese

1 O. I. Smirnova, care a întocmit textul colaţionat al voi. I din Raşid ad-Din, a avut bunăvoinţă să-mi atragă atenţia asupra acestui pasaj, fapt pentru care îi exprim recunoştinţa mea. Textul coîaţionat dactilografiat pag. 272 urmează probabil să fie editat de Institutul de Orientalistică al Aga-demiei de Ştiinţe din U. R. S. S.

Formarea Hoardei de Aur ţinuturi:„...Hotarele acestei ţări spre partea rauhiini sunt Horezm, Saganak2, Sairam 3, Iarkend4, Djend5, S cetatea Madjar6, Azak7, Akcia-Kermen, Caffa, Sudak, sin Ukek8, Bulgar, ţara Sitarului, Ibirul, Başkîrd şi Ciulîman. Cetatea Baku '- spune el – este una din cetăţile Şirvanului şi' în preajma ei se află «Porţile de Fier», pe care Turcii le numesc «Demir-Kapu»„ 9. Nici istoricii orientali (arabi şi persani) nu înglobau ţinuturile ruseşti în posesiunile Ulusului Djuci. Cnezatele ruseşti, care aveau conducerea lor proprie şi cnejii lor, erau considerate'ca state suverane, deşi nu erau independente şi plăteau tribut.

Totuşi începând cu Bătu, adevăratul întemeietor al noului stat mongol, hanii Hoardei de Aur şi-au dat perfect seama ce reprezenta din punct de vedere economic Sud-Estul Europei unde au pătruns în calitate de cuceritori şi organizatori ai noului stat. Mongolii care au ocupat DeşH Kîpciakul şi regiunile agricole civilizate din vecinătate (Crimeia, Caucazul de Nord, Horezmul de Nord şi Bulgarul) se încadrează foarte bine în caracterizarea făcută de F. Engels în „Anti-Duhring": „E dela sine înţele.s că orice cucerire făcută de un popor mai înapoiat stânjeneşte desvoltarea economică şi nimiceşte numeroase forţe de producţie. Dar în imensa majoritate a cazurilor de cuceriri durabile, cuceritorul mai înapoiat trebue să se adapteze «situaţiei economice» superioare, pe care a aflat-o în ţara cucer rită. El este asimilat de către cei învinşi şi de obicei este obligat să adopte şi limba lor"10.

Aceste cuvinte se pot aplica în totul şi la cucerirea Sud-Estu-lui Europei de Tătari. Fiind nomazi şi aflându-se pef o treaptă de civilizaţie inferioară faţă de aceea a locuitorilor oraşelor din

1 Amu-Daria.

2 Oraş aflat în valea fluviului Sîr-Daria (pe malul drept), în regiunea staţiei de cale ferată Tiumen-Arîc. Vezi A. I. Iacubovschi, Pa3BajinHbi i.urHaKa [Ruinile Slgnakului], în „Comunic GAIMC", 1929.

4 Sairam-Isfidjab, la 12 kilometri de Cimchent _ Nu ştim pentruce este amintit aici acest oraş. Kuinile sale se află pe Sîr-Daria.

6 In Caucaz.

7 Azovul.

* ver^°lga' în ^Pr^iere de Saratov. 2^fi u a Tlesenh ausen, op. cit., voi. I, pag. 215 (textul arab) pag.

wrpduccerea în limba rusă.) voi xiv EnŞels. Anti-Duhring, m K. Marx şi F. Engels, Opere, Du'hrina PaSf' fVezi în romF. Engels, Anti-Duhring, Domnul Eugen g" rev°luţionează ştiinţa, ediţia a Ii-a P. M. R., 1952, pag. 214 – N. R.]

Horezm, Crimeia etc, Tătarii au înţeles foarte bine, în persoan; conducătorilor lor feudali, importanţa tuturor acestor localităţ pentru comerţul în lumea cunoscută pe atunci precum şi avantajele ce decurgeau de aici pentru ei, ca stăpânitori. Cu toate acestea, nici acele localităţi n'au fost cruţate de neajunsurile grave pe care le-au pricinuit incursiunile Tătarilor. Iată ce scrie, de pildă, al-Omari cu privire la regiunea Volgii: „Această ţară este [unul] din cele mai întinse ţinuturi, e bogată în ape şi păşuni şi dă recolte îmbelşugate când se seamănă [cereale], dar ei [adică locuitorii] sunt un popor rătăcitor şi nomad, care are vite; ei n'au nici un fel de grijă de ogoare şi livezi. Până la subjugarea [acestei ţări] de către Tătari, ea era cultivată în lung şi în lat, iar acum au rămas [numai] urmele acestor culturi" '.

Făcând din regiunea Volgii un centru al Ulusului Djuci, Bătu şi urmaşii săi au depus eforturi considerabile pentru a da un nou impuls vieţii economice a regiunii de pe malul drept şi stâng al Volgii. O atenţie deosebită a dat-o Bătu renaşterii vieţii orăşeneşti şi implicit şi negoţului de!a care aştepta venituri considerabile pentru visteria sa.

Poate că neguţătorii musulmani nu s'au bucurat nicăieri în Imperiul mongol de o astfel de preţuire şi de astfel de avantaje ca în cuprinsul Hoardei de Aur în timpul domniei lui Bătu şi a urmaşului său, Berke-han. îmi îngădui să reproduc aici două păreri extrem de interesante din acest punct de vedere. Pe de o parte, este vorba despre al-Djuzdjani, care a trăit în secolul al XlII-lea şi care a scris o operă în limba persană, intitulată „Ta-bakat-i Nasiri", adică „Tabelele lui Nasir". Autorul poate fi socotit ca un contemporan al năvălirii Mongoli'lor în Sud-Estul Europei, deoarece al-Djuzdjani a murit între anii 1260-1270. Iată ce ne relatează el: „Acesta [Bătu] a fost un bărbat din cale afară de drept şi un prieten al musullmanilor 2; sub stăpânirea sa, musulmanii au dus un trai liber. In tabăra şi în tribul său au fost ridicate moschei pentru comunităţile de credincioşi, având chiar un imam şi un muezin. După domnia sa, ca şi în timpul vieţii sale, ţările Islamului nu au avut de îndurat nimic rău, nici din porunca sa, nici din partea celor care ascultau de el şi nici din partea

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 212 (textul în limba arabă), pag. 233 (traducerea în limba rusă).

2 In cazul de faţă, prin „musulmani" trebue să înţelegem pe neguţătorii musulmani.

Formarea Hoardei de Aur fi r sale Musulmanii din Turkestan se bucurau, la umbra firii lui de o mare linişte şi de o siguranţă deplină. In toate ărtile Iranului care căzuseră în stăpânirea Mongolilor, o anumită parte îi aparţinea [lui Bătu], iar în ţinutul care akătuia „artea dependentă de el erau numiţi dregători de-ai lui"2.

Nu trebue să scăpăm din vedere că al-Djuzdjani făcea parte din categoria acelor autori orientali care nu aveau nici o obligaţie faţă de Imperiul mongol şi

care aveau faţă de aceşti cuceritori o' poziţie mai degrabă ostilă, decât binevoitoare.

Un alt istoric persan, Djuvaini (care a murit în anul 1283) a cărui operă, intitulată,Istoria cuceritorului lumii", era pătrunsă de simpatii vădite şi uneori chiar şi de laude făţişe faţă de stăpânitorii mongoli – formulează anumite păreri despre Bătu şi politica sa, care merită a fi luate neapărat în consideraţie. Nu trebue să uităm că el şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii pe la curţile diferiţilor suverani mongoli, cercetând aproape toate statele mongole, începând din Mongolia propriuzisă şi până la Bagdad, care era pe atunci oraşul cel mai apusean al statului persan al lui Hulagu. El ne spune că la reşedinţa sa, care se află în părţile Itilului,Batu a ales un loc şi a ridicat aici o cetate pe care a numit-o Sărai. Puterea lui se întindea peste toate [acele] împărăţii. El nu ţinea de nici o credinţă sau sectă şi nici n'avea de gând să se închine la vreun dumnezeu cunoscut"..., „. Neguţătorii îi aduceau [lui Bătu] mărfuri din toate părţile lumii; el cumpăra totul, orice ar fi fost, şi plătea pentru fiecare un preţ care era de câteva ori mai mare decât făcea. Şi a dat el sultanilor din Rum, din Siria şi din alte ţări seuteli şi iarlîkuri şi oricine venea la el în slujbă, nu pleca fără folos"3.

„fee istoric care ar citi aceste rânduri, – chiar ţinând seama de părtinirea lui Djuvaini faţă de Mongoli – trebue să recunoască yf} [n cuvintele sale o mare parte de adevăr, deoarece întreaga

Mică de mai târziu a hanilor Hoardei de Aur – începând dela oatu şi Berke şi cel puţin până la Uzbek-han – urmărea ridicaea la maximum a vieţii orăşeneşti, precum şi a meşteşugurilor oovschi.

Aici este vorba despre ţinutul Horezmului, a cărui jumătate nordică parte din Hoarda drAur. V. G. Tiesenh ausen, op. cit., voi. II, pag. 15.

—x.n peMecneHHOH npoMbimjieHHOCTH Capan BepKe. [Cu pri-munic Gkori8inii Producţiei meşteşugăreşti din Sarai-Berke], în Co-

— VOI. VIII

GMS, voi. XVI, partea I, pag. 222-223 – A. I. Iac uşi a negoţului din aceste oraşe, fapt pe care-1 vom vedea în cele ce urmează.

Este de altfel caracteristic faptul că aceeaşi trăsătură – adică încurajarea comerţului şi conferirea unei serii întregi de privilegii neguţătorilor – o relevă şi cunoscutul istoric armean din secolul al XlII-lea, Kirakos din Gandza, care a fost contemporan cu cuceririle Mongolilor. Vorbind despre un oarecare Raban Ata, el arată că acesta avea o scrisoare din partea hanului mongol care îi conferea privilegii speciale. Iar „oamenii săi, neguţătorii, având la mână o tamga, adică o pecete şi o scrisoare, puteau călători slobozi peste tot şi nimeni nu cuteza să le facă vreo supărare când arătau că sunt oameni ai lui Raban. însişi mai marii oştilor tătăreşti îi aduceau daruri din prada luată" ', Faptele descrise mai sus se refera la Armenia din perioada anilor 1240-1250, adică în acea perioadă despre care vorbeau Djuzdjani şi Djuvaini.

Ceva mai jos, acelaş Kirakos spune:După aceea, au venit la Bătu împăraţi şi oglani, cneji şi neguţători şi toţi cei obidiţi şi fără de ţară. El a dat

înapoi fiecăruia după judecată dreaptă, domeniul sau cnezatul său, dăruindu-le chiar scrisori [iarlîkuril şi nimeni nu cuteza să stea împotriva voinţei sale” 2.

S'a menţinut până astăzi o părere greşită în legătură cu componenţa etnică a Europei sud-estice, îndeosebi a Deşt-i Kîpcia-kului, al cărui renume s'a păstrat şi pe vremea Mongolilor, răs-pândindu-se chiar în întreaga lume civilizată de atunci, din China până în Andaluzia. Mu/Iţi credeau că împreună cu Bătu au venit în Deşt-i Kîpciak o sumedenie de Mongoli (Tătari) şi că elementul mongol predomina în mod vădit în componenţa populaţiei nomade. Nu mai încape nici o îndoială asupra faptului că în Ulu-sul Djuci s'au aşezat un număr destul de mare de Mongoli, împreună cu familiile lor şi cu întreaga lor avere compusă în special din vite. Totuşi, această deplasare de populaţie strâns legată de cucerire nu poate fi în nici un caz privită ca o migraţie în massă. Marea massă a Mongolilor a rămas în patrie, în Mongolia. Este natural că în asemenea împrejurări nu putea fi vorba despre o mongolizare a ţărilor cucerite şi nici chiar a Deşt-i Kjîpciakului. Se poate vedea din următoarele cuvinte ale menţionatului al-Omari cât de puternice erau vechile elemente turceşti în Sud-Estul Europei şi în ce măsură Cumanii au rămas baza populaţiei nomade din Deşt-i Kîpciak: „In vechime, această împărăţie

1 C. P. Patcanov, Hctophh mohi-ojiob no apMHHCKHM HCTOiHHJcaM [Istoria Mongolilor după izvoare armene], partea a IJ'-a, pag. 50.

2 Idem, pag. 74.

Formarea Hoardei de Aur

A de Aur – /] fusese o ţară a Kîpciakiior, dar după ce a fost cucerită de Tătari, Kîpciakii au ajuns supuşii aces-CeaSDuoă aceea, s'au amestecat [Tătarii] şi s'au înrudit cu aceşti u Kîpciakii], iară însuşirile băştinaşilor au dobândit pre-tiamoănire asupra'însuşirilor naturale şi de neam ale acestora ale Tătarilor] şi cu toţi au ajuns întocmai ca Kîpciakii, ca şi 'ând ar fi fost d'e acelaş neam [cu aceştia], din pricină că Mon-golii fsi Tătarii] s'au aşezat în tara Kîpciakiior, s'au încuscrit cu ei şi au rămas să trăiască în ţara lor [a Kîpciakiior]” '. Din relatările lui al-Omari, vedem că oamenii civilizaţi care au trăit în vremea aceea au observat foarte bine procesul de turcizare a Tătarilor cuceritori. Numărul acestora din urmă era cu totul redus faţă de massa principală a populaţiei nomade din stepa cumană, ceeace nici nu putea fi altfel. Cât de rapid şi de însemnat a fost acest proces de „turcizare” se vede şi din faptul că încă din secolul al XlV-lea se formase în Ulusul Djuci (Hoarda de Aur) o limbă literară care nu mai era cea mongolă, ci cea turcă, având în plus trăsăturile caracteristice ale limbii vorbite de populaţiile cumane şi oguze, care trăiau în valea fluviului Sîr-Daria şi în Ho-rezm; pe lângă aceasta, populaţiile turce nu reprezentau nici pe departe – după cum vom vedea mai jos – elementul predominant în oraşele Hoardei de Aur sau chiar în regiunea cursului inferior al Volgii. Cu atât mai frecvent era cazul acesta în stepa pro-priuzisă, unde Cumanii predominau în mod vădit şi unde Tătarii constituiau doar o mică pătură privilegiată, reprezentată prin mai multe mii de ostaşi

mongoli însoţiţi de familiile lor şi având în fruntea lor dinastia de hani din familia lui Djuci, fiul cel mai mare al lui Ginghis-ha'n.

Întreaga istorie ulterioară a Europei de Sud-Est dovedeşte ca dela Mongoli – mai exact dela Tătari – s'a păstrat doar n'u-e.e, nu însă şi limba lor. Probabil că în secolul al XV-lea limba ^ngolă^era vorbită de foarte puţini în Deşt-i Kîpciak. Mai mult aecat atât, înseşi scrisorile oficiale ale hanilor – celebrele iar-i ale hanilor Hoardei de Aur – erau redactate fie în limba meraraturcă din Asia Centrală din secolul al XlV-lea (un iarlîk Tohtamîş din anul 1382), fie în „limba kîpciakă locală" _aj_hanului Tohtamîş din anul 1393) 2. Corespondenţa

Da? ' >Ł' n' T'esenlmu sen, op. cit., voi. I, pag. 213-214 (textul arab).

I (îradHcerea în limba rusă).

de vedert,.n]e Fitate prezintă un interes considerabil nu numai din punct un ls,. ei scrisului, ci, după cum vom-vedea mai jos, ele repreturii sorialo una 'documentar excepţional de preţios pentru studiul strucow.ieue a Hoardei de Aur.

— Hoa«Ia de Aur diplomatică se făcaa într'adevăr în secolul al XHI-lea şi în limba mongolă. O serie întreagă de izvoare arabe (cum sunt biografiile lui Kalaun, a lui Rukn ad-Din Baibars, a lui an-Nuveiri, a lui Ibn al-Furat şi altele), relatează că în anul 1283 au sosit în Egipt nişte soli (fakik-i Kîpciaki) trimişi la sultanul Egiptului cu o scrisoare din partea hanului Hoardei de Aur, Tuda Mangu, scrisă în limba mongolă şi însoţită de o traducere în limba arabă '. Totuşi, acest obicei va slăbi cu timpul şi mai târziu va dispărea cu totul. Şi dacă Kîpciakii (Cumanii) reprezentau populaţia principală a stepei, ce să mai spunem despre celelalte regiuni; aici stăpânirea Tătarilor preluase în întregime moştenirea trecutului, adică întreaga massă a populaţiilor eterogene, fapt caracteristic de altfel nu numai pentru Crimeia, ci şi~pentru regiunea Volgii. Merită semnalat că în regiunea Volgii şi în Crimeia au rămas din timpurile trecute Alanii, Kazarii şi Evreii, mai ales în rândurile populaţiei dela oraşe.

Instaurând în Sud-Estul părţii europene a actualei Uniuni Sovietice un regim politic bazat pe jaf şi exploatare – despre caracteristicile căruia vom vorbi – hanii tătari şi-au concentrat atenţia asupra desvoltării negoţului, a meşteşugurilor şi a vieţii orăşeneşti legate de acestea. Faptul acesta este una din laturile cele mai clare ale istoriei Hoardei de Aur. Datorită abundenţei de informaţii din izvoare scrise cât şi din datele arheologice, cunoaştem această latură a trecutului Hoardei de Aur mult mai bine decât pe celelalte. începând cu Bătu, hanii Hoardei de Aur au făcut eforturi considerabile şi au dat o deosebită atenţie problemelor negoţului şi producţiei meşteşugăreşti. Faptul acesta se observă în special la Berke-han (1257-1266) şi la Uzbek-han (1312-1342). Relatările lui Djuzdjani şi ale lui Djuvaini privitoare la Bătu – de care am mai amintit – sunt aplicabile într'o măsură şi mai mare lui Berke şi Uzbek. Desigur că hanii Hoardei de Aur nu erau călăuziţi de nişte principii generale asupra importanţei din punct de vedere cultural a desvoltării oraşelor, ci pur şi simplu de speranţa obţinerii unor venituri mai mari, care vor intra în visteria

lor sub forma acelor vămi de tot felul percepute dela neguţători şi meşteşugari de către dregătorii Hoardei de Aur. Ei şi-au dat foarte repede seama de avantajele care decurgeau din căile comerciale ce existau aici din vremuri străvechi.

1 V. G. Tiesenhaiusen, op. cit., voi. I, pag. 66 (textul arab), pag. 68, (traducerea rusă), pag. 82-83 (textul arab), pag. 106 (traducerea rusă); pag. 143-144 (textul arab), pag. 165 (traducerea rusă); pag. 355 (textul arab), pag. 362 (traducerea rusă).

Formarea Hoardei de Aur muriie bătute de multă vreme, care porneau dela Bulgar, prin aţele ruseşti, prin Crimeia şi regiunea cursului inferior al

Vb^ii spre Horezm (şi de acolo spre Asia Centrală, Mongolia şi ina) s'au bucurat de o atenţie deosebită din partea hanilor

Hoardei de Aur. După cum vom vedea ceva mai departe, negoţul

Asiei cu Sud-Estul Europei, şi de aci şi cu Europa Apuseană, n'a atins niciodată extensiunea pe care a atins-o pe vremea Hoardei de Aur.

Primii hani – Bătu şi Berke – au înţeles importanţa deosebită a regiunii cursului inferior al Volgii, pe care au şi ales-o ca loc de reşedinţă a hanului. Regiunea. Volgii prezenta numeroase avantaje pentru a fi socotită ca centru al noului stat. Pe de o parte, era străbătută de cel mai important drum pentru negoţul cu caravane – de care am amintit mai sus – iar pe de altă parte, era mai aproape de celelalte state mongole, deci şi de Mongolia propriuzisă, care constituia centrul întregului Imperiu mongol. Un rol de seamă 1-a jucat şi faptul că zona civilizată a cursului inferior al Volgii – care-reprezenta o serie de regiuni agricole şi de aşezări urbane – era atât de apropiată de stepă, încât aici ara uşor de îmbinat economia sedentară cu cea nomadă. Regiunea Volgii era foarte prielnică pentru o viaţă nomadă, căci acolo sa găseau într'o serie întreagă de locuri lunci fertile şi uşor inundabile. De numele hanului Bătu – întemeietorul statului Hoardei de Aur – este legată şi ridicarea unui mare oraş, care a fost până la Uzbek-han capitala Ulusului Djuci şi care va primi mai târziu numele de Sarai-Batu, spre deosebire de celălalt Sărai, ce fusese întemeiat de Berke-han, fratele lui Bătu, şi care a fost numit SaraiBerke, unde s'a şi mutat capitala pe vremea lui Uzbek-han. In istoriografie, aceste oraşe au fost cunoscute sub numele de Vechiul Sărai şi Noul Sărai. Adevăratul lor nume istoric a fost clarificat curând, în special datorită izvoarelor persane '. Din amândouă oraşele, au rămas astăzi doar ruini. Ruinile oraşului Sarai-Batu – eehiul Sărai – se află pe locul unde e astăzi satul Selitrenoe, n apropiere de Astrahan, iar ruinile oraşului Sarai-Berke – Noul sărai —- se găsesc pe Ahtuba, un braţ al Volgii, în apropiere de Malingrad, acolo unde se află astăzi oraşul Lenirisc, fostul orăşel iarev. ^

I. Iacubovschi, K Bonpocy o npoHcxox^eHHH p

CapaH Eepxe. [Cu privire la problema originii producţiei din Sarai-Berke], în comunic. GAIMC. voi. VIII, fasc. 2-3,

Cât era de mare însemnătatea care se dădea noului oraş încă în timpul domniei Iui Bătu se poate vedea şi din faptul că acest oraş este amintit chiar de

autorii cei mai vechi şi anume de Dju-vaini şi de Guillaume de Rubrouck '. Putem să presupunem pe bună dreptate că Sarai-Batu a fost întemeiat în apropierea sau chiar pe locul unei foste aşezări. Intr'adevăr, oraşele se construesc numai foarte rar pe locuri absolut pustii (adică lipsite cu totul de aşezări omeneşti) şi afară de aceasta este puţin probabil ca noile oraşe din regiunea cursului inferior al Volgii să fi fost întemeiate.' gnorându-se cu totul acea moştenire rămasă Tătarilor sub forma a tot soiul de aşezări din perioada anterioară. Vom arăta mai departe cum cele două Sar-aiiuri – începând din vremea lui Berke-han şi până la Uzbek-han – s'au transformat treptat în mari centre de negoţ, meşteşugăreşti şi culturale, datorită condiţiilor politice favorabile şi în special datorită politicii lui Berke-han. Amândouă aceste oraşe – în special Sarai-Berke – au jucat în istoria Hoardei de Aur un rol atât de mare, încât ne vom mai opri asupra lor în chip amănunţit.

1 Juwayni, GMS, voi. XVI, par. I, pag. 222 – Plano C a r p în i şi Guillaume de Rubrouck, op. cit. pag. 166-168. Iată ce ne spune Guillaume de Rubrouck: „Acesta este un oraş nou, construit de Bătu pe Itil”, iar ceva mai jos: „Sărai şi palatul lui Bătu se află pe malul răsăritean”.

CAPITOLUL IV ISTORIA POLITICA A HOARDEI DE AUR

Din pricina sărăciei, izvoarelor scrise, nu avem posibilitatea sa dăm o expunere continuă din punct de vedere cronologic a tuturor evenimentelor mai de seamă din istoria internă a Hoardei de Aur. Din acest fapt, rezultă şi necesitatea de ia separa evenimentele istoriei politice de principalele fapte din viata economică şi socială. Oricât ar fi de trist, trebue să recunoaştem că în stadiul actual al cunoştinţelor noastre este imposibil de precizat ce schimbări s'au produs în viaţa internă în cutare sau cutare deceniu din secolele XIII-XIV.

Am arătat în mai multe rânduri că deşi Hoarda de Aur purta numele de Ulus Djuci, totuşi Djuci însuşi n'a jucat, de fapt, nici un rol în destinul statului Hoardei de Aur. La drept vorbind, priil han şi adevăratul întemeietor al Hoardei de Aur a fost Bătu, cuceritorul Europei de răsărit. El a domnit între anii 1237-

256, cu toate că ar fi mai exact să socotim începutul domniei în 1236, adică în anul subjugării întregului Deşt-i Kîpciak. Avem puţine informaţii despre Bătu. Ştim doar că el a fost nu numai un conducător energic în războaiele de cucerire pe oare Ie-a purat, ci, fără îndoială, şi un mare organizator al statului nou format. Pe vremea aceea, diferitele ulusuri, care abia se întemeia-jseră, ^srau încă strâns legate de imperiul unitar al lui Ginghisîn care intrau ca părţi componente. Bătu şi-a desfăşurat ctivitatea în anii plini de răspundere care au urmat după moareţlui Ginghis-h,an (1227). Pe vremea marelui han Ogodai – 1241), el ia avut un rol de seamă în viaţa imperiului şi î „»at parte efectiv la lovitura de stat din anul 1251, care a ridicai ah-Puimul plan Emilia lui Tului şi a urcat pe tronul lui Gin-^”is-nan pe fiul lui Tului, Mongke (1251 —1259). Atunci s'au unit nast- °Ua dinastii – DJuci şi Tului – împotriva.altor două diOgodai şi Djagatai. Ştim că atât familia lui Ogodai, cât şi cea a lui Djagatai au avut de suferit de pe urma răsturnării. Bătu s'a folosit de aceste împrejurări şi a devenit – cu îngăduinţa marelui han Mongke –

conducătorul efectiv al Ma vara an-Nahrului, graniţa Ulusului Djuci ne mai fiind acum pe Amu-Daria – ca mai înainte – ci în Ţinutul celor Şapte Râu'rj, undeva în apropiere de râul Ciu. Bătu şi-a dat foarte bine seama de importanţa regiunii Volgii în cadrul statului nou format. De-aceea şi-a stabilit el reşedinţa chiar în regiunea Volgii şi a construit, pe câmpiile Volgii, capitala ulusului său, Sărai. Guillaume de Rubrouck are în vedere acest fapt atunci când relatează ca,:Sarai şi palatul lui Bătu se găsesc pe malul răsăritean” '.

Bătu a participat la toate expediţiile militare mai importante ale Mongolilor (Tătarilor), trimiţându-şi trupele în ajutorul armatei principale, şi aşteptând, bineînţeles, să primească partea sa din pradă. Faptul acesta îl semnalează de altfel:şi Djuzdjani: „Din fiecare regiune din Persia care ajunsese în stăpânirea Mongolilor, o anumită parte îi aparţinea lui [Bătu] şi în regiunea care forma ulusul său erau puşi dregătorii săi” 2. Mai târziu – după cum vom vedea mai departe – faptul acesta a constituit un pretext pentru Djucizi de a ridica pretenţii şi asupra Azerbaidjanului.

Bătu, care era un nobil nomad cu concepţii şamaniste şi care, după părerea musulmanilor dela oraş, era un om complect lipsit de cultură, nu şi-a pierdut totuşi cumpătul în faţa situaţiei atât de grele a tânărului stat mongol ce se formase din cucerirea Sud-Estului Europei de către Mongoli. Ajutat de un consiliu la care participau numeroşi neguţători mahomedani, Biatu a adoptat dela început o politică hotărîtă, al cărei scop principal era obţinerea unor venituri maximale prin întrebuinţarea metodelor celor mai crunte de exploatare feudală. El a organizat strângerea dărilor dela cnezatele ruse subjugate, trimiţân'l în fruntea trupelor mongoje funcţionari specialişti în materie – daruga – care au lăsat o tristă amintire şi a creat un.adevărat aparat pentru perceperea diferitelor dări şi prestaţii feudale dela populaţia de agricultori şi nomazi, ca şi dela meşteşugarii şi neguţătorii din oraşele Crimeii, dela Bulgar, din regiunea Volgii, Horezmului şi Caucazului de Nord. In sfârşit, el a făcut mult pentru a reînvia în toate regiunile cucerite viaţii comercială de odinioară, care fusese curmată atât de brusc din 'Plano C a r p i n i şi Guilaurae de Rubrouck, op. cit., pag. 168.

2 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 15.

a pustiirilor produse de cucerirea mongolă. In toate aces-1 Bătu a dat dovadă de pricepere, cruzime şi vederi largi. na' nefericire, relatările izvoarelor cu privire la această perioa-lă sunt foarte sărace şi ele dau numai indicaţiile sumare, de-jceea nici măcar o singură măsură concretă de guvernare nu oate îi legată precis de numele lui Bătu, deşi nu ne putem în->i că multe din cele care erau şi mai târziu în vigoare fuseseră introduse de Bătu. Izvoarele musulmane, armene şi celelalte sunt toate de acord asupra rolului excepţional pe care el l-ia jucat în viaţa Imperiului mongol. Guillaume de Rubrouek nu spunea degeaba: „Şi este acest Bătu cel mai puternic dintre toţi cârmuitorii Tătarilor, după împăratul [adică marele#han – A. /.], căruia se cuvine a-i da ascultare” '.

Bătu a murit în anul 1256, în vârstă de 48 de ani. După informaţia lui Djuzdjani „îngroparea lui s'a făcut după obiceiul mongol. Este la acest popor obiceiul ca atunci când vreunul dintre ei moare, să se facă sub pământ un loc în felul unei case sau nişe, după cum cere rangul acelui nelegiuit care ia drumul iadului. Şi se aşează în acest loc un pat, covoare, vase şi numeroase alte lucruri; acolo este aşezat mortul, împreună cu armele sale şi cu întreaga sa avuţie. împreună cu el, se îngroapă în acel loc şi câteva femei de-ale sale şi slujitori, împreună cu omul pe care 1-a iubit cel mai mult. După aceea, se „acoperă iacei loc în timpul nopţii şi se gonesc cai pe deasupra mormântului, până ce nu mai rămâne nici cea mai mică urmă din locul acela Ide înmormântare] „2.

Pe vremea lui Bătu, legăturile Hoardei de Aur cu centrul Imperiului mongol erau complect organizate. începând cu Ogo-dai (1229-1241), funcţiona în mod normal în Imperiul mongol un serviciu de poşte pentru întregul imperiu. „Istoria secretă”, Ijjuvaini, Raşid ad-Din şi alţii vorbesc de acest serviciu de aste. Acest serviciu era cel mai bine organizat în regiunea Karakorum-Pechin. Din relatările lui Raşid ad-Din3, vedem că p'an» Carpini şi Guillaume de Rubrouek, op. cit.,

7' P' Tieser|hausen, op. cit., voi. II, pag. 116 – Djuzdjani – are a tost contemporan cu invazia Mongolilor şi care a trăit în afara Im-i miui mongol, a avut posibilitatea să-şi spună liber părerea despre aceştia. ieliIWjaSUprai e! mai era?' un musulman fanatic, deci intolerant faţă de alte a,/ Raşid ad-Din, ed. Blochet, pag. 49 – 0 descriere intere-Vezi ai SorV1 MU!Ui de poşte din Imperiul mongol o găsim la Marco Polo. Pnlni i,Mln a e v, OyTeiuecTBHe MapKo riojio. [Călătoriile lui Marco »o], sub redacţia lui V. V. Barthold, S. Pb, 1902, pag. 147-150.

existau pe acel dnmi 37 de staţiuni de poşte (djatn) ia fiecare cinci farsah (25-30 km). La fiecare staţiune, se afiau câte o mfe de oameni, atât pentru paza staţiunii, cât şi a soliior care erau în trecere, a suitei /or şi a trimişilor. Pe acei drum, călătoreau zilnic, în ambele direcţii, cinci sute de care imense tnase de câte şase boi. Aceste care transportau tot felul de alimente (grâ-ne, orez, etc.) spre Karakorum. La fiecare staţiune se găseau hambare unde se făceau depozite de rezerve de alimente. In izvoare, nu ni s'au păstrat amănunte privitoare la organizarea serviciului de poşte pe drumurile Ulusului Djagatai şi Ulusului Djuci. Totuşi avem şi unele relatări interesante. In „Istoria secretă”, se ar^tă că „din pricina fe'ului fn care se face acum călătoria solilor noştri, aceştia merg încet şi poporul e împovărat cu grele slujbe. Deaceea ar fi nevoie să se facă odată pentru totdeauna o ordine temeinică în această privinţă: să se ia pretutindeni din mingghafe supraveghetori ai staţiunilor de poşte – djamcin – şi postaşi călare, adică ulakin; în locuri stabilite, se vor face staţiuni de poşte – dj;am-, iar trimişii să fie siliţi de acum înainte să ţină cu luare aminte calea acestor staţiuni şi să nu mai umbleprin tot ulusuî, afară de împrejurări neobişnuite” '.

Ceva mai departe, „Istoria secretă” spune că în fiecare staţiune trebue să fie până ia douăzeci de ulakini. Pe lângă aceştia, mai trebuia să stea acolo şi un anumit număr de cai şi de oi „pentru hrana drumeţilor trebue să fie iepe de muls şi af/ară de aceasta boi de povară, precum şi care” 2. Interesant este faptul că Ogodai a dat dispoziţie lui Bătu să organizeze staţiunile de poşte dela ulusul său până la Ulusul Djagatai, iar acesta la rândul său trebuia să organizeze staţiunile de poşte pe drumul spre Karakorum.

În felul acesta, legătura dintre Hoarda de Aur şi imperiu se păstra într'un mod organizat şi regulat, încă de pe vremea lui Biatu, spre ulusul Djagatai.

După moartea lui Bătu, puterea asupra Hoardei de Aur trecu în mâna fiului său, Sartak. El a fost confirmat în domnie de însuşi marele han Mongke, la a cărei reşedinţă se afla Sartak în momentul morţii lui Bătu. Totuşi el n'a izbutit să domnească efectiv asupra Hoardei de Aur, deoarece a murit în drum spre

1 CoKpcmeHHoe CKa3aHHe. [Istoria secretă/, traducere de S. A. Cozin. pagJ97-198.

2 Idem, pag. 198.

A easta a avut loc în anul 1257. Urmaşul său a fost i Cfun fiu al lui Bătu?) care'a murit în acelaş an. Sn anul 1257, Berke (1257-1266) a ajuns han al Hoardei aUr Bazându-se pe relatările letopiseţelor ruse, A. N. Na-propune anul 1258 pentru suirea pe tron al lui Berke. i cum am văzut, întemeierea celui de al doilea Sărai, oare ta denumirea de Sarai-Berke sau Noul Sărai, se leagă de urnele lui Berke-han. Despre acesta din urmă avem mai multe date decât despre Bătu.

Datorită scriitorului arab al-Mufaddal care a descris solia trimisă de sultanul Egiptului, Beibars, către Berke, hanul Hoardei de Aur, avem câteva rânduri deosebit de preţioase, un adevărat portret al hanului. Iată ce ne spune el: „Pe vremea aceea, Berke împărat avea 56 ani. Iată cum se înfăţişa el: avea o faţa mare, de culoare gălbuie, cu o barbă rară; părul era pieptănat peste amândouă urecnile; la ureche avea prins un inel de aur cu o nestemată (octogonală?); el, Berke, purta pe cap un calpac şi avea un caftan de mătase; era strâns cu o cingătoare de piele verde de Bulgar, împodobită cu aur şi nestemate; în picioare purta pantofi de piele de capră roşie. El nu era încins cu. sabie, dar la cingătoare avea [plasele] încovoiate de corn negru încrustat cu aur” 1.

Pe vremea lui Berke-han, Hoarda de Aur se formase complect ca un stat miare. In timpul domniei sale, s'au petrecut miri modificări în viaţa Imperiului mongol. In anul 1260 – curând după moartea marelui han Mongke (1251 – 1259) – capitala imperiului a fost mutată dela Karakorum la Pechin, ceeace a îndeirtat pe împărat de celelalte părţi ale imperiului şi 1-a transfordintr'un han al tuturor Mongolilor într'un împărat al Chinei Deşi de fapt bazele unei independenţe a Hoardei de Aur au ost puse încă de pe vremea lui Bătu şi al lui

Berke, nu se poate 1' ^uŞi> în mod formal despre transformarea Hoardei de 12finînn'Un Stat '„dependent decât după evenimentele din anul fou. De numele lui Berke, este legată nu numai organizarea' -pi orăşeneşti din regiunea Volgii, nu numai lărgirea şi in- «Şiîicarea activităţii comerciale din Sud-Estul Europei, ci şi a război greu purtat ^u Hulaghizii (reprezentanţii puterii?ole din Iran) şi, în legătură cu cerinţele acestui război, stadouă re Viilor diPJomatice cu Egiptul Mameludlor. Exact după

6Cl „e ani dela cucerirea Europei de răsărit de către arV. G. Ti esenh a use n, op. cit., voi. I, pag.

matele lui Bătu, a fost trimisă împotriva Iranului o uriaşa ar mată mongolă, condusă de hanul Hulagu, fratele lui Mongiţ, (1251 —1259). Cucerirea întregului Iran a fost terminată în de curs de doi ani şi jumătate, începând din anul 1256, iar, în anul 1258 a fost ocupat Bagdadul şi lichidat definitiv caJifatul arab de aici, care îşi pierduse de altfel vechea însemnătate. Pe teritoriul Iranului, s'a înjghebat – la sfârşitul deceniului al şaselea al secolului al XHI-lea – un stat nou, sub dominaţia dinastiei mongole a lui Hulagu. Din acest stat făcea parte şi întreaga Transeaucazie, împreună cu teritoriile Azerbaidjanului, Armeniei şi Georgiei de astăzi. El cuprindea deasemenea acele regiuni, deosebit de bogate şi civilizate, care au fost supuse, între anii 1250-1300 – adică până la Gazan-han (1295-1304) şi. până la reformele sale – unui jaf sistematic din partea funcţionarilor care săvârşeau tot felul de abuzuri, din partea arendaşilor de impozite şi a altor categorii de jefuitori. După cum am văzut mai sus, trupele Mongolilor din Ukisul Djuci au luat parte efectiv la cucerirea Iranului. Aceste trupe constituiau nişte detaşamente autonome din armata lui Hulagu.

După terminarea campaniei din Iran, a izbucnit o cearta între cele două dinastii mongo'e, Djucizi şi Hulaghizi. Mărul discordiei îl constituia Azerbaidjanul '. Hulagu (1256-1265). ţinea în chip deosebit la această regiune. Oraşul Tabriz, care se desvoltase în mod excepţional în timpul Hulaghizilor, devenise acum capitală. Este suficient să arătăm numai că până în vremea aceea Tabrizul avusese'un perimetru de şase mii de paşi, iar în timpul lui Gazan-han (1295-1304) de 25 000 de paşi.] Hulagu aprecia îndeosebi păşunile îmbelşugate ale Azerbaidja-: nului. Mongolilor le plăcea pentru iernat mai ales stepa Mu-1 gan, situată pe cursul inferior al râului Cura, iar pentru păşunatul de vară, ei preferau versanţii munţilor Karadag, acoperiţi-de o iarbă minunată. In sfârşit, Hulagu şi urmaşii săi au dat o importanţă foarte mare bogatei producţii meşteşugăreşti, în special celei textile, cu care se făleau oraşele şi satele Azerbaidjanului. Berke-han a căutat prin toate mijloacele să unească Azerbaidjanul cu Hoarda de Aur şi el şi-a întemeiat revendicările pe participarea trupelor sale la cucerirea Iranului şi la ocuparea Bagdadului. El pretindea Azerbaidjanul ca răsplată şi ca partea din prada ce i se cuvenea. Tratativele care au fost purtate în legătură cu această chestiune n'au dus la nici un rezultat Ş' i Pe atunci, se înţelegea prin Azerbaidjan atât teritoriul actualului Azerbaidjan persan, cât şi Azerbaidjanul sovietic

Istoria politică a Hoardei de Aur le două state mongole – a căror graniţă efectivă urma rrestei Caucazului, plecând dela Derbent – au început „a iri armate care au continuat cu întreruperi temporare acl0C” jn tot decursul secolului '. Uneori, aceste ciocniri erau

^solite de bătălii sângeroase, care au istovit groaznic cele două i adverse. Aceste războaie au făcut obiectul unor descrieri Amănunţite din partea autorilor arabi —în special cei egipteni!i persani – fără a mai' vorbi despre desele menţiuni din izvoarele armene. Prima ciocnire mai serioasă a avut loc în anii 1263-1264, în apropiere de malul stâng al râului Cura şi s'a terminat printr'o înfrângere totală a lui Hulagu. După relatarea lui Ibn-Vasîl „când a sosit Berke-han la locul acelei bătălii şi ochii săi au văzut măcelul cel înfricoşător, atunci a grăit: «Allah să-1 ruşineze pe Hulavun [Hulagu – A. /.] care a luat viaţa Mongolilor cu săbii mongole. Dacă ne-am fi înţeles, atunci lumea întreagă ar fi fost a noastră»„ 2.

Bătălia dela râul Cura a avut grave şi considerabile urmări şi s'a răsfrânt în primul rând asupra relaţiilor comerciale dintre Djucizi şi Hulaghizi. Din relatările cronicarului arab Vass'if (1257-1327), vedem că Hulagu a dat ordin ca „neguţătorii lui Berke-Ogul, care se îndeletniceau la Tabriz cu negoţul şi cu altele de acest fel şi care aveau bogăţii mari şi fără de număr, să fie cu toţii ucişi, iar toate avuţiile ce se vor găsi la ei să fie luate pentru visterie… Mulţi dintre ei îşi ţineau banii şi lucrurile de preţ la bărbaţii de vază din Tabriz. După uciderea lor, acele avuţii [de care am amintit] au rămas în mâinile acelora care le păstraseră până atunci. Berke-Ogul, căutând, la rândul său, să e răzbune pentru acest fapt, a dat morţii pe neguţătorii din ţar-a lanului [Hulagu] şi s'a purtat la fel cu avuţiile lor. Drumurile ' intrare şi ieşire şi călătoriile neguţătorilor, ca şi munca meşteşugarilor au fost mult reduse, căci diavolii (şeitanii) vrăjbii «u sărit afară din vasul timpului” 3.

Curând după aceasta, muri şi Hulagu. In anul 1265, s'a urcat pe tron Abaga (1265-1282). La început, s'a părut că cei i adversari se vor împăca. Djucizii au obţinut chiar anumite ve.

7,lq In -Buletinul Academiei de Ştiinţe din R. S. S. Azerbaidjană”, nr. 5 şi OnnZ a apărut un articol de specialitate al Iui A 1 i – Z a d e, Eopbfia 3ojiotoh H rocyaapcTBa mibxaHOB 3a A3ep6afi,HJKaH. [Luptele Hoardei de Aur ' atentatului Ithanilor pentru Azerbaidjan].

, A” – Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 75.

n.r «aramer. Purgsial! Geschichtc Wassafs [Istoria lui Vassajl, pa« 98 (textul persan).

nituri din Tabriz şi Meraga. Dar Berke-han nu s'a mulţumit cJ atât. Al-Omari, un autor arab din secolul al XlV-lea, care era bine informat în multe privinţe, descrie în următorii termeni evenimentele care au urmat: „Murind apoi Hulagu şi urcânj du-se pe tron fiul său Abaga, ei [Djucizii – A. /.] au căutat să-1 înşele, spunând că sultanul lor Berke vrea să ridişe la Tabriz o moschee mare. El [Abaga] le-a îngăduit acest lucru şi ei au înălţat-o şi au pus pe ea numele lui Berke-sultan. După aceea, au cerut voie să ridice şi o ţesătorie

[adică un atelier – A. /.] pentru a se face acolo ţesături pentru trebuinţele lor. El [Abaga] le-a îngăduit şi aceasta. Aşa au început ei să facă acolo ţesături pentru Berke-sultan. Şi astfel au fost lucrurile până ce' s'a pornit o ceartă între ei; au făcut atunci război şi Berke a biruit de Abaga. Atunci Abaga s'a mâniat foarte şi a dărâmat; acele ţesătorii [ateliere – A. /.] In această povestire, este deosebit de interesant un epizod. Şi anume, este vorba de epizodul construirii moscheei ce purta numele lui Berke-han. Acesta a vrut să câştige pe locuitorii din Tabriz,. şi să-i obişnuiască pe locuitorii oraşului cu idei a că el, Berke-han, este hanul lor' legitim.

În cadrul luptelor îndelungate şi aprige pe care le-a purta! Berke-han cu Hulagu şi Abaga, s'au stabilit strânse relaţii diplomatice între Hoarda de Aur şi îndepărtatul Egipt, care sej afla, în a doua jumătate a secolului al XHI-lea şi în secolul al XlV-lea, sub stăpânirea sultanilor mameluci. Aceste relaţii au început atât din iniţiativa plină de hotărîre a lui Berke-han însuşi, cât şi din acea a sultanului mameluc al-Malik az-Zahîr. Rukn ad-Din Baibars (1260-1277). Egiptul era vital interesat în desvoltarea şi bunăstarea îndepărtatului Ulus Djuci şi aceasta desigur numai cu condiţia continuării şi chiar intensificării duşmăniei cu Iranul Hulaghizilor. Socoteala sultanului mameluc Baibars era extrem de simplă. Iranul Hulaghizilor se învecina cu Egiptul, oare avea în stăpânirea sa şi Siria. Graniţa trecea prin Mesopotamia. Un Iran puternic constituia o ameninţare şi pentru sultanii Mameluci. Ce mijloc putea fi deci mai eficace decât vrăjmăşia dintre cele două state mongole? Iată dece sarcina principală a întregii politici externe a Egiptului Mamelu-cilor era aceea de a menţine şi – dacă era posibil – chiar de a înteţi această duşmănie, Aceasta este de altfel şi pricina pentru care au avut loc acele dese schimburi de soli între Baibars şi

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 239.

Istoria politică a Hoardei de Aur acele daruri de o bogăţie excepţională trimise din Egiptului) şi în sfârşit silinţele depuse pentru

— – — ^,-1^,*-* T-T ^ r-v rri *Hi-/Vili-1 I i*-^ „fi 1 /^aI n C/HW't"T '21 _

Berkero. [rya cât mai rapidă;a Hoardei de Aur. Cronicele egipte-nlfL în limba arabă, sunt pline de relatări cu privire la în limba estea Nu este lipsit de interes să cunoaştem şi felul ° care era redactată corespondenţa diplomatică dintre Baibars şi Berke-han.

Ibn Abd az-Zahîr, un cronicar arab, care era în acelaş timp i secretarul sultanului Baibars, relatează următoarele cu privire la o scrisoare pe care acesta a trimis-o lui Berke-han: „In anul (660-1262) i-a trimis el [al-Malik az-Zahir Rukn ad-Din Baibars] lui Berke, marele împărat al Tătarilor, o scrisoare pe care am scris-o după cuvântul, său [şi în care] el îl îndemna să pornească asupra lui Hulavun, aţâţând vrăjmăşia şi zavistia dintre ei şi dovedindu-i că pentru el [Berke] războiul sfânt, (djihadul)' împotriva Tătarilor [este vorba de Mongolii din PerA. /.] este o datorie a sa, căci a sosit până la el vestea că [Berke-han – A. /.] a primit islamul şi că se cuvine deci a lupta acum împotriva necredincioşilor, chiar dacă aceştia ar fi înrudiţi cu el. Şi profetul –

binecuvântarea lui Allah şi pacea să fie peste el – a luptat împotriva rudelor şi celor de un neam cu el şi s'a războit cu Koraişiţii; căci poruncă i-a fost dată [de Allah] să poarte război cu oamenii până ce vor mărturisi că Allah este singurul dumnezeu... Islamul nu înseamnă doar vorbe; războiul sfânt (djihadul) este una din temeliile sale" 1.

Deosebit de interesante sunt şi listele de daruri pe care sultanul le-a trimis din Egipt lui Berke, hanul Hoardei de Aur. ti acelaş an, al-Malik az-Zahîr a primit pe solii lui Berke-han, i tratat cu cele mai mari onoruri şi, după negocieri şi tot felul sărbătoriri, i-a trimis înapoi la Berke-han cu daruri. Din re-HIn acestui cronicar egiptean din secolul al XlV-lea – Rukn ad-Din Baibars – „sultanul a pregătit ca daruri pentru Berke fe.ul de lucruri minunate şi anume un coran scris, după cum se spune, de [califul] Osman, fiul lui Affan; perne de diîe-culori şi covoare colorate de rugăciune; ţesături de Vene-l*a Şi vestminte din Levant; covoare de piele tăbăcită şi blănuri pentru aşternut cu baldachine...; săbii kaldjure cizelate; buz-ane aurite; coifuri frânceşti şi armuri poleite cu aur; feli-cu d ' ^anc^e!al)re; mecanisme [orgi?] în tocurile lor; candelabre „ajn^ţe^cu suporturi cu placaj; şei de Horezm; covoraşe ' G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 55.

pentru spălaturi rituale; frâuri încrustate cu aur şi argint; arcurj cu vârtej, maşini pentru aruncarea ghiulelelor şi maşini pentru azvârlit păcură; ţepuşe, şi suliţe de trestie; lăzi de săgeţi; cazane în formă şerpuită; candele aurite cu lanţuri de argint poleite cu aur; robi negri şi roabe bucătărese; cai iuţi din Arabia şi cămile de Nubia; animale de povară rezistente la drum; maimuţe, papagali şi multe alte lucruri"1. Istoricul arab a'1-MufaAlal mai adaugă la această listă: o girafă, asini din Egipt, vaise chinezeşti vesminte de Alexandria, produse ale atelierelor de ţesături în aur şi altele2.

E inutil să mai arătăm ce impresie adâncă au produs toate aceste daruri la curtea hanului Berke al Hoardei de Aur, care, cu toată dorinţa de a fi la nivelul culturii musulmane, rămăsese totuşi, împreună cu curtea sa, un om pe jumătate barbar în ochii dregătorilor din Egipt. Cu Berke-han începe şi islamiza-rea Hoardei ide Aur. Acestei probleme îi vom rezerva un loc special lia sfârşitul acestei cărţi, în capitolul intitulat „Viaţa culturală a Hoardei de Aur", iar aici ne vom mărgini doar la câteva, observaţii absolut necesare, amintind două, trei trăsături care caracterizează pe Berke-han ca suveran.

Berke-han a primit, se pare, mahomedanismul din considerente de ordin politic. Pe o parte, relaţiile strânse ale Hoardei de Aur cu Bulgarul, cu oraşele civilizate de meşteşugari şi neguţători din Asia Centrală, cum erau Urghenci, Buhara şi altele, de unde soseau în cele din două Saraiuri – Sarai-Batu şi Sarai-Berke – meşteşugari, neguţători, artişti, învăţaţi şi diferiţi alţi reprezentanţi ai intelectualităţii feudale musulmane de pe vremea aceea, iar pe de altă parte, îndemnurile neîncetate venite din Egiptul Mamelueilor – a cărui prietenie era atât de folositoare pentru Hoarda de Aur – de a primi islamul, toate acestea au determinat pe hanii Hoardei de Aur să ia o poziţie de ocrotitori ai politicii de islamizare a ţării. Totuşi, oricât & căutat Berke-han să

răspândească mahomedanismul, acesta n'a fost îmbrăţişat în timpul domniei sale decât numai de straturile superioare ale clasei dominante şi anume doar de acelea oare erau foarte strâns legate de curtea hanului.

Câteva amănunte din relatările autorilor musulmani cu privire la convertirea lui Berke-han la mahomedanism, îl caracterizează ca pe un politician calculat. Clerul musulman, care deţinea în mâinile sale nu numai autoritatea religioasă, ci şi ho-

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I. pag. 100.

— Idem, pag. 189.

Istoria politică a Hoardei de Aur 79 imense – constituite atât din veniturile domeniilor, cât şi

U verea imobiliară dela oraşe – tindea să acumuleze în mâi-

5ale cât mai multă putere, căutând să scoată în evidenţă

^oate mijloacele superioritatea sa în anumite cazuri faţă de Puterea lumească. Raptul acesta a fost arătat mai cu seamă de noii convertiţi. 'Istorici arabi – de pildă Ibn-Kaldun '. 1-Aini2 şi alţii – relatează că celebrul şeih din Buhara, al-Bakerzi, care 1-a convertit pe Berke-han la mahomedanism, 1-a lăsat să stea trei zile la poarta kanakei sale, mai înainte de a-1 primi, atunci când acesta a venit în mod special ca să-1 vadă pe şeih. Berke-han, care era un conducător puternic (pe atunci era, ce-i drept, doar oglan influent) a ştiut să-şi înfrângă sentimentul de înjosire a mândriei sale de han şi să sublinieze prin aceasta în faţa întregii lumi musulmane evlavia şi supunerea sa faţă de autoritatea islamului. Dacă această relatare este adevărată – şi nu avem nici un motiv să ne îndoim de veracitatea ei – atunci înseamnă că Berke-han era atât de înţelept şi avea vederi atât de largi, încât era în măsură să înnă-buşe, din considerente politice, amorul său propriu şi mândria, sa de han, deşi pe vremea aceea, Hoarda de Aur conducea, de fapt, întreaga viaţă politică a ţinuturilor dintre Amu-Daria şi Sîr-Daria şi chiar mai departe. După letopiseţele ruseşti, Berke-han a fost un suveran sever, care cerea o supunere totală. In anul 1257, pe vremea lui Berke-han, s'a făcut primul recensământ al populaţiei din cnezatele feudale ruseşti, având drept scop înregistrarea întregii populaţii care trebuia să plătească dări şi care, avea diferite alte obligaţii. Atât recensă-nântul_ ca atare, cât şi obiceiul de a încasa birurile cu ajutorul baskakilor şi al cetelor lor înarmate, a produs, şi nu odată, tur-îurări datorită nemulţumirii populaţiei subjugate. Ştim, de pildă, locuitorii oraşului Novgorod au răspuns în anul 1259 printr'o r^Y°[tă la recensământul organizat de Berke-han. După trei ani, îdică în 1262, au izbucnit revolte la Rostov, Suzdaî, Iaroslavl şi în alte oraşe. Avem toate motivele să credem că aceste acţiuni liberare s'au produs cu ajutorul lui Alexandru Nevschi însuşi. Amănunte găsim în cartea „Tătarii şi Rusia” a lui. A. N. Nasonov3.

_ In timpul domniei lui Berke-han au avut loc în viaţa Im-ului mongol nişte evenimente care au iavut consecinţe deose-

) G-Tiesenhausen, op. cit. voi. I, pag. 379. Idem, pag. 507.

AN. Nasonov, Mohiwim h Pycb. /Tătarii şi Rusia/, pag. 52.

bit de importante atât pentru imperiul însuşi, dar mai ales pen-tiu Hoarda de Aur. In anul 1259 a încetat din viaţă Mongke-han. Moartea sa a provocat turburari cum nu mai cunoscuse până atunci Imperiul mongol. Lupta pentru putere a început între Kubilai şi Arik-Bogâ, fiii lui Mongke. Amândoi fraţii au fost proclamaţi hani. Kubilai în China de Nord, iar Arik Bogâ în Mongolia. Această luptă a slăbit întreg imperiul. Membrii g două familii – ia lui Djagatai şi a lui Ogodai – care jucaseră un rol secundar în timpul domniei lui Mongke, s'au folosit de turburari şi şi-au redobândit fostele lor ulusuri, iar Djucizii şi-au pierdut din această cauză influenţa în Ma vara an-Nahr şi au trebuit să se retragă din graniţele acestei regiuni împreună cu trupele şi cu dregătorii lor. Lupta dintre fraţi s'a terminat cu victoria lui Kubilai, care a părăsit Mongolia şi a mutat capitala de!a Karakorum în China de Nord, la Pechin, care a primit denumirea mongolă de Hanbalîk (oraşul hanului). Toate acestea avuseseră loc ancă din timpul vieţii lui Berke-han şi au dus la decăderea aproape complectă a Imperiului mongol. *

Hanul Kubilai se afla departe, tocmai la Pechin şi era ^broape imposibil să conducă de acolo un imperiu atât de întins. Cât priveşte Hoarda de Aur şi celelalte ulusuri, acestea îşi trăiau viaţa lor proprie, aveau interesele lor proprii şi hanii lor urmăreau o independenţă cât mai deplină. De fapt, către sfârşitul domniei sale, Berke-han nu mai recunoştea decât formal pe marele han Kubilai. De fapt, Hoarda de Aur devenise un stat independent.

Berke-han a murit în anul 1266, >în cursul unei campanii în Caueaz împotriva Hulaghizilor, după plecarea din Tiflis, iar sicriul cu trupul său a fost trimis la Sarai-Batu, unde a şi fost înmormântat. Han al Hoardei de Aur ajunse acum Mangu-Ti-mur, care a domnit din 1266 până în 1280 '. De Mangu-Timur nu se leagă nici un eveniment mai de seamă din viaţa culturală şi politică a Hoardei de Aur. Lâ fel ca şi Berke-ban, el a luptat împotriva Hulaghizilor, reprezentaţi prin Abaga-han (1265- 1282), cu ajutorul efectiv al sultanului mameluc al-Maiik az-Zahîr Baibars, pe care îl cunoaştem.

De numele lui Mangu-Timur este legată şi expediţia din anul 1271 făcută de Tătarii Hoardei de Aur împotriva Constan-tinopolului2. Iată care a fost motivul acestei incursiuni. Impă-

1 Există indicii că domnia lui a continuat până la 1282.

2 V. Q. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 362 (textul arab), pag- 380 (traducerea rusă).

1 Bizanţului, Mihail al VUI-lea Paleologul*, nu dorea nici rrirea Hoardei de Aur şi nici aceea a Egiptului maimeluci- ' căutând să susţină statul Hulaghizilor. Mihail se străduia

Mmpiedice pe toate căile o alianţă între Djucizi şi sultanii lameluci şi împiedica schimbul de soli între aceştia, cum s'a ntâmplat la sfârşitul domniei lui Berke-han1.

Expediţia lui Mangu-Timur a fost încununată de succes, ne spune Ibn Kaldun, deoarece Mihail al VlII-lea Paleologul a renunţat să mai dea bătălia şi a

cerut pace. Continuând politica lui Berke-han față de cnezatele rusești, Mangu-Timur a făcut acolo un al doilea recensământ al populației. Aproape toți cronicarii egipteni care au scris în limba arabă semnalează faptul că Mangu-Timur a murit din cauza unei infecții la gât. Mai multe evenimente importante din istoria socială a Hoardei de Aur au avut loc pe vremea lui Mangu-Timur. Pe de o parte, este vorba de întemeierea coloniei comerciale genoveze dela – Feodosia de astăzi – colonie care va juca un rol considerabil în viața de mai târziu a Crimeii, iar pe de altă parte de apariția pe scena politică a remarcabilei figuri a lui Nogai. Facem pentru prima dată cunoștință cu această personalitate pe vremea lui Berke-han, atunci când Nogai, datorită strânselor sale legături de rubedenie la curtea hanului și datorită conducerii iscusite a trupelor mongole, în calitate de tiimen-u noian în timpul bătăliei cu armatele Hulaghizilor, s'a ridicat la una din cele mai înalie demnități în stat. Deosebita capacitate organizatorică, tăria de caracter, tendința de a recurge la mijloace crude și uneori chiar josnice, au deschis perspective mari tirii sale bogate în calități, dar lacome de putere. Timp de patruzeci/de aru> Nogai a jucat un rol atât de considerabil în viața Mitică a Hoardei de Aur, încât suveranii 'străini îl considerau repţ han, îi trimiteau soli și daruri bogate, întâmpinau pe tri-ușii săi ca pe niște soli împărătești, etc. In mod oficial, Nogai doar comandant al unei mari unități militare și conducea regiunile occidentale ale Deșt-i Kîpeiakului, dela Don și până la jP™' Primind afară de aceasta, pe vremea lui Tohta, (1290-Și stăpânirea asupra Crimeii, împreună cu bogatele orașe ialedlo. Pe vremea lui Mangu-Timur – și mai ales mentio „^aldun, care nu era contemporan cu evenimentele descrise de el, a înrpt t-Za -ca îmPârat bizantin în anul 1271 pe Lascaris. Această dinastie Mihaîl,i v? a mai da împărați Bizanțului din 1259. In anul 1271 domnea

V v ^In.;lea Paleologul (1259-1282) – N. R.

Pas? Wwt |lesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 353 (textul arab), s^b9 (traducerea rusă).

b ~ Hoarda do Aur pe vremea lui Tuda Mangu (1280-1287) și la începutul dorn-! niei lui Tohta (1290-1312) – el a jucat rolul favoritului atol-' puternic, putând fi considerat în adevăratul sens al cuvântului ca acel care desemna pe hani. La drept vorbind, Nogai a priciJ nuit multă discordie prin amestecul său neîncetat în treburile politice laie Hoardei de Aur, a pus temelia certurilor între nobili, certuri care își făcuseră din nou apariția în a doua jumătate a secolului al XlV-lea – după o întrerupere de o jumătate de secol în prima jumătate a veacului al XlV-lea, pe vremea lui-Tohta și a lui Uzbek-han (1312-1342) – și care, împreună cu alte cauze, au dus Hoarda de Aur la o destrămare aproape cojim plecta și la decăderea clin punct de vedere politic. Domniile lui Tuda Mangu (1280-1287) și lîntr'o anumită măsură a lui Tuia Buga (1287-1290) n'au fost din punct de vedere politic decât fictive. In orice caz, ele nu pot fi înțelese fără a se ține seama de rolul iui Nogai.

Cele mai multe informații asupra personalității lui Tuda Mangu ni Ie dă scriitorul arab Rukn ad-Din Baibars '. După relatările sale, pe vremea lui Tuda

Mangu, ca şi pe vremea predecesorilor săi, au existat relaţii neîntrerupte cu Egiptul sulta-j nilor Mameluci; ca şi mai înainte, erau trimise Hoardei daruri numeroase şi scumpe, care erau adresate nu numai hanului şi. familiei sale, ci şi celor mai de seamă demnitari ai lui. Uneu; făceau parte din aceste daruri chiar materiale pentru construirea moscheelor şi a altor clădiri. Aşa, de pildă, Aupă relatările lui Ibn al-Furat, sultanul Egiptului al-Malik al-Mansur a trimis,o cantitate mare de diferite materiale, în valoare de doua mii de dinari pentru construirea unei moschei în Crimeia, (la Solhat). Pe această moschee s'a scris numele sultanului [ai-Malik al-Mansur]. Deasemenea s'a trimis... un pietrar pentru a grava pe moscheea amintită titlurile sultanului. împreună cu şi [cu solii] au fost trimise şi vopsele de ulei"2. Din relatările lui Rukn ad-Din, aflăm că până la suirea sa pe tron, Tuda Mangu a fost păgân şi abia după ce a ajuns han a trecut la mahomedanism, ceeace arată că islamizarea Hoardei de Aur se afla încă în faza incipientă, excepţie făcând populaţia celor două Sa-raiuri. Din spusele aceluiaş autor, vedem că Tuda Mangu a dat în anul 1287 „semne de rătăcire a minţii şi de lipsă de interes

1 V. G. T i e s en h a u s e n, -op. cit., voi. 1, pag. 104.

— Idem, pag. 363, 435.

— Construirea moscheei din Solhat (Vechiul Crîm) de către al-Malik al-Mansur e amintită şi de Ibn-Battuta (idem. pag. 281).

Istoria politică a Hoardei de Aur de treburile ţării, s'a apropiat de şeihi şi de fakihi, îşi pe-î timpul cu pelerinii şi cu oamenii pioşi, mulţumindu-se utin după ce avusese mult. I s'a atras atenţia că de vreme există o împărăţie, se cuvine ca ea să fie cârmuită de un îm-C-rat El a răspuns însă că a renunţat la împărăţie în favoarea: Jula Buga, fiul fratelui său şi că sufletul său este mulţu-t de această hotărîre. Şi soţiile, fraţii, unchii, rudele cele mai apropiate au fost de acord cu el"1.

Raşid ad-Din vorbeşte mult mai categoric de renunţarea lui Tuda Mangu la conducerea treburilor statului. După relatările sale fiii lui Mangu-Timur l-au răsturnat pe Tuda Mangu sub pretextul că ar fi alienat mintal şi au guvernat împreună statui timp de cinci ani2.

Scurta domnie a lui Tuia Buga (1287-1290) a fost o perioadă de răscoale ale nobililor, în cadrul cărora însăşi autoritatea hanului din Hoarda de Aur ia fost în mare primejdie. Un personaj care a participat efectiv la toate aceste tunburări şi care a ţesut toate intrigile, a fost tumen-u noianul Nogai. El;i reuşit să stârnească la rudele cele mai apropiate ale lui Tuia Buga atâta pasiune, atâta ură reciprocă, precum şi atâtea speranţe, încât te puteai aştepta în orice moment la o răscoală de palat. Mangu-Timur avea zece fii, dintre care Burluk, Sarai-buga şi Tudan erau de partea lui Tohta, iar Algui, Togruldja (tatăl lui Uzbek-han), Malagan, Kadan şi Kutugan îl sprijineau pe Tuia Buga. Până la uf mă, Nogai reuşi să ridice pe Tohta mpreună cu grupul său influent împotriva lui Tuia Buga. Cioc-lirea care a avut loc a dus la uciderea lui Tuia Buga şi î,a ur-irea iui Tohta pe tronul hanilor. In felul acesta, Nogai ajunse stăpânul absolut al vieţii politice a Hoiardei de Aur. După rela-ile lui Rukh ad-Din

Baibars, „Nogai a fost timp îndelungat ducătorul împărăţiei, dispunând după bunul său plac.de cei ţi neamul lui Berke şi înlocuind pe acei dintre hanii care nu-i plăceau, cu alţii pe care îi alegea singur” Se pare că hanii ajunseseră o jucărie în mâinile sale...

Ne-am putea pune întrebarea de ce Nogai, care era atât 'e puternic, n'a luat pe faţă puterea în mâinile sale şi nu s'a P oclamat han? Nu este greu să înţelegem acest lucru, dacă 1 seama de concepţiile politice ale Mongolilor. Pe vremea ^Şsţigil de care se bucura numele lui Ginghis-han şi al

1 VG. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 105-106 – Idem, op. cit., voi. II, pag 69 ' Idemvoi. I, pag. 110-111. ' familiei sale era atât de mare, încât nimeni n'ar fi îndrăznit să nesocotească părerea atât de adânc înrădăcinată că numai un membru al dinastiei Ginghisizilor poate să fie han. Cât de adânc era înrădăcinată această părere în conştiinţa politică a secolelor al 'XIIMea şi al XlV-lea se poate vedea chiar din faptul că celebrul Timur (Timur-Lenk, Tamerlan) (1370-1405j n'ia luat titlu de han, ci se intitula doar emir şi se mândrea cu faptul că se poate numi „gurgan” ', adică poate fi considerat că are legături de rudenie cu Ginghisizii. La începutul domniei lui Tohta, Nogai a fost într'adevăr stăpânul atotputernic, iar Tohta împlinea integral şi necondiţionat dispoziţiile sale.

Este deosebit de caracteristic în această privinţă faptul eh Nogai a cerut dela Tohta executarea unui mare număr de beg-j (noiani) ai Hoardei de Aur pe care îi considera ca adversari ai săi2. Tohta a îndeplinit această cerinţă, slăbindu-şi astfel foarte mult poziţia sa. Dar curând după aceasta, Tohta a găsit destulă putere şi bărbăţie pentru a se ridica împotriva favoritului. S'a găsit cu uşurinţă un motiv pentru iaceasta. Nogai dăduse ospitalitate emirilor răzvrătiţi (beginoiani) care fugiseră dela Tohta şi refuza să-i predea acestuia din urmă. Intre' Nogai şi Tohta au început ostilităţile, care s'au terminat după lupte aprige şi îndelungate, nu numai prin nimicirea trupelor Iui Nogai, dar chiar prin uciderea lui, în anul 1300. Timp de aproape patruzeci de ani, acesta ţinuse în mâinile sale toate firele vieţii politice a Hoardei de Aur. N. I. Veselovschi, autorul cărţii „Nogai şi epoca sa”, apreciază prin următoarele cuvinte rolul lui Nogai în istoria Hoardei de Aur: „Fiind, pe de o parte, experimentat în chestiunile militare, el a sporit posesiunile Hoardei; dar pe de altă parte, a contribuit la desmem-brarea ei, dând astfel, desigur involuntar, prima lovitură acestei puteri” 3. După dispariţia lui Nogai, Tohta se putea considera în sfârşit ca fiind un han independent. Cele petrecute în Cri-meia între Mongoli şi Genovezi, în oraşul Caffa (Feodosia). coincid cu ultimii ani ai vieţii lui Nogai.

Rukn ad-Din Baibars relatează că în anul 1298, după ce-I (învinsese pe Tohta, Nogai a trimis pe unul din nepoţii săi,în Cri-

1 „Gurgan” înseamnă „ginere”. Timur s'a căsătorit cu văduva emirului Husein, fiica hanului de Gazan, care fusese ucis. Acesta din urmă făcea pari» din familia lui Ginghis-han. #

2 V. G. Tiesen hau sen, op. cit., voi. I, pag. 109.

3 N. Veselovschi, Hora/î ii ero Bpeiwa. [Nogai şi epoca s”/- pag. 50.

Istoria politică a Hoardei de Aur pentru a lua haraciul dela locuitorii de acolo. El a sosit la „oraş care aparţine Francilor Genovezi… şi a cerut bani alocuitori. Ei l-au primit după cuviinţă, j-au adus bucate şi n pentru băut; el s'a ospătat, a băut vin şi î căzut beat. Atunci î [locuitorii] s'au aruncat asupra lui şi l-au omorît. Ştirea uciderii sale a ajuns până la Nogai, bunicul său, care a trimis în Crimeia oaste fără de număr. Aceasta a prădat oraşul Caffa, l-au ars cu foc, a trecut prin ascuţişul săbiei un număr mare de locuitori din Crimeia, a luat în robie pe neguţătorii musulmani, alani şi frânei care se aflau acolo, a răpit avuţiile lor şi a prădat' Sarukerman, Kîrkleri [Ciufutkale], Cberci şi altele”1. 4nul 1299 a adus nenorociri nu numai pentru Caffa, ci şi bogatului oraş comercial Sudak. Din relatările lui al-Mufaddal 2, vedem că Nogai a spus tuturor locuitorilor din Sudak, oare erau de partea lui, să iasă din oraş împreună cu bunurile lor, iar celorlalţi le-a poruncit să rămână pe loc. După aceea, oraşnl a fost înconjurat din toate părţile, ocupat, prădat şi incendiat. Cea mai mare parte a populaţiei dela oraşe a pierit. Pentru Crimeia, şi în special pentru bogatele sale oraşe portuare, au început timpuri grele. Izvoarele subliniază că relaţiile dintre Mongoli şi cârmuitorii genovezi se înrăutăţiseră atât de mult, încât amândouă părţile au trăit, timp îndelungat, în -duşmănie, şi în lupte; cu acest prilej amândouă părţile au pierdut un număr mare de oameni, care au iost duşi în captivitate şi vânduţi ca robi. Vrăjmăşia aceasta a continuat – după cum vom vedea mai departe – şi pe vremea hanului Tohta (1290-1312). După victoria obţinută asupra lui Nogai, în anul 1300, Tohta putea să se considere acum stăpânul absolut al Hoardei de Aur. El şi-a început totuşi domnia în împrejurări politice foarte grele şi complicate. Lupta cu Nogai sleise mult forţele militare şi mijloacele financiare. Victoria fusese obţinută după o luptă îndelungată şi aprigă. Tot în anul 1300, s'a ',V1* iT}. Hoarda de Aur o secetă care a durat aproape trei ani. După cetă, „a urmat – spune al-Makrizi —» o boală a cailor şi a oilor, – a fost atât de cumplită, încât ei [locuitorii] nu aveau ce anca şi îşi vindeau copiii şi rudele lor neguţătorilor, care îi duceau în Egipt şi în alte locuri” 3.

»n ciuda tuturor acestor greutăţi, tocmai la începutul secolu- „ al XIV-lea s'a produs o creştere a forţelor de producţie ale ardei de Aur. Pe vremea aceea, organizarea politică şi socială

V G. Ti es enha u sen, op. cit., voi. I, pag. 111 – 112., Idem, pag. 195. ' Idem, pag. 436, 513.

J»ti

Hoarda de Aur şi decăderea ei se cristalizase intr'un sistem feudalo-militarist, ale cărui trasă-' turi principale vor fi tratate mai jos, în capitolele respective. In perioada aceea, cele două Saraiuri – Sarai-Batu şi Sărai Berke-au devenit oraşe mari şi bogate de meşteşugari şi de neguţători. După cele mai multe izvoare, Tohfa n'a fost musulman, ci păgân, ' probabil budist, ceeace nu 1-a împiedicat să ducă o politică de ocrotire a musulmanilor.

Problema relaţiilor cu Iranul Hulaghizilor i se punea şi iui Tohta, la fel ca predecesorilor săi. Domniei acestuia îi corespundeau la Hulighizi domniile lui

Gaihatu (1291-1295), Baidu (1295), Gazan-han (1295-1304) şi Uldjaitu (1304-1316). La un moment dat, relaţiile dintre aceste două state mongole se îmbunătăţiseră şi drumul Caucazului, oare fusese închis pentru neguţători şi mărfurile lor timp de mulţi ani de zile, a fost din nou. deschis. Iată ce scrie în această privinţă istoricul persan Vassaf: „Când Tohta (1290-1312) „s'a suit în scaun după Mangu-Timur, s'a deschis atunci iarăşi drumul neguţătorilor şi celor ce aveau mărfuri şi aceasta în urma schimbului de soli şi de scrisori între cele două ţări. S'au întocmit cele necesare siguranţei şi liniştii călătorilor. Ţinutul Arranului2 era în fierbere din pricina numărului mare de care şi de corturi, de cai şi de oi, de mărfuri de tot felul, de lucruri rare de prin diferite ţări şi care au început din nou să circule în mare număr după o întrerupere de câtva timp"3. Pe vremea lui Tohta, au continuat şi acele schimburi de soli cu Egiptul sultanilor Mameluci. Cu toate acestea, soliile nu mai erau atât de dese şi darurile nu erau aşa de bogate cum fuseseră pe vremuri. Pe atunci, între Egipt şi Hulaghizi domnea pace. Deaceea, s'a produs în anul 1306 un eveniment neaşteptat. Anume atunci când solii lui Tohta au sosit ia al-Malik an-Nasir Muhammed (1299-1309) şi i-au propus în numele lui Tohta o acţiune comună împotriva Hulaghiziloft(pe acel timp începuseră din nou certurile dintre cele dpuă state'mongole), sultanul Egiptului a respins această propunere într'o formă politicoasă. Pe vremea domniei Iui Tohta au continuat relaţiile duşmănoase cu colonia genoveză dela Ca>ffa şi din alte localităţi din Crimeia. Genovezii şi ceilalţi Frânei (aşa numeau pe atunci Mongolii pe toţi Europenii, cu excepţia Bizantinilor) îi atacau adesea pe Mongoli, luau

1 V. G. Tiesenliausen, op. cit., voi. I, pag- 174, 206, 277, 437.

2 O regiune din Azerbaidjanul sovietic.

3 Ham mer-Purg-staii, Geschichte Wassafs [Istoria tui Vassaf/- pag. 99 (textul persan).

Istoria politică a Hoardei de Aur nieri si-I vindeau ca robi'. Tohta a făcut atunci o încercare

Zfru a pune mâna pe Genovezii din Caifia, dar, după relatările cronicar egiptean, aceştia din urmă „aflând de sosire-a lor, amn pregătit corăbiile, au purces în largul mării şi s'au îndreptat

e tara lor, aşa că Tătarii n'au prins pe niciunul din ei. Atunci

T^hta a luat avuţiile acelora dintre ei care se aflau în cetatea

Sărai şi în aşezările din împrejurimi" 2.

După cum am văzut, la începutul secolului al XlV-lea s'a produs în Hoarda de Aur o sporire a forţelor de producţie, iar ultimii ani ai domniei lui Tohta au fost, în această privinţă, ani de pregătire pentru acea perioadă de înflorire a puterii militare a statului Hoardei de Aur care a avut loc pe vremea lui Uzbek-han (1312-1342). Al-Birzali ne spune că atunci când s'a suit pe tron, Uzbek-han era în vârstă de treizeci de ani. „Islamismul era credinţa sa, iară el se deosebea prin agerimea minţii, prin frumuseţea chipului şi prin statura sa falnică" 3.

Uzbek era fiul lui Togruldja, nepotul lui Mangu-Timur. El nu avea drept la tronul Hoardei de Aur. Din relatările autorului „Istoriei lui Uveis”, vedem că Uzbek a ucis pe Ilbasmîş, fiul lui Tohta, cu ajutorul unuia din emirii (noianii) influenţi ai lui Kutlug-Timur şi a pus mâna pe tronul Hoardei de Aur4.

Chiar din primele zile, Uzbek-han a dat dovadă de hotărîre şi energie. întrucât îl urcase pe Uzbek pe tron, Kutlug-Timur ajnceput să joace un mare rol în viaţa politică a ţării, în primul rând în calitatea sa de guvernator al Horezmului. Al-Aini relatează că la început „el dădea dispoziţii pentru cârmuirea împărăţiei şi a treburilor obşteşti şi pentru strângerea dărilor” 5.

Urmând sfaturilor lui Kutlug-Timur, Uzbek-han a scăpat re-'ede de o serie întreagă de rivali şi duşmani, ucigând prin mijloace din cele mai perfide pe cei mai periculoşi dintre ei. Ca şi ierke-han^ Uzbek a dus o politică fermă şi constantă de islami-î. căutând să rezolve această problemă într'un timp cât mai >curt. La doi ani după urcarea sa pe tron, Uzbek-han putea deja sa comunice lui al-Malik an-Nasir Muhammed6 sultanul Egip-juiui ca m statul său au rămas doar foarte puţini necredincioşi7. uriă seamă că faptul acesta nu corespundea realităţilor.

rj G' Ti esenha u sen, op. cit., voi. I, pag. 436.

Idem pag. 120, 162.

Idem, pag. 175. =

Idem, voi. II, pag 100 '*fm, voi. I, pag. 515. ' v r (i?™lit cu întreruperi şi după anul 1309.

v (j. T î e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 163. '.

Uzbek-han n'a avut probabil în vedere massele populare şi cu atât mai puţin pe cei care lucrau şi pe nomazi, ci doar păturile de sus.

Uzbek-han a acordat o importanţă deosebită vieţii orăşeneşti. De numele său sunt legate diferite construcţii noi, precum şi lărgirea şi împodobirea oraşului Sarai-Berke, unde el a mutat oficial capitala Hoardei de Aur dela Sarai-Batu. Fără îndoială că acest pas a fost extrem de important pentru ridicarea ulterioară a vieţii culturale şi economice din Sarai-Berke. După cum vom arăta mai departe, cea mai bună descriere a oraşului Sarai-Berke a fost făcută chiar pe vremea domniei lui Uzbek-han de călătorul arab Ibn-Battuta, care fusese acolo în anul 1333. Impresiile sale, atât de viu exprimate, subliniază categoric bogăţia capitalei Hoardei de Aur. Un număr considerabil de cunstruciii aparţin perioadei lui Uzbek-han. Din ordinul său, au fost ridicate la Sarai-Berke moschei, medrese*, mauzolee şi palafe dela care n'au rămas, din nefericire, decât temeliile îngropate în pământ pe ici şi pe colo şi mai cu seamă fragmente din materialul decorativ, şi anume cărămizi smălţuite, imitând mozaicul sau pictura. Uzbek-han a construit nu numai în regiunea Volgii, ci şi în Crimeia. La Vechiul Krîm (Solhat), s'a păstrat până în zilele noastre o moschee cu un splendid portal de piatră sculptată, având pe ea data construirii şi purtând numele lui Uzbek-han1. In cursul domniei sale, o rudă a sa, atotputernicul guvernator al Horezmului, Kutlug-Timur 2, a făcut diferite construcţii la Urghenci, In ceeace priveşte politica externă, Uzbek-han a

continuat vechea tradiţie. Ca şi pe vremea înaintaşilor săi, Hoarda de Aur avea relaţii comerciale, culturale şi diplomatice permanente cu Egiptul sultanilor Mameluci. Aceste relaţii nu constituiau, în fond, nimic nou în comparaţie cu perioada precedentă şi singurul fapt interesant este doar lunga istorie a peţirii şi a căsătoriei sultanului egiptean al-Malik an-Nasir cu una din principesele Hoardei de Aur ce făceau parte din familia lui Ginghis-han. *.

În această privinţă, ambele ffmilii au început un schimb de soli şi de daruri. Uzbek-han a cerut pentru mireasa mongolă o sumă considerabilă, drept preţ de răscumpărare. Tratativele re-

* Medresele sunt şcolile superioare musulmane – N. R.

1 V. S m i r n o v, ApxeojionmecKaH sKCKypcHH b KpfaiM 1886 r. [O excursie arheologică în Crimeia în vara anului 1886], rn ZVO, voi. I, pag. 279 urm.

2 A. I. I a c u b o v s c h i, Pa3BaJiHHbi ypreima. [Ruinile dela UrghenciJ, pag. 36, urm.

Istoria politică a Hoardei de Aur ja această chestiune au ţinut mai mulţi ani, iar sultanul pontului era la un moment dat chiar dispus să renunţe la caloria cu principesa mongolă, atât era de mare suma cerută nt răscumpărare pe care o pretindeau cârmuitorii mongoli „ntru a-i da în căsătorie pe Tulunbai – cum se numea mireasa;i care era fiica lui Tunadji. Tratativele referitoare la căsătorie 'începuseră încă dinanul 1314. Din Egipt, sosise odată la Hoarda de Aur una din acele solii care se trimiteau în mod obişnuit. Uzbek-han a spus solului că totul este pregătit şi că mai trebue doar să stabilească suma pentru răscumpărare şi pentru ospăţurile premergătoare căsătoriei. Solul dădu semne de nelinişte, începu să se scuze şi arătă că nu avea în acel moment nici daruri şi nici bani. Uzbek-han i-a propus atunci să împrumute dela neguţătorii Hoardei de Aur, după unele informaţii 20 000', iar după altele 30 000 de dinari2. Solul a fost de acord şi a obţinut peste această sumă încă şapte mii de dinari pentru pregătirea ospăţului. In anul 1320, s'a trimis în Egipt o mare solie pentru nuntă.' Pe drum, solii s'au oprit la Constantinoipol, unde împăratul Andronic al II-lea Paleologul * a dat în cinstăa lor o serie de serbări strălucite. La 10 Mai 1320, principesa mongolă sosi însfârşit la Alexandria. „Iar atunci a părăsit hatun corabia – scrie al-Aini – şi au aşezat-o pe dânsa pe un car sub un cort aurit, pe care mamelucii l-au dus până la palatul sultanului din Alexandria. Sultanul i-a dat ca servitori un număr mare de hadjib * şi optsprezece femei din haremul său... După aceea, s'a făcut şi înscris [de căsătorie]... pe baza [adică cu plata] a 30000 de miskali, scăzându-se de aici cei 20 000 de dinari de mai înainte” 3. Destinul principesei mongole Tulunbai, trimisă ca soţie sultanului Egiptului, a fost totuşi vitreg. N'au trecut nici cinci ani şi „la Uzbek împărat a ajuns [vestea] din partea unor călători care au sosit [la el] că sultanul s'a împreunat cu ea, dar după câteva zile a izgonit-o şi a dat-o, de nevastă unuia din mamelucii *ăi” 4. Uzbek-han a fost cuprins de mare scârbă din această pri-

^ V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 519. ^ Idem, pag. 438.

— In Hoarda de Aur, dinarul era pe atunci de argint fPi ea ° va'oare' de şase dirhemi, adică de cincizeci de copeici de aur, la Ca*ŞlAîn ^a vara an-Nahr> în timpul reformei lui Kebek-han (1318-1326). J3'iq *. Al'Aini şi al-Macrizi, care nu erau contemporani cu evenimentele din la r- ' '„dică greşit pe Lascaris ca împărat bizantin. In 1320 domnea 1 Blzanţ Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328) – N. R * Portari.

— N, R.

V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 520. 4 Idem, pag. 527.

Hoarda de Aur şi decăderea ei cină şi i-a trimis veste printr'un sol, despre supărarea sa, căci „nu se cuvine ca [cineva] ca tine să îngădue să piară astfel de [persoane] ca fiicele de han” '. Al-Malik an-Nasir i-a dat un răspuns în care neagă toate acestea. „Minciuni sunt toate acestea – spunea el – căci hatun nici n'a fost jignită şi nici alungată şi nimeni nu este vinovat dacă Allah i-a luat viaţa”.

Ciocnirile cu Hulaghizii constituiau adesea obiectul tratativelor diplomatice ale lui Uzbek-han cu sultanul Egiptului al-Malik an-Nasir. Trupele lui Uzbek atacau sub diferite forme nu numai hotarele, dar chiar şi teritoriul Hulaghizilor. Totuşi, în ciuda tuturor sforţărilor pe care le-au depus Djucizii, ei n'au obţinut Azerbaidjanul. Timp de aproape o sută de ani, Azerbaidjanul a rămas în mâinile Iranului, care se afla în a,doua jumătate a secolului al XlII-lea şi în prima jumătate a secolului al XlV-lea sub stăpânirea Mongolilor.

Pe vremea lui Tohta şi mai cu seamă a lui Uzbek-han s'au perfecţionat toate acele forme de raporturi sociale pe care le vom arăta mai departe. Din nefercire, izvoarele nu leagă nici o măsură cu caracter social de numele lui Uzbek-han şi nici de numele altor hani, iar pe de altă parte, este foarte probabil că atât el cât şi predecesorii săi să fi dat în repetate rânduri diferite iarlîkuri, al căror conţinut avea o mare importanţă socială.

Prima menţiune asupra Uzbekilor se referă la domnia lui Uzbek-han. Istoricul şi geograful persan din secolul al XlV-lea, Harnd Allah-Kazvini îi numeşte astfel pe ostaşii trupelor lui Uzbek-han ce făceau incursiuni în Azerbaidjan în anii 1335-1336. Tot acolo el dă Hoardei de Aur numele de „Mamliakat-i Uzbeki”, adică „Ţara Uzbekilor” 2.

1 V. Q. Tî es en h a u se n, op. cit., voi. I, pag. 527.

— Idem, voi. II, pag. 93.

CAPITOLUL V

VIAŢA ECONOMICA ŞI SOCIALA A HOARDEI DE AUR IN SECOLELE XIII-XIV

Plano Carpini, care a călătorit prin Deşt-i Kjîpeiak în anul 1246, a descris în următorii termeni avuţiile de care dispuneau nomazii din stepa cumană: „Ei sunt foarte bogaţi în vite şi anume: în cămile, boi, oi, capre şi cai. Vitele de povară sunt într'un număr atât de mare cum, după părerea noastră, nu mai există în altă parte în lumea întreagă”1. Relatarea lui cu privire la Tătarii care trăiau în Deşt-i Kîpciak – unde alcătuiau numai o mică parte a populaţiei nomade şi unde, după cum am văzut, se asimilau treptat în massa cumană –

priveşte în totul şi pe Cumani. Nu încape nici o îndoială că Mongolii au introdus viaţa lor nomadă, adică „economia" lor nomadă şi în Sud-Estul Europei şi probabil că această viaţă se deosebea destul de puţin de cea pe care o duceau Cumanii ce i aflau la un nivel cultural numai cu puţin mai înalt decât acela-al Mongolo-Tătarilor.

Am mai vorbit despre noţiunile mongole de „ulus" şi „iurt", căror conţinut precis a fost stabilit de B. I. Vladimirţov2. sarda de Aur era privită ca un „ulus" al dinastiei Djucizilor P prin urmare întreaga populaţie – atât cea nomadă, sătească Şi orăşenească – era considerată ca aparţinând familiei lui ^juci, în frunte cu hanul. Teritoriul „ulusului", adică „iurtul", a fost împărţit de fiecare dată între „oglanii" din familia hanului – care ca rang stăteau de obicei'îndată după han – şi ntre marii noiani, nobilimea feudală cumano-tătară. Oglanii şi n°ianii mai erau pe lângă aceasta şi mari demnitari civili şi ^ai cu seamă militari (comandanţi de zeci mii, de mie, de sută).

Plano Carpini şi G u i l I a u m e de R u b r o u c k, op. cit., g- 7.

I, Vladimirţov, op. cit., pag. 97.

Ca pretutindeni în Imperiul mongol, economia nomadă din Hoarda de Aur se desfăşura în condiţiile unor relaţii feudale, potrivit cărora păşunile erau riguros repartizate între stăpânii de feude. Iată ce scrie în această privinţă Plano Carpini: „Nimeni nu cutează a se stabili într'o parte oarecare, dacă el [împăratul] nu-i indicase aceasta. El însuşi stabilea unde să se aşeze căpeteniile, (duces), iar acestea din urmă indică acest lucru comandanţilor de zece mii, comandanţii de mie (milenarii) dau dispoziţii comandanţilor de sută (centenarii), iar comandanţii de sută ordonă comandanţilor de zece (decani)" 1. B. I. Vladi-mirţov a identificat corect în cuvântul „căpetenii" folosit de Carpini pe oglanii mongoli2. Vedem aici, în relatările acestui contemporan al evenimentelor şi martor ocular, o împărţire pe bază de ierarhie feudală a păşunilor între nobili. Un alt călător – Guillaurrie de Rubrouk – complectează întrucâtva relatările lui Carpini şi ne spune următoarele: „Ei n'au nicăieri o reşedinţă permanentă (civitatem) unde să stea şi nu ştiu unde se vor afla în viitor. Ei au împărţit între ei Sciţia (Cithiam) care se întinde dela Dunăre spre răsărit; şi fiecare căpetenie (capitaneus) ştie după cum are mai mulţi sau mai puţini oameni sub conducerea sa, care sunt hotarele păşunilor sale, precum şi unde trebue să-şi pasca turmele în timpul iernii şi verii, primăverii şi toamnei"3. Acest fragment din Rubrouck este foarte preţios, deoarece m dă o indicaţie precisă asupra faptului că nobilii nomazi aveau un anumit număr de oameni sub dependenţa lor. Atunci când am vorbit despre organizarea socială a Mongoliei feudale şi nomade, am amintit – bazându-mă pe lucrarea lui B. I. Vladimirţov – despre acel element esenţial al economiei nomade din Mongolia pe care-1 forma ailul.

Ailul este familia nomadă care are o economie proprie şi pe care se sprijină întreaga organizare feudală a stepei. Ailul duce o viaţă nomadă pe păşunile care-i sunt repartizate de stăpân, (han, oglan, noian, beg, baatur, tumen-u noian, ming-ghan-u noian, djaun-u noian şi alţi'), îi aduce diferite

servicii în condiţiile economiei naturale, care nu excludea desigur schimburile de produse-marfă în bazarele din oraşe. Diferiţi călători ne dau o enumerare destul de interesantă a produselor unei 'Piano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 23.

2 B. I. VI a d im i r{o v, op. cit., pag. 112.

'Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op, cit., pag. 69.

Viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur 93 astfel de familii nomade din secolul al XlII-lea. Guillaume de Rubrouck, de pildă, relatează următoarele: „Ele [femeile tătare] fac deasemenea şi pâslă şi acoperă casele. Bărbaţii fac arcuri şi săgeţi, scări, frâuri şi şei, case şi care, păzesc caii şi mulg iepele, bat singuri cumisul, adică laptele de iapă, fac burdufe în care-1 păstrează; păzesc şi cămilele şi pun pe ele poveri. Păzesc în comun oile şi caprele şi le mulg, uneori bărbaţii şi alteori femeile. Cu ajutorul laptelui de oaie acru şi sărat prelucrează pieile” 1. Ceva mai sus, acel aş autor vorbeşte despre rolul femeii în viaţa economică a Tătarilor: „îndatoririle femeilor sunt: conducerea carelor, aşezarea şi desfacerea locuinţelor pe acestea, mulgerea vacilor, facerea untului şi a iaurtului, pregătirea pieilor şi cusutul lor ce se face cu fire de vine. Căci ele sunt acelea care despică vinele în fire subţiri şi după aceea le împletesc îh-tr'un singur fir lung. Ele coase deasemenea sandale (sotula-res), încălţăminte şi vestminte”2. Atunci când viaţa nomadă se desfăşura în apropiere de zona pădurilor, nomazii organizau hăituiri ale vânatului. In viaţa economică a Tătarilor din Hoarda de Aur, vânătoarea reprezenta o însemnată ramură de producţie, în cadrul căreia obligaţiile populaţiei dependente faţă de senior erau dintre cele mai grele. Iată ce ne spune acelaş Guillaume de Rubrouck: „Când ei [Tătarii] vor să vâneze fiare, atunci se strâng într'un număr mare, înconjoară locul unde ştiu că se află fiare şi se apropie încet, până ce strâng animalele la mijloc ca într'un cerc şi atunci prind a le săgeta”:i.

Cuvintele lui Guillaume de Rubrouck sunt confirmate în întregime şi de Djuvaini, care redă în opera sa „Istoria cuceritorului lumii” conţinutul „iasei” lui Ginghis-han, adică a dreptului cutumiar mongol de care se conduceau în vremea aceea toţi suveranii mongoli.

Unul din capitolele iasei se ocupă amănunţit – după cum spune Djuvaini – de hăituitul vânatului. Acest fel de vânătoare n'are numai o însemnătate economică, ci şi una militară. Aceste vânători constituiau şi exerciţii militare care serveau şl pentru desvoltarea însuşirilor militare. Iată cum descrie iasă organizarea şi hăituitul vânatului. Acestea aveau loc în special iarna. Hanul trimitea hoardelor şi reşedinţelor respective ordine ca să 'Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., Pag. 23.,

* B. I. V 1 a d i m i r ţ o v, op. cit., pag. 112.

„Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck. op. cit. Pag. 76.

94 Hoarda de Aur şi decăderea ei se pregătească în vederea vânătorii. Se indică numărul de oameni din harbat care trebue repartizaţi pentru vânătoare. Conform cu sistemul zecimal de organizare a armatei, trupele repartizate pentru hăituitul vânatului se organizează în harbat, djaut şi mingghat.

După tradiţie, trupele de călăreţi comandate de han înconjoară, în decurs de o lună şi uneori chiar şi mai mult, un teritoriu imens. Cercul începe să se strângă treptat şi metodic, fără grabă deosebită. Hanul şi ajutoarele sale controlează riguros ordinea şi supun unor pedepse grele pe acei dintre harban-u no-iani, djaun-u noiani sau mingghan-u noiani care părăseau cercul ce se strângea mereu. In felul acesta, Tătarii hăituesc animalele sălbatice uneori timp de două, trei luni, până ce cercul s'a -strâns într'atâta, încât animalele pot fi ucise în massă. Hanul începe de obicei acest masacru, apoi cei apropiaţi de el – conform rangurilor lor; după ei urmează comandanţii militari şi după aceştia soldaţii simpli.

Când hanul se plictiseşte sau oboseşte, nu mai ia parte personal la uciderea animalelor, ci se aşează într'un loc ridicat şi observă vânătoarea. Operaţia se termină cu numărarea prăzii şi împărţirea ei. Este dela sine înţeles că o cantitate atât de considerabilă de carne de animale şi de piei avea o mare însemnătate în viaţa nomazilor1.

Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck dau descrieri amănunţite ale cortului nomad făcut din pâslă; din nefericire, numai locuinţele bogate sunt descrise amănunţit. îmi permit să redau doar câteva extrase scurte din lucrarea primului autor. Iată ce ne spune Carpini: „Ei au locuinţe rotunde, în formă de cort şi făcute din prăjini şi nuiele subţiri şi au deasupra, drept la mijloc, o deschizătură rotundă, pe unde intră lumina şi pe unde poate să iasă fumul, deoarece în mijloc fac totdeauna foc. Iar pereţii şi acoperişul sunt acoperiţi cu pâslă, uşile sunt dease-menea făcute din pâslă. Unele locuinţe sunt mari, iar altele sunt mici, după bogăţia sau sărăcia locuitorilor. Unele se demontează şi se montează rapid şi sunt purtate de animale de povară; altele nu se pot desface, ci sunt purtate pe care. Un singur bou e de ajuns pentru a trage carele cu cele mici, iar pentru cele mari este nevoie de trei, patru sau chiar mai mulţi,

1 Vezi D j u v a i n i, Gibb Memorial Series [Seria de Memorii Gibb], voi. XVI, partea I, pag. 19-20.

Viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur după mărimea carului şi oriunde ar merge ei, la război sau în altă parte, le ipoartă totdeauna cu ei” 1.

0 descriere mai amănunţită şi mai pitorească poate fi găsită la Guillaume de Rubrouk2. El nu redă numai dimensiunile acestor case, ci descrie şi podoabele lor. Probabil că arta îmdobirii caselor se afla atunci la un nivel foarte înalt. „Chiar ei – spune Guillaume de Rubrouck – coase pâslă colorată sau un alt [material], în formă de foi de viţă şi de pomi, de păsări ' şi de animale”3.

Nomadismul, economia nomadă şi felul de organizare nomad au jucat un rol imens în viaţa Hoardei de Aur. Cucerirea Sud-Estului Europei de către Tătari a avut o mare importanţă în viaţa lor. K. Marx a făcut, în treacăt, următoarea observaţie profundă...: „. Pustiind Rusia, Mongolii au procedat conform cu modul lor de producţie.; imensele spaţii nelocuite constitue condiţia esenţială pentru creşterea animalelor” 4. Astfel de ţinuturi nelocuite, pe care se găseau din abundenţă ierburi şi ape, le-au găsit Tătarii tocmai între Volga şi Nipru şi până la Dunăre. Aici, în afara limitelor micilor regiuni agricole de pe

malurile râurilor, Tătarii şi-au organizat economia lor nomadă. Am văzut mai sus că Tătarii reprezentau doar o minoritate faţă de populaţia nomadă a Hoardei de Aur. Massa mare a nomazilor rămăsese cumană.

În cadrul populaţiei cumane, Tătarii reprezentau doar o pătură dominantă privilegiată. Raşid ad-Din – autor persan care a scris la sfârşitul secolului al XHI-lea şi la începutul secolului al XlV-lea şi care era foarte bina informat despre problemele statului Hulaghizilor şi ale Hoardei de Aur – relatează5 că nucleul armatei mongole era format la Hoarda de Aur din descendenţii direcţi ai celor patru mii de ostaşi pe care i-a desemnat Ginghis-han pentru Djuci. Ei fuseseră recrutaţi din trei triburi şi anume din Saidjiut, Kinkit şi Huşin. E caracteristic şi faptul că pe vremea domniei hanului Tohta (1290- 1312) marea massă a trupelor era recrutată din acele triburi. Pe

1 Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 6, 7.

— Idem, pag. 69, 70.! Idem, pag. 69.

4 K. M a r x, Cu privire la critica economiei politice, ed... rusă, Editura de Stat pentru literatura politică 1938, pag. 146.

5 Raşid ad-Din, extras din,MaTepiTajiu no HCTopmi 3ojiotoh Op/tu”. [„Materiale referitoare la istoria Hoardei de Aur”]. Texte persane.- V. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 33.

lângă acestea, se mai aflau în rândul trupelor lui Tohta şi părţi din tribul Kjiat.

Unul din tiimenii lui Tohta era format în întregime din acest trib '. Din trupele lui Nogai făceau parte şi un număr considerabil de Mangîţi.

În afară de triburile amintite, mai existau în Hoarda de Aur şi alte triburi tătare. Astfel în cronici sunt amintite, de pildă, numele triburilor Kjangurat şi Alci-Tatar. Soţia lui Tohta era din tribul Kangurat.

Au format oare nomazii (Cumanii şi Tătarii) majoritatea populaţiei Hoardei de Aur? Dacă luăm în considerare densitatea redusă a populaţiei din teritoriile pe care se desfăşura viata nomadă, precum şi densitatea mare a populaţiei din oraşele şi regiunile agricole care făceau parte din statul Hoardei de Îur, nu vom obţine un răspuns afirmativ la această întrebare. Din Hoardă făceau parte şi Bulgarul împreună cu regiunea din jur, Crimeia cu oraşele de pe litoral, Caucazul de Nord, Horezmul cu civilizaţia sa agricolă superioară şi cu viata sa orăşenească şi, în sfârşit, regiunea cursului inferior al Volgii, unde erau ţinuturi întinse cu aşezări sedentare. In vreme ce Crimeia avea o valoare deosebită din pricina comerţului de tranzit ce se făcea pe aici spre Asia Mică şi Constantinopol, iar de aici spre Siria şi Egipt, Bulgarul, împreună cu regiunea din jur, reprezenta regiunea agricolă cea mai importantă a Hoardei de Aur. Bulgarul este privit ca cel mai mare producător de piei şi blănuri de preţ. Desigur că acest fapt nu poate fi negat. In timpul stăpânirii Tătarilor, negoţul cu blănuri care se făcea pe pieţele Bulgarului n'a scăzut nici în secolul al XHI-lea şi nici în secolul al XlV-lea. Regiunea Bulgarului a avut aceeaşi importantă, dacă nu chiar şi mai -mare, ca producătoare de cereale în viata statului Hoardei de Aur. Ştim că, în comparaţie cu alte ţinuturi, agricultura se afla încă

din vechime la un nivel înalt în acea regiune. Avantajul de a stăpâni Bulgarul, acest centru de producţie a cerealelor, era deosebit de mare prin faptul că cerealele puteau fi trimise de aici cu uşurinţă şi cir cheltuială puţină pe calea fluvială în întreaga regiune a cursului inferior al Volgii şi mai ales în oraşele Sarai-Berke şi Sarai-Batu. Nu puteau să concureze în această privinţă cu regiunea Bulgaru-

1 Din relatările Iui Raşid ad-Din, putem vedea care era sistemul de împărţire a trupelor Hoardei de Aur în unităţi de zece mii, mii şi sute pe vremea lui Tohta. Semnalând aceste fapte, Raşid ad-Din mai adaugă că, în afară de Mongolii propriu zişi, existau în armata lui Tohta şi trupe formate din Ruşi, Cerchezi, Cumani, Maghiari, ş. a.

Viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur 97 lui nici cerealele din cnezatele ruseşti din Sud (de pildă din cnezatul de Riazan), nici cele din regiunile Caueazului de Nord, deşi bogăţia lor în cereale era bine cunoscută în Orientul musulman. Al-Omari ne spune că „sultanul acestei ţări are la el războinici Cerchezi, Ruşi şi lassi [Alani – A. /.]. Aceştia sunt locuitori ai unor cetăţi bine întărite, populate, şi ai unor munţi care sunt acoperiţi de o vegetaţie îmbelşugată. In ţara lor cresc grâne, sunt multe vite, curg râuri şi se culeg multe fructe” *.

La Muzeul de Stat din Cazan şi la Secţia de Orientalistică a Muzeului Ermitaj se păstrează secere şi brăzdare de fier din Biliar (regiunea Bulgar). După o serie de trăsături caracteristice, aceste obiecte sunt atribuite de specialişti secolelor XIV – XV, adică tocmai epocii Hoardei de Aur. Din nefericire, nu s'a făcut până astăzi nici un studiu ştiinţific asupra lor, căci nimeni 'n'a înceroat până astăzi să rezolve vreuna din problemele mai importante, şi anume aceea, dacă civilizaţia agricolă din Bulgar cunoştea asolamentul trienal. In sistemul statului Hoardei de Aur, o importanţă deosebită au avut ţinuturile din partea nordică a fostelor gubernii Saratov, Penza şi din partea de Sud a guberniei Nijni-Novgorod, unde trăiau Mordvinii. Intr'un articol al său „Cu privire la problema ulusurilor din partea de Nord a hanatului Hoardei de Aur”, A. A. Crotcov subliniază îndeosebi importanţa pentru Hoarda de Aur a ţinuturilor din bazinul râului Mocşa şi de pe cursul mijlociu al râului Şur. „Aceste regiuni, ocupate de Mordvini – scrie el – sunt acoperite, din timpuri străvechi, de întinderi mari de păduri, nefiind potrivite pentru populaţia nomadă a Hoardei de Aur, din cauză că aveau numai fâşii înguste de zone de stepă şi de stepă cu păduri, care sunt mai potrivite pentru agricultură, decât pentru creşterea vitelor. Dar hanii Hoardei de Aur n'au dispreţuit produsele regiunii Mordva: grâu, miere, ceară şi produse de vânătoare, cum sunt blănurile” 2.

În economia Hoardei de Aur, a jucat un rol de seamă şi pescuitul, atât pe Volga, la gura Camei, a Iaikului, în regiunile cursului inferior al fluviului Amu-Daria, cât şi pe malurile Mării Caspiee şi Mării Negre. In Muzeul de Stat 'Ermitaj (Secţia de Orientalistică) se păstrează un cârlig de fier pentru prinderea peş-

1 V. G. Ti es enh au s en, op. cit., voi. I, pag. 210 (textul arab), pag. 231 (traducerea rusă).

2 A. A. C r o t c o v, K Bonpocy o ceBepHbix yjiycax 3ojioToopflbiHCKoro xaHCTBa. [Cu privire la problema ulusurilor nordice ale hanatului Hoardei de AurJ, Extras din... Comunicările Societăţii pentru cercetarea şi studierea Azerbaidjanului", nr. 5, 1928, pag. 77.

— tilor şi harpune de os, găsite între anii 1830-1840 la Sarai-Berke, în timpul săpăturilor lui Tereşcenco. Cele mai multe date din trecut le avem cu privire la negoţul şi meşteşugurile Hoardei de Aur. Avem informaţii bogate în izvoarele scrise – în special în cele orientale – despre negoţ, iar meşteşugurile le cunoaştem din bogatele materiale arheologice scoase la iveal-ă încă din timpul săpăturilor lui Tereşcenco la Sarai-Berke. Această problemă o vom trata şi în capitolul închinat oraşelor Hoardei de Aur.

Pentru a putea aprecia orânduirea politico-socială a statului Hoardei de Aur, informaţiile din izvoarele narative – atât din cele europene, cât şi din cele orientale – sunt neîndestulătoare. Din fericire, au ajuns până în vremea noastră aşa numitele „iar-lîkuri" ale hanilor, despre care s'au scris multe lucrări în literatura rusă de specialitate. Aceste iarMkuri sunt: iarlîkurile – tarhan * ale lui Tohtamîş din anul 1382, ale lui Timur-Kutlug din anul Hegirei 800 (=1398), ca şi iarlîkul lui Tohtamîş din anul 1393 dat lui Vladislav Iagello1. Din această categorie, face

* Adică iarlîkuri de1 imunitate – N. R.

i ' Lucrările cele mai importante despre aceste iarlîkuri sunt; I. N. B er e z in, XaHCKHe apnuKn [Iarlîkurile hanilor], voi. II: Iarlîkurile-tarhan ale lui Tohtamîş, Timur-Kutlug şi Saadet-Ghirai, Cazan, 1851.

— V. V. R a d 1 o v, flpjiMKH ToxTaMbima h TeMHp-KyT^yra. [Iarlikuri dela Tohtamîş şi Timur-Kutlug], în ZVO, voi. III, fasc. 1, pag. l-40.

— HpjibiKH ToxTaMwui-xana H Cea^eT-Fiipefl. [Iarlîkurile lui Tohtamiş-han şi Saadet Ghirai], traducerea Jui I. lartev cu observaţiile lui V. V. Grigoriev, Odesa, 1844. Vezi deasemenea HecKOJibKo nonpaBOK k «pjibiKy THMyp-KyTjiyra. [Câteva corectări referitoare la un iarlîk al lui Timur-Kutlug], în IRAN, 1918, pag. 1119-1124. - HecKOJibKO nonpaBOK k H3/iaHHK> H nepeBO.ny «pjibiKOB ToxTaMbiui-xana. [Câteva rectificări la publicarea şi traducerea iarltkurilor lui Tohtamîş-han], în „Comunic. Soc. de Istorie, Arheologie şi Etnografie din Taurida", voi. I, 1927. Desigur că aceste probleme au fost ridicate în urma publicării unor lucrări preţioase ca „Histoire des Mongols" [Istoria Mongolilor] a lui d'Ohsson şi „Histoire des Mongols" [Istoria Mongolilor] de Quatre-m e r e, care închină un număr mare de pagini problemelor de istorie socială. In anul 1940, Akdes Nimet Kurat a publicat la Istambul, o serie de scrisori şi iarlîkuri ale hanilor Hoardei de Aur şi ai Crimeei, printre care şi unele care nu erau cunoscute în lumea ştiinţifică. Pentru clarificarea problemelor noastre, e deosebit de preţioasă o scrisoare a hanului Hoardei de Aur, Ulug-Aluhamrned către sultanul Turcilor Murad al II-lea din 14.111 1428 şi iarlîkul-tarhan al lui Mengli-Ghirai dat lui Hakim Iahia în anul Hegirei 857

(=1453). A. N. Cononov a avut bunăvoinţa să-mi pună la dispoziţie reuşitele sale traduceri după aceste izvoare, fapt pentru care1 îi exprim şi pe această cale adânca mea recunoştinţă. Cartea lui Akdes Nimet Kurat a fost publicata sub titlul: Topkapi Sarayi Muzesl Arşivindeki Alhn Ordu, Kinm ve Turkislan Hanlanna ait Yarhk ve bitikler [Iarlîkuri şi scrisori din Arhiva muzeului dela Tonkapu Sărai, privitoare la hanii Hoardei de Aur, Crimeii şi Turches-tanului], Istambul, 1940.

Viaţa economică şl socială a Hoardei de Aur 99 parte şi iarlîkul mai recent al lui Saadet-Ghirai. Un loc special îl ocupă acele iarlîkuri ale hanilor Hoardei de Aur oare au fost date mitropoliţilor ruşi. Acesteia au ajuns până în epoca noastră numai sub formă de traduceri în limba rusă, făcute de specialiştii în traduceri dela „pricazuri”. Aceste traduceri nu erau totdeauna exacte, deaceea folosirea lor este anevoioasă. Dintre iarlîkurile menţionate, are cea mai mare importanţă pentru expunerea noastră un iarlîk-tarhan al lui Timur-Kutlugla care ne vom referi cel mai des.

Cu tot numărul mare de izvoare referitoare la Hoarda de Aur, problemele istoriei sale sociale au atras, cu rare excepţii, numai puţini cercetători1. Diferite fapte izolate pot fi găsite într'o lucrare a lui I. Berezin, întitulată „Studiu asupra organizării interne a Ulusului Djuci”; dar această lucrare are în primul rând scopul să scoată în evidenţă organizarea politică şi aceasta mai mult în sensul enumerării unei serii de instituţii, decât prin redarea unui tablou complect. Lipsa aceasta nu este întâmplătoare. Cauza trebue căutată în faptul că în Rusia din perioada orânduirii feudale şi capitaliste orientaliştii ruşi se interesau puţin de aceste probleme; deaceea nu avem nici până astăzi pe tărâm social o terminologie critică asupra societăţii Hoardei de Aur, pe care s'o putem accepta în totul.

Hoarda de Aur n'a fost numai o societate nomadă, ci şi sedentară, cu o componenţă etnică eterogenă, în care Mongolii reprezentau – după cum am văzut – doar o minoritate atât de neînsemnată, încât şi-au pierdut treptat până şi limba. In stepă, în Deşt-i Kîpciak, în secolul al XIII-lea şi până în al XlV-lea situaţia aceasta era probabil foarte puţin diferită de cea oare se putea observa în Mongolia, în ajunul cuceririlor lui Ginghis-han. Pentru hanii Hoardei de Aur, Ulusul Djuci era o adunare de familii, de triburi şi de popoare supuse întregii familii a lui Djuci (după principiile dreptului feudal mongol). Rudele lui Bătu au primit ca feude regiuni întregi ale Hoardei de Aur. Nogai stăpânea ulu-surile din tot apusul regiunii Mării Negre, iar Şeiban administra partea orientală a Deşt-i Kîpciakului. Fără îndoială că membrii

1 Lucrarea lui R. Sablucov, OiepK BHyTpeHHero coctohhhh CKoro uapcTBa. [Studiu asupra situaţiei interne a Imperiului cuman/ nu poate fi luată în considerare, deoarece a fost scrisă într'o perioadă când erau cunoscute foarte puţine fapte concrete cu privire la acest subiect. Cu toate acestea, lucrarea lui Sablucov a fost interesantă la vremea sa (perioada anilor 1840-1850) mai ales prin răspunsul pe care-1 dădea la diferitele probleme alo istoriei interne ale Hordei de Aur, de care se interesau atunci puţini istorici.

familiei hanului erau totodată şi nobilii cei mai mari, care stăpâneau nu numai un număr uriaş de vite mari şi mici, păşuni întinse, dar şi terenuri în regiunile de viaţă sedentară. Ştim că Nogai stăpânea Crimeia, pe care o luase dela hanul Tohta, în parte prin forţă, iar în parte o primise în dar dela el1.

Pe domeniile lor, membrii familiei hanului erau mari seniori şi stăpâni absoluţi şi se comportau aproape ca nişte suverani independenţi. Nogai reprezintă în această privinţă figura cea mai caracteristică care, după cum am văzut, a pricinuit în decurs de aproape o jumătate de secol atâtea dificultăţi hanilor Hoardei de Aur şi pe oare unii savanţi îl considerau ca un han independent. O altă figură caracteristică este şi Kutlug-Timur – celebrul guvernator de pe vremea lui UzJbek-han – care nu era însă oglan, deşi era înrudit cu hanul. Tntr'o inscripţie de pe minaretul din Urghenci, construit de el, se întitulează: „Rege [malik] atotputernic, domn al oglanilor larabi şi nearabi, strălucirea lumii şi a” credinţei, măreţia islamului şi a musulmanilor, Kutlug-Tknur, fiul marelui Nadjim ad-Daula ad-Din…” 2 deşi ştim bine că el era numai -guvernator al Horezmului; de altfel, acest lucru este confirmat şi de o altă inscripţie care spune că acea clădire a fost ridicată de el „pe vremea sultanului Uzbek-han”.

Este de prisos să mai subliniem rolul uriaş pe care l-iau jucat membrii familiei hanului la curte, unde ei cârmuiau nu numai întreaga politică internă, ci şi cea externă. După rudele hanului veneau marii begi (titlu turcesc) şi noiani (titlu mongol), care formau baza marii nobilimi seminomade. Mulţi dintre ei au primit iarlîkuri-tarhan, în special în calitate de stăpâni ai domeniilor din regiunile agricole. Chiar I. Berezin ne-a dat, în lucrarea sa „Studiu asupra organizării interne a Musului Djuci”, o listă mai mult sau mai puţin complectă a lor: aceştia erau oglanii3, begii, begii de ulus noianii şi tarhanii. Dintre aceştia din urmă nu prea erau mulţi mari feudali. Printre tarhani existau şi oameni cu stare mijlocie. Dobândirea titlului de tarhan era foarte râv-

1 V. G. Ti es enh a u s en, op. cit., voi. I, pag- 111 (vezi deasemenea şi nota).

2 A. I. Iacubovschi, Pa3BajinHH Vprenqa. [Ruinile dela UrghenciJ. în Comunic. GAIMC, voi. VI, fasc. 2, pag. 36.

3 Termenul „oglan” se folosea cu sensul de „principe”, adică de membru al familiei hanului. Ca oglan, acesta avea dreptul la un ulus şi astfel era totodată comandantul unei mari unităţi militare (aripile armatei sau ttimen).

4 I. Berezin, OiepK BHVTpeHHero ycTpoftcTBa V.ivca JXmyinma. [Studin asupra organizării interne a Ulusului Djucij, în TVD, voi. VIII, pag. 433 urm.

Viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur 101 nită, deoarece dădea în mod formal o serie de privilegii – scutirea de dări şi de orice tragere la răspundere pentru săvârşirea primelor nouă delicte. Pe vremea aceea, titlul de tarhan scutea pe beneficiar de plata impozitelor şi a dărilor.

Corpul de comandanţi ai armatei hanului se recruta din aceste categorii ale clasei de sus a societăţii Hoardei de Aur. Atât organizarea propriu zisă a „armatei”, cât şi ierarhia sunt aproape aceleaşi ca în Mongolia pe vremea lui

G:nghis-han. La Abd ar-Razzak Samarkandi ' – un istoric persan din secolul al XV-!ea – există o descriere interesantă asupra felului în care era echipată armata pfe care Timur (1370-1405) a trimis-o în anul Hegi-rei 793 (=1391) împotriva lui Tohta-mîş-han în Deşt-i Kîpciak. Potrivit acestei relatări „conform aşezămintelor vechi şi noi, călă-rimea şi pedestraşii, Turcii şi Tadjicii”, trebuiau să se prezinte pe regiuni şi cete locale (ahşam), având asupra lor alimente pentru un an întreg.

Fiecare dintre cei care se prezentau la unitate trebuia să aducă un arc, treizeci de săgeţi de lemn, o tolbă şi un scut. La doi oameni revenea” un ca], iar la fiecare zece oameni un cort, două lopeţi, un târnăcop, o seceră, un ferestrău, un topor, o secure, o sută de ace, o -frânghie, un ceaun şi diferite alte lucruri. Ostaşii trebuiau să se prezinte la inspecţie cu toate aceste obiecte.

Relatările lui Abd ar-Razzak sunt extrem de preţioase, deoarece ele ne arată cum era echipată armata pe vremea Mongolilor. Această organizare datează încă de pe vremea lui Ginghis-h'în şi se poate presupune pe bună dreptate, că şi oastea adversarului lui Timur, adică oastea lui Tohtamîş, hamfl Hoardei de Aur, era echipată la fel. O serie întreagă de fapte ne arată că în organizarea armatei lui Timur se continuau, cu toate că se introduseseră o serie de inovaţii, tradiţiile experimentate ale organizării armatei mongole, dela care hanii Hoardei de Aur nu se abăteau câtuşi de puţin.

În opera lui Djuvaini, găsim o descriere deosebit de preţioasă a armatei mongole de pe vremea lui Ginghis-han. Din textul său, care cuprinde prezentarea iasei, vedem că populaţia mongolă care îndeplinea în timp de pace o serie întreagă de obligaţii, se transforma, în timp de război, într'o armată împărţită în harbat, djaut, mingghat şi tiimene. Fiecare ostaş îşi aducea tot

1 M. C!i a r m o y, Expedition de Timour-i-Lenk ou Tamerlan contre Togtamiche (Expediţia lui Timur-Lenk sau Tamerlan împotriva lui Tohtamîş], în „Memoriile Academiei Imperiale de Ştiinţe din St. Petersburg”, seria VI, voi. III, pag. 245-246 (text persan); pag. 422 (traducere în 1. franceză).

ce-i trebuia, adică arme şi echipament militar (steaguri, ace, frânghii, animale de povară şi de călărie etc). Toate lucrurile pe oara ostaşul le aducea cu sine trebuiau prezentate în cadrul unei inspecţii speciale şi luate în primire de şeful ierarhic. Faptul că cineva pleca la oaste nu-i scutea pe membrii familiei sale, care rămâneau acasă, de plata dărilor şi a altor sume cuvenite viste-riei hanului. Dacă bărbatul pleca la oaste, el era înlocuit în conducerea gospodăriei şi a familiei de către soţia sa. Când se dădea ordinul de mobilizare, atunci, potrivit iasei, toţi cei datori trebuiau să se prezinte fără întârziere, chiar în aceeaşi zi, la locul hotărî! Armata se caracteriza printr'o disciplină strictă. Călcarea acestei discipline era pedepsită cu asprime. Dacă vreun ostaş – chiar şi un comandant mare (mingghan-u noian sau chiar tiimen-u noian) – se făcea vinovat de vreun delict, el era pedepsit de îndată de şeful său. Iasă consfinţea îndeosebi o particularitate a armatei mongole, şi anume organizarea după sistemul zecimal. Nimeni nu putea şi nici n'avea voie să îngădue trecerea dintr'un harban, djaun sau mingghan într'o altă unitate similară. In caz de

încălcare, atât cel care a trecut dintr'o unitate într'alta, cât şi acela care a admis această trecere, sufereau o pedeapsă gravă. De exemplu, dacă primul este executat, al doilea va fi pus, ca pedeapsă, în lanţuri. Ginghis-han a căutat să desvoJte în mod conştient cruzimea ostaşilor în luptă. Potrivit prescripţiilor iasei, ostaşii aflaţi în campanie primeau numai jumătate de raţie, conform principiului „câinele sătul vânează prost", adică un ostaş sătul nu poate da rezultate bune în luptă *.

În armata lui Ginghis-han, prada era repartizată după o anumită regulă. Din relatările chinezului Men-hun – contemporan cu Ginghis-han – aflăm că 2 „după luarea unei cetăţi, prada se imparte în părţi proporţionale între cei de sus şi cei de jos. Se lăsa totdeauna o parte pentru a fi trimisă împăratului Ginghis, chiar dacă prada era mare sau mică; pentru restul prăzii, se întocmea un inventar". Acelaş Men-hun ne mai spune că, în perioada oam-

1 Djuvaini, op. cit., XVI, 1, pag. 21-24. Referitor la importanţa iasei pentru înţelegerea raporturilor de serbie din perioada stăpânirii mongole,- vezi: I. P. Petruşevschi, O npHKpenjieHHH KpecTbHH b HpaHe b snoxy MOnrojibCKoro BJia/ibmecTBa (Cu privire la problema legării ţăranilor de glie în Iran, pe vremea stăpânirii Mongolilor]', în «Bonpocw HCTopra» /„Probleme de istorie"/, 1947, nr. 4.

2 Men-hun, trad. lui V. P. Vasiliev, în TVO, voi. IV, pag. 225. (S'a stabilii acum că autorul lucrării a fost o altă persoană, şi anume Djao-hun).

Viaţaeconomică şi socială a Hoardei de Aur paniei, fiecare ostaş are mai mulţi cai pe care călăreşte cu rândul, şi deaceea „caii nu sunt prea osteniţi şi nu pier" 1.

În statul Hoardei de Aur, organizarea armatei era aceeaşi ca şi a lui Ginghis-han, tot cu tiimen-u noiani, mingghan-u noiani, djuan-u noiani şi harban-u noiani. „Oglanilor aripii drepte şi ai aripii stângi, nenumăraţilor comandanţi buni: mingghan-u noiani, djaun-u noiani şi harban-u noiani"-în felul acesta începe un celebru iariîk al lui Timur-Kutlug2. Putem spune cu siguranţă că marea massă a reprezentanţilor aristocraţiei nomade cumano-mongole ocupa ifie dregătorii înalte în administraţia civilă, fie posturile de comandă în armată. Cuvintele din urmă nu trebue totuşi înţelese în sensul că dregătoriile militare erau izolate.de întregul sistem al raporturilor feudale din societatea Hoardei de Aur. In imperiul mongol – deci şi în Hoarda de Aur şi în orice caz în prima perioadă a existenţei sale – feuda (ulusul) şi unitatea militară care-i corespundea erau aproape identice. Căpetenia feudei şi comandantul trupelor era una şi aceeaşi persoană, cu toate că faptul acesta nu excludea posibilitatea înlocuirii comandantului (mingghan-u noian, tiimen-u noian) cu un altul în cazul când hanul era nemulţumit.

Pe lângă nobilimea cumano-mongolă – dintre reprezentanţii căreia mulţi aveau pământ în regiunile agricole – existau şi alţi' nobili pur sedentari în Crimeia, Caucazul de Nord, Bulgar, regiunea cursului inferior al Volgii şi Horezm. Unul dintre aceştia a fost, de pildă, un oarecare Muhammed. fiul lui Hadji Bairam 3, care avea un domeniu întins în jurul Sudakului din Crimeia şi

căruia Timur-Kutlug i-a dat un iarlîk-tarhan de „întărire”. Nobilii de acest fel stăpâneau pământuri şi ape, vii şi livezi, băi şi mori, sate şi tot felul de proprietăţi imobiliare4. Desigur că forţa lor principală consta în faptul că ei se foloseau, cu ajutorul une; constrângeri extraeconomice, de munca unui mare număr de şerbi oare depindeau de ei.

Să ne oprim mai întâi la partea nomadă din societatea Hoardei de Aur. Plano Carpini, ale cărui observaţii trebue apreciate în mod deosebit, relatează următoarele cu privire la dependenţii populaţiei muncitoare faţă de hani, de membrii familiei acestuia

1 Men-hun, trad. lui V. P. Vasiliev în TVO voi. VI, pag. 226.

2 V. R a d 1 o v, HpjiHKH ToxTaMbiiua h TeMnp-Kyrjiyra. [Farllkurile Iui Tohlamiş şi ale lui Timur-Kutlug], în ZVO, voi. III, pag. 20; vezi deasemenea şi iarlîkurile lui Mengli-Ghirai din anul Hegirei 857 (= 1453).

3 Idem, pag. 1123-1124; la V. Radlov (pag. 21) el se numeşte Mehmet, ceeace este acelaş lucru.

4 Idem, pag. 21.

şi de „conducători”, adică de nobili: „Orice fel de soli ar trimite [hanul – A. /.], oricât de mulţi şi oriunde ar călători, trebue să li se dea fără întârziere cai de ol ac şi întreţinere şi -de oriunde i s'ar aduce dări sau iar veni soli, trebue să li se dea cai de olac, care şi întreţinere” *. Ceva mai jos, Plano Carpini continuă: „Căpeteniile au deplină putere şi autoritate asupra tuturor oamenilor lor, căci Tătarii sunt repartizaţi conducătorilor. In acelaş fel, atât supuşii împăratului cât şi toţi ceilalţi sunt obligaţi să pună la dispoziţia solilor conducătorilor, oriunde ar fi trimişi aceştia, cai de olac, întreţinere şi oameni care fără nici o împotrivire să păzească caii şi care să slujească pe soli. Atât conducătorii cât şi ceilalţi sunt obligaţi să pună iepe la dispoziţia împăratului, pentru ca acesta să le mulgă, pe timp de un an, doi sau trei, după cum îi va plăcea; supuşii nobililor sunt obligaţi să facă acelaş lucru şi faţă de stăpânii lor, deoarece nu există printre ei nici un om liber. Şi, ca să vorbesc pe scurt, împăratul şi conducătorii iau din averea acelora orice vor şi cât vor. Deasemenea, ei dispun şi de persoană, în toate privinţele, după bunul lor plac” 2. Acest pasaj poate fi considerat clasic, căci din el iese clar la iveală dependenţa de tip feudal a nomadului, producător direct, a cărui economie privată depinde de bunul plac al stăpânului său 3. Din nefericire, se vorbeşte foarte puţin în izvoare despre natura proprietăţii private a producătorului nomad. B. I. Vladimirţov reproduce următoarele cuvinte ale lui Raşid ad-Din: „Omul simplu, adică cel din gloată, dacă are patima beţiei, îşi pierde şi calul şi (urma şi întreaga sa avuţie şi ajunge de cerşeşte” 4.

În însemnările lui Rubrouck există un pasaj interesant în care se vorbeşte despre numărul şerbilor de care dispuneau seniorii din stepă, adică oglanii. In Deşt-i Kjîpciak, Rubrouck a întâlnit pe una din rudele hanului Bătu, ce avea numele de Skatai5. „Iar dimineaţa, am întâlnit carele lui Scacatai [Skatai], încărcate cu case, şi mi se părea că în faţa mea venea un oraş mare. M'a uimit deasemenea numărul cirezilor de boi şi al hergheliilor de cai, precum

şi al turmelor de oi. Totuşi, vedeam de obicei numai puţini oameni care le mânau. Deaceea, am întrebat câţi

1Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 23.

2 Ibidem.

3 Ibidem.

4 B. I. Vladimirţov, op. cit., pag. 113, nota 6.

5 P l a n o Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 81.

Viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur oameni are [Skatai] sub ascultarea sa şi mi s'a spus că nu are rnai mulţi de cinci sute, şi noi trecusem pe lângă o jumătate din ei la un alt popas” '. Aceeaşi dependenţă de tip feudal o observăm şi la populaţia muncitoare din regiunile cu viaţă sedentară. Izvorul cel mai demn de crezare şi cel mai preţios – deşi este foarte, laconic – cu privire la problema populaţiei rurale din Hoarda de Aur îl constitue iarlîkurile, în special acel iarlîk dat de Timur Kutlug unui mare posesor de pământ din împrejurimile Sudakului, Muhammed, fiul lui Hâdji Bairam, de care am amintit mai înainte. Acest iarlîk este un iarlîk-tarhian – mai precis un iar-lîk-tarhan de întărire – prin oare Timur Kutlug confirmă din nou scutirea pământurilor acestuia de orice fel de dări şi slujbe faţă de han şi dregători. In acest iarlîk, sunt menţionate două categorii de cultivatori de pământ, denumiţi „sabandji” şi „ur-takdji” I. Berezin a arătat în mod just că „sabandji” erau nişte cultivatori dependenţi de stăpânul respectiv2. Şi, într'adevăr, din iarlîkul lui Timur Kutlug se vede şi în ce constau, dacă nu toate, cel puţin multe din îndatoririle lor feudale. Iată ce ne spune însuşi textul iiarlîkului, după traducerea lui V. Radlov: „îndatorirea de a lucra la vie... vama pentru folosirea hambarelor, plata pentru arie, dijma pentru canalele de irigaţie care se ia delia supuşi într'o anumită ordine, dajdia şi dările pentru pământ [denumite „kilan”], să nu se ia... Să nu se ia vitele lor la podvezi, să nu li se ceară nici dijme, nici adăparea vitelor, nici hrănirea lor, ci ei să fie slobozi şi nesupăraţi de orice asuprire, dări şi dajdii extraordinare” 3. întâlnim aici termenul de „kilan”. Cea mai bună interpretare a fost dată de V. V. Barthold în lucrarea s,a „Inscripţia persană dela moscheea lui Manuc din Ani”4. După părerea sa, kilanul este o dare pe pământurile cultivate, care se percepea în general dela populaţia agricolă. Dimpotrivă, prin „kopciur”5 se înţelegeau – după cum arată Quatremere – păşunile şi dijma pe cirezile aflate la păscut, în valoare de 1 %. Un această enumerare, sunt cuprinse dările şi slujbele cu care erau datori ţăranii faţă de suveran şi faţă de dregătorii lui şi de care erau scutiţi pe baza 'Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 82.

2 I. Berezin, op. cit., în TVO, vol. VIII, pag- 437.

3 V. Radlov, op. cit., pag. 21.

4 Seria din Ani, nr. 5, pag. 32.

6 Vezi şi interesantul articol al lui A. A. A1 i – Z a d e, K hctophh (jJeoflajibHbix OTHomeHHH b A3ep6aH/pKaHe. TepMHH «Konqyp». (Cu privire la istoria relaţiilor feudale din Azerbaidjan. Termenul „kopciur”], în „Comunic. Academiei de Ştiinţe din R. S. S. Azerbaidjană”, 1945, nr. 5, pag. 87-102.

iarlîkului-tarhan de întărire cei de pe domeniile lui Muhammed, fiul lui Hadji Bairam. Primind un astfel de iarlîk, acesta din urmă beneficia acum dela cultivatorii săi de o serie întreagă de slujbe, datorate mai înainte statului, dând desigur unora dintre ele o altă formă.

Existau oare în cuprinsul Hoardei de Aur şi ţărani legaţi de pământurile aflate în proprietate particulară? In izvoarele referitoare la Hoarda de Aur, oare au ajuns până în epoca noastră, nu găsim un răspuns direct. Totuşi, după Raşid lad-Din, legarea de glie a ţăranilor a fost un fenomen foarte răspândit la sfârşitul secolului al XIH-lea în partea de Nord a Iranului ce se afla în stăpânirea dinastiei mongole a Hulaghizilor. Faptul acesta se poate vedea cel mai bine în aceea că Gazan-han (1295-1304) – un han din dinastia Hulaghizilor – a dat în anul 1303 un iarlîk privitor la „ikta" militară *, potrivit căruia posesorii de pământ puteau să urmărească timp de tre;zeci de ani pe ţăranii fugari '.

În interesantul său articol intitulat,Cu privire la problema legării ţăranilor de glie în Iran, pe vremea stăpânirii Mongolilor", I. P. Petruşevschi scrie: „Răspândirea concepţiilor mongole, după care cultivatorii dependenţi constituiau o posesiune personală a stăpânilor lor, şi-a găsit expresia în faptul că ţăranii raiaţi (de bună seamă cei persani şi nu cei mongoli) erau adesea asimilaţi cu robii (nu în mod oficial, ci prin obiceiul pământului) în Persia pe vremea Mongolilor, fapt care mai înainte era imposibil în ţările musulmane" 2. Faptele acestea ne îndreptăţesc să presupunem că un fenomen asemănător a avut loc şi în Hoarda de Aur, unde stăpânitorii mongoli – adică hanii şi noianii – se obişnu-

* Pământul cucerit (karadj) era dat ostaşilor ca beneficiu (ikta) în loc de soldă. Beneficiarul (mukta) care rămânea în serviciul activ, păstra uzufructul (istighlal). In caz de moarte, sau uneori în caz de boală, beneficiul revenea statului, căci la început nu exista o ikta viageră sau ereditară. Ikta poate avea trei forme; temlîk (proprietatea liberă), istighlal (uzufruct) şi istirfak (participare). Mai târziu, din ikta de karatj s'a desvoltat în ţările musulmane sistemul feudelor militare – N. R.

1 Vezi manuscrisul IV AN, D-66, foaia 424 b; R a ş i d ad-Di n, Cronici alese, voi. III, pag. 283, urm.: vezi articolul lui I P. Petruşevschi, XaMflajiJiax Ka3BHHH KaK mctotohk no comiaJibHo 3K0H0MnqecK0H HCTopHH BocToqHoro 3aKaBKa3bH. [Hamd Allah Kazvini ca izvor pentru.istoria economică şi socială a Transcaucaziei de răsărit] (în „Comunic. Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S.", OOON, 1937, nr. 4, pag. 887, urm.).

2 I. P. Petruşevschi, O npHKpenjieHM KpecTbsm k 3eMJie b Hpane b enoxy MonrojibCKOro Bjia/ibiiecTBa. [Cu privire ta problema legării ţăranilor de glie în Iran, pe vremea stăpânirii Mongolilor}, iii „Bonpocw iictophh" [„Probleme de istorie"], 1947,nr. 4, pag. 63, 64, urm., precum şi pag. 69.

Viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur iseră să d;spună nu numai de averea, ci şi de persoana supuşilor săi, după cum afirmă de altfel şi Carpini.

În acelaş iarlîk al lui Timur Kutlug, se mai arată că „dacă ei vor călători la Krîm ' şi la Caffa [Feodosia], sau dacă se vor întoarce de acolo şi ei au cumpărat sau au vândut acolo orice lucru, să nu se ia nici vămile de înregistrare, nici vămile la cântărit, să nu li se ceară nici plata pentru folosirea drumurilor pe care se cuvine să o plătească tarhanii şi1 slujitorii şi nici plata pentru strajă” 2. Iarlîkul lui Timur Kutlug se referă la conferirea titlului de tarhan unui nobil sedentar. In orice caz, enumerarea îndatoririlor pe care le aveau producătorii direcţi este caracteristică pentru o-civilizaţie agricolă.

Un iarlîk al Iui Tohtamîş-han, dat lui Bei-Hodja în anul 1382 3, ne înfăţişează un alt caz. Calitatea de tarhan este acum conferită unui nobil care este în multe privinţe – dacă nu în întregime-un nomad. Din enumerarea îndatoririlor cu privire la care capătă calitatea de tarhan, se pot vedea obligaţiile pe care!e avea un producător nomad, sau, mai precis, seminomad şi semi-agricultor:Să rm se ia fumărit dela tribul Şiurakiul, să nu li se ia care de olac, să nu li se ceară plata pentru maşinile de pâine; nici un dregător, orişicine ar fi, să nu fie volnic a cere nimic dela cei din tribul Şiurakiul, fie că ei vor rătăci înlăuntrul sau în afara Crimeiei, nefiind ei îndatoraţi a da ascultare mai marelui ţinutului; acesta să. nu fie volnic a le lua vreo dare în timpul când duc viaţa nomadă şi nu numai să nu li se pricinuiască nici un rău, ci, mai vârtos, să fie apăraţi şi feriţi...”4.

Din această înşiruire, care este, ce-i drept, mai puţin amănunţită decât în iralîkul lui Timur Kutlug, rezultă că, într'o serie de cazuri, îndatoririle nomazilor faţă de stat coincideau cu închda^ toririle agricultorilor, cum este, de plidă, cazul cu furnizarea de mijloace de transport pentru soli şi dregători ş. a. Numărul considerabil de îndatoriri ale producătorilor direcţi în sistemul economic al Hoardei de Aur reiese lămurit şi din textul iarlîkului

1 Un oraş din Crimeia, care se numeşte astăzi Vechiul Crîm sau Solhat.

2 V. Radlov, op. cit., pag. 21.

— In traducerea lui V. Radlov, există desigur pasaje discutabile, dar, în principiu, traducerea este corectă şi, dacă se ţine seama de «HecKOJibKHX nonpaBOK k jip.ibiKy THMyp-KyTJiyra». [„Câteva cercetări referitoare la un iarlîk al lui Timur-Kutlug”'] (în IRAN. 1918 pag. 1 109-l 124), poate fi folosită ca izvorul cel mai sigur.

3 HpjjifaiKH ToxiaMbiiu-xana h CeaaeT-FHpeH. [larlikurile lui Thotamişhan şi Saadet-Ghirai], traducere de I. O. larţev, introducere de V. V. Grigwiev, Odesa, 1844.

4 Idem, pag. 2.

 şi din enumerarea acelor persoane care trebuiau să ia cunoştinţă că pământurile date sunt scutite prin tarhan. După enumerarea îndatoririlor principale (pe care le-am văzut mai sus), se mai vorbeşte în iralîkul lui Timur Kutlug de „daruga treburilor dinlăuntru”, „kadiii”, „muftiii” [mai mari peste o regiune], „su-fiii”, „grămăticii curţii”, „vameşii”, „cei care adună dările”,solii şi trimişii care vin şi pleacă”, „surugiii”, „călăuzele”,

„şoimarii”, „barsnikii”, „cei ce au în seamă toate bărcile”, „cei puşi peste poduri”, „cei ce supraveghiază bazarele” etc.

Enumerarea cea mai complectă a persoanelor deţinând dre-gătoriile oficiale indicate mai sus există şi într'un iarlîk-tarhan al lui Mengli-Ghirai, dat hakimului Iahia în anul Hegirei 857 (= 1453) şi amintit în repetate rânduri.

Sunt menţionaţi aici „tiimen-u noianii”, „mingghan-u noianii”, „djaun-u noianii”, „harban-u noianii”, „daruga-bekii”,.mudari-sii”, „kadii”, „muhtasibii”, şeihii”, „scribii [bitikji] de pe lângă tamgaua mare”, „zapciii din târguri”, „cei peste cântare”, „cei peste hambare”, „iaftadji” (o persoană care stabilea dările), „iasakdjii” „kalandji” (cei care încasau kilanul), „bukaulii”, „străjile dela hotare” (tutakauli), „păzitorii porţilor oraşelor” (kabakdjii), „karauli”, „şoimarii”, „şefii vânătorilor de râşi” etc. K

Toate aceste persoane oficiale, ale căror funcţii nu ne sunt încă destul de bine clarificate, aveau, potrivit cu sensul direct al iarlîkurilor, dreptul de a cere dări şi slujbe dela cei ce lucrau pământul pe diferite domenii.

Istoricul persan Raşid ad-Din, care e foarte bine informat asupra felului în care erau administrate statele mongole la sfârşitul secolului al XHI-lea, subliniază în special marile abuzuri săvârşite de dregători.

„El [Mongke-han] a poruncit deasemenea ca ilciii [solii- A. I.] să nu se oprească fără rost în nici o cetate şi în nici un sat şi să nu ia [dela populaţie] mertice peste măsura cuvenită. întrucât abuzurile şi împilările au întrecut orice margină, mai cu seamă cât priveşte slujbele de tot felul, cei care lucrează pământul sunt împovăraţi în fel şi chip, aşa că foloasele dobândite de ei nu ating nici jumătatea dărilor [percepute], el [Mongke-han] porunceşte neguţătorilor şi; celor ce fac alişverişuri, fie că sunt de neam sau nu, să se poarte cu omenie şi blândeţe faţă de oamenii dependenţi de ei. Fiecare să plătească, potrivit cu avuţia şi puterile sale, fără să se sustragă şi fără păsuire [adică imediat] dările la care este

1 A k d e s Nimet K u r a t, op. cit., pag. 63.

Viaţa economică şi 'socială a Hoardei de Aur obligat, afară de persoanele care au fost scutite de slujbe [adică de îndatoriri] şi de dări potrivit cu iarlîkul lui Ginghis-han şi al hanului [Ogodai]...”'.

Aceasta era situaţia producătorilor direcţi nomazi şi cultivatori de pământ (sabandji) din Hoarda de Aur. Sabandjiul – care era, probabil, un membru de rând al obştii săteşti – era factorul principal în muncile agricole, ţăranul care lucra cu palmele sale ogoarele din Crimeia, din ţinuturile Bulgarului şi din regiunile cursului inferior al Volgii, din zona civilizată, relativ îngustă, de pe malurile drept şi stâng al Volgii, unde erau oraşe şi aşezări stabile. Probabil că toate obligaţiile amintite mai sus priveau şi acea categorie de agricultori care era numită „urtakdji” într'un iarlîk al lui Timur Kutlug. V. V. Radlov a tradus acest termen prin „părtaş” 2, subînţelegând probabil prin aceasta un arendaş. Termenul „urtakdji” arată deci destul de precis că avem de a face cu acei şerbi cu dijma pe jumătate (adică şerbi cu plata în natură), care erau foarte răspândiţi în Orientul feudal şi care munceau în condiţii de şerbi

pentru o jumătate, o treime, un sfert sau o fracţiune şi mai mică de recoltă – în funcţie de ceeace obţineau, în afară de pământ, dela stăpânul domeniului (de pildă seminţe, boi, pluguri rudimentare, etc). Din nefericire, în izvoarele referitoare la Hoarda de Aur nu s'au păstrat decât termenii privitori la această problemă.

În poemul,Hosrov şi Şirin" al lui Kutba – o lucrare datând din secolul al XlV-lea şi care prezintă viaţa dela curtea Hoardei de Aur – întâlnim diferiţi termeni care nu există în iarlîkurile amintite. Aşa, de pildă, pentru a denumi pe cultivatorii de pământ, se foloseşte în poem termenul „ikindji"3. Deocamdată este greu de spus care este definiţia exactă a acestui termen, şi anume dacă „ikindji" este echivalentul lui „sabandji" sau „urtakdji"? Un interes deosebit îl prezintă deasemenea şi termenul „kabala". Probabil că doar puţini istorici ruşi ştiu că acest termen este de origină arabă. In evul mediu, termenul „kabala" era foarte răspândit în Orientul musulman feudal şi avea mai multe înţelesuri, printre care şi sensul de înscris privitor la arendările cu

1 R a ş i d a d – D i n, ed. A. Blochet, în GNS, voi. XVIII, partea a 2-a, pag- 312 urm.; A. Iacubovschi, BoccTamie Tapa6n b 1238 r. /Revolta lui Tarabi din anul 1238], în „Lucrările Institutului de orientalistică", voi. XVII, 1936, pag. 115.

2 V. Radlov, op. cit., pag. 21.

3 A. T. Taghirdjanov mi-a atras atenţia asupra termenului „ikindji" din poe'mul „Hosrov şi Şirin" al lui Kutba, scris în limba turcă, fapt pentru care îi exprirriN mulţumirile mele.

Hoarda de Aur şi decăderea ei dijma pe jumătate. Obiectul unui astfel de contract de arendare cu dijma pe jumătate a căpătat el însuşi numele de „kabala" '. Trebue presupus că în perioada Hoardei de Aur şi a dominaţiei sale asupra Rusiei feudale în formaţie, termenul „kabala" a pătruns şi în limba rusă, exprimând ca termen juridic forme ana-loage de exploatare a cultivatorilor de pământ.

Problema robilor şi a rolului lor în viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur ocupă un loc deosebit. Fără îndoială că numărul robilor era mare în Hoarda de Aur, dar aceşti robi nu formau în nici un caz elementul esenţial al producţiei; ei proveneau înainte de toate din prizonierii de război şi erau folosiţi la tot felul de munci – ca de altfel pretutindeni în Orient —, ocupând un loc important în economia casnică a nobililor nomazi, seminomazi şi sedentari. Aceşti robi rămâneau numai rareori în situaţia aceasta timp de mai multe generaţii şi în majoritatea cazurilor, deşi tatăl fusese rob, fiul se stabilea la ţară, i se atribuiau mijloace de producţie şi devenea sabandji sau urtakdji. Un număr foarte mare de robi dintre prinşii de război erau meşteşugari şi erau aduşi dintr'un loc într'altul cu ocazia cuceririlor. Fiind aşezaţi pe un teritoriu nou, sau într'un oraş nou ca robi, aceşti prizonieri de război deveneau, treptat, oameni liberi. Dacă robii n'au jucat un rol de prim ordin ca forţă de muncă în Hoarda de Aur, ei au ocupat în schimb un loc important, în calitate de marfă.

Îmi permit să redau mai multe fapte referitoare la această chestiune. Relatând nimicirea lui Nogai de către trupele lui Tohta în anul 1299, Rukn ad-Din Baibars aminteşte şi de soarta rebelilor învinşi şi a familiilor lor: „Femeile şi copiii lor au fost luaţi în robie în mare număr, mulţime nemăsurată. Ei au fost vânduţi în diferite locuri şi duşi în alte ţări [străine]. In părţile Egiptului, sultanul şi emirii au cumpărat un număr mare de oameni care fuseseră duşi acolo de neguţători". Iată şi un al doilea exemplu. An-Nuveiri scrie că „în anul 707 (1307/8) a venit vestea în părţile Egiptului că Tohta s'a răzbunat pe Francii Genovezi din Cri-meia, Caffa şi părţile de miazănoapte pentru fapte [diferite] de care au fost învinuiţi, printre care şi răpirea copiilor tătari şi

1 Vezi: Glossariul Ia lucrarea Iui B e I a z u r i, „Kitab futuh al-buldan", [„Cartea cuceririlor de ţări"], ed. de Goeje, 1863-1868, pag. 84. A. I. I acubovschi, 06 HcncwibHbix apeHflax b HpaKe b XIII b. fDespre arendările cu dijma pe jumătate din Irak în secolul al XI/1-leaJ, în „Cobctchhh BocTOKOBeA" {„Orientalistul sovietic"], IV, pag. 174, urm.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 91 („textul arab), pag. 114, 122 (traducerea în limba rusă).

IU vinderea lor în ţinuturile musulmane" '. Deci şi europenii se îndeletniceau cu răpirea de oameni şi cu vinderea lor ca robi. Pentru Genovezi, negoţul cu sclavi de pe litoralul Crimeii reprezenta, la începutul secolului al XlV-lea, o îndeletnicire foarte rentabilă. Vânarea oamenilor în scopul vinderii lor ca robi era un lucru obişnuit. „Cu toate că ei [Cumanii] au biruit trupele Cerchezilor, Ruşilor, Maghiarilor şi Iassilor – spune al-Omari – aceste popoare le răpesc copiii şi-i vând neguţătorilor 2. Şi Tătarii, în ceeace-i privea, se purtau în acelaş fel. „De câte ori – scrie ai-Omari – el [Uztoek-han – A. /.] a ucis pe bărbaţii lor, a prins pe soţiile şi pe copiii lor şi i-a dus în robie în diferite ţări" 3. Uneori, însăşi populaţia era nevoită să-şi vândă capiii ca robi. Acelaş al-Omari relatează spusele unui neguţător, pe nume Şerif Şems ad-Din Muhammed al-Huseini al-Kerbelai, care a fost în anul 1338 în Hoarda de Aur şi a ajuns până în Bulgar: „El mi-a spus că pe drum a cumpărat robi şi roabe dela tatăl şi mama lor, din cauză că ei aveau nevoie [de bani] în urma poruncii ce o primiseră din partea regelui lor de a pleca în părţile Persiei şi deaceea au fost nevoiţi să-şi vândă copii. El a adus de acolo robii cei mai buni şi cei mai de preţ" 4. Despre Turcii (adică aceiaşi Cumani) din Deşt-i Kjpciak, al-Omari scrie următoarele: „La vreme de foamete şi de secetă, ei îşi vând fiii. In caz de belşug, îşi vând cu plăcere fiicele, dar nu şi fiii, căci ei nu-şi vând copiii de parte bărbătească decât la vreme de grea cumpănă" 5.

Unde şi în ce scop erau duşi aceşti robi? Partea cea mai viguroasă şi mai rezistentă din tineret era înrolată în armatele suveranilor din Orient, Turcii tineri din Deşt-i Kîpciak fiind căutaţi mai cu seamă în Egipt. „Din ei – scrie al-Omari – e formată cea mai mare parte a armatei egiptene, căci din ei se trag sultanii şi emirii Egiptului de când al-Malik as-Salih Nadjm ad-Din Aiub, fiul lui [al-Malik] al-Kamil a început să cumpere de zor şi în mare număr prizonieri

cumani” 6. Şi Raşid ad-Din vorbeşte în lucrarea sa amintită în mai multe rânduri despre vinderea pe scară mare de către Mongoli a prizonierilor ca robi. El povesteşte chiar că Gazan-han, care a făcut atât de mult pentru adâncirea raporturilor feudale din Iran, a încercat să oprească acest

1 V. G. T i e.s enh a usen, op. cit., voi. I, pag. 140 (textul arab), pag. 162 (traducerea în limba rusă).

2 Idem, pag. 213 (textul arab), pag. 234 (traducerea în limba rusă).

3 Idem, pag. 210 (textul arab), pag. 231 (traducerea în limba rusă).

4 Idem, pag. 213 (textul arab), pag. 235 (traducerea în limba rusă).

5 Idem, pag. 219 (textul arab), pag. 241 (traducerea în limba rusă). s Idem, pag. 211 (text arab), pag. 232 (traducere în limba rusă).

comerţ ruşinos. Totuşi, el nu şi-a putut realiza planul, chiar numai în privinţa Mongolilor1. Robii de ambele sexe sunt amintiţi şi în iarlîkuri. In această privinţă, trebue să remarcăm un iarlîk al lui Mengli-Ghirai din anul Hegirei 857 (=1453) 2.

În comparaţie cu celelate ţări din Orient, femeia mongolă ocupa o poziţie cu totul deosebită. Autorii orientali din secolele XIII-XIV – ca şi călătorii europeni de altfel – ne-au lăsat o sumedenie de informaţii interesante în legătură cu faptul acesta. Celebrul călător arab originar din Tandja (Tanger), Ibn Battuta – care a călătorit între anii 1330-1340 prin Deşt-i Kîpciak – scrie în memoriile sale: „In această ţară, am văzut adevărate minuni în privinţa respectului mare care se dă acolo [la Tătari – A. /.] femeii. Ele se bucură de o consideraţie mai mare chiar decât bărbaţii” 3. Şi într'adevăr, Ibn Battuta, obişnuit cu alte obiceiuri, avea de ce să se mire. E firesc ca în cadrul economiei nomade femeia să nu fie complect izolată de procesul producţiei sociale. Să ne amintim ce ne spune Guillaume de Rubrouck despre rolul femeii în gospodărie: „îndeletnicirile femeilor sunt: conducerea carelor, aşezarea şi desfacerea locuinţelor pe acestea, mulgerea vacilor, facerea untului şi a iaurtului, pregătirea pieilor şi cusutul lor ce se face cu fire de vine. Căci ele sunt acelea care despică vinele în fire subţiri şi după aceea le împletesc într'un singur fir lung. Ele coase deasemenea sandale (sotulares), încălţăminte şi vestminte” 4.

Despre femeie se vorbeşte şi într'un fragment din iasă (dreptul cutumiar, nescris al Mongolilor) care a ajuns până la noi prin mijlocirea istoricului arab Makrizi din secolul al XV-lea5. „El [Ginghis-han —A. /.] a poruncit ca femeile care însoţesc oastea să înlocuiască pe bărbaţi în muncile şi slujbele lor în timpul când aceştia lipsesc, aflându-se la luptă” 6. Femeia mongolă ocupa chiar şi în straturile superioare ale societăţii o poziţie aproape egală cu cea a bărbatului. Al-Omari scrie următoarele: „Locuitorii acestui stat nu urmează ca cei [din Irak şi Adjem] hotă-

1 D'Ohsson, voi. IV, pag. 430-431.

2 A k d e s Nimet Kurat, op. cit., pag. 64.

3 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 288.

4 Plano Carp ini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 78.

In descrierea organizării armatei, Djuvaini observă că potrivit iasei, femeile care au rămas în timpul unei incursiuni în carele de aprovizionare sau acasă îndeplinesc toate obligaţiile bărbaţilor. Vezi: Djuvaini, în CM, XVI, I, pag. 22.

6 I. B e r e z i n, op. cit., pag. 412.

Viaţa economică şi socială a Hoardei de Aur 113 rîrile califilor, şi femeile lor sunt părtaşe [cu bărbaţii] la treburile ţării; poruncile le dau ei [amândoi] sau numai ele, ba chiar într'o măsură şi mai mare... Intr'adevăr, n'am mai pomenit în vremea noastră ca femeia să aibă atâta putere, cât avea ea acolo şi nici n'am auzit despre aşa ceva în vremurile mai apropiate de noi. Am avut prilejul să văd privilegii fără număr acordate de regii acestor ţări din vremea lui Berke şi de mai târziu. In acestea [se putea citii: «hatunele şi emirii au fost de aceeaşi părere» şi altele de acest fel" '. Trebue să acordăm încredere acestei relatări a lui al-Omari, cu atât mai mult cu cât din şapte iarlîkuri date mitropoliţilor ruşi şi păstrate în traduceri, trei sunt legate de numele Taidulei: „Şi acest de al doilea iarlîk 1-a dat împărăteasa Taidula mitropolitului Ioan în anul 6870 (1362)" 2; „Iară acest de al patrulea iarlîk 1-a dat Taidula, împărăteasa lui Djanibek, mitropolitului Theognost în anul 6851 (1343)". Deosebit de caracteristice sunt rândurile următoare: „După iarlâkul lui Djani-bek, iată şi cuvântul Taidulei către oglanii ulusurilor [şi oştilor] tătare şi mai marii cetăţilor şi ai satelor şi celor ce au în seama lor drumurile şi vameşilor şi mai marilor peste ţinuturile de pe ţărmuri şi solilor ce se află în trecere sau oricăruia care călătoreşte pentru oricare pricină, către toţi..." 3.

La fel este redactat şLcel de al şaselea irlîk al Taidulei către mitropolitul Alexei4. Faptul acesta confirmă pe de-a'ntregul cuvintele lui al-Omari, redate mai sus, despre faptul că „poruncile le dau ei [amândoi]", adică hanul şi soţia sa. Şi izvoarele armene din secolul al XHI-lea observă aceeaşi egalitate de drepturi a femeii mongole. Kirakos din Gandza, pe care l-am amintit în mai multe rânduri, scrie: „In vremea în care Tătarii se odihneau pe la sălaşurile lor de iarnă din Armenia şi Albania *, Raban Sirianul... a cerut Eltinei-hatun, soţia lui Djarmagan, care conducea în locul acestuia, în timpul bolii sale..."

Mai departe, se povesteşte cum katholikosul *, s'a prezentat la înalta curte a Eltinei-hatun; ea 1-a primit cu bunăvoinţă şi cinste şi 1-a poftit să se aşeze mai sus de ceilalţi dregători", şi cum

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 208-209 (textul arab), pag. 229 (traducerea în limba rusă).

2 M. D. P r i s e 1 c o v, Xancrae hpjiwkh pyccKHM MHTponojiHTaM. [larlikurile date de hani mitropoliţilor ruşi], pag. 57.

a Idem, pag. 59. 4 Idem, pag. 61.

* Albania e o regiune din Caucaz, situată pe cursul mijlociu şi inferior al râului Cura – N. R.

* Patriarhul bisericii armene – N. R.

— „ea i-a dat daruri şi el-Tamga pentru a-1 feri de orişice fel de neplăceri..." '.

Şi Plano Carpini vorbeşte de participarea femeilor din familia hanului la viaţa politică a statului. Când el a fost la marele han Guiuk *, a văzut cum veneau oameni să se prezinte la hatun, mama lui Guiuk, care a trimis chiar în numele ei un curier la cneazul rus Alexandru Iaroslavici2. Plano Carpini relatează că „mama împăratului [a lui Guiuk-han – A. /.] a trimis în grabă un curier în Rusia, fără a încunoştinta pe oamenii din jurul ei, Ia fiul lui [Iaroslav – A. /.] Alexandru, pentru ca acela să vină la ea, deoarece ea vrea să-i înapoieze ţinuturile tatălui său. Acela n'a vrut însă să vină, a rămas pe loc şi atunci ea i-a trimis o scrisoare, ca el să se prezinte pentru a primi ţinuturile părintelui său. Toţi erau însă de părere că dacă el se va înfăţişa, ea îl va omorî sau îl va ţine în captivitate pe viaţă". Mai departe, vom vedea cum femeile din familia lui Ginghis luau parte efectiv la kuriltaiuri.

'CP. P a t c a n o v, HcropHH mohi-ojiob no apiwHHCKHM /Istoria Mongolilor după izvoare armene], fasc. 2, pag. 61-63.

* Guiuk era fiul lui Ogodai, deci un nepot al lui Ginghis-an – N. R.

2 PI ano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag". 57.

CAPITOLUL VI STRUCTURA POLITICA A HOARDEI DE AUR

Structura politică a Hoardei de Aur a fost studiată mai mult decât oricare alt aspect al Ulusului Djuci. In decursul secolului trecut, această structură a fost complect clarificată în urma apariţiei lucrării lui I. Berezin „Studiu asupra organizării interne a Ulusului Djuci", de care am amintit în repetate rânduri. Dar, în ciuda meritelor acestei lucrări, nu trebue să uităm că ea se află la nivelul cunoştinţelor din an;i 1860-1870. In zadar am căuta în ea vreo prezentare sistematică a conducerii politice a acestui mare stat.

Ştim că statele mongole, care erau de fapt absolut independente, erau considerate, din punct de vedere juridic ca părţi ale marelui imperiu feudal al lui Ginghis-han. B. I. Vladimirţov ne spune că,.puterea dinastiei lui Ginghis-han asupra Ulusului său – adică asupra poporului —constă în faptul că unul din membrii acelui altan urug (uruh)x e ales împărat, adică han (kaan, ka-gan), de adunarea (kuriltai, kurulatai) tuturor rudelor. El conduce întreaga împărăţie; iar ce;la!ţi membri ai familiei, în special urmaşii săi bărbăteşti sunt recunoscuţi ca fi: de împărat... având dreptul de a obţine un ulus pe care puteau să-1 lase moştenire" 2.

Foarte caracteristic în această privinţă era kuriltaiul din anul 1251, în care oglanii din familia lui Ginghis – cu participarea efectivă a nobilimii militare – au ales, după un interegn de trei ani, pe marele han (kaan) Mongke, fiul lui Tului. Peripeţiile acestei alegeri, lupta pentru tron din sânul familiei lui Ginghis, călătoriile oglanilor din ulus în ulus, trimiterea de curieri spe-

1 „Adică „familia de aur", astfel a început să fie numită familia lui Ginghis-han" (observaţia lui B. I. Vladimirţov – A. I.).

2 B. I. Vladimirţov, op. cit., pag. 99.

ciali, intrigile – toate acestea au fost, în acest caz, atât de expresive şi de tipice, încât pot servi ca un exemplu clasic asupra felului în care aveau loc

kuriltaiurile mari şi mici în Imperiul mongol şi în diferitele sale părţi, adică în ulusuri.

Raşid ad-Din relatează pe larg felul în care a avut loc alegerea lui Mongke-han. Două familii – Djuci şi Tului – s'au unit împotriva altor două familii – Ogodai şi Djagati. Roiul cel mai activ I-a jucat Batu-han care voia să-1 aducă pe Mongke, fiul lui Tului, pe tronul imperiului tuturor Mongolilor. In această chestiune a fost ajutat de Berke, fratele său, care a făcut un mare serviciu lui Mongke prin călătoria sa în Mongolia. La început, Bătu a vrut să convoace kuriltaiul în Deşt-i Kjpciak, adică în regiunea aflată în stăpânirea Djucizilor, dar n'a izbutit. Oglanii din familiile lui Ogodai şi Djagatai stăruiau să se convoace kuril-taiului în locul tradiţional, pe malul râului Kerulen (Keluren), unde fusese din vechime reşedinţa lui Ginghis-han. După discuţii îndelungate, în care au fost atraşi, în afară de oglani şi tiimen-u noianii şi mingghan-u noianii mai influenţi, aflaţi în fruntea trupelor lor, s'a hotărît convocarea kuriltaiului în capitala Karakorum, unde a şi fost ridicat în scaun Mongke. Am arătat mai înainte importanţa politică a acestui act. Kurilataiurile oglanilor şi ale aristocraţiei din ulusuri erau şi ele probabil convocate în acelaş mod ca şi kuriltaiurile de importanţă generală pentru întreaga Mongolie. La început oglanii, care stăteau în fruntea uiusurilor mari, erau supuşi marelui han. După Mongke însă, care a murit în anul 1259, n'au mai fost kuriltaiuri pentru întreaga Mongolie, care să fi avut o importanţă obligatorie pentru toate ulusurile.

După părerea lui V. V. Barthold, primele semne de desagre-gare a imperiului au apărut' încă în timpul vieţii lui Ginghis-han, care intenţiona să înceapă un război împotriva lui Djuci din pricină că dădea dovadă de prea multă independenţă în posesiunile sale '. In anii 1260-1270 nu mai rămăsese aproape nimic din unitatea Imperiului mongol, după cum am văzut mai sus, Hoarda de Aur, Iranul stăpânit de dinastia Huîaghizilor, precum şi statul lui Djagatai * erau independente, de sine stătătoare şi nu puneau întru nimic politica lor în concordanţă cu cea a marilor hani.

1 V. V. B a r t h o I d, Hcropiifl KyjibTypHOH mh3hh TypKecraHa. [Istoria vieţii culturale a Turchestanuluij', pag. 87.

* Ulusul Djagatai cuprindea Turchesfanul, Kaşmirul şi Belucistanul de astăzi – N. R, Structura politică a Hoardei de Aur

Statul Hoardei de Aur poate fi privit ca o monarhie de tip feudal, în care puterea hanului – care din 1227 (anul morţii lui Djuci) şi până în 1359 aparţinuse familiei lui Bătu1 – era în adevăratul sens al cuvântului în puterea nobilimii nomade, semi-nomade şi sedentare din Deşt-i Kîpeiak, din regiunea cursului inferior al Volgii, din Bulgar, din Crimeia şi din Horezm. Am văzut mai înainte că pătura superioară a acestei aristocraţii feudale era formată din membrii familiei domnitoare care deţineau cele mai importante dregătorii (militare şi civile) din stat. Din ei se recrutau „oglanii aripii drepte şi ai celei stângi” tiimen-u noianii2 şi conducătorii sau guvernatorii diferitelor părţi ale imperiului (de pildă Kutlug-Timur în Horezm). Desigur că ei au jucat în sfârşit

rolul principal şi în kuriltaiurile care se con-vocau atât pentru alegerea unui nou han, cât şi pentru discutarea vreunei expediţii militare. „După moartea împăratului [a marelui han – A. /.] – scrie Plano Carpini – căpeteniile s'au adunat şi au ales ca împărat pe Occoday *, fiul lui Chyngia can* amintit mai sus. El a convocat adunarea principilor şi a repartizat trupele" 3.

Istoricul armean Magakia din secolul al XlII-lea relatează că mai înainte de a-1 trimite pe Hulagu ca să cucerească Persia, Mongke-han se hotărî să convoace un kuriltai. „Iargudjii * care sosiseră în acel loc au făcut, după porunca lui Mangu-han, un kuriltai la care au fost poftite toate căpeteniile ce sosiseră împreună cu Hulavu „4.

0 relatare interesantă despre kuriltaiuri o dă şi istoricul armean Vardan. „Aceste zile de sărbătoare – scrie Vardan – se numeau la ei «kuriltai», adică sărbătorile adunărilor şi ţineau o (Juna întreagă. In vremea aceasta toţi oglanii, rude de-ale lui Ginghis-han se înfăţişează în straie noi stăpânului pentru a se sfătui asupra tuturor celor de trebuinţă. In fiecare zi, ei îmbrăcau vestminte de altă culoare, Când se ţinea unul din aceste kuril-

1 Stanley Lane-Poole, Mycy^hMancKHe iWHacTUH. /Dinastiile. musulmane]. Traducere şi note de V. V. Barthold, pag. 191.

2 Un astfel de tiimen-u noian a fost şi celebrul Nogai din Hoarda de Aur.
* Ogodai – N. R.

* Ginghis-han – N. R.

3 Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., Pag. 24.

* Judecătorii – N. R.

4 Hctophh MonrojiOB HHOKa MaraKHH.[Istoria Mongolilor scrisă de călugărul Magakia, în secolul al Xlll-leaj. Traducerea lui C. P. Patcanov, '871, pag. 31. Vezi deasemenea pasajul interesant dela pag. 10.

 taiuri, se prezentau acolo şi împăraţii şi sultanii vasali, aducând daruri bogate" *.

Acelaş Magakia mai spunea că „la un an după moartea lui Hulavu, a fost făcut un mare kuriltai la care a fost suit pe tronul hanilor Abagu (1265-1282), fiul cel mai în vârstă al lui Hulavu" 2. Tot în cadrul kuriltaiului se hotărăşte şi problema repartizării printre comandanţii militari mongoli a diferitelor regiuni ale unei ţări cucerite. Aşa, de pildă, după întoarcerea în stepa Mungan, căpetenia puterii mongole din Transcaucazia şi Iran, Djurmagun-noian sau Cforma-han (în transcrierea lui Magakia) a convocat un mare kuriltai. Din relatările lui Magakia, vedem că „aceşti 110 comandanţi şi-au împărţit între ei toate ţinuturile la un mare kuriltai convocat din ordinul lui Ciorma-han…"z. La kuriltaiuri, luau parte şi femei, care participau efectiv la lucrări. Arătând felul în care se făcea alegerea hanilor din dinastia Hulaghizilor, Raşid ad-Din subliniază că alegerea a fost făcută de un kuriltai la care au luat parte şi hatunele, în afară de oglani şi de şefii militari. Ştim sigur că în felul acesta au ifost aleşi cel puţin Argun (1284-1291, Gaihatu (1291 – 1295) şi Gazan-han (1295-1304).

Raşid ad-Din povesteşte că Argun-han a fost ales în părţile luzagaciului, pe râul Şur, de un kuriltai la care au luat parte nu numai oglanîi şi emirii, ci şi hatunele4. După relatările aceluiaş autor, Gaihatu-han a fost ales la kuriltaiul din 23. VII.1291, într'o localitate din apropiere de Ahlat, nu numai cu participarea ogla-nilor şi emirilor, ci şi a hatunelor 5. In sfârşit, a fost ales tot cu participarea oglanilor, emirilor şi hatunelor şi celebrul Gazan-han, la 3. XI.1295 la Karabag, în Arran6.

Ca şi în celelalte state mongole – şi mai cu seamă în Mongolia propriu zisă – gradele de comandant care urmau după cel de zece mii, şi anume comandanţii de mie şi de sută, se aflau în mâinile noianilor şi ale begilor. In cronicile arabe, armene şi persane, întâlnim mereu indicaţia că cutare noian sau bsg a fost

1 C. P. P a t c a n o v, Hcropiw Mohfcuiob no apMHHCKHM [Istoria Mongolilor după izvoare armene], fasc. 1, pag1. 16.

2 Hctophh mohfojiob HHoKa MaraKHîi. [Istoria Mongolilor scrisă de călugărul Magakia.,în secolul al XlII-lea], pag. 40.

3 Idem, pag11.

* R a ş i d ad-Din, CfiopHHK JieToniicefi, [Culegere de cronici], voi. III, pag. 113 – D'Ohsson, IV. 2.

5 Idem, pag. 131, Idem, IV, 32.

6 Idem, pag. 166 – Idem, IV, 152.

Structura politică a Hoardei de Aur comandant de mie, având în vedere că în condiţiile societăţii feudale nomade a Mongolilor din stepa cumană – după cum am văzut mai sus – rangurile militare de comandant de mie şi comandant de sută şi titlul de „noian” („beg”) nu pot fi separate între ele.

După exemplul organizării armatei lui Ginghis-han, exista probabil şi la hanii Hoardei de Aur o gardă recrutată în special din straturile superioare ale nobilimii (de preferinţă tineret) care se numea „keşik”. Este lesne de înţeles că deţinând în mâinile lor posturile de comandă ale armatei – care era formată din populaţia dependentă atât cea nomadă cât şi cea seminomadă, din Deşt-i Kîpciak – nobilii Ulusului Djuci se puteau considera de fapt ca nişte stăpâni ai statului şi în cazul când nu erau de acord cu politica hanului lor puteau să-i stea împotrivă. Dispunând de astfel de puteri militare, era imposibil ca ei să nu imprime întregului stat al Hoardei de Aur un caracter feudalo-militarist. Şi aceasta este cu atât mai adevărat, cu cât Hoarda de Aur făcea fără încetare operaţii militare, fie împotriva vecinilor ei, fie pur şi simplu împotriva vreunor noiani sau emiri: aşa a fost, de pildă, cazul cu acele lupte îndelungate din a doua jumătate a secolului al XHI-lea ale hanilor Hoardei de Aur împotriva celebrului tiimen-u noian Nogai.

Războiul, campaniile, jafurile şi strângerea dărilor reprezentau una din laturile cele mai importante ale vieţii publice a Hoardei de Aur. Pentru straturile superioare ale societăţii, acestea constituiau una din mijloacele cele mai uşoare de câştig şi de acumulare de avuţii. Este suficient să spunem că prada pe care o lua armata hanilor Hoardei de Aur în timpul expediţiilor se ridica în acel timp

la sume uriaşe. Prada era alcătuită nu numai din ţesături, obiecte de argint, bani, blănuri, cereale, arme, ci şi din oameni, care puteau fi transformaţi în robi şi vânduţi apoi pe pieţele comerciale sau utilizaţi ca forţă de muncă. Ca şi în alte ţări din Orient, în epoca feudală împărţirea pradei era la Mongoli strict reglementară.

În statele mongole – şi mai cu seamă în Hoarda de Aur – exista o funcţie specială, aceea a,bukaulului" militar. In interesantele formulare de documente din „Dastur al-Kiatib" *, alcătuit de Muhammed Ibn-Hînduşah Nahicevani pentru sultanul Uveis (1356-1374) din dinastia Djelairizilor (1336-1411), există următoarele date asupra funcţiei bukaulului. In atribuţiile acestuia

1 E o culegere de formulare de documente oficiale, care reprezintă unul din cele mai preţioase izvoare istorice. intrau distribuirea armatelor, mişcările de trupe, distribuirea sumelor ce 'trebuiau să fie atribuite armatei de către marele divan, repartizarea justă a prăzii potrivit cu obiceiurile mongole şi stăvilirea insultelor şi a abuzurilor care s'ar fi putut produce în armată. Emirii – comandanţi de zece mii şi de mie – dintr'o regiune oarecare trebuiau să dea ascultare bukaulilor în chestiunile amintite. Bukaulilor le reveneau mijloace considerabile de întreţinere. Ei existau pe lângă fiecare rumen.

Hammer şi Berezin au constatat că funcţiunea de bukaul exista la Hulaghizi, dar n'au explicat precis obligaţiile lor. Nu ne putem îndoi despre existenţa acestei dregătorii şi în Hoarda de Aur. In orice caz, ea este amintită într'un iarlîk al lui Men-gli-Ghirai din anul Hegirei 857 (=1453) privitor la Crimeia '.

Sub raportul importanţei, după rangurile militare (tiimen-u noian, mingghan-u noian) veneau rangurile administraţiei civile, ale căror funcţii principale constau în strângerea diferitelor dări dela populaţie. Dacă puterea militară era categoric separată de cea civilă în Hoarda de Aur, faptul acesta nu se poate spune şi despre aparatul administrativ. Una şi aceeaşi persoană putea să stea în fruntea conducerii unei anumite regiuni şi să strângă în a celaş timp şi dările provenind dela populaţie. I. Berezin vorbeşte despre îmbinarea funcţiilor de conducere şi a celor administrative. El arată, de pildă, că noianul Djurmagun, ce fusese trimis în Iran, „era totodată şi comandant al oştirii şi cârmuitor al ţării şi judecător; în timpul bolii sale, îndatoririle acestea au trecut, după hotărirea hanului, în mâinile nevestei sale şi ale copiilor săi"2. I. Berezin are motive serioase să creadă că în Hoarda de Aur a existat o situaţie asemănătoare.

Hoarda de Aur – ca de altfel şi celelalte ulusuri mongole – îşi întemeia puterea centrală şi cea regională pe îmbinarea obiceiurilor mongole cu obiceiurile administrative ale ţării subjugate. In izvoarele referitoare la istoria Hoardei de Aur, întâlnim termenul „vezir" aplicat căpeteniei care conducea treburile civile. Totuşi în comparaţie cu alţi termeni din administraţie, aceste menţiuni nu sunt prea dese. Termenul „vezir" este întâlnit atât în izvoarele arabe cât şi în cele persane. La Ibn Abd az-Zahiîr, întâln;m o descriere a primirii solilor sultanului Baibars

1 Akdes Ni met K u r a t, op. cit., pag. 64. In articolul lui N. I. Vesel o v s c h i, MnHMaît 40Ji>KH0CTb 6yKayjibHoro TaMroBiUHKa b minepiiH -iHfirHc-xaHa. [Pretinsa funcţie a bukaulului, deţinător al tamgalei, în imperiul lui Ginghis-han], în ZVO, voi. XXIV, pag. 21 urm. există numai o referire indirectă la această funcţie.

2 I. Berezin, op. cit., pag. 451.

Structura politică a Hoardei de Aur la Berke-han, în tabăra sa, care se afla pe malul râului Itil (Volga). Berke-han şedea într'un cort mare, de pâslă albă şi cu ţesături de mătase. Cortul putea să cuprindă cel puţin o sută de oameni. Lângă „pereţii" cortului se aflau bănci, pe care luaseră loc cincizeci sau şaizeci de emiri. Hanul şedea pe un tron şi lângă el se afla.soţia sa. Berke-han a poruncit vezirului său să-i citească solia sultanului1. Acest vezir al hanului Berke al Hoardei de Aur, este pomenit şi de al-Mufaddal, <«eare indică chiar numele său – Şeref ad-Din al-Kazvini – observând că el vorbea bine limbile arabă şi turcă2. Autorul persan vorbeşte şi de un vezir al hanului Djanibek al Hoardei de Aur, care se numea Sarai-Timur3, etc. Cu toate acestea, o părere generală despre activitatea, obligaţiile şi drepturile vezirului poate fi obţinută numai din lucrarea „Dastur al-Kiatib" a lui Muhammed Ibn-Hinduşah Nahicevani de care am amintit mai sus. Conform unui formular de iarlîk pentru numirea în funcţia de vezir în statul Djelaizilor, vezirul trebuia să controleze toate divanurile, în special cel al vigteriei imperiale. După concepţiile feudale – care aproape că nu separau administraţiile centrale de stat de îndatoririle de curte – vezirul trebuia să controleze şi,karhane" (atelierele hanului), grajdurile şi bucătăria, pe lângă supravegherea divanului. Semnul exterior al autorităţii vezirului îl constituia călimara de aur, pecetea roşie şi brâul încrustat cu pietre preţioase.

Scriitorul arab al-Kalkaşandi – care era foarte bine informat asupra funcţiilor publice, căci era de profesie secretar – ne spune următoarele: „Cârmuirea acestei ţări [Hoarda de Aur – A. I. J se află 'în mâinile emirilor şi a vezirului ulusului, la fel ca şi în împărăţia Persiei, dar... emirii şi vezirul acestei împărăţii [Hoarda de Aur] nu au aceeaşi putere ca cei de dincolo, adică... ei sunt mai jos în rang decât emirii şi vezirul ulusului persan" 4.

Pe lângă vezir, întâlnim şi funcţia de „naib" în sensul de guvernator; aşa, de pildă, vestitul Kutlug-Timur, care era guvernator al Horezmului, purta titlul de „naib al Horezmului" >. In acelaş sens aplică şi Ibn Kaldun titlul de „naiib" lui Kutlug-Ti-

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 55 (textul arab), pag. 64 (traducerea în limba rusă).

— Idem, pag. 181 (textul arab), pag. 192 (traducere în limba rusă).

3 Idem, voi. II, pag. 103.

4 Idem, voi. I, pag. 411-412.

5 Idem, pag. 318 (textul arab), pag. 325 (traducerea în limba rusă).

I

Timur, relatând că acesta a adus pe tron pe Uzbek, fiul lui Togrîlcia, după moartea hanului Tohta *. De bună seamă că termenul „naib” se aplică şi ajutorului de vezir.

Două ranguri superioare din administraţia statelor mongole – printre care şi a Hoardei de Aur – şi anume,daruga” şi „baskak” sunt bine cunoscute. După părerea lui I. Berezin, cei doi termeni înseamnă unul şi acelaş lucru. Ambii se traduc prin „acela care apasă”2 – „Baskak” – a cărui formă'verbală este „bas” adică „a apăsa” – este corespondentul turc al cuvântului mongol „daruga”. împotriva părerii lui I. Berezin se ridică A. A. Semenov. După părerea sa „baskak” nu înseamnă deloc „acela care apasă”, ci „păzitor”3. Termenii „baskak” şi „daruga” nu sunt deci cu totul lămuriţi. Probabil că I. Berezin are dreptate atunci când crede că termenul „baskak” nu se întrebuinţa în Hoarda de Aur, iar demnitarii şi funcţiile corespunzătoare erau indicate prin cuvântul mongol „daruga”. In schimb, în ţările supuse, care plăteau biruri, se întrebuinţau ambii termeni. Aşa, de pildă, întâlnim în iarlîkurile date rnitropoliţilor ruşi când „baskak” (într'un iarlîk al lui Mangu-Timur) când „daruga” (în iarlîkurile lui Tiiliak, Taidula, etc.) 4. Termenul „baskak” era întrebuinţat şi în Caucaz, în special în Armenia şi în Georgia. La Ştefan Orbelian * întâlnim următorul pasaj: „Adunându-se împreună cu oamenii săi la Tiflis, la Argun, acel baskak şi vezir pe care marele han îl numise mai marele ţării noastre, căpetenie peste strângătorii de dări şi peste marele Divan, ce făcuse în anul 703 [1254] numărătoarea tuturor posesiunilor (Tătarilor! iar ea [GonţaJ s'a străduit să-1 hotărască prin daruri de preţ ca să nimicească pe Smbat şi să ia dela el toate posesiunile” s. In acest pasaj al lui Ştefan Orbelian, este interesantă nu numai amintirea termenului „baskak”, ci şi indicaţia că acesta era în acelaş timp şi vezir, întrunind într'o singură persoană ceîe mai importante funcţii de conducere. Astfel termenul de „daruga” In sensul de

1 V. G. Ti es enh a u s en, voi. I, pag- 371 (textul arab), pag. 385 (traducerea în Iim6a rusă).

2 I. Berezin,' cp. cit. pag. 453, – Apăsare are a:ci sensul de aplicare a sigiliului.

3 A. A. Seniionov, K Bonpocy o 30jiotoop^uhckom rep. MHHe «6acKaK». /Cu privire la problema termenului „baskak” la Hoarda de Aur], în „Buletinul Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S.” OLiI, 1947, nr. 2, pag- 137-'147.

1 M. D. P r i s e 1 c o v. Xancrae «pjihiKH pyccKHM MHTponojiHTa. M. [larii-kurile date în hani rnitropoliţilor ruşi], pag”. 56-62.

* Oonicar armean dela sfârşitul secolului al XlII-Jea – N. R.

5 C. P. P a t c a n o v. HcropH» MOHrojioB no apMHHCKHM l Istoria Mongolilor după izvoare armene], fa se. l, pag- 41.

Structura politică a Hoardei de Aur mai marele celor care strângeau dările pentru visterie era folosit mai cu seamă în Hoarda de Aur. In izvoare, nu ni s'au păstrat totuşi indicaţii exacte cu privire la relaţiile în care se aflau darugii faţă de guvernatorii diferitelor provincii (Crimeia, Caucaz, Bulgar, Horezm); se pare că darugii erau subordonaţi lor, dar probabil nu în toate

privinţile. Şi aici, ca şi în multe alte, chestiuni referitoare la istoria politică şi socială a Hoardei de Aur, există o serie întreagă de lucruri nelămurite care ar putea, fi clarificate numai printr'o muncă migăloasă în viitor. Probabil că în unele cazuri – e drept destul de rare – funcţia de daruga, era exercitată chiar de guvernatorul provinciei, dar şi în acest caz existau sub el funcţionari cu rangul de „daruga”. Această denumire era dată nu numai funcţionarilor superiori care percepeau dările în folosul visteriei, ci şi adjuncţilor lor, care lucrau ca împuterniciţi ai acestora în diferite regiuni: oraşe şi sate. Tocmai în acelaş sens, este pomenit daruga şi într'un iarlîk al lui Mengli-Ghirai din anul Hegirei 857 (=1453). In iarlîkul acesta, se vorbeşte de un daruga din localitatea Kîrk-Ier din Crimeia 1.

Interesante sunt şi observaţiile lui A. N. Nasonov în legătură cu funcţiile baskakuhii şi ale darugii (doroga) din Rusia în secolele XIII-XIV. După izvoarele ruse, baskakul trebue privit ca un şef militar care „ţine sub a sa ascultare populaţia subjugată”2.'

În ceeace priveşte „doroghii” sau „dorughii”, aceştia aveau obligaţia de a face „cisla populaţiei, de a strânge dările şi de a le trimite la curte” 3. Probabil că în Rusia baskakii au fost numai şefi militari, iar strângerea tributului, a dijmelor şi a dăj-diilor nu făcea parte din obligaţiile lor.

Cancelariile ocupau un loc important în sistemul conducerii. In capitala statului existau divanurile hanului; totuşi nu putem spune cu exactitate câte erau la număr, după cum nu ştim nici când au fost introduse. Divanurile aveau secretari care se numeau bitikdji (scribi). In „Dastur al-Kiatib” se află formulare de iarlîkuri prin care se conferea funcţia de bitikdji unei persoane oarecare. Din formulare, vedem că această funcţie era considerată în Persia pe vremea Mongolilor (Hulaghizi şi Djelairizi), ca o funcţie respectabilă, stimată şi bine plătită. In iarlîkurile

1 A k t d e s Nimet K u r a t, op. cit., pag. 64, rând 8.

2 A. N. Nasonov, Mom-ojibi h Pycb, [Tătarii şi Rusia), pag. 12, 17, 18,-23 şi altele. ' '

3 Idem, pag. 14, 104, 105 şi altele.

de numire în funcţiunea de bitikdji, se arăta că emirii, tiimen-u noianii, mingghan-u noianii şi alţi mari demnitari, civili şi militari ai ulusului' trebue să aibă o atitudine plină de respect faţă dei bitikdji şi să le dea tot ce li se cuvine. De bună seamă că aia este vorba despre bitikdjiul principal, care lucra pe lângă marele divan '. In afară de bitikdjiul principal, mai existau şi bitikdji pe lângă divanurile obişnuite. Conducerea reală se afla adesea în mâinile lor. Cel mai important era divanul care controla toate veniturile şi cheltuielile statului.

Acest divan avea un registru special – o listă a veniturilor încasate din diferite regiuni şi oraşe – care se numea „daftar”. In diferite regiuni, pe lângă guvernatori şi daruga, existau cancelarii unde se găseau asemenea daftare. Acestea din urmă existau şi în ţările supuse. Istoricul armean Ştefan Orbelian dela sfârşitul secolului al XlII-lea scrie următoarele: „Pornind ia Tiflis, el [Tarsaîdji, atabegul Armeniei, – A. /.] a dat poruncă să i se aducă marele daftar

deîa divanul împărătesc şi 1-a citit în întregime; şi fiindcă se aflau scrise în el numele mănăstirilor armene ce erau obligate să dea dajdie, el a chemat ia sine pe secretarul marelui divan şi i-a dat să scrie din nou daftarul, ştergând mai înainte din el numele a peste J50 de mănăstiri. După aceea, a dat foc vechiului daftar şi a scutit astfel toate bisericile noastre de dări” 2. Cu toate că acest fel de organizare se referea şi la Armenia şi Georgia – ţări care erau pe atunci supuse Hulaghizilor – avem totuşi toate motivele să credem că el era general, pentru toate ţinuturile care se aflau în stăpânirea Mongolilor. Daftarul – adică registrul de dări percepute dela populaţie – exista în fiecare regiune unde era un guvernator numit de han şi unde se găsea un daruga, ce răspundea de încasarea acestor venituri.

Caracteristic este faptul că adesea încasarea veniturilor dela o anumită regiune – şi uneori chiar dela o ţară supusă – era dată în arendă diferiţilor neguţători, ba uneori chiar unor asociaţii de neguţători. Neguţătorii erau în cea mai mare parte musulmani, printre care se întâlnesc şi nume de locuitori din Ho-rezm. Şi asociaţiile de negustori era formate în cea mai mare parte tot din musulmani. Daruga^ din interiorul ţării şi baskakul

1 Despre scribii divanului de pe lângă marea tamga, divan bitikdji, vorbeşte şi un iarlîk al lui Mengli-Ohirai din anul Hegfirei 857 (*= 1453) – Akdes N i m e t Kurat, op. cit., pag. 64, rând 11-12.

2 C. P. P a t c a n o v, HcTopufl mohiwiob no apMHHCKHM [Istoria Mongolilor după izvoare armenef, pag. 50-51.

şi daruga din ţările subjugate se recrutau adesea dintre neguţătorii musulmani – printre care se aflau şi cei din Horezm. Nu mai e nevoie să arătăm ce abuzuri, jafuri şi tot felul de împilări erau legate de sistemul de arendare a dărilor. Cronicile din acel timp sunt pline de asemenea relatări. Istoricul armean Ki-rakos, un autor din secolul al XlII-lea, care a fost chiar în patria sa martor al acestui fel de organizare, relatează că „oglanii şi mai marii ţinuturilor îi ajutau pe strângătorii de dări la silnicii şi nedrepte luări, adunând în felul acesta avuţii” ', şi aceste cuvinte ale saie pot fi aplicate şi Hoardei de Aur.

Multe informaţii amănunţite despre abuzurile pe care le îndurau cultivatorii de pământ din cauza sistemului de arendare a dărilor pot fi găsite la Raşid ad-Din, de care am amintit în repetate rânduri. In partea închinată istoriei lui Gazan-han, el descrie pitoresc abuzurile uimitoare chiar şi pentru perioada stăpânirii mongole, comise de arendaşii de biruri şi de dregătorii hanului cu care erau în legătură în Irak-i Adjami şi în Azerbaidjan la sfârşitul secolului al XlII-lea. In aceste regiuni, hanii hulaghizi strângeau birurile şi dijmele sub formă de kopciur şi tamga, care şi ele erau date în arendă. Arendaşul era chiar guvernatorul provinciei, adică hakimul. El avea strângătorii de biruri şi scribii săi şi păstra legătura cu întregul aparat administrativ, uneori până la naib şi chiar până la vezir. Strângătorii de biruri luau cu forţa până la zece kopciure pe an, iar uneori şi mai mult, ruinând astfel cu totul populaţia. Aceste dări şi dijme ajungeau numai într'o proporţie infimă la visterie sau chiar

nu mai ajungeau deloc, deoarece intrau sub formă de bacşiş în punga arendaşului şi a diferiţilor slujbaşi pentru ca aceştia să înregistreze că o anumită sumă a servit pentru întreţinerea curierilor2 şi pentrucă o altă sumă a servit pentru cumpărare de furaje şi alimente necesare întreţinerii diferitelor persoane oficiale şi trupelor.

Relatând itoate aceste procedee, Raşid ad-Din – care le cunoştea bine în calitate de vezir al lui Gazan-han – scrie următoarele: „Hakimii provinciilor, întemeindu-se pe înţelegerea care exista între ei şi vezir şi pe respectul faţă de acesta, se simţeau

1 CP. Palcanov, Hctophh MOHrojiOB no apinfliiciuiM HCTO1HHK8M, lIstoria Mongolilor după izvoare armene], pag. 79.

2Raşid ad-Din, C6opmiK jieTomiceii. [Culegere de cronici], voi. III, pag. 250.

Hoarda de Aur şi decăderea ei tari, se purtau cu neruşinare şi făceau tot felul de silnicii şi abuzuri” K

În decurs de mai multe decenii, acest sistem a dus la sărăcirea complectă a celei mai.mari părţi a regiunilor din Iran aflate sub stăpânirea Mongolilor. Massele de raiaţi (cultivatori de pământ) părăseau locurile lor de baştină, căutând o viafă mai bună în ţări străine. Numeroase sate şi oraşe deveniseră atât de pustii, încât un om care fusese mai înainte acolo numai cu greu ar fi putut.recunoaşte acele locuri. Pentru a salva situaţia şi în special stăpânirea mongolă din Iran, Gazan-han s'a văzut nevoit să schimbe radical administraţia şi să introducă o serie de reforme, ceeace a şi făcut într'o anumită măsură. Am stăruit asupra acestor fapte.pentrucă ele constitue un exemplu al prac-ficii administrative obişnuite în Persia pe vremea Hulaghizilor, în condiţiile sistemului de arendare a dărilor. Izvoarele nu ne-au păstrat ştiri despre sistemul de arendare şi abuzurile legate de el în cuprinsul Hoardei de aur. Totuşi nu se poate trage de aici concluzia că acest sistem n'a existat şi acolo. Cu greu s'ar putea însă admite că Hoarda de Aur ar fi constituit o excepţie în această privinţă.

Nici o lucrare specială n'a fost închinată problemelor organizării justiţiei fol Hoarda de Aur. Chiar şi informaţiile din izvoare referitoare la acest subiect sunt foarte fragmentare. In prima perioadă, înainte de convertirea la mahomedanism a păturilor superioare ale societăţii şi înainte de musulmanizarea statului mongol, împărţirea dreptăţii se întemeia în întregime pe iasă (adică pe dreptul cutunrar mongol) pentru pricinile care îi priveau pe Mongoli înşişi. Iasă a rămas în vigoare pentru anumite pricini civile şi în perioada trecerii la mahomedanism, atunci când o parte din procese trecuseră în seama reprezentanţilor şariatului *. Ibn Battuta – care a vizitat între anii 1330 – Î340 oraşul Urghenci, capitala Horezmului şi totodată şi partea cea mai civilizată a statului Hoardei de Aur – a fost primit de guvernatorul Kutlug-Timur de care am amintit mai sus. Descriind în mod amănunţit felul în care a fost primit, precum şi locuinţa acestuia, Ibn Batutta aminteşte şi chestiunea împărţirii dreptăţii. „Unul din obiceiurile acestui emir fKutlug-Timur – A. /.] –

scrie el – este că în fiecare zi vine kadiul * în camera lui de primire şi se aşeză pe scaunul care îi este rezervat; el i Raşid a d – D i n voi. III, pag. 251.

* Şariat – dreptul canonic musulman – N. R.

* Judecător în ţările musulmane – N. R.

Structura politică a Hoardei de Aur e însoţit de cunoscători ai legilor şi de scribi. In faţa sa se aşează unu! din cei mai bătrâni emiri, lângă care se aflǎ [alţi] opt emiri bătrâni şi şeihi turci, denumiţi argukji [iargudji]; înaintea acestora, vin împricinaţii. Kadiul hotărăşte tot ce priveşte treburile religioase iar celelalte [pricini] le judecă aceşti emiri" '. In aceste cuvinte, găsim o indicaţie limpede că şi în secolul al XlV-lea, în timpul domniei lui Uzbek-han, atunci când mahomedanismul devenise credinţa dominantă a vârfurilor feudale ale societăţii Hoardei de Aur, o parte din pricini mai erau încă rezolvate de iargudjii, adică de judecătorii care pronunţau sentinţele pe baza iasei lui Ginghis-han, adjcă a dreptului cutumiar mongol. Totuşi, deşi acesta rămâne în vigoare, influenţa şaria-tului şi a reprezentanţilor săi – kadii – era considerabilă.

În „Dastur al-Kiatib", Muhammed Ibn Hinduşah Nahicevani redă trei modele de iarlîkuri pentru numirea unor persoane în funcţia de „emir-iargu", adică de judecător-şef care dă sentinţe pe baza iasei şi în general pe baza dreptului cutumiar. De obicei, această funcţie era încredinţată unui Mongol de vază şi influent. In acest iarlik, se arată că a fost găsit demn, potrivit iasei, de a fi iargudji (judecător), că trebue să judece drept pricinele dintre două persoane, fără a le pricinui vreo pagubă, jignire sau asuprire. Hotărîrea trebue să fie înscrisă într'un act special, care se numea în s-tatul Hulaghizilor „iargu-name". In acest stat exista chiar un,divan-iargu" special. Avem toate motivele să credem că un divan similar a existat şi în Hoarda de Aur.

Amintitele formulare de documente explică şi izvorul principal,al veniturilor acestor iargudji. împricinaţii trebuiau să plătească şi o anumită sumă în folosul iargudjiului şi a scribului său (bitikdji). Se înţelege că întregul sistem al justiţiei din Hoarda de Aur se afla în mâinile nobililor şi ale dregătorilor legaţi de aceştia, ca în orice altă societate feudală de altfel. Kadiii şi iargudjiii, adică judecătorii care judecau pe baza şari-atului şi judecătorii care se călăuzeau după iasă lui Ginghis-han, erau sau mari stăpâni de pământ, având domenii, turme sau proprietăţi imobiliare în oraşe, etc. sau trăiau din veniturile funcţiei de judecător, iar acestea din urmă cuprindeau nu numai ceeace li se cuvenea după lege, ci şi tot soiul de venituri nelegale '(bacşişuri, nedrepte luări). Fakihii (jurisconsulţii) şi tot felul de şeihi, despre care vom vorbi mai jos, erau în legătură cu Kadiii. In Hoarda de Aur, împărţirea dreptăţii era atât de strâns împletită cu administraţia (guvernatori, daruga), încât nu putea să

IV. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 311-312.

fie vorba despre o independenţă a ei. Kadiii şi iargudjiii acţionau totdeauna de perfect acord cu organele administrative superioare pentru satisfacerea intereselor păturilor conducătoare din sate, oraşe şi stepă.

Situaţia nobililor seminomazi, care aveau domenii întinse în regiunile cu populaţie sedentară şi nenumărate turme de vite în stepă, se exprimă cel mai bine prin acel sistem de „suiurgal” (domenii feudale) care deveniseră, spre sfârşitul secolului al XlV-lea, forma dominantă a marilor domenii feudale din Asia Centrală. Prin „suiurgal” se înţelegea, la sfârşitul secolului al XlV-lea şi în secolul al XV-lea, o feudă. Persoana care primea ca suiurgal, un ţinut sau o anumită regiune, avea dreptul să beneficieze numai ea de toate dările, dijmele şi slujbele de care beneficia până în acel moment visteria hanului sau a sultanului. O trăsătură caracteristică a suiurgalului era faptul că acest pământ era considerat ca o posesiune ereditară. Atribuirea su-iurgalurilor în modul arătat mai jos se practica pe scară largă în Asiia Centrală în a doua jumătate a secolului al XlV-lea. In orice caz, Nizam ad-Din Şami semnalează încă din anul Hegirei 780 (1378/79) atribuirea unui suiurgal de către hanul Urus al Hoardei Albe1. In perioada anilor 1380-1390, Timur împărţea cu dărnicie suiurgaluri2.

Pe vremea stăpânirii Mongolilor – şi în special în Hoarda de Aur – hanii au împărţit un număr uriaş de pământuri împreună cu cultivatorii aşezaţi pe ele şi într'o serie întreagă de cazuri iarlîkurile de danie erau însoţite de iarlîkuri-tarhan, adică de diplome de imunitate care scuteau populaţia ţinutului dăruit de toate sau de o parte din impozitele faţă de stat şi în acelaş timp puneau la dispoziţia seniorului feudal cea mai mare parte a produselor supramuncii producătorului direct. Din Hoarda de Aur s'au păstrat până în vremea noastră numai iarlîkurile de al doilea fel3.

În viaţa administrativă şi politică a Hoardei de Aur, s'au editat un mare număr de decrete ale stăpânirii – decrete cu

1 Vezi: Nizam ad-Din Şami, Zafar-Nama, Cd. Tauer 1937, pag. 77.

2 Idem, pag. 95, 97, 107, etc.

3 Termenul „suiurgal”, în sensul arătat mai sus, se întâlneşte peniru prima dată în Hoarda de Aur în iarlîkul tarhan al lui Mengli-Ghirai din anul Hegirei 857 („=1435). Acolo se spun următoarele; „Prin acest iarlîk pe care l-am dat hakimului Iahia, fiul lui Mahmud din Ankara, în calitate de suiurgal, hotărăsc: «să fie el tarhan»„. (AkdesNimet Kurat, op. citpag. 64, rând 34-36, traducerea lui A. N. Cononov.)

Structura politică a Hoardei de Aur 129 caracter special ^sau general pentru întregul stat. Aceste decrete se numeau pe vremea Mongolilor iarlîkuri pe tot cuprinsul teritoriilor statelor mongoîk Formularea şi înregistrarea iarlîkurilor în statul Hulaghizilor a tpst cel mai bine elaborată în timpul lui Gazan-han, Iarlîkurile erau felurite, unele se dădeau pentru guvernare „sultanilor, emirilor şi malikilor de vază, privind diferite posesiuni” şi pentru acestea se folosea tamgaua mare de jasp. Iarlîkurile „privitoare la pricini de însemnătate mai puţin mare” erau prevăzute cu tamgaua mare de aur, care era însă mai mică decât tamgaua de jasp. Iarlîkurile referitoare la chestiuni militare primeau şi ele o tamga mare de aur, cu singura deosebire că pe ea erau reprezentate „arcul, ghioaga şi paloşul” pe marginea tamgalei.'

Din nefericire, este greu de precizat cum se înfăţişau tamgalele în Hoarda de Aur şi prin ce se deosebeau de tamgalele din statul Hulaghizilor. Ştim doar că şi acolo existau tamgale.

În izvoare, se vorbeşte – în afară de iarlîkuri - şi despre paiţzele de aur, care nu erau numai un semn de deosebită cinste, ci confereau şi o serie de privilegii însemnate. Paiţzele se prezentau sub formă de tăbliţe de aur, de argint, de fier, de bronz şi chiar de lemn, prevăzute cu anumite inscripţii, se dădeau ca paşaporturi şi „bonuri de rechiziţii" şi dădeau dreptul deţinătorilor lor să primească toate mijloacele necesare pentru deplasare (în timpul unei călătorii) cai, căruţe, locuinţă, hrană, etc Potrivit cu poziţia socială a destinatarului, paiţzele erau de aur, de argint şi de fier, iar uneori numai de lernn. In celebrele sale memorii, Marco Polo vorbeşte despre paiţza de aur care a fost înmânată tatălui său, unchiului său şi lui însuşi: „Era scris pe ea ca în toate ţinuturile unde vor sosi cei trei soli să li se dea toate cele necesare şi cai şi călăuze dela un loc la altul" 2. Intr'un alt loc, Marco Polo complectează relatarea despre paiţze prin următoarele amănunte interesante: „Ahatu [ilhanul Gaihatu] 3, după cum am văzut, a dat celor trei trimişi ai marelui han, Niccolo, Matteo şi Marco patru tăbliţe de aur [paiţze – A. I.cu porunci. Pe două dintre ele era reprezentat câte im şoim, pe una era reprezentat un leu şi una era simplă; acolo era scris cu

1 Raşid ad-Din, C6opHHK jieionuceii, /Culegere de cronicii voi HI, pag. 276.

2 I. P. M i n a e v, IlyTeinecTBHe Mapxo FIojio, [Călătoriile lui Marco Polo}, sub redacţia lui V. V. Barthold, pag. 9.

3 Ilhanul Gaihatu (1291-1295) era unul din hanii Iranului din dinastie Hulaghizilor.

— scrierea lor ca cei trei trimişi să fie peste tot serviţi şi respectaţi la fel ca stăpânul însuşi, să li se dea cai, hrană şi călăuze. Aşa s'a şi făcut; peste tot în ţara sa li s'au dat cai, hrană şi tot ce le era trebuincios. Intr'adevăr, de multe ori li se dădeau călăuze din loc în loc până la patru sute de oameni. Şi aceasta era necesar" 1. Din nefericire,'nu cunoaştem vreun exemplar al unei pai-ţze de aur care să se fi păstrat undeva. Există însă în Muzeul de Stat Ermitaj trei exemplare minunate de paiţze de argint şi un exemplar al unei paiţze de fier, cu inscripţii încrustate. O p'aiţză de argint are o inscripţie mongolă scrisă în caractere uigure. Ea a fost găsită în satul Gruşevca, în apropiere de Dnepropetrovsc, în anul 1845. Pe ea sunt scrise următoarele: „Prin puterea cerului veşnic. Prin ocrotirea puterii celei mari. Dacă cineva nu va primi cu tot respectul porunca lui Abdullah-han, acela va primi osândă [materială] şi de moarte va muri".2 Inscripţii asemănătoare există şi pe celelalte două paiţze de argint, al căror text e scris în alfabetul cu caractere pătrate (alfabetul Pakbalama), ca şi pe paiţza de fier.

La Marco Polo, există într'un loc o indicaţie foarte interesantă despre felul în care se distribuiau paitzele diferiţilor demnitari militari şi civili. „Aceia dintre comandanţii de sută-relatează Marco Polo – care s'au distins, au fost înălţaţi de

el [marele han Kaidu] la treapta de comandanţi de mie, li s'au dăruit vase de argint şi li s'au dat tăbliţe de stăpân. Comandanţii de sută au tăbliţa de argint, căpeteniile de mie o au de aur sau de argint aurit, iar la acela care este mai mare peste zece mii ea este de aur cu un cap de leu, greutatea lor fiind următoarea: la comandanţii de sută şi de mie ea cântăreşte 120 saies 3, iar acea care are un cap de leu cântăreşte 220; pe toate este scrisă următoarea poruncă: «Din voinţa dumnezeului celui mare şi din nemărginita sa milostivire faţă de stăpânul nostru, binecuvântat să fie numele hanului şi să piară şi să se prăpădească toţi aceia care nu-i dau ascultare»„ 4.

1 I. P. Minaev, op. cit., pag. 20.

2 Se păstrează la Muzeul Ermitaj, fiind publicată în „BocTomoe CepeSpo", /„Argintul oriental"], de I. I. Smirnov. Abdullah-han este unul din hanii rivali ai Hoardei de Aur din perioada anilor 1350-1360.

3 Saygio e o măsură venețiană de greutate, egală cu 1/6 uncii, nota lui V. V. Barthold la pag. 115 din riyTeinecTBHe Mapxo IIojio, [Călătoriile lui Marco Polo].

4 I. P. Minaev, riyTeiirecTBHe Mapxo ITojio, [Călătoriile lui Marc» Polo], sub red. lui V. V. Barthold, pag. 114-115.

Structura politică a Hoardei de Aur

Nişte relatări interesante cu privire la ipaiţze găsim la Men-hun. El vorbeşte despre paiţzele de aur pe care sunt înfăţişaţi nişte tigri care se luptă, despre paiţzele de aur fără tigri şi despre rfaiţzele de argint. Pe toate acestea există o inscripţie, prin carevse ordonă, în numele celui trimis de cer pe pământ, îndepli-nireaMiSfJoziţîrrer celui care prezintă paiţza '. 'Informaţii amănunţite cu privire la paiţze găsim şi la Raşid ad-Din, în istoria lui despre Gazan-han 2.

Marco Polo a redat exact din memorie conţinutul inscripţiilor tipice ale paiţzelor. Despre paiţze se vorbeşte şi în iarlîkuri, de pildă în iarlîkurile lui Tohtamîş şi ale lui Timur Kutlug din Hoarda de Aur3. Aici se foloseşte pe lângă cuvântul,iarlîk" şi termenul „paiţza". In izvoarele ruseşti, „paiţza" este cunoscută şi în forma de „ibaisa". Există chiar părerea că uneori se folosea pentru paiţza cuvântul „basma". Acestea sunt părerile lui C. A. Ino-stranţev 4 şi A. A. Spiţîn 5, care dovedesc identitatea dintre cuvintele „basma" şi „baisa". Este vorba despre „basma" solilor hanu-"lui Ahmed;al Hoardei de Aur, care a fost aruncată la pământ şi călcată în picioare de către marele cneaz de Moscova, Ivan al III-lea, în semn de manifestare a eliberării Rusiei de sub jugul Tătarilor. Despre paiţze şi iarlîkuri, însoţite de diferite feluri de tamgale (sigilii), se vorbeşte mult şi la Raşid ad-Din, în istoria lui Gazan-han (1295-1304), han al Iranului6 din dinastia Hula-ghizilor.

1 Men-hun, op. cit., pag. 229, Astăzi este socotit ca autor al acestei opere Djao-hun şi nu Men-hun.

2 Raşid ad-Din, C6opHHK jieTonnceft, [Culegere de cronici], rol. III, pag. 277 şi urm.

3 Vezi şi iarlîkul amintit în traducerea lui V. Radlov.

4 C. A. Inostranţev, K Bonpocy o 6acMe, [Cu privire la basma], în ZVO, voi. XVIII, pag. 172.

5 A. A. S p iţîn, TaTapcrae 6aftcbi, [Baisele tătare], în IAC, fasc. XIX, 1909.

6 D'Ohsson, voi. IV, pag. 409-416.

CAPITOLUL VII VIAŢA DIN ORAŞELE HOARDEI DE AUR

În Hoarda de Aur, viaţa orăşenească era foarte desvoltată. Chiar simpla enumerare a oraşelor cu meşteşugari şi neguţători din Crimeia, Caucaz, Bulgar, regiunea cursului inferior al Volga şi Horezm este impresionantă. Desigur că cele mai multe oraşe au existat cu mult înainte de formarea statului Hoardei de Aur. Oraşe de felul Caffei (Feodosia), Sudak, Cberci din Crimeh, Azak (Azov) la Marea de Azov, Urghenci în Horezm, Bulgar, Biliar s'au desvoltat considerabil în epoca Mongolilor; altele, cum era Krîm (astăzi Vechiul Cr-îm), Sarai-Batu şi Sarai-Berke din regiunea Volgii, Madjiar din Caucazul de Nord şi altele au fost construite din nou. In izvoarele orientale şi la autorii arabi, persani şi armeni din secolele XIII-XV, găsim numeroase informaţii referitoare la oraşele şi la negoţul Hoardei de Aur. Am arătat miai sus că în urma particularităţilor geografice şi a vechilor legături comerciale existente cu ţările vecine, comerţul oraşelor Hoardei de Aur s'a desvoltat în condiţii excepţional de favorabile. Dintre oraşele Hoardei de Aur, cel mai bine studiat a fost Sarai-Berke, adică iacei Sărai oare a fost întemeiat în timpul domniei lui Berke (1257-1266) şi în care fusese mutată, din Sarai-Batu, capitala statului pe vremea lui Uzbek-han (1312-1341). In legătură cu primul Sărai, avem nu numai informaţii ale călătorilor contemporani şi povestiri ale geografilor sau istoricilor scrise după relatările neguţătorilor care au fost acolo – şi în primul rând a celor musulmani – ci şi materiale arheologice extrem de bogate, găsite încă de pe vremea săpăturilor lui Tereşcenco din perioada anilor 1840-1850 pe teritoriul unei foste mari incinte, ocupată astăzi în parte de micul oraş Leninsc. Astăzi, datorită incintei fortificaţiilor şi altor materiale arheologice găsite acolo, putem şti ce a reprezentat în perioiada mongolă (secolele XIII-XV) acest mare oraş comercial şi meşViaţa din oraşele Hoardei de Aur teşugăresc. Mulţimea de obiecte găsite la Sarai-Berke şi care sunt păstrate la Secţia de Orientalistică a Muzeului Ermitaj, dă posibilitatea unei descifrări concrete a unor descrieri prea generale, prea scurte care s'au păstrat în izvoarele scrise, în special la autorii arabi.

Aceste descrieri sunt bine cunoscute în literatura orientalistică şi au apărut adeseori în traducere în diferite lucrări referitoare la Hoarda de Aur. „Praa viteazul Sudja ad-Din Abder-rahman el-Horezmi, tălmaciul, mi-a povestit – scrie al-Omari – că cetatea Sărai a fost construită de Berke-han pe malul apei numite Turan [Itilul]. Ea [se află] pe un pământ sărat şi nu are nici un fel de ziduri. Acolo se află un palat mare, în vârful căruia [se vede] o semilunăde aur [în greutate] de doi kantîri egipteni. împrejurul palatului, se află ziduri, turnuri şi case în care locuesc emirii săi. In acest palat se află locuinţele lor de iarnă. Apa aceasta [Itilul], spune el, este de trei ori mai largă decât Nilul şi [chiar] şi

mai mult; pe ea plutesc corăbii mari, cu care se merge spre părţile Ruşilor şi Slavilor. Această apă izvorăşte din ţinutul Slavilor. El, adică Saraiul, este o cetate mare unde se găsesc bazare, băi şi instituţii religioase, loc către oare se îndreaptă toate mărfurile. In mijlocul ei [se găseşte] un iaz a cărui apă [este adusă] din acel râu. Această apă e folosită numai la lucru, iar pentru băut [apa e scoasă] chiar din râu; ea se scoate pentru ei [locuitori] cu ulcioare de lut, care se aşează în şiruri în care, se aduce în cetate şi se vinde acolo” '.

Al-Omari relatează acestea după spusele unor martori oculari, căci el însuşi nu a fost la Sărai. Tbn-Battuta a trăit, după cum ştim, câtva timp la Sărai, în cursul anului 1333 şi dea ceea descrierile sale capătă o valoare deosebită, fiind ale unui martor ocular. „Cetatea Sărai [este una] din cele mai frumoase cetăţi şi a atins o întindere din cale afară de mare, ea este aşezată pe Joc şes, este foarte populată, are numeroase bazare frumoase şi străzi late. Odată am plecat călare împreună cu unul din bătrânii de aici, vrând s'o înconjurăm şi să-i aflăm întinderea. Noi locuiam la unul din capetele sale şi am plecat de acolo, călare de dimineaţă, ajungând la celălalt capăt iabia după asfinţitul soarelui… şi [toate] casele sunt aşezate unele lângă altele; nu existau locuri libere şi nici grădini… In această cetate, există)3 moschei mari pentru serviciul religios; una din ele, este o

1 V. G. T ie sen h a u sen, op. cit., voi, I, pag. 219. 220 (textul arab), pag. 241 (traducerea în limba rusă).

moschee de rit şafit *. Pe lângă aceasta mai sunt şi foarte multe [alte] moschei. In acest oraş [trăiesc] diferite seminţii, ca: Mongoli – care sunt [actualiij locuitori ai ţării şi stăpânii ei; unii din ei sunt musulmani; apoi Iassii, care sunt tot musulmani; Kîpciakii, Cerkezii, Ruşii şi Bizantinii care sunt creştini. Fiecare seminţie trăieşte separat în cartieriuV-eîT^tot acolo suni şi bazarele lor. Iar neguţătorii şi strărnirTim cele (Jiouă Irakuri, din Egipt, Siria şi din alte locuri trăiesc într'un cartier [special] unde averea neguţătorilor este apărată de ziduri” '.

Oricât de sumare ar fi relatările lui al-Omari şi Ibn-Battuta, ele arată totuşi că este vorba de un oraş mare de neguţători şi meşteşugari, în care se desfăşura o viaţă intensă. Săpăturile lui Tereşcenco, făcute acum o sută de ani, nu numai că au confirmat informaţiile acestor autori, dar le-au complectat printr'o serie de date noi, în special cu privire la dimensiunile şi la topografia oraşului, la meşteşugurile, negoţul şi relaţiile culturale cu alte ţări. Potrivit tuturor izvoarelor care stau astăzi la îndemâna istoricilor, Sarai-Berke reprezenta în prima jumătate a secolului al XlV-lea – adică în perioada înfloririi sale în timpul lui Uzbek-ban – un oraş care avea mai mult de o sută de mii de locuitori. Desvoltarea rapidă a capitalei Hoardei de Aur n'a fost determinată de o desvoltare normală a forţelor proprii de producţie. Pentru construcţii (palate, moschei, medrese, etc), pentru organizarea marilor ateliere ale hanilor (karhane) şi pentru alte necesităţi ale vieţii orăşeneşti, erau folosite în primul rând mijloacele materiale dobândite prin strângerea cu forţa a dărilor dela populaţia rurală a cnezatelor feudale ruseşti. In secolele XIII, XIV şi în parte şi

în secolul al XV-lea, bogăţia oraşelor Hoardei de Aur – în special a celor două Sa-raiuri – se întemeia în adevăratul sens al cuvântului pe un jaf sistematic al popoarelor subjugate şi în primul rând al Rusiei feudale. Fără a mai intra în amănuntele structurii topografice a Saraîului2 – alcătuire care reflecta desigur regimul social al oraşului – ne vom opri doar asupra aspectului celui mai interesant, adică asupra desvoltării producţiei meşteşugăreşti şi a negoţului ce se făcea în acest oraş. Interesul pe care-1 prezintă

* Ritul şafit este unul din cele patru rituri şiite – - _.

1 V. G. Tiesenh a u s e n, op. cit., voi. 1, pag306.

2 F. V. B a 1 1 o d, Crapfaift h Hobmh Capaft, [Vechiul Sărai şi Noul Sărai] – A. I. Iacubovschi, CTo.iHita sojiotoh Opjm – Capaii Bepke. Toc. 3pMHTa»c. [Sarai-Berke, capitala Hoardei de Aur. Muzeul de Stat Ermitaj], în GAIMC, 1932.

Viaţa din oraşele Hoardei de Aur 135 acest aspect se datoreşte în parte şi faptului că materiale arheologice autentice provenite din săpăturile lui Tereşcenco, care se găsesc la dispoziţia noastră, se referă îndeosebi la meşteşugurile din Siarai-Berke. îmi permit să citez un mic extras din darea de seamă a lui Terescenco: „Pe o suprafaţă în formă de patrulater, având un perimetru ' de 210 sajeni «, acoperită cu bucăţi de cărămidă şi având o lăţime de 15V2 sajeni, am găsit un mare număr de obiecte, adică cioburi de sticlă şi de faianţă colorate, ceşti, călimări, 'bucăţi de piele, pfele croită pentru cizme şi ghete, bucăţi de pânză, de mătase, vestminte – toate acestea arse; cuţite, iatagane, lame de săbii, topoare, sape, tigăi, li-ghene folosite pentru spălaturi rituale, vătraie, iască, amnare, bricege, cazane de fier, cupe de aramă, vase de aramă, sfeşnice de aramă, andrele de os pentru împletit, bucăţi de foarfeci rupte, salbe, hârtie arsă, cuţitaşe, scoarţă de mesteacăn, rogojini arse împletite din iarbă kuga, cuie, cârlige, balamale pentru porţi, broaşte şi lacăte, bucăţi de pâine calcinată, secară, grâu, nuci şi alune, nuca gallica, ghindă, migdale, stafide, prune, corcoduşe, smochine, roşcove dulci, piersici, fisticuri, cuişoare, piper, fasole, hrişcă şi câteva boabe de cafea (?). In trei pivniţe de piatră din acel loc se aflau în grămezi bucăţi de cristal, vopsele, – albastru, galben, azuriu, verde,' roşu şi alb – un inel de jug şi frâuri, zăbale, undiţe, lanţuri de fier, potcoave, bucşe de fier dela roţi, smoală, plăci de aramă, pietre de ascuţit rotunde şi lunguieţe, tăbliţe de ardezie, pietre pentru frecarea vopselelor, popice (?) şi bile de lut ars, sârmă de aramă, săpăligj, pucioiasâ, piatră acră, salpetru şi mei. După caracterul felurit al obiectelor găsite împreună în acelaş loc, putem presupune că acolo fusese. un 'bazar, în interiorul căruia se aflau locuri pentru depozitat mărfurile, piavate cu piatră, aşa cum există aproape în fiecare oraş asiatic” 2.

Pentru ca să se fi putut găsi în ruinile unui oraş vechi o cantitate atât de uriaşă de obiecte, trebue să se fi produs vreo catastrofă, în urma căreia locuitorii să-şi fi părăsit locuinţele, avuţiile şi chiar oraşul.

1 Este vorba de săpăturile lui Tereşcenco, făcute într'un loc situat la Sud de centrul oraşului.

* Sajenut este o unitate de măsură având 2,134 m. Perimetrul avea prin urmare 448,14 m.

— N. R.

° V. V. Grigoriev, 4epTwpexjieTHHe apxeojiormiecKHe noncKH b pa3BajiHnax Capafl. [Săpăturile arheologice făcute în cursul ultimilor patru ani ta ruinele dela Sărai], în JMVD, 1847, voi. IX.

Ştim că o astfel de catastrofă – ca cea indicată mai sus – a mai avut loc la Sarai-Berke atunci când Timur (Tamerlan) a distrus aproape până în temelii, iîn anul 1395, această frumoasă capitală, după ce nimicise în prealabil armiatele Hoardei de Aur. Studiul rezultatelor săpăturilor lui Tereşcenco (dările sale de seamă şi obiectele ca atare) ne dau dreptul să afirmăm că producţia meşteşugărească ajunsese la un înalt grad de desvoltare la Sarai-Berke. Oraş al Europei, dar în primul rând oraş tipic al Orientului feudal, Sarai-Berke apare în partea sa meşteşugărească şi comercială ca un mozaic de cartiere cu străzi înguste, dintre care fiecare se îndeletnicea cu o anumită producţie meşteşugărească. In zilele de târg, cartierele de meşteşugari se transformau într'un bazar însufleţit, unde se făcea un comerţ activ cu obiectele fabricate acolo. La Sarai-Berke erau cartiere meşteşugăreşti deosebite dur)ă_f-elul metalelor care se prelucrau în ele: 1) fierării, 2) ateliere p&ntru Confecţionarea cuţitelor şi a armelor albe simple, 3) atelierVpentru confecţionarea uneltelor agricole (secere, brăzdare, etc), 4) ateliere pentru confecţionarea vaselor de bronz şi de aramă '. Cât de consideratul era locul pe care-1 ocupa prelucrarea metalelor în viaţa capitalei Hoardei de Aur se poate vedea şi din următorul extras al dării de seamă a lui Tereşcenco: „Când sau descoperit într'un loc opt cuptoare înalte, am găsit unul din ele cu şaptezeci de răsufiători; în mijlocul cuptorului înalt, se afla, pe jumătate prăbuşită, soba; ea era înconjurată de ţevi pentru apă, care treceau pe lângă pereţii răsuflătorilor; de jur împrejurul sobei iau fost găsite mai multe ulcioare, lămpi, cazane şi un număr mare de bucăţi de fier, aramă, vase pentru topit şi forme”.

„In toate celelalte furnale, am găsit deasemenea grămezi compacte de minereu, bucăţi de forme sparte şi de oale de turnat” 2. Avem prin urmare în faţa noastră o adevărată „uzină” metalurgică – probabil că aceasta era o karhana tipică perioadei mongole, adică un atelier mare, care aparţinea curţii banului sau vreunuia dintre neguţătorii sau nobilii bogaţi şi în care se introdusese diviziunea muncii. Din nefericire, nu ni s'au păstrat în izvoarele scrise descrieri ale karhanelelor Hoardei de Aur. Producţia de pielărie a avut o importanţă deosebită la Sar-ai-Berke, fapt explicabil, întrucât acest oraş se găsea în condiţii excepţional de favorabile pentru desvoltarea acestei ramuri

1 A. A. I a c o b o v s c h i, CTcwiHua 3anoToft Op/iM-Capaft BepKe, [Sarai-Berke, capitala Hoardei de Aur], pag. 20. z V. V. G rigori ev, op. cit., pag. 24.

Viaţa din oraşele Hoardei de Aur a producţiei meşteşugăreşti. De jur împrejur se afla stepa, cu cirezile nomazilor crescători de vite, care aprovizionau bogatele bazare de piei dela Sarai-Berke. Din nefericire, s'au

păstrat foarte puţine fabricate de piele de pe vremea Hoardei de Aur. Un loc însemnat îl ocupa la Sărai şi producţia textilă şi anume confecţionarea ţesăturilor de lână şi chiar a celor de bumbac, din bumbacul care se aducea din Asia Centrală. Desigur că producţia din Sărai cuprindea, în primul rând, produse de lână, materie primă ce era obţinută în cantităţi considerabile dela vecinii nomazi.

În ceeace priveşte ţesăturile de bumbac şi de mătase, deşi exista o producţie locală, totuşi cantitatea cea mai mare a materiilor prime se importa din Asia Centrală, Caucaz, Iran şi China.

Ne permitem să examinăm, fie chiar şi iîn linii generale, numărul uriaş de materiale arheologice scoase la iveală de săpăturile lui Tereşceneo pe teritoriul incintei unde fusese odinioară oraşul Sarai-Berke. Aceste materiale arheologice sunt foarte variate şi ne dau imaginea unei producţii meşteşugăreşti bogate, atât în capitală, cât şi 'în celelalte oraşe ale Hoardei de Aur. Multe dintre obiectele găsite în timpul săpăturilor nu sunt de provenienţă locală ci au fost aduse din alte ţări, fapt care poate servi, la rândul său, ca un indiciu al legăturilor comerciale cu alte ţări.

Printre obiectele găsite la Sărai se găsesc în mare cantitate produse de ceramică, în special vase smălţuite şi nesmălţuite, ornamentate şi neornamentate.

Principalele produse de ceramică erau vase nesmălţuite, care serveau pentru diferitele trebuinţe ale vieţii casnice: vase pentru apă, ulei şi alte corpuri lichide sau măcinate, ulcioare, ceşti, ciraguri (opaiţe), etc. Cu mici excepţii, vasele nesmălţuite sunt produse locale şi după forma şi tehnica lor de fabricare se poate trage concluzia că ele au existat acolo cu mult înainte ds venirea Tătarilor în regiunea cursului inferior al Volgii şi în Caucazul de Nord. Această grupă de ceramică a Hoardei de Aur a fost cea mai rezistentă. Printre feluritele obiecte de ceramică smălţuită sau cu glazură, trebue să distingem o întreagă grupă de ceşti de culoare gri-verzui, acoperite pe dinăuntru şi pe dinafară cu un desen în semiglazură, pa un fond alb (adică un strat subţire de argilă albă, în formă de stropituri, care se aplica pe corpul vasului). In interior, se află ornamente în relief cu motive vegetale, combinate cu inscripţii arabe în centru, iar

Hoarda de Aur şi decăderea el în fundul cupei sunt reprezentate în relief păsări sau stele; pe dinafară, sunt înfăţişate mici arcuri în relief, acoperite cu nişte puncte albastre mari, ca de altfel întreaga suprafaţă interioară şi exterioară a cupelor. O altă grupă cuprinde vase, cupe, ulcioare şi ale obiecte acoperite cu un strat gros de smalţ de turcoaz, de calitate superioară. Deosebit de interesantă este şi grupa de vase executate deosebit de artistic (cupe, ulcioare, călimări, etc.): pe un fond de culoare albastră-închis sunt prezentate compoziţii în care intră motive florale, îmbinate cu reprezentări de păsări şi animale pe care s'au păstrat urme de pictură în aur.

Interesantă este deasemenea şi grupa vaselor de lut nesmălţuite, lucrate artistic pruT^deeorare^ în relief şi având ornamente sculptate şi stampate, îV

cea rnai mare parte cu motive vegetale, combinate uneori cu reprezentări de păsări şi de animale. Unele din aceste vase au ornamente făcute prin presare, îmbinate cu picturi, în parte în turcoaz. Cea mai mare parte a obiectelor de ceramică artistică arătate mai sus au fost confecţionate în oraşele Hoardei de Aur aflate în regiunea Voi-gii, în special în cele două Saraiuri, sub influenţa Urghenciu-lui, de unde au fost aduşi la Volga, pe vremea Hoardei de Aur, numeroşi meşteşugari, în primul rând specialişti în ceramică.

Am văzut mai înainte că Tătarii n'au adus cu ei nici un fei de inovaţii-pe tărâmul producţiei meşteşugăreşti; tot ce s'a produs în acest domeniu a fost opera popoarelor supuse şi a meşteşugarilor lor, aduşi în cea mai mare parte cu forţa în oraşele din regiunea Volgii, în special în Sarai-Batu şi Sarai-Berke.

Dintre obiectele găsite de Tereşcenco în timpul săpăturilor dela Sarai-Berke,.atrag atenţia mai cu seamă cele de sticlă. In secolele XIII-XIV, confecţionarea sticlei necesita mari cheltuieli şi nu toate ţările produceau pe atunci obiecte de sticlă, deaceea ele erau un obiect de lux. In Hoarda de Aur – şi în special în Saraiuri – cele mai multe obiecte de sticlă erau importate din Siria şi Egipt. Am mai vorbit într'o lucrare de a mea despre aceste obiecte de sticlă ': „Acestea sunt rămăşiţe ale unor opaiţe mari de ulei, şi ale unor vase în formă de butelie, care erau folosite în casele bogătaşilor, probabil la curtea hanului sau la curţile înaltei nobilimi. Această sticlă este destul de groasă, aproape incoloră, cu un fond plăcut şi cu picturi multicolore, fă-

1 A. I. I a c u b o v s c h i, CmiHua 3o.totoh Op^bi – Capafl BepKe [Sarui-Berke, capitala Hoardei de Aur], Leningrad, 1932,pag. 13.

Viaţa din oraşele Hoardei de Aur cute în mod artistic (în culorile albastru, roşu, alb, galben, Vtr-de-fistic şi auriu), cu ornamente vegetale şi inscripţii arabe care indică adesea că e vorba de o comandă făcută de o anumită persoană, în majoritatea cazurilor vreun sultan egiptean. Aceste vase au ajuns în Hoarda de Aur odată cu darurile aduse de solii care călătoreau regulat, după cum am văzut mai sus, din Egipt la Sărai”.

Pentru a ne convinge de justeţea acestui punct de vedere, este suficient să comparăm aceste obiecte de sticlă cu obiecte asemănătoare din Egipt şi Siria. Mai mult decât atât, înseşi izvoarele scrise, care descriu darurile sultanilor mameluei 'din Egipt către hanii Hoardei de Aur şi către membrii dinastiei lor, semnalează acest. lucru. Printre meşteşugarii care au lucrat în oraşele Hoardei de Aur – mai ales în cele două Saraiuri – au jucat un rol de seamă şi meşteşugarii care fabricau arme, precum şi toate cele necesare ostaşului – fie el călăreţ sau pedestraş – ca scări, hamuri pentru cai, zăbale, şei, etc.

De pe vremea Hoardei de Aur, s'au păstrat până astăzi spade de fier şi săbii curbe – printre care şi sabia lui Uzbek-han, cu o inscripţie de aur pe mâner – lame ruginite de pumnale cu mânere de os, vârfuri 'de fier pentru suliţe şi săgeţi, inele de os pentru arcuri, vârful de os al unei săgeţi şuierătoare (aceste săgeţi sunt amintite şi în letopiseţele ruse), o şea de lemn cu oblâncul înalt, foarte comodă, plăcuţe de bronz turnat cu motiv în filigram ce reprezintă

balauri şi care serveau la împodobirea şelei, zăbale de fier şi resturi de zale din inele de fier împletite.

Printre obiectele desgropate de Tereşcenco, există un mare număr de lucruri care caracterizează perfect viaţa de toate zilele a unei case bogate din Sărai. Se pot vedea aici mânere de bronz în formă de inele executate artistic pentru porţi şi care ţineau locul soneriilor de azi (trăgându-se de acest mâner, era lovită o placă de bronz), inele care mai există în Orient până în ziua de astăzi, apoi lacăte de fier, părţi metalice de cufere, adică nişte apărătoare pentru colţuri şi toarte de bronz; opaiţe de bronz, un vas de bronz (păstrat în perfectă stare) pentru cărbuni aprinşi şi care servea pentru încălzirea picioarelor şi a mâinilor în casă în timp de iarnă acolo unde nu exista încălzire.

Deosebit de frumoase erau ţevile de bronz cu capete de leu – ce reprezintă părţi ale unor fântâni ţâşnitoare din grădini – cupe de bronz incrustate, un exemplar splendid dintr'un suport de marmură pentru un sfeşnic pe care este săpată o inscripţie arabă. Printre minunatele obiecte găsite, trebue să se dea o atenţie deosebită celor de aur şi te primul rând vasului de aur în forma unei cupe adânci, cu două toarte ce înfăţişau fiinţe fantastice, cu corpul de peşte şi cu capul de balaur.

Acest vas a fost găsit de Tereşcenco în timpul săpăturilor din anul 1847 pe locul ruinilor dela Sarai-Berke. In acest Ioc, ca şi la Siarai-Batu de altfel şi în celelalte oraşe ale Hoardei de Aur din regiunea Volgii, existau meşteşugari specialişti pentru confecţionarea de plăci de teracotă smălţuite. Cele mai multe au ajuns până la noi datorită tot săpăturilor efectuate de Tereşcenco. După tehnica şi natura lor, ele reprezintă în cel mai adevărat sens al cuvântului o repetare şi o prelungire a tradiţiilor maeştrilor originari din Horezm dela Urghenci. In mozaicurile găsite la cele două Saraiuri (materiajefexprjneipale provin totuşi din Sarai-Berke), un rol de seamă/îl joaca următoarele culori: turcoazul, albastrul şi albul; acfesea este folosită şi culoarea galbenă, iar uneori şi auruL. JPotuşi, particularitatea ce deosebeşte mozaicurile din Sarai-Berke şi Sarai-Batu de mozaicurile asemănătoare din Samarkand şi Şahrisiabz şi care le apropie, pe de altă parte, de mozaicurile din Urghenci este introducerea pe scară largă a culorii roşu.

La Sarai-Berke, au fost găsite plăci de teracotă de acest fel într'o cantitate atât de mare, încât trebue să tragem concluzia că ele au fost folosite pe scară mare pentru acoperirea pe din afară şi poate şi pe dinăuntru a pereţilor moscheelor, medreselor, mauzoleelor şi a paliatelor. Trecând -în revistă ramurile principale ale producţiei meşteşugăreşti din Sarai-Berke, trebue subliniat că celebrele bazare din capitala Hoardei de Aur deserveau nu numai comerţul de caravane al tuturor neguţătorilor care soseau aici din ţările apusene şi răsăritene, ci şi nevoile locale. Importând o cantitate uriaşă de cereale, carne, produse lactate, lână, piei, etc, locuitorii regiunii cursului inferior al Volgii şi ai stepelor nomade învecinate cumpărau tot ce aveau nevoie: ţăranii cumpărau ţesături, obiecte de metal, vase de lut, etc, iar nomazii cumpărau cereale, ţesături de bumbac inferioare... Al-Omari şi Ibn Battuta

observă că în Sărai trăiau un mare număr de neguţători din diferite ţări. Intr'adevăr, caracterul „internaţional” al pieţei comerciale era una din particularităţile de seamă ale acestui oraş. Neguţătorul din Ungaria sau din Italia nu mai era nevoit să călătorească până în China pentru a cumpăra mătăsuri chinezeşti, căci el le putea căpăta aici. Atenţia princiViaţa din oraşele Hoardei de Aur pală a neguţătorilor europeni şi orientali era atrasă de celebrele blănuri din bazarele Saraiului, care veneau din Bulgar şi din ţinuturile aflate mai la Nord. Ar fi însă o profundă greşală să credem că negoţul cu caravane al Hoardei de Aur privea numai obiecte de lux. Ştim bine că din regiunea cursului inferior al Volgii se exportau în cantitate mare piei şi scoarţă de arbore pentru tăbăcirea pieilor, care serveau în special pentru nevoile producţiei de pielărie a Horezmului.

Chiar dacă meşteşugarii nu formau majoritatea populaţiei din Sarai-Berke, ei reprezentau însă pătura socială cea mai importantă ca număr. Ca şi în Egipt, în Iran, Turcia Seldjuci-zilor, Asia Centrală, Georgia, Armenia sau Crimeia şi meşteşugarii din Sarai-Berke erau probabil grupaţi pe organizaţii meşteşugăreşti de specialitate, oare se apropiau printr'o serie întreagă de caracteristici de breslele medievale ale Europei Apusene. Din nefericire, posedăm din epoca Hoardei de Aur un număr atât de mic de elemente referitoare la această chestiune, încât părerile noastre au doar caracterul unor ipoteze.

Se pune întrebarea de unde au putut să vină meşteşugari în număr atât de mare şi într'un interval de timp atât de scurt în oraşele nou construite, pentru ca să ocupe, prin numărul lor, unul din primele locuri, dacă nu chiar primul loc? Ştim că în Orient, în epoca feudală, cuceritorii strămutau adesea pe meşteşugarii din oraşele cucerite în alte locuri noi. Mongolii n'au adus nimic nou în această privinţă, ci s'au folosit pe o scară largă de această practică existentă şi înaintea lor. Plano Carpini relatează că „în ţările Saracenilor şi în altele, unde sunt oarecum stăpâni, ei iau pe cei mai buni meşteşugari şi îi pun la tot felul de treburi. Iar ceilalţi meşteşugari pe care-i lasă le plătesc biruri” '. O relatare şi mai interesantă cu privire la meşteşugarii care fuseseră duşi departe, spre răsărit şi care au lucrat pentru Mongke-han la extragerea aurului şi la fabricarea armelor, o găsim la Guillaume de Rubrouck12. Aceşti meşteşugari erau Germani. P. Cafarov aminteşte un fapt foarte caracteristic în nota 241 la „Descrierea călătoriei călugărului Cian-Ciun din Daos în Răsărit”: „Ginghis-han a adus populaţia războinică la Alu-Huan [Orhon?], unde a fost construit oraşul Cin Hai Cen, după numele lui Cin Hai, căruia Ginghis-

1 Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 36.

2 Idem, pag. 104.

han i-a încredinţat conducerea acestei ţări. Cin Hai era mai mare peste trei sute de case de ţesători în fir de aur din ţări apusene şi trei sute de case de ţesători de lână din China”. Meşteşugarii din „ţări apusene” sunt aceia pe care Ginghis-han i-a dus din oraşele Ma vara an-Nahrului în anii 1220-1221 '. De bună seamă că această situaţie în care meşteşugarii lucrau sub stăpânirea

hanilor aproape în calitate de robi poate caracteriza doar primii ani din istoria Hoardei de Aur. In perioada următoare, se găsesc la Sarai-Batu şi la Sarai-Berke meşteşugari care pot fi consideraţi ca băştinaşi în ceeace priveşte origina lor sau care au venit acolo de bună voie din alte oraşe, atât din Asia Centrală, cât şi din Caucaz, Crimeia şi chiar din Egipt, ceeace nu exclude desigur afluente noi de meşteşugari aduşi în captivitate din vreun oraş cucerit. Printre numeroşii meşteşugari aduşi cu forţa după fiecare nouă expediţie, a apărut 'în Saraiuri şi în celelalte oraşe ale Hoardei de Aur şi un număr considerabil de meşteşugari ruşi, a căror faimă a ajuns chiar până în Mongolia. Să amintim doar de Cozma, un meşteşugar aurar rus care a făcut la Karakorum – capitala Imperiului mongol – în palatul lui Guiuk-han, un tron de fildeş împodobit cu aur12. Printre obiectele găsite^-de. Tereşcenco la Sarai-Berke, se află şi mai multe icoane de/metal) în formă de cruce, executate artistic de meşteşugari ruşi. La Elvek – un oraş în apropiere de actualul Saratov – a-fost găsit un tipar de piatră pentru turnat podoabe de argint; de evidentă provenienţă rusă şi de care aminteşte B. A. Râbacov în cartea sa 3. Tătarii nu cunoşteau pe scară mare nici dulgheria şi nici tâmplăria. Dintre popoarele vecine cu Deşt-i Kîpciakul, nu se putea compara nimeni cu meşteşugarii ruşi în privinţa artei prelucrării lemnului. E foarte probabil că vasele de pe Volga erau construite de Ruşi. Vom vedea mai jos că la sfârşitul secolului al XlV-lea şi 'în secolul al XV-lea navigaţia de pe Volga se afla în mâna Ruşilor. In izvoare, nu găsim nici un fel de relatări cu privire la existenţa în număr mare a unor meşteşugari de provenienţă tătaro-rnongolă. Meşteşugarii din Hoarda de Aur aveau o componenţă etnică foarte variată. Desigur că nu toţi erau prinşi de război. In secolele XIII-XIV, se formaseră în oraşele Hoardei de Aur cartiere întregi în care

1 P. Cafarov, Tpyiiw „MeHOB Pocc. Hyx. mhcchh b ITeKHHe, /Lucrările membrilor Misiunii religioase ruse din Pechin], voi. IV; pag. 404.

2 Plano Carpini, op. cit., pag. 57.

3 B. A. Râbacov, PeMeano ApeBireft Pyct), [Meşteşugurile „in vechea Rusie], pag. 530.

Viaţa din oraşele Hoardei de Aur trăiau descendenţii acelor meşteşugari care-şi avea organizaţiile]or proprii în condiţiile societăţii feudale.

În orice caz, întâlnim într'un iarlîk dat de Tohtamîş lui Bei-Hodji în anul 1382 expresia „mai marele meşteşugarilor”, ceeace indică existenţa probabilă a organizaţiilor meşteşugăreşti.amintite.

Un loc important în viaţa orăşenească – şi în special în viaţa din Sarai-Berke – îl ocupau neguţătorii. In secolele XIII- XIV, neguţătorii, în special membrii „artelurilor” *, adică ai marilor asociaţii de neguţători, ocupau un loc de cinste pe vremea Mongolilor în toate statele acestora. Iarlîkul lui Tohtamîş dat lui la gel Io în anul 1393 cuprinde expresia „bazargan orto-klarîn” adică „asociaţiile tale de neguţători” ', după cum a tradus acest pasaj V. Radlov. Cu „toate că expresia se referă la neguţătorii lui Iagello, totuşi întâlnim şi în izvoarele orientale ace-laş termen „urtak” referitor la neguţătorii din Hoarda de Aur şi din statul persan ce se aflau sub dominaţia Mongolilor din dinastia lui

Hulagu. >In istoria lui Vassaf – cunoscută sub numele „Tarik-i Vassaf” – întâlnim deseori expresia „urtak” în legătură cu neguţătorii; el foloseşte această expresie în specia! referitor la neguţătorii lui Berke-han 2. Chiar şi V. V. Barthold a observat că termenul „urtak”, în ceeace priveşte pe neguţători, înseamnă „tovarăş de afaceri”, „asociat” 3, membru al unei în-ireprinderi de negoţ.

Acelaş Vassaf relatează că neguţătorii (urtakii) din Hoarda de Aur aveau considerabile depozite ds bani la Tabriz, la persoanele de vază din acel oraş4. In statele mongole din secolele XIII-XIV, termenul „urtak” capătă de altfel şi o semnificaţie specială, fiind aplicat celui care face negoţ în calitate de împuternicit al hanului, fiind în majoritatea cazurilor un copărtaş la acest comerţ.

Termenul „bazargan urtak” – adică „neguţători-urtaki” – se întâlneşte de mai multe ori în scrisoarea hanului Hoardei de

* Asociaţii având un fond comun – N. R.

1 V. Radlov, HpJifaiKH ToxTaMHina h TeMHp-KyTJiyra, [Iarlikurile dela Tohtamîş şi Temir-Kutlug], în ZVO, voi. III, pag. 6 şi 15.

2 Hammer-Purgstall, Geschichte Wassafs, [Istoria lui Vassaf], pag. 98, (textul persan).

3 V. V. Barthold, MecTO npHKacnHftcKHX o6^acTeâ b hctophh mvcy.ibMaHCKoro MHpa, [Locul regiunilor din apropierea Mării Caspice în istoria lumii musulmane], pag.54.

4 Hammer-Purgstall, op. cit., pag. 98 (textul persan).

Aur Ulug Muhammed către sultanul turc Murad al II-lea din 27 Djumadi I anul Hegirei 831 (= 14.111.1428).

În această scrisoare, Ulug Muhammed arată că, în trecut, hanii Hoardei de Aur făceau schimb de soli cu Imperiul otoman, iiar neguţătorii-urtaki „se duceau unii la alţii şi se întorceau cu bine”. Ulterior, aceste relaţii aveau să fie întrerupte din cauza unor neînţelegeri. Ulug Muhammed era de părere că a sosit iarăşi momentul pentru a reînnoi relaţiile prin soli şi neguţători-ur-taki şi ca aceştia din urmă să călătorească în Turcia şi înapoi „pe uscat şi pe apă”. E greu de spus în ce sens se foloseşte aici termenul „neguţători-urtaki”. Credem că atât în sensul de ^asociaţi la negoţ” cât îşi în sensul de agenţi de negoţ ai hanului '. Vorbind de hanul Ogodai, Raşid ad-Din dă numeroase exemple privitoare la acest lucru.

Raşid ad-Din pomeneşte chiar termenul special „urtaki” în sensul de „urtakie” 2. Acest termen este des întâlnit cu acest înţeles la Raşid ad-Din. Doar în legătură cu hanul Ogodai îl găsim de mai multe ori3.

Termenul „urtak” este întâlnit în acest sens şi la Djuvaini4. Societăţile de neguţători nu aveau numai investiţii de bani în diferitele.întreprinderiTte. negoţ şi meşteşugăreşti, ci luau în arendă – după cujm am văzut mai sus – şi perceperea dărilor unor regiuni şi oraşe întregi. Mulţi neguţători şi chiar diferite asociaţii de neguţători erau,în strânse.legături cu hanul. Funcţionarii cei mai,ife seamă (daruga, haskak) şi adesea şi soli, s'au ridicat din (rândul

neguţătorilor. Aceştia din urmă împrumutau adesea hanului bani la nevoie. Atunci când un trimis al Egiptului a avut nevoie de bani pentru a răscumpăra pe principesa Tulunbai – care urma să fie luată în căsătorie de sultanul mameluc al Egiptului – Uzbek a spus trimisului acestuia din urmă: „Vom porunci neguţătorilor să-ţi dea cu împrumut eeeace fera de] dat şi le-a poruncit să facă acest lucru. El [trimisul] a luat cu împrumut 20 000 de dinari aur curat şi i-a dat hanului”5.

Am arătat mai sus ce fel de caracter avea comerţul de caravane al Hoardei de Aur, ce fel de comerţ se făcea în cele două

1 Akdes Ni met Kurat, op. cit., pag. 8, rând 15-J6.

2 R a ş i d ad-Din, Ed. Blochet, pag. 65.

3 Idem, pag. 65 şi urm.

4 D j u v a i n i, în GMS, XVI, III, pag. 87.

6 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit. voi. I, pag. 147 (textul arab), pag. 169 (traducerea în limba rusă).

Saraiuri, Urghenei, Bulgar şi Crimeia şi ce fel de mărfuri veneau din China, Asia Centrală, Europa şi ce producea Hoarda de Aur. Pentru a încheia, mă voi opri asupra comerţului cu cai, care este descris atât de amănunţit de acel călător arab dintre anii 1330-1340, Ibn Battuta, de care am amintit în repetate rânduri. El relatează că Deşt-i Kjîpciakul este vestit prin caii săi. Cei mai buni dintre aceştia costă pe loc dela cincizeci până la şaizeci de dirkami'. Aceşti cai erau exportaţi în diferite ţări, în special în India. Caravanele ajungeau până la şase mii de cai. Ele erau organizate de asociaţiile de neguţători, fiecare dintre aceştia aducând până la o sută sau două sute de cai. La fiecare cincizeci de cai se afla un păzitor special. In India de Nord – şi anume la Multan – neguţătorii plăteau pentru fiecare'cal o vamă de şapte dinari de argint. Neguţătorii din Hoarda de Aur câştigau sume mari de bani, în ciuda cheltuielilor considerabile pentru drum şi cu toată vama ridicată, deoarece în general îşi vindeau caii cu cel puţin o sută de dinari de argint12. Din relatările veneţianului Giosafatte Barbaro, aflăm că s'au exportat în prima jumătate a secolului al XV-lea din Deşt-i Kîpciak în Iran până la patru mii de cai într'o singură caravană comercială.

Am amintit adeseori că în a doua jumătate a secolului al X'III-leia şi în special în secolul al XlV-lea, Hoarda de Aur a jucat un rol imens în comerţul de tranzit cu caravane dintre Europa (Europa apuseană) şi. China. Oraşele Crimeii ocupau un loc important pe acest drum al caravanelor. Să ne amintim doar de importanţa comercială a oraşului Sudak, în perioada anterioară celei mongole, în secolele XI, XII şi la începutul secolului al XHI-lea. In secolul al XlV-lea, se ridică pe lângă Sudak şi oraşul Tana (Azak-Azov), unde comerţul se afla în deceniul al treilea în mâna neguţătorilor genovezi, iar în deceniul al patrulea (începând din anul 1332) în mâna celor veneţienî.

Crimeia, cu porturile sale comerciale şi de tranzit, reprezenta veriga de legătură dintre apus şi răsărit, fără a mai vorbi despre Sud-Estul Europei, care

era în acel aş timp şi o piaţă şi un furnizor de tot felul de mărfuri. Din relatările diferiţilor autori orientali şi europeni, aflăm că drumul cu caravane dela Tana până în China se făcea în condiţii grele şi totuşi destul

1 Am văzut mai sus că un dinar de argint valora în Ma vara an-Nahr şi în Hoarda de Aur cincizeci de copeici. Un dirkam era egal cu 1/6 dinar.

2 Voyages d'Ibn Batoutah [Călătoriile lui Ibn-Battuta], voi. II, pag. 371-374.

de sigure, atât în privinţa oamenilor cât şi a mărfurilor. Nu vom prezenta aici toate informaţiile referitoare la traseul acestui drum căci aşa ceva ar putea constitui subiectul unei lucrări speciale ci ne vom opri doar asupra celor mai sigure şi mai clare dintre ele.

Cele mai preţioase pot fi socotite relatările lui Ibn-Battuta, care a mers din Crimeia pe o parte din drumul spre China, precum şi cele ale neguţătorului florentin Francesco Balducci Pe-golotti, un fost agent comercial al casei comerciale Bardi din Florenţa, care a efectuat importante tranzacţii comerciale în prima jumătate a secolului al XlV-lea.

După spusele lui Ibn-Battuta, din Sărai şi până în Horezm, (Urghenci) erau necesare pe vremea sa patruzeci de zile de călătorie'. Călătoria se făcea în care (araba cu patru roţi), dar Ibn-Battuta ne spune că nu se înhămau cai din lipsă de furaje, ci cămile. Totuşi, pe traseul Sarai-Saraicik erau folosiţi uneori şi cai, deoarece acelaş Ibn Battuta a călătorit cu cai până în acel loc. Intre altele, el atrage atenţia asupra unui fapt deosebit de interesant: peste râul Ulu-Sii-JRâul Mare) – adică Iaikul sau Uralul – era construită o^punte mare de vase, asemănătoare cu podul dela Bagdad, fapt care era, fără îndoială, în legătură cu animata circulaţie pe drumul care trecea aici. Merită deaseme nea semnalat şi următorul/amănunt interesant: Ibn Battuta şi-a vândut caii pentru patru pinari de argint2 de cap, adică pentru aproximativ două ruble de aur. Pentru drumul dela Sărai până ila Saraicik a avut nevoie în total de zece zile.

Din Saraicik, arabalele cu patru roţi, ale lui Ibn Battuta, trase de cămile, şi-au continuat drumul şi au parcurs distanţa până la Urghenci (pe care Ibn Battuta îl numeşte Horezm) în treizeci de zile, oprindu-se numai pentru două ore – odată dimineaţa şi a dcua oară la apusul soarelui. Greutatea drumului, din cauza arşiţei soarelui, a lipsei de apă şi de furaje bune, epuiza cămilele până la sleire. Din relatările lui Ibn Battuta, vedem că cea mai mare parte a cămilelor piereau după acest drum, iar puţinele care mai rămâneau în viaţă trebuiau să se odihnească şi să fie hrănite un an întreg, pentru a fi capabile să călătorească din nou d.

Din Horezm, Ibn Battuta a cotit spre Ma vara an-Nahr şi « plecat la Buhara şi Samarkand. In ceeace priveşte drumul spre

V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 317.

Idem, pag. 307-308.

Idem, pag. 308.

Chimia, acesta trecea pe atunci din Urghenci prin stepă spre Otrar şi Almalîk.

La Francesco Balducci Pegolotti – de'care am amintit mai sus şi care cunoştea bine drumurile comerciale, precum şi drumul din ţările Europei occidentale prin Hoarda de Aur spre China – găsim o prezentare comentată ia drumurilor dela Tana spre China. După Pegolotti, în prima jumătate a secolului al XlV-lea – adică pe vremea hanilor Tohta şi Uzbek – drumul din Tana până la Astrahan (Ia el, Gintaraean) ţinea douăzeci de zile pe care cu boi şi zece până la douăsprezece zile în căruţe cu cai. Dela Astrahan, drumul mergea pe apă spre Sărai (Sara) – adică spre Sarai-Batu, sau Vechiul Sărai —o aşezare care este astăzi cunoscută sub numele de Selitrenoe. Această călătorie ţinea în total o singură zi. Din Sarai-Batu, drumul caravanelor mergea la Saraicik (Saracanco). Autorul florentin arată că existau aici două drumuri, unul pe apă şi altul pe uscat. Pe apă, se călătorea în total opt zile, acest drum fiind mai comod şi mai ieftin. Din Saraicik, drumul trecea la Urghenci (Organci) şi dura în total douăzeci de zile, cu harabale la care erau înhămate cămile. Trebue să amintim aici o oarecare nepotrivire faţă de Ibn Battuta, care a mers în persoană pe acest drum în anul 1333. Ibn Battuta a călătorit cu cămile cu o viteză mare şi a avut nevoie pentru acest drum de treizeci de zile. Se pare deci că Pegolotti se înşeală în acest caz. Intre altele, acesta subliniază îndeosebi că Urghenci era un oraş comercial animat. De aici, drumul se îndrepta spre Otrar (Oltrarre), fiind deasemenea parcurs cu care trase de cămile. Această porţiune era parcursă în treizeci şi cinci până la patruzeci de zile. Cine nu voia să facă un drum la Urghenci pentru treburi comerciale şi considera mai util să meargă de-a-dreptul în China, putea să apuce pe drumul dela Nord şi să ajungă – după spusele lui Pegolotti – în cincizeci de zile la Otrar. De aici, drumul trecea pe la Almalîk (Armaleceo) şi apoi prin Kamsu (Camesu), Ganciu (Cassai) până la Hanbalîk (Gamalecco) în China.

Pentru această călătorie, erau necesare în total 270 sau 275 de zile, adică nouă luni sau nouă luni şi cinci zile '.

Ceva mai departe, Pegolotti dă sfatul de a se lua cu sine ţesături de pânză (tela), pentru a le vinde la Urghenci pe bare

1 Francesco Balducci Pegolotti, La practica della mer-catura [Practica comerţului], Ed. Allan Ewans, Cambridge, 1936, pag. 21, 22-23.

de argint turnat (sommi) oare erau foarte utile pentru negoţul cu celelalte regiuni.

Dar să revenim la Ibn Battuta. Mai înainte, am văzut că el a ajuns la Urghenci. De aici, el a călătorit pe drumul comercial până la Buhara şi Samarkand. Nu putem să trecem cu vederea impresiile şi observaţiile lui Ibn Battuta referitoare la acest sector al drumului de' caravane. El a călătorit deasemenea şi cu cămile. Dela Urghenci şi până la Buhara, el a făcut optsprezece zile. După patru zile, a sosit la Kiat, cel mai vechi oraş din Ho-rezm. Este caracteristic că de jur împrejur nu se aflau nici un fel de aşezări în această regiune, cu toate că acolo fusese odinioară un ţinut înfloritor şi civilizat

în perioada dinainte de venirea Mongolilor. De aici, cea mai mare parte a drumului până (la Babkend era lipsită de apă '. Toate acestea nu erau altceva decât urmările pustiirilor săvârşite de Mongoli.

Interesante sunt doasemenea şi impresiile lui Ibn Battuta dela Buhara şi până la Samarkand. Autorul observă că niciunul din aceste oraşe n'a scăpat de distrugeri.

În izvoare, ni s'iau păstrat diferite relatări despre mijloacele de locomoţie folosite pe atunci în stepele Hoardei de Aur. In această privinţă, prezintă interes un articol al lui V. V. Bar-thold intitulat „Despris călătoria cu vehicule şi pe cai în Asia Centrală”2, articol cea fost publicat postum. Am văzut mai sus că din Sudak, Cherci şl Tana plecau -căruţe pe patru roţi, cu coviltir, trase de boi, cai sbu cămile.

Mai exista încăjan tip de vehicule acoperite, care este pomenit de izvoare. După relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi, „locuinţele populaţiei din stepă în.acest pustiu fără de sfârşit îl formează corturile «kutarme», care se fac în aşa fel, încât ele nu se desfac, ci se aşează şi se scot întregi, iar în timpul călătoriilor şi al rătăcirilor prin stepă, oamenii merg aşezând aceste corturi pe care” 3. Această relatare se referă şi la Deşt-i Kîpciak.

1 Voyages d'Ibn Batoutah [Călătoriile lui Ibn-Battuta], voi III, pag. 21.

8 ZIV, voi. VI, 1937, pag. 5 şi urm.

V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 172-173.

CAPITOLUL VIII

PARTICULARITĂŢILE VIEŢII CULTURALE A HOARDEI DE AUR

Se poate oare vorbi despre o cultură a Hoardei de Aur, în sensul în care se înţelege aceasta de obicei? Vorbind despre o cultură, trebue să presupunem însă şi existenţa unui purtător al acestei culturi, adică un popor care a creat-o.

În Hoarda de Aur, n'a existat un popor unitar. Se aflau popoare supuse şi străini nomazi – adică Tătari – cuceritorii şi asupritorii acelor populaţii. Prin urmare, nu putea să existe o cultură unitară în cuprinsul Hoardei de Aur. In Horezm, în Bulgar şi în oraşele din Crimeia, exista în schimb o viaţă culturală veche şi complexă ce se afla la un nivel cu mult mai înalt decât acela al cuceritorilor.

Cuceritorii s'au contopit treptat – după cum am văzut – cu nomazii băştinaşi, adică cu Cumanii. Panturciştii de toate nuanţele caută să scoată în relief pe orice ciale realizările culturale ale mediului tureo-mongol din Hoarda de Aur, uitând că până la sfârşitul existenţei statului Hoardei de Aur marea mas-să a Tătarilor n'a ieşit din stadiul nomad şi n'a putut prin urmare să dea naştere unei culturi care nu e proprie modului de viaţă nomad. Iar realizările la care au ajuns oraşele pe vremea când Tătarii au stăpânit regiunea Volgii (Sărai şi alte oraşe), n'au fost opera acestora din urmă, ci, după cum vom vedea mai departe, a popoarelor supuse de ei.

Am spus în repetate rânduri că jdeea atât de larg răspândită că Mongolii (Tătarii) erau nişte barbari, aflaţi pe o treapta de desvoltare destul de joasă, nu corespunde realităţii. Chiar şi simpla existenţă a unui stat feudalo-militarist –

realizat datorită talentului organizatoric al lui Ginghis-han – reprezintă o infirmare categorică a părerii privitoare la sălbăticia complectă a Mongolilor la începutul secolului al XHI-lea. Totuşi nu trebue să cădem nici în cealaltă extremă şi nu trebue să-i aşezăm pe aceeaşi treaptă cu popoarele de agricultori din vecinătate – Chinezii, Tadjicii şi Turcii sedentari —.în special pe tărâm cultura!

Ştim că Mongolii erau păgâni, şamanismul fiind larg răspândit la ei. Plano Carpini, Guillaume de Rubrouck, Marco Polo, precum şi autorii armeni din secolul al XIIMea ne-au lăsat o serie de observaţii preţioase asupra concepţiilor lor religioase. După relatările lui Carpini, „ei au anumiţi idoli din pâslă, făcuţi în chip de om şi ei îi aşează de ambele părţi ale porţii taberei şi introduc în acestea ceva de pâslă, făcut în formă de sâni şi îi consideră ca păzitori ai turmelor care le dau belşug de Lapte şi prăsilă. Ei fac şi alţi idoli din mătase şi îi cinstesc în chip deosebit. Pe unii îi aşează pe un car frumos acoperit în faţa intrării în taibără şi oricine fură ceva de pe acest car este ucis fără milă”.

„. Idolilor amintiţi mai sus le aduc în primul rând laptele dela vitele obişnuite şi dela vitele de povară. Şi de fiecare dată când încep să bea sau să mănânce le aduc, în primul rând, o parte din mâncare şi din băutură. Şi de fiecare dată atunci când ucid vreun animal sălbatic, aduc pe o farfurie inima animalului în faţa idolului care se află pe car şi o lasă acolo până dimineaţa, când iau inima din faţa ochilor idolului, o fierb şi o mănâncă”.

„. Pe lângă aceasta, ei se mai închină soarelui, lunii şi focului, precum şi apei şi pământului, oferindu-le primele [pri-miceas] ^Ilmente şi băuturi şi aceasta îndeosebi dimineaţa, înainte 'de a bea şi a mânca” l.

În deplină! concordanţă ou relatările lui Plano Carpini sunt şi cele ale lui Guillaume de Rubrouck. Acesta din urmă adaugă şi unele amănuntei interesante, care lipsesc la Carpini. „Deasupra capului stăpânului – scrie Rubrouck – se află totdeauna ceva în forma unei păpuşi sau a unei figurine din pâslă şi care poartă numele de fratele stăpânului; o a doua figurină asemănătoare se găseşte deasupra patului gospodinei şi e denumită fratele ei; aceste chipuri sunt prinse în perete...” 2. Despre faptul acesta vorbeşte şi Marco Polo3 precum şi autorii armeni4.

'Plano Carpini şi Guiliaume1 de Rubrouck, op. cit., pag. 7-8.

1 Idem, pag. 71.

3 Idem, pag. 88.

4 C. P. P a t C a n O V, HcTOpHfl MOHrOJIOB no apMHHCKHM HCTOlHHKaM llstoria Mongolilor după izvoare armene], pag. 33.

Particularităţile vieţii culturale a Hoardei de Aur

Un loc deosebit de important în concepţiile religioase ale Mongolilor îl ocupa purificarea prin foc, rit care este caracteristic pentru şamanism. însemnările lui Plano Carpini sunt' deosebit de preţioase în această privinţă. „Ei aprind două focuri —scrie el – şi lâ-ngă focuri aşează două suliţe şi o frânghie [legată] de vârfurile ilor şi de această frânghie atârnă fâşii de covoare; sub

această frânghie, între aceste focuri şi suliţe trec oamenii şi animalele... Şi sunt acolo două femei, una de-o parte, cealaltă de altă parte, care stropesc cu apă şi rostesc tot felul de descântece; şi dacă se întâmplă să se rupă acolo niştecăruţe sau să cadă vreun lucru, toate acestea le iau vrăjitorii! Şi dacă cineva este ucis de trăsnet, toţi oamenii aflaţi în acele tabere trebue să treacă prin foc în felul amintit mai sus1. Descriind acest tablou pitoresc, Plano Carpini redă într'un alt loc sensul şi explicarea purificării prin foc, obişnuită la Mongoli. Iată ce scrie dânsul: „Atunci când urma să mergem Ia curtea lui [Bătu – A. /.], ni s'a spus că trebue să trecem printre doua focuri, ceeace n'am vrut să facem din anumite motive. Atunci ni s'a spus: «Puteţi merge, deoarece vă facem să treceţi printre cele două focuri numai pentru motivul că dacă aţi avea gânduri rele faţă de stăpânul nostru sau dacă aţi aduce din întâmplare niscaiva otravă, focul va înlătura toate cele rele». Noi le-am răspuns: «Vom trece, pentru a nu fi bănuiţi altminteri de un astfel de lucru»„2.

După cum ştim, la reşedinţa lui Bătu s'a propus marelui cneaz Mihail Vsevolodovici de Cernigov şi boierului Fedor să treacă şi ei printre două focuri. Totuşi, spre deosebire de Plano Carpini, ei n'au făcut lucrul acesta şi au plătit cu viaţa acest refuz 3.

O importanţă uriaşă în viaţa spirituală a Mongolilor din secolul al XHI-lea au avut-o şi concepţiile legate de viaţa de dincolo de mormânt şi de ritualul de înmormântare.

3 Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit., pag. 12.

2 Idem, pag. 48.

3 Un comentariu interesant asupra relatărilor din letopiseţ în legătură cu cauzele morţii lui Mihail Vsevolodovici de Cernigov se găseşte într'un articol al lui N. I. Veselovschi, intitulat O pejinrnn TaTap no pyccKHM JieTonHCHM [Religia Tătarilor, aşa cum rezultă ea din letopiseţele ruse], (în JMNP, Iulie 1916, pag. 84 urm.).

Intr'un articol intitulat „Cu privire la ritualurile funerare ale Turcilor şi Mongolilor” ', V. V. Barthold scrie următoarele: „La Mongoli, cultul morţilor şi concepţiile şamaniste legate de acesta aveau în general un caracter mai primitiv şi din această cauză mai barbar decât la seminţiile turce pe care le cunoaştem”. După cum a arătat într'un mod atât de convingător N. I. Veselovschi, la baza ritualelor de înmormântare turce şi mongole se află una şi aceeaşi concepţie şamanistă, şi anume faptul că oamenii ucişi de han sau în cinstea lui trebuiau să-1 servească pe lumea cealaltă. La Turcii de pe Orhon, această concepţie se exprima prin obiceiul de a ridica în amintirea mortului statui ale duşmanilor ucişi de el; la Mongoli, concepţia aceasta îşi găsea expresia în obiceiul de a ucide pe toţi cei întâlniţi în cale de ialaiul funebru, dela locul morţii hanului şi până la locul de înmormântare, iar acestor oameni li se spunea – după relatarea Jui Marco Polo – în felul următor: „Mergi pe cealaltă lume ca să slujeşti pe stăpânul nostru!” Marco Polo asigură că la moartea lui Alongke-han au pierit în felul acesta peste douăzeci de mii de oameni.

Mongolii din perioada aceasta practicau ohiar jertfe umane. Este caracteristică în această privinţă informaţia istoricului persian Vassaf (care şi-a terminat lucrarea în anul 1328) despre înmormântarea celebrului Hulagu-ham (1256-1265) întemeietorul stăpânirii mongole din Iran. După relatările lui Vassaf, au fost aşezate în mormânt – pe lângă diferite lucruri şi obiecte de valoare – şi fete frumoase în haine de sărbătoare2. Despre jertfele de oameni vorbeşte şi istoricul armean Kirakos din Gandza, din secolul al XlII-lea, ale cărui lucrări reprezintă cel mai preţios izvor privitor la epoca mongolă. El povesteşte cum Hulagu a adus odată o jertfă umană fluviului Tigru 3. Descriind luarea Bagdadului, capitala acestui califat, în anul 1258, precum şi scena uciderii ultimului calif arab, al-Musta>sim (1242-1258) chiar de mâna lui Hulagu-han, Kirakos adaugă: „Apoi a poruncit el fiului său să ucidă pe unul din fiii califului şi a dat ordin ca cel de al doilea să fie adus jertfă fluviului Tigru, căci,el spunea că acest fluviu nu a păcătuit împotriva noastră, ci ne-a stat întru ajutor la pedepsirea celor nelegiuiţi”. Pe mă,sură ce veneau în contact cu vecinii mai civilizaţi decât ei, încep să se răispândească printre Mongoli şi alte religii.

1 ZVO, voi. XXV, pag. 64.

2 D'O hsson, voi. III, pag. 407.

3 Kirakos, traducerea lui Patcanov, pag. 94.

Particularităţile vieţii culturale a Hoardei de Aur

Aşa, de pildă, pe vremea lui Gazan-han (1295-1304), atunci când vârfurile societăţii mongole au început să se convertească la mahomedanism, întâlnim pe lângă şamanism şi budismul. Faptul acesta îl semnalează nu numai Raşid ad-Din!t ci şi alţi autori musulmani.

Mulţi Mongoli de seamă erau atât de strâns legaţi de idolatrie şi de budism, (încât – după cum relatează Raşid ad-Din – Gazan, hanul huliaghid al Iranului, a fost nevoit să treacă la distrugerea idolilor şi a templelor păgâne. Odată – ne spune Raşid ad-Din – hatunele şi emirii au rugat pe Gazan-han să fie păstrat acel tefiplu păgân pe care-1 ridicase tatăl lui Gazan-han şi să ifie reconstruit ca palat. Ei au -motivat cererea lor în felul următor: pe pereţii templului distrus din ordinul lui Gazan-han se află chipuri ale tatălui său, pe oare zăpada şi ploaia le distrug astăzi cu totul şi ar fi poate mai bine să fie reconstruit templul distrus, dând;i-i un aspect de palat şi păstrând în felul acesta amintirea tatălui său. Gazan-han n'a fost de acord cu această propunere, temându-se desigur, ca mahomedan pios, să nu încalce regulile şi prescripţiile islamului. A-ceeaşi stare de spirit se observă şi la Mongolii din Hoarda de Aur. Ştim că Uzbek-han – care e considerat ca principalul propovăduitor al islamului printre vârfurile nobilimii din Hoarda de Aur – a dat un decret care prevedea nu numai uciderea tuturor şamanilor ce jucaseră un xol atât de uriaş în viaţa socială a Mongolilor, ci şi a preoţilor lama bijdîşti2. Desigur că nu. trebue să exagerăm rolul budismului la Mongoli în cea de a doua jumătate a secolului al XHI-lea şi la începutul secolului al XlV-lea, deoarece este foarte probabil că budismul nici n'a fost un factor de seamă în

viaţa poporului mongol. Din relatările pe care le avem, se pare că. adepţii săi nu s'au opus introducerii mahomedanismului. Cu totul altfel stăteau însă lucrurile cu şamanismul; şamanii au ţinut strâns în mâna lor massele populare din Hoarda de Aur încă multă vreme după primirea oficială a islamismului de către straturile superioare ale societăţii Hoardei de Aur de pe vremea lui Uzbek-han.

Atunci când cercetăm răspândirea mahomedanismului la Hoarda de Aur, trebue să avem în vedere că succesul sau insuccesul acestei propagande depindea în primul rând de mediul

1 D'O hsson, IV, pag. 354. Quatremere, Histoire des Mongols [Istoria Mongolilor], pag. 184 urm. Raşid ad-Din, C6opnnK jieTonHceii (Culegere de cronici], voi. III, pag. 218.

2 Quatremere, op. cit., pag. 186.

În care era făcută. In Deşt-i Kjpciak, adică în massa compactă a populaţiei muncitoare nomade – atât Mongoli propriu zişi cât şi Cumani (căci în secolul al XlV-lea procesul de turcizare a celor dintâi progresase foarte mult) – procesul de trecere la mahomedanism nu s'a bucurat de succes. In legătură cu aceasta, putem aminti cuvintele care ar fi fost spuse de unul din hanii turci din secolul al XlII-lea solilor califului omeiad Hişam (724-743): „Printre Turci, nu se află nici bărbieri, nici cizmari şi nici croitori; dacă aceştia vor deveni mahomedani şi vor îndeplini prescripţiile islamului, cu ce se vor mai hrăni?” '. In orice caz, mai existau încă în secolul al]§V-le!a mulţi păgâni în Deşt-i Kîpciak2, adică mulţi adepţi ai şamanismului. Cu totul alta era însă situaţia în oraşe şi în clasele dominante din statul Hoardei de Aur. Kemal Karşi (dela sfârşitul secolului al XlII-lea şi începutul secolului al XlV-lea) relatează că mahomedanismul s'a răspândit printre Turcii din Kaşgaria 3 cu ajutorul comerţului' de caravane. Acelaş fenomen se poate observa şi în Hoarda de Aur. Ştim că răspândirea religiei mahomedane s'a datorat neguţătorilor şi afluenţei neîntrerupte de meşteşugari veniţi din oraşele musulmane în oraşele Hoardei de Aur, în special în cele două Saraiuri. Desigur că influenţa centrelor culturale din Asia Centrală – «în special a oraşelor Buhara, Urghenci şi Bulgar – a jucat un rol important în procesul de trecere la mahomedanism a Hoardei de Aur.

Berke-han a fost primul dintre suveranii Hoardei de Aur care a depus eforturi serioase pentru atragerea la mahomedanism a celor mai puternici reprezentanţi ai straturilor superioare feudale. Iată cum descrie Ibn-Kaldun, celebrul istoric arab din secolul al XlV-lea, convertirea la mahomedanism a lui Berke-ban...: El [Berke] a primit islamul dela Sems ad-Din al-Baherzi unul din învăţăceii lui Nedjm ad-Din Kubra... Al-Baherzi trăia la Buhara şi trimisese lui Berke propunerea de a^)rimi islamul. El [Berke] se făcu mahomedan şi îi trimise o scrisoare, dându-i îngăduinţa deplină de a face în părţile stăpânite de el ori şi ce i-ar plăcea. Dar el [al-Baherzi] n'a primit. Berke a pornit atunci la drum pentru a sta de vorbă cu el,

1 I a k u t, FeorpaipHqecKHH cJioBapfa [Dicţionar geografic]', voi. I, pag. 839 – V. V. B a r t h o 1 d, HcropHS KyjibTypHoft >kh3hh TypxecTaHa, [Istoria vieţii culturale a Turchestanuluij, pag.72.

s V. GL Tiesenhausen, op. cit., voi. I, (Ibn Arabşah), pag. 457.
3 V. V. B a r t h o 1 d, TypicecTaH, [Turckestanul], voi. I (texte), pag. 131.

Particularităţile vieţii culturale a Hoardei de Aur dar acesta [ia.l-Baherzi] nu i-a dat voie să pătrundă la el până ce nu l-au rugat prietenii lui. Ei au dobândit cu multă trudă încuviinţarea ca Berke să poată intra; el a păşit înlăuntru, a spus din nou crezul islamului şi şeihul i-a poruncit să propovăduiască islamul pe faţă. El [Berke] 1-a răspândit în întregul său popor, a purces să ridice moschei şi şcoli în toate ţinuturile sale, a adus învăţaţi şi cunoscători ai legii şi a legat prietenie cu ei" '.

Din relatările lui al-Omari2 şi ale lui al-Kalkaşandi3, reiese că Berke-han a primit islamul încă din perioada anilor 1240-1250, adică mai înainte de a se urca pe tron. Ibn Kaldun exagerează desigur în privinţa proporţiilor pe care le-a atins procesul de trecere la mahomedanism pe vremea lui Berke-han. In orice caz, întâlnim chiar şi mult mai târziu hani păgâni pe tronul Hoardeide Aur. Printre aceştia, se numără şi Tuda Mangu (1280-1287) 4 şi Tohta (1290-1312) 5. Trecerea la mahomedanism a Hoardei de Aur a avut o importanţă politică uriaşă. Această convertire a fost în special urmărită de sultanii mameluci din Egipt, cărora le erau necesare bunele relaţii cu Hoarda de Aur în faţa primejdiei comune pe care o prezenta Iranul Hulaghizilor. Următorul pas important pe calea răspândirii mahomedanismului îl constituia domnia lui Uzbek-han (1312-1342). Al-Kalkaşandi spune că „împăraţii lor [ai Tătarilor] care au urmat după el [Berke] în această ţară, nu au primit islamul până ce n'a apărut printre ei Uzbek-han, care s'a declarai ca adept al religiei şi a manifestat pe faţă dragoste faţă de noua religie şi devotamentul faţă de lege [musulmană]..." 6. După cum vom vedea mai departe, sultanii mameluci din Egipt au exercitat, prin legăturile lor diplomatice cu Hoarda de Aur, o presiune puternică asupra hanilor Hoardei de Aur pentru trecerea rapidă la mahomedanism în statul lor. In anul 1314, Uzbek-han a avut, în sfârşit, posibilitatea să înştiinţeze prin solii săi pe sultanul Egiptului al-Malik an-Nasir despre succesele înregistrate pe calea trecerii la mahomedanism. Împreună cu daruri, Uzbek-han trimite sultanului – după cum ne spune an-Nuveiri – felicitări „pentru răspândirea islamului

1 V. G. T i esenh a use n, op. cit., voi. I, (Ibn Kaldun), pag. 379
2 Idem, pag. 245.
3 Idem, pag. 406.
4 Idem, pag. 105, 362.
5 Idem, pag. 174, 277.
6 Idem, (al-Kalkaşandi), pag. 406.

din China şi până la hotarele cele îndepărtate ale ţărilor dela Soare-apune; se pare însă că în tara sa [a lui Uzbek] a mai rămas un grup de oameni care n'au primit încă islamul şi că urcându-se pe tron, Ie-a poruncit să primească credinţa mahomedană, căci altfel va porni cu război împotriva lor, că ei n'au voit să primească islamul şi au prins a se război, că el a venit asupra lor, i-a pus pe fugă şi i-a risipit, trecându-i prin ascuţişul săbiei sau ducându-i în robie" *.

Atunci când vorbim de trecere La mahomedanism a Hoardei de Aur, avem desigur în vedere doar pe acei Turco-Mongoli care erau în primul rând nomazi. Ştim că regiuni întregi care făceau parte din Hoarda de Aur erau mahomedane încă înainte de venirea Mongolilor; printre acestea se numărau Horezmul, Bulgarul, şi în parte ţinuturile locuite de Burtaşi. Mai mult decât atât, primele două regiuni – şi în special Horezmul – au jucat un rol din cele mai de seamă în procesul de trecere la mahomedanism a părţii locuite de nomazi din Hoarda de Aur şi în primul rând a păturii sale conducătoare. Este caracteristic faptul că în istoriografia panturcistă, care îşi propune ca scop o prezentare tendenţioasă a faptelor, se arată persistent că încă din perioada anterioară venirii Mongolilor, Cumanii au trecut aproape complect la mahomedanism. Pantureiştii au nevoie de această teză pentru a arăta că societatea eumană (care, în treacăt fie spus, nu formase un stat unitar nici la începutul secolului al XHI-lea) se găsea la un nivel de civilizaţie atât de înalt, încât putea ea însăşi să transmită Mongolilor nomazi elementele culturii musulmane. In izvoare nu întâlnim fapte care să justifice asemenea raţionamente şi este foarte puţin probabil ca ele să fie descoperite cândva.

Oricât de mari ar fi fost succesele înregistrate de trecerea la mahomedanism pe vremea tai Uzbek-han, ele n'au depăşit totuşi cadrul vieţii orăşeneşti şi a păturii superioare a aristocraţiei nomade. Massele celor care munceau în stepă au rămas încă multă vreme sub influenţa vechilor concepţii şamaniste, care n'au putut fi înlăturate prin trecerea oficială la' mahomedanism.

Viaţa culturală din Hoarda de Aur s'a format pe căi în-tortochiate şi variate. Pe de o parte, exista stepa nomadă cu creaţia populară bogată a producătorului-nomad [cumano-mongol] în domeniul artelor plastice şi în folclor, iar pe de altă parte trai V. G. Tiesenh a usen, op. cit. voi. I (Ibn Kaldum), pag. 163.

Particularităţile vieţii culturale a Hoardei de Aur diţiile vechi din arta diferitelor regiuni agricole. Din nefericire, aproape nimic din toate acestea n'au ajuns până la noi, dacă nu includem puţinele note ale călătorilor contemporani şi în primul rând notele lui Guillaume de Rubrouck. Ele merită să ne oprim puţin asupra lor.

Descriind 'locuinţele de pâslă ale Tătarilor, acesta spune: „Ei aşează casa în care dorm pe roţi făcute din nuiele împletite, iar ca bârne au iarăşi nuiele care se împreună sus în formă de cerc mic, din care se ridică în sus un gât, asemănător unui coş de cuptor, pe care ei îl acoperă cu pâslă albă şi îmbibă adesea pâslă cu var sau cu pământ alb şi praf de oase pentru ca să fie de un alb strălucitor. Uneori [ei folosesc] şi [pâslă] neagră. Ei împodobesc această pâslă lângă gâtul de sus cu picturi frumoase şi variate. In faţa intrării, ei atârnă deasemenea o bucată de pâslă şi diferite ţesături pestriţe. Căci ei coase [împodobesc] pâslă colorată şi alte ţesături, făcând astfel frunze de viţă şi arbori, păsări şi animale sălbatice”. 1

Ultimele relatări sunt deosebit de preţioase: ele subliniază faptul că motivele din lumea animală mai jucau încă în secolul al XTII-lea un rol de seamă în arta Tureo-Mongolilor. Faptul acesta ni-1 dovedesc de altfel şi acele puţine rămăşiţe ale culturii materiale care ni s'au păstrat. Tătarilor – şi mai cu seamă femeilor – le plăcea să-şi împodobească aşa şi hainele. Acelaş Guillaume ide Rubrouck scrie: „Pe lângă aceasta, ele [Tătăroai-cele – A. /.] mai poartă pe cap o podoabă pe care o numesc «bogtak» şi care se face din scoarţă de copac sau dintr'un alt material cât mai uşor, pe care-1 pot găsi şi [această podoabă care este mare şi rotundă, atâta cât se poate cuprinde cu amândouă mâinile] e lungă de un cot şi mai mult, iar sus [se află] un dreptunghi asemănător cu capitelul unei coloane, ele acoperă acest bogtak cu mătase scumpă; în interior este goală, iar la mijloc, deasupra capitelului sau acelui dreptunghi ele aşează un sul din pene sau din trestii subţiri, având deasemenea Jungimea de un cot sau şi mai mult. Şi împodobesc acest sul sus cu pene de păun şi de jur împrejur cu pene mici din coadă de răţoi şi cu pietre preţioase. Femeile bogate îşi aşează această podoabă pe creştetul capului, încingând-o bine cu o blană" 2. La această descriere, se mai poate adăuga informaţia lui Plano Carpini că sulurile se făceau adesea din argint sau chiar de aur, şi că „fără 'Plano Carpini şi Guillaume de Rubrouck, op. cit. pag. 69 (sublinierea e a noastră – A. I). 2 Idem, pag. 77.

această podoabă, ele nu se arătau niciodată în public şi după această podoabă le recunoşteau rangul şi celelalte femei" K

Din nefericire, ni s'au păstrat în izvoare doar foarte puţine observaţii şi menţiuni asemănătoare cu privire la Mongolii din această epocă. Totuşi, cele arătate sunt suficiente pentru a dovedi că arta poporului turco-mongol – care alcătuia în secolele XIII-XIV populaţia nomadă a Deşt-i Kîpciakului – constituia una din manifestările bogate ale vieţii sale spirituale.

Pe un plan cu totul diferit, s'a desvoltat însă civilizaţia în oraşe. De bună seamă că nu este posibil a se stabili o unitate în desvoltarea culturală a tuturor oraşelor Hoardei de Aur, deoarece deosebirile de tradiţie şi cultură între diferitele regiuni bogate ale Hoardei de Aur – ca, de pildă, Crimeia şi Horezmul – erau prea mari. Dacă cea dintâi întreţine relaţii culturale străvechi cu Bizanţul, cu Asia Mică, Siria şi Egiptul, cel de al doilea are legături nu mai puţin vechi cu Persja, Ma vara an-Nahr şi hina, fără a mai vorbi:de vechimea considerabilă a culturii sale proprii. Totuşi, oricât de importante ar fi fost aceste regiuni bogate, nici Crimeia şi nici Horezmul nu ne redau aspectul culturii Hoardei de Aur. frebue să-1 căutăm în primul rând ta oraşele din regiunea cursului inferior al Volgii, acolo unde se găseau Sarai-Batu şi Siarai-Berke, precum şi alte aşezări. Cultura şi arta acestor centre s'au format datorită dezvoltării intensei vieţi politice din secolul al XHI-lea, desvoltare în care regiunea Horezmului – şi în special în capitala ei, Urghenci – a jucat un mare rol.

„Un studiu atent asupra monumentelor culturii imateriale şi artei găsite datorită săpăturilor lui Tereşcenco în ruinile oraşului Sarai-Berke, ca şi asupra materialului arheologic dela Urghenci, împreună cu studiul datelor izvoarelor

scrise, ne duc la concluzia că arta din oraşele Hoardei de Aur – şi în primul rând cea a capitalelor – s'a desvoltat prin participarea directă a forţelor culturale ale Urghenciului. Intr'adevăr, la Sarai-Berke au (lucrat meşteşugari din Caucaz (în special Armeni, fapt care rezultă din anumite inscripţii), din Egipt, Bizanţ şi din Rusia feudală, dar caracterul civilizaţiei urbane a fost determinat în primele timpuri de învăţaţii, artiştii, arhitecţii şi meşteşugarii din Urghenci.

Am mai tratat în două rânduri această chestiune; prima oară în lucrarea „Cu privire la problema originii producţiei meşteşugăreşti din Sarai-Berke", iar a doua oară în lucrarea „Sarai-Berke, capitala Hoardei de Aur". In aceste lucrări, am insistat i Plano C a r p i n i şi G u i I I a u m e de Rtib pas? 6.

ro u c k, op. cit., Particularităţile vieţii culturale a Hoardei de Aur în mod deosebit asupra faptului că în izvoare se amintesc neîncetat o serie de reprezentanţi ai civilizaţiei din Horezm, care au participat efectiv la formarea şi (închegarea vieţii.culturale a Hoardei de Aur.

În diferitele izvoare arabe de provenienţă egipteană (cum sunt an-Nuveiri, al-Mufaddal, as-Safadi, Ibn Dukmak, al-Mak-rizi), este foarte des pomenit numele lui Ala ad-Din Aidogdi al Horezmi, care, deşi era ambasador al sultanului Egiptului la curtea lui Uzbek-han, era totuşi în strânsă legătură cu colonia horezmică din Sarai-Berke. El a contribuit pe toate căile, nu numai la stabiiirea relaţiilor diplomatice dintre Egipt şi Hoarda de Aur, ci şi la stabilirea unor legături de rudenie între Uzbek-han şi,al-Malik an-Nasir, prin căsătoria acestuia din urmă cu una din cele mai de seamă principese ale Hoardei de Aur.

Pe vremea lui Uzbek-han, era foarte mult venerat la Sarai-Berke kanaka seihului Noman ad-Din al-Horezmi. Ibn Battuta ne relatează2 că Uzbek-han a fost adeseori oaspete l^această kanaka, unde îşi petrecea timpul în fiecare Vineri, îi^ discuţii cu seinul. Noman ad-Din lucrase mai înainte ca mai mare peste medicii dela bolniţa din Horezm [Urghenci], dar fusese mutat la Sărai pe vremea lui Tohta-han 3. Al-Birzali, unul din contemporanii săi, spunea despre acest medic, că „a studiat logica, dialectica şi medicina", că era un om de o cultură excepţională, că fusese în multe ţări şi întâlnise oameni de seamă. Este destui de interesant şi faptul că Muhammed Hodja al-Horezmi a fost emir la Azov (Azac-Tana) în răstimpul dintre anii 1330-1340, adică pe vremea lui Uzbek-han 4. Cei din Horezm au lucrat în capitalele Hoardei de Aur în cele mai variate domenii ale culturii. Totuşi, printre ei au predominat meşteşugarii. Un studiu comparativ al monumentelor arhitectonice din Sarai-Berke, şi Sia-rai-Batu pe de o parte, şi din Urghenci, pe de altă parte, studiu

1 V. G. Ti esenha use n, op. cit., voi. I, pag. 146, (textul arab), pag. 168 (traducerea rusă); pag. 186 (textul arab), pag. 198 (traducerea rusă); pag. 271 (textul arab), pag. 271 (traducerea rusă); pag. 317 (textul arab), pag. 324 (traducerea rusă); pag. 319 (textul arab), pag. 326 (traducerea rusă); pag. 425 (textul arab), pag. 437 (traducerea rusă); —. A. I a c u b o vs c h i, K Bonpocy o npoHcxojK^eHHH peMecjieHHOH npoMbimjieHHocTH Capaa BepKe. fCu privire la problema originii producţiei meşteşugăreşti din SaraiBerke j, pag. 24.

2 I b n Battuta, în ed. Defremery, voi. II, pag. 449.

3 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 173 (textul arab), pag. 175 („traducerea rusă); deasemenea pag. 493 (textul arab), pag. 523-524 (traducerea rusă).

4 Ibn Battuta. ed. Defremery, voi. II, pag. 368.

Întemeiat numai pe materialul de teracote smălţuite decorative [căci nu s'a păstrat nimic din arhitectura oraşului Sarai-Berke afară de fundaţii], rae-a format convingerea că meşteşugarii din Horezm au repetat cu o măestrie care le era proprie bogatele şi multicolorele faianţe ate mozaicurilor care împodobesc până în ziua de astăzi minunata clădire a mauzoleului lui Tiirabek-hatun din Cunea-Urghenci *.

De altfel, meşteşugarii din Horezm nu s'au mulţumit să copieze, ci au şi creat adevărate şcoli în noul lor loc de activitate. Colecţia bogată de teracote smălţuite din Sarai-Berke, care împodobea cele mai variate clădiri din secolele XIII-XIV, ne îndreptăţesc să susţinem că avem de a face cu produsele unei arte feudale musulmane tipice. Generalizarea motivelor vegetale, combinate cu împletituri geometrice şi cu inscripţii arabe, executate în scop decorativ, jocul culorilor smalţului (albastru, turcoaz, alb, verde, galben) în combinaţie cu culoarea roşie atât de earae-teristicş”pentru Urghenci, (culoarea' angobului) – toate acestea au fost transplantate în regiunea Volgii împreună cu formele obişnuite ale arhitecturii oraşelor din Asia Centrală şi Iran.

Acelaş;lucru îl observăm şi la celelalte arte aplicate, în special la ceramica smălţuită. O privire fugară asupra colecţiei bogate în acest domeniu a Muzeului de Stat Ermitaj este suficientă pentru a ne convinge cât de variată era această artă în Hoarda de Aur, an special ta oraşele din regiunea cursului inferior al Volgii. In lucrarea amintită „Cu privire la problema originii producţiei meşteşugăreşti din Sarai-Berke” (pag. 28-48), se analizează diferitele categorii ale ceramicei smălţuite din Sărai şi se rezolvă problema rolului meşteşugarilor din Horezm la crearea ei.

Intr'adevăr, această ceramică reproduce aproape identic operele meşteşugarilor olari din Urghenci. Aici se pot vedea aceleaşi culori, aceleaşi motive de ornamentaţie – de preferinţă vegetale (cu toate că se întâlnesc şi imagini de animale, păsări şi chiar oameni) – aceleaşi inscripţii arabe, aceeaşi îmbinare a caracterelor şi aceeaşi tehnică ca şi la vasele din Urghenci. Totuşi, găsim printre rămăşiţele artei din Hoarda de Aur numeroase obiecte care ne amintesc de produsele minunate ale meşteşugarilor din Egiptul sultanilor mameluci.

Ara văzut ce mulţime nenumărată de daruri trimiteau -sultanii Egiptului hanilor Hoardei de Aur: pe listele de daruri sunt

1 A. I. I a c u b o v s c h i, Pa3BajntHbi ypreima. [Ruinele dela Urghenci], pag. 48 urm.

Particularităţile vieţii culturale a Hoardei de Aur menţionaţi şi acei meşteşugari care au adus tehnica lor în noul ţinut, importând împreună cu produsele artistice şi elementele unei concepţii artistice care s'a încetăţenit cu

uşurinţă în mediul orăşenesc. Printre obiectele importate din Egipt, există, în colecţia amintită a Muzeului Ermitaj, un sfeşnic foarte frumos de marmură – cu o inscripţie în care se arată că acest obiect provine din Egipt – fragmente ale unor minunate miniaturi cu inscripţii, lămpi de sticlă colorată, precum şi alte obiecte. Destul de interesante sunt şi obiectele importate din China. In colecţia dela Ermitaj, se află un caftan de mătase chinezească cu desene, care a fost găsit la Uvek ('în faţa Saratovului), un număr mare de oglinzi de bronz cu ornamente, etc.

Ştim că, împreună cu mărfurile, veneau cu caravanele şi meşteşugari -oare se stabileau acolo şi continuau aici meşteşugul pe care-1 cunoşteau. Observăm un fenomen similar şi la fabricarea oglinzilor de bronz. Studierea lor atentă arată că dacă la început ele au fost importate din China, în perioada înfloririi vieţii economice şi culturale ele au fost confecţionate pe loc, în cele două Saraiuri şi în alte oraşe.

Privit în timp, rolul politic al Hoardei de Aur n'a fost de lungă durată; ca stat independent, Hoarda de Aur nu se menţine mai mult de două secole şi un sfert, dar acest răstimp a fost suficient pentru ca toate acele influenţe care au determinat înflorirea vieţii culturale a oraşelor din regiunea cursului inferior al Volgii să se transforme într'o componentă principală a acelei arte proprii regiunii Volgii care aparţinea Hoardei de Aur, artă care a avut în perioada ei de înflorire meşteşugarii, artiştii şi şcolile ei proprii. Toate operele acestei arte poartă imprimată pe ele pecetea concepţiilor feudale musulmane. Mai mult decât atât, ea slujea prin esenţa ei numai straturilor superioare ale societăţii din oraşele Hoardei de Aur, adică nobililor legaţi într'un fel sau altul de neguţătorii din oraşe precum şi intelectualităţii de aici şi straturile de sus ale meşteşugarilor.

Massa poporului dela sate şi din stepe avea legături slabe cu această artă. In ceeace priveşte meşteşugarii din oraşe, aceştia ni se prezintă mai mult ca participanţi ai procesului de creaţie artistică, decât ca beneficiari. Urmărirea legăturii dintre populaţia rurală din regiunea Volgii şi nomazi, pe de o parte, şi această artă, pe de altă parte se poate face cel mai bine pe baza cercetării ceramicei din Sarai-Berke. Ceramica smălţuită de aici nu are nimic comun, nici în privinţa tehnicii şi nici în privinţa formei, cu ceramica nesmălţuită, care s'a păstrat într'o

— Hoarda de Aur şi decăderea ei cantitate atât de mare în ruinele dela Sarai-Berke. Neavând nimic comun cu ceramica smălţuită, ea nu se aseamănă de loc nici cu ceramica nesmălţuită din Urghenci şi din alte oraşe ale Asiei Centrale. In schimb, ea este foarte asemănătoare cu ceramica nesmălţuită din aşezările din regiunea cursului inferior al Donului şi Caucazului de Nord. Această ceramică a existat acolo cu mult înainte de venirea Mongolilor şi de formarea Hoardei de Aur. Ea n'a dispărut în perioada existenţei acesteia ci a continuat să trăiască, având o răspândire largă mai ales în mediul ţărănesc şi în sânul părţii celei mai sărace a populaţiei orăşeneşti.

Cea mai veche scriere din Hoarda de Aur datează dela începutul secolului al XIV-lea şi este un minunat manuscris pe coajă de mesteacăn. In prezent, el se găseşte în Secţia de Orientalistică dela Ermitaj, în sala „Sarai-Berke, capitala Hoardei de Aur”. Manuscrisul pe coajă de mesteacăn a fost găsit din întâmplare la săparea unei gropi pentru păstrarea furajelor din apropiere de satul Podgornoe, pe malul stâng al Volgii în faţa Uvekului; aici s'a dat, în anul 1930, peste un mormânt de pe vremea Hoardei de Aur, în care s'a găsit printre alte obiecte şi acest manuscris. Scris în limba mongolă cu alfabetul uigur, acest manuscris conţine, în forma de versuri, un dialog între o mamă şi fiul ei, pe care-1 duce la slujbă la stăpân. Mama îl linişteşte pe fiu şi-l sfătueşte să nu se întristeze. Fiul îi răspunde că nu vrea să meargă la slujba cea grea şi că se simte atras de stepele natale, de familie şi de prieteni.

În procesul de creare a limbii literare şi a culturii literare a Hoardei de Aur un rol important 1-a jucat tot Horezmul. O serie întreagă de opere artistice, provenite dela Hoarda de Aur, arată prin limba lor o legătură directă cu elementele lingvistice din Ho-rezm şi din oraşele de pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria, adică din teritoriul Hoardei Albe (Ak-Orda).

În Horezm, trăiau şi Turkmeni şi Cumani pe lângă populaţia băştinaşă oare era pe atunci în întregime turcizată în ceeace priveşte limba. Cât despre oraşele Hoardei Albe, aici se vorbea chiar şi în oraşe (cu excepţia elementelor străine) numai limba turcă, în care predominau elementele limbii cumane. Amândouă regiunile amintite mai sus (Horezmul şi oraşele de pe cursul inferior al fluviului Sîr-Daria) au influenţat -fără încetare nu numai asupra limbii vorbite, ci şi asupra scrisului Hoardei de Aur, aflat încă în stadiul de formare, şi în special asupra literaturii artis-iice. In oraşele din regiunea Volgii – în special în cele două

Saraiuri – s'a depus în această privinţă o activitate considerabilă, fără a mai vorbi de faptul că a existat acolo şi un centru însemnat al gândirii religioase musulmane. Izvoarele scrise din secolele XIII-XV (şi în primul rând cele în limba arabă) menţionează un număr considerabil -de nume celebre ale unor persoane care au lucrat atât într'un domeniu, cât şi în celălalt. Toate acestea se află însă în afara domeniului nostru de studiu şi deci şi dincolo de limitele cărţii de faţă.

n<

PARTEA A DOUA

HOARDA DE AUR ŞI RUSIA

Tătarii nu s'au asemănat deloc cu Maurii. Cucerind Rusia, ei nu i-au dăruit nici algebra şi nici pe Aristotel.

A. s. puşchin

CAPITOLUL I

SITUAŢIA DIN RUSIA IN PREAJMA CUCERIRII TĂTARE

Spre sfârşitul secolului al XH-lea, statul chievean se des-membrase definitiv... Pe teritoriul său uriaş, se formaseră mai multe cnezate feudale de

sine stătătoare, care se împărţea fiecare în mai multe părţi mici nu prea strâns legate între ele şi cu centre politice deosebite.

Necontenitele şi inevitabilele războaie feudale – care au ruinat în special pe cultivatorii de pământ şi pe târgoveţi – au făcut ca existenţa politică a acestor formaţiuni izolate să fie extrem de nestabilă.

Lipsindu-le posibilitatea de a-şi apăra independenţa în faţa atacurilor vecinilor, regiuni întregi care până de curând făcuseră parte din statul chievean căzură pradă.unor formaţiuni feudale străine mai puternice.

În cursul veacurilor, Ungaria şi Polonia la Vest, Ordinul cavalerilor livonieni *, Ordinul cavalerilor teutoni şi Lituania la Nord-Vest şi Cumanii la Sud-Est schimbaseră de curând graniţele statului chievean, atrăgând în sfera lor politică teritorii întinse, stăpânite de Chiev în secolele X-XI.

E vorba de cnezatele de Halici, de Volhinia şi de Smolensc, care au căzut pe rând jertfă atacurilor date de Unguri, Polonezi şi Lituanieni, apoi de cnezatul de Poloţc, care a căzut pradă cavalerilor teutoni şi de cnezatul de Tmutorocan, care a fost ocupat de Cumani.

Viaţa în regiunile dela Marea Neagră şi dela Marea de Azov, regiuni pentru care se luptase cu atâta energie Chievul în perioada măreţiei sale, capătă trăsături politice noi şi intră într'un

* Ordinul cavalerilor livonieni a fost întemeiat în regiunea Golfului Riga la sfârşitul secolului al XH-Iea din îndemnul lui Albert, episcopul de. Riga – N. R.

nou făgaş politic. Posesiunile Chievului din regiunea Mării Negre şi în special din Crimeia sunt acum înglobate în întregime în posesiunile cumane (Deşt-i Kîpciak).

Autorului „Cântecului despre oastea lui Igor” nu-i rămăsese decât să jelească trecutul nu prea depărtat şi să constate că regiunile Mării Negre şi ale Mării de Azov erau pentru cnejii ruşi „ţări necunoscute”.

Ţipă Div * din vârf de codru, strigă să-1 audă de departe ţări necunoscute
Volga şi Pomoria * malurile Sulei *
Surojul, Corsunul * şi, idole, tu din Tmutorocan+* *! '

Cnezatele, aşezate în centrul fostului stat al Chievului – ca şi cele situate în partea sa nordică şi nord-estică – au continuat să ducă o viaţă politică de sine stătătoare, însă în aceleaşi condiţii de izolare şi de lupte neîncetate.

Pe vremea aceea, Chievul nu se mai asemăna cu cel de odinioară, care rivaliza cu Constantinopolul. Vladimir Monomahul (1113-1125) a reuşit să oprească pentru un timp relativ scurt procesul de descompunere a statului care începuse. Nu trebue să uităm că, deşi Vladimir Monomahul datora stăpânirea Chievului păturii conducătoare, desorientate în urma revoltei din anul 1113, totuşi candidatura sa a fost acceptată de massefe locuito-

* Div – un fel de pasăre cobitoare sau un duh rău, prevestitor de nenorociri – N. R.

* Pomoria e regiunea de pe ţărmul mării – N. R.

* Sula e un afluent de pe partea stângă a Niprului. El trecea prin cnezatul de Pereiaslavl, formând graniţa eu stepa cumană – N. R. * Surojul şi Corsunul

erau două oraşe din Crimeia – N. R. * Tmuiorocan e un oraş din peninsula Taman, care împreună cu ţinutul dimprejur a constituit, în secolul al Xl-lea, un cnezat ce depindea de Cerni-gov. Aici existau nişte statui în formă de stâlpi uriaşi, care s'au păstrat în peninsula Taman până în secolul al XVIII-lea.

— Cântec despre oastea lui Igor, fiul lui Sveatoslav, nepotul lui Oleg, traducere din vechea rusă, cu introducere şi comentarii de Mihai Beniuc, ediţia Ii-a (Buc.) Editura Cartea Rusă 1953, pag. 21-22 – N. R.

1 Golubovschi explică astfel pasajul din „Cântec despre oastea lui Igor": „Aceste cuvinte se referă la tot ce pierduseră Slavii prin venirea nomazilor în stepele sudice" (P. Golubovschi, HcTopHH CeBepcKoft 3eMJiH {istoria regiunilor nordice], Chiev, 1881, pag. 6).

Situaţia din Rusia în preajma cuceririi tătare rilor din Chiev, în special după acele măsuri pe care Monomahul a fost silit să le ia sub presiunea poporului revoltat.

Mstislav (1125-1132), fiul lui Vladimir Monomahul, a mai ţinut încă cu energie puterea în mâinile sale, dar numai asupra unei părţi din fostul stat chievean.

Mstislav domnea peste Chiev, Novgorod şi Smolensc, aşezând în aceste oraşe pe fiii săi şi încredinţând celelalte oraşe fraţilor săi care ascultau de el. Mstislav a izbutit chiar să reali-pească Poloţcul la statul chievean, aşezând şi acolo pe unul din fiii săi.

Totuşi o parte însemnată din fostul stat chievean nu mai recunoştea puterea lui Mstislav.

După moartea lui Mstislav (în anul 1132), stăpânirea sa începu să se descompună. Acelaş proces se va desfăşura paralel şi în alte părţi ale fostului stat chievean.

Fiii şi nepoţii lui Sviatoslav de Cernigov au pornit între ei lupte crâncene pentru a dobândi independenţa politică a cnezatelor lor; în urma acestor lupte, s'au desprins cnezatele de Cernigov şi Murom-Riazan, acesta din urmă desfăcându-se la rândul său între anii 1160-1170 în cnezatele de Muram şi Riazan.

Neatârnarea cnezatului de Halici s'a consolidat considerabil.

Deşi Chievul nu se mai asemăna deloc cu cel de până mai de curând, acesta continua totuşi să fie principalul obiectiv al ambiţiei cnejilor ruşi.

În lupta pentru Chiev s'a remarcat mai cu seamă Iziaslav, energicul fiu al lui Mstislav, aliat cu Ungurii şi Polonezii, precum şi Iurie Vladimirovici Dolgoruchi, ce se aliase cu Vladimir Volo-darevici, cneazul de Halici, şi cu Cumanii. După lupte îndelungate şi crâncene, Iurie Dolgoruchi a izbutit în sfârşit să ocupe Chievul, dar numai pentru puţin timp: trei ani după luarea Chie-vului, el a murit acolo (în 1157).

Lupta dintre cnezate (aşa numitele,usobiţe") continua. La această luptă, participă acum oameni noi, dar aspectul general s'a schimbat doar foarte puţin. Relaţiile reciproce dintre cneji se complicară şi mai mult.

Iată în ce împrejurări au reuşit Cumanii să se consolideze în dauna vecinilor lor dela Nord-Vest.

Cneazul de Chiev, Mstislav Iziaslavici, a făcut o încercare de a ridica prestigiul Chievului ce se afla în declin: în anul 1168, el a propus fraţilor săi „să le fie milă de pământul rusesc” şi să pornească împotriva Cumanilor, care „duc pe ţărani în fiecare'an în părţile lor” (adică iau din Rusia un număr consideHoarda de Aur şi decăderea ei rabil de captivi) şi au tăiat Drumul la Greci şi Drumul sării * şi Drumul Zaloznî*. >. Expediţia cnejilor ruşi a fost încununată de succes, dar acest succes n'a putut să schimbe cursul evenimentelor şi să evite înteţirea procesului de desmembrare a cnezatelor ruse şi de consolidare a statului cuman de Sud-Est2.

Statul chievean din secolele IX-XI – ca oricare alt stat feudal de altfel – a fost şi el lipsit de stabilitate, cu atât mai mult cu cât era alcătuit din ţinuturi foarte deosebite sub raportul culturii şi componenţei lor etnice; fiecare din aceste teritoriii componente, rămase izolate în urma descompunerii statului, a continuat să ducă o viaţă şi mai deosebită, urmărind ţeluri proprii şi realizându-le prin mijloace proprii.

Ba mai mult decât atât: însăşi destrămarea acestui stat a fost pricinuită de faptul că în diferitele sale părţi se iveau din ce în ce mai limpede şi mai pronunţat germenii unei vieţi noi, care cereau pentru desvoltarea lor condiţii politice noi.

Novgorodul, de pildă, cu boierimea sa puternică, care pusese mâna, în prima jumătate a secolului al XH-lea, pe întreaga putere politică s'a transformat într'o republică aristocratică şi aceasta nu din cauza deslipirii de statul chievean, ci din cauză că acolo apăruseră forţe capabile să-i asigure o existenţă independentă de Chiev.

Prin urmare, nu este de mirare că întâlnim în secolele XII- XIII pe teritoriul statului chievean noi centre politice cu particularităţile lor specifice <în ceeace priveşte viaţa economică şi raporturile dintre clase. Intr'iin studiu sumar, cum este cel de faţă, nu avem însă posibilitatea de a prezenta toate particularităţile din istoria fiecărei formaţiuni politice, chiar numai a celor mai mari.

Totuşi, pentru înţelegerea evenimentelor ulterioare legate de întinderea stăpânirii Tătarilor în Europa, este absolut necesar să ţinem seamă de toate aceste particularităţi din viaţa cnezatelor ruse.

Deaceea, pentru a ilustra situaţia Rusiei din acea vreme vom analiza doar trei dintre unităţile cele mai însemnate care

* Drumul spre Crimeia ~ N. R.

* Drumul care ducea la Dunăre – N. R.

1 HnaTbeBCKan jieToimcb [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. IpatieJ, pag. 368. Data din letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie – anul 1170 – este considerată ca fiind neexactă.

2 Idem, pag. 11, urm.

Situaţia din Rusia In preajma cuceririi tătare iii prezintă particularităţile sociaie şi politice cele mai caracteristice: cnezatul de Vladimir şi Suzdal, Republica Novgorodului şi ţara Haliciului şi a Volhiniei.

Cnezatul de Vladimir şi Suzdal

N'a fost deloc întâmplător faptul că un fiu al cnezatului de Chiev, Monomahul – şi anume Andrei Iurievici Bogoliubschi – n'a vrut să mai rămână aici şi s'a dus împotriva voinţei tatălui său în Nord-Est, în ţara Rostovului şi a Suzdalului, în noul oraş Vladimir de pe Cliazma.

Aici, la Nord-Est – şi în special în oraşele noi – se des-voltaseră într'un mod deosebit acele elemente care tindeau la întărirea puterii cneazului şi care protestau împotriva nesfârşitelor lupte feudale şi împotriva vechii aristocraţii. Putem constata aceste manifestări în cnezatul de Vladimir şi Suzdal pe vremea domniei lui Andrei Bogoliubschi.

Regiunea Rostovului şi a Suzdalului, aşezată pe căi fluviale lesnicioase, legată direct la Nord-Vest cu Novgorodul – fereastra spre Europa pe vremea aceea – la Est cu hanatul de Bulgar şi având în acelaş timp toate posibilităţile de a intra în legături cu Sudul şi cu Sud-Estul prin reţeaua fluvială (bazinul Volgii şi al Donului), se găsea prin urmare în condiţii foarte prielnice de desvoltare. Ţinutul acesta a început să se desvolte intens datorită schimbărilor care au avut loc în secolele XII-XIII în situaţia eco nomică a Europei occidentale şi meridionale, fapt care a avut repercusiuni atât de păgubitoare asupra regiunii Niprului. E vorba de deplasarea căilor de comerţ determinate de cruciate; aceste căi ocoleau Chievul, aşa încât vechiul centru comercial a ajuns într'o „criză, comercială”. In acelaş timp, aceste noi drumuri comerciale precum şi noile schimburi petrecute în comerţ au produs o înviorare considerabilă a oraşelor italiene, franceze şi germane. Iar această înviorare a dat la rândul ei un impuls puternic propăşirii Novgorodului şi a ridicat importanţa Cfrimeii, transformând-o într'o bază a comerţului genovez cu Europa Răsăriteană şi în special cu regiunea Rostovului şi a Suzdalului.

Propăşirea economică a acestui ţinut s'a manifestat prin desvoltarea unor oraşe noi, care se deosebeau radical, prin structura lor socială, de oraşele vechi. In oraşele noi, s'au desvo'ltat intens meşteşugurile şi negoţul. Atitudinea vechii boierimi din

Hoarda de Aur şi decăderea

Rostov faţă de noul oraş Vladimir este deosebit de caracteristică. Boierii nu puteau să privească cu indiferenţă desvoltarea unui oraş nou în care vedeau o forţă ce le era ostilă. Cuvintele adresate oraşului Vladimir sunt pline de dispreţ faţă de meşteşugari: „Cetatea Vladimirului nu este de sine stătătoare, ci este un cartier mărginaş al nostru şi acolo trăiesc iobagii şi robii. noştri, pietrarii şi tâmplarii şi fierarii” '.

Totuşi boierii din Rostov nu puteau să nu observe desvoltarea noului oraş şi gradul lor de nelinişte arată fără îndoială gravitatea pericolului. Lupta dintre oraşele „vechi” şi cele „noi” din acest ţinut a fost demult observată de istoricii noştri, între alţii de S. M. Soloviov2. Astăzi se mai observă deosebirea

dintre sistemul de construire a oraşelor „vechi” şi „noi”: aşa, de pildă, dacă vechiul oraş Suzdal ocupă o suprafaţă restrânsă, un cremlin * înconjurat de ziduri în jurul căruia se află aşezarea neîntărită, în schimb oraşul „nou” Vladimir nu are numai crem-linul înconjurat de ziduri, ci şi întreaga aşezare orăşenească.3 De bună seamă că deosebirile dintre construirea oraşelor se explică prin diferenţa raporturilor sociale din aceste oraşe.

După ce Andrei s'a mutat definitiv din Sud în Nord, el a căutat să facă tot posibilul pentru ca oraşul său Vladimir – acest oraş al pietrarilor şi al dulgherilor – să poată s'o ia înaintea Rostovului boierilor. In ceeace-l priveşte însă pe Andrei personal, lupta cu vechea boierime s'a terminat într'un mod trist, căci a fost ucis de un grup de boieri; în fruntea acestui grup, se aflau boierii Cucicovici, cărora Iurie, tatăl lui Andrei, le luase Moscova.

Dar moartea lui Andrei n'a pus capăt acestei lupte. Ea s'a desfăşurat mai departe. In locul cneazului Andrei, boierii au căutat să aleagă pe cnejii dţn Riazan şi anume pe Mstislav şi laropolc Rostislavici. Ei erau convinşi că aceşti cneji vor apăra şi în viitor interesele lor cu tot atâta energie cum le susţinuse până atunci la Riazan.

jieTonHCb [Letopiseţul lui Nicon], sub anul 1177.

2 S. M. Soloviov, HcTopiis PocetfH [Istoria Rusiei], Editura „Folosul obştesc”, voi. I, pag. 498 şi urm.

* Cremlinul era fortăreaţa din interiorul vechilor oraşe ruseşti.

— N. R.

3 N. N. Voronin, K Bonpocy 06 apxeanorniecKOM H3yneHHH noc&neHMH 3noxn (|)eoaajiH3Ma. [Cu privire la problema studiului arheologic al aşezărilor din epoca feudalismului], în „Probleme din istoria societăţii precapitaliste”, nr. 5, 1934, pag. 102.

Oraşul Vladimir a făcut totuşi o încercare neizbutită de a numi pe fraţii lui Andrei, şi anume pe Mihail şi Vsevolod; dar aceştia trebuiră să părăsească ţinutul Vladimirului şi să plece în exil.

Mstislav şi Iaropolc Rostislavici, care fuseseră impuşi de boieri, şi-au dat în curând pe faţă adevăratele lor intenţii. Oraşul Vladimir a avut de suferit mai mult decât oricare alte oraşe din cauza abuzurilor lor de putere. Aici ei n'au cruţat pe nimeni şi nimic. Mai întâi, au prădat catedrala din Vladimir, pentru împodobirea căreia Andrei cheltuise sume enorme. Obiectele de valoare de aici fură trimise la ei acasă, la Riazan.

Toate acestea au dus la o revoltă a locuitorilor din Vladimir şi la rechemarea lui Mihail şi Vsevolod, care se întoarseră la Vladimir cu oaste. Mihail muri însă curând după aceea şi puterea se concentra îm mâna lui Vsevolod.

Boierimea din Rostov şi Suzdal făcu din nou o încercare de a numi pe Mstislav Rostislavici, dar acest „erou” suferi o grea înfrângere dela locuitorii din Vladimir şi fugi la el acasă, la Riazan, de unde a mai încercat să dea o lovitură Vladimirului dinspre Sud, dar fără nici un rezultat.

Victoria rămase astfel de partea lui Vsevolod. El dădu ordin să fie confiscate satele boiereşti, dând în felul acesta o nouă lovitură duşmanului său; după această măsură a urmat o incursiune încununată de succes »a lui Vsevolod împotriva Riazanului, care era aliatul boierimii din Rostov şi Suzdal.

Cneazul de Riazan, Gleb, precum şi o rudă a sa, cneazul Mstislav, care se mândreau cu jafurile făcute la Vladimir pe vremea când fuseseră acolo cneji, au căzut prizonieri în mâinile lui Vsevolod. Totuşi Mstislav a reuşit să-şi recapete libertatea şi i s'a făcut, desigur nu întâmplător, o primire călduroasă la Novgorodul Mare: boierii de aici urmăreau cu atenţie evenimentele ce se desfăşurau în ţara Suzdalului şi nu-şi ascundeau simpatia faţă de boierimea din Rostov şi Suzdal.

Motivele politice care l-au călăuzit pe Vsevolodîn incursiunile sale împotriva Novgorodului – dându-i posibilitatea de a hotărî acolo ca la el acasă – sunt foarte clare.

Este vorba de acelaş Vsevolod „Cuib Mare” pe care-1 invocă în mod atât de plastic autorul „Cântecului despre oastea lui Igor”.

Mărite cneaze Vsevoîoade!

nu-ţi vine de departe nici prin gând să zbori, să străjueşti tronul de aur părintesc?

Tu doar, vâslind poţi trece Volga, iar Donul l-ai putea seca cu coifurile

Dacă ai fi aicea tu: pe o nogată * am lua o roabă, un rob pe o rezariă *, Căci tu arunci cu vii sereşire 1 peste uscat

— cu ai lui Gleb fii îndrăzneţi! *

Autorul,Cântecului” se plânge că Vsevolod nu este în Sud, căci el ar fi putut învinge uşor pe Cumani şi ar fi lichidat izolarea feudală a întregii Rusii şi „gâlcevile” dintre cneji2.

Epoca domniei lui Vsevolod (1176-1212) este o perioadă de înflorire în istoria ţinutului Vladimir. Pe vremea sa, hotarele acestui cnezat au fost lărgite foarte mult, în special spre răsărit: două expediţii împotriva hanatului Bulgar şi patru alte expediţii împotriva Mordvinilor i-au dat putinţa lui Vsevolod să înainteze până la Volga, iar fiul său, Iurie, s'a stabilit aici: în anul 1221, el a construit pe locul unei cetăţi distruse din regiunea Mordva oraşul Nijni, astăzi oraşul Gorchi.

Înaintarea de-a-lungul Volgii a fost oprită de cuceririle Mon-golo-Tătarilor. Regiunea Mordvei, pe jumătate pustiită de Ruşi, a

* Nogata este o monetă veche rusească, reprezentând a douăzecea parte dintr'o monetă de aur numită grivnă – N. R.

* Rezana este o veche monetă rusească, valorând a cincizecea parte dintr'o grivnă – N. R.

1 Aparate de aruncat la distanţă.

* Cântec despre oastea lui fgor, ţiul lui Svealoslav, nepotul lui Oleg, traducere din vechea rusă, cu introducere şi comentarii de Minai Beniuc, ed. Ii-a (Buc.) Editura Cartea Rusă 1953, pag.' 37 – N. R.

2 Autorul „Cântecului” a fost un inamic declarat al noului regim politic feudal. El găseşte cuvinte mustrătoare şi biciuitoare împotriva neînţelegerilor dintre cneji, care slăbeau Ţara rusească:

Pe atunci, pe vremile lui Oleg Goresiavici, răsărea şi se'ntindea gâlceava; îşi prăpădeau avutu'n certuri urmaşii lui Dajdbog; şi 'n uneltirile 'ntre cneji viaţa omenească se scurta.

Situaţia din Rusia în preajma cuceririi tătare căzut în anul 1239 în stăpânirea Mongolilor şi a fost înglobată la Hoarda de Aur. Aceeaşi soartă a avut-o şi hanatul de Bulgar. Vom vedea mai departe care a fost şi soarta cnezatului de Vla-dimir.

Acestea sunt trăsăturile cele mai de seamă ale desvoltării cnezatului de Vladimir şi Suzdal, cel mai puternic dintre cnezatele care au rezultat din descompunerea statului chievean. întărirea puterii cneazului a fost aici deosebit de mult favorizată de raportul dintre forţele sociale.

Elementele ostile vechii boierimi s'au aliat cu cneazul şi au dat astfel cnezatului de Vladimir noi şi întinse posibilităţi, a căror punere în practică i-a asigurat întâietatea faţă de celelate ţinuturi ruseşti.

Dar în ajunul venirii Tătarilor pe teritoriul lui şi acest cnezat s'a descompus în mai multe părţi.

Novgorodul Mare

O desvoltare cu totul diferită din punct de vedere social o putem observa în regiunea Novgorodului.

Cu toate că natura nu era prea prielnică aici pentru agricultură, ocupaţia principală a ţăranilor din Novgorod – ca şi

Pe-atunci arar se auzea glas de plugar pe ţarina rusească, doar corbii croncăneau adeseori, sfădindu-se pe leşuri, iar ciorile se îndemnau pe graiul lor, zburând la mortăciuni să se hrănească. S'a curmat şi lupta cnejilor contra păgânilor, căci frate către frate îmi grăia: „ăsta-i al meu şi ăsta-i tot al meu”. Au început să spună cnejii de ceeace e mic „ăsta e mare”, şi între dânşii se mâncau cu uneltiri; iar păgânul năpădea biruitor, de pretutindenea, în Ţara rusească.

[Cântec despre oastea lui Igor, fiul lui Sveatoslav, nepotul lui Oleg traducere din vechea rusă cu introducere şi comentarii de Mihai Beniuc, ediţia, Ii-a (Buc), Editura Cartea Rusă 1953, pag. 27-29 – N. R.].

din celelalte ţinuturi ruseşti – a fost cultura pământului. Totuşi acest agricultor a învăţat de timpuriu să extragă bogăţiile aflate în sânul pământului. Sarea din apele sărate procura venituri considerabile Novgorodeanului care se ocupa de exploatarea ei. Numeroasele râuri, pâraie şi lacuri, precum şi cele două mări (Marea Baltică şi Marea Albă) cu care se mărginea ţinutul Novgorodului dădeau din belşug peşte de bună calitate, grăsime de focă, colţi de morsă şi piele de focă. In pădurile care acopereau suprafeţe uriaşe trăiau diferite animale sălbatice care dădeau blănuri şi carne, iar albinele produceau miere şi ceară. Blănurile, atât de preţuite în ţară, dar mai cu seamă dincolo de hotare, nu-i îmbogăţeau pe acei care prindeau şi omorau animalele, ci pe acei care stăpâneau pădurile de vânătoare: blănurile erau luate ca obroc * sau ca

dare – deci prin constrângere – de către stăpânii de moşii, adică de boierii care reuşiseră să pună mâna pe cele mai bune pământuri ale vastei regiuni a Novgorodului.

La Novgorod, meşteşugurile s'au separat de timpuriu de economia agricolă. încă din timpurile cele mai vechi, 'locuitorii din Novgorod erau renumiţi ca buni olari şi dulgheri. Oraşul' cel mai important din acest ţinut, Novgorodul – care nu era însă şi oraşul cel mai vechi – a apărut aproape în aceleaşi condiţii ca şi Vladimirul de pe Cliazma. Acest oraş a reuşit s'o ia înaintea aşezării orăşeneşti de tip mai vechi Ladoga şi a câştigat: probabil prin aceleaşi mijloace oa şi Vladimirul. Două suburbii (din cele cinci) din Novgorod au păstrat amintirea originii meşteşugăreşti a acestui oraş. Suburbiile Gonciarnîi * şi Plotniţ-chi * fuseseră probabil nişte aşezări meşteşugăreşti, care au fost înglobate în noul oraş.

Pe teritoriul acestui cnezat au apărut apoi numeroase alte oraşe.

Avantajele excepţionale ale aşezării Novgorodului i-au creat de timpuriu condiţii favorabile pentru comerţ. Fluviile care vin dinspre răsărit (Msta), dinspre apus (Şelon) şi dinspre Sud (Lovat) se varsă în lacul Ilmen; la apus, trece pe aproape de Novgorod râul Luga, care leagă Novgorodul cu Marea Baltică cu care acest oraş mai are pe lângă aceasta şi o legătură directă prin Volhov, lacul Ladoga şi Neva.

* Obrocul e o dare în natură, mai târziu în bani, datorată stăpânului moşiei – N. R.

* A olarilor – N. R. * A dulgherilor – N. R

Situaţia din Rusia în preajma cuceririi tătare

Majoritatea râurilor mici care se varsă în Ilmen şi Volhov au servit şi servesc şi astăzi ca nişte admirabile căi de comunicaţie pentru populaţia din jur.

Să ne aruncăm o privire asupra Volhovului lângă Novgorod. Pe cenuşiul apelor sale, pânzele cele albe aruncau sclipiri de lumină. Numărul lor e considerabil. Sunt locuitorii din preajmă, care au pornit-o spre oraş. In zile de târg, sunt mai multe bărci pe apă decât căruţe în piaţă.

Cu începere din secolul tal Xl-lea, când prinde.a se înviora şi acel mare drum pe apă „dela Varegi la Greci”, Novgorodul începe să se desvolte foarte rapid. Acum nu numai meşteşugarii din împrejurimi îşi.aduceau produsele pentru vânzare. Din toate părţile întinsei regiuni încep să sosească aici blănuri, miere, ceară, seu, cânepă, smoală, potasă, catran şi alte produse. Toate neamurile se întâlneau în acest oraş atât de animat: Greci din Korsun * şi Constantîhopol, Arabi din îndepărtata Asie, Bulgari din părţile Camei, Scandinavi şi Fini, Slavi şi Evrei care veniseră aici din diferite ţări.

Pentru a cumpăra din Novgorod materiile prime de care aveau nevoie Europa şi Asia, neguţătorii din diferite colţuri ale Europei şi Asiei aduceau aici vopsele uscate, produse metalice, vin, dulciuri şi fructe.

Mărfurile soseau în convoaie neîntrerupte la Novgorod, iarna pe cai şi vara pe corăbii, răspândindu-se de aici în diferitele ţinuturi ruseşti şi străine.

Circulaţia în oraş era mare. Pe străzile pavate cu bârne, se transportau mărfurile spre locurile de depozitare (curtea germană, curtea gotică, * etc.). Nu este deci de mirare că Novgorodul a devenit un oraş bogat.

Dar cine s'a îmbogăţit aici mai mult?

Neguţătorii? Aceasta se înţelege dela sine. Totuşi acolo existau şi oameni mai bogaţi decât aceştia şi anume boierii diir Novgorod.

Neguţătorul putea să cumpere dela populaţie numai produsele de care era nevoie pe piaţă. Dar ţăranii, baza populaţiei ţinutului Novgorod, nu produceau nimic pentru vânzare şi dela ei nu se putea cumpăra mare lucru. Boierii însă, care dobândiseră încă din vechime întinderi considerabile de pământ locuite de ţărani slavi şi neslavi, aveau posibilitatea să constrângă pe supuşii lor să le procure blănuri, ţesături, cereale, pânză, seu,

* Colonie bizantină dela gurile Niprului – N. R.

* Case de negoţ ale negustorilor străini. Curtea gotică a fost clădită pentru neguţătorii din insula Gottland – N. R.

— carne, miere, ceară, etc. De voie, de nevoie, ţăranul trebuia să dea nu numai plusprodusul, dar adesea şi cele necesare pentru trai.

Când toate acestea nu erau suficiente, boierul îşi aduna ceata şi pornea împreună cu ea spre Nord şi spre Est, atacând acolo triburile băştinaşe care luau cunoştinţă în felul acesta pentru prima dată de existenţa Novgorodului şi a stăpânilor săi hrăpăreţi.

Spre sfârşitul secolului al Xl-lea, cetele 'boiereşti ajunseră până în Ural. Oamenii care fuseseră pe acolo stârniseră nu numai pofta locuitorilor din Novgorod, ci şi a celor din Sud (din Chiev) prin povestirile lor despre minunăţiile din acele ţări îndepărtate: acolo în părţile depărtate ale Ingrei, pogoară din cer nori din care ţâşnesc veveriţe şi cerbi mici, care se fac dintro-dată mari şi se răspândesc prin întregul ţinut, iar pe înălţimile Uralului trăiesc nişte oameni nemaipomeniţi, care dau blănuri în schimbul obiectelor de fier.

Toate aceste basme care aveau ca punct de plecare Novgorodul arată ce-i interesa mai mult decât orice pe locuitorii din acest oraş şi ce-i atrăgea spre Nord şi spre Est: blănurile, metalele şi colţii de morsă. Pentru dobândirea lor, boierii din Novgorod trimiteau cetele lor înarmate (aşa numiţii,uşcui-nichi”, dela „uşcui”, cum se numeau bărcile cu care se deplasau). Ei au ocupat toate ţinuturile noi şi bogate, dând astfel posibilitate stăpânilor lor să se îmbogăţească întruna.

În felul acesta s'au format la Novgorod două pături de bogătaşi – boierimea şi neguţătorii – predominând însă categoric puterea boierilor. Pe vremea aceea, boierimea nu era nicăieri mai puternică în Rusia decât la Novgorod. Acest fapt şi-a imprimat pecetea asupra întregii istorii a Novgorodului. Boierii se folosiră de puterea lor şi pe tărâm politic: sprijinindu-se pe massa târgoveţilor, ei au pus mâna pe putera şi au transformat Novgorodul într'o republică aristocratică. In perioada anilor J130-1140, Novgorodul a devenit o republică.

În această republică, boierii rezervară cneazului un loc mai mult decât modest. E firesc prin urmare ca numeroşi istorici să fi lăsat fără răspuns întrebarea: ce rost mai avea un cneaz, cu toată situaţia sa de neinvidiat, în acest cuib al boierimii?

Intr'adevăr, cneazul era aci îngrădit din toate părţile: el nu putea nici măcar să meargă la vânătoare unde voia, nu putea să-şi pască caii decât într'un loc dinainte stabilit, nu putea să facă rezerve de peşte pentru mai mult timp decât acolo unde

Situaţia din Rusia în preajma cuceririi tătare ii permitea vecea *, fiind nevoit să stabilească toate acestea şi alte amănunte de acelaş fel printr'un contract, pentru respectarea căruia cneazul trebuia să presteze jurământ. La Novgorod, cneazul a fost totdeauna un străin venit din altă parte, de obicei dintr'un ţinut învecinat, deoarece regiunea Novgorodului nu avea cnejii săi, aceştia fiind aduşi aici din afară. Dar cu ce scop?

La această întrebare nu e greu de răspuns.

Novgorodul era înconjurat de ţinuturi în fruntea cărora se aflau cneji şi reg:

Pentru apărarea intereselor sale vitale, Novgorodul era obligat să păstreze legături permanente şi strânse cu vecinii săi, iar aceştia din urmă, cu toţii – fără exagerare – erau în rivalitate şi se certau din pricina Novgorodului. Toţi considerau că era important de a, avea legături într'un fel sau într'altul cu acest oraş care era un centru comercial important pentru cnezatele lor proprii.

Acela dintre cneji care era mai puternic la un moment dat se străduia să îndepărteze dela Novgorod pe concurenţii săi, pentru a se putea folosi de acest oraş numai pentru el.

În anul 1148, cneazul de Chiev, Iziaslav Mstislavici, aduse următoarea învinuire lui Iurie Dolgoruchi, cneazul de Suzdal: „Acest unchi al meu, Ghiurghie din Rostov, face supărare Novgorodului meu; a luat dări dela locuitori şi le pricinueşte pa- gube pe drumuri, iar eu vreau să merg asupra lui şi să aranjez lucrurile fie prin bună înţelegere, fie cu război” '. Pe măsură ce slăbea puterea politică scad (însă şi şansele Chievului de a-şi întinde influenţa asupra Novgorodului şi cu toate acestea pretenţiile cnejilor din Chiev nu încetară.

Andrei Bogoliubschi, care domnea la Vladimir, susţinea cu tărie că va căuta să pună mâna pe Novgorod,cu binele sau cu răul”. El a intrat în conflict cu Chievul în primul rând din pricina Novgorodului. In anul 1169, a pornit împotriva Chievului pentru a pune capăt revendicărilor acestuia, iar în anul următor a organizat o expediţie împotriva Novgorodului pentru a-1 supune. La 8 Martie 1169, armatele lui Andrei cuceriră Chievul şi-i dădură prin aceasta o lovitură decisivă. In lupta care a avut loc la 25 Februarie 1170, locuitorii din Novgorod respinseră însă armatele Suzdalului şi îşi consolidară astfel independenţa.

Vecea e adunarea poporului – N. R-

1 HnaTbeBCKaa jieTonncb [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. lpatie]. Pag. 258.

I

Vsevolod „Cuib Mare”, cneazul de Vladimir şi urmaşul lui Andrei, a dus aceeaşi politică, însă într'un mod şi mai energic şi cu mai mult succes, păstrând cu gelozie Novgorodul numai pentru el. Bazându-se pe acea parte a boierimii din Novgorod care era legată prin interesele sale de Suzdal, el menţinu Ia Novgorod – în calitate de cneji – oameni puşi de el, înlocuin-du-i unul cu altul numai atunci când situaţia devenea insuportabilă pentru locuitorii de aici ce se aflau sub stăpânirea cneazului de Vladimir.

Trimiţând în anul 1206 pe Constantin, fiul său cel mai mare Ia Novgorod, Vsevolod a subliniat că cneazul cel mai în vârstă trebue să-fi aibă reşedinţa într'un oraş care are „întâietate” în întreaga ţară rusească, considerând Novgorodul ca fiind un astfel de oraş. „Mergi la cetatea ta – i-a spus Vsevolod lui Constantin, atunci când i-a dat crucea şi sabia ca semne ale puterii – şi-ţi ocroteşte oamenii împotriva neprietenilor”. Dar această ceremonie de învestitură mai are şi o altă latură tot atât de importantă pentru noi. Ea stabilea dependenţa vasalului de suzeran. Pe bună dreptate trebue să remarcăm şi aici tendinţa lui Vsevolod de a aduce regiunea Novgoro-dului într'o situaţie dependentă de el. Faptul acesta rezultă lămurit din comportarea ulterioară a lui Vsevolod şi Constantin.

O figură tipică din istoria Novgorodului din această epocă a fost boierul Dimitrie Miroşchinici, un protejat al lui Vsevolod. Fiind susţinut de acesta din urmă, Mirosea (tatăl lui Dimitrie) deveni posadnic * al Novgorodului. Vsevolod participase de altfel şi la numirea episcopului Mitrofan al Novgorodului. Dar nici forţele ostile lui Vsevolod nu dormeau.

După moartea lui Mirosea, vecea din Novgorod a ales ca posadnic – contrar aşteptării lui Vsevolod – pe Mihalca Ste-panovici, care era un duşman al lui Vsevolod şi nu pe Dimitrie, fiul lui Mirosea. Vsevolod a luat atunci măsuri energice: el trimise la Novgorod pe fiul său Constantin şi ceru destituirea lui Mihalca şi alegerea lui Dimitrie, recurgând în acest scop chiar la mijloace violente şi executând, de pildă, pe boierul Olexa Smîslovici fără încuviinţarea vecei din Novgorod.

Novgorodul se afla prins ca într'un cleşte de stăpânirea iui Vsevolod. Cu cât îşi impunea Vsevolod voinţa sa în acest oraş, cu atât mai mult el asigura vecea din Novgorod despre caracterul absolut al drepturilor ei suverane! După ce reuşise

* Posadnicul era dregătorul care conducea un oraş sau o regiune, fiind numit de cneaz sau ales de adunare – N. R.

Situaţia din Rusia în preajma cuceririi tătare în anul 1909 să determine trupele Novgorodului să ia parte la o expediţie a sa împotriva Riazanului – aliat cu Novgorodul – adică după ce a silit vecea din Novgorod să execute un program politic contrar intereselor acestui oraş, el a găsit de cuviinţă' să confirme vechile libertăţi ale Novgorodului: „Le-a dăruit slobozenie deplină şi

aşezărnintele vechilor cneji, aşa cum cereau ei şi i-a povăţuit: pe cine e bun, pe acela să-1 iubiţi, iar celor răi să le daţi osândă” '.

După campania împotriva Riazanului, Vsevoiod a adus cu el la Vladimir pe fiul său, cneazul Constantin al Novgorodului şi pe posadnicul Dimitrie, care fusese rănit în luptă. El n'a făcut aceasta din întâmplare, ci pentru că aflase probabil că la Novgorod se aşteptau evenimente grave şi anume o ciocnire serioasă cu partizanii lui Vsevoiod şi în primul rând cu cneazul Constantin şi cu posadnicul Dimitrie. Armatele Novgorodului s'au întors în oraş, dar n'au depus armele, iar soldaţii nu s'au răspândit paşnic pe la casele lor, ci s'au adunat la vece, care nu promitea de astă-dată nimic bun Suzdalului; la această adunare nu s'a vorbit mult. Lucrurile erau limpezi. Politica lui Mirosea şi a fiului său, care se sprijinea pe forţa Suzdalului, suferise un eşec. Duşmanii cneazului din Suzdal dobândiră o poziţie dominantă şi învinuiau acum pe sprijinitorii acestuia că ar fi trecut cu vederea interesele Novgorodului în folosul lui Vsevoiod: „Că tu [Miroşchinic] ai poruncit să se ia Novgorodenflor argintul şi să li se ceară duşegubini * (în text este trecut în mod greşit „găini”) iar neguţătorii să fie globiţi cu asprime -şi i-a: silit să facă podvezi pentru tine şi ai făcut şi alte rele”.

Furia poporului s'a deslănţuit în primul rând împotriva familiei lui Mirosea. Bogatele domenii ale lui Dimitrie şi Mirosea fură prădate şi arse, iar satele, oamenii şi bunurile lor mobiliare vândute. In felul acesta, s'a realizat o sumă mare care a fost împărţită participanţilor mişcării” din oraş, iar alţii au pus mâna în taină pe unele bunuri ale boierilor şi mulţi s'au îmbogăţit în felul acesta.

Hârtiile de valoare găsite la familia lui Mirosea ce nu puteau fi folosite de massa răsculaţilor au fost păstrate pentru a fi predate cneazului. Probabil că vecea îşi propusese să cheme pe p I jieTonucb [Letopiseţul I din Novgorod] pag. 191.

* Duşegubina (deşugubina, şugubina, adică „cel ce-şî pierde sufletul”) era o amendă care se percepea pentru moarte de om, adulter sau răpire de fată. Responsabilitatea având pe vremea aceea un caracter colectiv, plata Putea fi cerută nu numai dela cel vinovat, ci şi dela rudele lui sau dela cei din aceeaşi localitate.

— N. R.

un cneaz „în toată libertatea ei de voinţă”, deoarece cneazul Constantin al Novgorodului se afla acum la Vladimir, la tatăl său Vsevolod şi numai cu greu ar fi îndrăznit să se întoarcă în acel moment la Novgorod. Intr'adevăr, el nu s'a mai întors aici.

Pe posadnicul Dimitrie, care murise în urma rănilor şi fusese adus la Novgorod pentru î fi înmormântat lângă tatăl său în mănăstirea Sf. Iurie, locuitorii voiau să-Pjudece şi să-1 execute în public.

Vecea din Novgorod n'a avut totuşi destulă putere pentru a împiedica venirea celui de al doilea fiu al lui Vsevolod, Svia-toslav, şi a început tratativele cu acesta. Sviatoslav a promis de formă să nu impună posadnic pe nici un

candidat urît de popor; cu ştirea lui, se confiscară averile boierilor partizani ai familiei Mirosea şi ai cneazului Constantin. Sviatoslav a primit şi numeroase hârtii de valoare ale acestor boieri.

Dar o parte a vecei din Novgorod care era potrivnică Suz-dalului nu se mulţumea numai cu atât. Trebue să presupunem că încă de pe atunci se duceau în taină tratative cu un alt cneaz, Mstislav Mstislavici din Toropeţ, supranumit „cel îndrăzneţ".

Acesta a venit repede la Torjoc, 1-a ocupat, a arestat pe curtenii lui Sviatoslav Vsevolodovici şi pe posadnic şi a trimis vorbă la Novgorod: „Mă închin sfintei Sofia şi mormântului tatălui meu şi tuturor Novgorodienilor; am venit la voi auzind de silniciile pe care le suferiţi din partea cneazului, căci mi-e milă de ţara mea". Locuitorii din Novgorod au pus mâna imediat pe Sviatoslav Vsevolodovici şi l-a*u închis împreună cu toţi cei din jurul lui, iar Mstislav a pornit cu armata împotriva lui Vsevolod însuşi. Acesta din urmă a hotărît să nu dea o luptă deschisă şi a început tratative. Şi astfel Novgorodul a rămas din nou învingător.

Sub conducerea lui Mstislav; locuitorii1 din Novgorod împreună cu cei din Smolensc porniră o expediţie încununată de succes pentru a supune Chievul şi Cernigovul, iar după moartea lui Vsevolod (1212), ei au pătruns sub acelaş conducător în regiunea Rostovului şi a Suzdalului şi au dobândit o victorie hotă-rîtoare asupra locuitorilor din Suzdal şi din Rostov în bătălia dela râul Lipita (1216); ca urmare, s'au produs schimbări politice însemnate în întreaga regiune a Vladirnirului şi Suzdalului: Iurie, fiul lui Vsevolod, a fost silit să renunţe la oraşul Vladimir şi la întâietatea sa, iar în locul lui pe tronul Vladimirului a fost aşezat Constantin, aliatul lui Mstislav cel îndrăzneţ; Iurie a

Situaţia din Rusia în preajma cuceririi tătare trecut la Suzdal. După moartea lui Constantin, Iurie a ocupat însă din nou Vladimirul.

În felul acesta, importanţa cnezatului de VI a d im ir a scăzut şi s'a consolidat independenţa republicii aristocrate din Nov-gorod. Procesul de fărâmiţare a ţărilor ruseşti în cnezate izolate,a făcut prin urmare încă un pas înainte.

Ţara Haliciului şi a Volhiniei şi Chievul

În timp ce Novgorodul reuşise să slăbească la Nord puterea marelui cnezat al Vladimirului, se ridica la Sud cnezatul Haliciului şi al Volhiniei. Acest cnezat, format din unirea a două cnezate – cel al Haliciului şi cel al Volhiniei – a ajuns, la începutul secolului al XIII-lea o forţă politică de seamă, care îşi exercita influenţa nu numai în Sudul Rusiei, ci şi în statele situate la Sudul şi Vestul ei, adică Ungaria şi Polonia.

Cnezatul de Halici se întinsese mult la sfârşitul secolului' al XH-lea, în timpul domniei cneazului Iaroslav, pe care autorul, „Cântecului despre oastea lui Igor" îl numeşte „cel Inţelept". Numai despre doi cneji ruşi vorbeşte celebrul poet ca fiind cei: mai puternici ' despre Vsevolod „Cuib Mare" şi despre Iaroslav de Halici:

Tu, mult prea înţelepte Iaroslave, tu ce stăpâneşti peste Halici! sus mai stai pe tronul tău cel făurit din aur! Tu munţii ungureşti i-ai zăvorit cu oşti.le-ţi de fier, craiului tăindu-i drumul, Dunării zăgăzuindu-i porţile. Zvârlind prin nori bolovanii grei, statornicind judeţul tău până la Dunăre. De teama ta ştiu ţări îndepărtate, tu porţile Chievului descui, sultanii peste ţări îi săgetezi * din părintescul tron de aur.

* Iaroslav de Haliciu fusese invitat de împăratul Frederic Barbarossa să participe la cruciata a III-a – N. R.

, Săgetează, doamne, pe Conceac robul păgân, pentru Ţara cea rusească, pentru rănile lui Igor, aprigul fecior din Sveatoslav! *

Acelaş poet aminteşte şi de Roman, cneazul de Volhinia, care a participat la expediţia lui Igor Sviatoslavici, pe care el o cântă. Acest Roman a unit ambele cnezate (1199-1205). Pe vremea domniei sale şi după el, se povesteşte aici de lupta cnejilor şi a păturilor sociale care îi susţin împotriva boierimii puternice; e o perioadă bine cunoscută din istoria relaţiilor sociale din regiunea Vladimirului şi a Suzdalului.

În această luptă, Roman şi Daniel s'au folosit în primul rând de simpatia târgoveţilor, adică a neguţătorilor şi a meşteşugarilor. Letopiseţul vorbeşte în acest sens despre Daniel, spunând că pe dânsul „îl iubea norodul". O imagine foarte vie ne-o dă letopiseţul din Halici, în care sunt relatate raporturile dintre clasele sociale.

În anul 1236, Daniel a pornit împotriva Haliciului, unde se întăriseră boierii de acolo, deoarece cneazul Rostislav se afla pe atunci plecat într'o campanie. Boierii au făcut sforţări mari pentru a opri massele de a preda oraşul lui Daniel. In sfârşit, ei au fost siliţi să cedeze şi târgoveţii – după cum spune letopiseţul – „s'au aruncat [înaintea lui Daniel – B. G.] întocmai ca nişte copii înaintea tatălui, ca albinele spre matcă, ca cei însetaţi spre izvorul de apă". Episcopul şi castelanul cneazului Rostislav, văzând eşecul cauzei lor, au fost siliţi să se prefacă şi să manifeste simpatie faţă de Daniel: „Au ieşit cu ochii plini de lacrimi şi cu faţa suptă şi apropiindu-şi gurile... au spus cu durere: vino, cneaze Daniel şi primeşte cetatea!"

Iar după ei au urmat, de voie, de nevoie şi boierii din Halici. „Tar boierii s'au apropiat, au căzut în genunchi şi au cerul îndurare" '. Situaţia cnezatului Haliciului şi Volhiniei se caracterizează în această perioadă nu numai printr'o aprigă luptă de clasă, ci şi prin luptele duse de acest cnezat cu vecinii mai puternici, care nu-şi ascundeau pretenţiile lor asupra teri-

* Cântec despre oastea lui Igor, fiul lui Sveatoslav, nepotul lui Oleg. traducere din vechea rusă cu introducere şi comentarii de Mihai Beniuc ediţia a Ii-a (Buc), Editura Cartea Rusă 1953, pag. 38 – N. R.

1 HnaTbeBCKaa jieTonncb [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. fpatiel, pag. 517-518.

Situaţia din Rusia în preajma cuceririi tătare toriului său. Aşa a fost cazul cu Ungurii, Polonezii şi Lituanienii. Destul de aproape se aflau şi Cumanii, de care trebuia dease-menea să se ţină seama în mod serios.

De altfel, înşişi cnejii de Halici şi Volhinia atraseră pe vecini – Unguri, Lituani şi Polonezi – în chestiunile lor politice şi luaseră obiceiul de a recurge la ajutorul unora împotriva altora. Aceste puteri străine au intervenit în treburile Haliciului şi ale Volhiniei şi erau gata în orice moment să pună mâna pe acest cnezat, ceeace se va întâmpla până în cele din urmă.

Roman, cneazul de Halici, bazându-se pe forţele şi pe simpatiile acelor pături sociale care sufereau îndeosebi din pricina luptelor feudale neîncetate, a încercat să pună mâna şi pe Chiev, găsind şi acolo puncte de sprijin în păturile de jos şi printre neguţători. In legătură cu aceasta, este deosebit de caracteristică campania pornită împotriva Chievului de către Roman, în anul 1203. Târgoveţii din Chiev au trecut pe faţă de partea lui, i-au deschis porţile şi l-au lăsat să intre în oraşul de jos. Cneazul de Chiev, Ruric, văzând că locuitorii sunt împotriva sa, nu s'a mai gândit să reziste. Ruric fu izgonit şi Roman a aşezat la Chiev pe vărul său, Ingvar. In privinţa aceasta, Roman a acţionat de comun acord cu Vsevolod „Cuib Mare".

Roman nu s'a hotărît să păstreze Chievul pentru el, din mai multe motive: pe atunci Chievul se găsea în sfera de influentă politică a lui Vsevolod „Cuib Mare" şi Roman era destul de puternic, aşa încât nu voia să ajungă vasalul lui Vsevolod, iar pe de altă parte, nici nu dorea să intre în conflict cu puternicul cneaz dela Nord. Cneazul Ingvar, care nu avea nici o importanţă din punct de vedere politic, asigura lui Roman o anumită influenţă în ţara Chievului. Unul din letopiseţele din Sud îl numeşte pe Ingvar pur şi simplu posadaic al lui Roman '.

Totuşi Ruric nu voia să se resemneze în faţa situaţiei acesteia. El şi-a găsit aliaţi – între altele a chemat „toată ţara Cumanilor" – şi a pornit asupra Chievului. Oraşul a fost cucerit şi învingătorii l-au jefuit cumplit.

Această de a doua pustiire a Chievului, care a urmat la 34 de ani după prima*, a slăbit şi mai mult însemnătatea sa.

Soarta lui Ruric a fost totuşi foarte schimbătoare. Când se afla pe tronul Chievului, când era silit să plece de aici, când

1 M. S. G r u ş e v s c h i, OqepK hctophh KneBCKoft 3eMJiH [Un studiu al istoriei ţinutului Chievului], 1891, pag. 263.

* Prima pustiire a Chievului a avut loc în anul 1169, fiind făcută de cneazul Andrei Iurievici – N. R.

era călugărit cu forţa, când lepăda rasa şi se aşeza din nou pe tronul Chievului, căuta aliaţi, pornea la luptă, se retrăgea la domeniul său, oraşul Ovruci (în ţinutul Drevlianilor), urzea intrigi, se împăca, până ce în anul 1214 (cu aproximaţie) termină definitiv cu toate aventurile sale, fiind izgonit din Chiev de Vsevolod cel Negru. Viaţa lui Ruric, atât de interesantă, caracterizează de minune complexitatea raporturilor politice din acea epocă.

După moartea sa, situaţia din Sud şi din Nord.s'a complicat şi mai mult. Spaima Nordului, adică Vsevolod „Cuib Mare" a închis ochii la doi ani după Ruric.

În ţara Vladimirului, reîncepuse lupta pentru putere; în acelaş timp, erau certuri şi la Haliei între pretendenţii la tronul de aici. Atât la Nord, cât şi la Sud, aceste lupte s'au dus în condiţiile unei ascuţiri la maximum a contradicţiilor de clasă dintre boierime şi forţele care îi erau ostile, adică în primul rând târgoveţii.

În această perioadă de anarhie totală, apare la Sud Mstislav Mstiskvici, cneazul de Toropeţ şi Novgorod despre care am mai amintit.

Aliindu-se cu Mstislav Romanoviei de Smolensc, el năvăli în ţara Cernigovului şi porni de aici asupra Chievului pe care îl ocupă, punându-1 în scaun mai întâi pe Ingvar – care mai domnise odată acolo – şi cedând apoi «acest oraş aliatului său, Mstislav Romanovici de Smolensc. Mstislav Mstislavici cel îndrăzneţ participă în mod efectiv la viaţa politică a Novgorodului, fără a rupe însă nici legăturile cu Rusia de Sud. El a venit la Novgorod în anul 1215 şi apoi în anul 1217, după celebra sa campanie împotriva ţinutului Suzdalului şi după bătălia dela Lipita.

Folosindu-se de luptele dintre Ungaria şi Polonia, MstisHv Mstislavici ocupă Haliciul, pe care reuşi, în cele din urmă, să-1 păstreze pentru el, cu toate că Polonia şi Ungaria, care se îna-păeaseră, au pornit împotriva sa.

Iată în linii mari în ce situaţie se aflau principalele state rezultate din fărâmiţarea statului chievean în momentul venirii Mongolilor în ţara noastră. Ara cercetat numai faptele cele mai caracteristice, legate de viaţa unor părţi din acel şes întins pe care trăiesc popoarele din ţara noastră. Dacă ne-am lua sarcina de a face o descriere amănunţită şi a structurii relaţiilor

Situaţia din Rusia în prâajma cuceririi tătare sociale şi politice din acea epocă, am putea ajunge pe o bază mult mai largă la concluzia că în Rusia,- ca în toate ţările care au trecut prin această perioadă – feudalismul a fost „haosul" transformat în sistem.

Interesele contradictorii din cnezatele feudale au devenit cauza unor ciocniri reciproce inevitabile şi neîncetate.

Autorul „Cântecului despre oastea lui Igor" caracterizează foarte plastic motivele principale ale comportării cnejilor mai puternici din acea perioadă:

Căci frate către frate îmi grăia; „ăsta-i al meu şi ăsta-i tot al meu" Au început să spună cnejii de ceea ce e mic „ăsta e mare" şi între dânşii se mâncau cu uneltiri. *

În acest haos politic se desprindea – deşi nu totdeauna – destul de limpede figura marelui cneaz, care este totuşi lipsit de putere.în condiţiile acelea. Alianţa sa cu forţele sociale ce se împotriveau fărâmiţării feudale a făcut posibilă o creştere ulterioară a importanţei sale politice, precum şi perspectiva lichidării cu succes a luptelor feudale – adică a aşa numitelor „uso-biţe" ce căpătaseră un caracter cronic – precum şi a unirii forţelor poporului pentru a se apăra împotriva duşmanului din afară. Da/ acest proces a fost de lungă durată: a fost nevoie de câteva secole pentru ca rezultatele lui să ia o formă concretă. Perioada de care ne ocupăm se caracterizează prin violente neînţelegeri, fiind perioada celei mai accentuate „confuzii totale „ '. Din

nefericire pentru Rusia, tocmai în acest moment fatal apar şi hoardele mongole în ţara noastră.

În timp ce trupele mongole, uriaşe ca număr ascultau de un comandant unic, în timp ce Mongolii trecuseră abia de perioada prefeudală din istoria lor – fărâmiţarea feudală constituind o problemă de viitor pentru ei – observăm la cnezatele ruseşti, care se aflau în plin feudalism, o fărâmiţare complectă a forţelor. Numeroasele cnezate se împărţeau şi se reîmpărţeau, duceau lupte neîntrerupte, înoheiau unele cu altele alianţe care se desfăceau tot atât de repede pe cât de rapid fuseseră înohe-

* Cântec despre oastea lui Igor ţiul lui Sveatoslav, nepotul lui Oleg, traducere din vechea rusă cu introducere şi comentarii de Mihai Bentuc ediţia a II-a (Buc.) Editura Cartea Rusă 1953, pag. 28-29 – N. R. 1 Cf. F. E n g e 1 s, Un manuscris nepublicat, în «IlpojieTapcKaH peBo.mou.nH» l',Revolutia proletară"], nr. 6, 1935, pag. 157.

iate. Nefiind unite, ele nu aveau puterea de a rezista cu succes unui duşman bine organizat şi puternic.

Această fărâmiţare a cnezatelor ruseşti a constituit cauza principală a succeselor înregistrate de trupele mongole în Europa răsăriteană.

Să încercăm deci,acum să urmărim acest drum parcurs da cuceritorii mongoli, propunându-ne ca sarcină principală să lămurim diferitele probleme legate de viaţa popoarelor din ţara noastră.

CAPITOLUL II PRIMA CIOCNIRE CU TĂTARII. BĂTĂLIA DELA KALKA

Prima ciocnire a trupelor ruseşti şi cumane cu armata hanului a avut loc în anul 1223, Ja râul Kalka. Până atunci, Ruşii nu ştiau nimic despre Tătari. Impresia pe care au făcut-o Tătarii asupra Ruşilor a arătat-o cel rraai bine un cronicar în letopiseţul său: „In anul acela – scrie el – pentru păcatele noastre, au venit asupra noastră păgâni necunoscuţi până atunci şi nimeni nu ştie bine cine sunt, de unde vin, care este limba lor, de ce neam sunt şi oare este credinţa lor. Ei îşi zic Tătari, iar unii îi numesc Taurmeni, iar alţii Pecenegi; unii însă spun că... sunt de prin pustiul Etriei... Singur dumnezeu ştie cine sunt şi de unde vi-n; oamenii cei înţelepţi oare înţeleg cărţile îi cunosc bine; noi însă nu ştim cine sunt ei; dar scriem aici despre ei pentru ţinerea de minte a cnejilor ruşi şi din pricina nenorocirilor aduse de ei asupra cnejilor: căci,am auzit că ei ar fi prădat multe ţări şi pe Iassi şi pe Obezi şi pe Kasogi şi pe Polovtii cei fără dumnezeu ucigând un mare număr dintre ei..." '

Cronicarul relatează în privinţa aceasta numai zvonuri şi lucruri auzite. El nu poate spune nimic precis, nepunându-se din modestie în rândul „oamenilor cei înţelepţi", care înţeleg cărţile şi rezervându-şi doar rolul unui simplu analist al acestui eveniment nenorocit.

Dar chiar această simplă înregistrare este interesantă, deoarece evenimentul descris este foarte important. Letopiseţele ruseşti prezintă lucrurile în felul următor:

În anul 1223, Cumanii au înştiinţat pe cnejii ruşi despre pătrunderea Mongolilor în ţara lor. Hanul Cumanilor, Kotian s'a adresat socrului său,

cneazul de Halici, Mstisliav oel îndrăzneţ, pan „leTonticb [Letopiseţul din Novgorod], 1888, pag. 214-215. Vezi şi JlaBpeHTbeBCKan JieronHCb [Letopiseţul în versiunea lui Lavren-Ue], 1897, pag. 423-424.

Hoarda de Aur şi decăderea ei cerându-i ajutor. In partea de Sud a Europei răsăritene, îşi făcuseră apariţia trupele tătare sub conducerea lui Djebe şi Subu-tai, comandanţii de oşti ai lui Ginghis-han.

Mstisliav cel îndrăzneţ a reuşit să unească într'o alianţă împotriva Tătarilor pe cei mai influenţi cneji din Sudul Rusiei şi anume pe cei trei Mstislavi – Mstislav Romanovici de Chiev, Mstislav Sviatoslaviei de Cernigov şi Mstislav cel Mut de Pere-sopniţc – împreună şi cu alţi câţiva cneji, printre care şi tânărul cneaz de Volhinia Daniel Romanovici, în vârstă de 22 ani. Mstislav ceru ajutor şi cneazului de Vladimir şi Suzdal Iurie Vsevolodoviei, care nu s'a grăbit însă să-1 ajute pe vechiul său rival împotriva căruia luptase pentru stăpânirea Novgorodului.

Aflând că cnejii ruşi se pregătesc să vină în ajutorul Cumanilor, Tătarii le-au trimis o solie cu un avertisment: „Am aflat că porniţi asupra noastră, dând ascultare Kipciakilor; dar noi nu râvnim nici la ţara voastră, nici lia cetăţile voastre, nici la satele voastre, nici nu am venit asupra voastră, ci, după porunca lui dumnezeu, am pornit asupra robilor noştri, paznicii cailor noştri, asupra necredincioşilor Kipciaki; deci voi ţineţi pacea cu noi; dacă ei vor fugi la voi, goniţi-i spre noi şi luaţi-le avuţiile; căci am auzit că ei v'au făcut mult -rău; faceţi-le şi voi la fel şi noi îi vom birui” '.

Ca răspuns la această propunere, cnejii ruşi au ucis pe solii Tătarilor şi iau pornit împotriva acestora.

!In cea de a şaptesprezeeea zi a campaniei, trupele ruseşti s'au oprit în apropiere de Oleşie.

Tătarii au trimis atunci încăodată soli, care au cerut socoteală cnejilor ruşi pentru uciderea celor trimişi prima oară şi pentru increderea lor prea mare în Cumani: „Iar voi v'aţi încrezut în Kipciaki şi aţi ucis pe solii noştri şi aţi pornit asupra noastră; porniţi, aşa dar, însă noi nu v'am stârnit şi dumnezeu să judece!”

De data aceasta, solii s'au întors nevătămaţi, fără să-şi atingă însă scopul. Cnejii ruşi îşi făceau următorul raţionament: astăzi Tătarii ocupă ţara Cumanilor şi mâine va veni rândul celei ruseşti. Armata rusă, la care se mai adăugau şi Cumanii, era considerabilă ca număr, dar structura ei era pur feudală, adică era o armată „în oare ostaşii erau mai strâns legaţi de suzeranul lor direct, decât $e comandantul şef al trupelor regale” 2.

1 HoBropoacKaa I jieTonnCb [Letopiseţul I din NovgorodJ. pag. 217.,/laBpeHTbeBCKan jieTormcb /Letopiseţul în versiunea lui LavrentieJ.

2 K. Marx şi F. E n g e 1 s, Opere, voi. XVI, partea I, pag. 447.

Aici tre-bue căutată cauza principală a înfrângerii pe care au suferit-o cetele ruseşti şi cumane din partea Tătarilor.

Cu Tătarii s'au unit şi „Brodnicii” (după toate probabilităţile Slavii care trăiau pe ţărmurile Mării de Azov şi în regiunea Donului). Aceasta era o populaţie războinică – un fel de prototip al Cazacilor de mai târziu – care se afla în relaţii de duşmănie cu cnejii de Cernigov şi de Chiev. Acţiunea lor comună cu Tătarii împotriva cetelor cnejilor ruşi se explică prin dorinţa B rodnicilor de a da o lovitură cnejilor de Cernigov din vecinătate şi boierilor care le luasieră diferite pământuri de pe teritoriul lor şi care ţineau cu asprime pe producătorii direcţi – cultivatorii de pământ – sub dominaţia lor senioralã. Din cauza lipsei de izvoare, nu putem spune nimic precis în legătură cu această chestiune. Trupele ruseşti trebuiau deci să se întâlnească pentru prima oară în câmp deschis cu armata tătară, necunoscută până atunci şi care venind dinspre Sud-Est crescuse ca o avalanşă sporindu-şi efectivul său cu popoarele pe care le supusese în drumul din Asia până în Europa.

Înzestraţi cu o tehnică înaintată şi uniţi printr'o disciplină de fier, Tătarii constituiau fără îndoială un adversar extrem de periculos pentru cetele nobililor ruşi, cu atât mai mult cu cât cnejii ruşi nu-şi dădeau seama de această primejdie. Doi dintre cnejii cei mai de seamă – Mstislav cel îndrăzneţ de Halici şi Mstislav de Chiev – aveau păreri deosebite asuprîa obiectivului principal şi în felul acesta trupele ruseşti au fost lipsite de unitate de acţiune.

Primul contact al trupelor ruseşti cu inamicul s'a terminat p-rintr'o victorie ia Ruşilor.

Nedorind să împartă cu nimeni laurii victoriei, Mstislav oii îndrăzneţ a trecut Niprul împreună cu Daniel de Volhinia, a dat o lovitură puternică avangardei Tătarilor şi a pus-o pe fugă.

După Mstislav veniră şi ceilalţi cneji, împreună cu cetele lor.

Deabia îşi făcuseră apariţia Tătarii, şi tânărul Daniel Ro-manovici – despre care cronicarul spune că „era îndrăzneţ şi viteaz şi din creştet până în tălpi nu i se putea găsi nici un defect” ' – porni imediat.întru întâmpinarea lor. El socotea că duşmanul nu este de temut. Ruşii învinseră din nou, zdrobind pe Tătari şi punând mâna pe vitele lor. Timp de opt zile, trupele.ruseşti înaintară prin stepă, lăsând departe în urmă ţara lor.

1 HnaTbeBCKan Jiexonuch [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatiej, 187! Pag. 497.

Noua ciocnire cu Tătarii a avut loc la râul Kalka; primul val de trupe tătare fu respins şi Ruşii înaintară, având în avangarda lor pe Cumani.

Mstislav cel îndrăzneţ se hotărî din nou să acţioneze separat. Fără a înştiinţa pe nimeni, el porni împreună cu Daniel Romanoviei la luptă cu Tătarii. După letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie, ciocnirea a avut loc la 16 Iunie 1223. Daniel s'a aruncat cu bărbăţie înaintea tuturora asupra Tătarilor şi a căpătat o rană la piept, dar n'a părăsit lupta. Cumanii însă, ne mai putând să ţină piept, au.început să fugă şi au împrăştiat cetele ruseşti care veneau în urma lor. Tătarii rămaseră astfel învingători.

Intre timp, Mstislav de Chiev, care era de părere că tactica lui Mstislav cel îndrăzneţ este păgubitoare şi care îl ura, nu ss clintise din loc când văzuse

înfrângerea a lor săi. Stând pe un deal de lângă râul Kalka, într'o tabără întărită în grabă, el rămăsese un simplu spectator la nimicirea trupelor din Halici. Curând însă îi veni şi lui rândul. Tătarii îi asediară tabăra. Trei zile a ţinut lupta crâncenă şi la sfârşit Mstislav a fost silit să se predea, înerezându-se în promisiunea Tătarilor de a-1 lăsa să plece acasă împreună cu oastea sa.

Toţi ostaşii ruşi fură ucişi, iar cnejii striviţi. *

Mstislav cel îndrăzneţ scăpă împreună cu rămăşiţele armatei sale şi izbuti să treacă Niprul. Pentru a îngreuia trecerea Mongolilor, el ordonă ca toate bărcile să fie distruse.

Mongolii ajunseră până la Novgorodul Sviatopolc, pe Nipru, mai jos de Chiev, iar de aci s'au întors înapoi.

Un mic detaşament, trimis de Iurie Vsevolodovici din Suz-dal sub comanda nepotului său Vasilco Constantinovici, aflând că bătălia dela Kalka s'a terminat prin înfrângerea Ruşilor, a pornit-o înapoi spre casă, după ce reuşise să ajungă doar până la Cernigov.

Astfel se termină printr'o mare înfrângere prima ciocnire a oastei tătare cu forţele unite ale unei părţi a cnejilor ruşi şi a Cumanilor. „A pierit atunci mulţime fără număr de oameni – relatează cronicarul – şi se puteau auzi prin toate cetăţile şi satele suspine şi tânguiri şi jale... Tătarii însă au făcut calea întoarsă

* Ei au fost aşezaţi sub nişte scânduri, peste care a trecut toată armata tătară. După obiceiurile mongole, aceasta era o moarte „onorabilă”, rezervată numai marilor personalităţi al căror sânge nu putea fi vărsat.

— N. R.

Prima ciocnire cu Tătarii dela fluviul Nipru. Şi nu ştim nici de unde au venit şi nici încotro au plecat iarăşi'„ '.

După cum vedem, această incursiune a Tătarilor în Europa n'a avut alte consecinţe grave, afară de pustiirea unei părţi relativ restrânse a teritoriilor ruse şi cumane şi de nimicirea trupelor ruseşti, dacă nu luăm în considerare întreruperea, pentru scurt timp, ia legăturilor de negoţ care existau acolo din vechime.

S'ar părea că cnejii ruşi ar fi fost datori să tragă învăţăminte pentru viitor din această primă ciocnire cu oastea tătară, dar ei n'au făcut aceasta şi nici n'o puteau face, deoarece nu puteau trece, în condiţiile existente atunci, peste fărâmiţarea feudală, iar contradicţiile dintre interesele marilor seniori feudali făceau inevitabile acele războaie interminabile şi lipsite de sens care nu încetară nici atunci când duşmanul din afară pătrunsese în ţară. Elementele sociale care ar fi putut să pună capăt acestei stări de fapt enau încă prea slabe.

Tătarii reuşiseră însă să cunoască în parte noua ţară pe cire intenţionau s'o cucerească. Ei au continuat s'o studieze în perioada imediat următoare, trimiţând în acest scop iscoadele lor aici.

— Problema unei campanii în Europa a fost pusă şi desbătută de mai multe ori de Tătari. In anul 1236, această campanie a devenit o realitate.

HoBropoacKan JieToiracb [Letopiseţul I din Novgorodj, pag. 219-220.

— Hoarda de Am

CAPITOLUL III

CAMPANIA LUI BĂTU (1236 – 1238)

După expediţia lui Djebe şi a lui Subutai, care a avut loc în anul 1223, Mongolii au trimis în 1229 alte trupe spre Volga. In letopisetul în versiunea lui Lavrentie, citim că în acel an trupele bulgare dela graniţă care stăteau de strajă pe Iaik * au fost silite să se retragă în urma loviturilor date de Tătari; în hanatul Bulgar, veniră deasemenea locuitori din Saksin şi Cumani' căutând apărare la Bulgari deoarece ştiau că, după bătălia dela Kalka, Tătarii fuseseră înfrânţi de Bulgarii de pe Cama. Aceasta fusese însă doar o operaţie preliminară, având caracterul unei recunoaşteri. Mongolii reuşiseră în felul acesta să culeagă informaţiile necesare asupra Europei răsăritene.

Campania lui Bătu dintre anii 1236-1238 reprezenta deci o acţiune politică şi militară bine chibzuită.

Izvoarele ruseşti conţin numai foarte puţine date cu privire la operaţiile militare ale lui Bătu.

Cronicarii vorbesc despre această incursiune pe scurt, înregistrând doar faptele.

În letopisetul în versiunea lui Lavrentie, putem citi următoarele sub anul 1236: „A fost pe soare un semn în luna August, în duminica a treia, după prânz: soarele a putut fi văzut de toţi, timp de patru zile, ca un fel de lună. In toamna aceea, au venit din părţile răsăritului în ţinutul Bulgarului Tătarii cei fără de dumnezeu şi au ocupat cetatea cea mare şi vestită a Bulgarilor şi au dat morţii pe toţi, dela bătrâni şi până la copii şi dela tinerii cei buni până la cei răi şi au luat un număr mare de

* Iaik e denumirea mongolă a fluviului Ural – N. R.

Î Letopisetul în versiunea lui Lavrentie spune1 sub anul 1229:

Locuitorii din Saksin şi Polovţii au fugit în faţa Tătarilor din jos spre

Bulgar şi au venit aici, iar Bulgarii ce stăteau de strajă în apropiere de apa ee se numeşte Iaik au luat-o la fugă, fiind ei biruiţi de Tătari”.

Campania lui Bătu (1236-1238) avuţii şi -au ars oraşul cu foc şi au năpădit toată ţara”. Iar sub anul următor, găsim scris în acelaş letopiseţ: „In anul acela, au venit la vreme de iarnă Tătarii cei fără de dumnezeu, din părţile Răsăritului în ţara Riazanului şi au început să lovească cu război ţara Riazanului şi au prădat până la Pronsc” '.

Tatişoev * dispunea de anumite informaţii care i-au permis să adauge că cetele de Bulgari care se refugiau de teamă de a nu fi nimicite şi prinse pătrunseseră pe teritoriul cnezatului de Vla-dimir, cerând cneazului Iurie să le dea un loc pentru a se aşeza acolo. Iurie a hotărît ca ei să se aşeze prin diferite oraşe2. In ajutorul istoricului vin şi izvoarele arabe. Istoricul arab Ibn al-Asir, din prima jumătate a secolului al XIH-lea, deci contemporan cu evenimentele studiate de noi, ne dă o serie de amănunte care au pentru noi o importanţă de primul rang3.

Ginghis-han a murit în anul 1227. Succesorul său a fost cel de al treilea fiu al său, Ogodai (Ughedei, Oktai). Fiul cel mqi mare al lui Ginghis-han, Djuci, a primit ca ulus Deşt-i Kîpciakul, a cărui parte de Sud-Est trebuia să fie cucerită de acum înainte.

La kuriltaiul din anul 1235, ţinut la Kjarakorum, s'a luat ho-tărîrea să se facă o campanie în Sud-Estul Europei şi în anul 1236 această expediţie a început să fie realizată, după cum am văzut. In fruntea trupelor se afla Bătu, fiul lui Djuci, care avea ca ajutor pe Subutai, un cunoscător al Europei de Sud-Est, care luase parte la victoria dela Kalka şi care era poate cel mai capabil dintre toţi şefii militari ai lui Ginghis-han 4.

1 JlaBpeHTbeBCKaa jieTormcb [Letopiseţul în versiunea lui Lavrentie], 1897, pag. 437.

* Istoric rus din prima jumătate a secolului al XVIII-Iea.

— N. R.

2 V. N. T a t i ş ce v, Hctophh PoccHHCKaa c caMbix ApeBHeHiirax BpeMeH (Istoria rusă din timpurile cele mai vechi...] voi. III, pag. 465. S. M. S o- 1 o v i o v, McTopiiH Pocchh c apeBHeHiimx BpeMeH. [Istoria Rusiei din timpuri străvechi], voi. I, pag. 820.

* V. G. Tiesenhausen, C6opraK MaTepna.jioB, othochuihxch k hctophh 3ojiotoh Opau. [Culegere de materiale referitoare la istoria Hoardei de Aur].

4 Subutai se folosea de1 poziţia sa şi umilea adesea pe „superiorul” său. Rudele sale – şi anume verii săi Guiuk şi Buri – se purtau faţă de Bătu într'un mod mai mult decât îndrăzneţ. Iată una din scrisorile atât de caracteristice ale lui Bătu către unchiul său Ogodai. „O, prea puternicul meu unchi! După ce au fost supuse toate cele unsprezece popoare şi oastea s'a întors acasă, am dat un ospăţ la care au luat parte toţi oglanii. Fiind cel mai în vârstă, am băut una sau două cupe de! vin înaintea celorlalţi. Buri Şi Guiuk s'au supărat, au părăsit ospăţul, au încălecat şi au început să rnă insulte. Buri a spus: Eu sunt egalul lui Bătu; de ce a băut deci înaintea mea? El este ca o babă cu barbă: eu pot să-I dobor cu o lovitură de călcâi. Guiuk 13*

Batu înainta gpre cursul de mijloc al Volgii; o parte considerabilă a populaţiei din această parte a regiunii Volgii fusese supusă de trupele mongole încă din anul 1229. De aici, o parte a armatei a fost trimisă împotriva Bulgarilor de pe Cama. Forţele principale ale lui Batu continuară însă înaintarea spre apus, cucerind ţinuturile Cumanilor, ale Burtaşilor şi ale Mordvinilor, precum şi întregul ţărm al Mării Ca spice şi al Mării de Azov, până la graniţele sud-estice ale Rusiei şi anume până la ţara Riazanului.

Apropiindu-se dinspre Sud de ţara Riazanului, Batu a oerut cnejilor de aici ca înainte de a trece graniţa, să-i dea a zecea parte din tot ce posedau „a zecea parte din cneji, din oameni şi din cai, a zecea parte din cei albi, a zecea parte din cei negri, a zecea parte din cei şargi, a zecea parte din cei roibi şi a zecea parte din cei murgi” '. Letopiseţul lui Nicon adaugă „şi a zece-) parte din ostaşii înarmaţi”.

Bătălia dela Kalka era încă vie în amintirea tuturor. Cererea Tătarilor trebuia deci foarte serios luată în seamă.

Marele cneaz de Riazan, Iurie Igoreyici, a convocat rudele sale, pe cei şapte cneji de Riazan, cneazul de Pronsc, Vsevolod Mihailovici şi pe cel -mai în vârstă dintre cnejii de Murom. Elanul de care s'a dat dovadă la această adunare dovedeşte în aceeaşi măsură atât vitejia celor de faţă cât şi lipsa lor de informaţii în legătură cu puterea militară a Tătarilor.,Când nu vom mai fi în viaţă, totul va fi al vostru" – iată care a fost răspunsul trimis de ei Tătarilor.

!Iurie Igorevici a dat totuşi dovadă şi de o înţelegere mai profundă a pericolului care se apropia. El a trimis pe unul din nepoţii săi la marele cneaz de Vladimir, Iurie Vsevoldovici, cu rugămintea de a se uni pentru a se putea împotrivi duşmanului, iar pe un alt nepot 1-a trimis cu aceeaşi rugăminte la Mihail Vse-volodovici de Cernigov. Pe lângă aceasta, Iurie Igorevici a mai făcut şi o încercare de a evita dezastrul; el a trimis chiar pe fiul său Fedor în fruntea soliei care aducea daruri lui Batu.

Toate aceste măsuri ale lui Iurie Igorevici n'au dus însă la nici un rezultat: fiul său Fedor a pierit în tabăra tătară – dacă am da crezare unei legende din Riazan – din cauză că a refuzat a spus; El este o babă care s'a împodobit cu arme. Eu voi porunci ca el sa fie bătut cu băţul. Un altul a propus să mi se lege o coadă de lemn. Iată în ce fel vorbesc cu mine oglanii când ne adunăm pentru a vorbi lucruri de seamă după ce am supus atâtea popoare". (Citez după; La vis se ei R a m b e a u, Histoire generale [Istoria generală], voi II ' 1897 pag 877) 1 PSRL, voi. I, pag. 221.

Campania lui Bătu (1236-1238) să îndeplinească dorinţa lui Bătu: „Lasă-mă... să admir frumuseţea soţiei tale". Bătu fusese informat de unul din boierii din Riazan despre frumuseţea excepţională a soţiei cneazului Fedor („trupul şi înfăţişarea ei erau din cale afară de frumoase").

Dar nu se putea pune multă bază pe ajutorul Vladîmirului. Acest cnezat avea cu Riazanul nişte raporturi foarte complexe, care nu erau deloc prieteneşti.

Cneazul, de Vladimir, Vsevolod al III-lea „Cuib Mare" se războise crunt în timpul domniei sale cu Riazanul şi îl adusese în stare de vasalitate.

După moartea lui, fiul său, Iurie Vsevolodovici, a scos din temniţă pe cnejii de Riazan şi cetele loj, silindu-i mai întâi să depună jurământ de credinţă îaţă de dânsul.

Cel mai însemnat dintre cnejii de Riazan care se întorceau în „ţară" din captivitatea dela Vladimir era Gleb Vladimiro-vici, care, dorind să l:chideze printr'o lovitură hotărîtoare fărâmiţarea politică ia cnezatului de Riazan, i-a invitat ca oaspeţi ai săi pe cei şase cneji de Riazan şi i-a ucis pe toţi în timpul petrecerii; totuşi el n'a reuşit să se bucure de roadele politicii sale, ci de acestea a profitat unul din cnejii care n'a ajuns la timp la acel ospăţ sângeros.

Cu ajutorul cneazului Iurie de Vladimir, acesta a izbutit să izgonească pe Gleb Vladimirovici.

Având în vedere intenţia vădită a creazului Iurie de Vladimir de a nu admite în Riaz,an nici un fel de schimbări de natură să întărească puterea acestui cnezat, -era greu de aşteptat ca Iurie Vsevolodovici să răspundă la chemarea Riazanului ce se afla într'o situaţie grea. Şi totuşi, în momentul acela cneazul de Vladimir avea posibilitatea să trimită în ajutorul Riazanului nu numai trupele sale din Vladimir, ci şi oastea Novgorodului. La fel au răspuns rugăminţii Riazanului şi cnejii de Cernigov şi de Seversc, deşi ei aveau alte motive.

Ei n'au vrut să ajute Riazanul din pricină că şi acesta refuzase la rândul său să vină în ajutorul Cernigovului cu.prilejui bătăliei dela Kalka.

În urma acestei situaţii – care numai cu greu ar fi putut avea un alt caracter, dată fiind fărâmiţarea feudală a Rusiei – Riazanul a fost nevoit să facă faţă singur Tătarilor.

Locuitorii din Riazan au hotărât să nu întâmpine pe Tătari în câmp deschis (excepţie făcând o ciocnire a avangardei lor care s'a terminat în chip nefericit pentru Riazan), ci au preferit să se închidă în oraşele lor.

Numeroasele trupe ale Tătarilor îşi făcură apariţia în ţar.a Riazanului. Micile oraşe întărite au fost pur şi simplu rase de pe faţa pământului de această avalanşă de Tătari: Bielgorod, Ijeslaveţ, Borisov-Glebov au dispărut pentru totdeauna şi nu se vor mai întâlni niciodată în istorie.

În secolul al XlV-lea, călătorii care pluteau pe Don în sus, vedeau numai ruini şi locuri pustii pe malurile sale deluroase, acolo unde relativ nu demult se înălţau oraşe şi aşezări înfloritoare '.

La 16 Decembrie 1237, Tătarii începură asediul Riazanului (cel vechi, din apropierea actualului oraş Spasc). Apărătorii s'au împotrivit timp de şase zile. In ziua a şaptea, oraşul a căzut. Locuitorii au fost în parte ucişi şi în parte arşi de vii. A pierit şi cneazul Iurie Igorevici. „Cetatea şi ţara Riazanului şi-au schimbat înfăţişarea... a pierit slava ei şi nu se mai poate vedea acolo altceva decât fum, ţărână şi cenuşă” 2.

Totuşi n'a fost supus distrugerii întregul cnezat al Riazanului. Tătarii au înaintat mai ales de-a-lungul malurilor fluviilor Oca, Pronsc şi Don. Partea de Nord a cnezatului,a rămas deocamdată neatinsă.

Ea va fi distrusă de Tătari în anul 12393.

Dintre cnejii de Riazan, mai rămăseseră în viaţă doar doi: Ingvar, care a plecat la Cernigov şi Oleg care fiind luat în captivitate în Hoardă, a fost eliberat abia în anul 1252, probabil cu condiţia de a se supune complect faţă de puterea tătară şi de a colabora din punct de vedere politic. Oleg a ajutat pe Tătari să organizeze dominaţia tătară la Riazan. In timpul domniei sale, recenzorii Hoardei au făcut în anul 1257 o „numărătoare” a ţinutului Riazan 4.

De aici, trupele tătare au înaintat spre cnezatul de Vladi-mir, dar nu pe drumul direct spre Vladimir, ci ocolind prin Co-lomna şi Moscova.

Această mişcare de învăluire avea un scop strategic. Bătu şi-a propus drept scop să taie lui Iurie Vsevolodovici, cneazul de

1 Ilovaischi, McTopnn Ps3aHCKoro KHHwecTBa [Istoria cnezatului de Riazan], 1858, pag. 131-132.

2 Cftasamie o HauiecTBM Baraa. PyKonHCHHH c6opHHK XIV'b. [Legende despre năvălirea lui Bătu. Manuscris miscelaneu din secolul al XlV-leaj. Citez după I 1 o v a i s c h i, op. cit., pag. 134.

3 Ilovaischi, op. cit., pag. 135.

4 A. E. P r e s n i a co v,O6pa3OBamre BejiHKopyccKoro rocyaapcTBa [Formarea statului Rusiei Mari], pag. 226.

Campania lui Bătu (1236-1238)

Vladimir, drumul direct de retragere spre Moscova. La Colomna, Tătarii s'au ciocnit cu oastea lui ilurîe Vsevolodovici şi au nimicit-o. După ce a distrus Moscova, care reprezenta un punct de sprijin, Bătu s'a îndreptat spre Vladimir.

Toate acestea iau avut loc în timpul iernii. Armata tătară înainta în voie pe drumuri în timpul iernii şi ajunse la Vladimir în ziua de 3 Februarie 1238.

Iurie Vsevolodovici nu era acolo. El plecase pentru a aduna trupe între Uglici şi Bejeţc. La 7 Februarie, Vladimirul a căzut, iar un detaşament special trimis de Bătu a ocupat simultan Suzdalul.

În scurt timp, întregul cnezat de Vladimir se afla în mâinile Tătarilor.

Bătu porni apoi cu armata sa pentru a întâlni trupele lui Iurie Vsevolodovici. Ciocnirea a avut loc la râul Sit.* Armata rusă a fost învinsă şi Iurie căzu în luptă. Faptul acesta a avut loc la 4 Martie, iar la 5 Martie a fost ocupat Torjoc de către un detaşament special de Tătari ce fusese trimis aici ceva mai înainte pentru a tăia legătura dintre Vladimir şi Novgorod.

Pe la mijlocul lunii Martie, oastea tătară se îndreptă spre Novgorod, dar nu ajunse decât la vreo două sute de kilometri de acest oraş pe la sfârşitul lui Martie sau începutul lui Aprilie, tocmai în momentul în care începe în aceste locuri desgheţul râurilor şi al lacurilor şi totodată şi inundaţiile de primăvară; din această cauză, oastea a fost silită să se întoarcă din drum.

La înapoiere, Bătu s'a îndreptat spre Sud-Est, prin oraşul Cozelsc, al cărui asediu 1-a reţinut timp de şapte săptămâni. Co-zelscul s'a apărat cu bărbăţie şi a căzut abia după ce zidurile sale au fost dărâmate, iar apărătorii ce continuau şi după aceasta să lupte cu îndârjire au fost ucişi reuşind totuşi să producă inamicului pierderi considerabile.

În apropiere de acel loc se găsea graniţa ţării ruseşti şi începeau stăpânirile Cumanilor. Kotian, hanul acestora din urmă, a fost bătut şi s'a retras în Ungaria, împreună cu resturile trupelor sale. Armata tătară s'a îndreptat atunci dincolo de Volga.

Cunoaştem acum una din pricinile succesului militar al Tătarilor. Armata tătară care era unitară, bine organizată şi numeAfluent al râului Mologa – N. R.

20(i

Hoarda de Aur şi decăderea ei roasă, dădea lovituri mortale cetelor ruseşti izolate. Prin urmare, înfrângerea acestor cete ruseşti, amintită de noi mai sus, era o urmare a structurii politice a Rusiei de atunci. Nici incontestabila vitejie personală a luptătorilor şi a conducătorilor lor, nici acele

juste considerente strategico-militare care se observă în acţiunile apărătorilor cnezatelor ruseşti şi ai diferitelor oraşe şi nici talentul militar al căpeteniilor n'au putut opri pe acest inamic atât de bine pregătit.

CAPITOLUL IV

A DOUA CAMPANIE A LUI BĂTU IN SUDUL RUSIEI (1239-1240)

Trebue să ţinem seama de faptul că Bătu a reuşit să realizeze partea cea mai grea a planului său chiar în cursul primei sale campanii, când oastea tătară a izbutit să nimicească cnezatul d-e Vladimir şi Suzdal şi să-1 împiedice de a se uni cu Novgo-rodul.

Pe atunci, Sudul Rusiei era, sub raport militar, mai slab decât partea de Nord.

În anul 1239 (probabil tot în timpul iernii), Tătarii şi-au făcut apariţia din nou, venind de dincolo de Volga în regiunea de Nord-Est, au ocupat ţara Mordvei şi au ajuns din nou la Cliaz-ma, dar. Bătu şi-a îndreptat forţele principale spre Sud, pe partea stângă ia Niprului. Aici Tătarii au (întâmpinat o rezistenţă ceva mai slabă. Cronicarii nu amintesc nici un episod mai însemnat până în momentul asedierii Pereiaslavlului, Cernigovului şi Chie-vului.

Ei au date inexacte chiar despre aceste evenimente atât de importante din punct de vedere militar şi politic. Nu cunoaştem precis nici data asediului şi a căderii Cernigovului şi nici cea a Chievului. Deaceea nu putem măcar afirma cu certitudine dacă Chievul a căzut înaintea Cernigovului sau dacă lucrurile s'au petrecut invers.

Ştim doar că după cucerirea şi incendierea Pereiaslavlului a venit şi rândul acestor oraşe mari.

La asediul Cernigovului, Tătarii au folosit maşini care aruncau pietre^ atât de mari, încât abia puteau fi ridicate de patru oameni.

Mstislav Glebovici, vărul lui Mihail de Cernigov a venit în ajutorul Cernigovului, dar a fost învins şi a fugit în Ungaria. Oraşul Cernigov n'a mai putut rezista.

Unul din detaşamentele de Tătari, condus de hanul Mangu a ajuns până la Chiev. Este foarte probabil că Tătarii nu voiau să distrugă acest oraş. Mangu-han 1-a admirat vreme îndelungată de pe un loc ridicat „a văzut oraşul şi s'a minunat de frumuseţea şi mărimea lui” '. El.a hotărît să înceapă tratativele pentru cedarea oraşului şi a trimis locuitorilor din Chiev şi cneazului Mihail de Chiev soli cu propunerea de capitulare. Locuitorii uciseră pe soli, iar cneazul Mihail fugi în Ungaria. Pericolul în care se afla Chie-vul devenise acum evident şi era mai mult decât serios. In astfel de împrejurări, s'ar părea că ar fi putut fi uitate certurile' şi discordiile dintre nobili. In realitate însă, nu observăm un asemenea fapt.

După fuga lui Mihail, a fost ales la Chiev unul din cnejii de Smolensc şi anume Rostislav Mstislavici, care se afla. probabil în momentul acela undeva prin apropiere. Este'foarte probabil că el a luat conducerea chiar din iniţiativa locuitorilor oraşului, din nevoia de a avea un specialist militar într'un moment

de primejdie vădită. Totuşi, din pricina considerentelor sale politice, Daniel de Halici n'a vrut să admită acest lucru. El veni la Chiev, puse mâna pe Rostislav şi numi în locul lui pe tâsiacinicul * Dimitrie 2.

Curând după aceste evenimente – şi anume în anul 1240 – Bătu porni în persoană asupra Chievului. Asediul oraşului începu.

Locuitorii din partea de jos a oraşului plecară şi se întăriră în cetate, pe „munte”.

După relatările letopiseţului Rusiei de Sud, Bătu a sosit la Chiev „cu mare putere, cu mulţime nenumărată de oşti, a înconjurat cetatea şi a aşezat acolo oastea tătară”. „Din pricina huruitului carelor sale, a zbieretelor numeroaselor sale cămile şi a nechezatului hergheliilor sale de cai” 3 nu se mai putea auzi glasul oamenilor.

Bătu a început atacul dinspre Sud, la Poarta Leşească. Maşinile pentru dărâmarea zidurilor loveau în pereţi. Locuitorii continuară însă cu îndârjire să apere oraşul şi după dărâmarea zidurilor. „Şi se vedeau acolo maşinile care dărâmau şi se auzea jie-roriHCfa. [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie], 1871, pag. 521.

* Comandant de mie – N. R.

2 HnaTbeBCKaH jieTonucb [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie], pag. 521. M. S. G r u ş e v s c h i, OtiepK hctophh KneBCKOfi 3eMJin [Studiu asupra istoriei ţării Chievului], pag. 423-424.

3 HnaTbeBCKan jieToniwb. [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie], pag. 522.

A doua campanie a lui Bătu (1239-1240) zăngănitul scuturilor, iar săgeţile întunecau văzduhul”. Voevo-dul-tâsiacinic Dimitrie fu rănit.

Locuitorii din Chiev dădură înapoi şi se întăriră lângă biserica Desiatinaia. începu iarăşi „o mare bătălie”. Din cauza numărului considerabil de oameni care căutau scăpare în biserica Desiatinaia şi din cauza numeroaselor lucruri de preţ pe care voiau să le salveze oamenii bogaţi din Chiev, s'au prăbuşit bolţile şi pereţii bisericii. Oraşul a fost luat.

Viaţa lui Dimitrie, care fusese rănit şi căzuse prizonier, a fost cruţată „datorită bărbăţiei sale” '.

Când anume a avut însă lac acest eveniment? Letopiseţul în versiunea lui Lavrentie – şi după acesta şi altele – datează căderea Chievului la 6 Decembrie 2, iar letopiseţul din Nov-gorod şi cel din Pscov indică ziua de Luni, 19 Noembrie 3. Nu se poate deci da un răspuns exact, la această întrebare.

În Ungaria, sosise pe atunci şi Mihail, cneazul de Chiev care fugise aducând cu sine marea sa avere, precum şi Daniel de Halici, care căuta ajutor împotriva Tătarilor.

Mihail şi Daniel au căzut aici la o înţelegere: şi anume cel dintâi a fost recunoscut cneaz de Chiev, dar „temându-se de Tătari” nu s'a încumetat să-şi revendice drepturile «ale. Când a aflat de cucerirea Chievului de Tătari, Mihail a pierdut orice speranţă şi s'a îndreptat împreună cu fiul său mai întâi în Polonia şi după aceea în Silezia, unde Germanii i-au luat toate avuţiile.

După ce armata tătară s'a depărtat de Chiev şi a trecut în Ungaria, Mihail a rupt înţelegerea ou Daniel şi s'a încumetat să se întoarcă la Chiev, dar aici nu s'a aşezat chiar în oraş, ci pe o insulă a Niprului, probabil în palatul aşezat în afara oraşului, care rămăsese intact.

Fiul său Rostislav s'a stabilit la Gernigov, pornind iarăşi luptele cu Daniel.

Baiu şi-a continuat campania. Trupele sale au fost trimise în Volhinia şi în ţara Haliciului, de unde au trecut în Polonia, Ungaria şi Cehia.

[Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatiej,

1 HnaTbeBCKasj JieTorracb pag. 523.

2 „înaintea naşterii domnului, în ziua de sfântul Nicolae” p [Letopiseţul în versiunea lui Lavrentie], 1897, pag.447.

3 Letopiseţul I din Pscov, Letopiseţul lui Avramca, etc.

Aici Tătarii s'au lovit de state centralizate (de exemplu oel al lui Vatlav I* (1230-1253).

Tătarii sleiţi de luptele grele purtate în Rusia, nu au putut învinge rezistenţa Cehilor şi a aliaţilor lor şi în vara anului 1242 s'au întors îndărăt dela oraşul Olomuneţ şi iau venit iarăşi în regiunea Rusiei meridionale. La întoarcere, drumul Tătarilor nu a fost atât de groaznic pentru ţările ruseşti. Letopiseţul relatează doar cuceririle tătare în regiunea dela Vest de Bug. Nu avem nici un fel de informaţii cu privire la noi pustiiri în părţile ChievUlui.

Pe cursul inferior al Volgii s'a întemeiat centrul „Hoardei de Aur”, care ţinea în dependenţă ţările ruseşti cucerite şi chiar pe cele necucerite (cum era Novgorodul).

Nobilimea tătară începu să exploateze acum nu numai massa propriilor săi producători direcţi, ci şi pe cei pe care reuşise să-i supună şi pe cei ce se supuseseră în urma cuceririi. Marx denumeşte această formă de stăpânire a nobilimii tătare asupra massei poporului şi asupra ţărilor cucerite „noroiul sângeros al jugului tătar”.

După părerea lui Marx, aceasta „...a ţinut din 1237 şi până în 1462, adică mai mult de două secole; acest jug nu numai că a asuprit, dar a şi pângărit şi a secătuit însuşi sufletul acelor popoare care căzuseră jertfă lui” s.

* Regele Cehilor – N. R.

1 K. Marx, Diplomaţia secretă a secolului al XVIll-lea

CAPITOLUL V

RUSIA ŞI HOARDA DE AUR (ORGANIZAREA STĂPÂNIRII)

Cu privire la anul 1257 ' se pot citi într'unul din manuscrisele letopiseţului după versiunea lui Lavrentie următoarele: „In iarna aceea, s'a făcut cislă şi întreaga ţară rusească a fost numărată, fără a se socoti doar aceia care slujesc bisericii”. Intr'un alt manuscris, se spune mai amănunţit: „In aceeaşi iarnă au sosit cislenicii care au făcut cisla întregii ţări a Suzdalului şi a Riazanului şi a Muromului şi au numit căpetenii peste zece şi peste sută şi peste mie şi peste zece mii şi au plecat în Hoardă, iar egumenii, călugării,

preoţii şi cântăreţii şi cei care slujesc maicii domnului şi domnului nu au dat cislă” 2.

Acest an a fost important şi pentru Novgorod, care scăpase din fericire de distrugerea de către Tătari, dar care fusese totuşi silit să recunoască supremaţia lor. „In anul acela – relatează cronicarul din Novgorod – a venit veste rea din Rusia că Tătarii cer tamga şi dijmă dela Novgorod şi că turbură pe oameni în tot timpul anului… 'In iarna aceea, au sosit solii Tătarilor împreună cu Olexandru * şi solii au început să ceară dijma şi tamga, iar Novgorodienii nu li s'au împotrivit, ci au dat daruri pentru împăratul şi i-au lăsat să plece în pace”. Pentru Novgorod însă, aceasta n'a constituit decât o mică amânare. După doi ani, au sosit la Novgorod nişte împuterniciţi ai Tătarilor – - Berkai şi

1 Avem oarecare indicaţii neclare referitoare Ia un recensământ mai vechi, din anul 1245, când a fost recenzat oraşul Chiev. Aceste informaţii se află în „Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Sofia”, (voi. I, pag. 260). Probabil că Plann Carpini se referă la acest recensământ.

2 JlaBpeHTbeBCKaa jieTOrracb /Letopsielul în versiunea lui Lavrentie], 1897, pag. 451, 496.

* E vorba de Alexandru Nevschi mare cneaz de Vladimir şi Chiev.
— N. R.

Kazacik – care cereau tributul. Alexandru Nevschi le-a dat o gardă, deoarece mulţimea târgoveţilor şi a sătenilor din Novgorod a -întâmpinat pe oaspeţi în mod duşmănos: „A fost răzmeriţă mare la Novgorod şi în părţile acelea”, „norodul nu vroia să dea cisla”. Boierimea însă era gata să se supună şi cerea aceeaşi supunere şi dela cei mai mici: „Cei mai mari au poruncit ca cei mici să dea cislă, căci boierilor le era uşor, dar pentru cei mici era greu” '.

Nu mai rămânea prin urmare decât supunerea. Şi-au purces „acei nelegiuiţi pe uliţe, scriind ei la cislă casele creştinilor… Şi au plecat acei nelegiuiţi, luând cu ei cisla”. De fiecare dată, Tătarii erau însoţiţi de marele cneaz de Vladimir, Alexandru Nevschi.

Strălucitul învingător al Suedezilor (1240) şi ai cavalerilor germani (1,242), care a scăpat Rusia de agresiunea germano-papală a dat dovadă în această împrejurare de clarviziune politică şi de o apreciere justă a situaţiei. El a fost nevoit să ia măsuri împotriva eventualelor manifestări ale furiei poporului din Novgorod. Aşa se explică de altfel şi faptul că Alexandru Iaroslavici a considerat necesar să ia măsuri de siguranţă pentru securitatea baskakilor tătari ce sosiseră la Novgorod.

Cu începere din anul 1257, putem să considerăm dominaţia Tătarilor asupra Rusiei ca fiind complect stabilită.

Dar mai înainte de a se organiza întregul sistem de stăpânire al Hoardei de Aur, s'au stabilit, imediat după înfrângere, raporturi de suveranitate şi de vasalitate între Rusia şi Hoarda de Aur, cu toate că acestea n'au ajuns să capete forme legale.

Cu privire la anul 1243, citim în acelaş letopiseţ: „Marele cneaz Iaroslav [fratele lui Iunie Vsevolodovici, ucis la râul Sit, şi urmaşul său pe tronul

Vladimirului – B. G.] a plecat în părţile Tătarilor * la Batâi *, iar pe fiul său Constantin 1-a trimis la marele han *. Batâi 1-a primit pe Iaros'lav cu cinste mare şi la fel şi pe oamenii lui, iar când a fost să plece, a grăit către dânsul ' «Iaroslave! Tu să fii mai mare peste toţi cnejii neamului rusesc». Şi Iaroslav s'a întors în ţara sa cu cinste mare"2.

1 HoBropoflCKas I jieTonHCb [Letopiseţul I din Novgorod], 1888, pag. 278-280.

* E vorba de Tătarii de pe Volga – N. R.

* Batu-han – N. R.

* La Karakorum – N. R.

2 HoBropoACKan I jieTonHct. /Letopiseţul I din Novgorod], pag. 447.

Rusia şi

Marele han nu s'a mulţumit însă numai cu vizita lui Constantin, însuşi Uaroslav a trebuit să plece spre malurile râului Orhon, la reşedinţa hanului. In anul* 1246, celebrul călugăr franciscan Plano Carpini, trimis de papa dela Roma în fruntea unei misiuni la hanul Mongolilor tu scopul de a culege informaţii despre Tătari – de care europenii, speriaţi de pătrunderea lui Bătu în Europa, începuseră să se intereseze în mod deosebit – a întâlnit la Hoardă pe cneazul rus Iaroslav. In memoriile sale de călătorie, Plano Carpini povesteşte, printre altele, şi faptul că Tătarii i-au arătat o mare consideraţie lui şi cneazului Iaroslav '.

Afară de ţara Vladimirului şi Suzdalului, i-au dat lui Iaroslav şi Chievul. Totuşi, Iaroslav n'a venit în persoană la Chiev, ci a numit acolo ca guvernator al său pe boierul Dimitrie Eicovici.

Regiunile ruseşti cucerite de armatele tătare nu făceau parte în mod direct din Hoarda de Aur.

Hanii Hoardei de Aur socoteau ţinuturile ruseşti ca fiind autonome din punct de vedere politic, cu eârmuitorii lor proprii, dar dependente totuşi de hani şi fiind obligate să le plătească un tribut, aşa numitul „vâhod" *. Cnezatele feudale ruseşti se aflau deci în raporturi de vasalitate faţă de han.

Dependenţa de hani se manifesta prin faptul că marele cneaz rus se urca pe tron „din mila împăratului", adică a hanului. învestitura se dădea în numele hanului, fie de către mitropolitul rus, fie de un împuternicit al hanului. Cneazul care era aşezat pe tron în numele hanului se afla totodată sub controlul acestuia. Faptul se poate vedea nu numai Ia marele cnez, ci şi la ceilalţi cneji. Acest control era efectuat de baskaki.

Vedem că un baskak din Curse, Akmat, supraveghiază pe cneazul de Curse, iar ceilalţi baskaki erau repartizaţi în celelalte cnezate. Cu privire la aceşti baskaki, letopiseţul lui Nicon se exprimă astfel: „Aceştia au fost 'mari".

Din relatarea privitoare la pătimirea cnezului Mihail de Cernigov, vedem că Bătu a numit locţiitori şi dregători prin toate oraşele ruseşti2. Faptele acestea sunt confirmate şi de letopiseţul lui Nicon, care spunea sub anul 1262 că Bătu şi fiul său

1 „Nobis autem et duci Ieroslao semper dabant locum superiorem”. [„Nouă însă şi principelui Iaroslav ne ofereau totdeauna locul de cinste”] (citez după Soloviev, voi. I, pag. 832).

* „Prinos” – N. R.

2 S M. S o Iov iov, HcTopiiH Pocchh /Istoria Rusiei], voi. I, pag. 1 157.

Sartak au numit dregători în toate oraşele. In letopiseţul I din Novgorod şi în cronica dela mănăstirea Sf. Sofia, e semnalată sub anul 1269 sosirea la N»vgorod al lui Sviatoslav laroslavici, cneazul de Vladimir, împreună cu trupele sale; cu ei a venit şi „un baskak mare din Volodimir, pe nume Amragan” '. S. M. So-loviov e de părere că aceasta este ultima menţiune a baskakilor în regiunile de Nord; în Sud, şi anume în regiunea Curse, se vorbeşte pentru ultima dată despre un baskak în anul 1284. S. M. So!oviov remarcă următoarele în legătură cu acest fapt; „Aceasta este o indicaţie clară că n'au mai existat haskaki la Nord, -altfel cronicarii nu i-ar fi trecut sub tăcere:în relatările privitoare la evenimentele în care Tătarii au jucat un rol de seamă”.

Începând dela sfârşitul secolului al XIII-lea – sau mai precis din prima jumătate a secolului al XlV-lea – dispar baskakii tătari. Strângerea tributului.pentru Tătari a rămas pe seama cnejilor ruşi, fiind ţinut însă răspunzător marele cneaz.

Suzeranitatea hanului asupra acestor cneji vasali mai era exprimată în mod formal şi prin faptul că ei erau confirmaţi pe tronurile cnezatelor lor de către hani, prin conferirea unor iar-lîkuri.' Primul dintre cneji, adică marele cneaz, primea dease-menea un iarlîk special pentru marele cnezat. Cu toţii erau obligaţi să plătească Tătarilor acel,vâhod”. In acest scop, Tătarii efectuau mereu recensământul populaţiei. Pentru primul recensământ şi pentru strângerea tributului, Bătu a trimis pe baskaki. Asupra acestui prim recensământ nu găsim decât aluzii neclare. In povestirea despre „pătimirea cneazului Mihai!” se spune că populaţia a fugit în faţa trupelor lui Bătu şi că cei rămaşi în crasul Chiey „au fost trecuţi la cislă... şi a început a se lua dela ei darea 2. Cum am văzut, un alt recensământ a fosi efectuat în anul 1257, în timpul hanului Berke, oare a trimis în acest scop nişte recenzori speciali. După indicaţiile letopiseţului după versiunea lui Lavrentie, aceşti recenzori au numit şefi peste zece, peste sută, peste mie şi peste zece mii.

În perioada anilor 1270-1280, pe vremea hanului Man-gu-T:mur s'a făcut un nou recensământ. Izvoarele nu dau indicaţii

1 HoBropo/icKafl I jieTonncb (Letopiseţul I din Novgorod], 1888, pag. 291. Co(J)hhckhh BpeiueHHHK [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Sofia/ voi I, pag. 281.

2 Co<j)HHCKHH BpeMeHHHK [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Sofia], voi. I, pag. 268. HoBropo/iCKaH I jieToracb [Letopiseţul I din Novgorod], pag. 264.

Rusia şt cîare în privinţa datei acestui recensământ'. Letopiseţele noastre nu amintesc alte recensăminte efectuate de Tătari, dar avem indicaţii în alte izvoare despre continuarea acestei practici2.

Persoanele care efectuau aceste recensăminte erau numite în letopiseţe „cislenicii”. Se cunoaşte şi un alt termen „piseţi” *, dela verbul „pisaţi” („a scrie”) („Şi au purces acei nelegiuiţi pe uliţe, scriind ei la cislă casele creştinilor”) 3.

Nu trebue totuşi să credem că Tătarii ar fi introdus la noi un sistem nou, necunoscut până atunci. Nu ştim cum anume se făceau recensămintele pentru strângerea dărilor înainte de venirea Tătarilor, dar posedăm date precise asupra felului în care se percepeau dările şi asupra unităţilor de impunere („plugul fără roate”, „plugul cu roate”,plugul cu cârlig”). Tătarii s'au folosit de aceste unităţi de impunere care existau deja. Tatişcev spune că în anul 1275 marele cnez Vasile Iaroslavici „a adus hanului câte o jumătate de grivnă * de fiecare plug cu cârlig sau dela cele cu câte doi oameni iar hanul nefiind mulţumit cu tributul, a dat dispoziţia să se facă un nou recensământ al populaţiei din Rusia” 4. Probabil că aveam aici de a face cu o încercare nereuşită a lui Tatişcev de a explica în ce constă plugul cu cârlig: este foarte puţin probabil că prin plugul cu cârlig se înţelegeau cele cu câte doi oameni, dar se pare că Tatişcev n'a născocit acest plug cu cârlig, ci 1-a luat dintr'un letopiseţ care nu s'a păstrat până în timpurile noastre.

Intr'un iarlîk al hanului Mangu-Timur acordat mitropoli-ţilor ruşi şi redactat între 1270 şi 1277, există o enumerare a obligaţiilor impuse populaţiei din ţinuturile ruseşti supuse şi dela care era exceptat clerul. Aici putem citi următoarele...: „. Şi el [clerul – B. G.] nu trebue să dea nici haraci şi nici tamga şi nici darea pentru plug şi nici cai de plac şi nici pentru podvoadă şi nici mertice” 5. O enumerare similară, doar puţin mai detaliată, o găsim într'un iarlîk dat mitropolitului Petru de hanul Uzbek

1 C. A. Nevoi in, 06 yenexax rocyaapcTBeHHoro Mexenanua [Despre succesele hotărnicirii loturilor de pământ de către stat], pag. 148.

2 Iarlîkul dat mitropolitului Petru în anul 1315 şi mitropolitului Alexe în anul 1357.

* Scrib – N. T.

3 HoBropoACKaa I jieforiHCb [Letopiseţul I din Novgorod], anul 1888, pag. 280.

« * Grivna e o monetă în valoare de zece copeici – N. R.

4 Tatişcev, HcropHH Pocchhckoh... [Istoria Rusiei...], voi. IV, pag- 41.

5 Co6paHHe Focy/iapcTBenHfaix rpaMOT h jioroBopoB [Colecţie de documente şi tratate oficiale], voi. II, pag. 5-6.

—

210 în anul 1313. Aici se vorbeşte de două ori despre „darea pentru plug1”'. Irrtr'un iarlîk din anii 1270-1276, sunt numiţi şi cei însărcinaţi cu perceperea dării pentru plug, arătându-se că aceştia nu erau dregători ai hanului, ci ai cnejilor ruşi: „Şi cine ia pe baskakii noştri şi pe piseţii cneazului şi pe oamenii cneazului care strâng darea pentru plug şi pe vameşi...” 2

Numai clerul era exceptat' dela „numărătoare” şi dela obligaţiile care decurgeau referitor la plata tributului. „Ginghis împărat a miluit pe mitropoliţii ruşi şi pe oamenii bisericii... pentru ca şi împăraţii care vor veni după el să

miluiască în acela.ş fel pe preoţi şi pe călugări şi pe toţi slujitorii bisericii pentrucâ se roagă -lui dumnezeu cu inimă dreaptă şi cu bucurie pentru noi şi pentru neamul nostru şi să ne binecuvânteze şi ei să nu fie ţinuţi a plăti nici haraci şi nici tamga… niciuna din dijmele împăratului să nu fie obligatorie pentru ei…” 3 Aceasta era politica hanilor tătari faţă de biserică, pe care hanii o considerau pe drept cuvânt ca o forţă politică pe care o utilizau în interesul lor. Hanii nu s'au înşelat în această privinţă: rugăciunile publice ale clerului pentru hani sugerau poporului ideea necesităţii de a se supune puterii Tătarilor.

În afară de tribut, Tătarii mai cereau dela popoulaţia rusească şi anumite slujbe, fără de care ei nu şi-ar fi putut realiza dominaţia lor.

După cum am văzut, hanii tătari cereau dela regiunile supuse înainte de toate bani şi oameni.

Scutind clerul de aceste slujbe şi dăjdii, hanii l-au scutit şi de obligaţia de a trimite ostaşi, de a face podvoadă şi de a da cai de ol ac.

Pentru ce era nevoie de aceşti ostaşi se vede destul de limpede dintr'unul din iarlîkuri: „Când avem gândul de a porni la război, atunci dăm poruncă să se strângă din ulusurile noastre oşti care să ne slujească pe noi, dar nimeni să nu ia oamenii bisericii şi ai mitropolitului Petru şi să nu se ia nimic din tot ce este al lor”…4. Recrutarea de soldaţi din rându! popoarelor subjugate era un procedeu obişnuit al stăpânirii tătare.

În ceeace priveşte celelalte slujbe pentru care se folosea direct forţa umană, trebue să menţionăm în primul rând obli-

1 Co6panne FocyflapcTBeHHbix rpaiwoT n ^orosopoB [Colecţie de documente şi tratate oficiale], voi. II, pag. 9.

2 Idem, pag. 5-6.;

3 Idem, pag. 5-6.

4 larlîkul dat de hanul Uzbek mitropolitului Petru în anul 1313.

gaţia,olacului”, care probabil n'a fost dela început un impozit în natură. In cel mai vechi iarlîk cunoscut, olac înseamnă un fel de dare. Hanii tătari au introdus însă olacul ca o prestaţie care constă în a pune cai la dispoziţia solilor şi a dregătorilor tătari. Nu este atât de uşor să precizăm în ce măsură olacul a reprezentat o inovaţie pentru Rusia secolului al XlII-lea. Cnejii de Chiev aveau şi ei nevoie de mijloace de comunicaţie şi avem chiar relatări mai vechi despre aceasta. Aşa de pildă, letopiseţul spune că în anul 984 Radimicii * „plătesc vâhod ţării ruseşti şi fac podvezi până în ziua de astăzi” '. Există divergenţe în ceeace priveşte înţelesul acestui text. S. M. Soloviov crede că în cazul de faţă este vorba despre trimiterea tributului de către Radimici într'un anumit loc, spre deosebire de poliudie *2. Vladimirsehi-Budanov3 şi Gourland4 presupun că aici e vorba de mijloace de transport pentru cetele de ostaşi, pentru vasalii cnejilor şi pentru curieri.

În letopiseţul din Novgorod, cronicarul enumără în anul 1209 învinuirile care se aduceau posadnicului Dimitrie de către massa revoltată a poporului; acest dregător a fost – după cum am văzut – un susţinător al cneazului Vsevolod al III-lea din Vladimir şi Suzdal, care avea un interes deosebit în

stabilirea relaţiilor permanente şi deci şi a mijloacelor de comunicaţie cu Novgorodul. Cronicarul indică printre altele: „Ai poruncit, ca neguţătorii să fie globiţi cu asprime şi i-a silit să facă podvadă pentru tine şi ai făcut şi alte rele” 5. Acest pasaj devine clar dacă îl comparăm cu formula obişnuită din înţelegerea pe care o stabilea Novgorodul cu cnejii săi: „Iar curtenii tăi să nu ia care de prin sate şi nici dela neguţători decât pentru căratul oştilor” [sublinierea îmi aparţine – B. G.). Este absolut evident că prin „care” se înţelege aici obligaţia de a pune la dispoziţie mijloacele de transport.

În cele mai vechi documente ale noastre, merticele, călăuzele şi caii de olac reprezintă slujbele obişnuite ale populaţiei.

* Trib slav din bazinul Pripetului – N. R.

1 JlaBpeHTbeBCKan jieTormcb [Letopiseţul în versiunea lui Lavrentie], Sublinierea îmi aparţine – B. G.

*” Obligaţia unui ţinut de a aduna pe loc dările – N. R.

2 S. M. Soloviov, Hctophh Pocenn /Istoria Rusiei], voi. I, pag. 216.

3 Vl a d im i r s eh i – B u d a no v, O63op [Privire generală], pag. 91.

4 I. I. Gourland, JlMCKa» roHbCa [Serviciul de poşte], pag. 25.

5 Hoisropo,ACKasi I jieronHcb [Letopiseţul I din Novgorod], Sublinierea „ii aparţine – B. G.

Hoarda de Aur şi decăderea „Să dea din ocoale mertice şi să facă podvoadă aşa cum se cuvine” ', adică după obiceiul cel vechi. De îndeplinirea acestor slujbe răspund reprezentanţii puterii laice din ţinutul Dvinei – posadnicii, cei care au grijă de vite şi starostii. De bună seamă însă că aceasta nu însemna încă „un serviciu de poşte'„, adică un sistem de comunicaţii organizat, în cadrul căruia se pregăteau dinainte mijloace de transport pentru trebuinţele călătorilor sau chiar numai pentru interesele statului.

Tătarii aveau nevoie de mijloace de transport şi era firesc să dea o atenţie deosebită acestui lucru.

De bună seamă că stăpânitorii tătari, care erau direct interesaţi în îmbunătăţirea 'mijloacelor de comunicaţie din ţara supusă, au adus şi unele inovaţii în felul de organizare al acestora. Ar fi însă o greşeală să credem că până la Tătari, ţările ruseşti n'au avut mijloace de transport între ele şi cu atât mai mult în interiorul cnezatelor. O astfel de presupunere ar fi în contradicţie cu toate faptele ce ne sunt cunoscute.

Totuşi nu trebue >să exagerăm nici importanţa sistemului fiscal introdus la noi de Tătari. Ara văzut că nu putem face aşa ceva. In sfârşit, perceperea tributului de către dregătorii tătari s'a efectuat numai într'o perioadă relativ scurtă. începând dela sfârşitul secolului al XlII-lea, această obligaţie a trecut asupra cnejilor ruşi. Ei trebuiau să strângă singuri birurile şi să trimită la Hoardă sumele adunate.

Ni s'au păstrat câteva relatări d;n secolele XIII şi XIV, privitoare la felul în care cnejii ruşi strângeau birurile. E vorba de iarlîkul hanului Mangu-Timur (1270-1276) de care am amintit miai sus şi în care se vorbeşte de „piseţii şi cei care strâng darea pe plug şi vameşii cneazului” 2 şi de tratatul încheiat în anul

1388 între marele cneaz Dimitrie Ivanovici Donscoi şi vărul său Vladimir Andreevici. Aici putem citi următoarele: „lai' dacă el va trimite pe strângătorii săi de dări prin cetăţi şi prin sate, să-i trimită împreună cu strângătorii mei de dări... laice vor aduna strângătorii mei de dări prin cetăţi şi prin sate şi prin locurile unde se fierb băuturi să fie dat visteriei mele, iar eu le voi da ca vâhod...” 3. Obligaţiile cnejilor sunt arătate

1 AAE voi. I, nr. 1. Actul marelui cneaz Andrei Alexandrovici referitor la Dvina (1294-1304). Găsim aici o referire la tatăl lui Andrei, adică în Alexandru Nevschi.

3 CoâpaHHe Focy/iapeTBeHHMx rpaMOT h aoroBopoB [Colecţie de dnru-mente şi tratate oficiale], voi. II, pag. 6.

3 Idem, voi. I, pag. 56.

Rusia şi deci limpede. Cu toţii erau obligaţi să-şi trimită strângătorii de dări, iar sumele adunate erau predate visteriei marelui cneaz, care este răspunzător faţă de han pentru vâhod.

Cuantumul acestui vâhod nu era fixat odată pentru totdeauna. S. M. Soloviov crede că cnejii ruşi ofereau hanilor sume de bani mai mari decât cele pe care le procurau baska-kii1, cu a!'te cuvinte cnejii ruşi luau tributul în arendă, în condiţii mai avantajoase pentru hani.

Această ipoteză este foarte probabilă, deoarece darea în arendă a impozitelor fusese practicată de hani şi imai înainte, cu singura deosebire că la început arendaşii erau recrutaţi chiar din rândul Tătarilor. Sub anul 1262, e semnalat următorul fapt în letopiseţulîn versiunea lui Lavrentie: „Căci aceşti musulmani blestemaţi scot la mezat dările şi fac prin aceasta pagubă mare oamenilor care trudesc din greu, că multe suflete de ţărani iau calea pribegiei”; împotriva acestui fapt s'au revoltat massele populare ia Rostov, Suzdal şi Iaroslavl2.

Cuantumul tributului varia în raport cu diferite împrejurări: cnejii îşi făceau ei înşişi concurenţă pentru obţinerea titlului de mare cneaz sporind sumele, sau hanii urcau aceste sume din diferite considerente.

Cunoaştem şi câteva cifre. Marele cneaz Vasile Dmitrievici a plătit un vâhod de şapte mii de ruble, iar cnezatul de Nijni-Novgorod o mie cinci sute de ruble, etc. Şi totuşi, cu aiceste sume nu se sfârşeau îndatoririle faţă de hani. Uneori trebuiau să se plătească şi dări excepţionale, pe care cnejii Je strângeau dela boierii lor.

Modificările de tribut sunt stabilite prin tratatele dintre cneji: „Iar dacă tributul va fi mai mult sau mai puţin ridicat, să se ia după socoteală” 3.

În mod neregulat, dar totuşi neîntrerupt, cnejii ruşi duceau hanilor Hoardei de Aur, hatunelor şi celor din preajma lor daruri scumpe. Aceste cheltuieli apăsau până la urmă tot pe umerii celor care plăteau toată dările, adică cei care cultivau pământul şi massa celor ce munceau în oraşe.

În felul acesta, devin explicabile plângerile contribuabililor

1 S M Soloviov HoropHH Pocchh [Istoria Rusiei], voi. I, pag. 1 160.

2 JlaBpeHTbeBcKas jieTonncb [Letopiseţul în versiunea lui Lavrentie], pag. 452.

3 S. M. Soloviov, HcTopHH Pocchh [Istoria Rusiei], voi. I, Pag. 1162.

cu privire la caracterul împovărător al vâhodului, precum şi protestele lor, care mergeau până la răscoale armate.

Âm amintit de revolta care a avut loc la Novgorod în anul Î259. „Răzmeriţa mare” a avut loc ca un protest împotriva operaţiei de „numărătoare” a Novgorodienilor. Baskakii tătari erau cuprinşi de îngrijorare pentru viata lor şi au cerut cneazului Alexandru Nevschi gărzi: „Dă-ne străji, căci altfel ne vor ucide”. „Poporul nu voia să dea cislă”, din cauză că el ştia din propria-i experienţă în ce fel se -termina repartizarea obligaţiilor băneşti. Cronicarul din Novgorod ştia şi el acest fapt şi deaceea scria în letopiseţul său:

Căci boierilor le era uşor dar pentru cei mici era greu”.

După câţiva ani, în 1262, s'a repetat aee'laş lucru şi la Ros-tov, Suzdal şi laroslavl.

Autorul letopiseţului în versiunea lui Lavrentie simpatizează pe faţă cu răsculajii. El afirmă că dumnezeu se află de partea celor care se ridică împotriva „jugului sălbatic al musulmanilor”. Dumnezeu „a sădit mânia în inimile ţăranilor, care nu mai pot răbda asuprirea din partea păgânilor”. „Dumnezeu cel de oameni iubitor şi-a plecat urechea la rugăciunile maicii sale şi a scăpat pe oamenii săi de necazul cel mare”. Adunările (vece) convocate au fost furtunoase şi s'a hotărît alungarea arendaşilor de impozite şi „i-au izgonit din cetăţile Ros-tov, Suzdal şi Iaroslavl”.

În timp ce massele populare protestau îmootriva noii asupriri instaurate de Tătari, boierii şi cnejii îi ajutau pe aceştia, nădăjduind, nu fără temei, să-şi păstreze şi să-şi consolideze pe această cale situaţia lor privilegiată.

Cu ocazia descrierii evenimentelor care au avut loc în anul 1259 la Novgorod, această situaţie este redată într'un mod foarte clar: atunci când poporul susţinea cu tărie că „vom pieri cu cinste pentru Sf. Sofia şi pentru lăcaşurile îngerilor”, cronicarul relatează că „atunci s'au împărţit oamenii: cei buni şi care erau pentru Sf. Sofia şi pentru credinţa adevărată de cei care erau răi”. Şi cronicarul din Novgorod simpatizează cu massele în acest caz.

Pe răsculaţi îi numeşte „cei buni” şi-i pune în opoziţie cu „cei mari”, care cereau supunere faţă de Tătari şi care obligau „pe cei mici să dea cislă”.

Cnejii, în special cei mari (pentru care raporturile de forţă dintre Rusia şi Hoarda de Aur erau mai clare decât pentru

Rusia şi Hoarda de Aur 215 oricine) îşi dădeau foarte bine seama de gravitatea situaţiei -care se crease temporar pentru Rusia.

Este deosebit de caracteristică în această privinţă comportarea a doi dintre cei mai de vază cneji de pe atunci şi anume a lui Alexandru Nevschi şi a lui Daniel de Halici.

Deşi învinsese pe Suedezi şi pe cavalerii germani, Alexandru Nevschi însoţeşte totuşi în persoană pe baskakii tătari la Nov-gorod, îi ocroteşte şi

sileşte pe locuitorii de aici să recunoască suveranitatea hanului şi „să dea cislă”.

Până în anul 1250, Daniel mai spera să poată apăra independenţa ţării sale. La cererea lui Bătu şi acest cneaz puternic – şi, fără îndoială foarte viteaz – a fost nevoit să se înfăţişeze în acel an la Hoardă. Totuşi, el s'a purtat aici cu tact, deşi i-a venit greu să se recunoască supus al hanului tătar. Cât de grea era situaţia sa faţă de hanul Hoardei de Aur, relatează foarte plastic şi cronicarul Rusiei de Sud. Hanul cere unuia dintre cei mai puternici cneji ruşi să i se supună, să plătească tribut şi-1 ameninţă cu pierderea vieţii în caz de nesupunere '.;Cu mici excepţii, aristocraţia rusă s'a supus deasemenea dominaţiei străine.

Această supunere a nobilimii ruse faţă de Tătari se explică într'o mare măsură prin groaza de Tătari care – după cum relatează scriitorul arab Ibn al-Asir – „băteau şi torturau numai pe cei bogaţi”. E dela sine înţeles că învingătorii nu puteau să se îmbogăţească pe seama ţăranilor dependenţi sau a meşteşugarilor săraci în timpul expediţiilor militare şi jefuiau bucuros averile nobililor.

Iată deci care era motivul pentru care aceştia din urmă s'au grăbit să dea dovadă de supunere.

Nu trebue totuşi să uităm că jaful era un fenomen obişnuit, mai ales în momentul cuceririi. Ulterior, după ce se stabileau relaţii mai mult sau mai puţin durabile între cei învinşi şi învingători, jaful lua forme noi şi se transforma într'un sistem de stoarcere a tributului dela poporul rus. După cum am văzut, acest tribut trecea în întregime prin mâna cnejilor ruşi şi apăsa în primul rând pe umerii rnasselor celor ce muncesc dela sate şi oraşe.

În felul acesta, se explică ridicarea păturilor de jos împotriva jugului tătar şi participarea efectivă a nobilimii ruse în cadrul acestei lupte de partea Tătarilor.

: ' HnaTbeBCKan jieTonncb [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. IpatieJ, 1871, pag. 536'.

Avem numai informaţii fragmentare despre exploatarea directă de către Tătari a cultivatorilor de pământ din ţinuturile ocupate de ei. Vorbind despre anul 1241, letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie me dă o ştire foarte interesantă cu privirea la pustiirea ţării Bolohovului de către Daniel Romanovici de Halici. Daniel „a prădat, ţara Bolohovului şi a trecut-o prin foc, căci Tătarii nu o atinseseră pentru ca locuitorii să cultive pentru ei grâu şi mei. Căci Daniel avea o mare vrăjmăşie împotriva Bo lohovilor care-şi puseseră nădejdea în Tătari”; cu alte cuvinte Daniel a distrus Ţara Bolohovului din pricina că ea avea legături strânse cu Tătarii, legături care veneau în contradicţie cu politica lui. Este greu de precizat în ce constau aceste relaţii ale ţării Bolohovului cu Tătarii. Sub anul 1231, şi mai departe în letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatie se vorbeşte de nişte cneji bolohovi, care au o atitudine duşmănoasă faţă de tendinţele centraliste ale cneazului de Halici. M. S. Hruşevschi e de părere că aceşti cneji bolohovi ar fi urmaşi ai vechilor cneji băştinaşi, dar această teză n'o

întemeiază pe nimic. Un singur lucru este totuşi clar, şi anume că aceşti cneji susţineau boierimea din Halici, care aveau o atitudine ostilă faţă de cneazul de Halici. Este deasemenea evident şi faptul că această opoziţie se orienta într'o oarecare măsură către Tătari. Totuşi este greu de spus ceva mai mult în privinţa acestei chestiuni atât de interesante şi de obscure, dacă pornim numai dela fapte. Pe considerentul că ţara Bolohovului se găsea imediat la apus de cea a Chievului şi ţinând seama de dispariţia – ce-i drept incomplect dovedită, dar totuşi probabilă – a cnejilor de Chiev după măcelul săvârşit de Tătari până la sfârşitul secolului al XlII-lea, M. S. Hruşevschi susţine că întregul ţinut al Chievului, împreună cu cel al Bolohovului se aflau sub stăpânirea directă a Tătarilor, făcând adică parte din Hoarda de Aur. Pe lângă aceasta, el mai susţine că Tătarii au reuşit să modifice şi structura socială a acestei regiuni: nimicind aici păturile sociale superioare, ei au creat prin aceasta o „orânduire bazată pe obşte”', adică o societate care era într'o oarecare măsură fără clase.

E necesar să arătăm că în cazul de faţă, M. S. Hruşevschi nu numai că a denaturat izvoarele, dar s'a îndreptat în presupunerile sale de fapte bine cunoscute tuturor, şi anume că Tătarii

M. S. Hruşevschi, O^epK hctophh KneBCKofl 3eMJin ot CMepTH Jp np KOHiia XIV ct. [Studiul asupra istoriei ţării Chievului dela moartea lui Iaroslav şi până la sfârşitul secolului al XlV-leaJ, 1891, pag. 455-459.

Rusia şi n'au modificat nicăieri structura socială a ţărilor cucerite şi probabil că nici nu erau în stare să îacă aşa ceva. Dacă ei ar fi putut să impună învinşilor modul lor de producţie, acest mod de producţie nu ar fi putut să constitue fundamentul unei orânduiri fără clase, deoarece societatea mongolă de pe vremea aceea se scindase deja în clase.

M. S. Hruşevschi încearcă să înlăture, cu ajutorul unor interpretări personale, faptele care se găsesc într'o vădită contrazicere cu teza sa. De pildă, afirmaţia că populaţia băştinaşă era „mulţumită cu situaţia ei” după nimicirea de către Tătari a exploatatorilor autohtoni poate îi desigur numai cu greu pusă în concordanţă de autor cu relatarea letopiseţului în versiunea lui Lavrentie despre faptul că mitropolitul Maxim „ne mai putând îndura silniciile Tătarilor a lăsat mitropolia şi a fugit din Chiev şi întreg norodul Chievului s'a risipit”; din această cauză, autorul este' nevoit să susţină că relatarea letopiseţului în versiunea lui Lavrentie „este exagerată într'o măsură considerabilă”. Gu toate acestea, însuşi M. S. Hruşevschi nu poate să nu fie de acord cu faptul că mitropolitul a plecat din Chiev la Vladimir din pricina „reducerii veniturilor bisericii”, dar după părerea sa, „reducerea propriu zisă a veniturilor nu e totuşi o dovadă a decăderii totale şi a ruinării ţării”. Intr'un cuvânt, autorul vrea să dovedească cu orice preţ că acele cuceriri ale Tătarilor nu au dăunat Ucrainei şi că sub această dominaţie nouă, o parte din Ucraina a avut chiar mult de câştigat, obţinând posibilitatea de a trăi într'o orânduire socială deosebita, fără o clasă dominantă băştinaşă. Tendinţa de a micşora urmările măcelurilor din războaie este o particularitate caracteristică şi unei alte lucrări a aceluiaş autor. E vorba de „Istoria Ucrainei sau a Rusiei Mici”. Aici el afirmă categoric că

populaţia Ucrainei era obişnuită cu năvăliri de acest fel – aceştia erau doar oameni „care se năşteau după cuptor şi creşteau cii coiful pe cap” – care la nevoie se salvau fugind în păduri şi ascuuzându-se prin mlaştini, râpi şi peşteri, aşa că măcelurile făcute de Tătari nu constituiau pentru ei ceva chiar atât de tragic.

O dovadă a acestui fapt o găseşte M. S. Hruşevschi în refacerea rapidă a Ucrainei după trecerea uraganului tătar. Totuşi şi el recunoaşte că această refacere nu a mai putut să readucă la viaţă Chievul cel vechi.

Prin urmare, cu excepţia acelui pasaj obscur din letopiseţ şi care se referă Ja relaţiile deosebite (care au existat poate numai pentru o scurtă perioadă de operaţii militare) dintre ţara Bolohovului şi Tătari, nu avem nici un fel de date pentru a putea susţine că o parte din ţinuturile fostului stat al Chievului ar fi fost înglobată în Hoarda de Aur şi că s'ar fi aflat sub exploatarea ei directă. Toate relatările din perioada care a urmat după cucerire arată tocmai contrariul: toate ţinuturile ruseşti se aflau în stare de dependenţă faţă de hanul tătar prin ini/locirea reprezentanţilor lor locali.

Trecuse momentul prim şi cel mai greu al pătrunderii dominaţiei hanilor în viaţa rusească.

Cnejii, boierii, neguţătorii şi clerul au găsit relativ repede un limbaj comun cu Tătarii. Massa poporului, pe care apăsa greutatea principală a tributului şi a celorlalte obligaţii faţă de Hoarda de Aur, era nevoită să se supună, aflându-se sub dubla presiune a forţelor unite ale cotropitorilor şi ale vechilor săi stăpâni ce se sprijineau pe puternica oaste tătară.

Din toate părţile soseau o sumedenie de. Ruşi în capitala Hoardei, la Sărai. Ţinând seama de faptul că în acea regiune de Sud-Esf, ca şi în părţile Mării de Azov şi ale Caucazului de Nord, trăiau din vremuri îndepărtate mulţi Slavi, nu este de mirare că Ja Sărai a fost înfiinţată foarte curând, în anul 1261, o episcopie ortodoxă aparte, având ca prim episcop pe Mi'trofan, care a fost uns de mitropolitul rus Chirii al III-lea. Din această episcopie, făcea parte – în afară de Sărai – şi Pereiaslavlul Chievului; conducătorul acestei eparhii a purtat titlul de episcop -al Saraiului şi al Pereiaslavlului'.

Si totuşi, în ciuda tuturor relaţiilor în aparenţă atât de trainice, duşmănia dintre ţara învinsă şi învingători nu a fost eliminată.

Tătarii nu puteau să ia în stăpânire ţările ruseşti din cauză că ei nu posedau mijloace suficiente de organizare, din cauză că numărul lor era prea mic pentru realizarea acestui scop şi, în sfâşit, din cauză că ei înşişi au fost asimilaţi de mediul turcesc (cuman). Desvoltarea ulterioară a Rusiei şi a Hoar-

1 E. G o I u b i n s c h i, HcTopn» pyccKOH iiepra/i [Istoria bisericii ruse], vof. II, J900, pag. 41, şi passim.

Rusia şi dei de Aur se va produce în direcţii deosebite, mai mult chiar, diametral opuse.

În timp ce în Hoarda de Aur sporeau într'o măsură considerabilă germenii desintegrării, în cnezatele ruseşti avea loc, în acelaş timp, un proces intens de formare a unui stat naţional puternic.

Pe măsură ce se desvolta acest proces, creşteau şi speranţele poporului rus în eliberarea de sub stăoânirea hanului Hoardei de Aur.

CAPITOLUL VI

RELAŢIILE POLITICE DINTRE HOARDA DE AUR ŞI RUSIA IN SECOLUL AL XIV-LEA

Am văzut ce lovitură grea a însemnat năvălirea lui Bătu pentru marele cnezat de Vladimir şi pentru vecinii săi apropiaţi. „ Această lovitură a căzut în primul rând asupra cnezatelor ruseşti din răsărit. „Vecinătatea îngrijorătoare a Tătarilor, reprimarea cruntă a mişcărilor populare, incursiunile detaşamentelor tătare, măsurile agresive ale baskakilor hanilor şi ale celor ce adunau tributul n'au dat acestor regiuni răgazul să se refacă nici în a doua jumătate a secolului al XHI-lea. Populaţia se refugiase spre apus şi această migraţie a determinat, la sfârşitul secolului al XITI-lea şi la începutul secolului al XlV-lea, o des-voltare considerabilă a „tinerelor" oraşe Tver şi Moscova, împreună cu ţinuturile din preajma lor" '.

Influenţa Vladimirului, care fusese atât de mare până la apariţia lui Bătu în răsăritul Europei, scade foarte mult. Alexandru Nevschi, marele cneaz de Vladimir, prin acţiunile sale reuşeşte să ridice pentru scurt timp importanţa acestui cnezat. Vom vedea acum felul în care cnejii din Vladimir pierd din mâinile lor conducerea politicii externe, conducerea relaţiilor cu Hoarda şi a apărării graniţelor. „A merge la Hoardă" deveni un drept al fiecărui cneaz rus.

Un fapt deosebit de caracteristic pentru relaţiile dintre Rusia şi Hoarda de Aur este perioada luptelor pentru putere dintre fiii lui Alexandru Nevschi.

Fiul cel mai mare al lui Alexandru Nevschi, cneazul de Pe-reiaslavl (Pereiaslavl Zaleschi), Dimitrie Alexandrovici a primit titlul de mare cneaz de Vladimir.

1 A. E. P r e s n i a c o v, Mockobckoc pag. 9.

[Taratul Moscovei], Relaţiile politice dintre Hoarda de Aur şi Rusia împotriva lui se ridică fratele său mai tânăr, Andrei. El pleacă la Hoardă, duce hanului daruri şi obţine prin iarlîk titlul de mare cneaz: „A cerut pentru sine titlul de mare cneaz, pe care-1 avea fratele său mai mare" şi „a adus cu el trupe tătare". Letopiseţele amintesc de „boierul Simeon Tonglievici şi alţi răs-vrătiţi" care susţineau pe cneazul Andrei şi îl îndemnau să treacă la acţiune. Suntem îndreptăţiţi să credem pe această bază că nu avem de a face în acest caz cu interesele personale ale cneazului, ci cu interesele boierimii. Din nefericire, este greu să urmărim în chip complect rolul acestora.

Dimitrie nu se gândea să se supună hanului şi deaceea Andrei, ajutat de trupele tătare, îl sileşte să părăsească cnezatul de Vladimir. S. M. Soloviov observă în legătură cu aceasta: „Prin urmare, relaţiile cu Tătarii coincid, în cazul acesta, perfect cu relaţiile cu predecesorii lor, Cumanii; cneazul care dorea să pornească la luptă împotriva altui cneaz, p'leacă la Hoardă – aşa cum pleca mai înainte la adunarea Cumanilor – şi aduce ajutoare militare dela Tătari" '. Comparaţia este numai în parte adevărată, deoarece între relaţiile dintre Ruşi şi Cumani şi cele dintre Ruşi şi Tătari există o mare deosebire:

Cumanii nu stăpâneau ţinuturile ruseşti, în măsura care caracterizează relaţiile dintre Hoarda de Aur şi Rusia.

ruşi2; deaceea

Andrei mai era susţinut şi de alţi cneji Dimitrie Alexandrovici fugi „cu o ceată mică” la Novgorodul Mare, Aici însă n'a fost primit, ci „i s'a arătat drumul” şi el s'a îndreptat probabil spre Pscov, pregătindu-se de luptă. El a strâns în acest scop forţe îndestulătoare. Andrei a plecat din nou la Hoardă pentru a aduce alte trupe tătare. Totuşi, aceste noi forţe au dus numai la pustiirea ţării, fără a putea asigura şi domnia lui Andrei ca mare cneaz.

Dimitrie s'a folosit de complicaţiile interne ce se iviseră în

1 S. Al Soloviov afirmă în legătură cu aceasta: „Relatarea aceasta este deosebit de importantă: ea ne arată cum boierii – odinioară membri ai cetei cneazului şi astăzi alcătuind „curtea” lui – care se stabileau împreună cu cneazul pe acelaş domeniu, căpătau, datorită acestei aşezări, o importanţă mai mare… Boierii obţineau în urma „aşezării” lor profituri permanente… (Hctophh oTHomeHHft MejK&y KHH3bHMn [Istoria relaţiilor dintre cneji], pag. 276). Dacă lăsăm la o parte „aşezarea” boierilor, necesară lui Soloviov în legătură cu teoria sa asupra relaţiilor de familie între cneji, obţinem o părere conformă realităţii.

2…„Şi [Andrei] a trimis după cneazul Ivan Mihailovici de Starodub şi după toţi cnejii ruşi. Aceştia au venit şi au făcut sfat împreună şi au purces cu mare oaste la Pereiaslavl împotriva marelui cneaz Dimitrie Alexandrovici' (HHKOHOBcKaa jieTonncb (Letopiseţul lui Niconj).

—in

Hoardă şi a cerut ajutor acelui puternic favorit care era tiimen-u noianul Nogai, ce avea gânduri duşmănoase faţă de Hoarda do Aur. In felul acesta, Dirnitrie a găsit la el sprijin şi 1-a învins pe Andrei cu ajutorul trupelor primite dela Nogai. Andrei a pornit din nou la Hoarda de Aur şi a obţinut acolo trupe proaspete. El a adus împotriva lui Dimitrie pe un oglan din Hoardă. Dimitrie a pornit însă împotriva lor, oglanul şi-a găsit scăparea tocmai la Hoardă, iar boierii lui Andrei au căzut prizonieri.

După această înfrângere, Andrei împreună cu şase alţi cneji a mers la Nogai şi s'a plâns acolo împotriva lui Dimitrie. Nogai ascultă spusele lor şi trimise cu ei pe fratele său Diiden, împreună cu o oaste numeroasă. De data aceasta, soarta lui Dimitrie a fost pecetluită. El trebui să renunţe la marele cnezat şi închise ochii curând după aceea.

Acest episod cuprinde multe lucruri interesante: vedem aici atât conflictele dintre cnejii ruşi, cât şi serioasele complicaţii politice din Hoardă, intervenţia forţelor tătare pentru reglementarea conflictelor dintre cneji, conflicte care aveau ca purrct de plecare interesele diferitelor grupe sociale ce susţineau pe cneji în lupta lor anevoioasă şi plină de tot felul de complicaţii; în legătură cu aceasta se remarcă şi slăbiciunea cnezatului de Vladimir, care pierde acum importanţa sa de odinioară.

Printre cnezatele ruseşti dela sfârşitul secolului al XHI-lea a început să joace un rol de seamă şi cnezatul de Tver. Chiar Ia începutul secolului a XlV-iea (şi anume în anul 1304), Mi-hail Iaroslavici, cneazul de Tver, a plecat la Hoardă ca să obţină titlul de mare cneaz de Vladimir şi s'a întâlnit acolo cu rivalul său, Iurie Danilovici, cneazul de Moscova, care sosise acolo în acelaş scop. Cneazul de Tver a ieşit biruitor şi a ajuns „mare cneaz al întregii Rusii”. Boierii din Vladimir au presimţit desigur ce întorsătură vor lua lucrurile şi deaceea s'au grăbit „să plece la Tver” după moartea cneazului de Vladimir, adică să intre în relaţii de vasalitate cu cneazul de Tver. Mihail Iaroslavici făcu o încercare energică pentru a supune Novgorodul Mare, Nijni Novgorod, Vladimir, Pereiaslavl şi Costroma. Dar această încercare întâmpină o rezistenţă serioasă din partea Novgoro-dului Mare şi protestul categoric al Moscovei.

Iurie Danilovici izbuti să ponegrească Ia Hoardă pe rivalul său, Mihail de Tver; acesta din urmă fu chemat aici şi executat, dar şi Iurie a pierit acolo, de mâna fiului lui Mihail Iaroslavici.

Relaţiile politice dintre Hoarda de Aur şi Rusia

Pe tronul Moscovei se urcă Ivan, fratele lui Iurie numit şi „Calita”* (1328-1341).

Ştim că în cele din urmă Moscova şi nu Tverul a devenit centrul marelui stat rus care era în formaţie.

Faptul acesta a avut cauze bine determinate.

Vitalitatea acelui târg atât de tânăr al Moscovei era în-tr'adevăr extraordinară. In anul 1366, Moscova a fost incendiată în preajma sosirii lui Olgierd *; în anul 1371 a fost incendiată chiar de Olgierd, în anul 1382 a fost incendiată înainte de venirea Iui Tohtamîş iar în anul 1389,a ars aproape întreaga cetate şi a rămas numai o mică parte din ea”; în urma incendiului uriaş din anul 1395 au ars mii de case, dar Moscova a renăscut de fiecare dată din cenuşă '.

Nu mă voi opri acum asupra cauzelor desvoltării atât de rapide a oraşului Moscova. Pentru ţelurile pe care le urmărim, tre-bue să subliniem aici numai această desvoltare şi să arăt consecinţele care decurg din acest fapt.

Nu întâmplător dădeau hanii tătari iarlîkuri de mare cneaz celor mai bogaţi şi mai influenţi dintre cnejii ruşi. Aceste condiţii constituiau o garanţie a aducerii regulate la Hoardă a vâho-dului, dar ar fi greşit să credem că hanii se conduceau numai după acest singur considerent.

Relaţiile dintre hani şi cnezatele ruseşti erau cu mult mai complexe şi pentru păstrarea stăpânirii lor asupra Rusiei hanii trebuiau să urmărească cu atenţie tot ce se petrecea în ţările ruseşti. Acest fapt era înlesnit chiar de cnejii ruşi, care s'au folosit, după cum am văzut, în repetate rânduri de forţele tătăreşti pentru rezolvarea raporturilor complicate dintre ei.

‚Aţâţarea unora din cnejii ruşi împotriva celorlalţi, întreţinerea neînţelegerilor dintre ei, menţinerea forţelor lor în echilibru şi grija ca niciunul dintre ei să nu se întărească – toate acestea reprezentau politica tradiţională a Tătarilor”2. Pe de

* Calita, poreclă care înseamnă în vechea rusă „sac de bani" – N. R. * Mare cneaz de Lituania, fiul lui Ghedimin (1345-1377) – N. R.

1 I. E. Z a b el i n, HcTopua roDO.na Mockbh [Istoria oraşului Moscova], ediţia a 2-a, 1905, pag. 97; V. G. S îr o e c i c o v s'c h i, Tocth – cypoxaHe [Neguţătorii din Surojan], pag. 20.

2 KMarx, Diplomaţia secretă a secolului al XVIII-lea. Cnejii ruşi cunoşteau perfect această politică a Tătarilor şi luau măsurile corespunzătoare. In tratatul din anul 1368, încheiat cu vărul său Vladimir Andreevici, Diniitrie Donscoi scrie între altele: „Iar dacă Tătarii vor voi să ne desoartă şi-ţi vor da ţie ocina noastră, marele cnezat, aceasta să n'o punem ia inimă" CCSoprniK Facy.jiapcTBeHHUx rpaMOT [Culegere de documente şt tratate oficiale], voi I, pag. 46).

altă parte şi Ivan Calita, cneazul de Moscova a reuşit să-1 transforme pe han"... într'o unealtă oarbă în mâinile sale, unealtă cu ajutorul căreia el să scape de cei mai periculoşi dintre rivalii săi şi să înlăture orice piedică ce se ridica în calea drumului său victorios spre cucerirea puterii. Ei nu cucereşte feudele, ci foloseşte în ascuns puterea Tătarilor cuceritori pentru satisfacerea exclusivă a propriilor sale interese" '.

Cu ajutorul Tătarilor, Ivan Calita a reuşit să nimicească nu numai pe rivalul său, cneazul de Tver, ci să-şi asigure şi an-tâietatea faţă de toţi cnejii ruşi şi să dea Moscovei importanţa politică la care ea năzuise şi mai înainte.

Ivan Calita s'a folosit de răscoala care a izbucnit la Tver în anul 1327 împotriva Tătarilor. In acest an a sosit aici un trimis al hanului, Ciol-han, cunoscut la noi sub numele de Şev-kal sau Şcelkan şi care era vărul hanului Uzbek. Este greu de stabilit astăzi dece această venire a produs turburări printre locuitorii din Tver, dar ştim precis că aceştia s'au ridicat cu arma în mână împotriva lui Ciol-han. Locuitorii din Tver au ieşit învingători. Ciol-han, învins, s'a refugiat în palatul cneazului, dar Alexandru, cneazul de Tver, a poruncit să se dea foc palatului, care a ars împreună cu Tătarii. Este deasemenea greu de stabilit dacă a plecat Calita din proprie iniţiativă la Hoardă sau dacă a fost chemat de hanul Uzbek; ştim doar că Ivan Calita a sosit la Hoardă şi după aceea a pornit din ordinul banului cu cincizeci de mii de Tătari, cu care se uniseră şi trupele din Suzdal, împotriva Tverului şi a pustiit această regiune.

Alexandru Mihailovici de Tver a încercat să afle scăpare la Nfovgorod, dar acest oraş n'a avut curaj să-1 primească, ci trecu pe faţă de partea Tătarilor şi a lui Calita.

A fost însă primit la Pscov, care s'a arătat dispus să ia armele lîmpotriva Tătarilor. Totuşi, lucrurile n'au ajuns până la o ciocnire armată. Calita a învins pe duşmanul său cu alte arme. Mitropolitul Moscovei, Teognost, excomunică pe locuitorii din Pscov. Faptul acesta a fost suficient: Alexandru a luat drumul Lituaniei.

În anul 1337, el a câştigat din nou bunăvoinţa hanului Uzbek şi s'a urcat iarăşi, 'cu aprobarea acestuia, pe tronul Tverului. dar numai pentru scurt timp,

căci Calita a izbutit să aţâţe pe han împotriva duşmanului său. Alexandru a fost chemat la Hoardă şi ucis acolo (la 29 Octombrie 1339).

1 K. M a r x, Diplomaţia secretă a secolului al XVIII-lea.

Comportarea lui Ivan Calita avea totuşi o anumită logică. El nu făcea în fond decât să lupte prin toate mijloacele pentru realizarea scopurilor sale politice. In momentul morţii sale, cnezatul Moscovei nu numai că-şi lărgise considerabil graniţele, dar dobândise şi o nouă însemnătate politică. Puterea cneazului de Moscova căpătase acum o cu totul altă natură.

Odată cu consolidarea puterii cnezatului Moscovei a sporit foarte mult şi opoziţia boierimii din Moscova. Cei mai nobili şi cei mai bogaţi dintre boieri nu voiau să renunţe la independenţa lor. Pe vremea domniei lui Simeon, fiul lui Calita, se afla în fruntea boierilor Alexei Petrovici Hvost, un tâsiacinic din Moscova. Totuşi această încercare s'a terminat pentru ei printr'o înfrângere totală. Tâsiacinicul a trebuit să fugă, iar averea sa a fost confiscată şi împărţită rudelor cneazului Simeon. Acesta a cerut apoi fraţilor săi să presteze un jurământ la mormântul tatălui lor, Ivan Calita, jurământ de supunere faţă de el, să-1 asigure că nu vor sprijini pe boierii care se străduiau să-i facă să se ridice împotrvia lui şi că nu vor da adăpost nici lui Alexei Petrovici Hvost şi nici copiilor săi.

Boierii l-au poreclit Simeon cel Trufaş.

— Dar acest cneaz trufaş s'a dus de cinci ori la Hoardă şi s'a întors de acolo de fiecare dată cu noi favoruri obţinute. Hanul a dat „în mâna!ui” pe toţi cnejii ruşi. Olgierd, cneazul de Lituania, vedea însă în cnezatul Moscovei o forţă ce ameninţa să devină o piedică în calea desvoltării sfatului său.

Olgierd încearcă deci să convingă pe banul Tătarilor să pornească un atac comun împotriva Moscovei.

Aflând de aceasta, cneazul Simeon se adresă de îndată ha-nuîui. Ei i-a arătat că Olgierd a şi pus mâna pe o parte din ulusurile hanului (şi anume pe Ucraina şi Bielorusia) şi că tinde să facă acum acelaş lucru cu Moscova, care este devotată hanului, iar după aceasta Olgierd va porni fără îndoială împotriva Hoardei. Simeon încearcă să sperie pe han cu Lituania, întocmai aşa cum Olgierd încerca să-1 sperie cu Moscova.

În cele din urmă hanul a rămas de partea Moscovei.

Cneazul Simeon muri însă curând de ciumă (în anul 1353).

Urmaşul şi fratele său, Ivan, a trăit doar scurt timp, murind în anul 1359. După el rămaseră doi fii minori. Dimitrie, – viitorul Donscoi – şi Ivan, precum şi nepotul său, Vladimir Andreevici. Cneazul de Suzdal, Dimitrie Constantinovici,- voi sase folosească de ocazie şi plecă la Hoardă, reuşind să obţină iar-

— Hoaida de Aur

Hoarda de Aur şi decăderea el lîkul de mare cneaz. In felul acesta, Moscova se văzu ameninţată de primejdia de a-şi pierde importanţa politică.

În nişte împrejurări atât de grele pentru Moscova, îi veni în ajutor Alexei, mitropolitul Moscovei, cel mai mare bărbat de stat din acel timp. împreună cu

cei trei cneji tineri * şi cu mai mulţi boieri, el sosi la Hoardă într'un moment în care se petreceau acolo evenimente grave.

Hanul, care dăduse cneazului de Suzdal titlul de mare han, fusese ucis şi înlocuit prin altul. Hoarda se scindase între doi hani: Abdul – în numele căruia domnea puternicul titmen-u noian Mamai-şi Murid. Era greu de bănuit care dintre aceşti doi hani va fi cel mai puternic. Locuitorii din Moscova s'au adresat lui Murid, care a dat iarlîkul pentru cneazul minor, Dimitrie Ivanovici. Abdul, în schimb, îl susţinea pe Dimitrie de Suzdal.

Chestiunea aceasta atât de încâlcită a fost rezolvată datorită raportului de forţe dintre adversari. Moscova a fost mai puternică şi cneazul de Suzdal s'a văzut nevoit să se recunoască învins, deşi se afla în posesia iarlîkului.

Faptul acesta trebue subliniat în mod deosebit. Odată cu slăbirea tot mai evidentă a Hoardei, Moscova începe să lucreze din iniţiativă proprie. In tot cursul domniei cneazului Dimitrie Ivanovici (1362-1389), această iniţiativă nu slăbeşte deloc.

O încercare a cneazului de Tver de a obţine dela Hoardă un iarlîk pentru titlul de mare cneaz a fost numai formal încununata de succes, căci el a suferit o înfrângere totală în ciocnirea pe care a avut-o cu Moscova.

În anul 1375, trupele Moscovei asediară Tverul şi îi lichidă puterea militară şi tot atunci Dimitrie Ivanovici încheie cu duşmanul învins un tratat semnificativ: 1. Cneazul de Tver se va recunoaşte „frate mai mic” al lui Dimitrie de Moscova, adică va fi într'o poziţie de vasalitate faţă de acesta; 2. în calitate de cneaz vasal, el se obligă să dea cneazului de Moscova ajutor militar când va fi nevoie; 3. cnezatul feudal al Caşinului, care până atunci făcea parte din cnezatul Tverului, devine independent; 4. se prevede – fapt deosebit de important pentru noi – posibilitatea unei acţiuni împotriva Tătarilor.,Iară noi, frate, să vieţuim astfel: după acest înscris dacă vom avea pace cu Tătarii, atunci să fie pentru amândoi, iar dacă vom da vâhodul, să facem lucrul acesta împreună; iar dacă nu-1 vom da, să mer-

* Dimitrie, Ivan şi Vladimir —. N. R.

 gem deasemenea împreună. Iar dacă Tătarii vor porni asupra noastră sau asupra ta, să luptăm cu toţii împreună împotriva lor; sau dacă noi vom porni asupra lor, atunci tu să mergi împreună cu noi asupra lor” '

Faptul acesta nu mai seamănă deloc cu felul nepăsător în care cneazul de Vladimir privise nimicirea trupelor Riazanului de către Tătari.

De atunci se schimbaseră multe. Epoca fărâmiţării feudale luase sfârşit. Chiar şi vecinii foarte puternici ţineau seamă de puterea Moscovei. Despre cei mai slabi nici nu mai trebue să vorbim.

Pe măsură ce se desvolta economia de mărfuri, s'a ivit nevoia de a stabili comunicaţii mai strânse între diferitele părţi izolate ale Rusiei şi a început să se contureze procesul care s'a terminat prin formarea unui stat unitar rus, puternic atât sub raportul resurselor sale materiale, cât şi sub raportul unităţii sale politice.

Cum era şi firesc, clauzele tratatului lui Dimitrie de Moscova cu Mihail de Tver, clauze dictate de Moscova, n'au putut să treacă neobservate de Hoardă. Hanul Tătarilor trimise o oaste împotriva Moscovei. Această oaste suferi însă, în anul 1378, o înfrângere pe malurile râului Voja (ce se varsă în Oca, pe partea dreaptă, 'în apropieie de Riazan). După cum a arătat KMarx: „Aceasta a fost cu adevărat prima bătălie cu Mongolii, pe care au câştigat-o Ruşii” 2.

Mamai îşi dădu seama că „vasalul” său, cneazul de Moscova, s'a abătut dela îndatoririle sale, iar izvorul veniturilor tătare era ameninţat să fie complect secătuit.

El se hotănî sa pornească în persoană împotriva Moscovei, strângând în acest scop o armată numeroasă, alcătuită din popoarele supuse: nobili feudali din regiunea Volgii, Burtaşi, Iassi şi Tătari. Neavând totuşi încredere în aceste forţe, el a încheiat un tratat ofensiv cu cneazul lituanian Iagello, a cărui armată trebuia să se unească cu Tătarii pe Don. Cneazul de Riazan s'a unit şi el cu Mamai.

Moscova se pregătea însă şi ea serios de luptă. Cneazul de Moscova, Dimitrie lvanovici, adună cetele cnejilor aliaţi cu dân- ' Co6panne rocyaapcTBeHHbix rpaMOT n aoroBopoB [Culegere de documente şi tratate oficiale}, voi. I, pag. 46-47 (sublinierea îmi aparţine – B. G.).

2 K. Marx, Arhiva lui Marx şi Engels, voi. VIII. Note cronologice, IV, pag. 150-151

2 2H sul. Sub steagul său mai veniră şi cei din Vladimir, Suzdal, Rostov, Iaroslavl, Bielozero, Muron, Briansc şi Pscov. Materialele descoperite de curând ne îngădue să presupunem ca la bătălia de la Culicovo au participat şi o parte din trupele Novgoro-dului, deşi boierii de aici nu sprijineau politica cnejilor de Moscova şi simpatizau cu Lituania. Riazanul a rămas de partea Tătarilor. Un letopiseţ spune că Dimitrie a adunat o armată de o sută cincizeci de mii de oameni.

În luna August, această armată a pornit spre Sud, spre a împiedica pătrunderea inamicului pe teritoriul rus.

La 6 Septembrie, trupele au ajuns la fluviul Don. Pentru a spulbera orice speranţe de retragere, conducătorii au dat ordinul de a se traversa fluviul.

La 8 Septembrie trecerea Donului era terminată, iar trupele ajunseră la gura râului Nepriadva şi luară poziţie pe câmpia Culicovo.

Era o zi posomorită. O ceaţă deasă învăluise câmpia, dar pe la ora nouă negura se risipi cu totul. Pe la amiază, îşi făcură apariţia şi Tătarii. Lupta începu pe la ora unu. Cronicarul relatează că niciodată nu s'a mai pomenit o astfel de bătălie: pe o distanţă de zece verste * câmpia era plină de luptători. Sângele curgea în valuri. Tătarii erau pe punctul de a învinge, iar trupele ruseşti o luaseră la fugă. învingătorii 'le urmăreau de aproape. Pe la ora trei situaţia se schimbă însă. Trupele proaspete ale cneazului Vladimir Andreevici de Serpuhov, precum şi oastea voevodului Dimitrie Bobroc, ce veniseră din Lituania pentru a se pune în serviciul cneazului de Moscova, au ieşit din ascunzişurile lor.

Văzând fuga a lor săi, Vladimir de Serpuhov voia să vină în ajutorul lor, dar Bobroc îl opri până în momentul când Tătarii, care urmăreau pe fugari, trecură dincolo de ascunzişul lor. Atunci, Bobroc se aruncă cu toate forţele asupra Tătarilor. Situaţia se schimbă dintrodată. Trupele care fugeau se opriră şi reluară atacul. Tătarii fură zdrobiţi. Mamai, care privea de departe bătălia, a luat-o la fugă împreună cu rămăşiţele trupelor sale şi, pe malurile râului Kalka, unde armatele ruseşti şi cumane suferiseră înfrângerea din 1223 din partea Tătarilor, este bătut de rivalul său Tohtamîş, care venise să ia dela Mamai tronul Hoardei de Aur. Mamai o porni spre Caffa (Fedosia) unde a şi fost ornorît.

Versta – măsură de lungime egală cu 1067 m – N. R.

Relaţiile politice dintre Hoarda de Aur şi Rusia

Victoria obţinută de Ruşi sub conducerea Moscovei pe câmpia dela Culicovo a avut o importanţă uriaşă pentru întreaga Rusie. Acest eveniment a avut un puternic răsunet în Europa. Deosebit de grave au fost însă consecinţele asupra aliatului lui Mamai, Lituania, sub stăpânirea căreia se afla pe atunci o parte insemnată din Rusia chieveană. Iată ce spune în această privinţă istoricul polonez Kolankowski: „Victoria hotărîtoare dobândită de Moscova pe câmpia Culicovo a însemnat nu numai o lovitură serioasă dată politicii interne a lui Iagello, dar ar fi putut să devină o adevărată catastrofă pentru stăpânirea Lituaniei asupra Rusiei. Cneazul ortodox al Ruşilor, distrugând dintr'o singură lovitură toate hoardele Tătarilor, a înlăturat posibilitatea unei întinderi a stăpânirii lituaniene asupra întregii Rusii, ce reprezenta o permanentă ameninţare până atunci şi a zădărnicit toate eforturile făcute în această privinţă de cnejii lituanieni… La Moscova domneşte acum un descedent al lui Vladimir cel Sfânt şi al Monomahului, un suveran care începe să poarte acum pentru prima dată titlul de eliberator al Rusiei, de «mare cneaz al întregii Rusii» [sublinierea îmi aparţine – B. G.]” '.

Deosebit de caracteristică a fost şi comportarea mitropolitului Chiprian, care fusese numit la Chiev de Lituania, în scopul de a izola, sub raportul religios, de mitropolitul „întregii” Rusii, ce-şi avea sediul la Moscova, ţinuturile ruseşti aflate sub dominaţia Lituaniei. După bătălia dela Culicovo, Chiprian s'a dus la Moscova şi ajunse astfel mitropolitul „întregii” Rusii. Atât Europa, cât şi Asia s'au resimţit în urma evenimentului ce a avut loc şi au ajuns în situaţia de a fi nevoite să ia iîn mod serios în considerare acest nou factor de importanţă mondială.

Tohtamiîş, suindu-se pe tron la Sărai, a făcut o încercare de a anihila importanţa victoriei dela Culicovo. El s'a grăbit să trimită la Moscova o solie în semn de prietenie, care a adus vestea înfrângerii lui Mamai, duşmanul lor comun, şi a preluării puterii asupra Hoardei de Aur de către Tohtamîş.

Dimitrie a primit pe aceşti soli cu mare cinste şi la plecare i-a încărcat cu daruri scumpe, fără a pune problema continuării relaţiilor de vasalitate faţă (de Hoardă. Moscova a răspuns prin tăcere şi la cererile de supunere şi de plată a tributului făcute de han lui Dimitrie în anul următor.

Tohtamîş se hotărî atunci să pornească împotriva Moscovei. Trăgând învăţătura cuvenită din cele petrecute, el nu riscă un

1 L. Kolankowski, Dzej W. Ks. Litewskiego [Istoria marelui cnezat al Lituaniei], 1935, pag. 20.

atac direct, ci îşi ţinu planurile ascunse. El dădu ordin să fie prinşi şi ucişi toţi neguţătorii ruşi ce se aflau pe atunci la Sărai, pentru ca să nu ajungă prin ei, până la Moscova, vreo ştire despre pregătirile sale.

Oleg, cneazul de Riazan, aflase despre năvălirea lui Toh-tamîş şi ajută oastea tătară să se apropie de Moscova în taină. Şi cneazul de Nijni-Novgorod s'a unit cu cneazul de Riazan care trimisese lui Tohtamîş pe doi dintre fii săi, pe Vasile şi pe Simeon, Când Dimitrie a aflat despre apropierea duşmanului, a pornit spre Nord pentru a strânge trupe. In oraş a rămas soţia sa şi mitropolitul Chiprian. Căpeteniile din Moscova au fost cuprinse de panică. Mulţi au vrut să fugă, dar oamenii din suburbiile Moscovei nu i-au lăsat la început, apoi hotărăsc să dea voie mitropolitului şi soţiei cneazului să plece. Locuitorii din suburbii au hotărît să se apere şi organizară rezistenţa, aşa că Tohtamîş n'a putut să ia Moscova.

El a găsit pe zidurile Moscovei şi inovaţii în domeniul tehnicii militare de pe acea vreme, şi anume: arbalete şi chiar tunuri. Printre principalii organizatori ai apărării, cronica aminteşte de cneazul lituanian Ostei şi de postăvarul Adam.

Tohtamîş recurse la diferite stratageme şi viclenii şi numai în felul acesta a putut să ocupe Cremlinul. Apărătorii oraşului au fost ucişi.

Trupele tătare s'aii răspândit apoi în regiunea Moscovei şî au început să dărâme multe oraşe din această regiune. Cneazul Dimitrie s'a adăpostit împreună cu familia sa la Costroma, iar mitropolitul la Tver.

Cneazul de Tver a venit la Tohtamîş supus, nădăjduind să obţină titlul de mare cneaz. iCu tot succesul său, Tohtamîş ţinea însă bine minte lecţia de la Culicovo.

A fost suficient ca Vladimir Andreevici să-i opună rezistenţă şi să nimicească un însemnat contingent tătar pentru ca Tohtamîş să părăsească în grabă ţara Moscovei. La înapoiere, el. a trecut prin foc şi sabie ţinutul Riazanului.

Dimitrie Donscoi se întoarse la Moscova şi începu să înmormânteze pe cei ucişi. După unele relatări, numărul lor era de douăzeci şi patru de mii, iar după altele, de douăsprezece mii.

În urma acestor evenimente, cneazul de Moscova a fost din nou silit câtva timp să plătească tribut Tătarilor, însă poziţia cnezatului Moscovei era acum alta şi relaţiile sale cu. Hoarda

Relaţiile politice dintre Hoarda de Aur şi Rusia de Aur se schimbaseră, după cum se schimbase, de altfel, însăşi Hoarda de Aur…

În testamentul său, Dimitrie Donscoi îl numeşte cu dela sine putere pe fiul său cel mai mare, Vasile, mare cneaz, socotind această demnitate un drept ereditar al său. Donscoi nu se mai teme pentru fiul său de eventualii rivali dela

Tver sau Suz-dal şi nu se mai gândeşte nici la faptul că hanul ar putea să dea iarlîkul altcuiva. In tratatul încheiat cu vărul său, Vladimir Andreevici-de care am mai vorbit-Donscoi prevede de-a-drep-tul:Iar dacă dumnezeu ne va scăpa de Hoardă, voi lua eu două părţi, iar ţie îţi voi da a treia" (tratatul din anu'l 1388). „Iar dacă dumnezeu va nimici Hoarda, nu voi mai trebui să plătesc Hoardei [tributul]" (tratatul din anul 1389) >.

Şi, într'adevăr, Hoarda de Aur mergea spre destrămare. După lovitura pe care i-a. dat-o Timur, ea n'a mai putut să se refacă. Edighei, un comandant de zece mii, care a avut puterea în Hoardă pe la sfârşitul secolului al XIV-lea, se hotărî să amintească Moscovei de obligaţiile sale. Deosebit de interesantă este solia trimisă cneazului de Moscova, Vasile Dimitrievici, fiul lui Donscoi. Redau câteva fragmente: „Dela Edighei închinăciune lui Vasile şi îi trimite multe salutări... Noi am aflat că în cetăţile tale nu merge totul aşa cum trebue: când sosesc la vioi soţi deLa oglani şi neguţători din Hoardă, voi vă bateţi joc de soli şi de neguţători..., iar în vremurile trecute acest ulus era al împăratului şi tuturor le era frică de el; şi soliile şi solii împăratului erau cinstiţi, şi neguţătorii erau ţinuţi fără necazuri şi fără ruşine; şi tu să-i întrebi pe cei mai bătrâni cum erau acestea înainte vreme, ceeace tu nu faci acum şi nici nu-i întrebi pe cei bătrâni... De când hanul Temir Kotlui * s'a urcat în scaun şi de când ai ajun-s stăpânul nlusului tău, n'ai mai fost la Hoardă, la han, nu l-ai văzut cu ochii pe han şi nici pe oglanii săi şi nici nu i-ai trimis, nici pe fiul tău şi nici pe fratele tău, nici pe boierii tăi bătrâni şi tineri şi pe nimeni altul, cu nici un fel de solie. După aceea, Şadibek a domnit opt ani şi n'ai fost nici la el... iar domnia lui Şadibek a trecut în felul acesta. Şi astăzi stă pe tron Bulat Saltan şi este acum în al treilea an al domniei sale; şi nici de data aceasta n'ai venit, nici tu singur, nici fiul tău şi nici n'ai trimis pe

1 CoâpaHHe FocyjiapiTBeHHbix rpaMOT h.wobopob [Colecţia de documente şi tratate oficiate), voi. I, pag. 56, 63. * Timur Kutlung.

— N. R.

m frateJe tău, nici pe unul din boierii tăi bătrâni. Şi, totuşi, tu eşti stăpân ca mare cneaz peste un ulus atât de mare"'

Mai departe, Edighei aminteşte de obligaţia de a plăti Hoardei tributul...: „.iar din boierii tăi ar trebui să trimiţi la noi măcar pe unul singur cu haraciul cel vechi, aşa cum s'a trimis împăratului Janibek, pentru ca ulusul tău să nu aibă de suferit..." Edighei nu crede că „ulusul a sărăcit şi că nu este dela cine să se ia haraciul"2, „Oare n'ai luat în stăpânirea ta din tot cuprinsul tău câte o rublă pentru două pluguri; unde se ascunde argintul acesta?" – întreabă Edighei.

Dar, întocmai ca şi Tohtamîş, nici Edighei n'a cutezat să atace Moscova pe faţă: el se bizuia numai pe viclenie şi pe acţiuni secrete. In anui 1408, el a înştiinţat pe cneazul Vasile că hanul, cu întreaga Hoardă porneşte împotriva Lituaniei, iar el însuşi s'a îndreptat cu o grabă neobişnuită spre Moscova, fără a putea însă să ia oraşul. Moscova a putut deci să facă faţă şi unui atac neaşteptat.

În timp ce Aloscova intra în perioada înfloririi, Hoarda de Aur se destrăma fără încetare. La începutul secolului al XV-lea, Crimeia s'a separat de ea, iar după aceasta, Hoarda a pierdut şi hanatu! de Bulgar, care va fi de aici înainte cunoscut sub noua denumire de hanatul de Cazan. La începutul deceniului al optulea ai aceluiaş secol s'a separat şi hanatul Astrahanului.

1 CoCpaHne FocyaapcTBeHHhix rpaMOT h aoroBopoB /Colecţia de documente şi tratate oficiale], voi. II, pag. 16-17.

— Ibidem.

CAPITOLUL VII

PRINCIPALELE OPINII IN LEGĂTURA

CU IMPORTANŢA STĂPÂNIRII TĂTARILOR

PENTRU ISTORIA RUSIEI

În istoriografie există numeroase păreri în legătură cu importanţa stăpânirii Tătarilor pentru istoria Rusiei.

Părerile istoricilor reprezentau într'o mare măsură un ecou al ideilor despre Tătari ale contemopranilor, care au trăit direct sub regimul stăpânirii acestora.

Am văzut din numeroasele citate din letopiseţele noastre, reproduse mai sus, că cronicarii subliniază în primul rând acele nenorociri de pe urma cărora a avut de suferit poporul, umilin-iele pe care au trebuit să Ie îndure cnejii şi boierii ruşi, mergând chiar până la jertfirea vieţii'. Chiar şi în acele cazuri în care întrevederea cnejilor ruşi cu hanul Tătarilor se termina cu bine pentru primii, cronicarului îi scapă cuvinte amare:O, cât de rea este credinţa Tătarilor"; „O, credinţa cea rea a Tăta-lor"; „Răutatea şi înşelăciunile lor nu mai au sfârşit" 2.

În predicile de pe vremea aceea, sunt adesea descrise ororile stăpânirii Tătarilor.

La sfârşitul secolului al XHI-lea, Serapion, episcopul de Vla-dimir, spunea într'una din predicile sale: „Voi încă tot nu v'aţi îndreptat! Şi doar câte pedepse n'am primit dela dumnezeu! Nu este oare robită ţara noastră! Nu sunt oare luate cetăţile noastre! N'au îngrăşat oare părinţii şi fraţii noştri pământul cu trupurile lor? N'au fost oare luaţi în robie soţiile noastre

1 „Iaroslav, marele cneaz de Suzdal, a pierit de otravă. Mihaii, cneazul de Cernigov, care, împreună cu boierul său Fedor, n'a vrut să se închine unei tufe, a fost tăiat în bucăţi cu cuţitele… şi mulţi alţi cneji şi boieri au fost ucişi" W'TaTbeBCKaa.neTonncb JLetopiseţul dela mănăstirea Sţ. Ipatiej sub anul 1250 şi multe alte pasaje din alte letopiseţe.

2 HnaTheBCKai jieTonHCb [Letopiseţul dela mănăstirea Sf. Ipatief, 1871, pag. 536-537.

şi copiii noştri! Iar cei care au rămas în viaţă nu sunt ei oare robiţi cu munci amarnice la care sunt puşi de străini? Iată că această ticăloşie şi acest chin ţin de patruzeci de ani!" Intr'o altă predică, el se exprimă şi mai deschis…: „. Şi iată că dumnezeu a trimis asupra noastră un popor ce nu cunoaşte mila, un popor barbar, un popor care nu cruţă frumuseţea tinerilor, neputinţa

bătrânilor şi vârsta fragedă a pruncilor. Am atras asupra capetelor noastre mânia lui dumnezeu, au fost sparte bisericile lui dumnezeu, au fost pângărite vasele sfinte, au fost călcate în picioare odoarele, slujitorii bisericii au fost trecuţi prin ascuţişul săbiei, trupurile călugărilor au fost svârlite ca hrană păsărilor cerului, iar sângele părinţilor şi fraţilor noştri a udat pământul într'o măsură atât de mare, ca şi când ar fi fost apă. A dispărut bărbăţia cnejilor şi a voievozilor noştri, iar voinicii noştri, cuprinşi de spaimă, au dat dosul, şi câţi dintre ei n'au fost duşi în robie! Satele noastre sunt năpădite de pădure. Măreţia noastră a fost umilită şi frumuseţea noastră a pierit. Avuţiile, truda şi pământul – toate sunt acum ale străinilor. Numele nostru este pentru vecini pricină de râs şi a ajuns o vorbă de ocară pentru vrăjmaşii noştri"'.

Aproape la fel a cuvântat şi mitropolitul Chirii în catedrala din Vladimir, în anul 1274.

Atunci însă când e vorba de a caracteriza poporul tătar adus în Rusia de hanul lor, acelaş Serapion găseşte alte cuvinte şi alte expresii. „Cu toate că păgânii – spune ei – nu cunosc!egea lui dumnezeu, ei nu ucid pe cei care au aceeaşi credinţă ca ei, nu fură şi nu iau ceeace nu le aparţine; niciunul din aceşti păgâni nu vinde pe fratele său, iar dacă vreunul din ei este lovit de nenorocire, ei îl răscumpără şi-1 dau să înveţe un meşteşug; orice se întâmplă, ei dau pe faţă la timp". Iată deci cum îi caracterizează pe Tătari un om care nu era deloc înclinat spre idealizări. Această caracterizare s'ar putea explica cu greu numai prin faptul că Tătarii au avut o atitudine mai mult decât îngăduitoare faţă de clerul rusesc. Căci fără a mai lua în seamă această împrejurare, nu biciueşte oare acelaş Serapion procedeele de guvernare ale hanilor tătari şi ale celor din apropierea lor? Serapion face o deosebire între reprezentanţii puterii şi uneltele lor, adică între acei care organizau campaniile şi care trăgeau foloase personale de pe urma cuceririi şi massa de nomazi pe care ei îi amă-

1 Citez din traducerea lui S. Şambinago, introducând numai câteva îndreptări РуссKa» hctoph» [Istoria Rusiei], sub redacţia lui D o v n a rZ a p o 1 s c h i, pag. 577-578.: i

Principalele opinii în legătură cu stăpânirea Tătarilor geau în mod sistematic cu avantajele unor expediţii de jaf şi: prin prada de război.

Această atitudine a contemporanilor faţă de cucerirea tătară şi faţă de promotorii acestora, pe de o parte, şi faţă de massa poporului tătar, pe de altă parte, a avut probabil repercusiuni şf: asupra părerilor pe care şi le-au format generaţiile următoare cu privire la aceste vremi.

Boltiri, un istoric din secolul al XVIII-lea, scrie următoarele: „Tătarii care au cucerit unul câte unul cnezatele feudale, au impus tribut celor subjugaţi şi au lăsat pe baskakii lor pentru; perceperea lor şi au aşezat garnizoană în oraşe, ei înşişi întor-cându-se acasă. In timpul stăpânirii acestora, Ruşii erau guvernaţi după aceleaşi legi pe care le-au avut şi până la venirea lor… moravurile, portul, limba, numele oamenilor şi ale ţărilor au; rămas aceleaşi ca şi mai înainte… Toate acestea arată că distrugerea şi pustiirea Rusiei nu era

atât de mare şi de generală ca aceea a unor state din Europa” (Boltin se referă la cuceririle Romanilor) '.

Aceste evenimente apar însă altfel în aprecierea lui Caram-zin: „Invazia lui Bătu a făcut să se prăbuşească Rusia. Ea ar fi putut să stingă până şi ultima licărire de viaţă; din fericire, aşa ceva nu s'a întâmplat; numele şi existenţa s'au păstrat, a început numai, o nouă stare de lucruri amară pentru oameni, în special Ia prima vedere: o cercetare mai profundă arată, însă, că există un germene al binelui în însuşi răul ca atare şi chiar în distrugere se află un folos pentru întreg”.

„Umbra barbarilor care a întunecat orizontul Rusiei a ascuns Europa din faţa ochilor noştri chiar în momentul în care se înmulţeau din ce în ce mai mult în Europa cunoştinţe şi obiceiuri binefăcătoare... când apăreau universităţile... Pe vremea aceea Rusia, care se afla sfâşiată de Mongoli, şi-a îndreptat toate sforţările spre un singur ţel: să nu dispară...”. „Trăsăturile unui popor se explică totdeauna prin împrejurările istoriei sale...”. Caramzin e de părere că sub influenţa Tătarilor s'a schimbat şi „structura internă a statului: tot ce prezenta un aspect de libertate sau aspectul vechilor drepturi cetăţeneşti a slăbit sau a dispărut”, dimpotrivă „faima Moscovei şi a Tverului a apărut pe vremea Mongolilor”.

Polevoi, contemporan şi adversar al lui Caramzin, a privit perioada mongolă din istoria Rusiei dintr'un punct de vedere mai

1 Boltin, npuMenaHHH Ha JlemiepKa pag. 295.

[Note ta Leclerc], voi, II...

larg. După părerea sa, aceasta reprezenta lupta dintre Europa şi Asia, şi Rusiei i-a revenit sarcina de a transforma Asia şi de a-i da un aspect european.,Rusul îşi ascute sabia sa de a Lituanianului pentru a-1 putea doborî pe Mongol”. Puterile Rusiei s'au întărit în perioada dominaţiei mongole şi Hoarda n'a bănuit că „nepotul lui Calita şi ucigaşul rudelor sale, supusul credincios al nanilor, va trage spada împotriva Hoardei” '.

S. M. Soloviov, care a studiat istoria Rusiei din punct de vedere al desvoltării sale organice, nu acordă prea mare importanţă stăpânirii tătare, aceasta fiind un eveniment care apare ca exterior în istoria Rusiei. După părerea sa, Tătarii n'au avut o influenţă serioasă asupra organizării interne a ţării cucerite, nici chiar în primul moment al cuceririi. Destinele Rusiei au fost determinate de factori de ordin intern. Stăpânirea Tătarilor reprezintă o continuare a vechii dominaţii a nomazilor asupra întinsulni şes răsăritean. Bătălia dela Culicovo a prevestit sfârşitul acestei dominaţii „în urma centralizării şi întăririi unui stat «european care începuse aici fin Rusia – B. G.]”2.

În rezumatul care încheie analiza perioadei vechi din istoria Rusiei – intitulată chiar de el „Desvoltarea generală a istoriei Rusiei până Ia formarea statului Moscovei” – S. M. Soloviov vorbeşte foarte puţin de jugul tătar, amintind de el doar în treacăt şi acest fapt caracterizează într'o mare măsură

atitudinea sa faţă de cucerirea tătară. El era chiar gata să considere echivalente relaţiile ruso-tătare şi cele ruso-cumane.

Costomarov a înţeles cu totul greşit procesul de formare a statului centralizat rus, atribuind în mod arbitrar Tătarilor în acest proces un rol contrar celui pe oare l-au jucat ei în realitate: el susţine că robia pentru toţi adusă de Tătari în Rusia a determinat unificarea ţării fărâmiţate în feude. Hanul avea nevoie de această unitate pentru a putea strânge mai uşor tributul3.

Bestujev-Riumin, fără a nega influenţa Tătarilor asupra stalului Moscova în formaiţie – îndeosebi în domeniul administrativ şi financiar – îi reproşează lui S. M. Soloviov că subapre-ciază, iar Iui Caramzin şi Costomarov că exagerează influenţa Tătarilor asupra desvoltării Rusiei şi, considerând aceste păreri „extremiste", el subliniază urmările indirecte ale dominaţiei Tă-

1 N. Pole voi, McTopHH pyccKoro Hapo.ia /Istoria poporului rus], Moscova, 1833, voi. V, pag- 10-11, 17-22-23.

2 S. Al. Soloviov, HcTo.iHd Pocchh [Istoria Rusiei], voi. I, pap. 1345.

3 Costomarov Hana.no e/(HHO/iepwaBiiH b apeBnefi Pycii {începuturile statului unitar în Rusia veche].

r tarilor: separarea Rusiei răsăritene de cea apuseană, o oprire în desvoltarea culturii, precum şi o anumită înăsprire a moravurilor. Nefiind însă în stare să treacă dincolo de limitele ştiinţei burgheze, el consideră concepţia puterii ţarului ca fiind împrumutată de Moscova nu dela Tătari, ci dela Bizanţ' şi M. A. Dia-conov2, ca şi V. I. Sava 3, care au scris 'lucrări de specialitate-privitoare la problema desvoltării puterii publice în Rusia, au fost de acord cu această teorie neştiinţifică a împrumuturilor.

Cliucevschi nu numai că n'a făcut nici un pas înainte faţă de contemporanii săi în ceeace priveşte înţelegerea procesului de formare a statului rus, dar s'a întors la explicaţia cea mai greşită a problemei. El repeta în fond pe Costomarov. El pleacă dela teza că în „relaţiile dintre... cneji [feudali-B. G.] nu se poate... găsi nici un fel de logică; deaceea – continuă mai departe Cliucevschi – dacă ei [cnejii feudali – B. G. J ar fi fost lăsaţi cu: totul în voia lor, ei ar fi fărâmiţat Rusia în mici domenii feudale, lipsite de coeziune şi într'o veşnică duşmănie". „Dominaţia hanului a dat un simulacru de unitate diferitelor domenii ale cnejilor ruşi fărâmiţate şi care se duşmăneau între ele". „Dominaţia hanului a fost grosolanul cuţit tătar care a tăiat nodurile-cu care descendenţii lui Vsevolod al III-lea au reuşit să încurce treburile ţării lor 4. Pe această bază, atât el cât şi Costomarov, comit o eroare deosebită de gravă în înţelegerea uneia din cele mai importante probleme ale istoriei Rusiei.

Platonov atribue hanului tătar o influenţă liniştitoare asupra „discordiilor" dintre cneji, arătând însă în acelaş timp că cucerirea tătară a dus la o izolare complectă a „Rusiei Suzdalu-lui... de Rusia Novgorodului şi de Rusia de Sud-Vest. Populaţia ţinuturilor Suzdalului şi a Riazanului a împrumutat, împotriva voinţei sale, câteva din obiceiurile Tătarilor (sistemul

bănesc, practici administrative) şi se găsea în imposibilitate de a stabili relaţii comerciale libere şi întinse cu celelalte ramuri izolate ale poporului rus, precum şi cu Europa occidentală. Iată dece se observă pe vremea Tătarilor între secolele XIII-XlV-lea în răsăritul Rusiei o anumită oprire şi stagnare din punct de vedere

PyccKan HCTopna [Istoria Rusiei], voi. I,

/Puterea su-

1 Bestuje v-R i u m i n, cap. V, pag. 278-279.

2 M. A. D i a c o n o v, BjiacTb mockobckhx rocyAapefi veranilor Moscovei].

3 V. I. S a v a, MocKOBCKHe iiapii h BH3aHTnflcKne BacHJieBcu [Ţarii din Moscova şi basileii bizantini], Harcov, 1901.

4 Cliucevschi, Kyoc pyccKofi hctophh [Curs de istorie a Rusiei], Moscova, 1906, pag. 51.

cultural...” '. După cum se vede uşor, nici Platonov n'a înţeles adevăratele cauze ale încetării luptelor dintre cneji şi nici roluJ Tătarilor, care au stingherit şi n'au favorizat formarea statului rus.

Pentru noi, nu este nimic surprinzător în faptul că mulţi contemporani ai lui Cliucevschi şi Platonov au făcut aceleaşi greşeli ca şi aceştia.

Sergheevici, de pildă, a dat şi el stăpânirii Tătarilor o mare importanţă. „Năvălirea Tătarilor – scrie el – a obişnuit pentru prima oară pe cnejii ruşi cu o putere cu care nu se putea cădea la înţelegere şi căreia trebuia să te supui necondiţionat...”,Cu toate că Tătarii n'au rămas în părţile Rusiei şi au guvernat dela distanţă, totuşi dominaţia lor m produs o transformare profundă în viaţa noastră”. Cnejii şi biserica au recunoscut puterea hanilor, dar „a trebuit să plătească poporul pentru această supunere”. „Primele încercări de o unificare politică a Rusiei au fost făcute de hani, care, împotriva propriilor lor interese, au subordonat pe cnejii izolaţi puterii unui mare cneaz, desemnat de ei”. In timpul Tătarilor, adunările poporului ajunseseră un anacronism2.

Chiar simplul fapt că Rojcov nu vorbeşte în istoria sa în-tr'un mod special de dominaţia Tătarilor asupra Rusiei ne dă dreptul să tragem concluzia că el nu dă importanţă acestei epoci capitale din istoria noastră.

M. N. Pocrovschi a emis un punct de vedere neştiinţific cu privire la această problemă. Acceptând schema lui Cliucevschi despre importanţa oraşelor şi a comerţului în perioada cea mai veche a istoriei noastre, M. N. Pocrovschi vede în Tătari o forţă progresistă care înlesneşte transformarea („descompunerea”) Rusiei orăşeneşti într'o Rusie ţărănească. „Năvălirea Tătarilor a încheiat, printr'o singură lovitură, procesul care începuse cu mult înainte de Tătari şi care a apărut pe baza unor împrejurări economice pur locale şi anume procesul de descompunere a Rusiei orăşeneşti din secolele X-XII”.

„Stăpânirea Tătarilor a grăbit nu numai descompunerea Rusiei vechi, ci şi formarea Rusiei noi, a Rusiei feudale a Moscovei” 3.

1 S. F. Platonov, y^efiHHK pyccKofi hctophh /Manual de istorie a Rusiei], 1911, pag- 88-89.

2 V. I. Sergheevici, PyccKue JopH/timecKHe ApeBHOCTH [Antichităţi juridice ruseşti/, voi. II, pag. 34-35.

3 M. N. Pocrovschi, PyccKa» hctophh [Istorta Rusiei/, voi. I, 1920, pag. 105.

Principalele opinii în legătură cu stăpânirea Tătarilor

Afară de această importanţă generală a stăpânirii Tătarilor, M. N. „Pocrovschi indică o serie de consecinţe particulare cu caracter pozitiv a aceluiaş fapt: că această putere ar fi „organizat un sistem regulat de repartizare (a impozitelor – B. GA, care a supravieţuit timp de mai multe secole Tătarilor înşişi”. Tătarii „au adus modificări profunde' în raporturile sociale impunând la dări în aceeaşi proporţie populaţia orăşenească şi cea sătească.

Aici se poate vedea întreaga concepţie a autorului, cu toate absurdităţile sale. Structura greşit înţeleasă a statului chievean a servit ca bază pentru alte afirmaţii, tot atât de greşite şi de neîntemeiate. Opoziţia dintre Rusia orăşenească şi Rusia ţărănească, crearea acelei, pretinse şi neverosimile „Rusii feudale a Moscovei (!)” au împiedicat pe M. N. Pocrovschi de a găsi un loc şi pentru acest eveniment de însemnătate uriaşă din istoria Rusiei, cum trebue considerate fără îndoială cucerirea tătară şi stăpânirea hanului peste ţara subjugată, stăpânire care a ţinut peste două sute de ani.

Un loc special îl ocupă în această problemă istoriografia ucrainiană naţionalistă, pe cât de neştiinţifică pe atât de tendenţioasă din punct de vedere politic.

Deşi se ridică just împotriva teoriei poloneze,a pustiirii complecte a Ucrainei de către Mongoli şi a colonizării sale ulterioare cu masse compacte de Polonezi, deşi protestează tot atât de just împotriva teoriei velico-ruse despre emigrarea spre Nord-Est, în bazinul râurilor Volga şi Oca, <a Ucrainienilor goniţi de Tătari din Ucraina pustiită, Hruşevschi se strădueşte totuşi nu numai să micşoreze importanţa distrugerilor săvârşite de Tătari, dar e gata să vadă în cuceririle acestora un factor care a înlesnit formarea în Ucraina a unor orânduiri aparte, bazate „pe obşte” – cum se exprimă el – şi care au apărut în urma „nivelării”, societăţii locale datorită nimicirii, sărăcirii şi emigrării „claselor bogate”. O asemenea nivelare a contribuit la democratizarea ra: porturilor sociale2. Dacă analizăm părerea principală a lui Hruşevschi vedem că ea se reduce la faptul că în Ucraina s'ar fi format, începând din secolul al XUI-lea, o societate fără clase.

Mai târziu, au apărut în Ucraina lucrări care poartă un

1 Sublinierea îmi aparţine – B. G.

2 M. S. Hruşevschi, OiepK hctophh KHeBCKoft 3eMJin ot CMeprii HpocJiaBa no KOHiia XIV CTOjieTHH /Studiul istoriei ţării Chievului, dela moartea lui laroslov şi până la sfârşitul secolului al XlV-lea], 1891, pag. 448-559, etc.

caracter cu totul diferit. Istoricii ucrainieni admit că cuceririle făcute de Tătari au dus la o întărire a jugului feudal. In decursul a.două sute de ani, o parte însemnată a ţării s'a desvol-tat sub povara jugului hanilor tătari. Politica

de jaf a Tătarilor a subminat într'o măsură însemnată forţele de producţie ale ţării şi a dus la pustiirea unor regiuni întregi din bazinul Niprului. In perioada dominaţiei Tătarilor, massele de ţărani se aflau sub un dublu jug.

Astăzi nu mai vorbeşte nkiuri istoric despre societatea fără clase din Ucraina.

La astfel de rezultate jalnice a ajuns la sfârşitul existenţei sale istoriografia burgheză cu privire la una din problemele cele mai importante ale istoriei Rusiei, Dacă istoricii din orânduirea burghezo-moşierească n'au înţeles adevăratul sens pe care 1-a avut jugul tătar în istoria tării noastre şi n'au putut să aprecieze rolul covârşitor pe care 1-a avut eroica luptă de eliberare a poporului rus asupra destinelor istorice ale Rusiei şi ale popoarelor Europei apusene, marii patrioţi ai poporului rus se orientau pe atunci, în aceste probleme, mult mai bine decât istoricii de carieră. „Măreţ e destinul care i-a fost hărăzit Rusiei – scria A. S. Puşchin. Şesurile sale fără de sfârşit au înghiţit puterea Mongolilor şi au pus stavilă năvălirii lor chiar în pragul Europei; barbarii n'au cutezat să lase în spatele lor o Rusie subjugată şi au făcut calea întoarsă în stepele lor din Răsărit...'. N. G. Cernîşevschi, la rândul sau, a făcut următoarea afirmaţie: „Ruşii nu apar în istoria politică drept jefuitori şi cuceritori – curn au fost Hunii şi Mongolii – ci ca nişte salvatori de sub jugul Mongolilor, pe care ei l-au purtat pe grumazul lor puternic, nelăsându-1 să pătrundă până în Europa şi fiind astfel un zid în calea acestuia...” 2.

I. V. Stalin şi-a exprimat într'un mod cu totul clar atitudinea sa faţă de stăpânirea Hoardei de Aur asupra Rusiei: „Imperialiştii austriaci şi germani feste vorba de invazia austro-germană din Ucraina în anul 1918 – B. G.) aduc în vârful baionetelor lor un nou jug infam, întru nimic mai bun decât cel vechi, tătăresc...” 3 [Opere com-

1 A. S. Puşchin, IlojiH. co6p. coq. b 6-th TOMax plecle, culese în 6 volume/, voi. VI, 1936, pag. 209.

N. G. Cernîşevschi (In culegerea «JlHTepaTypnoe /„Moştenirea literară”/, voi. II, 1928, pag. 44).

I. V. Stalin, Opere, voi. IV, pag. 46 [Vezi în rom. Opere, voi. IV (Buc), 1949, pag. 47 – N. R.].

În salutul său adresat cu ocazia împlinirii a 800 de ani de către capitala noastră, I. V. Stalin s'a exprimat şi mai mult şi mai clar cu privire la rolul Moscovei în istoria Rusiei.

„Meritele Moscovei... constau în faptul că în decursul istoriei Patriei noastre, a eliberat-o de trei ori de sub jugul străin – de jugul mongol, de cotropirea polono-lituaniană şi de năvălirea Francezilor”. Moscova, „a devenit baza unirii Rusiei fărâmiţate într'un stat unic, cu un singur guvern şi cu o singură conducere” '.

Statul rus, în frunte cu Moscova, nu s'a format prin colaborarea cu Tătarii, ci, dimpotrivă, în cursul luptei grele duse de poporul rus împotriva jugului Hoardei de Aur. Acest stat n'a fost creat de Hoarda de Aur, ci s'a născut împotriva voinţei hanului tătar şi împotriva intereselor puterii sale.

Statul rus a jucat un rol de seamă nu numai în apărarea întregii ţări împotriva Tătarilor, ci şi împotriva altor state vecine, oare ridicau pretenţii asupra ţărilor ruseşti.

Am avut ocazia să ne convingem, în repetate rânduri, de felul în care a apreciat Marx influenţa stăpânirii Hoardei de Aur asupra istoriei poporului rus. In caracterizările sale nu găsim nici măcar o aluzie privitoare la natura progresistă a acestui eveniment. Dimpotrivă, Marx subliniază în mod special caracterul profund negativ al stăpânirii Hoardei de Aur în istoria Rusiei.

Poporul rus şi-a format de altfel singur şi fără şovăire părerea sa faţă de Hoarda de Aur.

În legătură cu aceasta, V. O Cliucevschi a făcut următoarea observaţie foarte justă: „Lupta cu nomadul din stepă, lupta împotriva Cumanilor şi împotriva cruzilor Tătari, care a ţinut din secolul al VlII-lea până aproape de sfârşitul secolului al XVII-lea, reprezintă cea mai tristă amintire istorică a poporului rus, amintire care s'a imprimat deosebit de adânc în memoria sa şi care se manifestă cu o deosebită vigoare în bâlinele * sale” 2. Nu putem decât să ne mirăm dece Cliucevschi nu s'a menţinut în ceeace priveşte această problemă pe calea deschisă de poporul rus. Se pot găsi expresii mult mai tari cu privire la relaţiile dintre popor şi jugul tătar decât cele spuse de Cliucevschi. „Nomazii stepei”

1 Salutul lui I. V. Stalin adresat Moscovei cu ocazia împlinirii a 800 de ani, în Ţ. O. „Pravda” din 7 Septembrie 1947.

* Bâlinele sunt balade populare ruseşti cu conţinut istoric – N. R.

2 V. O. C 1 i u ce vs eh i, Kypc pyccKoft hctophh [Curs de istorie a Rusieij, 1918, voi. I, pag. 73.

— rămân aici în umbră şi cedează locul unei singure figuri – hanul tătar şi ajutoarele sale.

Stăpânirea tătară s'a imprimat atât de adânc în amintirea poporului încât, în locul diferiţilor duşmani cu care a intrat în conflict poporal rus în decursul numeroaselor veacuri ale existenţei sale, aceştia sunt numiţi peste tot în bâlinele noastre „Tătarii”, a căror personificare o reprezintă hanul Kalin, care apare adesea sub denumirea de Batîi Batîievici sau Butâga sau Buteian Buteianovici sau, în sfârşit, Mamai.

Valuri nici s'au ridicat, Marea nici c'a spumegai Ci numai s'a mâniat Kalin, câinele turbat, Kalin, fiul lui Kalin, împărat cu gând hain Ce-a pornit vârtej, fârfate, La Chiev, mândră cetate, S'o cuprindă, s'o dărâme Şi să facă mii fărâme Din popor, din cei sărmani... Nici nu-i şoim ce vine'n zbor, Grabnic coborînd din nor

Sâ vâneze repede Gâşte, raţe, lebede, Ci-i mândreţe de voinic, Teamă nu cunoaşte-un pic, Este Ilea Muromet, Viteaz, aprig şi semeţ, Ce'-a pornit să prăpădească Toată oastea tătărească: A pornit pe-un cal de foc, Plin păgâni îşi face loc, Când cu calul îi striveşte, Când cu suliţa-i loveşte...

Nimicirea definitivă de către eroi a stăpânirii hanului Kalin, pomenită în bâline cu atâta satisfacţie, este un cântec de triumf privitor la sfârşitul puterii

hanului Hoardei de Aur, un cântec despre forţa poporului care a reuşit sa scuture lanţurile care l-au încătuşat timp de două secole şi jumătate. Este interesant de observat că puterea tătară nu este înfrântă de cneazul Vladimir, ci de fiul de ţăran Ilia Muromet şi

Nu pentru cneazul Vladimir,.

Scăldat în diamant şi fir, Nici pentru a lui soţie, Pentru mândra Apraxie, Ci pentru văduve, orfani

Şi alţi nenumăraţi sărmani.

Bâlinele sunt în fond o istorie a poporului redată într'o formă poetică şi povestită de poporul însuşi. Trebue să remarcăm că poporul a ştiut să se orienteze în mod just nu numai atunci când

Principalele opinii în legătură cu stăpânirea Tătarilor a fost vorba de aprecierea acestui eveniment de importanţă capitală din istoria noastră, ci şi în alte momente ale acesteia.

E uşor de înţeles că un contact direct, de durată atât de lungă, între poporul rus, Hoarda de Aur şi popoarele care intrau în componenţa acestui stat trebuia să lase urme asupra diferitelor aspecte ale vieţii societăţii ruse, în special în ceeace priveşte viaţa de toate zilele.

Nu putem nega prezenţa în limba rusă a multor cuvinte orientale, care se referă 'la viaţa politică, socială şi de toate zilele, cum sunt: bazar *, magazin, cerdac, certog*, altîn *, sunduc *, tarif, tara *, calibr *, liutinia *«, zenit, etc. Ar fi ansă o greşală să legăm apariţia acestor cuv:'nte din limba rusă de vocabularul mongolo-tătar. Este bine ştiut că Tătarii înşişi au împrumutat foarte mult dela popoarele din Asia Centrală, Caucaz şi Europa de Sud. Ştim deasemenea că limba şi cultura acestora din urmă a fost asimilată de ei.într'o măsură însemnată. Cuvinte ca,bazar” sau „magazin” au putut veni la noi şi dela Arabi, prin intermediul Europei Occidentale, iar pe de ailtă parte numeroase obiceiuri orientale şi termeni orientali au existat la noi şi mai înainte de venirea Tartarilor: obiceiul de a şedea pe covor, motivele orientale din ornamente şi arhitectură, vasele orientale sau numeroşi termerii din „Cântecul despre oastea lui Igor”. Toate acestea se explică prin faptul cunoscut al legăturilor străvechi dintre Rusia şi iţările şi popoarele din Orient, cu mult înainte de apariţia Tătarilor în ţara noastră.

În măsura în care iputem trage concluzii din obiectele Hoardei de Aur ce se păstrează la muzeul Ermitaj, aceste obiecte vorbesc dela sine despre origina lor caucaziană sau din părţile Asiei Centrale.

Problema relaţiilor culturale reciproce dintre Rusia şi Hoarda de aur, problemă extrem de complexă şi de interesantă, nu a fost încă abordată până în prezent.

* Piaţă – N. R.

* Cameră – N. R.

* * Aur – N. R.

* Ladă – N. R.

* Greutate – N. R.

* Calibru – N. R.
* Lăută – N. R. j

PARTEA A TREIA

DECĂD]EREA HOARDEI DE AUR

De pustiirea cea de pe urmă a Hoardei de Aur şi de împăratul ei şi de slobozenie şi de măreţia pământuluf rusesc şi de cinstea şi frumuseţea slă-vitei cetăţi a Moscovei.

Letopiseţul din Cazan

CAPITOLUL I

NEÎNŢELEGERILE DINTRE NOBILII DIN HOARDA DE AUR IN PERIOADA ANILOR 1360-1380

Vrajba doarme; Allah să blesteme pe acela care o va trezi!

Din legendele cu privire la profetul Mahomed.

A fost un război mare şi a fost şi gâlceava mare în Hoardă.

Letopiseţul lui Nicon

Până în secolul al XlV-lea, graniţele Hoardei de Aur cuprindeau nu numai ţinuturile Europei sud-estice, dela Nipru spre Răsărit – inclusiv Crimeia şi Bulgarul – ci şi regiunea cursului mijlociu şi inferior a<! Volgii, Uralul de Sud, Caucazul de Nord până Ia Derbent, Horezmul de Nord, ţinuturile din bazinul cursului inferior al fluviului Sîr-Daria şi stepele aflate la Nord de Sîr-Daria şi de Marea de Arai, până la râurile Işim şi Sarî-Su.

În felul acesta, teritoriul Hoardei de Aur a coincis până la începutul secolului al XlV-lea cu acele ţinuturi pe care izvoarele musulmane le cunosc sub denumirea de „Ulusul Djuci". Totuşi, începând din secolul al XlV-lea, Ulusul Djuci s'a desfăcut în două state – Kok-Orda şi Ak-Orda – dintre care cel din urmă se afla în stare de vasalitate faţă de primul. Din Ak-Orda făceau parte ţinuturile amintite mai sus ce se aflau în bazinul sudic al fluviului Sîr-Daria, precum şi oraşele aşezate la Nord-Est de Marea Arai, până la râurile Işim şi Sarî-Su. După separarea Ak-Ordei, termenul de „Hoarda de Aur" e folosit în primul rând pentru ţinuturile Kok-Ordei. Prin urmare, atunci când se vorbeşte într'un izvor privitor la evenimentele din secolul al XlV-lea despre Ulusul Djuci, autorul are în vedere două hoarde: Kok-Orda şi

Ak-Orda. Comparând izvoarele ruse cu cele musulmane, trebue să observăm că termenul „Hoarda Albastră" care se întâlneşte în letopiseţe şi în alte cronici ruseşti – nu corespunde cu numele „Kok-Orda", care se traduce în ruseşte prin „Hoarda Albastră", ci corespunde termenului „Ok-Orda", adică „Hoarda Albă". Am văzut mai sus, că la sfârşitul secolului al XIN-lea şi la începutul secolului al XlV-lea Ulusul Djuci s'a împărţit în Kok-Orda şi Ak-Orda, care îşi avea fiecare dinastia sa proprie, reprezentată prin descendenţii lui Djuci, fiul cel mare al lui G;inghis-han. Chiar din primii ani ai formării Ulusului Djuci şi după împărţirea sa în cele două hoarde de care am vorbit, Kok-Orda forma, după autorii persani din secolele XV-XVII, aripa dreaptă (baraunghar, onkol) a armatei Ulusului Djuci, adică recruta din mijlocul populaţiei sale nomade toate tumenele' ce făceau parte din componenţa acestei aripi, iar Ak-

Orda trebuia să dea oamenii pentru aripa stângă (djauneghar, solkol), adică furniza toate tumenele dela această aripă 2.

Perioada lui Uzbek-han (1312-1342) a constituit punctul culminant al puterii militare a Hoardei de Aur. Puterea lui era la fel de absolută pe tot cuprinsul vastelor sale posesiuni. După Ibn Arabşah – un istoric arab din secolul al XV-lea-convoaiele de căruţe străbăteau în linişte deplină, „fără frică şi fără primejdie", în decurs de trei luni de zile, distanţa dela Horezm şi până în Crimeia. Nu era nevoie de a lua cu sine nici furaje pentru cai şi nici alimente pentru oamenii care însoţeau caravana. Mai mult decât atât, convoaiele nu luau cu ele nici călăuze, deoarece în stepe şi în regiunile agricole se afla o populaţie nomadă şi agricolă destul de deasă, dela care se puteau obţine cu bani toate cele necesare3.

Din punctul de vedere al unui om din epoca feudală – şi cu atât mai mult din punctul de vedere al unui om din Orientul musulman – cuvintele lui Ibn Arabşah constitue cea mai bună dovadă a puterii hanilor Hoardei de Aur din epoca lui Uzbec şi a predecesorului lui imediat, Tohta.

După moartea lui Uzbek-han, situaţia din Ulusul Djuci a început treptat să se schimbe. Ordinea temeinică a început să

1 Grupe de zece mii de ostaşi, de fapt însă totdeauna mai puţin.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 232 (textul în limba jersatiă), pag. 127 (traducerea în limba rusă). („Anonimul lui Iskender" = Vluin ad-Din Natanzi). Vezi deasemenea: Gaffari, pag. 270 (textul în limba persană), pag. 211 (traducerea în limba rusă).

3 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 460.

Neînţelegerile dintre nobilii din slăbească, datorită certurilor dinastice care au căpătat aspectul unor complicate turburări feudale.

Primele semne de decadenţă s'au ivit încă de pe vremea domniei lui Djanibek-han (1342-1357).

Atât izvoarele orientale, cât şi letopiseţele ruseşti idealizează întrucâtva pe Djanibek-han, atribuindu-i aceleaşi însuşiri pozitive ca şi lui Uzbek. „Anonimul lui Iskender" (Muin ad-Din Natanz;) – de care am amintit mai sus – subliniază mai cu seamă activitatea sa energică privitoare la consolidarea religiei mahomedane în Kok-Orda (adică în Hoarda de Aur), fapt care s'a manifestat prin ridicarea de medrese şi de moschei, prin aducerea de teologi, prin încurajarea ştiinţelor (şi în primul rând a teologiei) şi prin întărirea obiceiurilor şi moravurilor civilizate1.

Autorul anonim al „Istoriei Şeihului Uveis" – un emir din dinastia Djelairizilor2 care era pe faţă pentru independenţa posesiunilor iraniene şi pentru rezistenţa împotriva încercărilor de uzurpare ale Ulusului Djucî – scria cu privire la Djanibek: „Ţara [sa] a înflorit şi puterea sa a sporit, dar el [Djanibek – A. /./ râvnea 'la Persia…"3.

Djanibek-han a urmat tradiţia predecesorilor săi – hanii Hoardei de Aur – cu privire la Azerbaidjan4. Ca şi Uzbek-han, Djanibek a căutat să înglobeze Azerbaidjanul în cuprinsul posesiunilor sale. Lucrul acesta nu era greu de adus

la îndeplinire, întrucât, după moartea lui Abu-Said, în anul 1335, statul Hulaghizilor s'a desmembrat. Azerbaidjanul a fost luat de Cio-banizi, o dinastie de origină turco-mongolă. Un frate al emirului Hasank, care întemeiase dinastia – şi anume emirul Aşref sau cum mai era denumit, Melik Aşref (1344-1356) – a instituit în Azerbaidjan un regim sever, care era bazat pe teroare şi jaf. Nemulţumirile din Azerbaidjan au cuprins nu numai massele populare, ci şi cercurile stăpânilor de domenii şi ale neguţătorilor din Azerbaidjan. Autorul „Istoriei Şeihului Uveis" relatează

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 230 (textul în limba persana), pag. 128 (traducerea în limba rusă).

8 Şeihul Uveis a domnit peste Irak şi Azerbaidjan între anii 1356 —1374.

3 V. Q. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 230 (textu! în limba persană), pag. 101 (traducerea în limba rusă).

* Problema relaţiilor dintre Djucizi şi Hulaghizi este tratată în modul cel mai complect în lucrarea lui A. A. A 1 i – Z a d e, Bopt6a 3o;iotoh Op«bi h rocyAapcTBa wibxaHOB 3a A3ep6aiia5KaH /Lupta Hoardei de Aur şi a statului llhanilor pentru Azerbaidjan], în I. A. N. Az. S. S. R., 1946, nr. 5 şi 7.

că mulţi hadji (în cazul de faţă neguţători) din Tabriz, Serahs, Ardebil, Bailekan, Berda şi Nahiceva" ' au venit la Djanibek-han şi l-au rugat să ia puterea în Azerbaidjan.

Probabil că Djanibek-han avea în Azerbaidjan un mare număr de oameni care-i erau devotaţi şi care făceau propagandă în favoarea Djucizilor. Reprezentanţii „ulemalelor" * – seinii, kadiii şi alţii – l-au susţinut deosebit de energic. Este caracteristic faptul că în urma asupririlor lui Melik Aşref, celebrul kadi Aluni ad-Din Berdai a plecat la Sarai-Berke şi într'una din predicile sale 1-a îndemnat pe Djanibek-han să organizeze o campanie împotriva Tabrizului 2.

Istoricii persani, începând cu Zein ad-Din de care am amintit mai sus ne dau amănunte asupra acestei expediţii a lui Djanibek-han care s'a soldat prin nimicirea trupelor lui Melik Aşref în regiunea igurucului3 (păşune rezervată) din Udjan. Faptul acesta a avut loc în anul Hegirei 758 (1357) 4. Pentru un răstimp – ce-i drept foarte scurt – Azerbaidjanul a fost alipit la LJlusul Djuci. Dovada exterioară a acestui eveniment o vedem în faptul că Djanibek-han a început să bată monetă şi la Tabriz, oraşul principal din Azerbaidjan. Sub Uzbek-han (1312-1342), se' băteau monete ale Hoardei de Aur „la Sărai, Bulgar, Mocşa, Krîm, Azov şi Horezm" 5.

Pe vremea Iui Djanibek-han, s'au mai adăugat la aceste localităţi din Hoarda de Aur şi Giilistanul şi Noul Giilistan, iar dincolo de fostele graniţe, Tabrîzul. Totuşi, monetele lui Djanibek-han bătute la Tabriz sunt foarte rare şi se referă toate numai la anul Hegirei 757 (=1356). Probabil că ulterior Djucizii n'au mai bătut monete în acest loc, deoarece, începând cu Berdibek, care s'a suit pe tron în anul Hegirei 758 (= 1357), nu mai

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 230 (textul în limba persană), pag1. 101 (traducerea în limba rusă).

* Ulema – învăţaţi, doctori în drept şi teologie, membri ai clerului musulman – N. R.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit., (vezi Zein ad-Din, continuatorul lucrării „Tarih-i Guzide” [Istoria lui Guzide] a lui Hamd AII an Kazvini), pag. 223 (textul în limba persană), pag. 94 (traducerea în limba rusă).

3 V. G. Tiesenhausen, op. cit., pag. 224 (textul în limba persană), pag. 95 (traducerea în limba rusă).

4 Anul Hegirei 758 = 25. XII. 1356 – 14. XII.1357.

6 P. S a v e I i e v, EicaTepHHOCJiaBCKHH KJian [Comoara din Ecaterinoslav], în TVO partea III, nr. 2, 1857, pag. 216. Marcov, HHBeiiTapHbiH KaTajior MycyjibiuaHCKHX motot SpMHTawa [Catalog-inventar de monetele musulmane aflate la muzeul Ermitaj], pag. 444-449.

Neînţelegerile dintre nobilii din întâlnim monete cu numele său bătute la Tabriz. In comparaţie cu relatările istoriografilor orientali din evul mediu, monetele reprezintă izvoare mai sigure, deoarece au un caracter de document. însuşi faptul baterii de monete de-ale lui Djani-bek-han în anul Hegirei 757 la Tabriz e o dovadă că trebue să acordăm mai multă valoare acestei date, decât celei indicate de-izvoarele orientale (anul Hegirei 758) ca dată a cuceririi Azerbaidjanului de către Djanibek. Ştim că Djanibek n'a stat mult timp în Azerbaidjanul de curând supus, deoarece treburile statului reclamau prezenţa lui acasă şi deaceea, lăsând pe fiul său Berdibek ca locţiitor în palatul lui Oldjaj-hatun' din Tabriz s'a înapoiat la Sărai.

Aproape în tot cursul unui secol întreg, hanii Hoardei de-Aur au tins la înglobarea Azerbaidjanului în statul lor. Azer baidjanul, – în special cel nordic (care formează astăzi Azerbaidjanul Sovietic), – îi atrăgea nu numai prin minunatele sale păşuni de vară şi iarnă (din Karabag şi stepa Mugan), ci şi prin oraşele şi satele sale bogate, unde înfloreau din plin meşteşugul ţesător iei şi anume al ţesăturilor de lână şi de mătase şi a covoarelor. Hanii Hoardei de Aur au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a-i determina pe Hulaghizi să le cedeze Azerbaidjanul; au adus fel de fel de argumente – amintind între-altele că, potrivit unei învoieli, li se cuvenea Arranul, adică Azerbaidjanul de Nord, pentru că au luat parte la campania lui” Hulagu-han din anul 1256 – şi au făcut expediţii care n'au fost însă totdeauna încununate de succes, dar până la Djanibek ei n'au reuşit să ocupe Azerbaidjanul. Se părea că se ajunsese-în sfârşit la apogeul puterii Hoardei de Aur: teritoriul ei se-întinsese foarte mult, iar resursele sale materiale crescuseră într'un mod deosebit. Şi totuşi, faptele n'au confirmat aceste-speranţe şi aşteptări atât de fireşti. Hoarda de aur nu se afla în ascensiune, ci pe pragul decăderii, al descompunerii şi al fărâmiţării în domenii feudale. In sânul societăţii feudale a Ulu-sului Djuci, se desfăşura demult un proces latent de sporire a puterii nobililor, proces cu caracter centrifug. De fapt, acest proces a început încă din a doua jumătate a secolului al XHI-lea şi, în fond, nu s'a sfârşit niciodată. Să ne amintim de Nogai, care jucase pe vremea hanilor Tulabuga (1287-1290) şi Tohta (1290-1312) rolul unui favorit atotputernic şi fusese în.reali- ' «Hctophh IlleHx-yBeHca» [„Istoria

Şeihului Uveis"] [V. G. T i e s e n-h au sen, op. cit., voi. II, pag. 231 (textul în limba persană), pag. 103 (traducerea în limba rusă)].

tate stăpânul absolut al Hoardei de Aur până la înfrângerea şi moartea sa, care a avut loc în anul 1300. Abia după aceasta a reuşit hanul Tohta să restabilească, pentru scurt timp, ordinea în,ţară. Este caracteristic deasemenea că succesorul lui, Uzbek – de numele căruia se leagă aspectele exterioare ale puterii Hoardei de Aur – s'a urcat pe tron în urma unei revolte de palat şi a unei f?rori sângeroase. Istoricii arabi şi persani povestesc cu toţii – e drept cu amănunte diferite – despre preluarea puterii supreme de către acesta. Uzbek nu era fiul lui Tohta, ci un nepot al acestuia din urmă şi nu avea prin urmare dreptul la tron. Sprijinit de influentul emir Kutlug Timur, Uzbek a ucis, după datele din „Istoria Şeihului Uveis", pe Ubasmîş' fiul lui Tohta, care fusese proclamat han de primul dintre emiri. Pentru a-şi consolida situaţia şi a scăpa de duşmani., el a hotărît să ucidă o serie întreagă de og'ani şi de emiri influenţi din jurul lui Tohta şi partizani ai oglanului ucis. A jucat un rol important şi lupta partidelor dela curte în legătură cu trecerea Hoardei de Aur la mahomedanism. Kutlug Timur, care 1-a susţinut pe Uzbek, i-a cerut acestuia să treacă pe faţă la noua religie şi să ia măsuKi riguroase împotriva adversarilor, care erau încă foarte puternici2. Intr'un fel sau altul, Uzbek-han a Juat puterea abia după lupte îndârjite şi sângeroase purtate în sânul aristrocraţiei feudale dela curte. Exemplele arătate mai sus de intrigi frecvente la curte, şi în sânul aristocraţiei seminomade şi a celei statornice, în epoca de maximă înflorire a Hoardei de Aur arată limpede contradicţiile profunde care existau în interiorul statului şi al societăţii Hoardei de Aur. Puterea Hoardei de aur se sprijinea, în esenţă, numai pe violenţă. Teritoriile sale erau locuite în întregime de popoare subjugate, care se aflau sub raportul cultural la un nivel mult mai înalt decât acel al Tătarilor (Mongolilor) cuceritori. Locuitorii din Horezm, Crimeia, Bulgar, Caucazul de

1 La. RaşM ad-Din găsim trecuţi pe lista fiilor lui Tohta-han numai trei nume – Iabarîş, Iksar şi Tukel-Buka. Probabil că s'a făcut o confuzie fn citirea numelui Iksar şi este posibil că acesta să se fi numit Ilhasar sau poate şi Ilbasmîş. Vezi: V. G. Tiesenhausen op. cit., voi. II, pag. 229 (textul în limba persană), pag. 100 (traducerea în limba rusă).

2 Relatările cele mai amănunţite despre împrejurările suirii pe tron a lui Uzbek sef găsesc la continuatorul lui Raşid ad-Din [Vezi V. G. Tiesenhausen, ap. cit., voi. II, pag. 244-245 (textul în Jimba persană), pag. 141 traducerea în limba rusă) precum şi Ibn Kaldun – V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 371 (textul în limba arabă), pag. 384-385 (traducerea în limba rusă)].

Neînţelegerile dintre nobilii din

Nord – atât cei dela sate cât şi târgoveţii – aveau un trecut de cultură şi o viaţă economică şi culturală bogată. Sub stăpânirea hanilor Hoardei de Aur ei au continuat să se desvolte, cu toate că erau lipsiţi de conducătorii lor proprii, şi de dreptul de a dispune de persoana lor, de averea lor şi îndeosebi de roadele muncii lor. Nici cultivatorii de pământ, nici meşteşugarii şi nici oamenii cu

carte nu puteau fi siguri că nu vor fi deportaţi şi că nu li se va lua averea, în afară de impozitele şi dările grele la care erau supuşi. Nu mai trebue subliniat că în acest mediu stăpânirea Hoardei de Aur s'a exercitat totdeauna prin silnicie, fapt pentru care îşi atrăsese ura generală. Excepţii se întâlneau mar ales în rândul nobilimii dela ţară şi a neguţătorilor, acei urtaki bogaţi dintre care mulţi erau legaţi de dinastia hanului prin interesele de comerţ, deoarece atât hanii cât şi oglanii participau cu partea lor la finanţarea comerţului cu caravane. Pe lângă regiunile populate şi cu caracter agricol, Ulusul Djuci cuprindea şi stepe uriaşe, unde trăia o parte considerabilă a nomazilor – Turci, Mongoli turcizaţi şi Mongoli'.

Din punct de vedere numeric, populaţia nomadă a Ulusului Djuci nu depăşea poate pe cea sedentară, deşi pe tărâm politic ea juca rolul precumpănitor. Dregătorii statului erau aleşi din rândul reprezentanţilor acestei nobili-mi, cum era cazul cu emirii, begii şi noianii2 ce se aflau în fruntea diferitelor triburi nomade, având calitatea de mingghan-u noiani, tiimen-u noiani sau ch:'ar de căpetenii militare mai mari, în diferitele corpuri ale armatei Hoardei de Aur (la centru şi la aripi). Unii dintre ei trăiau la curtea hanului şi comandau diferite părţi din armata sa, conduceau departamente ale administraţiei centrale, alţii erau guvernatori în Bulgar, Crimeia, Horezm şi în alte regiuni ale ţării, iar a treia categorie trăia în stepă, în calitate de căpetenii ale diferitelor triburi – Kungraţi, Mangâţi, etc. Toţi aceştia erau legaţi prin simplul fapt că erau nobili nomazi sau seminomazi şi: semisede-ntari, toţi erau capricioşi, încăpăţânaţi şi căutau să fie cât se poate de autonomi în cercul lor şi uneori chiar complect independenţi, iar în timpul domniei hanilor slabi ei ridicau capul,

1 In cele ce urmează, ne vom opri amănunţit asupra componenţei etnice a Mongolilor din aşa numitul Deşt-i Kîpciak, cum se numeau celebrele stepe ale Ulusului Djuci.

2 Aceşti trei termeni (arab, turc şi mongol) din secolele XIII-XIV însemnau acelaş lucru, indicând pe repreEentanţii de frunte ai nobilimii militare nomade sau seminomade.

Hoarda de Aur şi decăderea ei urzeau intrigi şi organizau (desigur atunci când împrejurările erau favorabile) revolte de palat, etc.

Cu toate aceste trăsături comune, existau deosebiri esenţiale în sânul lor, în primul rând cu privire la atitudinea faţă de oraşe şi faţă de regiunile agricole civilizate. Unii dintre ei erau legaţi de acestea prin proprietatea personală şi prin participare la viaţa lor, deaceea erau înclinaţi să treacă la mahomedanism; alţii considerau, dimpotrivă, că cea mai bună nobilime este cea care ducea o viaţă nomadă de crescători de vite şi care lua dări şi dijme dela regiunile sedentare subjugate. Aceste divergenţe de păreri se transmiteau involuntar mediului <Jela curte şi se manifestau în viaţa politică uneori prin ciocniri foarte violente.

Din toate cele expuse mai sus, reiese limpede că ordinea şi liniştea despre care aminteşte Ibn Arabşah erau, în esenţă, doar un fenomen aparent şi

deci temporar. Era nevoie doar de câteva lovituri neînsemnate sau chiar numai zguduiri pentru ca toate aceste contradicţii latente să fie puse un acţiune şi să izbucnească turburări în Hoarda de Aur. Anul 1356, când Djanibek-han a ocupat Azerbaidjanul şi capitala acestuia, Tabrizul, trebue considerat ca ultimul an de stăpânire fermă şi de linişte în Hoarda de Aur.

Dar să revenim la evenimentele din perioada aceasta. Am văzut mai sus că Djanibek-han a predat fiului său Berdibek conducerea Azerbaidjanului, iar el însuşi s'a îndreptat spre capitala sa. Pe drum, s'a îmbolnăvit şi a murit mai înainte de a ajunge acasă. Majoritatea izvoarelor – atât cele musulmane cât şi cele ruse – relatează că el a fost ucis din îndemnul fiului său Berdibek şi numai puţine izvoare spun că moartea Iui s'ar datora unei boli. Descrierea cea mai amănunţită asupra morţii lui Djanibek-han o găsim la „Anonimul lui Iskender" (Muin ad-Din Natanzi). După relatarea acestuia din urmă, atunci când s'a văzut că Djanibek e foarte grav bolnav, Toglu-Bai, unul din principalii săi emiri, a trimis o scrisoare lui Berdibek la Tabriz, rugându-1 să vină în grabă pentru a obţine titlul de împărat în cazul morţii hanului. Berdibek, care era însetat de putere, a plecat de îndată, deşi nu avea pentru aceasta învoirea tatălui său.

Atunci când Berdibek şi-a făcut apariţia în tabăra tatălui său, dincolo de Derbent, pe drumul spre Sarai-Berke, acesta se făcuse mai bine. Unul dintre cei din preajma hanului 1-a înştiinţat despre sosirea fiului său. Djanibek s'a supărat şi a

Neînţelegerile dintre nobilii din hotărît să se sfătuiască cu Toglu-Bai – de care am vorbit mai sus – fără a bănui că acesta este vinovat de sosirea lui Berdibek. Toglu-Bai, care se temea că va fi tras la răspundere, a ieşit din cortul nanului sub pretextul de a cerceta faptul şi s'a întors la han după câtva timp însoţit de mai mulţi oameni şi l-au ucis în cort, pe covor. Imediat după aceea, a fost introdus şi Berdibek, iar emirii aflaţi în tabără au început să fie aduşi la faţa locului pentru a presta jurământ. Toţi cei care au refuzat să presteze jurământ faţă de Berdibek au fost ucişi pe acelaş covor

O relatare interesantă ni s'a păstrat într'un letopiseţ rus. Letopiseţul lui Nicon sau al Patriarhului spune cu privire la anul 6865 (1357):In anul acela, nu s'au terminat gâlcevile din Hoardă, ci mai vârtos au început să se întindă". Mai departe, se arată că Dj.anibek avea un tiknen-u noian cu numele Tovlubii, care nu este altul decât Togilu-Bai (Toglu-bii) de care am amintit mai sus. El era înţelept, viclean şi avea mare trecere. Dorind să ocupe primul loc în Hoarda de Aur, el a început „să şoptească lui BerdiBek, fiul lui Djanibek împărat, lăudându-1 şi ridicându-1 în slăvi şi cuvântând astfel ' «A sosit vremea ca tu să domneşti peste împărăţie, i<ar pentru itatăl' (tău a venit timpul să părăsească scaunul domniei». In felul acesta, Tovlubii 1-a convins pe Berdibek să-şi ucidă tatăl. Conspiratorii au atras de partea lor numeroşi cneji ai Hoardei", făgăduindu-le diferite avantaje. După ce totul a fost pregătit, ei au venit la Djanibek şi l-au sugrumat2. După aceea, „Berdibek s'a urcat pe tron în locul lui şi a ucis doisprezece fraţi ai săi; nemernicii de cneji ' V. G. Tie s enh a u sen, op. cit., yol. II, pag. 293 (textul în limba persană), pag. 128-129 (traducerea în

limba rusă). Ibn Kaldun n'a fost informat atât de amănunţit asupra împrejurărilor în care a avut loc moartea Iui Djanibek şi redă pe scurt două versiuni – una privitoare la moartea na-iurală a lui Djanibek în unma unei boli, iar ia doua la asasinarea lui. Ultima versiune arată că în timpul bolii sale1, Djanibek fusese pus în lanţuri. V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 389, nota 2).

2 PSRL, voi. X, HHKOHOBCKan jie-roriHCb [Letopiseţul lui Nicon], pag 229. Letopiseţul din Rogojscoe dă o descriere foarte scurtă a acestui eveniment, expunând însă desfăşurarea evenimentelor la fel ca „Anonimul lui Iskender", adică Djanibek, după ce a cucerit Misirul şi a pus ca guvernator pe Berdibek, „s'a întors acasă şi având pe drum o vedenie a căzut bolnav şi l-au cuprins furiile". Bendi'bek a fost chemat la tabăra tatălui său şi, după ce s'a înţeles cu nobilii,a ucis pe tatăl său şi pe fraţii săi". (PSRL) voi. XV, fasc. 1, PorojKCKHH jieTonnceu {Letopiseţul din Rogojscoe], 1922, pag. 66).:

256 Hoarda de Aur şi decăderea ei şi povăţuitorul şi favoritul său Tovlubii l-au făcut să-şi omoare pe tatăl şi pe fraţii săi..."

Uciderea lui Djanibek-han a avut consecinţe considerabile în desvoltarea ulterioară a Ulusului Djuci. Berdibek, după cum rezultă din cele ce s'au petrecut cu ocazia suirii pe tron, n'a fost susţinut de toţi emirii dela curte. Principalele forţe ale nobililor s'au pus în mişcare cu o repeziciune uimitoare. In Hoarda de Aur a început războiul civil şi totodată şi descompunerea acestui stat, care păruse până atunci atât de puternic. Nemulţumirile împotriva lui Berdibek – care se manifestau în primul rând în sânul nobilimii militare a Hoardei de Aur – erau foarte mari şi acesta a fost ucis de Kulna, unul din pretendenţii ia tronul hanilor. Izvoarele scrise ' arată că Berdibek a domnit în total doar trei ani, deşi această relatare se află în contradicţie cu materialele furnizate de numismatică. Se admite că Berdibek a domnit dela 1357 până la 1359.

Totuşi tezaurul dela Tetiuşseoe conţine monete ale lui Berdibek care au fost bătute şi mai târziu – una care a fost bătută. în Gulistan, în anul Hegirei 761 (23. XI.1359-11. XI.1360) şi o altă monetă în Noul Sărai în anul Hegirei 762 (=11. XI. 1360-31. X. 1362) 2. Prin urmare, suntem într'o oarecare măsură3 îndreptăţiţi să prelungim domnia lui Berdibek cu încă doi ani, căpătând prin urmare intervalul 1357-1361. Pentru a ne da seama ce fel de domnie a fost aceasta, e suficient să ne amintim de cuvintele lui P. Saveliev, după care întâlnim în anul Hegirei 762 „unul după altul numele a cinci hani, imprimate pe monete în ace-îaş oraş şi anume numele lui Berdibek, Hizr, Timur-Hodja, Ordu-melik şi Kildi-Bek" 4. Este greu să punem în concordanţă datele monetelor cu relatările izvoarelor scrise, căci din acestea din urmă reiese că Berdibek a fost ucis de fratele şi rivalul' său Kulna, ale cărui monete au numai datele anilor Hegirei 760 şi 761. In anul Hegirei 762, Kulna nu mai bătea monete, deoarece a fost ucis de Navruz, care era tot un frate de-al lui. De altfel.

1 I b n K a l d u n (V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 389; „Anonimul lui Iskender" (V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 233). (Textul în limba persană), pag. 129 (textul în limba rusă). Haider Razi. (V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 272 (textul în limba persană), pag. 214 (traducerea în limba rusă).

2 P. Saveliev, TeTioiHCKiift Kjiaa /Tezaurul dela Tetiuşscoe/ în TVO, partea a IlI-a, fasc. 3, 1858, pag. 391-392.

3 Spun „într'o oarecare măsură", întrucât nu este exclusă posibilitatea ca monetele cu numele lui Berdibek să fi fost bătute şi după moartea acestuia.

4 P. S a v e 1 i e v, op. cit., pag. 392.

Neînţelegerile dintre nobilii din această contradicţie ar putea fi eliminată dacă s'ar găsi monete cu numele lui Kulna, bătute în anul Hegirei 762.

Uciderea lui Kulna a ascuţit şi mai mult luptele interne din sânul Hoardei de Aur. In decurs de douăzeci de ani – din 1360 până în 1380, adică cu un an înainte de venirea la putere a lui Tohtamîş în Hoarda de Aur – s'au perindat peste 25 de hani, care s'au luptat între ei. Numele acestor hani ne sunt cunoscute atât din izvoarele musulmane, cât şi din letopiseţele ruseşti, dar în primul rând le cunoiaştem din monete, deoarece fiecare din aceşti hani – chiar şi simpli pretendenţi – băteau monete cu numele lor şi atunci când teritoriile pe care le stăpâneau formau doar o parte foarte redusă din Ulusul Djuci.

Caracteristic este faptul că letopiseţele ruse redau mai complect decât cronicile musulmane evenimentele acestei perioade de douăzeci de ani din istoria Hoardei de Aur.

Nu ştim cine a detronat pe Kuina. Letopiseţele ruseşti – în care acesta este cunoscut sub numele de Kulpa – afirmă că el a ucis pe Berdibek şi că, sprijinit de susţinătorii săi, a pus mâna pe putere. Din faptul baterii ide monete cu numele său la Giilistan, la Noul Sărai —adică la Sarai-Berke – la Azak' şi la Horezm în anii Hegirei 760-761, se pare că el a domnit chiar şi numai pentru puţină vreme peste o parte foarte întinsă din Hoarda de Aur. Pe lângă aceasta, faptul că în aceiaşi ani – 760 (=1358-1359) şi, 761 (=1359) – şi în aceleaşi localităţi -Azak, Giilistan şi Noul Sărai – a bătut monete cu numele său şi Nauruz, cunoscut în letopiseţul rus în transcripţia Navrus, indică faptul că puterea lui Kulna a fost foarte nesigură şi că Nauruz i-a luat o regiune după alta. In izvoarele musulmane se vorbeşte foarte puţin despre Nauruz. Nizam ad-Din Şami, enumerând hanii din Deşt-i-Kîpciak, îl aşează pe Nauruz după Kildibek, dar înaintea lui Cerkez 2, ifără a da cu privire la el alte informaţii. Şeref ad-Din Aii Iezdi precum şi autorul „Genealogiei Turcilor" în lista sa mai completă a hanilor îl aşează deasemenea pe Nauruz, între Kildibek şi Cerkez3.

În anul 1361, Nauruz a fost ucis. Cea mai amănunţită relatare despre împrejurările morţii sale, cât şi despre domnia ucigaşului său se găseşte, pe de o parte, în letopiseţele ruseşti

1 Citirea acestei monete nu poate fi totuşi considerată ca absolut corectă. Vezi P. S a v e 1 i ev, TeTiomcKHH KJiaa [Tezaurul dela Tetiuşscoe], în TVO, partea a IlI-a, fasc. 3, 1858, pag. 393.

Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer 1937, pag. XIII.

3 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 146; pag. 207, nota 1.

17 – şi pe de altă parte la „Anonimul lui Iskender" (Muin ad-Din IVatanzi); „In iacei an (în 6868= 1360-1361) – după cum relatează autorul letopiseţului lui Nicon – ia venit din părţile răsăritului din Zaiait un împărat pe nume Hidîr pentru a lua domnia peste fara Volgii şi el a fost chemat prin trădare de cnejii Hoardei din ţara Volgii, care trimiseseră în taină soli la Hidîr, împăratul din Zaiait, trădând pe faţă pe împăratul lor Nauruz din ţara Volgii" K

În urma acestor tratative tainice, Nauruz a fost predat în mâinile lui Hidîr, care l-ia ucis împreună cu soţia sa, Taidula-hatun, iar împreună cu ei a ucis şi pe acei „cneji" ai Hoardei de Aur care rămăseseră credincioşi lui Nauruz. Această perioadă turbure den istoria Hoardei a fost deosebit de favorabilă Rusiei. Hanii rivali au început ei înşişi să aibă nevoie de sprijinul cnejilor, ruşi şi lituanieni, deaceea au apărut printre pretendenţii tătari diferite grupe, care căutau legături când cu Moscova, când cu cnejii de Suzdal, când cu Lituania.

În astfel de împrejurări, venit la putere – după relatările letopiseţelor ruseşti – noul han din Sărai pe nume Kidr. Faptul acesta a avut Ioc în anii 1360-1361. Să vedem ce ne spun în această privinţă izvoarele musulmane. Din „Anonimul lui Isken-der", aflăm că Hîzr (Kidr a fost un oglian din Ak-Orda, fiul lui Sasî-Buka, un han al Ak-Ordei). In perioada în care au avut ioc toate aceste turburări, hanul Ak-Ordei a fost Cimtai, care a domnit timp de şaptesprezece ani. Curând după anul 1360, emirii Kok-Ordei (Hoarda de Aur) i-au propus să primească şi tronul dela Sărai, dar el a refuzat şi a trimis în locul său pe un frate al său, Orda-Şeih. Călătoria aceasta i-a fost fatală, deoarece curând după aceea a pierit, fiind ucis acolo. Atunci a apărut pe arena politică Hîzr (Kidr). La „Anonimul lui Iskender", nu găsim nicîun fel de amănunte cu privire la suirea pe tron a lui Hîzr, aşa că relatările letopiseţului reprezintă singura ştire în această privinţă. „Anonimul lui Iskender" ne arată că Hîzr a domnit doar un an2, fără a se indica însă anul. Letopiseţul rus indică greşit anul 6868 (=1360-1361) ca dată >a isuirii pe tron a lui Kidr (Hîzr). Interesant este că monetele cu numele lui Hîzr au fosi bătute în anii Hegirei 760 (~ 1359-1360) şi 762

1 HHKOHOBCKafl JieTonHCb [Letopiseţul lui Nicon/, pag. 232. Vezi dea-îemenea: PorojKcraft jieToriHceu [Letopiseţul din Rogojscoe], pag. 70". Rela-area este sumară şi nu conţine nici un fel de amănunte interesante.

V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 234-235 (textul în imba persană), pag. 130 (traducerea în limba rusă).

Neînţelegerile dintre nobilii din

I

—1361) 1,.fapt care ne îndreptăţeşte să datăm suirea pe tron a acestui han cu un an mai devreme. De altfel, ca rival al lui Nauruz-han, Hîzr putea să înceapă baterea monetelor încă înainte de uciderea acestuia. Hîzr şi-a bătut monetele şi la Giilistan, Belad Gtilistan, Noul Sărai, Horezm şi Azak, ceeace arată cât de considerabilă era întinderea teritoriului ce se află în stăpânirea acestui han.

Probabil că Hîzr a căutat să introducă în Hoardă o ordine riguroasă, a intervenit cu energie în treburile Rusiei, a trimis trei soli şi a chemat la el pe marele cneaz de Moscova, Dimitrie Ivanovici, care a fost denumit mai târziu Donscoi. Pe atunci, se aflau la Hoardă şi alţi cneji ruşi, ca, de pildă, marele cneaz Andrei Constantinovici de Suzd,al din Vladimir, fratele său din Nijni Novgorod, cneazul Constantin de Rostov şi cneazul Minai! de Iaroslavl. Dar Hîzr (Kidr) n'a izbutit să oprească turburările şi să introducă în stat ordinea necesară, deoarece a căzut jertfă, împreună cu fiul său mai mic, unui complot organizat de Te-mir-Hozia – adică de Timur-Hodja – fiul cel mai mare al lui Hîzr2. Timur-Hodja a domnit în total cinci săptămâni3 şi a bătut monete la Noul Sărai în anul Hegirei 762 (=1360-1361).

Războiul civil din Hoarda de Aur atinsese pe vremea aceea punctul culminant. Pe lângă pretendenţii din dinastia lui Gin-ghis, apare un pretendent la domnie, ieşit din rândurile nobilimii militariste mongole. Acesta a fost celebrul emir al Hoardei de Aur, Mamai. După relatările lui Ibn Kaldun, Mamai a jucat în Hoarda de Aur, pe vremea lui Berdibek, un rol de seamă şi 'i condus toate treburile acestuia, luând în căsătorie pe fiica lui4 Istoricii orientali ne dau foarte puţine informaţii cu privire la Mamai şi izvorul principal referitor la istoria Hoardei de Aur în perioada 1360-1370 îl constitue letopiseţele ruseşti şi datele numismaticii. Letopiseţul lui Nicon ne arată într'un mod destul de plastic împrejurările în oare î venit la putere acesta. Chiar dm primele zile ale domniei sale, Temir Hozia (Timur-Hodja) şi-a atras duşmănia multor emiri din Hoarda de Aur.

„In anul acela – povesteşte letopiseţul – un cneaz şi Hoardei, căpătenia peste zece mii, Mamai, s'a ridicat cu ură

1 A. M a r c o v, HHBeHTapHHH MTajior MycyjibMaHCKHx McmeT p [Catalog-inventar de monetele musulmane aflate la Ermitaj], pag. 464.

2 Letopiseţul din Rogojscoe dă o altă versiune în legătură cu uciderea lui Kidr. El a fost ucis de fratele său Murut. PonmcKM jieToraceu, [Letopiseţul din Rogojscoe], pag70.

3 HHKOHOBCKaa jie-ronifCb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 233.

4 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 389.

Împotriva împăratului său şi era foarte puternic”. Ridicându-se împotriva hanului, Mamai a proclamat ca han pe Avdula (Ab-dallah), unul din descendenţii lui Uzbek-han şi, lucrând în numele său, a început o acţiune hotărîtă împotriva lui Timir-Hodja. Letopiseţele ne relatează că pe vremea aceea „a fost război mare şi a fost şi gâlceava mare în Hoardă.”

Unul d;n hanii rivali, Timur-Hodja, ascunzându-se de Mamai, a fugit peste Volga şi a fost ucis. Mamai ajunse stăpânul situaţiei în Hoardă, dar nefăcand parte din dinastia lui Ginghis nu putea să capete titlul de han şi s'a mulţumit să exercite doar o putere de fapt, iar pentru salvarea aparenţelor a aşezat C3 han pe neputinciosul Avdula (Abdallah) de care am amintit mai sus. După letopiseţul lui Nicon, faptul acesta s'a petrecut în anul 1362 '. Pe vremea lui Mamai, monetele au fost bătute chiar dela început în numele lui Abdallah.

S'a păstrat până în vremea noastră prima monetă neîndoielnică cu numele lui Abdallah, având ca dată anul Hegirei 764 (= 21. XI.1362-10. X. 1363), fapt ciare vine să confirme relatările letopiseţului2. Cea mai mare parte dintre monetele ce purtau numele lui Abdallah au fost bătute în Hoardă, adică în tabăra hanului. Aceasta se explică prin faptul că centrele orăşeneşti din regiunea Volgii – în special Sarai-Berke – au aparţinut numai pentru scurt timp lui Abdallah şi protectorului său, tiimen-u noianul Mamai. In afară de Hoardă, monete de-ale lui Abdallah au mai fost bătute şi la Azak, Noul Sărai şi Ianghişehr (Oraşul Nou) din Horezrn.

Mamai a trebuit să poarte lupte îndelungate în interiorul Hoardei de Aur pentru unificarea statului. La un moment dat, Mamai şi Abdallah au avut un rival puternic în persoana lui Kildibek – despre care vorbeşte atâta letopiseţul3 – şi monetele purtând numele său au ajuns până la noi. Aceste monete au fost bătute în anii Hegirei 762 (= 1360-1361) şi 763 (- 1361 – 1362).

Chiar aceste date ne arată că Kildibek a început să bata monete aproape cu un an mai devreme decât Abdallah şi ca în orice caz mai înainte ca Mamai să fi preluat de fapt puterea asupra celei mai mari părţi a teritoriului Hoardei de Aur. Prin urmare, la un moment dat Kildibek a fost rivalul lui Hîzr şi

1 PSRL, voi. X, pag. 233.

2 In catalogul lui A. Marcov, este trecută o monetă cu numele lui Abdallah, bătută Ia Noul Sărai în anul Hegirei 762 (- 1360-1361), dar moneta este îndoelnică, deoarece „a fost bătută cu o stanţă veche inversată” (A. Marcov, op. cit., pag. 468-469).

3 PSRL, voi. X, pag. 233.

Neînţelegerile dintre nobilii din

26 J

Timur-Hodja, dela care ni s'au păstrat monete bătute în anul Hegirei 762 (=1360-1361). Judecând după datele letopiseţului şi ale monetelor, Kildibek a fost ucis în anul 1362. Letopiseţul din Rogojscoe relatează în legătură cu moartea acestuia următoarele fapte: „In Hoardă s'au ivit astfel de gâlcevi, încât Murut, fiul lui Hdîr, se afla pe un mal al Volgii, iar pe celălalt mal era Kildibek şi au purces ei unu] asupra altuia şi Kildibek a fost ucis”'.

Şi astfel a apărut în anul acela un nou rival al lui Mamai şi Abdallah în persoana lui Murid de care am amintit mai sus sau – cum îl numeşte letopiseţul lui Nicon – Amurat Hdîr, fratele împăratului, 2 care a ocupat Saraiul, capitala Hoardei de Aur. Turburările tot mai intense au început să se întindă, fapt care este semnalat şi de cronicari când vorbesc de anul 1362. Regiuni întregi se separă de statul Hoardei de Aur. „Bulat Temir, un cneaz al Hoardei, a luat Bulgarul şi toate cetăţile de pe Volga şi a luat toate ulusurile şi a luat întregul drum al Volgii”.

Desprinderea Bulgarului, împreună cu acapararea de către Bulat-Temir (Pulad-Temir) a comerţului de pe Volga şi a căilor mili-tarea dat desigur o grea 'lovitură dată unităţii Hoardei de Aur. După aceea, un alt oglan al Hoardei „Togai a venit dela Bezdej şi a ocupat Naruciad şi întreagă această ţară şi a

rămas acolo de sine stătător"3. Prin ţinutul Naruciadului, trebue înţeleasă regiunea răuilui Mocşa 4 care era populată de Mo-rdvini.

În Rusia erau urmărite cu o deosebită atenţie evenimentele care aveau loc în Hoarda de Aur. Cronicarul descrie în mod plastic stăpânirea în doi care a avut loc, judecând după monetele din anii Hegirei 762 (= 1360-1361) până în 764 (= 1362- 1363) inclusiv. „Au fost pe vremea aceea doi împăraţi în împărăţia Volgii, împăratul Avdula al Hoardei lui Mamai, pe care

1 PSRL, voi. XV, fasc.1. Poiwkckhh JieTonnceu [Letopiseţul din Rogojscoe], 1922, pag. 73. Letopiseţul din Rogojscoe numeşte1 greşit pe Murid fiu al lui Hdîr [vezi „Anonimul lui Iskender" (V. G. T i e s e n h a u s e n,f op. cit., voi. II, pag. 130)].

* PSRL, voi. X, pag. 233. Letopiseţul lui Nicon îl numeşte greşit pe Amurat frate al lui Hdîr [vezi,. Anonimul lui Iskender" (V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 130)]. Murid era fiul lui Orda-Şeih – un fiu al lui Erzen – şi aparţinea prin urmare oglanilor Ak-Ordei.

În ceeace priveşte lacul unde se află Bezdej, vezi A. N. Nasono v, MoHrojiu h Pycb [Tătarii şi Rusia], pag. 120, nota 1. Bezdej era situat la Nord de Sarai-Berke.

* Vezi bibliografia problemei în cartea lui A. N. Nasonov pe care am amintit-o mai sus pag. 123, nota 1.

—a numit împărat în Hoarda sa cneazul Mamai, căpetenia peste zece mii, iar al doilea împărat era Amurat, având de partea sa pe cnejii din Sărai. Şi astfel, aceşti doi împăraţi şi aceste două Hoarde au avut puţină pace între ele, trăind în vrajbă şi războindu-se între ele" '. Amurad sau Murid – cum este numit pe monete – a bătut monete cu numele său la Belad Giilistan, la Noul Sărai şi la Belad-Gulistan de lângă Sărai B. După cum vedem din legăturile sale cu cnejii ruşi, el a reprezentat la un moment dat o considerabilă forţă reală, de care trebuia să se ţină seama. Totuşi, pe vremea aceea, lupta pentru impunerea vreunui han nu s'a limitat numai la cei doi hani, Murid şi Ab-dallah. In anul Hegirei 764 (=1362-1363), Mir Pulad a bătut monete la Noul Sărai, de unde rezultă că însăşi capitala, Sărai (Sarai-Berke —Noul Sărai) ia fost pierdută câtva timp de Murid. Probabil*că lupta pentru capitală a fost tot timpul dusă cu intensitate, iar victoria n'a fost.mereu de partea hanilor din Sărai, după cum rezultă din faiptul că în anul Hegirei 764 Abdal-lah a reuşit şi el să bată rnonetă 'la Noul Sărai. Sarai-Berke a trecut în repetate rânduri din mână în mână. Caracteristic este faptul că nu există monete cu numele lui Abdallah bătute la Noul Sărai după anul Hegirei 764. Cele din urmă monete ale lui Abdallah datează din anul Hegirei 771 (=1369-1370). Aşa dar, Abdallah (adică de fapt Mamai), n'a stăpânit Sarai-Berke după anul Hegirei 764.

Letopiseţele ruseşti nu ne spun nimic asupra faptului când şi cum a murit Amurat (Murid). In „Anonimul lui Iskender", există informaţii cu privire la faptul că Murid era fiul lui Qrda-Şeih – de care arn amintit mai sus – din ramura Djucizilor Ak-Ordei. Autorul „Anonimului lui Iskender" nu ne spune totuşi nimic despre anii în care acesta a domnit la Sarai-Berke, remarcând doar

că el a domnit trei ani, ceeace coincide perfect cu datele de pe monete, deoarece Murid a bătut monete între anii He-gjrei 762-764. La fel ca majoritatea hanilor Hoardei de Aur din perioada aceea turbure, el a murit ucis de o mână criminală. Murid a fost asasinat de primul său emir, Ilias, fiul lui Mogu-Buka, de care amintesc letopiseţele ruseşti3. După relatările ace-luiaş autor, tronul Saraiului a lost ocupat imediat de Aziz-han, fiul lui Tirraur-Hodja 4, nepotul lui Orda-Şeih. El a domnit tot trei ani

1 PSRL, voi. X, pag. 233.

2 A. Mareov, op. cit., pag. 467-468.

3 HHKOHOBCKan jieTonHCb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 232.

4 V, G. Ti e s e n h a u s en, op. cit., voi. II, pag. 235 (Textul în limba persană), pag. 130 (traducerea în limba rusă).

Neînţelegerile dintre nobilii din ani ca rival al lui Abdallah* Datele numismaticii aduc unele rectificări la relatările „Anonimului lui Iskender". Aziz-hân a domnit într'adevăr trei ani, dar nu începând din anul Hegirei 764 (=1362-1363) ci începând din anul 766 până în 768 (=1364-1367) 2. In felul aces-ta, Aziz-han n'a intrat de îndată în Sărai, ci abia după un anumit interval de timp. In orice caz, e! nu se găsea acolo în anul Hegirei 765 (=1363-1364), căci altfel şi-ar fi bătut monetele sale în acel an la Noul Sărai – deşi se prea poate că ele să nu fi ajuns până la noi. Aziz-han a bătut monetele sale în aceleaşi locuri ca şi Murid, adică în Giilis-tan, Belad-Gulistan, Noul Sărai şi Sărai3.

Mamai şi Abdallah, hanul pus de el, au fost turburaţi în-tr'una de diferiţi rivali. După moartea lui Aziz-han4, a mai bătut monete în Hoarda de Aur – în afară de Abdallah – şi Djanibek al II-lea5, între anii Hegirei 767-768 (= 1365-1367). Pe niciuna din cele 29 monete care au ajuns până la noi nu este indicat locul emiterii, ceaaee este un indiciu asupra situa: ţiei sale nesigure în Hoardă. Caracteristic este faptul că exista mai multe monete de-ale lui Pulad-Temir (Timur), de care ara amintit mai sus şi care a ocupat Bulgarul încă din anul 1362. In anul Hegirei 768 (=1366-1367), el a bătut o monetă:n amintirea lui Djanibek-han6, fără a indica însă locul emiterii. Acest fapt în sine este deosebit de semnificativ, deoarece arată că Pulad-Tamir a recunoscut suveranitatea hanului din Sărai, care era – dacă nu de fapt, cel puţin de drept – Djanibek al II-lea. Oricât de serioase ar fi fost „gâlcevile" din Hoardă, Mamai împreună cu hanul Abdallah, înscăunat de el, s'a ridicat totuşi deasupra celorlalţi la sfârşitul deceniului al şaptelea al secolului al XlV-lea. Nu ştim care au fost 'împrejurările în care Ab dallah a părăsit scena politică şi nici dacă a murit de moarte naturală siau dacă a fost asasinat. Ştim doar că începând ă'.n anul Hegirei 771 (= 1369-1370) n'au mai fost bătute moneie cu numele său.

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 235 (Textul în limba persană), pag. 130 (traducerea în limba rusă).

2 A. Marcov, op. cit., pag. 471.

3 Idem, pag. 471-472.

4 Aziz-han a fost şi el ucis; vezi V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. III, pag.?35 (textul în limba persană), pag. 130-131 (traducerea în limba rusă).

6 A. Marcov, op. cit., pag. 472.

6 P. S a v e l i e v, TeTronicKHH oa/i [Tezaurul dela Tetiuşscoe], în TVO partea a IlI-a, 1858, pag. 400.

I

Hoarda de. Aur şi decăderea ei

— Refefindu-se la anul 6878 (1370), letopiseţul lui Nicon relatează că,cneazul Mamai din Hoardă a aşezat pe tron la el în Hoardă pe un ialt împărat şi anume pe Mamat Soltan" '.

Letopiseţul din Rogojscoe, pe care se bazează letopiseţul lui Nicon, povesteşte acest eveniment folosindu-se aproape de aceleaşi expresii şi dă aceeaşi dată şi anume anul 6878 (1370) 2 Şi într'adevăr, prima monetă cu numele celui de al doilea han ridicat de Mamai a fost bătută în Hoardă în anul Hegirei 771 (= 1369-1370). Numele celui de al doilea han ridicat de Mamai poate fi citit pe unele monete sub forma Ghiias ad-Din Muham-med-han, pe altele Muhammed-han, iar pe altele Ghiias ad-Din Bulak-han, iar uneori pur şi simplu Bulak-han. El şi-a bătut monetele în Hoardă, la Hadji Tarhan (Astrahan), Noul Madjar şi Noul Crîm. Nu găsim nici o singură monetă bătută La Noul Sărai sau în Giilistan 3. Acest din urmă fapt arată în mod precis că în ciuda tuturor succeselor sale, Mamai n'a putut până la sfârşitul domniei sale să mai pună stăpânire în mod ferm pe Sarai-Berke, capitala statului. Dacă cercetăm lista hanilor Hoardei de Aur care erau rivali în regiunea Volgii, nu putem să nu observăm că majoritatea erau originari din Ak-Orda şi anume din acea ramură,a Ak-Ordei care aparţinea Djucizilor. Aşa au fost, de pildă, hanii Hîzr (Kidr), Ternir Hodja, Murid (Âmurat) şi Aziz-han (Azis-han), care au domnit în perioada anilor 1360-1370. Toţi aceştia sunt veniţi din răsărit, din Ak-Orda, adică din aripa. stângă a armatei Ulsului Djuci. Chiar şi numai această împrejurare arată cât de mare era interesul pe care-! purta curtea din Ak-Orda şi nobilimea de aici pentru destinele Hoardei de Aur. In deceniul următor, acest interes al Ak-Ordei pentru treburile Hoardei de Aur, şi odată cu el şi acţiunile corespunzătoare, va creşte şi mai mult.

Am văzut mai sus că în Rusia erau urmărite cu atenţie „gâloevile" (turburările) din Hoarda de Aur. Cnejii mai clar-

1 PSRL, voi. XI, HHKOHOBCKaa jieTormcfa [Letopiseţul lui Nicon], pag. 12, (sub anul 6878).

2 PSRL, voi. XV, fasc. 1, PorojKCKiift;ieTonnceu [Letopiseţul din Rogojscoe], pag. 92.

3 Ultima monetă cu numele lui Muhammed-Bulak, care a ajuns până la noi, a fost bătută la Hadji Tarhan (Astrahan) şi poartă ca dată anul Hegirei 782 (= 1380-1381). După aceea, au fost bătute monete cu numele lui Tohtamiş. A. M a r c o v, op. cit., pag. 476.

Neînţelegerile dintre nobilii din văzători şi-au dat foarte bine seama că se produsese acolo o slăbire a puterii Tătarilor, slăbire care trebuia folosită cel

puţin în scopul uşurării greutăţii jugului tătar, dacă nu pentru o eliberare totală. Urmărind cu atenţie cele relatate de letopiseţe, ochiul cercetătorului poate să întrezărească prin desişul diferitelor discordii şi ciocniri dintre nobili un proces sănătos de unificare, proces ce se accelera în fiecare an, sub presiunea logicii de fier a luptei împotriva jugului tătar şi sub conducerea energicului cneaz de Moscova, Dimitrie Ivanovici.

Rusia, care se afla;în perioada fărâmiţării feudale, a găsit în sânul său, în deceniile şapte şi opt al secolului al XIV-lea, toate elementele necesare pentru a putea opune politicii de jaf a Hoardei de Aur procesul de unificare a cnezatelor ruse într^un singur stat centralizat şi pentru a da, prin aceasta, o lovitură puternică Hoardei de Aur care mai era încă puternică. Letopiseţele ruse relatează o serie întreagă de fapte interesante, care aruncă o lumină vie asupra tuturor fazelor acestui proces progresist pe tărâm social şi politic. In cadrul acestui proces, a jucat un rol uriaş Dimitrie Ivanovici, denumit ulterior Donscoi.

El s'a suit pe tronul Moscovei în anul 1362, fiind în vârsta de numai unsprezece ani. Se părea că vârsta fragedă a lui Dimitrie ar putea duce la o întrerupere a operei de întărire a cnezatului Moscovei, începută de bunicul şi de tatăl său. Realitatea a dovedit însă contrariul: sprijinindu-se pe forţele acumulate de predecesorii săi şi având comandanţi de ispravă, Dimitrie Ivanovici a reuşit să găsească calea cea mai bună nu numai pentru cnezatul Moscovei, ci şi pentru „întreaga. Rusie". Moscova era bine informată despre turburările din Hoarda de Aur şi cunoştea perfect tot ce se întâmpla la Sărai, lipsa de stabilitate a fiecărui han nou care se schimba atât de repede şi chiar dacă se menţinea câtva timp, se ivea de îndată un rival serios. Pentru a putea lupta împotriva Tătarilor, trebuia consolidată poziţia Moscovei în cadrul Rusiei, trebuia să existe un centru care să grupeze în jurul său toate forţele şi toate mijloacele necesare. Moscova avea în momentul acela trei sarcini principale: 1) să^ob-ţină iar titlul de mare cnezat – care fusese dat Vladimirului de hanul Murid (Amurat) din Sărai lui Dimitrie Constantinovici de Suzdal pentru a slăbi Moscova – şi totodată să supună complect şi Nijni Novgorodul, ia cărui stăpânire deschidea drumul spre Volga, drum care avea nu numai o considerabilă însemnătate comercială, ci şi una militară în cadrul luptei împotriva Hoardei de Aur; 2) să supună cnezatul de Tver şi să sporeasO că iîn felul acesta resursele Moscovei în lupta ei împotriva Tătarilor; 3) să supună, în acel'aş scop, cnezatul de Riazan. Toate aceste trei sarcini se reduceau în fond la una singură şi anume la gruparea în jurul Moscovei a forţelor cnezatelor feudale ruseşti pentru lupta împotriva Tătarilor. Dimitrie Ivanoviei trebuia, în relaţiile sale cu Hoarda de Aur, – la început îndrumat de alţii şi după aceea acţionând singur – să manevreze în chip abil, folosindu-se de fiecare împrejurare pentru a consolida cnezatul Moscovei. Să dăm câteva exemple. Am văzut mai înainte că, împreună cu hanul Abdallah pe care-1 ridicase el, Mamai a răpit Hoardei de Aur teritorii uriaşe ce se aflau la Apus de cursul inferior al Volgii. La Nord, sfera puterii sale reale ajungea până la graniţele cnezatului de

Riazan, fapt care punea acest cneaz într'o poziţie de categorică dependenţă faţă de Mamai. La Sud, Mamai stăpânea, între anii 1370-1380, Crimeia, ale cărei bogate resurse Je-ia folosit cu succes pentru consolidarea puterii sale ', Turburările din Hoardă au avut nu numai o influenţă favorabilă asupra Rusiei, ci şi asupra Lituaniei. Cneazul Olgierd al Lituaniei (1345-1377) reuşi să se folosească de slăbirea Tătarilor şi făcu, în anul 1362, o incursiune în regiunea Bugului. Aici lângă Sinie Vodî (astăzi Siniuha, afluent al Bugului), Tătarii iau fost zdrobiţi. Armata acestora era formată din trupe de recunoaştere, aflate sub comanda celebrului beg din Crimeia, Kutlug-beg, a lui Hadji-beg şi a unui beg din Dobrogea cu numele creştin de Dimitrie. Ca urmare a acestei victorii, o regiune întinsă, Podolia – unde puterea a rămas apoi vreme îndelungată în mâinile dinastiei feudale Coriatovici – a revenit Lituanienilor. Ocuparea Podoliei a contribuit într'o foarte mare măsură la sporirea puterii Lituaniei în a doua jumătate a secolului al XlV-lea. După anul 1365, Olgierd a reuşit să ia delia Tătari şi Chievul, ceeace 1-a făcut să ajungă unul din cnejii care se bucurau de cea mai mare autoritate în Europa răsăriteană.

Totuşi, succesele dobândite de Olgierd în lupta cu Tătarii nu l-au ridicat deasupra intereselor strânse ale Lituaniei şi nu l-au aliat cu Moscova şi cu Dimitrie Ivanovici. Dimpotrivă, ştim că Olgierd nu s'a dat în laturi să încheie o alianţă cu Mamai pentru a slăbi în felul acesta marele cnezat a] Moscovei. Dar să revenim la evenimentele din Hoardă.

1 Pentru amănunte în legătură cu graniţele stăpâniri; lui Mamai asupra Hoardei de Aur, vezi A. N. N a s o n o v, MoHrojiti h Pycb [Tătarii şi Rusia], pag. 123-124.

Neînţelegerile dintre nobilii din

În mâinile lui Murid (Amurat) – rivalul lui Mamai şi al lui Abdallah —- se aflau ţinuturile şi oraşele de pe Volga, în special cele de pe malul stâng al acesteia şi prin urmare şi ambele capitale – Sarai-Berke şi Sarai-Batu, precum şi stepele situate la răsărit de Volga. Pe vremea hanului Murid, Horezmul de Nord împreună cu oraşul Urgenei s'au deslipit cu totul le Hoarda de Aur şi au început să ducă o politică de sine stătătoare, bătând chiar monete proprii ' sub dinastia băştinaşă Sufi din tribul Kungra.

Dacă ţinem seama de faptul că Bulgarul şi Narueiatul (un ţinut de pe râul Mocşa) au devenit şi ele de fapt independente şi că, în afară de aceasta, Kjldibek, un rival ial lui Mamai şi al lui Murid, a bătut monetele sale la Noul Sărai în anii Hegirei 762-763 (=1360-1362), e evident că hanul dela Sărai nu putea să aibă o autoritate considerabilă faţă de Moscova. Lată deci şi motivul pentru care Dimitrie Ivanovici, care era sprijinit de Îlamai, revendica pentru el titlul de mare cneaz pe care îl deţinea Vliadimirul. La rândul său, Murid (Amurat), rivalul lui Abdallah, întări – pentru a slăbi pe Dimitrie – drepturile asupra cnezatului de Vladimir lui Dimitrie Constantinovici de Suz-dal. Forţele celor doi Dimitrie erau însă inegale şi tânărul cneaz de Moscova a reuşit nu numai să impună lui Dimitrie Constantinovici să-i predea Vladimirul, ci să-1 convingă să renunţe şi la protectoratul lui Murid şi să recunoască temporar,

împreună cu el, suveranitatea lui Mamai. Ca răsplată, Dimitrie Ivanovici îi predă cneazului -de Suzdal oraşul Nijni Novgorod, pe care-I luară împreună dela cneazul Boris Constantinovici. In felul acesta, Dimitrie reuşi să ducă la bun sfârşit prima sarcină.

Unul din cei mai recenţi cercetători ai problemei Rusiei şi a Mongolilor, A. N. Nasonov, remarcă următoarele: „Primii paşi spre unificarea Rusiei în jurul Moscovei s'au caracterizat printr'c rezistenţă făţişă faţă de invazia Tătarilor”2. Şi într'adevăr, atunci când Pulad-Temir, de care ara amintit mai sus, după ce a ocupat Bulgarul, a năvălit în ţinuturile cnezatului Nijni Novgorod, el a întâmpinat o rezistenţă dârză şi a fost nevoit să fugă la Hoardă, unde a fost ucis de Aziz-han 3, fapt care a avut loc pro-

1 Moneta cea mai veche bătută de dinastia Sufi, dintre cele care au ajuns până la noi, datează din anul Hegirei 762 (= 1360-1361). Vezi M. E. Al a s s o n, MoHerabift Knap, XIV b. H3 Tepiwe3a [Tezaurul de monete din secolul al XlV-lea dela TermezJ, în „Buletinul SAGU”, fasc. 18, nr. 7, 1929, pag. 63.

A. N. N a s o n o v, MoHrojiu h Pycb j'Tătarii şi Rusiaj, pag. 126. 8 Ibidem.

Hoarda de Aur şi decăderea el babil în acel aş an, adică în anul Hegirei 768 (=1366-1367). Caracteristic este faptul că după anul Hegirei 768 nu mai există monete cu numele lui Aziz-han şi nici cu numele lui Pulad-Te-mir. Relaţiile de prietenie dintre Mamai şi Moscova nu puteau totuşi să fie de lungă durată, deoarece ambele părţi aveau prea multa neîncredere una faţă de alta. Mamai se temea cu drept cuvânt de sporirea puterii şi autorităţii cneazului de Moscova, far Dimitrie Ivanovici îşi dădea seama, la rândul său, că duşmanul cel mai periculos al eliberării Rusiei de sub puterea Tătarilor este Mamai, deoarece în mâinile sale era concentrată de fapt în cea mai mare măsură puterea în Hoarda de Aur, deşi- după cum vom vedea mai departe – turburările din Hoardă nu s'au încheiat odată cu deceniul al optulea şi au sporit şi mai mult după aceea. Cum era de aşteptat, cneazul de Moscova a întâmpinat, în politica sa de unificare a Rusiei, o rezistenţă îndârjită din partea lui Mamai, care a căutat să-şi păstreze pe orice cale influenţa asupra cnejilor de Tver şi de Riazan, susţinând politica lor egoistă şi separatistă, atât de caracteristică pentru relaţiile dintre nobilii din acea vreme. Nici cneazul Mihail Alexandrovici de Tver şi nici cneazul Olegf de Riazan nu s'au putut ridica deasupra intereselor lor înguste feudale până la nivelul concepţiei politice a Moscovei, concepţie al cărei purtător era Dimitrie Ivanovici. In istoriografia rusă, se arată într'un mod deosebit de reuşit care a fost rolul jucat de Dimitrie Donscoi în deceniul al şaptelea, şi mai cu seamă în deceniul al optulea al secolului al XlV-lea, în problema unificării Rusiei şi deaceea nu mai e nevoie să ne oprim asupra acestui fapt. Oricâte piedici au pus Mamai şi Olgierd al Lituaniei în calea operei de unificare a lui Dimitrie şi oricâte încercări au făcut cnejii de Tver şi cel de Riazan pentru a slăbi Moscova (amintim de lupta dusă împotriva Moscovei ie Mihail de Tver în anul 1375), nici unii şi nici ceilalţi n'au ivut succes, iar Moscova a continuat să crească atât ca putere,:ât şi ca autoritate morală

asupra Rusiei întregi. Amintim aici le minunatele cuvinte ale lui I. V. Stalin, rostite de el cu ocazia alutului adresat oraşului Moscova cu prilejul împlinirii a opt ute de ani dela întemeierea acestui oraş:Meritele Moscovei u constau numai în faptul că în decursul istoriei Patriei noas-e a eliberat-o de trei ori -de sub jugul străin – de jugul mon->I, de cotropirea polono-lituaniană şi de năvălirea Francezilor, ieri tul Moscovei constă înainte de toate în faptul că ea a devenit baza unirii Rusiei fărâmiţate într'un stat unic, cu un singur guvern şi cu o singură conducere” '.

Pentru a împiedica pe Dimitrie 'Ivanovici de a reuni principalele părţi ale Rusiei în jurul Moscovei, Mamai însuşi ar fi trebuit să realizeze în Hoarda de Aur un lucru şi mai greu şi anume să lichideze complect „gâlcevile” din sânul Hoardei şi să reunească din nou sub stăpânirea sa toate ţinuturile Ulu-sului Djuci.

El n'a fost totuşi în stare să înfăptuiască acest lucru. Este adevărat că el a supus temporar ambele regiuni ale Bulgarului, a ocupiat deasemenea pentru o bucată de timp Hadji Tar-hanul (Astrahanul) 2 şi a ţinut în stăpânire Caucazul de Nord; totuşi Mamai n'a putut să supună şi partea principală din Hoarda de Aur. şi anume zona agricolă din regiunea Volgii şi oraşele bogate din această zonă.

În perioada care s'a scurs între anul Hegirei 773 (= 1371 – 1372) şi apariţia lui Tohtarftîş pe arena istoriei, turburările nu numai că n'au luat sfârşit, dar s'au intensificat şi mai mult. Cu privire la anul 6881 (1373), letopiseţul rusesc relatează pe scurt, dar foarte expresiv, următoarele:,In lanul acela, au fost gâlcevi în Hoardă şi mulţi cneji din Hoardă s'au tăiat între ei şi a căzut mulţime fără număr de Tătari; aceasta s'a întâmplat pentrucă mânia lui dumnezeu a venit asupra lor din pricina nelegiuirii lor”3. In cazul de faţă, letopiseţul semnalează doar începutul perioadei a doua a turburărilor, care s'au agravat prin amestecul ^efectiv al hanilor Hoardei Albe în treburile Hoardei de Aur.

Materialul numismatic ne dă pentru perioada anilor 1370- 1375 numele următorilor trei hani rivali:

Tulunbek-hatun, o soţie de han care a bătut monete la Noul Sărai în anul Hegirei 773 (= 1371-1372);

Ilban-han, care a bătut monete la Saraicik, în şesurile fluviului Ural (Iaik), în anul Hegirei 775 (= 1373-1374);

Allah-Hodja, care a bătut monete la Saraicik tot în anul Hegirei 775 (= 1373-1374).

Este caracteristic că această perioadă a „gâlcevilor” din Hoarda de Aur a fost cunoscută de marele istoric arab Ibn Kal-

1 Salutul lui I. V. Stalin în „Buletinul Sovietelor de deputaţi ai oamenilor muncii din U. R. S. S.” din 7. IX.1947.

2 Aici şi-a băut manetele sale cel de al doilea han pus de Mamai şi anume Muhammed-Bulak. P. S a v e 1 i e v, TenouicKHH KJia^ [Tezaurul dela Tetiuşscoe], în TVO partea a III-a, fasc. 2, 1857, pag. 253.

8 PSRL, voi. XI, pag. 19, sub anul 6881 (1373).

dun, care a trăit în îndepărtatul Egipt. Ibn Kaldun menţionează câteva fapte importante, care nu sunt redate de alţi autori şi care sunt confirmate de materiialele numismatice privitoare la Ulusul Djuci. Ibn Kaldun scrie următoarele cu privire la evenimentele petrecute în Hoarda de Aur în anul Hegirei 776 (= 1374-1375): „Au fost deasemenea şi alţi câţiva erniri mongoli care au stăpânit ţinuturile din preajma Saraiului; ei nu se înţelegeau unii cu ceilalţi şi îşi cârmuiau ulusurile în mod de sine stătător: astfel Hadji-Cerkez a stăpânitîmprejurimile Astrahanului, iar Urus-han a stăpânit ţinuturile sale; la fel şi Aibek-han. Ei toţi se numeau «emiri care conduc campania»„'; Redând în traducerea sa cuvintele „emir care conduce campania", V. G. Tiesen-hausen a ezitat puţin şi şi-a pus întrebarea dacă n'ar fi mai corect să se traducă prin „emiri ai aripii stângi" 2. Pentru noi, nu mai există nici o îndoială că în cazul de faţă este vorba de emirii aripii stângi, care erau înşişi emirii şi oglanii Ak-Ordei. Căci Hadji-Cerkez şi Urus-han – amintiţi mai sus – ca şi majoritatea hanilor care rivalizau cu Mamai, erau din Ak-Orda, adică din aripa stângă a armatei Ulusului Djuci. Ceva mai departe, Ibn Kaldun ne spune că „Hadji-Cerkez, stăpânul ulusu-rilor Hadji-Tarhanului, a purces asupra lui Mamai, 1-a biruit şi a luat dela el Saraiul" 3.

Se pare că Mamai nu stăpânise prea mult timp Saraiul, deoarece nu s'au găsit nici un fel de monete cu numele lui Mu-hammed-Bulak bătute la Noul Sărai. In schimb, materialul numismatic confirmă relatările lui Ibn Kaldun cu privire la faptul că Hadji-Tarhan (Astrahanul) a fost stăpânit, în anul Hegirei 776, de Cerkez-bek, care a bătut acolo monetă chiar în acel an 5. Este indiscutabil că Hadji-Cerkez, pe care-1 aminteşte Ibn Kaldun, şi Cerkez-bek, sunt una şi aceeaşi persoană.

În perioada anilor 1375-1380 – deci cu puţin mai înainte de apariţia lui Tohtamîş – în regiunea Volgii mai domnea încă Arab-şah, ale cărui monete au fost bătute în Noul Sărai, în anii Hegirei 775 şf 779, adică între anii 1373-1378 5. Jude-

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 373 (textul în limba arabă), pag1. 389-390 (traducerea în limba rusă).

2 Idem, pag. 390, nota 1. In text este scris,Umara al-Masirat"; este posibil că cel care a copiat a scris în mod greşit „Umara al-Maisarat", ceeace înseamnă „emirii aripii stângi".

3 Idem, pag. 374 (textul în limba arabă), pag. 391 (traducerea în limba rusă).

4 A. M a r c o v, op. cit, Anexe, pag. 860.

5 Idem, pag. 477.

Neînţelegerile dintre nobilii din când după o lucrare persană închinată problemei arborelui genealogic al sultanilor mongoli şi scrisă de un autor din secolul al XV-lea rămas necunoscut, Arabşah aparţinea ramurii Ak-Orda a dinastiei Djuci'. Despre origina sa, vorbeşte şi letopiseţul lui Nicon: „In anul acela (1377 – A. I.), a fugit din Hoarda Albastră peste Volga un oarecare oglan

pe nume Arapşa la Hoarda de pe Volga a lui Mamai şi acest oglan Arapşa era om foarte cumplit şi era un războinic mare şi era viteaz şi puternic şi deşi mic de stat, era foarte cutezător şi a biruit pe mulţi şi a vrut să pornească cu oaste asupra Nijni Novgorodului" 2.

Arabşah a făcut în anul 1377 o campanie în regiunile ruseşti, îndreptându-se spre Nijni Novgorod pe riscul şi răspunderea sa proprie, fără nici un fel de contact cu alţi hani rivali şi nici cu Mamai (hanul pe care îl sprijinea acesta pe atunci era Mu-liammed Bulak). Dimitrie Ivanovici şi-a adunat trupele şi a ieşit înaintea Tătarilor. Neîntâlnind însă pe nimeni, el s'a înapoiat acasă, trimiţând totuşi trupele mai departe, pentru orice eventualitate. Şi astfel, negăsind nicăieri vreo urmă de Tătari, voievozii cneazului Moscovei au ajuns până la râul Piana, ce se varsă în Sura. Aici Ruşii au aflat că Arabşah se găseşte împreună cu trupele sale departe, „la apa Volcii" 3. Atunci voievozii au socotit că nu-i mai ameninţă nici o primejdie şi că se pot odihni după drumul cel lung. Fără a-şi întări tabăra şi fără a pune străji, soldaţii şi-au scos armurile greoaie şi au lepădat armele, iar „cnejii lor şi boierii şi nobilii şi voievozii au prins inimă şi s'au veselit, bând şi petrecând ca şi când ar fi fost acasă" 4. In timp ce avea loc această petrecere în tabăra rusă, cnejii mordvini – care aveau rolul de călăuze şi de trupe auxiliare în armata Tătarilor — comunicară situaţia în care se aflau trupele ruseşti. Arabşah se îndreptă repede asupra taberei rămase neîntărite, o înconjură din toate părţile şi începu să atace pe neaşteptate pe oamenii ce se găseau complect neînarmaţi. Au fost atunci ucişi cei mai mulţi dintre ruşi, atât nobili cât şi ostaşi simpli. Numai o mică parte au putut să scape prin fugă. In faţa lui Arabşah, se deschidea drum liber spre Nijni Novgorod, unde îşi făcu apariţia cu totul pe neaştep-

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 54-55. Vezi deasemenea P. S a v e 1 i e v, TenoiucKHfi vjisljx [Tezaurul dela Tetiuşscoe în TVO, partea a III-a, fasc. 3, pag. 431.

2 PSRL voi. XI, HnKOHOBCKaa.lerenHCb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 27, sub anul 6885 [1377].

3 Ibidem.

1 Un afluent al Doneţului.

tate. Oraşul nu era deloc pregătit pentru apărare, nu avea trupe şi nu putea să opună rezistenţă; locuitorii au fugit în mare parte pe Volga în sus, iar Tătarii s'au aruncat asupra cartierelor părăsite ale oraşului, le-au jefuit, au făcut prizonieri pe oamenii neînarmaţi ce rămăseseră acolo, au incendiat majoritatea caselor şi au plecat. Nu găsim mai multe informaţii cu privire la Arabşah nici în letopiseţe şi nici în izvoare orientale. Probabil că Arabşah a mai jucat un rol în Hoarda de Aur în decurs de încă un an, deoarece se întâlnesc monete cu numele său, bătute la Noul Sărai, şi purtând ca dată anul Hegirei 779 (=1377- 1378). Rivalul lui Arabşah din regiunea Volgii era un alt han, originar tot din Ak-Orda şi care aparţinea ramurii lui Şeib-jni din dinastia Djuoi. După monete, numele acestui han era Kagan-Bek, iar după autorul persan anonim din secolul al XV-lea de care am amintit mai înainte, el se

numea Han-bek '. Ni s'au păstrat câteva monete de-ale sale din anul Hegirei 777, bătute la Noul Sărai, pe care 1-a stăpânit foarte scurt timp, probabil nici. măcar întreg acest an. Nu avem relatări mai detaliate despre acest Han-Bek, Aruncând o privire de ansamblu asupra celor întâmplate în perioada anilor 1370-1380 în Hoarda de Aur, putem spune pe scurt următoarele: oricât a căutat Mamai să supună întreaga Hoiarda de Aur, el n'a reuşit. N'a putut să păstreze în mâinile sale regiunea Volgii şi a fost numai pentru foarte scurt timp stăpânul Astrahanului şi al Bulgarului. Bogata regiune a Volgii a rămas de fapt ta cea mai mare parte în mâinile hanilor rivali, care făceau parte de cele mai multe ori din acea ramură a Ak-Ordei ce aparţinea dinastiei Djuci. Aceşti hani nu s'au menţinut pe tron decât cel mult trei ani, s'au duşmănit între ei, fiind totuşi destul de puternici pentru a nu ceda lui Mamai regiunea Volgii. In felul acesta, Mamai n'a reuşit să unească Ulusul Djuci sub stăpânirea sa. In privinţa aceasta, cneazul de Moscova, Dimitrie Ivanovici, a avut mai mult succes în sensul dobândirii autorităţii asupra Rusiei întregi. Totuşi, Mamai înţelegea perfect că o creştere continuă a Moscovei şi a importanţei sale în chestiunile generale ruse va duce la o ciocnire decisivă cu Tătarii, deoarece cnejii ruşi reduseseră simţitor tributul pe care-1 plăteau Hoardei. El trebuia deci să ia în consideraţie faptul cât s'a redus suma acestui tribut în comparaţie cu acela care era plătit pe vremea hanilor Uzbek şi Djanibek, cu vreo treizeci-patruzeci de ani în urmă. Mamai trebuia în sfârşit să-şi dea seama că Mos-

1 V. G. Ti e s e n h a u s en, op. cit., voi. II, pag. 54-55.

I

Neînţelegerile dintre nobilii din Hoarda, de Aur cova va face ea singură încercarea de a se elibera de Tătari sau cel puţin de a reduce simţitor legăturile ei de dependenţă. Luând în considerare toate acestea, e clar că Mamai a început să pregătească un atac asupra Rusiei nu numai în vederea unei simple expediţii de jaf – cum făcuse Arabşah în anul 1377 – ci în scopul unei slăbiri categorice şi a unei noi supuneri a Rusiei. Campania lui Mamai din anul 1378 împotriva oraşului Nijni Novgorod şi împotriva Moscovei trebue privită deci ca o încercare preliminară a unui astfel de iatac. Ştim că el ia reuşit să ocupe şi să jefuiască Nijni Novgorodul, dar trupele sale ii'au fost lăsate să se apropie de Moscova. Dimitrie Ivanovici a izgonit peste râul Oca detaşamentul lui Bighici, -un oglan din Hoardă ce fusese trimis de Mamai. Ciocnirea dintre Ruşi şi Tătari a avut Ioc.la râul Voja. De data aceasta, Ruşii au obţinut o victorie deplină. Tătarii au fost puşi pe fugă, lăsând în urma lor un mare număr de morţi. înfrângerea dela Voja din anui 1378 a făcut o impresie deosebit de adâncă asupra lui Mamai. Faptul acesta a fost cunoscut şi în Rusia, iar dispoziţia lui Mamai, după înfrângerea dela Voja, este arătată în felul următor de letopiseţul care vorbeşte de bătălia de pe câmpia Culicovo. Mamai „a zăcut mult din această pricină şi s'a scârbit foarte şi a vărsat lacrimi”, iar sfetnicii au început să-1 consoleze în felul următor: „Hoarda ta a slăbit şi puterea ta s'a stins; dar tu ai avuţii şi odoare fără de număr, căci stăpâneşti şi pe Friazj şi pe Cerkezi şi pe Iassi şi pe alţii; adună deci mulţi războinici şi vei răzbuna sângele cnejilor

tăi...” '. Pentru a-şi păstra autorf-tatea în Hoardă, Mamai trebuia să acorde atenţia cuvenită înfrângerii dela Voja. Timp de doi ani s'a pregătit pentru o nouă campanie; el considera că are mulţi sorţi de izbândă, deoarece situaţia politică îi era favorabilă. Cneazul lituanian Iagello, care nu dorea întărirea cneazului de Moscova, îi făgăduise ajutor; deasemenea îi făgăduise supunere lui Mamai şi Oleg, cneazul de Riazan, care se temea foarte mult de Tătari, deoarece em vecin direct cu Hoarda şi ar fi primit primul loviturile în caz de împotrivire. Povestirea campaniei lui Mamai din anul 1380 şi a celebrei bătălii de pe câmpia Culicovo, povestire pe oare e găsim în letopiseţul lui Nicon, constitue un document istoric remarcabil. Acest document nu este numai pătruns de un patriotism profund, nu prezintă numai o formă literară aleasă, ci conţine şi un bogat material faptic interesant şi- ceeace este lucrul principal – se află la” nivelul unei maturităţi şi priceperi

1 PSRL, voi. XI, (sub 6888 [1380]), pag. 46. 18 – pol;tice deosebite. Acest document reprezintă o dovadă minunată a măsurii în care Rusia moscovită devenise conştientă de importanţa, nu numai pentru întreaga Rusie ci şi pentru întreaga Europă, a victoriei asupra trupelor lui Mamai. In timpul parastasului şi a pomenirii tuturor celor căzuţi pentru Rusia pe câmpia dela Culicovo, marele cneaz a spus: „Iar voi toţi, fraţi şi prieteni, creştini pravoslavnici care aţi pătimit pentru credinţa cea dreaptă şi pentru întreaga creştinătate pe câmpia dela Culicovo, în veci va fi pomenirea voastră” '.

Din povestirea letopiseţului, se desprind o serie întreagă de amănunte deosebit de interesante şi care sunt caracteristice pentru ambele părţi, atât pentru Di-mitrie Ivanoviei cât şi pentru Mamai. Şi de data aceasta, Mamai a luat în mâinile sale iniţiativa atacului. Autorul povestirii ne spune că Mama] avea planuri vaste. „Batâi împărat a supus întregul pământ rusesc şi a stăpânit toate ţările şi toate hoardele, aşa gândea în mintea sa şi Mamai, cuprins fiind de rătăcire a minţii” 2. Atunci când cneazul Oleg de Riazan a aflat intenţiile lui Mamai, s'a speriat ca totdeauna şi a hotărît să facă imediat act de supunere Hoardei şi lui Miarnai. Oleg a scris de îndată marelui cneaz lituanian [agello şi i-a propus să ducă împreună o politică de supunere şi chiar de ajutorare a Tătarilor. Faptul acesta constituia la drept vorbind o trădare totală a ţării ruseşti şi ia fost caracterizat ca atare şi de autorii letopiseţelor ruseşti.

Un anul 1380, Mamai a strâns o armată uriaşă, din care făceau parte nu numai nomazii şi pedestraşii tureo-mongolj, ci şi trupe de mercenari. Dacă ar fi să credem spusele letopiseţului, Mamai,a tocmit cu plată Friazi, Cerkezi, Iassi şi pe alţii în afară de aceştia” 3.

Când Dimitrie ia aflat că Mamai se găsea în faţa VoroneJ jului cu forţe uriaşe, el a început să se pregătească în grabă pentru apărare. El s'a adresat tuturor cnejilor din Rusia, printre care şi rivalului său de totdeauna, cneazul Miliail de Tver. Letopiseţul – sau mai.exiact autorul povestirii din letopiseţ – înşira numele cnejilor care au participat la apărarea pământului rusesc. Chiar o privire sumară aruncată asupra acestei liste arată că de data aceasta autoritatea cneazului de Moscova reuşise să birue interesele înguste, locale şi

separatiste ale stăpânitorilor feudali din Rusia. Dimitrie a acordat o atenţie deosebită echi-

— PSRL, voi. XI, sub anul 6888 [1380], pag. 65-66. * Idem, pag. 47. 3 Ibidem.

Neînţelegerile dintre nobilii din parii armatei. Un merit hotărâtor în apărarea Rusiei întregi faţă de primejdia Tătarilor aparţine mitropolitului Chiprian, care acţiona ca un reprezentant al bisericii Rusiei întregi, jucând pe atunci un rol progresist de unificare „a întregii Rusii”! Mitropolitul Chiprian n'a sprijinit numai din punct de vedere moral pe Dimitrie Donscoi în opera sa patriotică, 'ci a îndemnat şi pe toţi cnejii ruşi să se supună Moscovei, aceasta fiind considerată ca centrul politic al Rusiei întregi. Lia 31 Iulie 1380, iDimitrie a dat ordin ca trupele ruseşti să se adune la Colomna, de unde plănuia să pornească acţiunea împotriva lui Mamai. Un amănunt al organizării campaniei, relevat în povestire, este deosebit de interesant. „Şi atunci, marele cneaz a luat cu sine pe zece bărbaţi, neguţători, din Surojan, pentru a-şi face nume; ca ei, cu voia domnului, să povestească în ţări îndepărtate tot ce se întâmplă, fiind ei oameni care umblă din ţară în ţară şi care cunosc toate cele din Hoardă şi în părţile Friazilor; şi pe lângă aceasta, ca tot ce se va întâmpla să spună după cum le era obiceiul” 2. După aceea, sunt arătate şi numele lor. Pe vremea aceea, toţi erau cunoscuţi în cercurile comerciale ruseşti. Printre ei se găseau nu numai oameni care cunoşteau obiceiurile, moravurile şi limba Tătarilor, ci şi oameni care aveau cunoştinţe mai mult sau mai puţin exacte despre drumurile, podurile şi vadurile ce se găseau în drumul spre Hoardă. Nu mai trebue să amintim că Dimitrie Ivanovici a obţinut dela ei şi toate informaţiile necesare cu privire la Mamai şi la alcătuirea armatei sale.

Dela Colomna, Dimitrie a pornit mai departe spre Sud şi şi-a aşezat tabăra „la Oca, la gura apei Lopasna” 2. Tot acolo, s'a alăturat şi marele voevod Dimitrie Timotei Vasilici, împreună cu trupele sale. In luna Septembrie, trupele ruseşti ajunseră la Berezui. Interesant este faptul că aici s'au unit cneazul de Moscova şi câţiva cneji lituanieni, împreună cu trupele lor. Numai marele cneaz ilagello şi Oleg, cneazul de Riazan, n'au venit. De aici, Dimitrie a înaintat mai departe spre valea fluviului Don şi s'a întâlnit pe câmpia dela Culicovo cu armata lui Mamai, aprigul duşman al Rusiei. Vorbind despre sfârşitul bătăliei delia Culicovo, autorul povestirii pune în gura cnejilor ruşi şi lituanieni oare se adunaseră pentru a se lupta cu Tătarii, următoarele cuvinte: „Dumnezeu nu este de partea puterii, ci a

1 PSRL, voi. XI, pag. 54 (sub anul 6888 [1380]).

2 Ibidem.

dreptăţii”'. La aceste cuvinte, Dirnitrie ar fi adăugat; „Fraţilor, mai bine este să mori cu cinste, decât să vieţueşti cu ruşine” 2. împreună cu cnejii lituanieni, a sosit şi celebrul comandant de pe vremea aceea, Dimitrie Bobroc, originar din ţara Vol-hiniei; „toţi îl cunoşteau şi toţi se temeau de el, din pricina bărbăţiei sale”3. Intr'un mod deosebit de plastic descrie autorul povestirii aşezarea celor două armate pe câmpia dela Culicovo la vărsarea râului

Nepriadva, precum şi bătălia care a dat Ruşilor o victorie de o importanţă istorică mondială. După socoteala autorului, ambele părţi – Ruşii şi Tătarii – aveau fiecare aproximativ patru sute de mii de ostaşi, atât călări cât şi pedeştrî. Probabil că este aci o exagerare. Tătarilor le era uşor să strângă un număr atât de mare de oameni, dar Ruşilor le era mai greu să facă acest lucru. Dimitrie n'a condus numai bătălia, dar a şi luat parte la ea. Mamai însă „împreună cu cinci din cnejii c,ei mai de vază, s'a dus într'un loc ridicat, pe o movilă şi iau stat acolo, vrând să vadă vărsarea de sânge omenesc şi moartea cea iute”4. La 8 Septembrie 1380, Tătarii au început cei dintâi lupta. In povestire, există un amănunt foarte interesant, de ordin pur militar: „Tătarii au purces în număr mare de după dealuri şi acolo s'au oprit iarăşi, deoarece nu aveau loc unde să se desfăşoare; şi stând ei aşa, şi-au aşezat suliţele ca un zid, fiecare pe umărul celor din faţă, cei din faţă având suliţe scurte, iar cei din spate mai lungi” 5. Două momente ale bătăliei au atras îndeosebi atenţia povestitorului şi amândouă aceste momente sunt descrise în mod plastic. Primul dintre ele este duelul dintre posluşnicul * Serghei al călugărului Peresvet din Radonej – un personaj cunoscut prin forţa şi abilitatea sa – şi eroul tătar Temir-Mirza, duel care s'a terminat prin moartea amândurora. AI doilea moment a fost ieşirea din ascunzişuri a trupelor de sub comanda lui Dimitrie Bobroc. Lupta a devenit mai sângeroasă ca oricând şi s'a desfăşurat cu rezultate schimbătoare. De ambele părţi pieriseră mai mult de jumătate din trupe. „Peste tot se afla mare mulţime de morţi, că nu puteau caii să păşească înainte din pricina trupurilor celor căzuţi. Ei s'au ucis nu numai cu armele, ci s'au încăierat unii cu alţii şi au pierit striviţi sub

1 PSRL, voi. XI, pag. 56.

2 Ibidem.

3 Ibidem.

4 Idem, pag. 59. 6 Ibidem.

* Posluşnicul era un om depeTident, care slujea pe lângă curtea boierească sau mănăstire în schimbul scutirii de dări – N. R.

Neînţelegerile dintre nobilii din copitele cailor sau au murit înnăbuşiţi din pricina îmbulzelei celei mari, căci pe câmpul dela Culicovo, între Don şi Meci a, nu putea să încapă mulţimea de războinici ce s'a înghesuit acolo” '. Este greu de apreciat importanţa bătăliei dela Culicovo. Ea trece mult peste limitele istoriei ruseşti propriu zise. Victoria lui Dimitrie Donscoi asupra Tătarilor a arătat că aceştia pot fi învinşi şi că, în cazul unei uniri a cnejilor ruşi, era posibil să dea o lovitură hotarîtoare şi să sfarme jugul lor. In felul acesta a şi fost de altfel privită victoria poporului rus pe câmpia dela Culicovo în anul 1380 de către popoarele vecine. In aceasta constă şi importanţa ei mondială. Totuşi, oricât de considerabile ar fi rezultatele victoriei dobândite de Ruşi, ea nu înseamnă încă distrugerea statului Hoardei de Aur, stat care mai dispunea încă de forţele necesare pentru o renaştere temporară.

1 PSRL, voi. XI, pag. 60.

CAPITOLUL II

ASCENSIUNEA AK-ORDEI ŞI ÎNCERCAREA LUI TOHTAMIŞ
DE A REFACE PUTEREA HOARDEI DE AUR

INTRE ANII 1380-1400 „Mila lui Timur şi slujbele lui Toh-tamîş-han s'au transformat în vrajbă şi duşmănie”.

Din „Genealogia Turcilor”. (Secolul al XV-lea)

Am văzut mai sus că Ak-Orda, adică „Hoarda Albă”, care constituia, din punct de vedere militar, aripa stângă a armatei Ulu-sului Djuci este denumită în izvoarele ruse „Hoarda Albastră”. Este greu de a stabili cu precizie hotarele acesteia. In perioada de început a evului mediu, hotarele – ki special cele din stepă – nu erau precis stabilite, deaceea izvoarele dau informaţiile într'o formă foarte generală atunci când vorbesc despre ele.

Partea cea mai importantă (din punct de vedere economic, politic şi cultural) a Ak-Ordei era formată din câmpia şi, în general, din întregul bazin al cursului inferior al fluviului Sîr-Daria, începând dela oraşele Siutkend şi Siauran şi mergând până la vărsarea fluviului în Marea Arai. După datele izvorului celui mai amănunţit privitor la istoria Ak-Ordei-şi anume „Anonimul lui Iskender” (Muin ad-Din Natanzi)-ea cuprindea „hotarele Ulugdag, Sekiz-Iagaci şi Karata, până la hotarele Tuisenului, la împrejurimile Djendului şi ale Barktiendului” '. Prin urmare, în afară de bazinul fluviului Sîr-Daria, făceau parte din Ak-Orda

1 V. G. Ti e s en h a u sen, op. cit., voi. II, pag. 127. Editorul şi autorul notei 2 (pag. 127) propune a se citi Senghir-Iagaci în Ioc de Sekiz-Iagaci; cf. V. V. Ba rthol d, OqepK hctophh CeMHpem.a [Studiu asupra istoriei Ţinutului celor Şapte Râuri], Editura Frunze, 1943, pag. 72. —Acelaş editor crede că cuvântul „tuisen” este îndoielnic şi propune a se citi „tumen” (pag. 127), nota 3.

Ascensiunea Ak-Ordei şi stepele uriaşe şi o parte din întinsele păduri ale Deşt-i Kîp-ciakului, deci Cazahstanul şi Siberia de Vest.

Regiunile de stepă ale Ak-Ordei, precum şi stepele Kok-Ordei (Hoardei de Aur) erau cunoscute sub numele de Deşt-i Kîpciak. O problemă deosebit de interesantă este aceea a componenţei etnice atât a populaţiei de stepă, cât şi a celei care se ocupa cu agricultura în Ak-Orda.

Relatările cele mai detaliate cu privire la componenţa etnică a Deşt-i Kîpciakului la începutul secolului al XlV-lea ie găsim la an-Nuveiri, un istoric egiptean din prima jumătate a secolului al XlV-lea, în capitolul „Ştiri despre Turci” din marea sa enciclopedie. Vorbind despre Cumanii din Deşt-i Kîpciak – şi în special de cei din ţinuturile sale nordice – an-Nuveiri spune urmă-toarefe: „Numărul triburilor lor este mare şi acelea pe care emirul Rukn ad-Diin Baibarş le numeşte în cronica sa «devadar Elmainsuri» se află între triburile lor1. Şi anume: 1) Toksoba, 2) Ieta, 3) Burdjoglai, 4) Burzi, 5) Kangougli (sau Karagarogli), 6) Andjogli, 7) Durut, 8) Karabarogli, 9) Djuznan, 10) Karabirkli 11) Kotian 2. Amănuntele cu privire la aceste triburi, cuprinse în acelaş izvor (Rukn an-Din Baibars) au pătruns şi în istoria lui Ibn-Kaldun, dar cu unele modificări de nomenclatură. Iată cum face el enumerarea: „1) Toksoba, 2) Seta,

3) Burdjogla, 4) El-buli, 5) Kanaarali, 6) Ogli, 7) Durut, 8) Kalabaali, 9) Djersan, 10) Kadkabirkli şi 11) Kunun"3.

Din nefericire, nu dispunem de un surplus de date pentru a putea corecta aceste două variante ale uneia şi aceleiaşi enumerări de triburi cumane. Ceva mai departe, găsim la Ibn-Kaldun următoarele relatări: „Mersul povestirii [spune el] ne arată că tribul Durut face parte dintre Kîpciaki, iar tribul Toksoba face parte dintre Tătari şi că toate aceste triburi înşiruite nu sunt de acelaş neam...4

La un autor egiptean din prima jumătate a secolului al XlV-lea – şi anume la al-Omari, care a scris în limba arabă – găsim o informaţie deosebit de preţioasă cu privire la componenţa etnică a populaţiei nomade din Deşt-i Kîpciak la începutul secolului al XlV-lea. Relatările lui al-Omari au un caracter disparat şi sunt obţinute dela nişte persoane care au avut posibilitatea să cunoască bine viaţa din stepele Hoardei de Aur. Din cele

1 A scris la începutul secolului al XlV-lea.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 540-541. *

3 Idem, pag. 541.

4 Idem, pag. 541-542.

ce ne spune al-Omari, vedem că vastele stepe ale Ulusului Djuci au fost locuite de Cumani până la venirea Tătarilor. Când aceştia îşi făcură acolo apariţia, Cumanii deveniră supuşii lor. Dat fiind, că Tătarii se aflau în minoritate, ei s'au amestecat cu Cumanii şi „au ajuns la fel ca şi Kîpciakii" '. Tătarii (Mongolii) şi-au pierdut pe ÎHcetul limba lor mongolă şi au început în massă să vorbească limba cumană, adică limba turcă. Această observaţie deosebit de preţioasă făcută cu privire la cuceritorii tătaro-mon-goli este în întregime confirmată de toate evenimentele care au urmat. In Deşt-i Kjpciak – atât în cuprinsul stepelor din Sudul Rusiei, dintre Don şi Volga, cât şi mai departe, spre Răsărit, în bazinul fluviului Ural, în stepele dela Nordul Mării Arai şi în şesurile fluviului Sîr-Daria – se observă pretutindeni procesul de turcizare a triburilor mongole. S'a petrecut aici, în.esenţă, acelaş fenomen ca şi în Ţinutul celor Şapte Râuri şi în Ma vara an-Nahr. Aşa a fost, de pildă, cazul cu triburile mongole ale Djelairilor, care au trecut ca triburi nomade în a doua jumătate a secolului al XHI-lea din Ţinutul celor Şapte Râuri în regiunea Hodjendului (Leninabad) şi ale Barlasilor din valea râu-iui Kaşka-Daria. Aceste două mari triburi mongole – Djelairii şi Barlasii – au venit din Ţinutul celor Şapte Râuri deja turci-zate iîntr'o anumită măsură sub raportul limbii. In noul lor teritoriu, ele erau acum atât de turcizate, încât în secolul al XlV-lea şi în orice caz în a doua jumătate a acestui secol, considerau limba turcă ca fiind limba lor maternă.

Dar să ne întoarcem la Deşt-i Kîpeiak. Ar fi totuşi greşit să credem că populaţia cumană nu s'a păstrat deloc în forma ei pură. Aflând din izvoare care era componenţa etnică a armatei Ulusului Djuci, îi întâlnim pe Cumani ca pe o unitate militară separată, formată dintr'un singur trib, până pe la sfârşitul secolului al XlV-lea. Şeref ad-Din Aii Iezdi, care ne vorbeşte de campania lui

Timur împotriva lui Tohtamîş în anul 1391, spune următoarele cu privire la armata acestuia din urmă: „Din Ruşi, Cerkezi, Bulgari, Kîpciaki, Alani, (locuitori) din Crimeia, din Caffa şi Azak, Maşkiri şi M.k.s.2 s'a strâns o oaste nespus de mare” 3. Acelaş autor, descriind bătălia hotărâtoare din anul 1391, dintre armatele lui Timur şi cele ale lui Tohtamîş dela localitatea Kun-duzcia, spune că Timur avea în detaşamentul lui Osman-baatur

1 V. G. Ties enhausen, op. cit., voi. I, pag. 213-214 (textul în limba arabă), pag. 235 (traducerea în limba rusă).

1 Probabil că e vorba de Mocşa, adică de Mordva. 3 V. G. Ti e s en h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 156.

Ascensiunea Ak-Ordei un koşun * cuman1. Probabil că el avea numeroase koşune de acest fel. Mongolii care au venit în Deşt-i Kîpciak cu ocazia incursiunii lui Bătu şi în perioada de după aceasta cuprindeau mai multe triburi. Totuşi numai două triburi mongole mai mari – Konguraţii şi Mangîţii sau Manguţii – nu şi-au pierdut în Deşt-i Kîpciak unitatea lor tribală şi s'au înmulţit chiar, formând populaţii însemnate. Deşi şi-au menţinut unitatea ei nu şi-au păstrat limba mongolă, ci s'au turcizat. Mai târziu, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, Mangîţii şi-au schimbat numele şi au început să -se numească Nogai, iar hoarda lor a început să fie numită Hoarda Nogai. In perioada anilor 1480-1490, ei au trecut-după datele letopiseţului din Cazan2 – pe malul răsăritean al Volgii, unde au dus o viaţă de nomazi, ajungând până la fluviul Iaik Inclusiv. Konguraţii (Kungraţii) şi Mangîţii (Manguţii) au intrat treptat atât de mult în componenţa societăţii nomade turce, încât au început să se considere ei înşişi Turci.

Care era deci populaţia Ak-Ordei şi care era structura ei etnică în a doua jumătate a secolului al XlV-lea şi:1a începutul secolului al XV-lea?

Este caracteristic faptul că izvoarele persane din secolul al XV-lea denumesc populaţia principală a Ak-Ordei cu numele de „Uzbeki”, iar însăşi Îk-Orda ca atare o numesc Ulusul lui Uzbek. In privinţa originii cuvântului „Uzbek” nu există până astăzi un punct de vedere comun. Profesorul A. A. Semionov, care a scris cel mai recent cu privire la origina Uzbekilor a emis pe scurt într'un articol al său deosebit de preţios intitulat,Cu privire la problema originii şi componenţei Uzbekilor lui Şeibani-han” următoarea teză:„...Aceşti Uzbeki nu proveneau din Hoarda de Aur şi nu avem nici o dovadă că ei şi-ar fi luat numele dela hanul Uzbek al Hoardei de Aur” 3.

Spre a nu provoca vreo confuzie „în mintea cititorului în legătură cu termenul „Uzbeki”, trebue să amintim că nomazii uzbeki, care au trăit în regiunile nord-estice ale Ulusului Djuci în secolele XIV şi XV, şi Uzbecii din Uzbechistanul de astăzi nu sunt unul şi acelaş lucru. Următoarele elemente etnice fac parte, în primul rând, din componenţa poporului uzbec: 1) vechea populaţie turcă din Ma vara an-Nahr, care a început încă din secolul al

* Koşunul era în armata lui Timur o unitate de o sută de oameni-N. R

1 V. G. Ti esenh au s e n, op. cit., voi. II, pag. 169.

2 „Şi au venit Nogaii, ce se numeau mai înainte Mangîţi” (PSRL voi. XIX, 1903, pag. VIII).

3 Pa6oiafl xpoHHKa HHCTHTyTa BOCTOKOBe/ieHHH [Referatele de şedinţă ale Institutului de Orientalistică], voi. II, Taşchent, 1944, pag. XV.

Xl-lea să se turcizeze, sub raportul limbii, trăind în legătură cu populaţia agricolă tadjică ce Jocuia acolo din timpuri străvechi, 2) populaţia de limbă iraniană ce se turcizase într'o serie de oraşe şi care îşi pierduse încă demult vechea limbă tadjică, 3) nomazii uzibeki, care au imigrat la sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea In număr mare din regiunea şesurilor de-a-lungul cursului inferior al fluviilor Amu-Daria şi S,îr-Daria pe teritoriul Uabechistanului de astăzi '. Acei Uzbeki din Ak-Orda reprezintă deci numai unul din elementele componente ale poporului uzbec de astăzi. Prin urmare, atunci când vorbim de Uz-bekii din Ak-Orda, înseamnă că ne referim la ceva cu totul diferit atât în privinţa componenţei etnice, cât şi în privinţa modului de viaţă economică. Am văzut mai sus că marea massă a populaţiei nomade din Deşt-i Kîpciak – printre care şi cea din stepele Ak-Ordei – era formată din triburi cumane. Mongolii n'au introdus modificări radicale în componenţa etnică a Cumanilor ci, dimpotrivă, ei înşişi aiu suferit un proces de tureizare. aşa s'a întâmplat cu cele două mari triburi mongole – Kungra-ţii şi Mangîţii – care s'au numit mai târziu Nogai2. Dar când şi în ce mod a primit numele de Uzbeki populaţia cumană şi, în parte, cea kungrată a Ak-Ordei?

Intr'un articol al lui A. A. Semionov, se arată că termenul „Uzbeki” a denumit o anumită grupă de triburi turco-mongole cu mult înainte de suirea pe tronul Hoardei de Aur a lui Uzbek-han (1312-1342). Dar faptul acesta este oare adevărat? Să vedem ce ne spun izvoarele.

În lucrarea de istorie „Tarih-i Guzide” a lui Hamd AHah Kaz-vini (autor din secolul ai XlV-lea), trupele lui Uzbek-han care au operat în Noembrie-Decembrie 1335 în Transca'ucazia sunt numite „Uzbekian” 4. Prof. A. A. Semionov precizează în mod just că unii istorici au confundat termenul „Uzbeki” care înseamnă „al lui Uzbek”, cu termenul „Uzbek”, care este denumirea poporului4.

Prin urmare, este sigur că ostaşii turco-mongoli din Deşt-i Kîpciak erau numiţi „Uzbekian”, adică „ai lui Uzbek”. In perfectă concordanţă cu acest lucru, Ulusul este numit la Hamd

1A. I. Iacubovschi. K Bonpocy o npoHCxo>K,neHHH y36eKCKoro Hapo.ua /Cu privire la problema originii poporului uzbec], Taşchent, 1941.

2 De altfel, în afară de Mangîţi, în componenţa Nogailor mai existau şi alte elemente etnice, atât turce, cât şi mongole.

3 V. G. Tiesenh a u sen, op. cit., voi. II, pag. 221 (textul în limba persană), pag. 23 (traducerea în 'limba rusă).

A. A. S e m i o n o v, op. cit., 13.

Allah Kazvini „Mamliakat-i Uzbek]”, adică „tara lui Uzbek'. Deosebit de interesant este faptul că Zein ad-Din, fiul lui Hamd Allah Kazvini, continuatorul

lucrării „Tarih-i Guzide”, nu aminteşte de Ulusul Iui Uzbek că fiind Ak-Orda, ci întregul Ulus Djuci. In orice caz, vorbind despre perioada lui Djanibek-han (1342-1357), Zein ad-Din-dă Ulusului Djuci numele de.,Ulusul lui Uzbek2 Muin ad-Din Natanzi („Anonimul lui Iskender”) autorul din secolul al XlV-lea care era mai bine informat decât alţii în ceeace priveşte istoria Ak-Ordei, vorbind despre aceeaşi epocă, foloseşte termenul „Ulusul lui Uzbek” tot în sensul de Ulus Djuci3. „Anonimul lui Iskender” utilizează acest termen cu acelaş înţeles, aplicându-1 chiar la perioada 1360-1370. Iată şi o frază din care reiese ce înţelegea autorul prin expresia „Ulusul lui Uzbek”: „Prim-emir (emir al-umara) al ulusului lui Uzbek din vremea lui {a hanului Murind – A. /.] a fost Ilias, fiul lui Mogul-Buka” 4. Mogul-Buka – ca şi fiul său Ilias – au fost emiri în Hoarda de Aur. Ilias a fost prim-emir pe vremea hanului Murid (Amurat) din Sărai, despre care am vorbit mai pe larg înainte. Totuşi termenul „Uzbeki”'(pluralul „Uzbekian”, adică „al lui Uzbek”, pluralul „ai lui Uzbek”) a existat doar pentru un timp scurt. Izvoarele persane de mai târziu nu-1 mai pomenesc. Caracteristic este faptul că în aceste izvoare nu se mai întâlneşte cuvântul „Uzbekî” – adică „al lui Uzbek” – ci denumirea „Uzbek” iwUi-fll) 3. Aici termenii „Uzbek, şi „Uzbeki” sunt folosiţi numai privitor la Ak-Orda şi la populaţia ei nomadă de origină turco-mongolă. Acest termen este folosit.într'un sens asemănător şi de „Anonimul lui Iskender”. lată un exemplu în acest sens: „După lupte fără număr, Tohtamîş a fugit şi cea mai mare parte a oastei Urusilor a fost trecută prin ascuţişul săbiei de Uzbeki”6

1 V. G. T i es en h a u se n, op. cit., vot. II, pag. 221-222 (textul în limba persană), pag. 93 (traducerea în limba rusă).

— Idem, pag. 226 (textul în limba persană), pag. 97 (traducerea în limba rusă).

3 Idem, pag. 233 (textul în limba persana), pag. 128 (traducerea în limba rusa).

4 Idem, pag 235 (textul în limba persană), pag. 130 (traducerea în imba rn«â).

4 Niza H d-Din Ş a m i, ed. Tauer, textul în limba persană, pag 71 (rândul 4 de jos); pag. 114 şi altele.

6 X. G. Tiesenhatisen, op. cit., voi. II, pag. 238 (textul în limba persană), pag. 133 (traducerea în limba rusă). Vezi deasemenea op. cit., voi II, pag 238 (textul în limba persană), pag. 134 (traducerea în limba rusă).

Aici e vorba de perioada luptelor dintre Tohtamîş şi Edighei, dela sfârşitul ultimului deceniu al secolului al XlV-lea. Uzbekii despre care este vorba aici sunt de bună seamă nişte nomazi din Ak-Orda ce se aflau în rândurile armatei lui Edighei. Şeref ad-Din Aii Iezdi aminteşte deasemenea de „Uzbeki” într'un sens asemănător '

Există oare vreo legătură între termenii „Uzbeki”, la plural „Uzbekian” adică „al lui Uzbek”, „ai lui Uzbek” şi „Uzbek”, „Uzbeki”? După părerea lui A. A. Semionov, nu există nici o legătură. Prima denumire.are un caracter

întâmplător şi nu se mai întâlneşte în izvoarele din secolul al XV-lea. Dar după părerea lui A. A. Semionov, termenul „Uzbek" (wUjj«O-* a apărut în des-voltarea istorică a Ak-Ordei, a existat numai acolo şi nu are nici o legătură directă sau indirectă cu termenul „Uzbeki" Deocamdată nu este clar când a apărut acest din urmă termen, Se pare că acest punct de vedere nu este însă confirmat de datele istorice şi deci nu poate să înlăture ipoteza unei legături directe dintre aceste două denumiri. Contemporanii dădeau trupelor Iui Uzbek-han denumirea de „Uzbekian", iar întregul său stat era numit „tara iui Uzbek". Cercetând cu atenţie izvoarele, putem vedea ce rol uriaş a jucat aripa stângă a armatei Ulusului Djuci. Nomazii turco-mongoli din Ak-Orda erau călăreţi de elită. Probabil că ei alcătuiau partea principală a armatei Hoardei de Aur. La început, tocmai ei erau cei numiţi „Uzbekian" şi „Uzbeki". Treptat, termenul „Uzbeki" s'a transformai în termenul „Uzbek", care a devenit numele colectiv al unui grup întreg de triburi turco-mongole din Ak-Orda. Dar termenul de „ulusu! lui Uzbek" a început să fie aplicat numai Ak-Ordei, deci unei părţi din Ulusul Djuci şi nu întregului Ulus Ojuci. Aceasta era situaţia la sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul seco-lulu' al XVI-lea, dacă ţinem seama de cele spuse de „Mihman name-i Buhara" – „Cartea neguţătorului din Buhara" – o carte alcătuită la începutul secolului al XVI-lea de un oarecare Ruzbehan din Ispahan. A. A. Semionov a folosit această operă în legătură cu problema originii Uzbekilor de pe vremea lui $eibani-han. După Ruzbehan din Ispahan, termenul de „Uzbeki" se referă la trei popoare. Primul dintre acestea sunt „triburile lui Şeibani'„2, adică Şeibanienii, al doilea sunt Kazahii şi al

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. (I, pag. 178.

— Aici e vorba de un detaşament de războinici uzbeki

* A. A Semionov, op. cil pag1. 14.

Ascensiunea Ak-Ordei treilea Mangîţii. Toate aceste trei popoare făceau parte din populaţia Ak-Ordei, alcătuind un singur mare popor, cunoscut sub denumirea de Uzbeki. Din însăşi această relatare, reiese în mod cu totul limpede că n'a existat nici o populaţie sau trib care să fi purtat numele de Uzbeki. Denumirea aceasta are un caracter pur colectiv şi în acest caz ea s'a putut forma foarte uşor, pe calea indicată mai sus, adică provenind din termenul „Uzbeki", „Uzbekian". La începutul secolului al XVI-lea, Uzbekii încă n'au reprezentat ca popor o unitate etnică solidă. Acelaş Ruzbehan arată că „hanii tuturor acestor trei popoare se află în vrăjmăşie veşnică între ei şi fiecare (din ei) caută să-i răstoarne pe ceilalţi" >'.

Populaţia Ak-Ordei nu s'a limitat însă la Uzbekii nomazi. Pe lângă stepele întinse, făcea parte din Ak-Orda şi un teritoriu considerabil, alcătuit din zone de civilizaţie agricolă: satele şi oraşele din valea fluviului Sîr-Daria dela Siutkend şi Sauran până la Ianghikent şi mai jos, adică până aproape de vărsarea fluviului în Marea Arai. Dar cine trăia în aceste regiuni aşezate în vecinătatea fluviului? Răspunsul la această întrebare îl poate da tocmai descrierea nivelului cultural al vieţii agricole şi orăşeneşti din regiunea cursului inferior al fluviului Sîr-Daria.

Astăzi, bazinul cursului inferior al fluviului Sîr-Daria – începând dela gura râului Arîs şi cu excepţia unor mici oaze din jurul oraşelor Turchestan, Kîzîl Orda, Kazalinsc şi a Mării Arai – reprezintă regiuni aproape pustii, întretăiate de staţiile căii ferate Taşchent-Orenburg şi de mici aşezări în jurul acestor staţii. La începuturile evului mediu, situaţia era însă cu totul alta. Valea cursului inferior al fluviului Sîr-Daria era brăzdată de canale care porneau dela Sîr-Daria şi în unele locuri cu canale subterane (kariza). In această vale, se aflau oraşele Otrar, Iassî, Sabran (Sauran), Sîgnak, Bareikend sau Barkînlîgkend, Aşnas, Djend, Ianghikent ş. a. Acestea erau oraşele principale din acea regiune. In afară de oraşe, mai exista acolo şi un mare număr de aşezări mărunte. Istoria civilizaţiei bazinului fluviului Sîr-Daria trebue să fie împărţită în două perioade: 1) perioada premongO'lă, până la venirea lui Ginghis-han şi 2) perioada post-mongolă.

Trăsătura principală a perioadei a doua constă într'o decădere accentuată a vieţii orăşeneşti şi rurale, în comparaţie cu perioada secoleleor X-XIII (şi anume până în deceniul al treilea).

A. A. S e m i o h o v, op. cit., pag. 14.

Încă din timpuri străvechi, stepele învecinate erau locuite de triburi şi de popoare nomade. In secolele IX-X, îşi duceau pe acolo viafa nomadă Oguzii, iar în secolele XI-XIII stăpânii cei mai de seamă ai stepelor din reg-iunea fluviului Sîr-Daria erau Cumanii şi Kanglii. După cucerirea mongolă, au apărut acolo triburi mongole, care,după cum am văzut mai înainte, au fost transformate în secolele XIV-XV într'o imensă massă turcă, adică în formaţiuni etnice turco-mongole cu caracter particular: Kun-graţi, Mangîţi şi alţii. Deocamdată nu ştim când şi cum au apărut aşezările de agricultori din bazinul fluviului Sîr-Daria. Mai trebue depusă încă o muncă uriaşă de săpături arheologice pentru a rezolva aceste probleme '. în privinţa originii vieţii orăşeneşti aci există un punct de vedere puternic înrădăcinat, după care oraşele ar fi fost -întemeiate în secolele jTX-X de emigranţi musulmani. Numai pe ca-le.arheologică se poate stabili dacă a-ceasfă ipoteză este justă. Oraşul Turchestan, care purta pe vremea Mongolilor numele de Iassî, iar în secolul al X-lea era cunoscut sub numele de Şavgar, nu făcea parte din Ak-Orda şi din această pricină nu intră în cadrul cercetărilor noastre. In ceeace priveşte Sauranul (Sabranul), acest oraş n'a făcut parte totdeauna din posesiunile Ak-Ordei, ansă în orice caz el a fost o cetate de graniţă a lui Tirnur în perioada luptei cu Tohtamîş, în anii 1387-1388. După cum ştim, Sabrainul a fost pe vremea Sa>ma-nizilor un bogat oraş comercial. După Ibn Haukal2, Oguzii (Guzii) nomazi făceau acolo comerţ cu neguţătorii musulmani. Sabranul este amintit ca o reşedinţă a neguţătorilor guzi şi de autorul acelui.„Hudud al-Alem” (manuscrisul din Tumansk) 3. După relatările lui Mukaddasi, Sauranul (Sabranul) era un oraş mare, înconjurat de şapte ziduri. In 'interiorul său se află „rabatul”, adică suburbia de meşteşugari şi neguţători. Caracteristic este faptul că pe vremea lui Mukaddasi (adică între anii 980-990)

1 Cele mai însemnate dintre aceste lucrări de arheologie sunt: a) P-Lerch, ApxeojiorHTCCKaa noe3,aKa b TypKecTaHCKHft Kpaft b 1867 r. [O călătorie arheologică în regiunea Turchestanului, făcută în anul 1867J, S. Pb., 1870. b) A. J. Iacubovschi, Pa3BajinHH CwrHaKa [Ruinele Sîgnakuluij', în Comunic. Gaimk, voi. II, Leningrad, 1929. c) Cu începere din anu] 1947, şi-a început lucrările în valea cursului inferior al fluviului Sîr-Daria expediţia 'arheologică a.lui A. M Bernştam, care nu şi-a publicat încă darea de seamă privitoare la lucrările efectuate în acest seotor. Vezi deasemenea S. P. ToJstov, Popota Fv3ob [Oraşele Guzilor] în «Cob. 3THorpa<j)». [„Etnografia sovietică”], 1947, nr. 3, pag. 55 urm.

8 VSA, voi. II, pag. 390.

3Hudud al-Alem, edit V. V. Barthold, 1930, L. 24 b.

Ascensiunea Ak-Ordei

Sauranul era – după spusele sale – o cetate de pază împotriva nomazilor Guzi şi Kimaki'. Faptul acesta arată hbtărît că în această primă perioadă conducătorii samanizi îşi ţineau acolo garnizoanele lor pentru a proteja comerţul neguţătorilor lor Mukaddasi relatează deasemenea că dincolo de Sauran au existat aşezări săteşti şi orăşelul Taurar Zerah2.

Judecând după datele din perioadele de mai târziu3, au existat la Sauran, în secolul al XVI-lea, karize săpate de două sute de robi indieni. Probabil că sistemul de alimentare cu apă prin canale subterane a fost folosit acolo şi mai înainte. In secolele XI-XIII, adică în 'perioada premongolă, Sauranul se afla într'o oarecare decădere. In orice caz, istoricii nu ne semnalează faptul că Mongolii lui Ginghis-han ar fi cucerit acest oraş. Este interesant că regele armean Hetum, care a făcut în anul 1254 io călătorie l;a marele han mongol Mangu, a căilă-torit la înapoierea sa din Bişbalîk spre Otrar printr'o serie de oraşe din regiunea fluviului Sîr-Daria printre care şi prin Sau-ran. El afirmă că acest din urmă oraş era un oraş mare4.

Capitala Ak-Ordei a fost oraşul' Sîgnak5. Izvoarele din secolul ăl X-lea – afară de „Hudud al-Alem” – nu-1 pomenesc. Dar şi lucrarea menţionată redă numele acestuia în transcripţia Sunah, ceeace poate să producă anumite îndoieli: este într'a-devăr acesta Sîgnak (Sugnak)? Numele Sîgnakului începe să apară mai des în izvoare în secolul al Xl-lea şi mai cu seamă în secolul al XH-lea, în special în legătură cu istoria Horezmului, care, începând cu şahul de Horezm Atsîz (1127-1154) şi până la şahul Muhammed (1200-1220) a dus o politică hotărîtă de alipire a acestui grup de oraşe la teritoriul său.

Atunci când trupele lui Ginghis-han au înaintat, în anul 1219, pe valea fluviului Sîr-Daria în jos, sub comanda fiului său mai mare Djuci, ele au întâmpinat o rezistenţă serioasă ia Sîgnak. Din descrierea acestei lupte – făcută de Raşid ad-Din – putem trage concluzia că la începutul secolului al XIH-lea Sîgnakul a fost un oraş mare şi bine întărit. Punându-şi speVSA, voi. III, pag. 274.

Ibidem.

3 V. V. B a r t h o 1 d, K hciophh opomeHHH TypKecTaHa [Cu privire la istoria irigării Turchestanului], pag. 148.

— Aici se face o trimitere la un manuscris al lui Vassîf, aflat la Muzeul Asiatic, 568 a, 1. 94 a.

4 K i ra kos, Moscova, 1858, pag. 221-222. P. L er ch. ApxeojiorHqecKaa noe3^Ka [Călătorie arheologică], pag.13.

5 A. I. Iacubovschi, Pa3BajinHU CurHaKa [Ruinile Sîgnakului], în „Comunic. GAIMK”, voi. II, Leningrad, 1929, pag. 123-159.

ranţele în fortificaţiile lor puternice, locuitorii din Sîgmak au ucis pe solul lui Djuei, – musulmanul Hasan-Hadji, care făcuse diferite servicii de negoţ şi diplomatice lui Ginghis-han şi care le propusese să predea oraşul fără luptă – şi au opus Mongolilor o rezistenţă puternică şijndârjită. Forţele erau inegale şi după un asediu de şapte zile cei din Sîgnak au fost siliţi să se predea Djuci a pedepsit cu asprime pe locuitorii din oraş pentru împotrivirea lor şi mai cu seamă pentru uciderea lui Hasan-Hadji. Cea mai mare parte a populaţiei din Sîgnak a fost măcelărită, iar oraşul a fost atât de distrus în urma jafurilor şi a incendiilor, încât a rămas pustiu. In cursul secolului următor, acest oraş a dus o viaţă de mizerie, în cazul că a continuat să existe. Prima ştire cu privire la acest oraş după distrugerea sa de către Mongoli, o găsim la regele armean Hetum. El a trecut pe acolo lot în anul 1254, cu puţin mai înainte de a trece prin Sauran. Hetum. în jurnalul său, aminteşte acest oraş sub numele de „Slgnak”.

Putem afirma cu siguranţă că Sîgnakul a început să renască încă din secolul al XlV-lea, odată cu desvoltarea ulusului Ak-Orda. Am văzut mai înainte că, după „Anonimul lui Iskender”, hanul Erzen a jucat un rol considerabil în ridicarea vieţii orăşeneşti şi a construcţiilor din oraşe. El a făcut construcţii la Otrar, Sauran, Djend, Bîrkînlîgkend (Barcikend). El a fost înmormântat la Sîgnak. Pe vremea lui Urus-han, numele Sîgnakului se întâlneşte din ce în ce mai des în izvoare. In perioada lui Urus-han, Sîgnakul începe să fie considerat drept capitală a Ak-Ordei. In orice caz, atunci când Timur a trimis pe Tohtamîş, în anul Hegirei 780 (=1378-1379), în a patra expediţie împotriva Ak-Ordei şi a lui Timur-Melik-han, el a dat căpeteniilor sale militare, pe care le-a trimis împreună cu Tohtamîş, ordinul de a-I aşeza pe tron în oraşul Sîgnak1. Pe lângă aceasta, moneta cea mai veche din cele rămase dela Urus-han, cunoscută nouă şi care poartă ca dată anul Hegirei 728 (=17. XI. 1327-4. XI. 1328) a fost bătută la Sîgnak, ceeace arată deasemenea rolul considerabil pe care 1-a jucat Sîgnakul pe vremea aceea în viaţa politică a Ak-Ordei2.

Începând de pe vremea lui Urus-han şi a lui Tohtamîş, Nizarn ad-Din Şami, ed. Tauer, Praga, 1§37, textul în limba pe'rsană, pag. 70 (rândul doi de jos).

2 După cum ştim, monetele nu se băteau totdeauna în capitală; de exemplu, în Hoarda de Aur monetele se băteau în afară de Sărai şi de Noul Sărai, într'o serie întreagă de alte localităţi, cum am văzut mai sus.

Sîgnakul începe să crească mereu. Acest oraş nu este numai un centru comercial, nu numai o cetate, ci şi o capitală care era amenajată şi înfrumuseţată în fel şi chip. Cercetările arheologice făcute de autorul acestor rânduri în anul 1927 au dovedit categoric existenţa la Sîgnak a unor resturi de minunate construcţii, datând dela sfârşitul secolului al XlV-lea \par

Numele Sîgnakului se întâlneşte adesea în prima jumătate a secolului al XV-lea. In izvoare, acest nume este numit de obicei în legătură cu relaţiile dintre Ulugbek (109-1449), câr-muitorul Ma vara an-Nahrului şi Borak, han al Hoardei Albe şi nepot al lui Urus-han. Sîgnakul a făcut parte într'o vreme din posesiunile lui Ulugbek. In cursul deceniilor al patrulea şi al cincilea ale secolului' al XV-lea, hanul uzbek Abu'l Hair a cucerit tot cursul inferior al fluviului Sîr-Daria şi odată cu.el Sîgnakul. pe lângă Suzak şi Uzghend2. In perioada aceea, încetase însă viaţa animată care existase l'a Nord de Sîgnak. Acesta din urmă ajunse astfel oraşul cel mai nordic de pe Sîr-Daria.

Numele acestui oraş este întâlnit şi în perioada în care îşi face apariţia pe arena istorică a Asiei Centrale Şeibani-han: (1500-1510). In răstimpul dintre anii 1480-1490, el a luptat împotriva lui Burunduk-han, ocupând cu acest prilej oraşele de pe Sîr-Daria, printre care şi Sîgnakul. Diri cele ce ne spune Şeibaniada 3 – în care ni se dau o serie de amănunte în legătură cu lupta lui Burunduk pentru Sîgnak (Burunduk-han asediase timp de trei luni de zile oraşul, căutând să-1 ia din mâna lui Şeibani-han care îl ocupase) – vedem că oraşul avea pe atunci întărituri puternice. —

Relatările cele mai amănunţite cu privire la Sîgnak datează din secolul al XVI-lea. In lucrarea „Mihman name-i Buhara”, de care am amintit mai înainte, există un pasaj interesant referitor la Sîgnak: „Acesta este socotit ca fiind oraşul cel mai îndepărtat din valea fluviului Sîr-Daria. Aici ia sfârşit partea cultivată (terenurile irigate), iar mai departe, spre Nord, se întinde stepa nisipoasă. Autorul e de părere că Sîgnakul era un oraş foarte mare şi avea păşuni bune şi construcţii frumoase. El numeşte chiar, acest oraş «bandar-i Deşt-i Kjpciak», adică «portul

1 A. I. Iacubovschi, Pa3Ba.inHbi CbirHaKa [Ruinele Sîgnakului], pag. 154 urm.

2 A b u al-Hair-hani, manuscris al Universităţii din Leningrad, nr. 852, 11.446 b, 447 a.

— V. V. B a r t h o 1 d, K hctophh opouiemiH [Cu privire la istoria irigaţiei], pag. 151.

— V. V. Barthold, Encyclopedie de rislam [Enciclopedia Islamului], articolul despre Abu'l Hair.

3 Şeibaniada, traducere de I. N. Berezin, LXV-LXVI urm.

— Hoarda de Aur şi decăderea stepei Cumanilor». Pe baza relatărilor unor martori demni de încredere, autorul arată că mai înainte se adunau zilnic îni bazarele din Sîgnak cinci sute de cămile, care erau toate vândute în cursul unei singure zile. Subliniind că partea cultivată era formată din-tr'o fâşie îngustă, el spune că acest ţinut era irigat cu canale care porneau dela Sîr-Daria '. Ceva

mai jos, acelaş autor spune că hanii uzbeki din familia lui Şeibani şi-au făcut la Sîgnak un cimitir, în care se aflau mormintele şi mauzoleele lor. Când murea unul dintre ei, osemintele sale erau duse la Sîgnak şi i se construia pe «mezar» un «gunbaz» (cupolă) înalt"2. In anul 1902, V. V. Barthold, care lucra la arhiva Direcţiei regionale Sîr-Daria, a descoperit nişte interesante documente vakuf *, care ne dau numeroase informaţii cu privire la Sîgnak în secolele XV-XVII. Iată ce spune V. V. Barthold în această privinţă: „Documentele acestea sunt interesante atât din punct de vedere istorico-geografic, cât şi din punct de vedere istorico-cultural. Aflăm din ele că în secolele XVI şi XVII în împrejurimile Sunak-kurganului se mai aflau încă numeroase terenuri cultivate; pentru denumirea acestor terenuri, se întrebuinţează termenul „tepe" (de fapt movilă, deal, însă şi cota-parte, parcelă). Intr'un document atribuit Iui Timur, se vorbeşte despre numirea şeihului Siradj ad-D:n ca şeih al-islam şi despre faptul că i-a fost dăruit un teren de patruzeci de „tugai", aşezat pe canalele de irigaţie Ordakent, Kjzîl-tal, Tumen şi Buzgul-uziak; în ceeace priveşte canalul de irigaţie Tiimen, se spune că acesta este tras din Sîr-Daria; după cum ştim, acest canal de irigaţie şi-a păstrat denumirea şi până în zkia de astăzi..." 3 V. V. Barthold arată apoi denumirile a numeroase pârâuri, izvoare şi canale, denumiri dintre care unele s'au păstrat până în vremea noastră. Pe lângă aceasta, se mai aminteşte şi de numele mezarelor şi de locuitorii de vază de pe vremea aceea din Sînak. Comparând întreagă această nomenclatura geografică, luată din documentele vakuf, cu denumirile care s'au

1 Citez după extrase care mi-au fost puse la dispoziţie datorită amabilităţii lui V. V. Barthold. Manuscrisul se află la Biblioteca „Nur-i osmanige" din Constantinopol (nr. 3 431, fila 178).

2 Ibidem, fila 180.

— A. I. Iacubovschi, Pa3BajinHH CbirraKa IRuinile SîgnakuluiJ, pag. 136.

* Documentele vakuf erau nişte înscrisuri prin care se atribuia instituţiilor spirituale musulmane (moschei, medresse, etc), posesiunea temporară sau veşnică asupra unui bun oarecare sau a venitului provenit dela acel bUn – N. R.

3 V. V. Barthold, OTieT o KOMaHanpoBKe b TypKecTau [Dare de seamă cu privire la o călătorie în Turchestan], în ZVO, voi. XV, pag1. 267-268.

Ascensiunea Ak-Ordei păstrat până în vremea noastră (inclusiv numirile păstrate în amintirea poporului), putem să ne facem o părere despre natura şi dimensiunile zonelor de cultură din Sîgnak. In izvoarele ruseşti, numele Si'gnak apare pentru prima oară în „Cartea marii hărţi", alcătuită pe la mijlocul secolului al XVI-lea. In această carte, se spun următoarele despre Sîgnak: „Iar dela vărsarea Kenderlîkului 150 verste, pe partea stângă a apei Sîr, este cetatea Sunak, în faţa muntelui Karaciatî. Iar între lacul Akbaşlî şi apa Saukului, şi lacul Akkol şi de cele două părţi ale apei Zelencik şi ale apei Kenderlîk şi ale apei Sarsî şi ale nisipurilor Kara-Kum, în acele locuri, la şase sute verste, se

află ţinutul prin care rătăceşte hoarda Cazahilor. Iar pe apa Sîr, la nouăzeci de verste de Sunak,.se află cetatea Iasîrvanului” '.

Autorul acestor rânduri a vizitat în vara anului 1927 ruinile Sîgnakului şi a descris starea lor în articolul „Ruinile Sîgnaku-lui” de care am amintit mai sus. Neavând posibilitatea să facem aici nici măcar pe scurt o descriere a acestora, ne permitem doar să amintim că ruinile oraşului ne dau putinţa să ne facem o idee nu numai despre mărimea sa, despre natura fostelor sale fortificaţii şi construcţii – printre care şi casele de locuit – şi despre tehnica artistică a olarilor din Sîgnak, ci şi asupra necropolei de aici. Am reuşit să mai găsesc aci, în anul 1927, ruinile câtorva construcţii din secolele XIV-XV, ruini care sunt o mărturie a marilor realizări ale locuitorilor Sîgnakului în domeniul arhitecturii. Cercetând împrejurimile Sîgnakului – printre care şi Kok-Kesene (aflat la o distanţă de cinci km de staţia de cale ferată Tiumen-Arîc) – am avut ocazia să ne convingem că n'a rămas aproape nimic din minunatul mauzoleu din secolele XIV-XV (afară de o parte din zidul fără teracotă colorată). Din studiul monumentului Kok-kesene (o fotografie mai veche a acestuia a ajuns până la noi) 2 şi al ruinilor mormintelor aflate lângă el, putem trage concluzia că acolo se afla cimitirul.

Judecând după fotografie, clădirea Kok-kesene avea un portal de mari proporţii. Deasupra se afla o zveltă cupolă piramidală, ce reprezenta o trecere foarte interesantă dela o piramidă cu baza pătrată la una cu baza un octogon şi după aceea la una cu baza un poligon cu 16 laturi. După relatările lui V. A. Calaur care a văzut şi a descris Kok-kesene în anul 1901, această clădire

1 Krara Bojibiuoro MepTeîK [Cartea marii hărţi], ed. Spaschi, 1846, pag-74.

2 Rapoartele de şedinţă ale cercului de arheologi amatori din „Turchestan”, 1901, pag. 92-100.

avea în interior o criptă şi pe ea un monument funerar. In interior şi în jurul cupolei, se aflau inscripţii în limba arabă. După părerea lui V. A. Calaur, această clădire ar fi fost un mauzoleu. Noi însă ne-am dat seama încă din anul 1927 că aici se afla însăşi necropola hanilor Hoardei Albe din dinastia Şeibani, fapt ce este relatat şi de autorul operei,Mihman name-i Buhara”, de care am amintit mai sus.

Până la Urus-han, istoria dinastiei Ak-Ordei a fost foarte put;in tratată de izvoare. Faptul acesta trebue explicat nu numai prin aceea că istoricii tadjici şi persani din secolele XIV-XVI nu erau bine informaţi şi se contraziceau reciproc, dar şi prin faptul că hanii Ak-Ordei au început să bată monetă abia pe vremea lui Mubarek-hadji-han, prima lui monetă datând din anul Hegirei 728 (=17.11.1327 – 5.11.1328). Pe vremea lui P. Saveliev', se obişnuia să se reprezinte genealogia hanilor Ak-Ordei în felul următor. Descendentul;n linie dreaptă al lui Orda-Icen, fiul lui Djuci, a fost

Saşibuga, 709 (=1309-1310)

Abisan mort 720 (=1320-1321)

Cimtai 745-762 = (1344-1345-1360-1361)

Mubarek
Himtai Urus-han Tuli-hodja
— 1361) —1362-1380-1381) Tohtamîş

P. Saveliev nu 1-a cunoscut pe istoricul persan din secolul al XV-lea „Anonimul lui Iskender” (Muin ad-Din Natanzi), care cuprinde informaţiile cele mai preţioase cu privire la hanii Ak-Ordei din epoca lui Sasî-Buka până la Urus-han inclusiv. „Anonimul lui Iskender” ne dă în primul rând posibilitatea de a corecta însuşi numele hanilor. Pe când la P. Saveliev citim „Saşibuga”, „Anonimul lui Iskender” dă lectura „Sasî-Buka”. La P. Saseliev, fiul lui Sasî-Buka este numit „Abisan”, iar în „Anonim” i se spune „Erzen”. Deosebit de preţioase sunt informaţiile privitoare la modul de guvernare al tuturor acestor hani,

1 P. Saveliev, HjKyqHiibi CnHeft Opau [Djucizii Hoardei Albastre/, în TVO, partea a IÎI-a, fasc. 2, 1857, pag. 355.

Ascensiunea Ak-Ordei fapt despre care ne vom convinge în cele ce urmează. Totuşi, cronologia „Anonimului lui Iskender” nu este demnă de încredere şi se află uneori în contradicţie cu datele numismaticii. Iată ce ne spune anonimul” în privinţa cronologiei domniei hanilor Ak-Ordei: Sasî-Buka a domnit din anul Hegirei 690 până în 720 (=1291 până la 12.11.1320-30.1.1321) ', iar Erzen a domnit din anul Hegirei 720 până în 745 (1320-1321 —15. V. 1344-4. V. 1345) – In ce-1 priveşte pe Mubarek-hodja, se spune despre acesta că el a domnit în total şase luni, iar după aceea a pribegit timp de doi ani şi jumătate3. Din datele indicate mai sus, urmează (în conformitate cu „Anonimul)” că domnia lui Mubarek-hodja ar fi avut loc după anul Hegirei 745 (=1344-1345). Faptul acesta se află într'o contradicţie flagrantă cu datele numismaticii. Mubarek-hodja şi-a bătut monetele sale în anii Hegirei 728 şi 729 4, adică 16 sau 17 ani mai devreme. In felul acesta, lăsăm deocamdată tabela genealogică a lui P. Saveliev fără schimbări şi introducem doar corectări în transcripţia numelor hanilor.

Sasî-Buka, 709 (=1309-1310)
Erzen mort 720 (= 1320-1321
Mubarek-hodja 720-745 (=1320-1321-
— 1344-1345).
Cimtai 745-762 (=1344-1345-1360-1361)
Himtai Urus-han Tui-hodja5 oglan
Tohtamîş
—1381)

1 V: G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 234 (textul în limba persană), pag. 129 (traducerea în limba rusă).

2 Idem, pag. 234 (textul în limba persană), pag. 129-130 (traducerea în limba rusă).

3 Idem, pag. 234 (textul în limba persană), pag. 130 (traducerea în limba rusă).

4 S'au păstrat două monete din anul Hegirei 768, dar semnul corespunzător cifrei „doi” era înlocuit uneori, din neglijenţa meşteşugarului, cu semnul care însemna „şase”, ceeace-este foarte explicabil.

5 După „Muizz”, el ar fi fost fiul oglanului Kutlug-hodja (V. G. T i esenhausen, op., cit., voi. II, pag. 61).

6 Este greu de stabilit anul în care a luat sfârşit domnia lui Tohtamîştian. După anul 1395, el n'a mai fost un suveran atotputernic şi a dus o viaţă de han rătăcitor. El a încetat din viaţă în anul 1406.

Să trecem acum la caracterizarea pe care o dă „Anonimul lui Iskender” hanilor Ak-Ordei de care am amintit mai sus. Sasî-Buka a fost credincios obligaţiilor sale de vasal faţă de hanii Hoardei de Aur şi nu s'a sustras dela nici o chemare şi dela nici un kuriltai '. Din cuvintele acestea rezultă că la începutul secolului al XlV-lea Ak-Orda – aripa stângă a armatei Ulusului Djuci – se afla în raporturi de vasalitate faţă de hanii din Sarai-Berke, deşi avea: hanii săi şi dinastia sa proprie. Este caracteristic faptul că urmaşul lui Sasî-Buka – fiul lui Erzen – n'a moştenit în chip” independent tronul Ak-Ordei, ci a fost numit de hanul Uzbek (1312-1324) al Hoardei de Aur. „Anonimul lui Iskender” îl înfăţişează pe Erzen în lumina cea mai favorabilă şi anume ca pe un conducător înţelept şi drept. După spusele sale, el a întemeiat instituţii de caritate în sensul tradiţiei musulmane, a construit moschei, medrese, kanace (locuinţe lângă mormântul unui sfânt sau al unui şeih venerat în viaţă) şi mezâre (mauzolee) într'o serie de oraşe de pe, Sîr-Daria – cum erau Otrar, Sabran Djend, Barkînlîgkend, ş.a. El s'a îngrijit de ajutorarea rudelor sale, şi în primul rând de numirea în funcţii a membrilor familiei sale. După acelaş autor, el a stabilit exact mărimea feudelor (kubi), pe care le stăpâneau aceştia. El a rânduit atât de bine proporţia dintre diferitele domenii ale nobilimii războinice nomade din Ulusul Ak-Ordei (uzbek), încât n'au mai avut Joc nici un fel de turburări în ţară, „nimeni din cei mari nu i-a asuprit pe cei mici şi nimeni din cei mici n'a arătat lipsă de respect faţă de cei mari”2. „Cei mari” şi „cei mici” nu reprezintă însă „nobilimea feudală” şi „poporul”, aşa' încât nu este aici vorba de o prosperitate generală. „Cei mari” şi „cei mici” reprezintă diferite trepte ale clasei dominante a nomazilor. Prin urmare, aici se vorbeşte doar despre pace şi despre lipsa turburărilor şi intrigilor din sânul nobilimii războinice şi atât. După relatările „Anonimului lui Iskender”, nimeni nu va mai pomeni după aceea un astfel de han. După moartea lui Erzen – care a fost înmormântat la Sîgnak, capitala Ak-Ordei – s'a suit pe tron Mubarek-hodja (720-745), care era opusul tatălui său. El a fost.primul care a distrus rânduielile pe care le stabilise tatăl său în sistemul relaţiilor feudale. „Din pricina faptelor şi a marii lui lăcomii, Mubarek-hodja a pornit gâlceava şi de aceste gâlceve (bulkak) se pomeneşte

1 V. G. Ti e s e n h a u s en, op. cit., voî. II, pag. 234 (textul în limba persană), pag. 129 (traducerea în limba rusă).

2 Idem, pag1. 234 (textul în limba persană), pag. 129-130 (traducerea, în limba rusă).

ână în ziua de astăzi în Deşt-i Kîpciak” '. Datele numismaticii ne ajută şi în acest caz să lămurim anumite insuficienţe ale izvorului. Despre ce fel de turburări este vorba? însuşi faptul că numai dela Mubarek-hodja-han au rămas monete purtând numele său, dovedeşte că el a fost primul dintre hanii Ak-Ordei care s'a declarat neatârnat faţă de Hoarda de Aur şi faţă de hapivlldii-n Sărai. Ştim că pe vremea aceea dreptul de a bate îonete – în special monete de argint – era în Orientul musul-lan o prerogativă a suveranului. Bătând monete în anul He-girei 7282, Mubarek-hodja-han şi-a manifestat în felul acesta neatârnarea. Acest act trebuia să provoace neapărat proteste din partea hanului Uzbek (1312-1342) al Hoardei de Aur şi chiar şi în sânul nobilimii nomade şi războinice din Ak-Orda începură, pe această temă, certuri şi divergenţe de păreri. împreună cu alte contradicţii existente pe atunci, aceasta a ascuţit atât de mult situaţia politică, încât au izbucnit turburări serioase în Ak-Orda, care au şi dus 'la un moment dat la alungarea lui Mubarek-han însuşi. Hoarda de Aur a căutat pe toate căile posibile să silească Ak-Orda să se reîntoarcă la relaţiile de vasalitate dinainte. După Muin ad-Din Natanzi, Mubarek-hodja a rătăcit prin diferite locuri timp de doi ani şi jumătate 3. Probabil că în perioada aceea a trimis Uzbek-han pe fiul său Tinibek la Sîgnak, în calitate de han, pentru a uni Hoarda de Aur şi Hoarda Albă sub aceeaşi dinastie de hani. Tinibek n'a rămas însă multă vreme han al Hoardei Albe4. După Şeih-Uveis, Tinibek a fost ucis – scurt timp după moartea lui Uzbek-han – de fratele său Djanibek, care vedea în el pe principalul său rival la pretenţiile asupra tronului hanatului Hoardei de Aur. După moartea lui Mubarek-hodja şi uciderea lui Tinibek, Djanibek-han s'a amestecat – după cum spune „Anonimul” – în treburile succesiunii la tronul Ak-Ordei, numindu-1 acolo pe Cimtai, fiul lui Erzen 5 în anii Hegirei 745-762.

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 234 (textul în limba persană), pag'. 130 (traducerea în limba rusă).

2 Probabil că până atunci Mubarek-hodja-han nu bătuse monete.

8 V. G. T i e s en h a u s en, op. cit., voi. II, pag. 234 (textul în limba persană), pag. 130 (traducerea în limba rusă).

4 A. T. Taghirdjanov a avut amabilitatea să-mi atragă atenţia că în poemul „Hosrov şi Şirin” al lui Kutba, în capitolul „Cântec de slavă pentru Melike Han-Melik” – soţia lui Tinibek – se arată că reşedinţa acestuia din urmă se afla la Sîgnak.

8 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 234 (textul în limba persană), pag. 130 (traducerea în limba rusă).

Această ştire a „Anonimului” persan este confirmată în întregime de datele numismaticii. Nu ni s'a păstrat nici o monetă dela Cimtai. Dar, cu toate că Cimtai nu s'a considerat a fi un han suveran al Ak-Ordei, totuşi pe vremea domniei sale şi nu în timpul domniei hanului suveran Mubarek-hodja a început intervenţia activă a Ak-Ordei în acele „gâlcevi” din Hoarda de Aur, despre care am vorbit mai pe larg în capitolul precedent. Faptul acesta este confirmat de toate izvoarele, atât de „Anonimul lui Iskender” ', cât şi de letopiseţele ruse şi de

datele numismaticii. Cimtai n'a intervenit el însuşi în treburile Saraiului şi probabil că personal era împotriva acestor intervenţii, dar n'a putut să împiedice plecarea din Ak-Orda a unei serii întregi de oglani pretendenţi la tronul din Sarai-Berke. II amintim pe Hîzr (Kidîr), Timur-Hodja, Murid (Amurat) şi Kildibek. Aceşti hani din Sărai au bătut morietele lor spre sfârşitul domniei lui Cim-tai-han, adică la începutul celui de al şaptelea deceniu al secolului al XlV-lea.

În propria sa familie, Cimtai n'a găsit o unitate de păreri în chestiunea amestecului în treburile Hoardei de Aur. După relatările „Anonimului lui Iskender", Urus-han, nepotul lui Cimtai „1-a aţâţat... tot timpul pe tatăl său ca el să supună şi ulusul Kok-Ordei, dar Cimtai nu (i-a) dat ascultare" 2.

După moartea Iui Cimtai, tronul Ak-Ordei a revenit lui Urus-han, care a domnit dela anul Hegirei 763 până la 782, adică dela 1361 şi până la 1380 3. „Anonimul lui Iskender" îi atribue o fire capricioasă, dar recunoaşte totuşi că a fost un suveran destoinic. începând chiar din primele zile ale domniei sale, el a mers pe linia trasată de Murabek-han şi nu numai că s'a proclamat stăpânitor independent, ci a propus chiar la un kuriltai al nobilimii nomade uzbece să se intervină în treburile „Hoardei de Aur". Timp de câteva zile în şir, Urus-han a organizat o serie întreagă de petreceri, a împărţit daruri bogate emirilor mari şi influenţi şi, după ce şi-a asigurat sprijinul nobilimii militare, a întreprins o campanie împotriva Hoardei de Aur. Din nefericire, nu cunoaştem data exactă a acestei campanii. Ea a constituit începutul atacurilor hotărîte ale Ak-Ordei îndreptate împotriva hanilor din Sărai. Urus-han s'a străduit în mod evii V. G. Ti esfe'n'h a u sen, op. cit., voi. II, pag. 254 (textul în limba persană), pag'. 130 (traducerea în limba rusă).

3 Idem, pag. 131.

3 Probabil că Urus-han s'a suit pe tronul Ak-Ordei câţiva ani mai târziu, adică cel mai devreme în anul Hegirei 764.

Ascensiunea Ak-Ordei dent-ca să ajungă în fruntea întregului stat al Hoardei de Aur şi să unească din nou ambele părţi sub singura lui stăpânire în-Itr'o unitate puternică. Urus-han a dobândit succese însemnate în această politică a sa. Spre mijlocul celui de al optulea deceniu al secolului al XlV-lea, el domnea peste Hadji-Tarhan (Astrahan), de unde izgonise pe Hodja'Cerkez de care am amintit mai sus '.

„După câtva timp, el a început să înainteze pe Volga în sus şi a ajuns până la Sărai, care trecuse mai întâi în mâinile lui Aibek, rivalul lui Hodja Cerkez, iar după aceea în ale lui Kari-han, fiul lui Aibek. In anul Hegirei 776 (=1374-1375), Urus-han a luat Saraiul2 dela Karihan şi a început curând să bată acolo monetele sale, fapt ce reiese dintr'o monetă cu numele său ce a ajuns până la noi.şi care a fost bătută la Sărai, având ca dată anul Hegirei 779= 1377-1378) 3. Baterea acestei monete confirmă în întregime relatarea lui Ibn Kaldun cu privire la cucerirea Saraiului de către Urus-han. In faţa lui Urus-han se ridică problema cea mai grea, şi anume înlăturarea lui Mamai din calea sa, dar această problemă a fost prea grea pentru el. Până la bătălia dela

Culicovo, Mamai a fost în culmea puterii sale – după cum am văzut mai sus – şi este foarte puţin probabil să fi considerat pe Urus-han ca pe un rival mai serios decât pe ceilalţi hani din Sărai.

În timp ce Urus-han îşi ducea cu hotărîre politica sa în regiunile Volgii care aparţineau Hoardei de Aur, s'a ivit, chiar în Ak-Orda, un rival serios în persoana tânărului Tohtamîş.

Tohtamîş era fiul mai sus amintitului oglan Tui-Hodja care, după „Muizz”, era la rândul său fiul oglanului Kutlug-hodja 4, ceeace nu concordă cu acea parte din tabela genealogică a hanilor Ak-Ordei întocmită de P. Saveliev şi pe care am redat-o mai sus.

Oricum ar fi, oglanul Tui-hodja era un ogl'an de vază şi influent din dinastia domnitoare în Ak-Orda. Pe vremea lui Urus-han, el a fost guvernatorul Mangîşlakului. Atunci când Urus-han a convocat, la începutul domniei sale, acel kuriltai al nobilimii în legătură cu problema intervenţiei în treburile Hoar-

1 V. G. Tiesenh a u sen, op. cit., voi. I, Ibn Kaldun, pag. 374 (textul în limba arabă), pag. 391 (traducerea în limba rusă).

2 Idem pâg. 374 (textul în limba arabă), pag. 391 (traducerea în limba rusă).

3 Cea dintâi dintre monetele lui Urus-han care a ajuns până la noi a fost bătută la Sîgnak în anul Hegirei 770.

4 V. G. Tiesenhausen, op. cit, voi. II, pag. 61.

dei de Aur, oglanul Tui-hodja s'a pronunţat categoric împotriva acestei intenţii a lui Urus-han. Pentru atitudinea sa negativistă şi rebelă, oglanul Tui-hodja a fost executat. El avea un fiu, Tohtamîş ', care era un oglan tânăr, energic şi destoinic. După executarea tatălui său, Tohtamîş nu s'a simţit în siguranţă în Ak-Orda, având toate motivele să se teamă pentru viaţa sa. Pentru a scăpa de urmărire, el a fugit în anul 1376 la Samarkand, la acel tânăr, dar puternic stăpân al Ma vara an-Nahrului care era Timur sau, cum i se mai spunea Timur-Lenk (Tamerlan,în pronunţarea europeană, ceeace înseamnă Timur cel Şchiop). In letopiseţele ruseşti, el este cunoscut sub acelaş nume, iar în forma turcă i se spunea Timur Aksak. „Lenk” şi „Aksak” au aceeaşi semnificaţie, primul cuvânt fiind persan, iar al doilea turc şi ambele însemnând „cel Şchiop”.

Cu începere din perioada aceea (anul 1376), istoria lui Toh-tamîş este cunoscută în toate amănuntele sale, datorită, pe de o parte, lui Nizam ad-Din Şami şi lui Şeref ad-Din Aii Iezdi – autori persani din secolul al XV-lea care au alcătuit nişte istorii oficiale amănunţite asupra lui Timur, sub titlul „Zafar name”, ceeace înseamnă „Cartea victoriilor”, iar pe de altă parte, datorită lui Ibn Arabşah, un autor arab care a fost un contemporan mai -tânăr al lui Timur, precum şi datorită letopiseţelor ruseşti, care ne dau cu privire la Tohtamîş o serie de relatări de mare preţ, absolut inexistente în izvoarele persane din secolul al XV-lea.

Ţinând seama de faptul că Nizam ad-Din Şami a scris ceva mai de timpuriu decât Şeref ad-Din Aii Iezdi şi că opera sa a stat la baza textului

acestuia din urmă, ne vom sprijini în expunerea ce urmează înainte de toate pe Nizam ad-Din Şami. Vom recurge la informaţiile lui Şeref ad-Din Aii Iezdi şi ale altor autori numai în măsura în care ele complectează relatările lui Nizam ad-Din Şami.

Sa revenim deci la biografia lui Tohtamîş. Timur se afla tocmai într'o campanie, în localitatea Kocikar 2, pe cursul superior al râului Ciu 3, când i se anunţă că la el, la Samarkand sosise oglanul Tohtamîş, care fugise din pricina persecuţiilor lui

1 Mama lui Tohtamîş a fost Kudan-Kuncek (la Gaffari, Kui-Kuciiik) din Tribul Kongurat V. G. T i e s en h a u s en, op. cit., voi. II, „Anonimul lui Iskender" pag. 137 (textul în limba persană), pag. 132 (traducerea în limba rusă); Gaffari, idem, pag. 211.

2 V. G. T i e s en h a u s en, op. cit., voi. II, Şeref ad-Din Aii Iezdi, pag. 146.

3 R. S. S. Chirghiză.

Ascensiunea Ak-Ordei

Urus-han şi căuta protecţie şi ajutor la Timur. Fiind un poli tician iscusit şi prevăzător, Timur şi-a dat perfect seama că tre-bue să-i arate toată consideraţia şi să susţină prin toate mijloacele pe Tohtamîş. Fiind pe atunci ocupat cu reunirea într'un singur stat a diferitelor ţări din Asia Centrală, Timur era conştient de primejdia pe care o constituia o întărire a Ak-Ordei. Mai mult decât atât, Timur ştia bine că o Ak-Orda puternică ar putea lichida turburările şi prelua puterea în întregul Ulus Djuci. Ca vecin, puternica Hoardă (Hoarda de Aur plus Ak-Orda) era foarte primejdioasă pentru unificarea Ma vara an-Nahrului. Iată dece Timur voia să capete influenţă şi asupra Ak-Ordei şi în acest scop intenţiona să menţină acolo o persoană dominată de el. Datorită acestor intenţii şi speranţe, Timur dădu ordin ca Tohtamîş să fie cât mai bine primit şi el însuşi plecă prin Uzghend la Samarkand. Aici, emirii i-au prezentat lui Timur pe tânărul oglan ce fugise din Ak-Orda. Nizam ad-Din Şami spune că Timur s'a purtat foarte bine cu Tohtamîş, 1-a copleşit cu daruri bogate şi i-a dat mult aur, numeroase vite, corturi, postav, obiecte de podoabă, darabane, steaguri, arme, cai şi catâri şi în sfârşit trupe. Pe lângă aceasta el dădu lui Tohtamîş Otrarul şi Sauranul ', iar după relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi2 şi Sîgnakul (capitala Ak-Ordei). Dar aceste posesiuni trebuiau mai întâi să fie cucerite, deoarece Timur nu avea nici o putere în Ak-Orda. Din cauză că Urus-han lipsea (se afla pe atunci într'o campanie pe Volga), puterea reală din Ak-Orda se afla în mâinile fiului său, Kutlug-Buga, Tânărul Tohtamîş porni împotriva lui în anul Hegirei 776 (12. VI.1374-12. VI.1375). Chiar la prima ciocnire, Kutlug-Buga a fost ucis, dar moartea acestuia nu făcu decât să sporească avântul războinic al trupelor Ak-Ordei şi Tohtamîş fu învins. Oglanul fugar găsi din nou azil la Timur. Insuccesul lui Tohtamîş nu răci totuşi pe Timur de acesta din urmă. Stăpânul Ma vara an-Nahrului înzestra din nou pe Tohtamîş cu cele necesare şi îi dădu noi trupe, mai puternice decât cele dintâi. In întâmpinarea lui Tohtamîş porni Tohtakia, un alt fiu al lui Urus-han. Şi de

data aceasta, Tohtamîş fu învins. Cei doi istorici persani ai vieţii şi faptelor lui Timur relatează pe larg un episod deosebit de interesant, în care Tohtamîş era gata să-şi găsească sfârşitul. învins şi părăsit de toţi, Tohtamîş fugi

1 N i z a m ad-Din Şami, textul în limba persană, ed. Tauer, pag. 75.

2 V. G. T i e s e n h a u s en, op. cit., voi. II, Şeref ad-Din AH Iezdi, pag. 147.

spre Sîr-Daria. Aici el şi-a scos hainele şi a sărit în apă pentru a trece râul înnot. Kazanci-baatur, unul din comandanţii lui Tohtakia, d-a ajuns pe Tohtamîş şi a tras cu arcul în el, rănin-du-1 la braţ. Cu mare greutate a ajuns până la mal şi s'a ascuns în tufişuri. Din întâmplare, în apropierea lui se afla Idigu Bar-las ', un om de încredere al lui Timur, care fusese special trimis pentru ajutor în caz de înfrângere. Idigu Barlas, auzind un geamăt în tufiş, se îndreptă într'acolo şi-1 zări pe Tohtamîş într'o stare vrednică de plâns. In -felul acesta, Tohtamîş s'a întors pentru a doua oară, cu mare ruşine, la curtea lui Timur. Totuşi dorinţa acestuia din urmă de a avea un om al său în Hoarda Albă era atât de mare, încât el nu a arătat nici un fel de nemulţumire împotriva lui Tohtamîş. Scurt timp după aceasta, mai sosi la Timur, în Samarkand, încă un fugar şi anume Idigu din tribul Mangîţilor (Manguţilor), căruia letopiseţele ruseşti îi spun Edi-ghei. Ca şi Tohtamîş şi acesta fugise de Urus-han.

De data aceasta, Urus-han – care fusese probabil informat despre cele ce se petreceau pe Sîr-Daria – se întoarse acasă şi trimise de îndată la Timur doi soli, cerându-i să extrădeze pe conspiratorul Tohtamîş şi ameninţând, în caz de refuz, că va porni război – Timur refuză cererea lui Urus-han şi începu să se pregătească de luptă. De data aceasta, cei doi suverani porniră în persoană în fruntea unor armate numeroase. Izvoarele relatează că Urus-han a strâns trupe din întregul Ulus Djuci. Ambele armate se întâlniră în iarna anului Hegirei 777 (12. VI.1375 – 20. V.1376) în oraşul Sîgnak. Iarna fusese la început foarte ploioasă, iar după aceea începură geruri mari şi căzu o zăpadă abundentă. Amândouă părţile renunţară la luptă, deoarece soldaţii nu puteau să ţină armele în mâini din pricina frigului. Timur însă avu câteva ciocniri încununate de succes cu adversarul, dar care n'au avut o prea mare importanţă. El se întoarse acasă în cursul aceleiaşi ierni, amânând astfel până în primăvară problema supunerii Ak-Ordei. In primăvara anului Hegirei 778 (=1376-1377), Timur porni din nou cu o armată numeroasă împotriva lui Urus-han. Totuşi nici de data această n'a avut loc o bătălie hotărîtoare cu Urus-han, deoarece acesta din urmă muri

1 Nu trebue să fie confundat cu Idigu, din tribul Mangtţilor, care este cunoscut în letopiseţele ruseşti sub denumirea de Edighei.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, Nizam a d – D i n Ş a m i, pag. 107. – textul în limba persană, ed. Tauer, pag. 75.

— Ş e r e 1 ad-DinAli Iezdi, pag. 148.

Ascensiunea Ak-Ordei în timpul campaniei '. Pe tronul Ak-Ordei se sui fiul cel mai mare al lui Urus-han, Tohtakia, dar curând după aceea muri şi acesta. Tronul trecu în mâinile lui Timur-Melik-oglan. Timur încredinţa din nou

comanda lui Tohtamîs şi acesta din urmă fu din nou înfrânt. Datorită calului său iute – un dar personal al lui Timur – Tohtamîs scăpă de captivitate şi de mânia hanului Ak-Ordei. Nici de data aceasta Timur nu-şi pierdu răbdarea şi nu renunţă la intenţia de a aşeza pe Tohtamîş pe tronul Ak-Ordei. In cursul evenimentelor care au urmat, soarta îl favoriza pe Tohtamîş. Timur-Melik nu se arătă un om serios, pierdea mult timp cu petreceri, organiza jocuri, bea peste măsură şi îşi pierdu astfel întreaga autoritate. Din Sîgnak şi din alte localităţi, începură să sosească la Timur veşti că în Ak-Orda există un mare număr de partizani ai lui Tohtamîş2. Profitând de această împrejurare favorabilă, Timur a trimis pentru a patra oară pe Tohtamîş – după Şeref ad-Din Aii Iezdi la sfârşitul anului Hegirei 778 (=21. V.376 – 8. V.1377) 3 – pentru a ocupa tronul din Sîgnak. De data aceasta, Tohtamîş ieşi învingător şi se proclamă han al Hoardei Albe. El ocupă oraşele Sîgnak, Sau-ran şi altele. Caracteristic, este că, după datele numismaticii, Tohtamîş a bătut monete la Sîgnak în anii Hegirei 780 (=1378-1379), 781 (=1378-1380) şi 783 (=1381-1382) 4. Tohtamîş petrecu iarna anului Hegirei 778 în Ak-Orda, făcând ordine în ţară, stabilind relaţii bune cu reprezentanţii cei mai puternici şi care se' bucurau de cea mai mare autoritate din aristocraţia feu-dalo-militaristă şi strângând o armată numeroasă şi bună. In primăvara anului Hegirei 779 (=1377-1378), el porni în regiunea Volgii unde ocupă probabil destul de rapid Sarai-Berke şi alte oraşe aşezate pe malul stâng al Volgii.

Izvoarele orientale nu ne dau nici un fel de informaţii referitoare la primii ani ai domniei lui Tohtamîş în Hoarda de Aur. In schimb, letopiseţele ruseşti tratează în mod destul de amănunţit i Această relatare a lui Nizam ad-Din Şami şi a lui Şeref ad-Din Aii Iezdi, care erau bine informaţi despre relaţiile dintre Timur, pe de o parte, Urus-han şi Tohtamîş, pe de altă parte, este în contradicţie cu datele numismaticii, deoarece avem o monetă a lui Urus-han bătută la Sărai în anul Hegirei 779.

! Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer, pag. 77.

— V. G. T i e s e n-hausen, op. cit., vo.l II, pag. 108.

3 V. G. T i e's e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 150.

— Nizam ad-Din Şami dă o altă dată şi anume anul Hegirei 780 (= 30. IV.1378-18. IV.1379), (ed. Tauer, pag. 77; V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 108).

4 A. Marcov IlHBeHTapHbifl KaTajior [Catalog-inventar], pag. 528-529.

această perioadă a biografiei sale politice. Analizând faptele semnalate de letopiseţe şi comparându-!e cu toate cele cunoscute din expunerea anterioară, devine evident că Tohtamîş a început să ducă în mod hotărît o politică ale cărei baze fuseseră puse încă de Urus-han. Tohtamîş îşi propuse să supună întregul Ulus Djuci, adică în afară de Ak-Orda şi toată Hoarda de Aur, din care o parte însemnată se afla în mâinile lui Mamai. In felul acesta, Marnai devenise în acea perioadă adversarul principal al lui Tohtamîş. Fiind ocupat cu pregătirea războiului cu Rusia şi cu Di-mitrie Donscoi, Mamai nu a dat probabil suficientă importanţă evenimentelor care se petreceau în partea răsăriteană a Ulusului

Djuci şi a trecut cu vederea forţele şi resursele lui Tohtamîş. In schimb, acesta din urmă dădea atenţia cuvenită evenimentelor legate de lupta lui Mamai cu Dimitrie Donscoi.

Dar să ne întoarcem la cele ce s'au întâmplat cu Mamai după înfrângerea sa pe câmpia dela Culicovo în anul 1380. După relatările letopisteţului ', Mamai nu putea să se împace deloc cu gândul acestei înfrângeri, dându-şi perfect de bine seama de consecinţele ei uriaşe, atât pentru statul Hoardei de Aur, cât şi pentru e! personal. Aproape imediat după întoarcerea lui acasă, el începu să strângă din teritoriul care îi era supus un număr cât mai mare posibil de ostaşi pentru o nouă campanie în ţara rusească. Totuşi, el nu avu posibilitatea să-şi ia revanşa, căci împotriva lui pornise Tohtamîş. Pentru a doua oară în istorie avu loc o bătălie uriaşă pe malul râului Kalka, dar de data aceasta se încrucişară aici săbiile a două oştiri tătare şi sângeroasa luptă se termină prin victoria complectă a lui Tohtamîş. După această înfrângere, Mamai dispăru cu totul de pe arena istoriei, deoarece nu mai avea nici trupe şi nici prestigiul necesar. Letopiseţele spun următoarele: „Cnejii lui Mamai, au făcut sfat între ei fără ştirea Iui Mamai, spunând: «Nu este bine de noi să trăim în împărăţia lui Mamai, peste tot suntem de batjocură şi suntem nimiciţi de vrăjmaşii noştri; ce folos avem dacă trăim în împărăţia lui? Să plecăm dar la Tohtamîş împărat şi vom vedea ce o să mai fie acolo»„2. Părăsit de toţi şi având lângă el doar o mică trupă, Mamai începu tratative cu dregătorii oraşului comercial Caffa de pe ţărmul Crimeii pentru a i se acorda acolo adăpost. Pe vremea aceea, se afla acolo o bogată aşezare comercială ge-noveză, unde Mamai era bine cunoscut, deoarece el stătuse dese-

1 PSRL, voi. XI, HHKOHOBCKaa jie-roriHCb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 68 şi urm., sub anul 6889 (1380-1381).

2 PSRL, voi. XI, pag. 69.

Ascensiunea Ak-Ordei ori şi vreme îndelungată în Crimeia, ca adevăratul ei stăpân. Dregătorii oraşului dădură lui Mamai învoirea necesară. Acesta veni acolo cu un mic detaşament „şi cu avuţii fără număr, mult aur şi argint şi nestemate şi mărgăritare"! Totuşi, locuitorii din Caffa nu primiseră în mod dezinteresat pe nefericitul suveran al Hoardei de Aur; nu trecură decât vreo câteva zile şi ei îl uci-seră, luându-i toate avuţiile. Iată care a fost sfârşitul lipsit de glorie al acelui om care nu reuşise să pună capăt turburarilor din Hoarda de Aur şi a cărui înfrângere pe câmpia dela Culicovo în anul 1380 a deschis Rusiei perspectivele unei eliberări totale de sub jugul tătar. Victoria obţinută de Tohtamîş asupra trupelor lui Mamai la Kalka a avut o importanţă uriaşă asupra vieţii Hoardei de Aur şi în special a lui Tohtamîş. Acum nu mai exista în Ulusul Djuci nicip forţă de o importanţă reală în calea lui Tohtamîş care să se fi putut opune noului pretendent la tronul Hoardei de Aur. Tohtamîş. luă în stăpânire nu numai regiunea Volgii dela Hadji-Tarhan (Astrahan) până la Bulgar inclusiv, ci şi Caucazul de Nord, precum şi regiunile aşezate la apus de Volga şi Crimeia. Statului refăcut al Hoardei de Aur nu-i mai lipsea decât Horezmul, care, după cum ştim, trecuse de fapt în stăpânirea lui Timur. După

înfrângerea lui Mamai, Tohtamîş luă o pradă atât de bogată, încât cu ea putu nu numai -să-şi înarmeze mai bine trupele, dar să împartă soldaţilor săi o cantitate enormă din bunurile capturate.

Tohtamîş n'a voit totuşi să renunţe la acele dajdii şi tributuri pe care Rusia le plătise Hoardei de Aur în timpurile de glorie ale acesteia, adică până la „gâlcevile" de care ara vorbit mai sus şi care au avut loc în deceniile şapte şi opt ale secolului al XlV-lea. Chiar din primele zile ale domniei sale ca han al întregei Hoarde, Tohtamîş „a trimis în aceeaşi toamnă pe solii săi la marele cneaz Dimitrie Ivanovici, la Moscova precum şi la toţi cnejii ruşi, dându-le de ştire despre sosirea sa în împărăţia Volgii şi de chipul în care s'a suit în scaun şi cum 1-a învins pe Mamai, vrăjmaşul său şi al lor şi cum el însuşi s'a dus şi a luat domnia în împărăţia Volgii" 2.

După bătălia dela Culicovo, Moscova şi celelalte oraşe din Rusia nu şi-au vindecat imediat rănile cele grele. Letopiseţele ne spun că „a sărăcit cumplit ţara rusească în voievozi şi slugi şi în ostaşi de tot felul şi din această pricină era mare teamă în j

1 PSRL, voi. XI, pag. 69.

2 Ibidetn.

toată ţara Ruşilor" *. Ar fi fost mare greşală să fi izgonit h acel moment solii Tătarilor. Cu inima strânsă de durere, trebui; să se admită o supunere temporară. Iată dece Dimitrie Donsco „a trimis cu daruri şi plocoane pe solii săi, Tolbuga şi Mocşia, la Hoardă, la Tohtamîş noul far al Volgii"2.

Un fapt deosebit de interesant îl eonstitue dea-semenea trimiterea de soli din partea lui Tohtamîş la cneazul lituanian Jagello. Solii îi aduseră un iarlîk special din partea lui Tohtamîş, care cuprindea, în aeelaş timp, dispoziţii şi informaţii. Iarlîkul acesta nu a ajuns până la noi. Aflăm de existenţa lui dinfr'un alt iarlîk al lui Tohtamîş către Iagel'lo, din vremea când acesta nu era numai mare cneaz al Lituaniei, ci şi rege al Poloniei. Iarlîkul a fost redactat la 8 Radjab anul Hegirei 795, adică:la 20 Mai 1393 în oraşul Tana (Azov). Deosebit de interesant pentru noi este felul în care începe iarlîkul: „Eu, Tohtamîş, vorbesc lui Ia-gello. Pentru a te înştiinţa că ne-am aşezat într'un loc de seamă. Noi am trimis mai înainte soli în frunte cu Kutlu-Buga şi Hasan şi tu ai trimis atunci la noi pe solii tăi pentru închinare" 3.

Iarlîkul menţionat mai sus a fost redactat treisprezece ani după nimicirea armatei lui Mamai de către Tohtamîş. Din primele lui rânduri, reiese că Tohfainîş a trimis vestea suirii sale pe tronul Hoardei de Aur, curând după victoria obţinută asupra iui Mamai, la râul K>lka. Tot din acest iarlîk mai.reiese că Ia-gello a recunoscut suzeranitatea lui Tohtamîş, deşi el era considerat ca unul dintre cei mai puternici şi mai privilegiaţi vasali ai săi. Tohtamîş nu s'a mulţumit însă numai cu semnele exterioare ale recunoaşterii dependenţei din partea cnejilor ruşi. El căuta să transforme ţări'le ruseşti într'un simplu ulus al Hoardei şi îşi dădea seama că faptul acesta putea fi realizat doar prin forţă brutală; pe lângă aceasta, nu-i ajungea nici prada pe care o luase din tabăra distrusă a lui Mamai şi căuta să obţină o pradă şi mai considerabilă din

ocuparea şi jefuirea oraşelor ruseşti. II ademeneau mai cu seamă bogăţiile Moscovei. Toate acestea au şi dus la pregătirea campaniei din anul 1382 împotriva Rusiei şi în special asupra Moscovei. Letopiseţele ruseşti au păstrat două versiuni.privitoare la această campanie: cea veche, din letopiseţul dela mănăstirea Sf. Simeon şi cea nouă care are la rândul ei mai multe variante (al patrulea letopiseţ din Novgorod,

1 PSJRL, voi. XI, pag. 69.

2 Ibidem.

1 ZVO, voi. III, pag. 6, text, pag. 4 urm. Ediţia şi traducerea lui V. Radlov.

Ascensiunea Ak-Ordei letopiseţul lui Ermolin, continuarea primului letopiseţ dela mănăstirea Sf. Sofia şi letopiseţul lui Nicon). 'Deosebirea principală dintre cele două versiuni constă în faptul că, după prima din ele (letopiseţul dela mănăstirea Sf. Simeon), în timpul asedierii Moscovei de către Tohtamîş, în anul 1382, poporul nu a participat la apărarea efectivă a oraşului de Tătari. Versiunea a doua semnalează, dimpotrivă, atunci când vorbeşte de apărarea oraşului, că principalii apărători ai Moscovei au fost locuitorii din oraş şi, înainte de toate, populaţia muncitoare a capitalei. Din nefericire, sub influenţa cercurilor superioare bisericeşti, ştirile privitoare la rolul poporului în această apărare au ajuns până la noi într'o formă denaturată şi vădit falsificată. Când citim relatările letopiseţului cu privire la aceste fapte nu trebue să uităm nici o clipă că avem înaintea noastră o prezentare a evenimentelor făcută de un duşman al masselor populare.

Iată care sunt relatările cele mai de seamă cu privire la expediţia lui Tohtamâş împotriva Moscovei, în anul 1382.

Relatările letopiseţului dela mănăstirea Sf. Simeon, care nu alcătuesc o povestire unitară '.

Relatările letopiseţului lui Ermolin, care nu constitue nici ele o povestire unitară – „Despre luarea Moscovei de către ţarul Tohtamîş şi despre supunerea ţării ruseşti” 3.

„Istorisire despre pornirea lui Tohtamîş asupra Moscovei”.

„Povestire despre luarea cetăţii Moscului de către Tohtamîş împărat şi despre robirea ţării Riazanului” 4.

Tohtamîş începu să se pregătească cu de-amănuntul pentru campania împotriva Rusiei. El a căutat cu o deosebită grijă ca această expediţie să ia prin surprindere atât Rusia cât şi pe Di-mitrie, cneazul Moscovei. Primul letopiseţ dela mănăstirea Sf. Sofia ne spune că „deoarece Tohtamîş dorea ca nimeni să nu aducă în ţara rusească vestea venirii sale, pentru aceasta au fost prinşi toţi neguţătorii ruşi şi au fost prădaţi şi opriţi pentru ca să nu se afle nimic în ţara rusească, căci în hotarele Hoardei ' PSRL, voi. XVIII, pag. 131-133. 2 Idem, pag. 127 urm.

Idem, voi. VI, pag. 98-103.* 4 Ambele relatări se găsesc în letopiseţul lui Nicon şi reprezintă variante apropiate între ele. PSRL, voi. XI, pag. 71-81

— Hoarda de Aur şi decăderea ei se aflau oarecare binevoitori, care ar fi vestit de această pregătire ţara rusească” '.

Din acest pasaj, rezultă cât de mare era rolul pe care îl jucau neguţătorii – şi în special neguţătorii ruşi – ca informatori asupra situaţiei din ţările străine. Printre ei se găseau numeroşi patrioţi. Mulţi dintre ei se duceau deseori pentru treburi comerciale în regiunea Volgii, în Saraiuri, în Crimeia şi erau la curent cu tot ce se petrece acolo, nu numai pe tărâm comercial, ci şi pe plan politic. Pentru a fi în siguranţă faţă de astfel de obiceiuri ale neguţătorilor ruşi patrioţi, Tohtamîş a dat ordin ca toţi aceştia să fie ucişi, fapt pe care e adevărat că nu 1-a făcut nici crudul şi perfidul Mamai. Tohtamîş şi-a început campania cu trimiterea avanga.rdei armatei tătare la Bulgar, unde a dispus nu numai uciderea neguţătorilor ruşi, ci şi capturarea tuturor corăbiilor lor încărcate cu mărfuri2, socotind că aceasta consti-tue o pradă bogată. Intre altele, acest fapt mai este interesant şi fiindcă arată că negoţul pe Volga şi navigaţia comercială se aflau în mâinile Ruşilor şi nu ale neguţătorilor Hoardei.

După trimiterea trupelor în Bulgar, Tohtamîş însuşi a trecut Volga cu o numeroasă armată. După relatările letopiseţelor, faptul acesta s'a petrecut „în al treilea an al domniei lui Tohtamîş, cât a domnit în Hoardă şi în Sărai3. Dar Rusia nu dorea pe atunci o ciocnire cu Tătarii, deoarece mulţi îşi dădeau seama că momentul nu era prielnic pentru o luptă hotărîtoare. Autorul care ne descrie expediţia lui Tohtamîş observă cu amărăciune: „Crunt este războiul Tătarilor păgâni împotriva creştinilor” 4. In acel moment, nu exista unitatea necesară în Rusia. Dimitrie Constantinovici de Suzdal trimise pe doi dintre fiii săi la Tohtamîş, pentru a obţine pe orice cale pacea pentru Nijni Novgorod, dar fiii săi,nu-l găsiră pe Tohtamîş şi se întoarseră fără nici un rezultat. Oleg de Riazan procedă exact la fel ca pe vremea campaniei lui Mamai, adică porni pe calea trădării făţişe, din care cauză letopiseţul rus ne spune următoarele: „Iar cneazul Oleg de Riazan 1-a întâmpinat pe Tohtamîş împărat încă mai înainte ca acesta să fi ajuns în părţile Riazanului şi s'a închinat înaintea lui şi i-a dat ajutor la biruinţa asupra ţării ruseşti, fiind astfel părtaş la pricinuirea de rele creştinilor şi 1-a povăţuit cum să

1 PSRL, voi. VI. pag. 99.

— Idem, pag. 98; Idem, voi. XI, Hm<oHOBCKaH lui Nicon], pag. 71.

3 PSRL, voi. VI, pag. 98.

4 Ibidetn.

[Letopiseţul

Ascensiunea Ak-Ordei năpădească ţara rusească şi cum să pună mai lesne mâna pe cetatea Moscovei şi cum să biruiască şi să zdrobească pe marele cneaz Dimitrie Ivanovici” '.

Cneazul de Moscova, Dimitrie Donscoi şi-a dat seama de toată gravitatea situaţiei şi a căutat cu orice chip să-i facă pe cnejii ruşi să se unească pentru a porni din nou cu armatele pentru apărarea ţării împotriva Tătarilor, dar el nu s'a bucurat de un succes deosebit printre cneji, deoarece „s'au ivit gâlcevi între ei, nevrând să-i stea într'ajutor”. Plin de amărăciune, Dimitrie Donscoi a plecat la Costroma pentru a aduna trupe.

Tohtamîş, folosindu-se de indicaţiile date de trădătorul Oleg de Riazan, trecu repede cu o armată -numeroasă prin vadurile râului Oka şi luă drumul Moscovei2. Pe vremea aceea, la Moscova erau adânci deosebiri de vederi. Unii susţineau că este mai bine ca oraşul să fie părăsit cu totul, şi să scape fiecare unde poate iar alţii cereau, dimpotrivă, ca nimeni să nu părăsească Moscova şi ca toţi să se pregătească temeinic pentru apărare. Mas-sele populare din oraş susţineau acest din urmă punct de vedere. Dacă e să dăm crezare letopiseţului lui Nicon, s'a găsit un organizator energic şi talentat din rândurile celor care susţineau apărarea. Acesta era un nepot al cneazului lituanian Olgierd şi se numea Ostei. El începu să fortifice oraşul, ridicând prin aceasta moralul locuitorilor. Pe atunci, o bună parte a populaţiei din împrejurimi se refugiase la Moscova „boieri şi Surojani şi postăvari şi alţi neguţători şi arhimandriţi şi egumeni… şi toţi bărbaţii de toate vârstele şi femeile şi cei tineri” 3. Probabil că rolul lui Ostei în apărarea Moscovei a fost mult exagerat de letopiseţ sub influenţa cercurilor din jurul mitropolitului Chi-prian, care, după cum ştim, nutrea simpatii faţă de Lituania şi căuta să realizeze unirea acesteia cu Moscova. La 23 August 1382. Tohtamîş îşi făcu apariţia în faţa Moscovei şi o înconjură. In felul acesta începu asediul Moscovei. Se părea că totul fusese pregătit pentru a putea opune duşmanului o rezistenţă îndârjită. La Moscova, s'au găsit totuşi trădători care erau hotărîţi să des-organizeze apărarea. După spusele letopiseţului „unii oameni răi au început să umble pe la curţi şi să scoată de prin gropi miedul stăpânilor şi vasele de argint şi sticlăriile cele ds preţ şi s'au i PSRL, vel. VI, pag. 98.

% Ibidem.

3 PSRL, voi. VI, pag- 99.

Îmbătat foarte” '. Oamenii ameţiţi uitară de orice precauţie şi – ceeace era mai grav – nu făcură o apreciere justă a pericolului şi crezură că duşmanul este slab, că nu este primejdios şi că victoria va fi uşoară. începu asediul. Tătarii făcură câteva încercări de a lua Moscova cu asalt. Ei trăgeau cantităţi enorme de săgeţi, aduceau „porochi” (turnuri pentru distrugerea zidurilor), sprijiniră scările de asalt de ziduri, dar totul fu zadarnic. Asediaţii asvârliră asupra Tătarilor cantităţi enorme de pietre, turnară apă clocotită peste cei care dădeau asaltul şi puseră în funcţiune „tiifekuriie”. Faptul acesta constitue un detaliu deosebit de interesant în legătură cu apărarea oraşului de către locuitori. „Tiifek” erau un fel de arme de foc şi izvoarele le sem nalează acum pentru prima oară la Ruşi. Dintre istoricii ruşi, cel care a dat o atenţie deosebită „ttifekurilor” a fost profesorul V. V. Mavrodin, care s'a oprit în mod special asupra acestui amănunt în interesantul său articol. „Despre apariţia armelor de foc în Rusia”2. 'In cursul luptelor care aveau loc în jurul zidurilor oraşului, unul dintre locuitorii Moscovei, un postăvar cu numele de Adam, trăgând cu arcul dela poarta Florovschi a ucis pe loc pe unul din oglanii Hoardei la care Tohtamîş ţinea deosebit de mult. Tohtamîş a fost din cale afară de mâhnit din pricina acestei morţi şi s'a hotărît să se răzbune pe Moscova şi pe apărătorii ei. El recurse la viclenie, încercând să-i convingă pe locuitori să înceteze lupta,

promiţând tuturor iertare, garantarea vieţii, a averii şi chiar numeroase daruri. Ostei se încrezu în făgăduielile mincinoase ale lui Tohtamîş, deschise porţile şi veni cu daruri, călare, întru întâmpinarea acestuia. Locuitorii din Moscova şi însuşi Ostei plătiră scump credulitatea lor excesivă şi care nu era justificată prin nimic. Ostei fu ucis în ascuns, iar Moscova fu jefuită şi în parte incendiată. Au pierit atunci la Moscova un număr uriaş de oameni. După relatările letopiseţelor, Tohtamîş a luat dela Moscova o pradă considerabilă. După ce a jefuit câteva oraşe vecine, Tohtamîş se hotărî să pornească spre Tver, dar nu-şi realiză planul. Lupta cu locuitorii din Moscova sleise într'o

1 PSRL, voi. VI, pag. 100.

2 Bec™. JleraHrp. vhhb. [Buletinul Universităţii din Leningrad], 1946, nr. 3, pag. 66 şi urm.-A. Al B e 1 e n i ţ c h i O noHBjieHHH h pacnpocTpaireHHH orHecTpeJibHoro opyjKHsi b Cpe^Hefi A3hh h HpaHe b XIV-XVI Bexax [Cu privire la apariţia şi răspândirea armelor de foc în Asia Centrală şi în Iran în secolele XIV-XVI], în „Comunicările TFAN", 1949, nr. 15, pag. 21 şi urm.

— V. G. F e d o r o v. K Bonpocy o.aaTe noHBJieHHH aprajuiepuH ra Pvch [Cu privire la problema datei apariţiei artileriei în Rusia], Edit. Academiei de Artilerie, Moscova, 1949, pag. 67 şi urm.

Ascensiunea Ak-Ordei jnare măsură oastea sa şi el o porni spre Sud, înapoindu-se acasă, la Hoardă, după ce luă mai întâi un tribut mare dela cneazul de Tver.

Campania lui Tohtamîş pricinuise Moscovei şi regiunilor din preajma ei răni grele: mulţi din locuitorii capitalei şi din oraşele şi satele învecinate găsiră în locul locuinţelor lor doar ruine.

Pentru Dimitn'e Donscoi, care se întoarse dela Gostroma în Moscova cea jefuită, toamna anului 1382 fu perioada cea mai grea din viaţa sa, deoarece îşi dădu atunci seama de totala sa neputinţă de a se putea opune lui Tohtamîş. El nu dispunea pe atunci de forţe militare considerabile. Rămânea doar speranţa în viitor şi credinţa că forţele interne ale Rusiei nu au pierit cu totul, că unitatea ei poate fi refăcută şi că posibilităţile materiale sunt uriaşe.

Succesul acestei expediţii de jaf îi dădu lui Tohtamîş o încredere oarbă în forţele sale imense. După fiecare succes militar pe care îl obţinea, devenea tot mai puternic gândul de a restabili marele stat al Hoardei de Aur. Ajungând la putere ca un protejat al lui Timur şi ca un vasal al lui, el nu se temea, curând după nimicirea lui Mamai şi după jefuirea Moscovei, să bată în Horezm monete cu numele său în anul Hegirei 785 (= 1383) '. Acest act reprezenta în fond un adevărat program politic al lui Tohtamîş cu privire la Horezm. Intenţiile lui Timur de a uni Horezmul cu celelalte ţinuturi ale Ma vara an-Nahrului îi erau bine cunoscute şi,nu putea să nu ştie că Timur privea pe emirii din dinastia Sufi ca pe nişte vasali mărunţi şi nimic mai mult. Prin urmare, amestecul în treburile Horezmului – şi mai ales baterea de monete cu numele său – arăta o ruptură făţişă a legăturilor cu suzeranul căruia Tohtamîş îi datora totulTimur, care era atunci serios preocupat de problemele din Iran, nu voia să se abată din drum şi deaceea nu a reacţionat la acest act al lui Tohtamîş, care era în fond

un act ostil. Dar actul cel mai caracteristic aî politicii lui Tohtamîş în privinţa creării unui mare stat al Hoardei de Aur a fost comportarea lui faţă de Azerbaidjan. Ara văzut mai înainte că ultimul han al Hoardei de Aur care s'a străduit în mod efectiv să alipească Azerbaidjanul la Hoarda de Aur a fost Djanibek. Moartea a pus capăt, în anul 1375, succeselor sale. Puţin timp mai înainte, locuitorii oraşului Tabriz,

1 Asupra acestui fapt a atras atenţia V. V. Barthold în scurta sa notiţă privitoare Ia Tohtamîş (în „Encyclopedie de l'Islam” [„Enciclopedia Islamului”], sub cuvântul „Tohtamîş”).

Hoarda de Aur şi decăderea ei fiind asupriţi de trupele Hoardei de Aur, care fuseseră lăsate acolo, s'au răsculat împotriva acesteia şi l-au ajutat pe emirul Uveis din dinastia Djelairizilor – ce se afla în fruntea trupelor nomade turco-mongole care se găseau pe teritoriul Azerbaidjanului – să ocupe nu numai Tabrizul, dar şi o regiune întinsă. In felul acesta, s'a format în Iranul de Nord un stat al Djelairizilor (1356-1411). Din acest stat, făceau parte ţinuturile Azerbaidjanului de Sud, o parte din ţinuturile Azerbaidjanului de Nord (aparţinând astăzi Uniunii Sovietice), Irakul arab – ce cuprindea şi oraşul Bagdad-şi unele ţinuturi ale Iranului de Vest. Statul Djelairizilor nu avea însă un caracter durabil din cauza imposibilităţii de a opri turburările feudale din interiorul său, precum şi din cauza samavolniciilor pe care le practicau şefii triburilor nomade turco-mongole asupra populaţiei paşnice dela oraşe şi sate. Dintre Djelairizi, figura cea mai sumbră a fost sultanul Ah-med (1382-1410). Numele său a rămas în amintirea poporului ca al unuia din conducătorii cei mai cruzi şi mai perfizi. In timpul domniei sale au avut de suferit nu numai ţăranii şi meşteşugarii din oraşe, ci şi neguţătorii şi nobilimea. Numele sultanului Ahmed este pomenit adesea în izvoarele persane şi arabe din secolul al XV-lea în legătură cu campania lui Timur în Iran. Ocupând, încă din prima jumătate a deceniului al nouălea al secolului al XlV-lea, regiunile nord-estice ale Iranului, Timur a dus pe faţă o politică de supunere a Azerbaidjanului de Sud, regiune care deschidea drumul spre bogata Transcaucazie. Locuitorii din Tabriz care sufereau de pe urma jafurilor şi a silniciilor stăpânului lor – sultanul Ahmed – constituaiu un mediu potrivit pentru răspândirea propagandei pe care o făceau în mod abil agenţii lui Timur. La Tabriz, era deosebit de influentă printre nobili gruparea sprijinitorilor acestui cârmuitor din Asia Centrală '. Timur cunoştea bine această „popularitate” de care se bucura şi se pregătea pentru o ciocnire cu sultanul Ahmed, fiind dinainte sigur de victorie. In anul 1385, a avut loc în apropiere de Sultania bătălia dintre cele două armate potrivnice. Timur rămase învingător, dar nişte treburi mult mai importante îl siliră să plece de acolo fără să-şi mai facă intrarea în Tabriz, deşi sprijinitorii săi de acolo au căutat stăruitor să-1 convingă de acest lucru. Tohta-mîş era informat de cele ce se petreceau în Azerbaidjan şi, dispunând de trupe numeroase şi de uriaşe resurse materiale, hotărî

1 A. A. Marco v, KaTa^or Ł>KeJiaHpH4CKM McmeT [Catalog de monete ale Djelairizilor], pag. XXV.

J

Ascensiunea Ak-Ordei să atace Tabrizul în iarna anului Hegirei 786 (25.11. 1384-11.11. 1385). Zeiin ad-Din, fiul lui Hamd Allah Kazvini şi continuatorul cronicii acestuia „Tarih-i Guzide" ne dă cea mai detaliată relatare cu privire la această campanie '. Trecând prin Derbent şi prin regiunea Sirvanului – unde domnea Ibrahim (1382-1417), un vasal al Djelairizilor – Tohtamîş ajunse la Tabriz în iarna anului Hegirei 787 (12.11.1385- 1. II. 1386) cu nouă unităţi de câte zece mii de ostaşi. In momentul sosirii oştirii tătare, locuitorii din Tabriz nu aveau conducător, după cum ne relatează Nizam ad-Din Şami 2. Cu toate acestea, locuitorii din oraş hotărîră să opună o rezistenţă îndârjită duşmanului şi începură să construiască nişte întărituri sub formă de baricade pe străzile înguste ale oraşului. T'mp de opt zile, soldaţii lui Tohtamîş nu reuşiră să pătrundă în oraş. In faţa Tabrizului, Tohtamîş-recurse la aceeaşi tactică perfidă pe care o aplicase cu câţiva ani mai în urmă în faţa Moscovei. El începu tratative de pace, cu condiţia să i se plătească un mare tribut. După relatările lui Zein ad-Din Kazvini, locuitorii din Tabriz trebuiau să strângă 250 tumani de aur, o sumă care era pe vremea aceea uriaşă. Se stabili ca neguţătorii (hodji) din Tabriz să strângă aceşti bani, ceeace s'a şi îndeplinit. Tohtamîş primi deci o pradă imensă, dar nu se mulţumi numai cu ea şi, călcând înţelegerea, introduse în Tabriz armata sa uriaşă şi o lăsă să prade întregul oraş. De pe vremea lui Ginghis-han, locuitorii din Tabriz nu mai trecuseră printr'o asemenea urgie. Cea mai mare parte a populaţiei nu se mai întoarse niciodată acasă: unii fură ucişi, alţi muriră din cauza rănilor şi a chinurilor, iar altţii (şi în primul rând tineretul) fură luaţi în robie. Im anul 1386, Tohtamîş părăsi Azerbaidjanul, ducând cu el o pradă uriaşă. Curând după aceea, îşi făcu apariţia acolo şi Timur, care căuta să supună Iranul de Nord şi în special Azerbaidjanul. Pentru ambele părţi (Timur şi Tohtamîş), era absolut clar că nu-şj vor ceda de bună voie bogatul Azerbaidjan, Ca şi în timpurile trecute, pe vremea primilor hani ai Hoardei de Aur (ne referim Ia schimbul de soli dintre Baibars şi Berke-han), Tohtamîş trimise şi el o solie la sultanul Egiptului. După relatările lui al-Makrisi, solii lui Tohtamîş sosiră la 11 Zulhidje anul Hegirei 786 (=25.1. 1385) şi fură întâmpinaţi cu onoruri mari. Ei veniră, cum se

1 V. G. Ti es enh a us en, op. cit, voi. II, 226 (textul în limba persană), pag. 97 (traducerea în limba rusă).

2 Nizam ad-Din Şami, (textul în limba persană), ed Tauer pag. 97.

cuvenea, cu daruri, printre care şoimi minunaţi, baloturi cu diferite stofe şi robi. Sultanul Egiptului dădu dispoziţia să li se dea o mare cantitate de hrană şi o mie de dirkemi pe zi '. Nu ştim despre ce au vorbit solii în Egipt. Din desfăşurarea de mai târziu a evenimentelor, se pare că Tohtamîş pregătea încă de atunci (Ianuarie 1385) o alianţă între Hoarda de Aur şi Egipt, în eventualitatea consolidării lui Timur în Iran. In orice caz, atunci când Timur a pornit să dea lupta hotărîtoare cu Tohtamîş, în ultimul deceniu al secolului al

XlV-lea, acesta din urmă se va adresa de mai multe ori sultanului Egiptului, propunându-i o alianţă împotriva lui Timur2.

Oricum, ambele părţi – atât Timur cât şi Tohtamîş – se pregăteau de luptă. Totuşi fiecare a întrebuinţat o tactică diferită. Timur căuta să amâne ciocnirea, deoarece socotea extrem de important pentru dânsul să-şi întărească poziţia în Iran – în special în Azerbaidjan şi în Transcaueazia – şi numai după aceea să înceapă lupta cu protejatul şi vasalul său rebel, sprijinindu-se pe de o parte pe Ma vara an-Nahr şi pe de altă parte pe Transcaucazia şi pe Iranul de Nord. Dimpotrivă, din aceleaşi motive, Tohtamîş căuta o ciocnire cât mai rapidă cu Timur, deoarece se temea de consolidarea poziţiilor lui în Iran şi în Transcaucazia.

Timur petrecu iarna anului Hegirei 788 (=2.11.1386 – 21.1.1387) în Azerbaidjan, la Karabag, unde existau condiţii minunate pentru trupele sale alcătuite în cea mai mare parte din călărime. In acelaş timp, armata lui Tohtamîş trecu prin Der-bemt şi ajunse Ia râul Samur3. Când această veste ajunse Ia Timur, el trimise întru întâmpinare o avangardă compusă din câteva unităţi de câte zece mii, ordonând comandanţilor de trupe să nu înceapă lupta cu Tohtamîş şi motivând aceasta prin faptul că ar avea cu el un tratat şi o înţelegere. In cazul când oastea lui Tohtamîş ar ataca ea cea dintâi – le spuse el – întorceţi-vă grabnic înapoi la ai voştri.

Când avangarda lui Timur ajunse la râu, soldaţii zăriră o armată uriaşă. Prinzând câteva iscoade de-ale lui Tohtamîş, ei;îi întrebară a cui este aceasta. Aceştia răspunseră că este armata Jui Tohtamîş. Conform cu ordinul primit, emirii lui Timur se întoarseră, dar avangarda adversarului îi acoperi cu o ploaie de săgeţi, după care începu lupta. După câtva timp sosi şi armata

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 427 (textul în limba arabă), pag. 441-442 (traducerea în limba rusă).

2 In legătură cu aceasta, vezi amănunte mai jos.

3 Un râu din Daghestan.

Ascensiunea Ak-Ordei lui Timur, sub comanda fiului său Mi-ranşah, şi intră în luptă. Avu loc o bătălie de mari proporţii cu forţele principale ale lui Tohtamîş; lupta se desfăşură în chip vădit în avantajul lui Miran-şah şi Tohtamîş se retrase spre Derbent!

Tohtamîş nu se mai hotărî să pătrundă pentru a doua oară în cursul aceluiaş an în Transcaucazia şi în Azerbaidjan, ci se întoarse brusc spre răsărit. Aflând că Timur se găseşte în fundul Iranului şi că nu avea o armată puternică în Ma vara an-Nahr, Tohtamîş veni cu trupe numeroase şi trecând prin Sîgnak în anul Hegirei 789 (=22.1.1387 – 10.1.1388) ajunse la oraşul Sabran, care era o cetate de graniţă a posesiunilor lui Timur,din Asia Centrală. Apărătorii Sabranului opuseră o rezistenţă atât de dârză, iar întăriturile erau atât de bine construite, încât Tohtamîş nu a putut să ia această cetate. Oglanul Omar-Şeih, un fiu al lui Timur, sosi din Andijan în întâmpinarea trupelor lui Tohtamîş. Bătălia cu trupele lui Tohtamîş a avut loc în apropiere de Otrar şi a fost pierdută de Ornar-Şeih. Tohtamîş putu astfel să pătrundă în Ma vara an-

Nahr, în valea bogată a Zarafşanului. După ce jefui pe drum o serie de sate şi oraşe, Tohtamîş avea intenţia să ocupe Buhara, dar şi aici – la fel ca şi la Sabran – el nu reuşi să ocupe nici oraşul, nici fortăreaţa. In faţa zidurilor Buharei, Tohtamîş se lovi de o rezistenţă îndârjită şi de o apărare iscusită. Părăsind Buhara, un detaşament al armatei lui Tohtamîş începu să jefuiască împrejurimile şi chiar regiuni întregi din Ma vara an-Nahr, ajungând până la malurile fluviului Amu-Da-ria. A avut de suferit mai cu seamă Zendjir-Sarai, care se afla spre apus de Karşa, în bazinul râului Kaşka-Daria 2.

Vestea acestei incursiuni de pradă a Iui Tohtamîş ajunse până la Timur, care se afla în anul Hegirei 789 (=1387-1388) în Iranul de Vest, în oraşul Şiraz. Odată cu incursiunea în Ma vara an-Nahr, Tohtamîş pregătise şi o răscoală în Horezm împotriva lui Timur. Faptul acesta era cu atât mai uşor de realizat, cu cât acolo mai juca un anumit rol dinastia kungrată Sufi, al cărei ultim reprezentant, Suleiman Sufi, trecuse în mod hotărît de partea lui Tohtamîş. Timur, care ţinea seama de toate, văzu că Tohtamîş ameninţă în mod serios nu numai planurile sale de cucerire a Iranului, ci şi unitatea Ma vara an-Nahrului. Iată dece socoti că sosise momentul cel mai potrivit pentru a trece la o acţiune hotărîtă împotriva lui Tohtamîş. Primul pas al lui Timur în această direcţie a fost o incursiune de scurtă durată —

1 N iz am ad-Din Ş a m i, ed. Tauer, pag. 101-102. V. G. Tie s en h a us en, op. cit., voi. II, pag. 153.

a cincia – în Horezm cu scopul de a pedepsi pentru trădare pe locuitorii de acolo şi pe şahul lor Suleim-an Sufi. Intr'un marş rapid, el străbătu regiunile pustii, trecu canalul Bagdadek ' şi sosi la Urghenci. Sulehnan Sufi – după cum relatează Şeref ad-Din Aii Iezdi, „preferând să-şi scape capul şi nu tronul, viaţa şi nu casa”, fugi la Tohtamîş şi – după cum vom vedea mai departe – nu-1 mai -părăsi, devenind un membru al suitei sale şi unul din comandanţii trupelor acestuia.

După ce ocupă şi jefui Horezmul, Timur supuse repede şi Urghenciul. Supărat la culme de comportarea locuitorilor din Horezm, Timur dădu, în furia sa, în anul Hegirei 790 (=1387- 1388), ordinul de a fi deportaţi toţi locuitorii la Samarkand, să se distrugă oraşul Urghenci şi să se semene ovăz pe locul lui. Această poruncă n'a putut fi executată complect, deşi s'a încercat să se facă tot posibilul în această privinţă şi în locul înfloritorului oraş rămaseră doar nişte ruine aproape pustii. După cum vom vedea în cele ce urmează, Timur va schimba în anul 1391 mânia în îndurare şi va îngădui refacerea parţială a capitalei Horezmuiui, adică a oraşului Urghenci.

1 Nu cunoaştem aşezarea precisă a canalului Bagdadek. După părerea Iui V. V. Barthold, acesta e unul din afluenţii nordici ai fluviului Amu-Daria V. V. B a r t h o 1 d, K hctophh opomeHH» TypxecTaHa /Cu privire la istoria irigaţiei în Turchestan], pag. 87).

CAPITOLUL III

LUPTA LUI TIMUR CU TOHTAMIŞ IN DECENIILE AL NOUĂLEA ŞI AL ZECELEA AL SECOLULUI

AL XIV-LEA

„In fata lui se afla apa Itilului, iar în spate sabia cea dătătoare de moarte”.

Şeref ad-Din AU Iezdi (secolul al XV-lea)

Timur făcuse cunoştinţă pentru prima dată cu Tohtamîş în anul Hegirei 777 (=1375-1376). Pe atunci, Timur deabia'îşi începuse activitatea de unificare în Ma vara an-Nahrul fărâmiţat în feude; el nu-şi arătase încă marele său talent militar şi încă nu devenise celebru ca organizator şi conducător de expediţii de pradă pe mari distanţe în Iran, Transcaucazia, Asia Mică, India şi China.

Pe atunci, niciunul din contemporanii săi nu-şi putuse închipui că în decursul următorilor cineisprezece-douăzeci de an; Timur va ajunge stăpânul unei mari părţi a lumii, un suveran care va conduce nu numai destinele Asiei Centrale, ci şi aproape ale întregului Orient Apropiat. In anul 1376, atunci când Timur îi dădea lui Tohtamîş adăpost la Samarkand, el nu era încă un suveran de seamă. Pe atunci, nimeni nu-1 privea ca pe un stă-pânitor egal ca importanţă nici măcar cu hanul Hoardei de Aur. In felul acesta îl privea de altfel şi Tohtamîş, pe care Timur îl trata ipe atunci într'un mod deosebit de prietenesc. Timur era ceva mai în vârstă decât Tohtamîş şi intrase mai devreme decât acesta în viaţa politică, dar ei parcurseră aproape simultan fazele principale ale carierei lor. Timur îl proteja pe Tohtamîş şi îi puse la dispoziţie mijloace însemnate, dar nu în mod desinteresat. Fiind ocupat, în răstimpul dintre anii 1370-1380, cu unificare Asiei Centrale într'un singur stat, Timur mai era, pe lângă aceasta, mereu preocupat de crearea unei conjuncturi politice externe care să asigure o existenţă liniştită statului său. Din acest punct de-vedere, Timur privea cu o deosebită teamă spre hotarele de Est şi Nord-Est ale Ma vara an-Nahrului. Pe atunci, cel mai mult îl nelinişteau hanii mongoli din Ţinutul celor Şapte Râuri, Kaşgar şi Ulusul Djuci. Timur era bine informat de evenimentele din Hoarda de Aur, de turburările de acolo, de situaţia lui Mamai şi, în sfârşit, de rolul pe care începuse să-1 joace Ak-Orda şi conducătorul ei Urus-han în renaşterea Ulu-sului-Djuci. Timur considera unificarea Hoardei de Aur şi refacerea puterii Ulusului Djuci ca dăunătoare pentru Ma vara an-Nahr, deoarece puternicul Ulus Djuci a constituit totdeauna o ameninţare pentru statul în fruntea căruia se afla Timur. Ca stăpân al Ma vara an-Nahrului, Timur era extrem de interesat în slăbirea Hoardei de Aur. Iată deee, atunci când oglanul Tohtamîş – refugiat din pricina prigoanei lui Urus-han – a sosit în 1376 la el, la Samarkand, Timur a văzut imediat că acest fapt îi dădea posibilitatea de a interveni în treburile Ak-Ordei şi, după aceea, şi în ale Hoardei de Aur.

În primele luni şi chiar în primii ani ai carierei salş. politice, Tohtamîş a primit cu plăcere ajutorul lui Timur. Rămânând în aparenţă recunoscător şi credincios protectorului său, Tohtamîş a manifestat totuşi foarte curând o tendinţă spre independenţă în acţiunile sale politice, mergând într'o serie de cazuri cu totul împotriva intereselor lui Timur, deoarece nu era câtuşi de puţin dispus să fie vasalul acestuia din urmă. După preluarea puterii în Ulusul Djuci

– fapt care a avut loc îndată după zdrobirea lui Mamai, adică în anul 1381 – Tohtani'îş încercă să refacă puterea Hoardei de Aur şi politica de mare putere a acesteia.

Timur începu să-şi dea' seama că aceste acţiuni ale lui Tohtamîş vor duce, mai devreme sau mai târziu, la o ciocnire între ei. Faptul acesta îl ştia prea bine şi Tohtamiîş şi deaceea el începu să se pregătească de zor pentru lupta cu protectorul său. Şi Timur făcea pregătiri de luptă, dar nu se grăbea, ci mai degrabă le tărăgăna, considerând că încă nu sosise momentul potrivit. Timur cunoştea perfect de bine uriaşele mijloace materiale şi rezervele de oameni pe care le avea pe atunci Tohtamîş. Până în a doua jumătate a deceniului al nouălea al secolului al XlV-lea, Tohtamîş era evident mai puternic decât Timur. Abia

Lupta lui Timur cu Tohtatniş spre sfârşitul acestui deceniu – şi atunci numai datorită expediţiei de pradă a lui Tohtamîş în Ma vara, an-Nahr din anul 1387 – Timur se hotărî să înceapă lupta împotriva lui Tohtamîş. Totuşi, chiar şi după aceea, iniţiativa a rămas la început în mâinile lui Tohtamîş. Spre sfârşitul anului 1388, acesta strânse o armată uriaşă, din care făceau parte – după relatările lui Şeref ad-Din Îli Iezdi – în afară de unităţi turco-mongole şi unităţi formate din Ruşi, Bulgari, Cerkezi, Alani, Mordvini, Baş-kiri şi locuitori din Crimeia, Caffa (Feodosia) şi Azak (Azov) '.

Pornind pe vreme de iarnă, Tohtamîş lăsă o parte din trupele sale la asediul Sabranului, iar cealaltă parte o îndreptă spre regiunea cetăţii Zernuk, care se afla în apropiere de confluenţa fluviilor Arîs şi Sîr-Daria.

Timur se afla pe atunci în capitala sa, Samarkand. Auzind de noua invazie a trupelor lui Tohtamîş, Timur dădu ordin să fie strânsă armata necesară pentru luptă. In acest scop, el trimise pe tavadjii2 săi la Andijan, la fiul său Omar-Şeih şi la He-rat, la al doilea fiu al său, Miranşah, pentru ca ei să vină după câtva timp la locul hotărît, împreună cu un contingent suficient de trupe, strânse prin mobilizarea rezerviştilor. El însuşi, luând cu sine mai multe tumane de soldaţi din Samarkand şi din Keş (Şahrisiabz), porni cu acestea, în avangardă, spre Sîr-Daria.

Era b iarnă grea şi începuse lapoviţa, iar după aceea se lăsă ger şi căzu atât de multă zăpadă, încât caii puteau înainta doar cu greu. La fluviul Sîr-Daria, trupele lui Omar-Şeih, sosite din Andijan, se uniră cu cele ale lui Timur. Nu departe de Sîr-Daria, Timur se întâlni cu avangarda armatei lui Tohtamîş, o înfrânse şi goni rămăşiţele ei pe celălalt mal al fluviului.

Timur nu exploata totuşi acest succes şi nu porni spre Sa-bran, care era asediat de Tohtamîş, ci se întoarse la Samarkand, unde îl aşteptau forţele principale, adunate de Miranşah în Kora-san şi în ţinuturile învecinate. Pe da începutul primăverii anului 1389, în preajma Samarkandului se aflau unităţile militare aduse din Balk, Kunduz, Baklan, Badahşan, Huttalian, Hisar şi din alte provincii şi oraşe. După ce termină pregătirile necesare, Timur înainta în aceeaşi primăvară a anului 1389 în Ak-Orda, unde avea intenţia să se întâlnească cu armata lui Tohtamîş. Dar, de data aceasta Tohtamîş nu primi

lupta, ridică asediul Sa-branuîui şi se retrase în adâncul stepelor. In felul acesta, bătălia 'Şeref ad-Din Aii Iezdi, I, 461 – V. Q. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 156.

2 Cu privire la tavadjii, vezi mai jos.

fu amânată. Ambele părţi îşi dădeau perfect de bine seama că nu era vorba decât de o amânare, că ciocnirea era inevitabilă şi începură în consecinţă să se pregătească cu mai multă energie pentru noi lupte.

Conflictul armat dintre Timur şi Tohtamîş a mai constituit obiectul unor studii în istoriografia rusă. Primul studiu de seamă a fost făcut în acest domeniu de orientalistul francez M. Charmoy, care a lucrat în prima jumătate a secolului al XlX-Jea la Petersburg. Acest studiu poartă titlul „Expedition de Timour-i link ou Tamerlan contre Toctamiche, Khân de l'oulus de Djout-chy, en 793 de l'hegire, ou 1391 de notre ere” [,Expediţia lui Timur Lenk sau Tamerdan împotriva lui Tohtamîş, hanul Ulu-sului Djuci, în anul Hegirei 793 sau 1391 e. n.”J. După cum rezultă din titlu, lucrarea a fost scrisă de autor în limba franceză şi publicată în „Memoires de 1'Academie Imperiale des sciences de Saint-Petersbourg” [Analele Academiei Imperiale de Ştiinţe din St. Petersburg”]! în anul 1836. Studiul lui M. Charmoy este închinat numai uneia din campaniile lui Timur împotriva;lui Tohtamîş – cea din anul 1391 – şi cuprinde 1) publicarea unui număr important de izvoare (dintre izvoarele principale lipseşte doar textul Iul Nizam ad-Din Şami, care îi era pe atunci necunoscut) 2) traducerea lor în limba franceză 3) un mic capitol, care reprezintă un studiu asupra campaniei din anul 1391 4) note la acest capitol şi 5) o introducere sumară închinată mai cu seamă unei scurte treceri în revistă a izvoarelor. Deşi s'au scurs peste o sută de ani dela publicarea cărţii lui Charmoy, aceasta nu şi-a pierdut, totuşi, nici până astăzi importanţa pentru cel ce studiază problema expediţiei lui Timur din anul 1391 împotriva lui Tohtamîş.

La vremea sa, această operă atât de utilă a lui M. Charmoy a influenţat cartea lui M. I. Ivanin „Despre arta militară şi cuceririle Mongolo-Tătarilor şi ale popoaraîor din Asia Centrală pe vremea Jui Ginghis-han şi Tamerlan”. 2 Această carte a fost publicată în două ediţii – prima a fost scoasă încă din anuî

1 Sixieme serie, Sciences politiques, Histoire et Philologie, [Seria a şasea, ştiinţe politice, Istorie şi Filologie), voi. III St. Petersburg, 1836 pag. 89-505.

2 Vezi ediţia postumă de sub redacţia general-It. (prinţul) N. S. Go-liţîn (S. Pb. 1875).

1846, iar a doua în 1875. Autorul cărţii nu era un orientalist şi s'a folosit numai de izvoare traduse sau extrase din operele autorilor orientali şi citate în lucrările orientaliştilor. Cu toate acestea, cartea are o serie întreagă de calităţi, fiind scrisă de un specialist, membru al Comitetului de Ştiinţe Militare de pe lângă statul major.

Totuşi ambele studii – în special al doilea – erau strâns legate în aprecierile lor asupra organizării, rânduirii trupelor şi artei militare a lui Timur, de opera „Tuzukat-i Timur” – „Regulamentele lui Timur” – sau de „Malfuzat-i

Timur” – „Memoriile lui Timur” – (textul în limba persană). După părerea celor doi autori – Charmoy şi Ivanin – această ultimă operă avea un caracter autobiografic şi putea fi socotită printre izvoarele fundamentale. M. I. Ivanin a extras din această lucrare elementele principale, necesare pentru descrierea organizării armatei lui Timur. Totuşi astăzi ştim sigur că „Tuzukat-i Timur” nu are un caracter autobiografic, ci e o lucrare alcătuită în secolul al XVII-lea în India, nefiind caracteristică pentru Iranul din seco-lui al XV-lea '. Prin urmare, e limpede că tot ce se spune acolo privitor la organizarea armatei lui Timur nu poate servi ca un material pe care să-1 primim fără nici o rezervă. Pentru o tratare ştiinţifică a acestei probleme trebue să pornim dela date mai sigure. Acestea se găsesc la istoricii secolului al XV-lea, Care reprezintă izvoarele principale pentru istoria lui Timur, şi anume ia Nizam ad-Din Şami, Şeref ad-Din Aii Iezdi, Ibn Arab-şah, Clavijo şi Abd ar-Razzak Samarkandi care a scris ceva mai târziu decât ceilalţi şi e influenţat de primii doi dintre ei. O mare importanţă pentru înţelegerea organizării armatei lui Timur şi a lui Tohtamîş o au şi paginile lui Djuvaini, care privesc aşa numita mare iasă a lui Ginghis-han.

Armata /lui Timur, ca şi cea din Ulusul Djuci de pe vremea lui Tohtamîş, nu se deosebeau prin nimic esenţial de armata mongolă din epoca lui Ginghis-han. Armata lui Timur se baza în linii mari pe acelaş sistem de organizare militară, ca şi armata lui Ginghis-han, fiind doar ceva mai perfecţionată. Pentru a dovedi această afirmaţie, vom expune pe scurt principiile pe baza cărora era alcătuită armata mongolă şi care au stat la baza întocmirii iasei lui Ginghis de care am amintit mai sus. Gin- 'V. V. B a r t h o 1 d Miip-Ajin-IllHp h nojiHTHqecKaa «H3Ht>. tp Ajih-LUhp, c6. k nHTHCOTJieTHK) co ana powAeHHH [Mir AH Sir şi, viaţa politică. Mir AH Sir, Culegeri cu ocazia împlinirii a cinci sute de ani dela naşterea sa], 1928, pag. 103.

Hoarda de Aur şi decăderea ghis-han şi comandanţii săi militari se mândreau cu armata mongolă şi credeau că niciunul din predecesorii şi din contemporanii lor nu aveau o asemenea armată. In vreme de pace, această armată se transformă într'o populaţie care munceşte, produce diferite bunuri folositoare, are anumite îndatoriri, plăteşte dări-kop-ciur', avarizat2, biruri pentru întreţinerea staţiilor de poşte (djam), care procură cai de olac, hrană pentru cai şi pentru alte animale. In caz de război, toată această populaţie era chemată sub arme, fiind obligată să-şi procure singură toate cele necesare pentru campanie şi luptă: cai şi alte animale, haine, arme, în-tr'un cuvânt totul până la aţă şi ac.3 Din toate acestea, rezultă că armata mongolă era formată din rezervişti, pentru care prezentarea atunci când erau chemaţi sub arme era o îndatorire obştească.

Armata mongolă era organizată după sistemul zecimal, adică era împărţită în unităţi de zeci, sute, mii şi zeci de mii. Fiecare mongol în sta-re să poarte armele ştia de ce harban ţine, prin harban îşi cunoştea djaunul, ş.a.m.d. Pe lângă aceasta, fiecare mai ştia că imediat după primirea ordinului trebue să se ducă la locul de adunare şi de inspecţie şi să prezinte toate cele necesare

pentru campanie. Vai de acela care nu avea cu sine tot echipamentul trebuincios; el era aspru pedepsit pentru lipsa celui mai mărunt lucru. In armată, ordinul porneşte dela superiori la inferiori. Dela comandantul suprem al armatei, ordinul se îndreaptă spre tiimen-u noian, iar acesta îl transmite prin mingghan-u noian, djaun-u noian şi harban-u noian. Prezentarea la locul de adunare trebue să se facă fără întârziere, în caz contrar urma o pedeapsă aspră 4. Armata mongolă era deci pătrunsă de un spirit de disciplină severă, căreia toţi îi erau supuşi, începând cu oglanii, care comandau unităţile principale (centrul şi

1 La Mongolii nomazi, kopciurul reprezenta o „dare pe turmele care păşteau, în valoare de 1%" V. V. BarthoJd, IlepcHACKaa Haarmcb Ha CTeHe Ahhhckoh MeqeTii Manyie. (Inscripţia în limba persană de pe zidul moscheii lui Manuc din Ani] S. Pb., 1911, pag. 32.

2 Avarizatul reprezenta impozite sau îndatoriri extraordinare. Este greu de precizat ce reprezentau acestea la Mongolii nomazi. La populaţia sedentară (iasă privea şi regiunile cu populaţie sedentară, supuse de Ginghis-han), avarizatul constituia impozite şi îndatoriri cu caracter extraordinar, care priveau deplasările, transportul, munca câmpului, etc.

3 D j u v a i n i, Hctophh 3aBoeBaTejiH Mupa [Istoria cuceritorului lumii], în GMS, voi. XVI, partea I pag. 22.

4 Idem pag. 22-23.

Lupta lui Timur cu Tohtamiş aripile armatei) şi până la simplul ostaş care făcea parte din harban.

Iasă prevedea ca armata aflată în campanie să fie totdeauna întreţinută cu jumătate de raţie, în virtutea principiului că un câine sătul nu este de nici un folos la vânătoare, iar soldatul sătul se va comporta la fel; el se va bate fără entuziasm şi fără îndârjirea necesară în luptă '. Aceasta este cauza uneia din trăsăturile cele mai caracteristice ale armatei mongole de pe vremea lui Ginghis-han şi a urmaşilor săi, şi anume tendinţa spre jaf şi cruzimi cu ocazia cuceririi oraşelor şi satelor. Conform ia-sei, hărţuirea vânatului juca un rol de seamă în instruirea şi educarea trupelor mongole. Ginghis-han şi urmaşii săi au dat o importanţă deosebită acestui fel de vânătoare. Hărţuirea vânatului avea nu numai o importanţă economică şi militară – dat ffind că aceste vânători se făceau totdeauna pe o scară întinsă şi ţineau timp îndelungat – dar juca şi rolul unei şcoli speciale de pregătire.pentru război. Pentru organizarea unei vânători, hanul mongol efectua în principiu aceeaşi mobilizare ca pentru o campanie. Erau mobilizate anumite regiuni, iar nomazii chemaţi alcătuiau harbate, djaute mingghate şi tumene. Mai mult decât atât, se forma – ca şi în cazul unei campanii militare- aripa dreaptă, cea stângă şi centrul. Uneori o regiune întinsă era înconjurată în curs de o lună sau un timp şi mai îndelungat, conform cu ordinul hanului, şi teritoriul desemnat în care se aflau animalele era prins într'un cerc care se micşora 2. Conform iasei, hăituirea vânatului desvolta numeroase însuşiri folositoare pentru război.

Armata lui Timur era şi ea alcătuită din rezervişti, dar această armată nu mai era alcătuită din întregul popor, ca pe vremea lui Ginghis-han. In legătură cu caracterul feudal al statului lui Timur, aceste trupe de rezervişti, deşi cuprindeau masse largi de nomazi, erau formate, în ceeace priveşte populaţia care se ocupa cu agricultura, dintr'un număr strict limitat de oameni, care era de fiecare dată stabilit de către cârmuitorul local conform cu cererile concrete care veneau de sus şi conform cu condiţiile locale. O deosebire esenţială între trupele de rezervişti ale lui Timur şi armata lui Ginghis-han constă şi în faptul că, pe iângă călărime, pedestrimea juca un rol de seamă la Timur, ceeace rezultă din descrierea tuturor bătăliilor de mari proporţii pe

1 Djuvaini, op. cit., pag. 22. 3 Idem, pag. 20.

— care le-a purtat Timur cu adversarii săi ', fapt care corespunde întru totul cu caracterul feudal al statului său. Pedestrimea era alcătuită înainte de toate din cultivatorii de pământ – ţărani şi meşteşugari – cu toate că aceştia din urmă erau luaţi în armată numai pentru mânuirea maşinilor de dărâmat zidurile şi a altor maşini de asediu, precum şi a diferitelor feluri de arme de apărare.

Ca o trăsătură specifică a armatei lui Timur, trebue semnalat şi faptul că soldaţii lui Timur, luaţi dintre rezervişti, erau uneori mobilizaţi în campanii pe termene mai lungi, de cinci sau chiar de zece ani. Purtând războaie aproape fără întrerupere – din 1372 şi până în 1405 – Timur a perfecţionat întruna organizarea armatei, fără a renunţa însă la principiul rezerviştilor.

Statul lui Timur era o reunire tipică de stăpâniri feudale. Pe de altă parte, acestea erau vechile principate persane, atât de pe teritoriul Ma vara an-Nahrului, cât şi din Iran, conduse de dinastii locale, iar pe de altă parte erau nişte uniuni feudale noi, formate din diferite bucăţi, în fruntea cărora Timur puse pe fiii şi nepoţii săi şi, în sfârşit, în al treilea rând veneau „ahşamele” (triburi nomade), „iii” şi „vilaiet” (populaţia şi provincia), care erau deasemenea nişte posesiuni feudale. Multe din posesiunile menţionate intrau în sistemul administrativ de conducere al statului sau în părţ; ale lui, ca unităţi administrative care purtau numele de tumane începând din timpul domniei lui Kebek-han (1318-1326). Toate aceste unităţi feudale constituiau tumane şi erau datoare să dea contingente de rezervişti, în frunte cu stăpânii lor. Teoretic, fiecare tuman dădea zece mii de soldaţi dar, în practică, numărul acestor ostaşi era totdeauna, sau aproape totdeauna, mai mic. După Abd ar-Razzak Samarkandi, atunci când Timur dădea ordin pentru chemarea sub arme a rezerviştilor, el trimitea persoane de mare răspundere, înzestrate cu depline puteri şi care se numeau „tavadjii” sau „tavaci”. Aceştia erau demnitari militari cu funcţiuni speciale, un fel de adjutanţi, care îi raportau lui Timur sau altui comandant militar superior despre situaţia în care se afla una sau alta din trupe în cursul bătăliei2, sau transmiteau ordinele sale emirilor, tu-

1 Vezi N i z a rn ad-Din Ş a în i, Onncamie cpa*eHHH THMypa c npH KyHAy3ie [Descrierea bătăliei dela Kunduzcia dintre Timur şi Tohtamîş], ed. Tauer, pag. 123-124, – Sere f ad-Din Aii I e z d i, I, pag. 534.

2 N i z a m ad-Din Ş a m i, ed. Tauer, pag. 124 – Vezi deasemenea Şeref ad-Din Aii Iezdi (vezi culegerea V. Q. Tie'senhausen, op cit., voi. II, pag. 170).

Lupta lui Timur cu Tohtamîş man-begilor, mink-başilor şi iuz-başilor *. Tavadjii jucau un rol deosebit de important în timpul mobilizării rezerviştilor. Timur le dădea atunci împuterniciri speciale şi le cerea executarea la termen, sub răspunderea lor, a ordinului de chemare a uneia sau alteia dintre unităţile militare '. Tavadjiilor li se încredinţau dea-semenea funcţiuni, ca organizarea hăituirii vânatului în timpul campaniilor2. Alteori, vedem pe tavadjii cum instalează tabăra armatei în cursul unei campanii, în special în apropiere de lagărul inamic 3, sau au rolul cel mai însemnat la împărţirea prăzii după câştigarea unei bătălii4.

Timur răsplătea într'un mod special pe tavadjii săi prin diferite onoruri şi daruri. Când un astfel de tavadji trebuia să purceadă la adunarea rezerviştilor, lua cu sine aşa numitul,san” 5, adică o listă în care era prevăzut numărul de rezervişti care urmau să fie strânşi. Pe lângă aceasta, tavadjii mai dădeau şi un înscris prin care-şi luau obligaţia (mucilka) 6 că vor duce la îndeplinire dispoziţia lui Timur fără a da înapoi în faţa niciunei piedici. Abd ar-Razzak Samarkandi ne spune că,atunci când Timur a dat ordin tavadjiilor să strângă trupe pentru o campanie împotriva lui Tohtamîş el a luat dela ei,mucilka”, adică obligaţii luate sub semnătură că vor procura numărul de trupe necesare, oricare vor fi piedicile. De altfel, termenul „mucilka” – în sensul de „semnătură” – se utiliza nu numai în legătură cu obligaţiile tavadjiilor ci şi ale altor dregători (militari şi civili) când era vorba de îndeplinirea obligaţiilor care li se dădeau. Atunci când Timur a constatat în stepă, în cursul campaniei sale împotriva lui Tohtamîş din anul 1391, o mare lipsă de alimente, el a dat ordin

* In armata lui Timur, tuman-begii erau comandanţii unităţilor de zece mii, mink-başii erau căpeteniile unităţilor de o mie, iuz-başii ai celor de sută şi un-başii ai celor de zece – N. R

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, Şeref ad-Din Aii i ez d i, pag. 156.

2 Idem, pag. 161.

3 Idem, pag. 176. 1 Idem, pag. 185.

5 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, Abd ar-Razzak Samarkandi. pag. 162. 191.

— Charmoy. Expedition de Timour-tenk [Campania lui Timur-Lenk], pag. '245-246 (textul în limba persană), pag. 422 (traducerea în limba franceză).

6 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 191 – V. V. Barthold atribue în lucrarea sa,yjryr6eK h ero BpeMH * [„Ulugbek şi epoca sa”] cu o trimitere la Muizz al-Ansab (manuscris din Paris, fila 81) origina „mucilkalei” unui noian pe nume Karaciar încă de pe vremea lui Ginghis-han. Vezj „ yjiyr6eK h ero BpeMH „ [,Ulugbek şi epoca sa”], pag. 22, nota 9.

tuman-begiior, mink-başilor şi iuz-başilor să facă economie la alimente şi să nu îngădue utilizarea după bunul plac a făinii; a interzis deasemenea coacerea pâinii, a turtelor, a tăiţeilor, a pel-menilor * şi a altor alimente,

ordonând să se facă doar supă de rântaş. Pentru aceasta, Timur ceru dela emirii însărcinaţi cu aceasta,mucilka", adică o promisiune luată sub semnătură.

Tavadjiii îi mobilizau pe rezerviştii – pedestraşi şi călăreţi – din vilaiete şi triburi (ahşam), deia Turci şi Tadjici. Fiecare din aceşti soldaţi rezervişti trebuia să aducă cu sine, – după Abd ar Razzak Samarkandi – alimente şi alte provizii pentru un an şi să-şi procure patru feluri de arme adică un arc cu treizeci de săgeţi, o tolbă, o teacă pentru arc şi un scut. Fiecare pereche de ostaşi trebuia să aibă un cal de rezervă, (pentru poveri) şi zece oameni trebuiau să aibă un cort, două sape, un hârleţ, o seceră, un fierestrău, un topor, o sulă, o sută de ace, o frânghie:n greutate de jumătate,man" de hambar, o piele rezistentă şi un cazan '.

Când vorbim de rezervişti, trebue să facem o deosebire între „asl" – efectivul de bază, iniţial sau contingent – şi „izafe" 2, efectiv din surplusul de contingent ce era mobilizat în cazul unor pierderi considerabile de trupe. Pe baza sistemului zecimal, rezerviştii erau împărţiţi în hezare, koşune şi unlîkuri*. Koşunele reprezentau unitatea cea mai importantă din organizarea armatei; în cele mai multe cazuri, koşunul era mai mare de o sută, cu toate că avem relatări care ne arată că un koşun era format numai din cincizeci de oameni3.

Este deasemenea caracteristic faptul că izvoarele folosesc titlul de „emir" nu numai pentru comandanţii de tumane şi de hezare, ci şi pentru cei de koşune 4. Armata începea totdeauna o

* Pelmenii sunt un fel de colţunaşi fierţi, preparaţi din făină şi umpluţi cu carne.

— N. R.

1 M. Cfi ar moy, op. cit., pag. 246 (textul în limba persană), pag. 422 (traducerea în limba franceză). Este uşor de observat că aceste cerinţe erau mai vechi şi erau legate de tradiţia organizării armatei mongole (vezi,Iasa lui Ginghis-han în expunerea lui Djuvaini", în GMS, XVI, I pag. 22).

2 M. Charmoy, op. cit., pag. 250.

* Unitatea de zece mii de ostaşi se numea tuman în armata lui Timur, cea de o mie hezare, cea de o sută koşun când era formaltă din călăreţi sau sede când era formată din pedestraşi şi cea de zece unlîk.

— N. R.

8 V. V. Barthold, Vjiyr6eK u ero BpeMa [Ulugbek şi epoca sa/, pag. 24.

* V. G. Tiesenhausen, op. cit, voi. II, Ş e r e f a d-D în A 1 i Iezdi, pag 159. 164, 175 şi altele.

Lupta lui Titriur ca To/itatniş campanie într'o anumită ordine, numită „murcil" ', indiferent dacă pornea în campanie un singur tuman sau întreaga armată a lui Timur.

Acest „murcil" – adică ordinea de bătălie conform rangurilor comandanţilor militari – presupunea totdeauna că fiecare dintre emiri – cei a: tumanelor, ai hezarelor şi ai koşunelor – îşi cunoştea locul său. Când armata

principală se afla în campanie, în fruntea ei mergea avangarda (mankîla) 2, formată uneori din-tr'un corp foarte numeros (mai multe tumane). înaintea avan-gardei mergea de regulă o strajă, denumită de cele mai multe ori la Nizam ad-Din Şami şi Şeref ad-Din Aii Iezdi cu termenul „karaul". Sarcina principală a karaulelor consta în serviciul de pază şi în raportarea permanentă a tot ce se petrecea în faţa trupelor aflate în mers. Trebue totuşi să se facă o deosebire între karaul şi „habarghiri", detaşamente de recunoaştere, care puteau fi trimise de oricare unitate a armatei, începând cu cartierul general şi până la iuz-başi.

Pentiu recunoaşteri erau aleşi d>3 obicei oameni viteji (ba-aturi) a căror comandă era încredinţată unui conducător de seamă şi experimentat (de pildă lui Şeih-Davud, Mubaşşir şi altora). Foarte adesea, se clădea ordin trupei de" recunoaştere să „prindă limbă".3

Călăuzele („kaciarci") jucau un mare rol la începutul unei campanii. Când Timur a pornit în persoană în campanie împotriva hanului Urus-han al Ak-Ordei, călăuza sa a fost însuşi Tohtamîş 4. Timur dădea o importanţă atât de mare acestor călăuze, încât el le alegea adeseori personal chiar din emirii arma-

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 159 şi 175.

2 Nizam ad-Din, ed. Tauer.

— In această lucrare termenii „mankîla", „karaul", „habarghiri" se întâlnesc foarte des. Dăm ca exemplu pag.!19, unde toţi aceşti termeni au înţelesul de mai sus. De altfel, termenul „mankîla" – care este un cuvânt pur mongol – a apărut pe vremea Mongolilor şi se întâlneşte şi în descrierea evenimentelor din istoria Hoardei de Aur (vezi de pildă descrierea pe care a dat-o Vassaf în legătură cu campania Iui Uzbek-han în Arran din anul Hegirei 718 (= 1818-1317). V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 87.

3 V. G. Tiesenhausen, op. cit., Nizam ad-Din Şami (ed. Tauer) relatează adesea despre „habarghiri", adică despre detaşamentele de recunoaştere şi comandanţii lor. La pag. 419-120, se vorbeşte amănunţit despre îndemânarea şi arta cu care Şeih-Davud „prindea limbă" şi procura astfel lui Timur informaţii preţioase. La pag. 121, se povesteşte despre abilitatea în această privinţă a lui Mubaşşir, care reuşise să aducă patruzeci de oameni.

4 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II. Ş e r.e f ad-Din Aii Iezdi, pag. 149.

Hoarda de Aur şi decăderea el tei sale. In felul acesta a procedat în cursul campaniei sale din anul 1391 împotriva lui Tohtamîş. ' Uneori trebuia să se amenajeze, în timpul campaniei, un loc de oprire în chipul unei tabere, fn apropiere de trupele duşmane care veneau în întâmpinare. In faţa acestei tabere se săpau şanţuri, se aşezau apărători de sanî împletite („ciapar") şi un fel de turnuri de apărare2. Uneori era folosit vechiul termen mongol de „kuren" 3 pentru a denumi o astfel de tabără înconjurată de şanţuri.

Noaptea nu se îngăduia aprinderea focurilor într'o astfel de tabără şi nici chiar vorbirea cu glas tare.

Timur îşi răsplătea soldaţii prin diferite daruri, nu numai după o bătălie încununată de succes, ci şi înainte de ciocnirea cu inamicul, în special atunci

când considera necesar să ridice, prin aceste daruri, moralul trupelor în preajma bătăliei. Darurile care erau date soldaţilor se numeau „ukulka” („ogligo”) 4.

Un interes deosebit îl prezenta dispozitivul de aşezare a armatei înaintea unei bătălii, adică aşa numita ordine de bătaie. Nizam ad-Din Şami5 şi Şeref ad-Din Aii Iezdi6 îi atribue lui Timur o inovaţie în privinţa ordinei de bătaie a trupelor.

Pentru a înţelege însă în ce consta această inovaţie a lui Timur, trebue să căutăm mai întâi care a fost ordinea de bătaie a trupelor la începutul carierei militare a lui Timur, adică ce a moştenit în această privinţă dela predecesorii săi. In acest scop, trebue să ne oprim puţin pentru a lămuri ordinea de bătaie a trupelor în anul 1365, adică pe vremea aşa numitei „bătălii din mlaştini”, pe care au dat-o şi au pierdut-o Husein şi Timur în luptă cu hanul mongol Ilfas Hadji, undeva între Cinas şi Taşkent. Nizam ad-Din Şami ne dă un material deosebit de interesant sub

1 V. G. Tiesenhansen, op. cit, voi II, Şeref a d-D în Aii Iezdi, pag. 112.

2 M. Charmoy, op. cit., pag. 202 (textul în limba persană). Din context reiese că ciaparele nu erau nişte scuturi de mână, ci nişte apărători de şanf. Charmoy a tradus greşit „turî-i ciapari”, prin „scuturi mari şi mici” (op. cit., pag. 387).

Aceşti termeni sunt folosiţi şi în descrierea campaniei lui Timur împotriva lui Tohtamîş din anii 1394-1395. (V. G. Tiesenhausen op cit voi. II, pag. 175-176).

3 B. I. V1 a d i m i r t o v, OfimecTBeHHbifl cTpoft mohtojiob [Structura socială a Mongolilor], pag. 37.

— V. G. Tiesenhausen op. cit.,'voi. II, pag. 158: 165.

4 Acest termen este întâlnit deseori în izvoare.

8 Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer, pag. 123.

6Şeref ad-Din Aii Iezdi vezi M. Charmoy, op. cit., pag. 213-214 (textul în limba persană).

— Aici se subliniază într'un mod şi mai hofărît inovaţia adusă de Timur.

Lupta lui Timur cu Tohtamîş acest raport. Iată cum ne descrie acesta ordinea de bătaie a trupelor lui Husein şi ale lui Timur cu ocazia acestei lupte. Emirul Husein conducea aripa dreaptă, la „kanbul” (paza flancului) se afla Tilanci din tribul Arlatî, iar la karaul se afla emirul Uîd-jaitu şi alţi emiri; conducerea aripei stângi o avea Timur în persoană, la kanbul se afla Sarî-Buga, iar la karaul era oglanul Ti-mur-hodja; în centru (kul) se afla emirul Ciaku şi alţii'.

Prin urmare, vedem aici o formaţie de luptă alcătuită din-tr'un centru, o aripă dreaptă şi o aripă stângă, iar fiecare din aceste aripi mai avea şi o unitate militară suplimentară pentru paza flancului (kanbul) şi un karaul întreg. Această ordine de bătaie era formată din şapte părţi, dintre care trei aveau un rol mai mult sau mai puţin independent, iar patru (două karaule şi două kanbule) aveau o poziţie subordonată. Slăbiciunea centru-iui în comparaţie cu

aripile – atât cea dreaptă cât şi cea stângă^ – reprezintă o trăsătură caracteristică a acestei ordini de bătaie. Centrul nu avea nici karaul, nici rezervă.

În decursul întregei sale domnii —adică timp de 35 de ani (dela 1370 şi până la 1405) – Timur îşi va perfecţiona.armata în cursul campaniilor neîntrerupte, mai cu seamă în ce priveşte îmbunătăţirea dispozitivului de luptă. In anul 1391, când a avut loc pentru prima oară o bătălie cu Tohtamîş – o bătălie gigantică pentru vremurile acelea – Timur poseda deja o armată perfecţionată. Şeref ad-Din Aii Iezdi relatează că Timur a fost primul care a introdus împărţirea armatei în şapte „kuli", înţelegând prin „kul" nu numai centrul – cum am văzut în descrierea ordinei de luptă a armatei în bătălia din anul 1365 – ci nişte unităţi militare independente şi care trebuiau să asculte numai de comandantul armatei.

Această ordine de bătaie a fost pentru prima oară folosită pe scară mare de Timur în bătălia cu Tohtamîş din anul 1391, la localitatea Kunduzcia. Pentru a ne putea reprezenta în mod concret ordinea de bătaie a trupelor înaintate de luptă, trebue să analizăm descrierile făcute de autorii amintiţi mai sus (Nizam ad-Din Şami, Şeref ad-Din Aii Iezdi) pentru următoarele bătălii ale lui Timur: 1. bătălia lui Timur cu Tohtamîş din anul 1391 dela Kunduzcia, 2. bătălia lui Timur cu Tohtamîş din anul 1395 dela Terek, 3. bătălia lui Timur cu Baiazid, sultanul Osmanilor, la Ankara în anul 1402.

1 Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer, pag. 28

După ce trupele Ma vara an-Nahrului se aşezaseră în localitatea Kunduzeia, Timur se ocupă în persoană de.aşezarea ordi-nei de luptă a soldaţilor săi, rânduind într'un mod cu totul nou unităţile de luptă ale armatei sale. El organiză şapte kuli (care pot fi denumite în mod convenţional corpuri de armată), dân-du-le o altă ordine de bătaie decât cea care existase până atunci.

Iată cum ne descrie Nizam ad-Din Şami ordinea de bătaie a trupelor lui Timur cu ocazia luptei sale cu Tohfamîş în anul 1391, la Kunduzcia.

În centru, se afla kulul lui Timur, sub comanda directă a mirzaului Suleiman-Şah. In urma acestuia, se afla un al doilea kul al lui Timur, a cărui comandă se afla în mâinile mirzaului Muhammed Sultan şi în sfârşit, lângă acest kul. Timur aşeză mai multe koşume, aflate sub comanda sa personală. Din nefericire, cronicarul nu precizează ce înţelege prin „lângă", adică dacă erau situate la dreapta, (a stânga sau în spatele kulului lui Muhammed Sultan. După cum vom vedea mai jos, Şeref ad-Din Aii Iezdi răspunde la această întrebare fn descrierea ordinei de luptă a armatei din această bătălie.

La aripa dreaptă, se afla un kul pus sub comanda mirzaului Miranşah. Drept kanbul (paza flancului), fu aşezat un kul al lui Hadji Seif1 ad-Din. La aripa stângă, se afla un kul sub comanda mirzaului Omar-Şeih, iar drept kanbul (paza flancului) i se repartizase un kul de sub comanda lui Berdibek, având nu numai sarcina de a păzi flancul stâng, ci şi centrul. Din nefericire, Nizam ad-Din Şami nu indică şi aşezarea exactă a kulelor, care fuseseră

aşezate în calitate de kanbule. Este greu de precizat daca ele se aflau la extremitatea flancurilor, pe aceeaşi linie cu kulele aripilor armatei, sau dacă erau puţin scoase înainte.

Să vedem acum în ce fel descrie această ordine de luptă Şeref ad-Din Aii Iezdi, care-1 reproduce pe Nizam ad-Din Şami cu unele complectări luate dintr'un izvor comun, care nu a ajuns până la noi şi care fusese folosit şi de Nizam ad-Din.

În centru era aşezat un kul al lui Sultan Muhammed. La Nizam ad-Din Şami, acest kul este atribuit lui Timur. Comanda directă se afla lîn mâin;le mirzaului Suleiman-Şah. In spatele acestui kul fusese aşezat principalul kul al mirzaului Muhammed Sultan. In urma lui se aflau douăzeci de koşune, care erau puse sub comanda directă a lui Timur, având rolul de rezerve. Prin urmare, relatarea lui Şeref ad-Din Aii Iezdi ne ajută să rezolvăm problema în ce parte se aflau koşuneîe lui" Timur ce stăteau „lângă" kulul mirzaului Muhammed Sultan. Aceste koşune alcăLupta Iul Timur cu Tohtamiş 329 tuiau o rezervă şi se aflau în spatele corpului principal din centru. La aripa dreaptă, fusese aşezat un kul al mirzaului Miranşah, iar drept kanbul (paza flancului) fusese aşezat un kul al lui Hodja Seif ad-Din. La aripa stângă stătea un kul al mirzaului Omar-Şeih, iar kanbulul său era alcătuit din kulul lui Berdibek Sarî-Buga. Comparând ambele descrieri (cea a lui Nizam ad-Din Şa-tni şi cea a lui Şeref ad-Din AH Iezdi), putem spune că cea de a doua o precizează şi o complectează pe prima.

Comparând, în general, ordinea de bătaie a trupelor lui Timur cu ocazia luptei cu Tohtamîş, care a avut loc în anul 1391, cu cea pe care a avut-o armata lui Timur, şi a lui Husein în timpul „bătăliei din mlaştini" din anul 1365, se poate stabili direcţia în care s'au produs schimbările şi care a fost scopul lor militar. Am văzut mai. sus că în ordinea de luptă a trupelor lui Husein şi Timur din anul 1365 atenţia principală era concentrată asupra aripilor şi a pazei flancurilor. Cu toate că în centru se afla o unitate militară puternică, totuşi aceasta nu juca rolul hotărîtor în bătălie. In ordinea de bătaie din anul 1391, observăm acum un alt rol dat centrului. Aripilor li se acordă, ca şi mai înainte, o importanţă deosebit de mare, ceeace rezultă şi din atenţia specială care se dădea pazei flancurilor (kanbul), dar centrul este întărit în mod special. El primeşte o avangardă şi pe lângă aceasta se organizează în spatele centrului cartierul comandantului; tot acolo, se află şi rezervele, care sunt cele care hotărăsc în majoritatea cazurilor rezultatul bătăliei.

Experimentând foloasele acestei ordine de bătaie, Timur recurse la ea şi mai târziu. După cum vom vedea mai departe, aceasta a fost ordinea de bătaie şi în lupta dela Terek, din anul 1395 a lui Timur cu Tohtamîş. Mai mult decât atât, Tohtamîş observase şi el avantajele acestei ordini de bătaie, chiar cu ocazia luptei din anul 1391 şi şi-a organizat armata după dispozitivul introdus de Timur. In felul acesta, în noua ordine de bătaie centrul şi aripile deveneau obiectul unei atenţii deosebite. Dacă centrul alcătuia o pază a rezervelor şi a cartierului genera! al comandantului – căci rezervele trebuiau să fie trimise în

orice loc al bătăliei unde era nevoie de ele – kanbulele aveau nu numai scopul de a apăra aripile de străpungere, ci şi de a opri orice mişcare de învăluire a duşmanului care ar fi putut să lovească din spate, învăluind pe la flancuri aripa dreaptă sau stângă. Deaceea kanbulele erau formate din kosunele cele mai viteze şi cele mai experimentate în luptă, fiind puse sub comanda unor căpetenii de vază.

După cum am văzut mai sus, armata cuprindea în dispozitivul ei de luptă nu numai călăreţi, ci şi pedestraşi. Aceştia din urmă se aflau în faţa călăreţilor şi în cazul unui atac al duşmanului – în special al călărimii acestuia – pedestraşii se adăposteau în dosul apărătorilor lor de şanţ („eiapar") şi a turnurilor lor şi dădeau astfel prima luptă. Pedestraşii jucau un rol deosebit de mare în acele părţi ale dispozitivului de luptă ce aveau un caracter defensiv.

Descriind bătălia din anul 1391 dintre Timur şi Tohtamîş, Şeref ad-Din Aii Iezdi arată în mod limpede că ttiman-begii, mink-başii şi iuz-başii aripilor stângă şi dreaptă din armata lui Timur aşezaseră în ordinea de bătaie atât pedestraşi cât şi călăreţi '.

Aceeaşi ordine se observă şi în bătălia lui Timur cu Toh'tamîş, din anul 1395.

Descriind campania lui Timur din India, în 1398-1399, Ghias ad-Din Aii vorbeşte deseori despre participarea pedestraşilor la bătălie. Aşa, de pildă, când aminteşte de bătălia de pe malurile râului Gul (Djul), acest cronicar spune că aripa stângă avea drept avangardă un kul al sultanului Ali-Tavadji, în care se aflau trupe de pedestraşi din Korasan 2.

Exemple de acest fel se găsesc în mare număr. Dar şi aşa tabloul se prezintă suficient de clar. Armata lui Timur, formată nu numai din popoare nomade, ci şi din locuitori din regiunile cu populaţie agricolă, nu putea să nu cuprindă în efectivul ei şi pedestraşi.

Un fapt deosebit de interesant este existenţa armelor de foc în armata lui Timur. Prima menţiune a armelor de foc o întâlnim la Muin ad-Din Natanzi („Anonimul lui Iskender") 3, fapt asupra căruia atrăsese pentru prima oară atenţia A. M. Beleniţcbi. La sfârşitul secolului al XÎV-lea, armele de foc erau deja răspândite în Orient. Aşa, de pildă, cu prilejul descrierii armatei sultanului Mahmud Dehlevi, înaintea bătăliei cu Timur din apropiere de Delhi, în anul 1399, Nizam ad-Din Şami vorbeşte de o armă cu care era înzestrată armata indiană, o armă de foc specială „care aruncă tunete". Nizam ad-Din Şami semnalează arme ' M. Charmoy, op. cit., pag. 216 (textul în limba persană).

2 Ghias ad-Din Aii. ZÎ,HeBHHK noxosa THiwypa b Hnarno. [Jurnalul campaniei lui Timur în India], pag. 76.

3 A. M. Belenitchi,O noiiaBJieHHii h pacnpocTpaHeHHHorHecTpe.itHoro opywHH b CpeAHeft A3hh h Hpane b XIV-XVI BeKax. [Cu privire la apariţia şi răspândirea armelor de foc în Asia Centrală şi în Iran, în sec. XIV —XVI], în „Comunicările Filialei Tadjice a Academiei de Ştiinţe din U. R. S. S.", nr. 15, 1949, pag. 23.

Lupta lui Timur cu Tohtamîş 331 de foc şi la luptătorii din Damasc, oraş asediat de Timur în anii 1400-1401. Armele de foc se iviseră pe atunci, şi chiar ceva mai devreme, în Europa răsăriteană. Amintim că în timpul asedierii Moscovei, în anul 1382, de armatele lui Tohtamîş, apărătorii Moscovei trăgeau din tufek – adică din nişte tunuri primitive, fapt asupra căruia atrăsese atenţia prof. V. V. Mavro-din în articolul citat mai sus. După spusele aeeluiaş autor, armele de foc apăruseră cu câţiva ani mai înainte în Cazan. V. V. Ma-vrodin semnalează relatarea letopiseţului lui Nicon că locuitorii din Cazan, (pe atunci locuitorii din Bulgar), folosiseră, în anul 1376, atunci când au fost asediaţi de Ruşi, nu numai arcuri cu săgeţi şi arbalete, ci „aruncau trăznetul din cetate” adică foloseau arme de foc '.

Un interes deosebit îl prezintă campania lui Timur împotriva lui Tohtamîş din anul 1391. Această campanie a format în literatura ştiinţifică subiectul unei descrieri (M. Charmoy) 2 şi al unei analize militare speciale (M. I. Ivanin) 3. îmi permit să insist încăodată asupra acestui subiect din două motive: 1) este imposibil de a scrie o lucrare asupra „Decăderii Hoardei de Aur” şi să nu atingem şi această problemă, îndeosebi în legătură cu complexul de evenimente; 2) dela alcătuirea lucrărilor lui M. Charmoy şi M. I. Ivanin a trecut mai bine de un secol, dacă luăm ca punct de plecare data apariţiei primei ediţii a cărţii lui M. I. Ivanin. Pe vremea când M. Charmoy îşi scria lucrarea în limba franceză, el avea la dispoziţia sa opera lui Şeref ad-Din Aii Iezdi şi cea a lui Abd ar-Razzak Samarkandi. Astăzi, dispunem şi de textul mai vechi al lui Nizam ad-Din Şami, care a fost folosit oe scară Largă şi complectat de Şeref ad-Din Aii Iezdi.

Timur şi-a început campania împotriva lui Tohtamîş în iarna anului 1390/91. Pornind din Samarkand, el trecu peste Sîr-Daria pe urţ pod aruncat peste fluviu4 şi se îndreptă spre Taşkent. 6prindu-se aci, Timur petrecu iarna cu trupele sale în cantona-

1 V. V. M a v r o d i n, O noHBjieraH orHecipeJibHoro opyjKHH Ha PycH. (Despre apariţia armelor de foc în Rusia], în „Buletinul Universităţii din Leningrad”, 1946, nr. 3, pag. 69,

2 Această descriere formează unul din capitolele lucrării sale amintite Expedition de Timour-i Lenk… [Expediţia lui Timur Lenk…] pag. 99-126.

3 M. I. I v a n i n, O BoeHHOM HCKyccTBe h 3aBoeBaHHHx MOHrcwio-TaTap epeflHe-a3iiaTCKHX HapoaoB npn MiiHrHc-xaHe h TaMepjiaHe. [Despre arta militară şi despre cuceririle Mongolo-Tătarilor şi ale altor popoare din Asia Centrală, pe vremea lui Ginghis-han şi Tamerlan], 1875, pag. 190-207.

4 M. C h a r m o y, op. cit., Şeref ad-Din Iezdi, pag. 173 (textul în limba persană).

Ifoarda de Aur şi decăderea ei mente, într'o localitate situată între Persin şi Cinas '. După relatările lui Şeref ad-Din, el se îndreptă din Taşkent spre Hodjend pentru a se închina, aşa cum se obişnuia pe vremea aceea, la mormântul seinului Maslahat2. După ce cheltui zece mii de dinari de ai Iui Kebek,3 Timur se întoarse la Taşkent. Aici se îmbolnăvi şi zăcu timp de 45 de

zile, probabil de malarie. In a doua jumăta-te a lunii Ianuarie 1391, el se simţi ceva mai bine şi începu să se pregătească pentru continuarea campaniei. După relatările lui Nizam ad-Din Şami, el împărţi daruri bogate celor din jurul său şi emirilor armatei, trimise femeile şi soţiile ogla-nilor acasă la Samarkand. afară de soţia lui Ciulpan Melik-Aga, pe care hotărî să o ia cu el. Terminând pregătirile pentru continuarea campaniei prin repartizarea călăuzelor (kaciarci) printre emirii principali din armată – între care se afla şi uzbekul Idigu, care urma mai târziu să devină celebru (în letopiseţele ruseşti i se spune Edighei) – Timur părăsi Taşkentul la 15 Safar4, adică la 22 Ianuarie 1391 şi înainta în direcţia Otrar. Când Timur sosi în localitatea Kara-Saman (îin regiunea Otrar), veniră la el solii, lui Tohtamîş. Cât timp Timur fusese ocupat cu cuceririle din Persia, Tohtamîş făcuse totul pentru a-i dăuna, mergând până la incursiunea în Ma vara an-Nahr şi jefuirea oraşelor sale. Acum, însă, când Timur pornea împotriva lui Tohtamîş cu forţe considerabile, acesta se sperie şi hotărî să amâne bătălia generală pentru un moment mai prielnic.

Aflând despre sosirea solilor duşmanului său, Timur dădu dispoziţia să li se dea toate onorurile cuvenite, aşa cum cerea protocolul. La recepţie, solii înmânară lui Timur daruri, printre care un şoim şi nouă cai iuţi. Neintenţionând să calce datinile. Timur aşează şoimul pe mâna sa, dar pentru a scoate în evidenţă desconsiderarea faţă de darul duşmanului, nu-i acordă nici o atenţie. Solii, care stăteau în genunchi, predară lui Timur o scrisoare din partea lui Tohtamîş. In această scrisoare, Tohtamîş scria că îşi aminteşte bine de milosteniile" lui şi de toate binefa-

1 M. C h a r m o y, op. cit., Şeref ad-Din Iezdi, pag. 173 (textul în limba persană).

2 Ibidetn.

3 Dinarii lui Kebek erau nişte moriete de argint egale în greutate cu doi miskali. Dinarul era echivalent cu şase dirkami, prin urmare acesta din urmă era egal în greutate cu a treia parte dintr'un miskal. Dinarii lui Kebek aveau o greutate mai mică decât dinarii Iui Gazan-han din Iran. Acolo dinarul valora trei miskali de argint.

* Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer, pag. 117. După Şeref ad-Din Aii Iezdi, plecarea a avut loc la 12 Safar, a/dică la 19.1.1391 (vezi M. Ch arin o y, op. cit., pag. 176).

Lupla lui Timur cu Tohtainiş cerile de mai înainte ale lui Timur şi că se căeşte de atitudinea sa duşmănoasă faţă de dânsul. Scrisoarea se termina prin promisiunea de a fi un vasal credincios şi de a îndeplini toate poruncile date de Timur. Pentru Timur era însă limpede că toate aceste cuvinte frumoase nu erau altceva decât o stratagemă diplomatică a duşmanului, care, din diferite motive nu socotea nimerit să primească, în acel moment o bătălie hotărî-toare. In răspunsul său, el îi reproşează lui Tohtamîş toate acţiunile sale duşmănoase, îi aminteşte de ajutorul pe oare el, Timur, i-1 dăduse la suirea sa pe tronul Ak-Ordei şi după aceea pe tronul Hoardei de Aur, stăruind asupra trădării lui Tohtamîş atunci când el ajunsese un ha>n puternic şi îndeosebi asupra

loviturii date pe la spate (incursiunea lui Tohtamîş în Ma vara an-Nahr), în momentul în care Timur era ocupat cu cucerirea regiunii Fars şi a Iarkului '. Timur îşi încheie răspunsul expri-mându-şi totala sa neîncredere în promisiunile lui Tohtamîş şi spunând că nu poate primi propunerile sale de pace. Terminând răspunsul la solia primită, Timur organiză o mare petrecere, dădu din nou daruri solilor, dar nu le dădu voie să plece, ci-i păstră pe lângă dânsul drept călăuze. Timur convocă tot atunci un kuriltai format din emirii armatei, oglani şi cei din jurul său. La acest kuriltai, se hotărî continuarea înaintării. Spre sfârşitul lunii Februarie 1391, uriaşa oaste trecu pe la Iassî (astăzi oraşul Turchestan), Karaciuk şi Sauran şi pătrunse în stepă, către centrul Cazahstanului de astăzi. La 6 Aprilie 1391, oastea obosită de marşuri sosi în localitatea Sarîg-Uzen (astăzi Sarî-Su), unde se afla multă apă, de care aveau mare nevoie atât oamenii cât şi animalele. După ce se odihniră câteva zile, trupele lui Timur trecură fluviul şi străbătând localitatea Kiiciiik-dag pe la sfârşitul lui Aprilie, ajunseră la Ulug-dag, tocmai atunci când primăvara făcea ca totul să înflorească. Nizam ad-Din Şami spunea că Timur s'a urcat pe vârful unui munte; privind în jur şi văzând stepa fără sfârşit se hotărî să lase acolo o amintire a campaniei sale. In acest scop, el porunci soldaţilor săi să adune la un loc pietre mari, iar pietrarilor le dădu ordin să graveze pe o piatră mare o inscripţie cu numele său şi care să pomenească de armata care trecuse pe acolo 2.

Acum mai bine de zece ani în urmă a fost găsită în apropiere

1 M. Charmoy, op. cit., pag. 179.

2 Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer, pag. 118. Aceeaşi indicaţie topografică este repetată cu câteva modificări şi la Şeref ad-Din Aii Iezdi (M. Charmoy), op. cit., pag. 181-182.

Hoarda de Aur şi decăderea ev de mina dela Carsacpaisc din Cazahstanul centrai, pe muntele Altîn-Ciuku o piatră cu o inscripţie săpată pe ea. Inscripţia este redactată în două limbi. La partea superioară a pietrei se află trei rânduri scrise cu caractere arabe şi care sunt atât de deteriorate, încât abia se pot citi următoarele: „In numele lui Aîlah cel îndurător şi cel milostiv”... Partea de jos a inscripţiei, formată din opt rânduri, este scrisă cu caractere uigure în limba djagatai (limba uzbecă veche). Descifrarea inscripţiei a confirmat relatările de mai sus ale lui Nizam ad-Din Şami privitoare la monumentul lăsat -de Timur. După apariţia articolului lui A. I. Ponomariov intitulat „Corectări cu privire 'la lectura «inscripţiei lui Timur»„ ', cuprinsul inscripţiei este astăzi absolut clar. In această inscripţie, se spune că în anul 793 – adică în anul 1391 – Timur a pornit o campanie împotriva lui Tohtamîş-han, ceeace confirmă relatările izvoarelor scrise. Este interesant că Nizam ad-Din Şami dă o dată mai precisă, indicând nu numai anul, ci şi Juna şi ziua – 23 ale lunii Djumadi I – adică 28 Aprilie 1391. In această inscripţie, Timur se intitulează sultan al Tura-nului, ceeace arată în mod sigur că această denumire există în terminologia politică a secolului al XlV-lea. In inscripţie, se indică deasemenea şi numărul soldaţilor iui Timur – două sute de mii de oameni – ceeace confirmă justeţea relatărilor

făcute de Ghias ad-Din Aii, Nizam ad-Din Şami, Şeref ad-Din Aii Iezdi şi altor izvoare privitoare la componenţa numerică a armatei lui Timur în cadrul diferitelor campanii ale sale. In inscripţie, se arată şi scopul campaniei: Timur porneşte împotriva lui Tohtamîş-han.

După ce a ridicat monumentul cu inscripţia, Timur dădu ordin să se continue înaintarea. De jur împrejur, erau pajişti minunate cu iarbă bogată, cu belşug de flori şi de apă. După ce trecu râul Iianciuk (astăzi Djilancic), Timur ajunse după opt zile la localitatea Anakarkuion2, d:',n Cazahstanul de Nord. La acest popas se constată că, după un drum de patru Juni de zile, proviziile scă-zuseră mult. Pe vremea aceea, armata era urmată de neguţători care vindeau diferite mărfuri, printre care şi vite, făină, unt şi alte alimente. După relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi, o oaie costa o sută de dinari de ai lui Kebek, un man de pâine de greutate mare, – egal cu şaisprezece man sari-costa chiar până la o [Orientalistică sovietică], voi. III, 1945,

1 CoBercKOe pag. 222-224.

— Nizam ad-Din Şami, pag. IÎS.

— La Şeref ad-Din Aii Iezdi (în ed. M. Charmoy) „Atakargui” (in paranteză „Anakargui”).

Lupta lui Titnur cu Tohtamîş sută de dinari de ai lui Kebek. Văzând toate acestea. Timur adună pe emirii armatei şi le ceru să dea semnături (mucilka) prin care să se oblige că nimeni nu va face pâine, turte, tăiţei, sau pelmeni şi nici un alt fel de hrană din făină, cu excepţia supei de rântaş '. Probabil că făina de grâu era aproape de sfârşite, deoarece se propuse de a se face supă din rântaş de ovăz. La aceasta mai trebuia să se adauge şi „mutr”, un fel de verdeţuri uscate. Dintr'un man de hambar, egal cu opt man sari2 de făină, ieşeau şaizeci de străchini de supă de făină. Fiecare soldat nu trebuia să consume zilnic mai mult de o strachină. Prin urmare, era clar că trebuia găsită o ieşire pentru a salva pe cei două sute de mii de oameni dela foamete. Timur găsi soluţia în organizarea unei hăituiri a vânatului, de mari proporţii. In stepă, nu existau nici un fel de adăposturi pentru oameni pe distanţe de sute de kilometri şi de jur (împrejur se aflau o sumedenie de animale sălbatice. Hăituirea a fost fixată pentru ziua de 6 Mai 1391. Tavadjii lui Timur fură trimişi la tuman-begi şi la mink-başi, pentru a le comunica ordinea hăituirii vânatului. Timp de două zile se strânse mereu cercul cu care armata înconjurase un vast teritoriu. Animalele speriate nu-şi dădeau seama de primejdie şi fugeau spre centru, de unde nu mai exista nici o ieşire. Vânătoarea fu încununată de succes şi în mâinile soldaţilor înfometaţi căzură un mare număr de cerbi, capre sălbatice şi alte animale, care nu se găseau în patria vânătorilor3. Nu numai că soldaţii mâncară din belşug, dar şi oamenii care erau însărcinaţi cu aprovizionarea îşi făcură rezervele de carne necesară pentru continuarea drumului. La 12 Mai 1391, Timur trimise înainte o avangardă sub comanda nepotului său, Mirza Muhammed-Sultan baatur. Sarcina avan-gardei era să descopere forţele duşmanului.

După câtva 'timp, avangarda sosi la râul Tobol din Siberia de Vest, îl trecu şi zări un mare număr de locuri de focuri, fără a da însă de urma armatei, deşi -detaşamente de recunoaştere fuseseră trimise de mirza Muhammed-Sultan în toate direcţiile. In timp ce avangarda făcea recunoaşteri în regiunea fluviului Tobol, sosiră şi forţele principale în frunte cu Timur. Acesta dădu ordin să se treacă Tobolul, fiind convins că duşmanul trebue căutat în această direcţie. O trupă de recunoaştere fu trimisă în frunte cu priceputul emir Şeih-Davud. Această trupă de recunoaştere

1 M. Charmoy, op. cit., pag. 182.

2 Din compararea unităţilor de greutate, reiese clar că manul de hambar = 1/2 man de greutate mare.

* M. Charmoy, op. cit, pag. 183-184.

aduse informaţii folositoare şi Timur se hotărî să înainteze în direcţia fluviului Iaik (Ural). Erau trei vaduri pentru trecerea acestui fluviu, dar din prudenţă Timur socoti că este mai potrivit să treacă fluviul prin apa mare. Armata înainta în marşuri iuţi şi ajunse după şase zile la râul Samara. La 4 Iunie, Timur trecu râul Iik. După relatările lui Şeref ad-Din lezdi, trei din ostaşii lui Tohtamîş fură aduşi acolo în faţa lui Timur. Ei spuseră că Tohtamîş este bine informat asupra armatei lui Timur, deoarece doi nukeri ai emirului Idigfu fugiseră din tabăra lui Timur şi povestiseră lui Tohtamîş tot ce ştiau. Timur înţelese acum unde se află duşmanul şi ce trebue să facă. El îşi dădu bine seama că trebue să ia imediat iniţiativa. O tabără întărită fu amenajată în împrejurimile râului Iik. Se săpară tranşee, se instalară turnuri şi ciapare (apărători de tranşee). După ce sosi întreaga armată şi după ce se verificară toate elementele sale din punctul de vedere al pregătirii pentru marşuri şi pentru luptă, Timur dădu ordin ca trupele să fie aşezate în ordine de bătaie şi înainta asupra duşmanului.

Din pricina apropierii la care se aflau faţă de Tohtamîş, o sarcină deosebit de grea reveni avngardei, karaulelor şi habar-ghirilor (trupe de recunoaştere). Una după alta soseau veşti despre trupele lui Tohtamîş. Nizarn ad-Din Şami şi Şeref ad-Din Aii lezdi insistă în mod amănunţit asupra activităţii trupelor de pază şi de recunoaştere ale lui Timur şi mai cu seamă asupra episodului cu Iku-Timur, un emir viteaz, care a murit într'o luptă inegală cu koşunele de pază ale lui Tohtamîş, ducând la îndeplinire cu hotărîre ordinul primit dela Timur. Tactica lui Tohtamîş devenea din ce în ce mai clară; el căuta în chip vădit să sleiască forţele armatei lui Timur, pornind dela raţionamentul just că, cu câ<t mai mult se va îndepărta Timur de bazele” sale, îi vor rămâne mai puţine alimente şi, deci soldaţii săi vor avea mai puţină forţă de luptă. Timur trebuia să-1 întâlnească cu orice preţ pe Tohtamîş şi să-1 silească să primească lupta cât mai curând. In acest scop, el ordonă lui mirza Omar-Şeih 1 să pornească cu două iumane, să-1 găsească pe Tohtamîş şi, provocându-I la luptă, să ţină în loc armata lui. Mirza Omar-Şeih execută ordinul primit dela Timur şi sili avangarda lui Tohtamîş să angajeze lupta.

Ştirea aceasta umplu de bucurie pe emirul din Asia Centrală. La 18 Aprilie 1931, el aşează în persoană uriaşa sa armată în ordine de bătaie, împărţind-o – după cum am văzut mai sus – în şapte kl^ independente unul de altul şi care alcătuiau totuşi corpuri

1 M. Charmoy, op. cit., pag. 212-213.

Lupta lui Timur cu Tohtamîş de armată subordonate lui Timur. Celebra bătălie a avut loc la localitatea Kundurcia sau Kunduzcia, în valea râuleţului Ktin-durci, un afluent al fluviului Ceremşan din regiunea Cuibîşev de astăzi.

Această luptă este descrisă în mod amănunţit în izvoare şi am analizat-o mai sus din punct de vedere al ordinii de bătălie a trupelor. Lupta a fost sângeroasă,'plină de încordare şi cu un succes schimbător la diferitele corpuri de armată, terminându-se prin înfrângerea totală a lui Tohtamîş. După expresia plastică a lui Şeref ad-Din Aii Iezdi „în faţa lui [a lui Tohtamîş – A. I.se afla apa Itilului, iar în spate sabia cea dătătoare de moarte” '

Victoria obţinută de Timur asupra lui Tohtamîş în valea râului Kundurcia aduse o pradă uriaşă. După relatările lui Nizam ad-Din Şami2, pedestraşii aduseră acasă câte zece până la douăzeci de cai, iar călăreţii cu un singur cal câte o sută de cai şi chiar mai mult; cât priveşte celelalte feluri de vite – printre care oi şi berbeci – acestea erau atât de multe, încât nici nu puteau fi numărate. Partea care a revenit lui Timur şi comandanţilor săi militari a fost deosebit de mare. Numai numărul fetelor şi al tinerilor care au fost luaţi ca robi personali ai săi se ridica la peste cinci mii, după relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi3, La întoarcerea spre casă, armata lui Timur nu încetă jaful. Soldaţii întâlniră în stepă numeroşi nomazi din ulusul lui Tohtamîş, care fură şi ei prădaţi. Interesant este şi următorul amănunt, relatat de Şeref ad-Din Aii Iezdi: „Locuinţele oamenilor din stepă, care trăiesc în aceste'pustietăţi fără sfârşit, sunt formate din corturi —: kutarme – făcute în aşa fel, încât nu mai pot fi desfăcute, ci sunt aşezate şi se ridică în întregime, iar în timpul deplasărilor şi al perioadei de viaţă nomadă aşează aceste locuinţe pe care. Toate acestea au fost luate de ostaşii care căzuseră asupra lor, întocmai ca soarta (cea nemiloasă)” 4.;

La întoarcere, Timur trecu fluviul Iaik prin vad şi ajunse la Sauran, de unde se îndreptă spre Otrar şi apoi spre Samarkand, capitala sa. După relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi, întreagă campanie din anul 1391 ţinuse unsprezece luni.

Un fapt în legătură cu această campanie prezintă un deosebit interes. In tabăra lui Timur şi la bătălia din valea râului Kundurcia (dela localitatea Kunduzc:a) au fost trei oameni de

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 171. -Nizam ad-Din Ş a m i, ed. Tauer, pag. 125. 1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag, 172. 4 Idem, pag. 172-173.

— seamă din Ulusul Djuci – şi anume Kunce-Oglan, Timur Kutlug-oglan şi emirul Idigu. Fiind duşmanii lui Tohtamîş, ei căutaseră un sprijin la Timur. Totuşi ei urmăreau anumite scopuri proprii în stepele Ulusului Djuci şi atunci

când Tohtamiîş a fost învins, oglanii de mai sus şi emirul Idigu plecară sub un pretext demn de crezare la ei acasă, în Deşt-i Kîpeiak. i

Numai Kunce-oglan râmase credincios cuvântului dat şi se întoarse la Timur, dar numai pentru scurtă vreme; curând după aceea fugi şi el la Timur-Kutlug.

Oricât de mare a fost înfrângerea suferită de Tohtamîş în anul 1391, ea nu hotărî în mod definitiv nici soarta sa proprie nici a statului său. Tohtamîş mai dispunea încă de multe resurse pentru continuarea luptei. Era deci nevoie de voinţă şi de o energie neclintită. El dădu dovadă şi de una şi de -alta. In timp ce Timur era ocupat în Iran şi în Transcaucazia după bătălia din anul 1391, Tohtamîş îşi pregătit forţele pentru noi acţiuni în Azerbaidjan şi căuta vădit un prilej pentru o ciocnire hotărîtoare cu adversarul său. Cronicarii arabi, ca al-Makrizi', al-Asadi2 şi al-Aini3, relatează cu toţii că în anii 1394 şi în 1395 Tohtamîş căutase cu orice chip o apropiere de sultanul Egiptului al-Malik az-Zahir Barkuk, căutând să-1 convingă să-1 ajute în lupta cu Timur, care era la fel de primejdios şi pentru unul şi pentru altul. Este caracteristic faptul că Hoarda de Aur şi statul Mamelucilor din Egipt căutau o apropiere numai atunci când se ivea un duşman comun. Atâta timp cât a existat puternicul stat al Hulaghizilor (adică până în anul 1335), hanii Hoardei de Aur erau bucuroşi să se apropie de Egiptul Mamelucilor, care nu erau în stare să reziste singur pretenţiilor hanilor din dinastia lui Hulagu. In decursul acelei jumătăţi de secol care a urmat anului 1335 (anul căderii statului Hulaghizilor), relaţiile diplomatice au fost foarte rare, deoarece pierduseră orice sens politic pentru ambele părţi. începând din deceniul al nouălea al secolului al XlV-lea, situaţia s'a schimbat însă brusc, deoarece Timur devenise primejdios pentru ambele părţi.

In, aceiaşi ani, Tohtamiîş căuta însă să se apropie şi de Lituania. In anul 1393, solii lui Tohtamîş au fost primiţi la Cra-

1 V. Q. TJesenh a us e n„ op, ci(j., voi. I, pag. 442.

2 Idem, pag. 448.

3 Idem, pag. 531.

Lupta lui Tirnur cu Tohtamiş covia de regele polon Iagello, vărul marelui cneaz de Lituania Vitold (Vitovt) '. Tohtamîş îşi dădea perfect de bine seama că interesul său este să împiedice o alianţă între Moscova şiLituania. In conflictul dintre aceste ţări pentru ţinuturile de graniţă, ca şi pentru întâietate, Tohtamîş trecu pe faţă de partea cneazului de Lituania. Intr'un iarlîk din anul 1393 dat lui Iagello şi de care am amintit mai sus, Tohtamîş îi conferi drepturi de supremaţie asupra ţinuturilor aflate în litigiu, dar cu condiţia recunoaşterii suveranităţii sale (a lui Tohtamîş) şi a plătirii unui tribut.

În toamna anului 1394, Timur se afla la Şeki (astăzi Azerbaidjanul sovietic), când îi veni ştirea că trupele lui Tohtamîş străbătuseră defileul Derbent şi începuseră să jefuiască satele ş1” oraşele Şirvanului. Timur ordonă trupelor sale să se pregătească de campanie, deoarece considera ciocnirea inevitabilă şi nu vedea nici un folos din amânarea ei. Cu ocazia trecerii în

revistă a echipamentului şi armamentului armatei, Timur împărţi daruri bogate (ukulka) comandanţilor săi militari şi îşi puse tabăra pe picior de război. Totodată, el trimise o parte din soţiile sale, împreună cu copii lor, la Sultania, iar pe două din soţiile care se bucurau de o deosebită trecere – pe Sărai Mulk-hatun şi pe Tuman-aga – le trimise la Samarkand. In Februarie 1395, el dădu dispoziţia să se pornească împotriva lui Tohtamîş, în direcţia Derbent. Din relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi, vedem că armata avea în frunte aripa stângă, după obiceiul turcesc.2 Pe drum, Timur trimise un sol la Tohtamîş pentru a da o justificare operaţiunilor sale. In calitate de sol, a fost trimis înţeleptul şi mult experimentatul Şems ad-Din Almalîki, care cunoştea bine subtilităţile corespondenţei şi discuţiilor diplomatice.

Solul lui Timur sosi în tabăra lui Tohtamîş, îi predă scrisoarea lui Timur şi îi expuse în limbajul său retoric tot ce îl însărcinase acesta din urmă. Tohtamîş, care, după relatările lui Şeref ad-D:n Aii Iezdi înclina acum spre împăcare, îşi schimbă totuşi în cele din urmă comportarea sub influenţa emirilor săi şi dădu solului o scrisoare către Timur, redactată cu expresii grosolane.3. Când Şems ad-Din Almalîki se întoarse la Timur,

1 B. S p u l e r, Die Goldene Horde [Hoarda de Aur], Leipzig, 1943, pac, 131-132.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 174.

3 După Niza.m ad-Din Şami, răspunsul cuprindea scuze şi declaraţia că Tohtamîş ar fi gata de împăcare (N i z a m ad-Din Şami, ed. Taucr, pag. 158).

acesta din urmă îşi aşezase tabăra în valea râului Samur. SLa acest cartier general, solul aduse la cunoştinţa stăpânului său rezultatul discuţiilor avute. Valea Samurului se afla în apropiere de muntele Elbruz. Timur aşeză armata în ordine de bătălie, astfel ca – după relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi – flancul aripii stângi să se sprijine de poalele muntelui Elbruz, iar flancul aripei drepte pe Marea Kulzum (Caspică) '.

Natura răspunsului lui Tohtamîş îl bucură de fapt pe Timur, deoarece vedea în el un motiv minunat pentru declararea războiului. Aşezându-şi armata în ordinea de bătaie stabilită, adică după ranguri (murcil), Tirnur porni la drum. Tuman-begii, mink-başii şi iuz-başii se aşezară fiecare în fruntea detaşamentului său, unul după altul. Trecând prin defileul dela Derbent, armata Iu; Timur pătrunse în ţinutul Kaitakiilor, un popor care trăia acoJo din timpuri străvechi. Kaitakiii erau aliaţii fideli ai lui Tohtamîş şi faptul acesta era suficient pentru ca Timur să ordone exterminarea lor complectă. Cele mai multe din satele lor fură incendiate, mulţi dintre Kaitaki fură ucişi şi numeroşi alţii fură luaţi prizonieri. După ce Timur ajunse la Tarki (Tarhu) 2 – oraş din Daghestan, aşezat la o distanţă de patru zile de Derbent – şi îşi instala acolo tabăra, i se aduse vestea că Tohtamîş a trimis o avangardă puternică, în frunte cu emirul Kazanci. Timur porni în persoană împreună cu un mare detaşament în întâmpinarea inamicului şi îl puse pe fugă.

Şeref ad-Din Aii Iezdi ne descrie într'un mod plastic operaţiile celor două armate duşmane în valea râului Terek. Pe la mijlocul lunii Aprilie 1395, ambele

armate se aflau pe malurile acestui, râu, una în faţa celeilalte. Potrivit unei tradiţii militare elaborată în decurs de secole, Timur a ordonat tavadjiiîor săi să aleagă un loc pentru instalarea unei tabere fortificate şi să aşeze acolo marea oştire. In jurul taberei fu săpat un şanţ, se aşezară ţepuşe şi apărătoare de şanţ (ciapar), iar în faţa acestui şanţ fu săpat un al doilea şanţ exterior. Ostaşii nu aveau voie să facă nici un fel de zgomot şi orice mişcare în tabără era interzisă, la fel ca şi aprinderea de focuri în timpul nopţii, pentru ca în caz de apropiere a duşmanului acesta să nu poată afh nimic de armata lui Timur.

1 După Şerd" ad-Din Aii Iezdi, depărtarea dintre Elbruz şi mare era de cinci farsani, ceeace nu este verosimil. La Nizarn ad-Din Şami se spune că dela poalele muntelui şi până la râu – adică pâ.nă la râul Samur – erau cinci farsahi. Farsahul = şase kilometri.

— Probabil că acolo se afla odinioară capitala Hazar-Şemender.

Lupta lui Timur cu Tohtamlş

Ţinând seama de tehnica, militară dela începuturile evului mediu, această împrejmuire a taberei cu apărători de şanţ avea o importanţă foarte mare. Este caracteristic deasemnea faptul că se manifesta prin aceasta o tradiţie veche. După relatările lui Gardizi (din sec. XI-lea) şi Şaraf az-Zaman Tahir al-Marvasi (sec. XH-lea) – autori care folosesc izvoarele de mâna întâi din secolul al IX-lea – ostaşii călări din armata Kazarilor duceau totdeauna cu ei câte douăzeci de ţepuşe lungi de două zire *, frânghii groase şi apărători speciale. Atunci când armata se oprea în apropierea duşmanului şi îşi instala tabăra pentru noapte, soldaţii implântau ţepuşile în pământ şi legau de ele apărătorile da şanţ (ciapar).' Tohtamîş nu avu curajul să atace tabăra lui Timur în timpul nopţii, însă în ziua următoare – Miercuri 15 Aprilie 1395 – începu una din cele mai mari bătălii din acea epocă, bătălie care hotărî nu numai soarta lui Tohtamîş, ci şi soarta Hoardei de Aur şi în orice caz poziţia ei de mare putere.

În această bătălie, Timur păstră aceeaşi ordine de bătaie ca şi în lupta din anul 1391. El împărţi armata sa în şapte kuli Ccorpuri). In această bătălie a jucat un mare rol pedestrimea, care avea o importanţă excepţională pentru apărare. Povestirea cea mai amănunţită a acestei bătălii se găseşte la Nizam ad-Din Şami şi la Şeref ad-Din Aii Iezdi. Repetând ca totdeauna textul lui Şami, Şeref ad-Din dă numeroase şi interesante amănunte suplimentare.

Bătălia nu se desfăşurase încă pe întreaga lungime a frontului, când i se anunţă lui Timur. că forţe uriaşe de ale lui Tohtamîş atacă aripa stângă a armatei sale. Timur avea pe lângă dânsul o rezervă de douăzeci şi şapte koşune, alcătuită din soldaţi de elită. In momentul critic, el sări în ajutorul trupelor sale dela aripa stângă ce se aflau într'o situaţie grea.

Duşmanul fi silit să bată în retragere, iar îndrăzneţii ostaşi din kosunele lui Timur se repeziră pe urma fugarilor şi îi urmăriră până departe. Când duşmanii observară aceasta, ei se regrupară rapid, se adunară iarăşi în număr mare, se întoarseră şi începură să atace pe soldaţii lui Timur. Şeref ad-Din povesteşte cu multă măiestrie cum se adunară forţe noi de o parte

* După Masudi, zira e o măsură arabă de lungime de 42 degete, iar degetul e de 7 grăunţe (şaira) aşezate unul lângă altul. După Ibn Uard, degetul e de 5 şaira sau boabe de orz. Ibn Zulak deosebeşte zire de 28 degete şi zire de 24 degete.

— N. R.

1 Gardizi (darea de seamă a lui V. V. Barthold, pag. 96 (text'ul în limba persană). A 1 -M ar v a z i,ed... V. Minorschi, pag. 21 (textul în Iitnba arabă) ' şi de alta a acelui mic grup de viteji şi cum începu o bătălie de rnari proporţii şi plină de îndârjire. Fiecare koşun din oastea lui Timur care sosea se grăbea să ajungă la locul luptei şi să construiască puncte de sprijin îngrădite din căruţe şi apărători împletite, îngenunchind într'un picior, soldaţii trimiteau nori de săgeţi asupra vrăjmaşului. Când lupta era în toi, sosiră în ajutorul trupelor lui Timur şi koşunele bine înarmate care se aflaseră în kulul principal, având în frunte pe mirza Muhammed-Sultan. Călărimea acestora dădu un atac atât de vijelios, încât duşmanul dădu înapoi şi începu să fugă. Această victorie avu de îndată repercusiuni favorabile în celelalte sectoare. In timp ce se dădea această luptă, kanbulul aripii stângi a lui Tohtamîş izola koşunele aripii drepte ale armatei lui Timur, aflate sub comanda unuia din cei mai buni emiri ai acestuia, a emirului Hodja Seif ad-Din.

Trupele lui Tohtamîş îl înconjurară şi îl atacară din spate, întregul tuman care se afla sub comanda personală a lui Hodja Seif ad-Din se apără cu eroism. In ciuda sforţărilor sale, duşmanul nu putu sfărâma această împotrivire, căci ostaşii lui Timur respingeau fiecare atac cu nori de săgeţi. In sfârşit, sosi Djehanşah baatur cu tumamil său şi porni un atac cu călărimea. După el, sosiră şi mirza Rustem şi Omar-Şeif cu tumanul lor. Soldaţii lui Tohtamîş nu putură rezista acestei presiuni puternice şi o luară la fugă. întreaga aripă stângă a lui Tohtamîş fu sfărâmată. In felul acesta, succesul i'ncepu să treacă din sector în sector de partea lui Timur, până ce marea bătălie se termină prin fuga lui Tohtamiş.

Găsim o descriere întrucâtva diferită a luptei la Ibn Arabşah, După relatările acestuia, unul din emirii aripii drepte a trupelor lui Tohtamîş-han, care se certase cu un alt emir, părăsi câmpul de bătaie, luând cu sine întregul său trib ce se numea Aktau. Acest trib plecă spre Apus, în ţinutul ar-Rum şi se aşeză în apropiere de regiunea Adrianopolului. Acest fapt îl slăbi pe Tohtamîş şi produse o mare dezordine în rândurile trupelor rămase.1 Probabil că autorul are aici în vedere pe emirul Aktau, a cărui comportare o descrie altfel Şeref ad-Din Aii Iezdi.

Armata lui Tohtamîş nu mai avu nici măcar posibilitatea să se retragă în ordine, diferitele părţi ale acesteia pierdură legătura dintre ele, iar tumanele se desfăcură în unităţi mici, lip- ' V. G. T ies enh ausen, op. cit., voi. 1, pag. 465.

Lupta lui Timur cu Tohtamlş site de comandanţi şi o luară la fugă în desordine. Timur puse mâna pe bogăţii imense şi pe tezaurul lui Tohtamîş, care rămăseseră la cartierul general al hanului, ce fusese părăsit. împărţind recompense bogate comandanţilor militari şi soldaţilor care se evidenţiaseră în

mod deosebit, Timur făcu apoi o regrupare a armatei sale, lăsându-1 pe Miranşah care era rănit la mână (el îşi rupsese mâna căzând de pe cal în timpul luptei) împreună cu un detaşament puternic pentru paza convoaielor militare, iar el j)orni în persoană în urmărirea lui Tohtamîş pentru a-1 prinde şi a nimici rămăşiţele armatei acestuia. Timur înainta cu koşunele sale de elită zi şi noapte.

La vadul dela Turatur, el trecu pe malul stâng al Itilului (Volgii), dar nu putu să-1 prindă pe Tohtamîş. Şeref ad-Din Aii Iezdi povesteşte că Timur ţinea pe lângă dânsul pe Kairiciak-oglan, fiul lui Urus-han, pe care îl desemnase candidat la tronul Ulusului Djuci în locul lui Tohtamîş.1 Dând lui Kairiciak-oglan un detaşament puternic de Uzbeki şi dăruindu-i o centură de aur şi un caftan brodat cu aur, precum şi semnele distinctive ale demnităţii de han, el îl trimise pe malul stâng al Volgii pentru a strânge trupe şi pentru a restabili ordinea în Hoarda de Aur. Cunoaştem foarte puţin care a fost soarta ulterioară a acestui rival al lui Tohtamîş. Nu ştim ce a reuşit să facă el pe malul stâng al Volgii. După unele relatări, care s'au păstrat în izvoarele de mai târziu sub formă de observaţii mărunte, aflăm că el a murit curând după aceea.2

După ce trimise pe Kairiciak-oglan pe malul stâng al Volgii, Timur se îndreptă spre oraşul Ukek (Uvek) din Hoarda de Aur şi-1 pradă împreună cu toate împrejurimile sale. Dar Timur nu putu să-1 ajungă pe Tohtamîş. Nefericitul han al Hoardei de Aur fugise la Bular (Bulgar), numai cu câţiva oameni în jurul său, care îi erau devotaţi. Miranşah care fusese lăsat la paza convoaielor militare nu vru să rămână despărţit de Timur şi se uni cu trupele tatălui său în localitatea Iulukluk-Uzukluk de pe cursul inferior al Volgii.

1 V. G. T i es e nh au sen, op. cit., voi. II, pag. „178 – Şeref ad-Din Aii Iezdi, ed. „Bibliotheca Indica”, voi. I, pag. 755 urm.

2 Relatările acestea aparţin lui Haider Razi, care a scris la începutul secolului al XVH-lea (vezi: V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. H, pag. 214).

Fuga lui Tohtamîş îl îngrijoră pe Timur, deoarece el înţelegea foarte bine că, datorită vastului său teritoriu şi marilor sale resurse, Tohtamîş va putea strânge, după câtva timp, forţe noi pentru a reîncepe lupta. Iată dece hotărî să se îndrepte spre ulusurile apusene ale Hoardei de Aur şi spre regiunea Niprului (Uzi), unde se ascunseseră câţiva din emirii lui Tohtamîş printre care şi Bek-Jarîk-oglan' şi Aktau care participaseră la bătălia dela Terek.

Din cauză că această acţiune cerea timp îndelungat şi Timur se temea să lase fără supraveghere Ma vara an-Nahrul şi oraşele cucerite, ca şi regiunile din Iran, el trimise o armată în frunte cu nepotul său Pir-Muhamed la Şiraz, iar la Samarkand trimise tumanul lui Şems ad-Din baatur. Sosind la fluviul Uzi, adică la Nipru, Timur jefui şi pustii ţinuturile care se aflau sub conducerea lui Bek-Iarîk-oglan, a emirului Aktau şi a lui Timur-oglan. Cei doi din urmă fugiră peste Nipru la duşmanul lor, emirul Huramdai, dar nu găsiră nici acolo salvarea. Atunci ei trecură dincolo de hotarele Rumului şi se ascunseră i'n ţinutul Israiaka 2, unde statură câtva timp. Intorcându-se la fluviul Tan (Don),

Timur porni pe neaşteptate spre Nord, împotriva oraşelor şi a ţinuturilor ruseşti. Dar ce-1 atrăsese pe Timur spre Nord, spre regiunile civilizate ale Rusiei vechi?

Ca şi ceilalţi stăpânitori din Asia Centrală şi din Iran, Timur nu cunoştea destul de bine problemele ruseşti. Deşi cunoştea perfect geografia şi istoria Asiei Centrale şi Orientului Apropiat, ale ţărilor şi popoarelor musulmane, Timur nu avea nici măcar cele mai elementare noţiuni cu privire la Rusia, la cnezatele ruseşti şi la Moscova. Informaţii de istorie şi geografie privitoare la ţările ruseşti, care să fi corespuns cât de puţin realităţii, nu pătrunseseră în răsăritul Asiei Centrale şi nu trecuseră dincolo de hotarele Hoardei de Aur. Iată dece nu găsim nimic interesant sau important cu privire la istoria Rusiei în istoriografia musulmană (persană şi arabă) din secolul al XV-lea, istoriografie atât de bogată în relatări concrete privitoare Ia istoria ţărilor musulmane şi chiar a Transcaucaziei creştine. Nu găsim acolo nici măcar o nomenclatură geografică corectă, nici

1 Fiul lui Boraciar.

2 Israiaka era probabil Rumelia, care aparţinea pe atunci sultanilor otomani (V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 294).

Lupta lui Timur cu Tohtamiş numele corecte ale oraşelor ruseşti. Care era oraşul rus Karasu care a fost jefuit de ostaşii lui Timur după relatările lui Nizam ad-Din Şami? '

Cu totul alt aspect îl prezintă istoriografia rusă din secolul al XV-lea. In letopiseţele ruse – cel dela mănăstirea Sf. Sofia şi aJ lui Nicon – găsim nu numai informaţii exacte despre evenimentele care se petrecuseră în Asia Centrală şi în Orientul Apropiat, ci şi noţiuni geografice exacte privitoare la multe regiuni de acolo. Am văzut mai înainte cât de bine era informat letopiseţul rus privitor la timpurile turburi dintre anii 1360-1390 din Hoarda de Aur. Am văzut cât de bine cunoştea acesta personalitatea lui Mamai şi a lui Tohtamîş.

Dar să ne întoarcem la campania lui Timur în Rusia. Nizam ad-Din Şami2 şi Şeref ad-Din Aii Iezdi3 relatează că Timur pătrunse în regiunea oraşului Maşkav-adică Moscova-unde pustii totul şi puse mâna pe o pradă imensă. Totuşi nu putem să dăm crezare acestei relatări, deoarece regiunea Moscovei nu este amintită în letopiseţele ruseşti. Izvorul oriental nu are noţiuni precise despre geografia Rusiei şi confundă ţara Riazanului cu provinciile de margine ale cnezatului Moscovei. Să ne adresăm, din aceste motive, informaţiilor mai precise ale izvoarelor ruseşti.

După relatările letopiseţului lui Nicon, Timur pătrunse cu o armată uriaşă în ţinutul Riazanului, ocupă oraşul Eleţ „şi prinse pe cneazul de Eleţ şi luă în robie pe oameni, iar pe alţii îi omorî.” 4 Aflând despre aceasta, marele cneaz Vasile Dimitrievici adună trupe numeroase, porni spre oraşul Colomna şi ocupă vadul peste Oka. Timur nu se hotărî totuşi să înceapă lupta cu Ruşii şi după ce jefui ţara Riazanului plecă spre Sud. Probabil că cele povestite în legătură cu dezastrul suferit de Mamai pe câmpia dela Culicovo îl speriaseră şi

el nu se hotărî să primească lupta cu Ruşii. Timur se îndreptă cu o pradă considerabilă spre regiunea cursului inferior al Volgii, spre oraşul Balcimkin.5. El trecu prin şesurile cursului inferior al Donului şi hotărî să ocupe în drum oraşul Azak (Azov). Acesta din urmă fu aproape complect

1 V. G. Ti e s en h a us e n, op cil, voi. II, pag. 171 – Textul în limb;i!»ersană; ed. Tauer, pag. 121.

2 Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer, pag. 161, – V. G. T i e s e nnausen, op. cit., voi. II, pag. 121.

3V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 180.

4 P. S. R. L., voi. XI HnKOHOBCKaa jieTonncb [Letopiseţul lui Nicon], Pag. 159.

6 Balcimkin sau Baldjimin era un oraş al Hoardei de Aur, aşezat pe malul drept al cursului inferior al Volgii.

jefuit şi – după relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi – musulmanii fură separaţi de celelalte comunităţi, conform dispoziţiei lui Tirnur, iar acestea din urmă fură date pe seama „săbiei dji-hadului”, adică fură nimicite. '

Dela Azov, Timur se îndreptă spre Cuban. Şeref ad-Din Aii Iezdi relatează că Cerkezii incendiară păşunile dintre Azov şi Cuban. Timp de şapte până la opt zile, caii lui Timur nu avură pur şi simplu ce mânca. Plin de mânie, Timur dădu ordin ca Cerkezii să fie trecuţi prin ascuţişul săbiei şi întregul lor ulus să fie pustiit. Pe cine înţelege Şeref ad-Din Aii Iezdi prin termenul de Cer-kezi? Probabil că el foloseşte acest cuvânt ca un termen colectiv. In afară de Cerkezii propriu-zişi, mai existau acolo şi alţi locuitori dela munte. In loc de a urma drumul pe care şi-1 propunea spre regiunea cursului inferior al Volgii, Timur se îndreptă pe neaşteptate spre Daghestan, unde asedie două cetăţi inaccesibile – Kulî şi Taus – aşezate pe nişte culmi şi ai căror stăpâni-tori ce purtau acelaş nume, urziseră i'mpotriva sa – după părerea lui Timur – oarecare intrigi tainice. Era nevoie de multă iscusinţă şi spirit inventiv din partea lui Timur, ca şef militar, şi de mult curaj personal din partea ostaşilor săi pentru a cuceri aceste cetăţi, adevărate cuiburi de vulturi. Cu ajutorul unor scări puse din stâncă în stâncă, atât de jos în sus, cât şi de sus în jos, se căţărară şi coborîră vitejii soldaţi ai lui Timur până la cetate şi o cuceriră cu pierderi grele2. Terminând cu aceste cetăţi şi ucigând pe stăpânitorii lor, Timur se îndreptă spre regiunea Sim-sim din Caucazul de Nord, unde cuceri deasemenea o serie de cetăţi.

Deosebit de interesantă este şi relatarea asupra expediţiei lui Timur la Hadji Tarhan (Astrahan) şi la Sarai-Berke, în iarna anului 1395. Timur nu-şi ascundea intenţiile. Nereuşind în cursul primei sale campanii din vara aceluiaş an – când urmărise pe Tohtamîş care fugise de pe malurile Terekului – să distrugă Sarai-Berke şi Astrahanul, el porni acum cu o armată numeroasă pentru a termina odată pentru totdeauna cu aceste două mari centre ale bogăţiei şi puterii Hoardei de Aur.

Începuse o iarnă aspră. Volga se acoperise cu ghiaţă şi Hadji Tarhan nu putea să fie cucerit decât dinspre fluviu. Şeref ad-Din Aii Iezdi3 relatează că oraşul avea întărituri puternice numai

1 V. G. Ti es e n h a u s e n, op. cit., voi. II, pag. 180.

2 Ibidem, Nizam ad-Din Şami pag. 122. Şeref ad-Din Aii Iezdi, pag. 181-182.

3 V. G. Ti es en h a usen, op. cit., voi. II, pag. 184-185.

Lupta lui Timur cu Tohtamîş spre uscat. Un zid înalt, întărit probabil cu turnuri, înconjura întregul oraş; un capăt al său se afla pe malul fluviului şi celălalt capăt tot pe malul fluviului. Spre partea dinspre fluviu nu existau ziduri. Apărarea era deci formată din corăbii înarmate. Din pricină că ghiaţa de pe fluviu înlesnea accesul spre oraş din această parte care era cea mai vulnerabilă, locuitorii din Hadji Tarhan începură să taie bucăţi groase de ghiaţă şi să construiască cu ele un zid. In cursul nopţii, ei turnară apă peste bucăţile de ghiaţă astfel aşezate. „Ridicând în felul acesta [un zid]. înalt – scrie Şeref ad-Din Aii Iezdi – ei au împreunat printr'o bucată de ghiaţă zidul oraşului cu acest zid şi aşezară aici o poartă. Aceasta este cu adevărat o construcţie vrednică de mirare şi din această pricină am vorbit aici despre ea." '

Timur era bine informat asupra situaţiei din oraş. El lăsase acolo încă în timpul verii pe un emir al său – Omar-i Taban – căruia îi încredinţase conducerea oraşului. Omar-i Taban îi comunicase lui Timur că un kalantar (comandant) pe nume Mu-hammed pune la cale acţiuni duşmănoase. Când Timur sosi cu armata sa la Hadjii Tarhan, kalantarul Muhammed, de care am vorbit.îi ieşi în întâmpinare. Timur nu-1 luă cu sine, ci-1 trimise cu Pir-Muhammed, cu emirul Djehanşan şi cu alţii la Sarai-Berke, ordonându-le să-1 arunce pe kalantar sub ghiaţă când vor trece peste Volga cu oastea, ceeace a şi fost adus la îndeplinire.

Deşi avea ziduri puternice, Hadji Tarhan nu se împotrivi. Timur ceru mai întâi dela locuitorii oraşului plata unui tribut pentru cruţarea vieţii lor, iar după. aceea îngădui oastei sale să jefuiască totul. înainte de plecare, Timur ordonă ca toţi locuitorii să fie evacuaţi, iar oraşul să fie incendiat. După ce termină cu Astrahanul, Timur se îndreptă spre Sarai-Berke, care nu putu să-i opună împotrivire. La fel ca la Hadji Tarhan, Timur îngădui soldaţilor săi şi la Sarai-Berke să jefuiască complect oraşul. Capitala pustiită a Hoardei deAur fu incendiată şi arse probabil în cea ma? mare parte. E de remarcat că atunci când Tereşcenco a făcut săpături în ruinele dela Sarai-Berke, aproape 450 ani după campania lui Timur, el a găsit acolo urmele unui incendiu uriaş, care cuprinsese cartierele oraşului – Se pare că niciodată armata

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 184.

2 V. V. G r i g o r i e v, MeTbipeJieTune apxeoJioraiecKoe iiohckh b pa3-

Capaa. [Săpăturile arheologice făcute în cursul ultimilor patru ani la ruinele dela Sărai], în GMVD, 1847, partea a IX-a.

lui Timur nu fusese până atunci atât de încărcată cu. bunuri jefuite, ca în iarna anului 1395/96.

În anul acela, în şesurile Volgii şi în stepele înconjurătoare iarna fusese atât de aspră, încât în multe regiuni pierise o mare parte a vitelor şi produsele alimentare se scumpiseră foarte mult. In felul acesta, un man de mei costa

şaptezeci de dinari de-ai lui Kebek, iar un berbec se vindea cu 250 dinari de-ai lui Kebek – preţuri nemaipomenite pe acea vreme. Ştim că dinarul lui Kebek, socotit i'n raport cu aurul, era echivalent cu cincizeci de copeici. E lesne de înţeles că mulţi ostaşi îşi vândură în întregime prada primită în urma împărţelii efectuate de tavadjii, căci altfel ar fi fost expuşi să moară de foame în drum spre casă.

Importanţa victoriei repurtată de Timur asupra lui Tohtami'ş în. anul 1395 a fost uriaşă. In decurs de cincisprezece ani, Hoarda de Aur primise două lovituri groaznice care pecetluiră soarta sa. Zdrobirea lui Mamai pe câmpia dela Culicovo de către Dimitrie Donscoi în anul 1380 fusese o lovitură atât de serioasă, încât Hoarda de Aur – care şi până atunci era desbinată de discordii interne – nu a mai găsit în sânul ei forţele necesare pentru a-şi reface puterea din trecut. încercarea de a reface Hoarda de Aur pornise dela aripa stângă a armatei Ulusului Djuci, adică dela Ak-Orda şi anume dela energicul Tohtamîş.

A doua lovitură fusese dată de Timur, care îşi dădea seama că un stat mare al Hoardei de Aur reprezintă un pericol permanent pentru Ma vara an-Nahr, cu oazele sale agricole şi cu oraşele sale civilizate. După această lovitură, Hoarda de Aur fu redusă la situaţia unui stat de importanţă secundară.

Victoria lui Timur asupra lui Tohtamîş, pustiirea şi incendierea Astrahanului – şi îndeosebi a oraşului Sarai-Berke, capitala Hoardei de Aur, în anul 1395 – a avut o importanţă uriaşă nu numai pentru Asia Centrală şi pentru Sud-Estul Europei de pe vremea aceea, ci şi pentru Rusia. Fără a-şi da seama de acest fapt, Timur Aksak, care pustiise ţinutul Riazanului, făcuse el însuşi un serviciu statelor ruseşti prin victoria sa asupra lui Tohtamîş, cu toate că a lăsat pe drept cuvânt prin acţiunile sale o tristă amintire în memoria poporului rus.

Chiar şi S. Soloviov scria următoarele: „După lovitura nimicitoare a lui Tamerlan, Hoarda de Aur nu a mai reprezentat timp îndelungat o primejdie pentru cneazul de Moscova; într'o

Lupta lui Timur cu Tohtamis perioadă de doisprezece ani, cronicarul vorbeşte numai de trei ori de hărţuirile dela graniţă ale trupelor tătare, care umblau după jaf, cu locuitorii din Riazan: în aceste cazuri, succesul a fost, în majoritatea cazurilor, de partea celor din urmă.'

1 S. S o l o v i o v, HcTopwa Pocchh [Istoria Rusiei], cartea I, voi. I, I-V, ed. a Ii-a, pag. 1029

CAPITOLUL IV

EDIGHEI ŞI A DOUA ÎNCERCARE DE A REFACE MARELE STAT AL HOARDEI DE AUR

„Hain şi cumplit era la fire”.

„A supus pe toţi cnejii din Hoardă, căci el singur stăpânea întreaga împărăţie şi aşeza în scaun, după voinţa sa, pe împăratul pe care ii voia el”

Letopiseţul lui Nicon

Victoria obţinută de Ruşi pe câmpia dela Culicovo în anul 1380 a avut o importanţă istorică mondială. Această victorie a însemnat cea mai puternică

lovitură dată Hoardei de Aur, lovitură după care aceasta din urmă s'a îndreptat spre o decădere totală. încercarea făcută de Tohtamîş de a reda Hoardei de Aur puterea sa de odinioară n'a fost încununată de succes.

Analizând evenimentele în ansamblul lor istoric, trebue să recunoaştem că victoriile lui Timur asupra lui Tohtamîş din 1391 şi din 1395 nu au fost determinate numai de resursele enorme ale Ma vara an-Nahrului şi de talentul organizatoric şi militar al lui Timur, ci în primul rând de marea victorie dobândită de Ruşi pe câmpia dela Culicovo. In luptele pe care le-a avut cu Tohtamîş, Timur nu se gândea numai la o pradă bogată, fapt atât de caracteristic pentru ostaşii săi care urmăreau doar jaful.

O cercetare mai atentă a faptelor ne dă dreptul de a spune că Timur îşi propusese ca ţintă reducerea din temelii a importanţei economice a regiunilor celor mai bogate ale Hoardei de Aur, şi anume Crimeia, Caucazul de Nord şi regiunea cursului inferior al Volgii. Ibn Arabşah descrie în mod plastic nimicirea Hoardei de Aur de către Timur: „El luă cu sine tot ce era mişcător sau nemişcător, strânse [tot] ce prădase şi împărţi prada, dădu voie să se jefuiască şi să se ia în robie, aduse moarte şi silEdlghei şi a doua încercare de a reface Hoarda de Aur 351 nicie, nimici triburile lor, trecu prin ascuţişul săbiei ginţile lor, răsturnă orânduirile şi luă [cu sine toţi] banii, robii şi avuţiile. Mankîlele sale au ajuns până la Azak şi el a pustiit Saraiul, Sa-raicik, Hadji Tarhan şi [toate] aceste ţări” '.

Totuşi, Ibn Arabşah nu ne dă relatări complecte referitoare îa această chestiune. La. istoricii arabi şi persani dela sfârşitul secolului al XlV-lea şi din prima jumătate a secolului al XV-lea, sunt indicaţii că Timur a jefuit Kjîmul şi Caffa 2. El asedie Caffa timp de optsprezece zile; Azovul a avut de suferit deosebit de mult. După relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi, Timur a dat dispoziţii după ocuparea Azovului ca musulmanii să fie separaţi de restul populaţiei şi lăsaţi în libertate. El a ordonat ca toţi cei care nu erau musulmani să fie trecuţi prin ascuţişul săbiei djihadului (războiului sfânt), iar casele lor să fie prădate şi arse3.

Ştim cât de mult a avut de suferit Sarai-Berke, care era pe atunci capitala Hoardei de Aur. După relatările aceluiaşi autor persan, Timur a dat foc Saraiului4. Această ştire a fost confirmată acum o sută de ani prin săpăturile lui Tereşcenco. Regiunile din Caucazul de Nord – în special oraşul Madjar – precum şi ţinuturile locuite de Cerkezi au fost supuse unor distrugeri şi nimiciri mari.

Aceeaşi soartă grea au avut-o şi oraşele Uvek şi Astrahan (Hadji Tarhan)) din regiunea Volgii. Dacă mai adăugăm la toate aceste fapte şi nimicirea în mod barbar, în anul 1388, a unuia dintre cele mai frumoase oraşe ale Orientului medieval, capitala Ho-rezmului, oraşul Urghenci, care jucase un rol deosebit de însemnat în comerţul de caravane pe care îl făcea Europa Răsăriteană cu Asia Centrală şi cu China prin Hoarda de Aur, atunci situaţia este absolut limpede. Timur căuta să producă o întrerupere cât mai complectă a comerţului cu caravane dintre Europa şi China, care

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 466 (trad. rusă).

2 Krîm sau Solhat, astăzi Vechiul Crîm; Caffa este Feodosia de astăzi [vezi V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 322 (textul arab), ipag. 330 (traducerea rusă).

— Ibn-Dukmak; pag. 357 (textul arab), pag. 364 (traducerea rusă).

— Ibn al-Furat; pag. 428 (textul arab), pag. 422 (traducerea rusă).

— A-1-Macrizi; voi. II, pag. 185.

— Şeref ad-Din Aii Iezdi, Zafar Name [Cartea Victoriilor], voi. I, pag. 776-777].

3 Şeref ad-Din Aii Iezdi, op. cit., ed. „Bibliotheca Indica", voi. I, pag. 762-763 (vezi V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II. pag- 180).

'Şeref ad-Din Aii Iezdi, op. cit., idem, pag. 775 – V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 185.

trecea prin Crimeia, regiunea cursului inferior al Volgii şi Ho-rezm. După înfrângerea lui ToMamîş începe o decădere bruscă a pieţelor comerciale şi a producţiei meşteşugăreşti în această vastă ţară, care fusese până de curând atât de bogată.

În legătură cu această decadenţă, ne-au parvenit relatări extrem de preţioase şi demne de crezare a doi veneţieni, Giosafatto Barbaro şi Ambrosio Contarini, care se găseau în secolul al XV-lea în Europa de Sud-Est. Primul a vizitat stepele tătare dintre Azov şi Astrahan în 1436 şi în anii următori. Până la distrugerea Astrahanului de către Timur (se pare că faptul acesta s'a întâmplat în anul 1395), comerţuJ cu mătase şi mirodenii trecea prin acest'oraş. De aici, mărfurile erau trimise spre Azov (Tana), iar de acolo erau transportate cu galerele spre Italia. După Barbaro, acest comerţ fusese întrerupt în deceniile al patrulea şi al cincilea al secolului al XV-lea şi mărfurile din Europa erau trimise spre Extremul Orient prin Siria '. Al doilea veneţian, Ambrosio Contarini,a vizitat aceleaşi locuri după aproximativ treizeci de ani. El a fost la Astrahan în anul 1476. Contarini complectează oarecum caracterizarea dată de Giosafatto Barbaro, semnalând că pe vremea aceea casele din Astrahan erau nişte colibe, dar că mai înainte fuseseră acolo nişte construcţii mari, din care rămăseseră doar câteva ruine. Referindu-se la relatările locuitorilor din oraş, Contarini vorbeşte despre faima comercială de odinioară a Astrahanului şi despre epoca în care se făcea acolo un comerţ intens cu Azovul2.

După marea înfrângere suferită la Terek în anul 1395, Toh-famîş se ascuns.e cu un mic detaşament format din cei mai credincioşi oameni ai săi. Şeref ad-Din Aii Iezdi ne spune că el a fugit în direcţia Buîar 3.

Ce se înţelege prin această denumire geografică? Câteodată Bular înseamnă acelaş lucru ca şi Kelar – adică Polonia – deşi nu este exclusă şi posibilitatea unei denaturări în manuscrise a cuvântului „Bulgar". In cazul de faţă, rezolvarea trebue căutată în context. Menţiunea că acest loc se află în apropiere de „Ţara întunericului" prezintă o importanţă deosebită.

1 BH6jiHOTeKa HHOCTpaHHbix nncaTejieft o Pocchh. [Biblioteca scriitorilor străini care au scris despre Rusia], voi. I, S. Pb., 1836; G. Barbaro, pag. 94 (textul în limba italiană), pag. 56 (traducerea în limba rusă).

2 A. Con t a r i n i, op. cit., pag. 169 (textul în limba italiană), pag. 90-91 (traducerea în limba rusă).

3 Şeref ad-Din Aii Iezdi, voi. I, pag. 756, Cakutta.

— V. O Ties e n h a u s e n, op. cit, voi. II, pag. 178.

Este aproape sigur că prin Bular se subînţelegea regiunea Bulgarului sau Bolgar.

Din păcate, izvoarele nu ne-au păstrat nici un fel de relatări cu privire la încercările lui Tohtamîş de a relua iarăşi puterea în Ulusul Djuci, în acelaş an, 1395. Totuşi se vede că nici de data aceasta firea energică a lui Tohtamîş nu s'a putut împăca cu înfrângerea şi că el a început să strângă cu energie forţe noi, căutând să se întoarcă pe tronul Ulusului Djuci. Probabil că nu i-a fost greu să atragă de partea sa regiunea cursului inferior al Volgii, unde avea numeroşi sprijinitori, deoarece Timur nu-şi propusese ca ţel stăpânirea ţinuturilor din Sud-Estul Europei. Cu totul altfel se înfăţişa situaţia în Crimeia, regiune bogată în porturi şi în care se făcea un comerţ intens. In.literatura istorică arabă, scrisă în Egipt la sfârşitul secolului al XlV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea, se află o ştire interesantă privitoare la campania făcută de Tohtamîş în Crimeia în anul 1396. După relatările lui al-Askalani, a avut loc în anul Hegirei 799 (adică între 5 Octombrie 1396 şi 23 Septembrie 1397 e. n.) o mare bătălie între Tohtamîş şi Francii genovezi '. Un alt autor arab – — Ibn al-Furat – precizează şi data evenimentelor care au avut loc în Crimeia. El afirmă că Tohtamîş a pornit războiul împotriva „stăpânitorului” oraşului Caffa, asediindu-1 la 17 Martie 1396 2.

Amândoi autorii sunt de acord asupra faptului că pe atunci Caffa aparţinea Genovezilor, care-şi lărgiseră probabil stăpânirea în Crimeia îndată după nimicirea Hoardei de Aur de către Timur, adică într'un moment de complect haos politic şi de interegn.

Şi letopiseţele ruseşti se ocupă de incursiunea lui Tohtamîş în Crimeia, După relatările letopiseţului lui Nicon, „în anul acela (6906=1398) Tohtamîş, împăratul Hoardei Mari, a lovit cu război cetăţile de pe ţărmul mării”3. Prin oraşele de pe ţărmul mării trebue să înţelegem, desigur, oraşele menţionate mai sus de pe litoralul Crimeii. Letopiseţele ruseşti redau însă şi o altă dată şi anume nu anul 1396, ci 1398. Despre ce este vorba aici: despre o nouă campanie a lui Tohtamîş în Crimeia sau despre o datare contradictorie a expediţiei? Probabil că cea de a doua

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 451 (textul în limba arabă), pag, 454 (traducerea în limba rusă): al Askalani.

2 Idem, pag. 357 (textul în limba arabă), pag. 364 (traducerea în limba rusă): Ibn ai-Furat.

3 PSRL, 7, XI. HHKOHOBCKasi jieTonncb [Letopiseţul lui Nicon]', pag. 167, Urinează HHKOHOBCKaa jieTonucb [Letopiseţul lui Nico/iJ.

—

354 ipoteză este cea adevărată. Independent totuşi de problema datei exacte a campaniei din Crimeia, campania făcută aici de Tohtamî< este o dovadă că acesta începuse să-şi refacă puterea în Hoarda de Aur. Se pare că Tohtamîş a reuşit atunci să ocupe Caffa şi să o ţină câtva timp în stăpânirea sa.

Ambasadorul Castiliei (un spaniol) care fusese trimis la curtea lui Timur dela Samarkand şi care se afla acolo în anul 1404, nota în jurnalul său: „Edighei a venit asupra acestei cetăţi Caffa, căci fiul lui Tohtamîş a purtat de acolo război cu el şi a făcut pagubă mare ţării; locuitorii din cetate au făcut pace cu Edighei, iar fiul lui Tohtamîş a fugit la Timur-beg” '.

Dar Tohtamîş nu s'a putut folosi de roadele izbânzii sale. In Hoarda de Aur se ivi un rival serios şi mai norocos, în persoana lui Timur Kutlug.

Timur Kutiug-han era fiul lui Timur-han2. Este greu să se stabilească data exactă când acesta a apărut pentru prima oară ca oglan la curtea lui Timur. El începe să figureze în suita Iui Timur abia la începutul operaţiilor militare ale acestuia din urmă împotriva lui Tohtamîş. Nizam ad-Din Şami îl pomeneşte pentru prima dată pe Timur' Kutlug în legătură cu campania lui Timur din anul 1390 împotriva lui Tohtamîş. Trecând peste fluviul din Hodjend (Sîr-Daria), Timur trimise ca avangardă un mare detaşament în frunte cu Timur Kutlug-oglan, Kunoe-oglan şi Şeih Aii baatur 3.

Cât despre Şeref ad-Din Aii Iezdi, acesta aminteşte pentru prima oară de numele lui Timur Kutlug, alături de Timur, în anul Hegirei 1790 (=1388) deci cu doi ani mai devreme – adică în momentul în care acesta începuse războiul împotriva Horezmu-Jui pentru a-1 pedepsi pe şahul Horezmului Suleiman, din dinastia kungrată Sufi, pentrucă îl susţinuse pe Tohtamîş. Şi aici, Timur Kutlug-oglan apare – ca şi în primul caz – împreună cu Kunce-oglan.

Mai târziu, îl vedem pe Timur Kutlug-oglan însoţit de emirul Hoardei Albe Idike1 (Edighei) din tribul Mangîţilor, cu care soarta avea să-1 lege pentru multă vreme. După_ datele acelu:'aş Şeref

1 Ruy Gonzales de Clavijo, XţHeBHHn nyTeiiiecTBHsi ko.gBopy TuMypa b CaiwapKaH/; b 1403-1406 rr. [Jurnalul călătoriei la curtea lui Timur dela Samarkand între anii 1403-1406], ed. şi trad. lui I. I. Sreznevschi, S. Pb., 1881, pag. 342.

2 V. G. Tie!s enha u sen, op. cit, voi. II, pag. 63. Extrase din opera unui autor necunoscut „Muizz al-ansab fi sadjarat salatin mogut”. [Cartea care slăveşte arborele genealogic al sultanilor mongoli].

3 Nizam ad-Din Şami, ed. Tauer, Praga, pag. 112-113.

Edighei şi a doua încercare de a reface Hoarda de Aur 355 ad-Din Aii Iezdi, în anul 1391 (la 19 Ianuarie), atunci când Timur plecase în campanie împotriva lui Tohtamîş-han, el repartiza emirilor nişte călăuze care cunoşteau

drumul. In centrul armatei cu care mergea Timur, fuseseră numiţi călăuze („kîlauz”) Timur Kutlug-oglan, Kunce-oglan şi Idike-uzbek '.

În cursul întregii campanii din anul 1391, aceşti trei emiri ai Hoardei Albe au fost în serviciul lui Timur, îndeplinind diferitele sale ordine. După victoria obţinută de Timur la Kunduzcia şi după fuga lui Tohtamîş, când ei se convinseră că acesta din urmă nu mai este primejdios şi că, întorcându-se în Ulusul Djuci, ei pot să ducă o politică avantajoasă pentru ei în sânul aristocraţiei nomade, au început să-1 roage pe Timur să le dea voie. să plece în ţările lor de baştină. Ei spuneau că merg acasă, ca să strângă „ilul” lor (triburile care le erau supuse) şi le vor aduce pe toate împreună cu avuţiile şi cu vitele lor la Timur. Dar aceste promisiuni nu corespundeau adevăratei lor intenţii. După ce obţinură permisiunea, ei începură să-şi vadă de treburile lor, pregătind suirea pe tron a lui Timur Kutlug care, în calitatea lui de descendent al lui Ginghis-han, avea toate drepturile să ocupe tronul Ulu-sului Djuci.

Nici Timur Kutlug şi nici Edighei nu se întoarseră şi numai Kunce-oglan se ţinu de cuvânt2, dar şi acesta îl părăsi, după câtva timp, pe Timur (fapt despre care vom vorbi mai departe).

Aceeaşi relatare despre plecarea, cu gânduri ascunse, a acestor emiri dela Timur se află şi la Ibn Arabşah3, dar.numai în legătură cu Edighei, şi poartă urmele unei prelucrări literare, dacă nu reprezintă poate chiar redactarea unei legende care se alcătuise pe atunci. Este greu de spus ce a făcut Timur-Kutlug în timpul campaniei lui Timur din anul 1395 împotriva lui Tohtamîş. Este clar doar faptul că Timur Kutlug, îndemnat de Idike (Edighei), s'a folosit de înfrângerea lui Tohtamîş, în anul 1395, şi a dus o politică1 energică, având drept ţintă preluarea puterii de han al Hoardei de Aur.

Este caracteristic că după 1395 avem relatări foarte detaliate cu privire la Hoarda de Aur şi la evenimentele care au avut loc acolo, în letopiseţele ruseşti, care conţin în anumite privinţe nişte

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 159 – Şerefad-Din Aii Iezdi, voi. I. pag. 499.

2 N iz am ad-Din Şiami, pag. 125.

— V. G. Tiesenhau sen, op. cit., voi. II, pag. 118; vezi deasemenea, pag. 171-172 (relatarea lui Şeref ad-Din Aii Iezdi).

3 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 467-469. 23* amănunte pe care nu le mai găsim la niciunul din autorii orientali. Informaţiile date de letopiseţele ruseşti sunt uneori uimitoare. După relatările,Anonimului lui Iskender”, Tohtamîş ar fi fugit în Lituania, la cneazul Vitold, încă înainte de venirea la putere a lui Timur Kutlug1.

Dar letopiseţele ne dau o imagine mai clară asupra fugii lui Tohtamîş în Lituania şi a suirii lui Timur-Kutlug pe tronul Hoardei de Aur. Am văzut mai sus că în 1396-1398 Tohtamîş a luptat pentru realipirea la Hoarda de Aur a Crimeii ce se despărţise de ea. In acelaş an, 1398, Tohtamîş. a trimis un sol la cneazul de Riazan. La început, lucrurile luară o întorsătură favorabilă pentru Tohtamîş: „In anul acela (1398-A. I.), s'a veselit mult Tohtamîş, împăratul

Hoardei Mari, căci scăpase de vrăjmaşi şi şi-a trimis soli în toate părţile, slăvind numele său” i.

Dar în toiul succeselor acţiunii de restabilire a puterii în Hoarda de Aur, veni asupra lui Tohtamîş „pe neaşteptate, un oarecare împărat pe nume Temir Kutlui şi s'a pornit o luptă mare şi un măcel cumplit. Şi atunci Temir Kutlui împărat 1-a biruit pe Tohtamîş împărat şi 1-a izgonit şi s'a ridicat el la domnie în Hoarda Mare dela Volga, iar Tohtamîş împărat a fugit în ţara Lituaniei” 3.

Tohtamîş a sosit la Chiev, la Vitold, împreună cu numeroasa sa familie. Vitold 1-a primit cu bunăvoinţă, deoarece vedea în acest fugar o forţă pe care voia să o folosească în scopurile sale politice de creare a unui mare stat *. Fireşte că Timur Kutlug nu putea să privească cu indiferenţă primirea adversarului său ca un oaspete de cinste al cneazului lituanian. Noul han al Hoardei de Aur ştia că în Lituania se pregăteşte un comp'ot împotriva sa, complot care trebuia cu orice preţ să fie zădărnicit şi lichidat. Iată dece trimise el chiar în anul următor (1399) soli la marele cneaz de Lituania: „Dă în mâinile mele pe Tohtamîş, împăratul fugar, căci îmi este vrăjmaş şi nu pot răbda ca el să fie în viaţă şi să trăiască la tine... Dă-1 în mâinile mele şi tot ce este la el să fie al tău”.4

1 V. G. Ti e s enha usien, op. cit., voi. II, pag. 238 (textul în limba persană)i, pag. 133 (traducerea în limba rusă).

2 HiiKOHOBCKaa jieTomcb /Letopiseţul lui NiconJ, pag. 167.

3 Ibidem.

* In anul 1399, Vitoîd era stăpân pe cea mai mare parte a Lituaniei, dar abia în 1401 fu recunoscut ca mare cneaz de vărul său Vladislav lagello.

— N. R.

4 HnKOHOBcKaa JieTonHCb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 167.

Edighei şi a doua încercare de a reface

Vitold a răspuns printr'un refuz şi printr'o ameninţare directă cu război. Şi într'adevăr, el a început să strângă o armată pentru o campanie împotriva Hoardei de Aur. De fapt, acesta era al treilea război al său împotriva Tătarilor. Primul avusese loc în 1397, în valea fluviului Don şi al doilea în 1398, în partea inferioară a Niprului, ambele fiind încununate de succes, dar fără o împotrivire prea serioasă din partea Tătarilor. Prelucrându-şi materialul în mod literar, cronicarul care vorbeşte despre planurile lui Vitold pune în gura marelui cneaz de Lituania următoarele cuvinte semeţe: „Să mergem şi să supunem ţara Tătarilor, să biruim pe împăratul Temir Kutlug, vom lua împărăţia şi vom împărţi bogăţiile şi avuţiile lui şi vom aşeza pe Tohtamîş ca împărat al Hoardei şi peste Caffa şi peste Azov şi peste Crimeia şi pes^e Aztarahan şi peste Hoarda de dincolo de Iaik şi ipeste întregul ţinut de lângă mare şi peste Cazan; şi toate acestea vor fi ale noastre, iar împăratul va fi şi el al nostru” '.

Din aceste cuvinte rezultă limpede că Vitold îşi pusese ca ţintă să-i redea lui Tohtamîş nu numai Hoarda de Aur, ci şi Hoarda de dincolo de Iaik – adică Hoarda Albă – sau, cu alte cuvinte, căuta să-1 facă pe Tohtamîş han al întregului Ulus Djuci, în calitate de protejat al său. Vitold intenţiona să supună

astfel Hoarda, ceeace era pe atunci lipsit de realism, având în. vedere disproporţia dintre forţe. „Prietenia" lui Vitold cu Tohtamîş şi lupta de mai târziu cu Tătarii lui Temir Kutlug au avut loc fără a se încheia o alianţă şi chiar fără a se stabili vreun contact cu Moscova. Vitold avea scopurile sale şi politica sa proprie faţă de Moscova, politică îndreptată pe faţă către slăbirea cneazului de Moscova şi consolidarea posesiunilor lituaniene în dauna Rusiei. Strângând o armată considerabilă şi bine echipată, Vitold porni în anul 1399 împotriva Tătarilor şi îşi stabili tabăra la râul Vorskla.

Sfârşitul secolului al XlV-lea a constituit o perioadă hotă-rîtoare în ceeace priveşte echiparea armatei cu arme de foc în Lituania şi în Rusia. Iată şi câteva rânduri deosebit de expresive din letopiseţul lui Nicon: „Vitovt stătea de cealaltă parte a apei Vorscola, având în tabăra sa care ferecate cu lanţuri de îier, * cu multe sâneţe, tunuri şi arcuri cu vârtej" 2.

1 HHKOHOBCKan jieTonHCb pag. 172.

* Taberele înconjurate cu care legate cu lanţuri de fier sunt un obicei husit, împrumutat de Lituanieni dela Cehi.

— N. R.

a HHKOHOBCKaa JieTonHCb [Letopiseţul lui Nicon].

âss

Cronicarul relatează că Timur Kutlug s'a speriat de oastea uriaşă a lui Vi toi d şi nu s'a încumetat să primească bătălia, făcând propuneri de pace. In acelaş timp, venise la Timur Kutlug oglanul din Hoardă Edighei, adică emirul Idike de care am amintit mai sus, din tribul Mangîfilor. El reuşi să (înlăture teama lui Timur Kutlug, să-1 facă să renunţe la propunerile sale de pace şi să dea cu repeziciune evenimentelor o întorsătură favorabilă pentru Tătari.

În fruntea armatei Hoardei, el angajează bătălia pe malurile râului Vorskla cu forţele militare lituaniene şi cu detaşamentul lui Tohtamîş, care a adus cu sine şi câteva mii de Tătari, după cum relatează Dlugosz, un cronicar polon din secolul al XV-lea '. Vitold primise ajutor şi din partea Ordinului cava-jerilor teutoni, sub forma unui corp întreg2. Victoria a fost de partea lui Timur Kutlug şi a lui Edighei. Armata înfrântă a lui Vitold fugi, lăsând în urmă o tabără imensă, care fu jefuită de învingători. După relatările cronicarului „Tătarii au luat tabăra şi carele cele ferecate în fier, legate cu lanţuri de fier, şi tunurile şi sâneţele şi arcurile cu vârtej şi multe şi mari bogăţii luând ei vase de aur şi de argint". Vitold şi Tohtamîş o luară la fugă împreună cu cavalerii germani. Tătarii se porniră 3 pe urmele lor şi pustiiră ţara Chievului şi a Lituaniei. Ei luară drept răscumpărare dela oraşul Chiev trei mii de ruble, ceeace constituia o sumă enormă pentru timpul acela. Bătălia din valea râului Vorskla a fost fatală iui Tohtamîş. El nu a mai putut să se ridice niciodată întratâta încât să mai poată relua cu forţe proprii puterea în Hoarda de Aur- „Anonimul lui Iskender" (Muin ad-Din Natanzi) care este todeauna lipsit de precizie în ceeace priveşte cronologia, dar care dă totuşi informaţii interesante şi preţioase cu privire la Ulusul Ojuci, ne spune că Tohtamîş „a murit de

moarte bună în anul Hegirei 800 (=24 Septembrie 1397 – 12 Septembrie 1398) în părţile Tulinului" 4 (Tiimen).

În această ştire totul este adevărat, afară de dată, iar izvoarele ruseşti relatează şi ele că Tohtamîş a murit la Tiimen. „Anonimul lui Iskender" greşeşte cu cel puţin şapte-opt ani,

1 J. Dlugosz, Dziejow Polskich [Cărţile Istoriei Poloniei], voi. II, pag. 495, Cracovia, 1868.

2 Spu-ler, Die Goldene Horde, [Hoarda de Aur], 1943, pag. 138

3 HiiKOHOBCKas JieTomicb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 174.

4 V. G. Ties enh a u sen, op. cit, voi. II, pag. 237 (textul în limba persană), pag. 133 (traducere în limba rusă).

Edighei şi a doua încercare de a reface Hoarda de Aur 359 deoarece, după Şeref ad-Din Aii Iezdi, Tohtamîş a trimis un sol la Timur în luna Redjeb a anului Hegirei 807 (=Ianuarie 1405), câteva săptămâni mai înainte de moartea acestuia, în oraşul Otrar şi anume pe unul din cei mai bătrâni nukeri ai săi, Kara-hodja 1. Vorbind de scopul acestei solii, Şeref ad-Din îl prezintă pe Tohtamîş ca pe un om care rătăcea prin stepe, părăsit de foştii săi camarazi de arme şi cu totul pierdut.

Această solie nu era întâmplătoare, ci corespundea unei schimbări a relaţiilor dintre Timur şi Tohtamîş, după cum rezultă şi din relatările unui contemporan al lor, Ruy Gonzales deClavijo, ambasadorul Castiliei la curtea lui Timur dela Samarkand. După relatările lui Clavijo, „Tohtamîş, împăratul Tătarilor şi Timur-bek s'au împăcat şi au căutat împreună să-1 înşele pe Edighei". Ceva mai jos, Clavijo confirmă încăodată această schimbare a relaţiilor: „Acest Tohtamîş şi fiii săi trăiesc şi sunt în bună pace cu Timurbek" 2.

După înfrângerea dela Vorskla, Edighei nu-i dădu nici un răgaz lui Tohtamîş, urmărindu-1 pretutindeni. După spusele lui Ibn Arabşah, „situaţia ajunse până acolo, încât ei se ciocniră de cincispreze ori; când biruia unul când celălalt" 3. Abia a şaisprezecea oară victoria a rămas definitiv de partea lui Idike şi Tohtamîş „a pierit ucis".4

Cât de puternic era pe atunci Edighei sub raportul militar rezultă şi din relatările aceluiaş Clavijo: „Acest Edighei are în permanenţă în Hoarda sa peste două sute de mii de călăreţi" 5.

Este greu de spus dacă „Anonimul lui Iskender" are dreptate când afirmă că Tohtamîş a murit de moarte naturală. Oricare ar fi realitatea, Tohtamîş – care a pricinuit atâta rău Rusiei şi popoarelor din Ma vara an-Nahr – a părăsit definitiv scena istoriei curând după trimiterea celei de a doua solii către Timur, la Otrar, în Ianuarie 1405.

În istoriografia rusă se formase de multă vreme o părere după care Edighei ar fi fost unul din cei mai perfizi şi mai cruzi stăpânitori din Hoardă. Această părere se bazează pe izvorul cel mai de preţ şi cel mai complect privitor la istoria relaţiilor ruso-tătare dela sfârşitul secolului al XIV-lea şi dela începutul 'Şeref ad-Din Aii Iezdi, voi. II, pag. 647, urm.

2 R u y Gonzales de Clavijo, op. cit., pag. 341-342.

3 V. G. Tiensenhausen, op. cit., voi. I, pag. 470.

4 Idem, pag. 471 – După relatările celui de al doilea letopiseţ dela Sf. Sofia, Tohtamîş a fost ucis de Şadibek în Siberia, în anul 1406

(voi. VI, pag. 133).

6 Ruy Gonzales de Clavijo, op. cit., pag. 341.

3fiO secolului al XV-lea, anume pe letopiseţele ruseşti. Spunem „izvorul cel mai de preţ şi cel mai complect", deoarece izvoarele orientale (atât cele arabe cât şi cele persane) nu vorbesc aproape deioc de relaţiile ruso-tătare şi conţin informaţii importante cu privire doar la prima şi ultima perioadă a activităţii lui Edighei, tratând de altfel numai evenimentele din Hoarda de Aur şi relaţiile acesteia cu Asia Centrală şi cu Cauca^ul. Caracteristic este faptul că izvoarele orientale nu manifestă nici un fel de simpatie pentru Edighei şi tind să-1 considere ca pe un sperjur şi un om perfid. Ibn Arabşah face excepţie, intr'o oarecare măsură, dar numai din cauză că Timur îi era foarte antipatic şi deaceea era gata să scuze pe oricare dintre adversarii lui. De altfel ştiinţa istorică nu ar fi putut niciodată să ajungă la o asemenea imagine a lui Edighei, dacă pe de altă parte nu ar fi existat şi o idealizare a lui.

Anume, este vorba, de faptul că, odată cu Edighei – cel real din punct de vedere istoric – mai este şi un alt Edighei, eroul epopeii Tătarilor Nogai, operă cu caracter vădit feudal, alcătuită pentru nobilimea nomadă. A transpune în domeniul istoriei figura lui Edighei din această epopee a begilor feudali, din legendă în realitatea istorică, înseamnă a comite o gravă eroare şi o denaturare a istoriei, ceeace se petrece totuşi uneori în istoriografia naţionalist-şovină care slujeşte numai interesele panturchiştilor.

V. V. Barthold, în articolul „Tatăl lui Edighei", face consideraţii interesante despre Edighei1. El este departe de a idealiza personalitatea lui Edighei şi scrie că dacă lăsăm la o parte legendele şi ne călăuzim numai după datele istoriei, trăsătura principală a caracterului său este perfidia. „Părăsindu-1 pe Urus-han – scrie V. V. Barthold – şi rupând legăturile cu tatăl său pentru Tohtamîş (din istoria lui Timur nu rezultă că el ar fi fost un nuker al lui Tohtamîş, cum afirmă Abulgazi), Edighei îl trăda apoi şi pe Tohtamîş şi căută din nou o apropiere de Timur în anul 1391"2, trădându-1 mai târziu şi pe acesta.

Dintre autorii orientali, singur Ibn Arabşah ne descrie înfăţişarea lui Edighei: „El era da faţă de culoare foarte întunecată, de statură mijlocie, era îndesat la trup, viteaz, cumplit la

1 H3B. TaBpHi. o6uiapxeJior. h sraorp. {Buletinul Societăţii de Istorie, Arheologie şi Etnografie din Taurida], voi. I, (58), Sirnfe'ropol, 1927, pag. 18-23.

2 Idem, pag. 21.

 înfăţişare, ager la minte, darnic, avea un surâs plăcut, un spirit pătrunzător şi o imaginaţie bogată" '.

Edighei apăruse pe arena istoriei aproape simultan cu Toh-tamîş. Pe când Timur se afla în împrejurimile Buharei, iar Tohtamîş fugea în anul Hegirei 778 (=1376-1377), după înfrângerea suferită din partea lui Tohtakia, fiul lui Urus-han, apăru]a cartierul lui Timur – după Şeref ad-Din Aii Iezdi – şi Edighei, unul dintre emirii din Ulusul Djuci care fugise dela Urus-han, aducând vestea că acesta din urmă pornise cu o armată numeroasă împotriva lui Tohtamîş 2.

Aceasta a fost perioada relaţiilor prieteneşti între Edighei şi Tohtamîş. După aceea, Edighei îl sluji pe Timur până în anul 1391, ajutându-1 în lupta împotriva lui Tohtamîş. După cum am văzut mai sus, după victoria asupra lui Tohtamîş, Edighei plecă împreună cu Timur-Kultlug şi Kunce-oglan în ţinuturile nomade băştinaşe, înşelându-1 pe Timur şi mânat de setea de putere. Trebue să recunoaştem că Edighei avea o energie de nestăvilit. Fără a pierde timp, el căută mijlocul de a deveni stăpânul adevărat 'al Hoardei de Aur. El ştia prea bine că, nefăcând parte din familia lui Ginghis nu putea să pretindă locul de han şi din această cauză vroia să-1 aşeze ca han pe Timur Kutlug-oglan, nepotul lui Urus-han. Ibn Arabşah spune „el nu putea lua titlul de sultan, căci Timur, care stăpânea [toate] împărăţiile s'ar fi proclamat [desigur] el însuşi sultan, dacă acest lucru ar fi fost posibil. Atunci el [Idigu] numi cu dela sine putere pe sultan şi proclamă pe [un alt] han în cetatea de scaun” 3. Letopiseţul din Rogojscoe se exprimă şi mai ho-tarît în acest sens. Iată cum este caracterizată acolo situaţia lui Edighei în Hoarda de Aur: „A supus pe toţi cnejii din Hoardă, căci el singur stăpânea întreaga împărăţie şi aşeza în scaun, după voinţa sa, pe împăratul pe care îl voia eî” 4. Situaţia lui Edighei în Ulusul Djuci este precizată exact de un iarlîk al lui

1 V. G. T i e,s e n h a u s e n, op. cit., voi. I, pag. 473.

Idem, voi. II, pag. 148 – Textul în limba persană; Şeref ad-Din Aii Iezdi, voi. I. pag. 277.

Idem, voi. I, pag. 469-470.

4 PSRL, voi. XV, Pofojkckhh jieTonnceii [Letopiseţul din Rogojscoe], pag. 179 – Şi letopiseţul lui Nicon, care prelucrează în mod literar povestirea letopiseţului din Rogojscoe despre Edighei, caracterizează pe Edighei aproape în aceiaşi termeni: „Acest oneaz Edighei al Hoardei este mai mare decât toţi cnejii Hoardei şi a stăpânit singur întreaga împărăţie a Hoardei şi numea, după placul său, împărat pe cine voia” (Hhkohobck3h [Letopiseţul lui Nicon], pag. 206).

Timur Kutlug din anul Hegirei 800 (=1397-1398): „Cuvântul meu, Timur Kutlug, către begii ulanilor*, miilor, sutelor, zecilor din aripa dreaptă [şi] aripa stângă, în frunte cu căpetenia peste zece mii, Edighei” '. Prin urmare, după acest iarlîk, el comanda întreaga armată din UIusul Djuci.

Să ne întoarcem însă la domnia lui Timur Kutlug. Trebue să amintim că iarlîkul cel mai preţios din micul număr de iar-lîkuri care s'au păstrat din Hoarda de Aur este legat tocmai de numele său. E vorba de aşa numitul iarlîk-tarhan – de confirmare – dat în anul Hegirei 800 (=1397-1398) în primul an al

domniei sale, de Timur Kutlug. Cu toată marea desordine din statul Hoardei de Aur, determinată de toate turburările amintite mai sus, aparatul de stat pentru perceperea diferitelor impozite, dări şi obligaţii dela populaţie continua să funcţioneze. Fără a intra în cercetarea cuprinsului şi importanţei istorice a acestui iarlîk, care a făcut în repetate rânduri obiectul cercetărilor istoricilor, trebue să atragem doar atenţia asupra unui singur aspect al problemei. Iarlîkul a fost dat unui anumit Muhammed, fiul lui Hadji Bairam, un stăpân de pământ care trăia în împrejurimile Sudakului. Iarlîkul confirmă un „tarhan" care se transmitea în familia beneficiarului din generaţie în generaţie. O particularitate a tarhanuiui o constitue faptul că numai stăpânul 'de pământ este scutit de plata dărilor, dijmelor şi de muncile prestate în folosul statului; în ce-1 priveşte pe cultivatorul de pământ, acesta continuă să plătească tot ce plătea şi mai înainte, dar nu în folosul statului, ci în folosul marelui latifundiar.

Ca şi în celelalte state mongole, dările, dijmele şi muncile erau numeroase şi foarte grele pentru cultivatorii de pământ. Chiar numai simpla enumerare a acestor sarcini explică multe aspecte din istoria socială a Hoardei de Aur. Astfel erau „vinăriciul", „vama pentru hambar", „plată pentru aria de treierat", „dijma pentru canalele de irigaţie", „kalan" – o dare pe ogoarele cultivate – „vama pentru lucrurile cumpărate şi vândute", „dijma pe snopi", „taxe de cântar", „plata pentru drumuri", „prestarea obligatorie de,podvezi", „conace" şi „metrice" pentru vite, „dări extraordinare", etc. Este inutil să mai insistăm asu-

* Vlânii erau nişte călăreţi uşor înarmaţi, de obicei doar cu o suliţă.
— N. R.

1 A. S a rn o i 1 o v i c i, HecKOJibKo nonpaBOK k Hpjibmy Tninyp-KyTJiyra. /Câteva precizări în legătură. cu un iarlîk al lui Timur Kutlug] în „Comunicările Academiei de Ştiinţe", 1918, pag. 1122.

Edighei şi a doua încercare de a reface pra enormelor sarcini în materie de impozite pe care le suporta populaţia sedentară, civilizată, a statului Hoardei de Aur.

Dar, în fond, ce lega populaţia sedentară din Crimeia, Buî-gar şi alte regiuni civilizate ale Hoardei de Aur de stăpânirea acesteia din urmă? Această populaţie nutrea numai sentimente de ură faţă de această stăpânire străină prin limbă şi religie şi care a fost totdeauna o stăpânire bazată pe violenţă şi exploatare. Câtă vreme Hoarda de Aur a fost puternică şi când aristocraţia sa nomadă era unită, ea a dominat cu uşurinţă populaţia de diferite neamuri; când se iviră, însă, turburări şi când armatele Hoardei de Aur începură să fie înfrânte, toate triburile şi popoarele străine Tătaro-Mongolilor se bucurau de fiecare insucces al acestora şi, sperând într'o îmbunătăţire a situaţiei lor, se despărţiră de ea.

Odată cu venirea la putere a lui Tirnur Kutlug (în realitate a lui Edighei), Hoarda de Aur se refăcu din nou pentru scurt timp, dar acestea nu erau decât ultimele licăriri ale unui foc care se stingea. Spre a reface timp de vreo cincisprezece ani chiar şi numai umbra fostei sale puteri, Hoarda de Aur a

trebuit să facă apel la toate mijloacele şi metodele de violenţă şi de perfidie la care recursese în cursul istoriei sale. Datorită însuşirilor sale personale, Edighei a fost figura cea mai potrivită în aceste împrejurări.

După relatările letopiseţelor, „cneazul Edighei a fost cel mai mare în întreaga Hoardă şi 'puternic şi tare şi viteaz foarte” *_ Pe lângă aceasta, el „hain şi cumplit era la fire” 2, capabil de orice perfidie sau lucruri mârşave în scopul realizării planurilor sale.

Dar după cum am mai spus, evenimentele dela sfârşitul secolului al XlV-lea şi începutul secolului al XV-lea nu constituiau decât un ultim semn de viaţă. Nici Edighei şi nici hanul numit de el nu au izbutit să schimbe mersul nestăvilit al istoriei. Rusia şi Hoarda de Aur mergeau ipe căi diferite. Cu toată fărâmiţarea. feudală, cnezatele ruse se aflau în faza unei desvoltări considerabile a forţelor de producţie şi nu numai a celor agricole, ci şi a meşteşugarilor din oraşe, a căror producţie sporea împreună cu. desvoltarea oraşelor din Rusia 3.

1 HnKOHOBCKaH jieTonHCb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 173.

2 Idem, pag. 206.

3 Vezi valoroasa lucrare a lui B. A. R î b a c o v, PeMecjio l Meşteşugurile în vechea Rusie] (Editura Academiei de din U. R. S. S. 1948).

Ştiinţe-

Toate acestea contribuiră la o intensificare şi la o întărire a relaţiilor de economie bănească în interiorul ţării şi la creşterea comerţului cu vecinii. Din punct de vedere economic, Rusia încă de pe atunci era puternică, producând singură tot ce avea nevoie, trăind prin propriile sale resurse, fără a jefui şi fără a asupri alte popoare.

Ne îngăduim să cităm numai două fapte importante, care pot ilustra cele spuse. In domeniul tehnicii militare, Rusia se găsea la un nivel foarte ridicat şi în orice caz superior nivelului Tătarilor. Când am vorbit despre bătălia lui Vitold cu Tătarii pe Vorskla în anul 1399, am văzut nivelul tehnic înalt al echipării armatei lituaniene. O tehnică militară exact asemănătoare avea şi Rusia. Iată şi un al doilea exemplu: Edighei „a trimis şi la Tver, la marele cneaz Ivan Mihailovici de Tver pe ţareviiciul Bulat şi pe cneazul Erikliberdi, poruneindu-i acestuia să plece chiar în acel ceas să bată cetatea Moscului cu tunuri şi cu tii-fekuri şi cu sâneţe şi cu arcuri cu vârtej” '. Faptul acesta se petrecea în anul 1409. Tehnica militară avansată reprezenta un rezultat al desvoltării oraşelor şi a meşteşugurilor orăşeneşti.

La fel de interesantă şi de preţioasă poate să fie şi o altă categorie de fapte. In secolul al XlV-lea şi la începutul secolului al XV-lea, Ruşii şi nir Tătarii erau proprietarii, şi conducătorii corăbiilor de pe Volga. După relatările letopiseţului lui Ni-con, la 20 Iulie 1407, „marele cneaz Ivan Mihailovici de Tver a plecat cu corăbii pe Volga la Hoardă, la Şadibek împărat” 2. Sfârşitul secolului al XlV-lea şi începutul secolului al XV-lea reprezintă tocmai o perioadă în care Europa – şi deci şi Rusia

— încep să întreacă Orientul sub raport cultural, iar Hoarda de Aur nu a fost niciodată o regiune înaintată a Orientului.

După campania lui Timur, a început pentru oraşele Hoardei de Aur, pentru meşteşuguri şi comerţ – cum am văzut mai sus

— o perioadă de decădere totală. Forţele de producţie erau în descompunere, iar visteria statului putea fi alimentată numai prin jaf şi silnicii. Spre deosebire de Rusia, nu exista nici un fel de legătură mai strânsă între populaţie şi stăpânirea Hoardei de Aur, fără să mai vorbim despre turburările fără de sfârşit din sânul nobilimii nomade tureo-mongole. In astfel de împrejurări,:unirea cnezatelor feudale ruse într'un singur stat centralizat a reprezentat o armă puternică pentru nimicirea Hoardei de Aur,

1 PSRL, voi. XI, pag. 209. -2 Idem, pag. 201.

Edighei şi a doua încercare de a reface devenind din ce în ce mai mult o necesitate impusă de desvol-tarea istorică a Rusiei.

La 18 Februarie 1405, într'o noapte friguroasă de iarnă, muri Tîmur, în localitatea Otrar de care am amintit mai sus, în cursul campaniei sale din China pe care nu apucă să o ducă la. sfârşit. Moartea înfricoşătorului emir din Asia Centrală a avut o importanţă uriaşă în istoria Orientului Apropiat. In statul lui Timur începură, în legătură cu „succesiunea lui Timur”, tur-burări şi lupte între nobili, care ajunseră atât de departe, încât în Asia Centrală nimeni nu se mai amesteca în treburile Europei de Răsărit. După moartea lui Timur, nu se găsi nimeni în Ma vara an-Nahr care 'ar fi putut da o nouă lovitură Hoardei de Aur. Mai mult decât atât, turburările care începură să se manifeste în Ma vara an-Nahr în legătură cu lupta pentru „succesiunea lui Timur” au făcut ca Edighei să poată ocupa timp de câţiva ani Horezmul, ceeace a avut loc în 1406, după relatările lui Abd Ar-Razzak Samarkandi1.

Unul din urmaşii lui Timur-şi anume Ulugbek (1409- 1449), care era un mare savant ajuns pe tron – nu a putut să facă faţă, după cum ştim, nici Hoardei Albe, nici pretenţiilor ei. Sarcina lichidării statului Hoardei de Aur cădea acum în întregime pe umerii Moscovei. In secolul al XV-lea, această sarcină importantă fu într'adevăr dusă la îndeplinire de Moscova, dar în calea unei eliberări depline de Tătari se mai aflau încă obstacole importante şi unul dintre acestea a fost ultima încercare de a reface Hoarda de Aur pentru noi expediţii de jaf în Rusia, încercare pe care a realizat-o emirul Edighei. In anul 1400, după cum spune cronicarul, „murit-a în Hoardă Temir Kutlui împărat şi după el a venit Şadibek la domnia peste Hoarda Mare dela Volga” 2.

Datele numismatice confirmă relatările izvoarelor scrise (orientale şi ruseşti) cu privire la anii de domnie ai lui Timur Kutlug: El a bătut monete la Ordu al-Djedid, Sărai, Belad Krîm, Sărai al-Djadid şi Hadji Tarhan, adică pe întregul teritoriu al Hoardei de Aur, între anii Hegirei 800-802 (=1397-1400).

„Anonimul lui Iskender” (Muin ad-Din Natanzi), de care am amintit mai sus, ne dă câteva amănunte interesante privi-

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 253, (textul în limba persană), pag. 193 (traducerea în limba rusă).

2 HHKOHOBCKaH jieTonncb (Letopisețul lui Nicon], pag. 183.

toare la moartea lui Timur-Kutlug: „Timur-Kutlug a băut atât de mult, încât a adormit odată după o beţie cruntă” '.

În Ulusul Djuei se iviră turburări şi Edighei începu să caute un alt urmaş al lui Ginghis, găsindu-1 în persoana lui Şadibek, fiul lui Kutlug-bek2. Ca han, Şadibek a fost într'o mai mică măsură independent decât predecesorul său, Timur-Kutlug. După relatările „Anonimului lui Iskender”, Şadibek şi-a petrecut toată viaţa în plăceri şi desfătări3. Emirul Edighei devenise stăpân absolut al Hoardei de Aur. El intervenea în toate treburile, aranja singur totul şi „din libertate, oamenii ajunseseră la mare strâmtoare” 4. Această situaţie nu-i convenea Tui Şadibek şi el căută să scape de acest favorit despotic. Dar Edighei află aceasta şi luă măsurile de rigoare. In toiul „gâlcevelor”, sosi în,Hoarda de Aur”, în anul 1407, marele cneaz de Tver, venind din Tver cu corăbii pe Volga 5. In luptele care se desfăşurară, învinse Edighei. Cât despre nefericitul han Şadibek, acesta fugi la Der-bent, unde găsi adăpost la emirul de Derbent, Sein Ibrahim. El a murit acolo în exil6. Edighei căutase prin diferiţi soli ai săi, trimişi la Sein Ibrahim, să obţină extrădarea fugarului, dar emirul din Derbent refuză acest lucru 7.

După datele numismaticii, Şadibek a domnit dela 1400 până la 1408, ceeace coincide cu relatările izvoarelor scrise, printre care şi letopiseţele ruseşti. Baterea monetelor la Horezm în anii Hegirei 807, 809 şi 810 este un indiciu al independenţei Horez-mului faţă de Hoarda de Aur pe vremea aceea. Şi lîntr'adevăr, Abd ar-Razzak Samarkandi spune că Edighei a ocupat Horez-mul în luna Redjeb anul Hegirei 800 (=23. XII.1405-21.1.1406).

Prezintă mai cu seamă interes monetele bătute de Şadibek în Caucaz. El le-a bătut la Derbent şi Bacu. Monetele din Derbent care ni s'au păstrat până astăzi, datează din anii Hegirei 811, 813 şi 815. însăşi baterea acestor monete înseamnă

1 V. G. T ie s e n h a u s en, op. cit., voi. II, pag. 238 (textul în limba persană), pag. 133 (traducere în limba rusă).

2 Idem, pag. 63 (vezi Muizz).

3 Idem, pag. 223 (textul în limba persană), pag. 133 (traducere în limba rusă).

4 Idem, pag. 253 (textul în limba persană), pag. 133 (traducere în limba rusă).

6 HnKOHOBCKaa jieTonncb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 201-202.

6 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 238 (textul în limba persană)., p-ag. 134 (traducere în limba rusă).

7 Idem, pag. 268 (textul în limba persană), pag. 134 (traducerea fti limba rusă).

Edighei şi a doua încercare de a reface Hoarda îte Aur că el continua să se considere stăpân legitim al Hoardei de Aur şi pe vremea când stăpânea acolo un alt han.

După relatările letopiseţului lui Nicon, locul lui Şadibek a fost ocupat în Hoarda de Aur de Bulat-Saltan 1. Letopiseţul nu ne spune nimic referitor la origina lui. Bulat, sau mai exact Pulad, a fost – după relatările lui Şeref ad-Din Aii Iezdi – fiul lui Şadibek2. In izvoarele orientale, el este cunoscut sub numele de Pulad-han. Edighei căuta pe toate căile să ridice puterea şi prestigiul Hoardei de Aur, recurgând în acest scop la toate mijloacele ce fuseseră experimentate odinioară de Tătari. Bulat-Saltan (Pulad-han) a cerut cnejilor ruşi să vină ca şi mai înainte la Hoardă, să obţină din mâna hanului iarlîkul de confirmare în demnitatea de cneaz, să aducă daruri şi să rezolve în faţa hanului Hoardei de Aur certurile dintre ei, ca în faţa judecătorului suprem, etc. Astfel în primul an al domniei lui Bulat-Saltan (Pulad-han), adică în 1407, se iscase între Ivan Mihai-lovici de Tver şi lurie Vsevolodoviei de Tver un litigiu privitor la chestiunea demnităţii de mare cneaz de Tver, litigiu care a! fost soluţionat de han în favoarea celui dintâi. In anul 1408, Bulat-Saltan a pornit cu război împotriva Lituaniei. Curând, începură să sosească în Rusia veşti ce arătau că se pregăteşte în Hoardă un atac împotriva Moscovei. In Noembrie 1409,a venit un tânăr dela Hoardă la cetatea Moscovei şi a spus ma-xelui cneaz Vasiie Dirnitrievici că «Edighei, marele cneaz al Hoardei vrea să lovească cu război ţara ta»„ 3. Şi într'adevăr, după o lună, adică în Decembrie 1409, pătrunse în ţinuturile ruseşti o numeroasă oaste tătară, în frunte cu Edighei. împreună cu acesta, sosiră în calitate de comandanţi militari patru oglani şi cei mai de vază emiri din Hoardă. Paginile letopiseţului lui Nicon, închinate acestei expediţii, sunt deosebit de interesante şi preţioase. Povestirea este rezultatul unei vaste prelucrări literare şi este pătrunsă de un sentiment patriotic profund. Totuşi, prelucrarea literară nu micşorează importanţa lui ca izvor demn de crezare. La baza relatării evenimentelor din anul 1409, relatare pe care o găsim în letopiseţul lui Nicon redactat pe la anul 1556, se află letopiseţul din Rogojscoe, care datează dintr'o epocă mai apropiată de perioada pe care o studiem. Dacă preferăm să cităm din letopiseţul lui Nicon, facem acest lucru numai din pricină că în acest letopiseţ evenimentele sunt expuse jieTonncb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 202.

2 V. G. T i e s e nh au sen, op. cit., voi. II, pag. 146.

3 PSRL, voi. XI, pag. 205.

Într'un stil mai viu, iar afară de faptele expuse în letopiseţul din Rogojscoe, letopiseţul lui Nicon ne dă informaţii suplimentare tot atât de sigure.

Povestirea aceasta dovedeşte că acest cronicar înţelesese foarte bine nu numai chestiunile propriu zise ruseşti, ci şi principiile politicii Hoardei de Aur. El este bine informat despre o serie de amănunte din viaţa Tătarilor, iar transcrierea numelor turceşti dată în letopiseţ într'o formă apropiată de pronunţarea turcă, atunci când se face enumerarea oglanilor şi emirilor tătari care au participat la campania lui Edighei din 1409, dovedeşte cel mai bine acest fapt. Dăm câteva exemple din această transcriere; cneazul Obriahim fiul lui Timiriazev, cneazul Erikli-berdi, ţareviciul Bulat, etc.

Campaniile făcute de Edighei în Rusia au însemnat o grea încercare pentru această ţară. Tătarii se dedara la incendii, jaf şi omoruri, cu o cruzime deosebită. Odată cu aceasta, se vede limpede că succesele Tătarilor nu erau datorate slăbiciunii militare a Rusiei, ci lipsei unei organizări unitare, conflictelor dintre cnezi şi încrederii excepţionale a Ruşilor în cuvintele şi promisiunile perfidului emir tătar Edighei. Letopiseţul insistă îndeosebi asupra acestei laturi a evenimentelor 'tragice şi se ridică astfel până la o înaltă concepţie politică.

Letopiseţul descrie pe Tătari ca pe nişte politicieni vicleni şi perfizi. Dat fiind că în perioada descrisă, adică la începutul secolului al XV-lea, clasa dominantă tătară era musulmană, cronicarul îi numeşte „Izmaelteni".

Iată cum caracterizează cronicarul procedeele şi uzanţele lor diplomatice: „Deci de se întâmplă unora să se adreseze Izmaeltenilor, ei făgăduesc în mod linguşitor şi perfid pace şi dragoste şi dau daruri şi multă cinste, şi, prin acest vicleşug al lor, îşi ascund pornirea spre sângiuiri şi îşi ţin veninul în taină şi făgăduesc pace adâncă şi prin aceste şiretenii învrăjbesc pe cnejii ruşi, unul cu altul şi îndepărtează iubirea dintre ei, îi fac să se ridice cu oaste unii asupra altora şi în timpul acestei vrajbe ei se strecoară în taină asupra creştinilor, asemenea lupilor celor răi, precum îi povăţueşte tatăl lor Satana" '.

După letopiseţele ruseşti, trăsăturile de mai sus a!e politicii externe tătare şi-au găsit expresia cea mai caracteristică în

1 PSRL, voi. XI, pag. 205, PorosccKHfi jreTonnceu [Letopiseţul din Rogojscoe], pag. 179.

 politic a lui Edighei. Fiind cât se poate de bine orientat asupra relaţiilor dintre cnejii ruşi şi dorind să slăbească cu orice preţ Rusia, Edighei îşi puse ca prim scop să împingă la o ciocnire între marele cneaz de Moscova Vasile Dimitrievici şi Vitold, marele cneaz de Lituania, care stăpânea pe atunci Chievul: „Au arătat el deaceea multă dragoste făţarnică marelui cneaz Vasile Dimitrievici, şi l-au încărcat pe el cu multă cinste şi i-au trimis daruri fără de număr" '.

Edighei îl aţâţă pe Vasile Dimitrievici împotriva lui Vitold şi îl îndemnă să ajungă la o ciocnire armată, promiţându-i ajutorul trupelor tătare. Odată cu aceasta, văzând că a izbutit să stârnească duşmănia cneazului de Moscova, el trimite în taină un sol la marele cneaz al Lituaniei şi îi comunică următoarele: „Tu să-mi fii prieten şi-ţi voi fi şi eu prieten; cât despre ginerele tău, cneazul Vasile Dimitrievici de Moscova, află că el are de gând să calce hotare străine şi nu se mulţumeşte cu ce-i al său, şi de aceea porneşte să se războiască cu tine şi să-ţi calce hotarele; fereşte-te deci de el… El mi-a trimis mie şi împăratului argint şi aur, să ne roage ca eu sau împăratul să pornim cu întreaga oaste a Hoardei de Aur asupra ta şi să pustiim şi să ardem ţara ta…" 2.

Edighei îşi atinse scopul. Vasile Dimitrievici porni cu război împotriva Lituaniei şi folosi cu această ocazie detaşamentele tătare care îi fuseseră trimise în ajutor. începu o luptă îndârjită între cei doi cneji – al Lituaniei şi al Moscovei.

Rezultatul fu că ambele părţi vărsară mult sânge, pierdură mulţi oameni şi pustiiră oraşele şi satele. Tătarii, în schimb, avură de câştigat.

Edighei nu se opri aici şi hotărî să termine definitiv cu marele cneaz de Moscova. El trimise o a doua solie la Vasile Dimitrievici, cu următoarea înştiinţare: „Află, Vasile, că împăratul Bulat-Saltan a purces cu întreaga Hoardă Mare asupra lui Vitovt (Vitold) pentru a răzbuna tot ce a făcut ţării tale; să dai deci împăratului cinstea cuvenită” 3.

Şi de data aceasta, Edighei reuşi să atingă prin perfidie rezultatul dorit şi să abată atenţia cneazului de Moscova dela pericolul ce-l ameninţa. Cronicarul ne spune cu amărăciune că

1 HiiKOHOBCKasi jieToniicb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 206.

— Vezi deasemenea PoroxcKHft jieTonuceii [Letopiseţul din Rogojscoe], pag. 177- 178, 1922.

— Compararea ambelor texte arată că letopiseţul lui Nicon repetă aproape fără nici o modificare letopiseţul din Rogojscoe.

2 HHKOHOBCKan jieTorracb [Letopiseţul lui Nicon], pag. 206.

3 Idem, pag. 208.

— Hoarda de Aur şi decăderea ei marele cneaz Vasile Dimitrievici nu a izbutit să adune nici măcar un mic enumăr de ostaşi” ' Letopiseţul întrebuinţează un limbaj colorat pentru descrierea ororilor prin care trecură ţările ruseşti atunci când se aruncară asupra lor, pe neaşteptate, ostile tătare, ca nişte tâlhari şi hoţi. Deşi marele cneaz Vasile Dimitrieviei fusese înştiinţat cu o lună mai înainte de expediţia lui Edighei în Rusia, acesta din urmă reuşi totuşi să-1 convingă pe marele cneaz că armata sa este îndreptată împotriva Lituaniei.

Pustiind regiuni întregi, Tătarii ajunseră până în împrejurimile Moscovei şi începură să se pregătească pentru asediul capitalei. „Iară cneazul Edighei nu veni în persoană până 'la cetatea Moscului, nici nu trimise pe altul, ci vroia să ierneze aici şi să ia cetatea în alt chip şi se semeţea şi vorbea multe şi a trimis şi la Tver, la marele cneaz Ivan Mihailovici de Tver pe ţareviciul Bulat şi pe cneazul Erikliberdi, poruncindu-i acestuia să plece chiar în acel ceas să bată cetatea Moscului cu tunuri şi cu tufekuri şi cu sâneţe şi cu arcuri cu vârtej”. Cneazul de Tver nu făptui trădarea şi căută să se sustragă dela împlinirea cererii lui Edighei. Asediul Moscovei nu reuşi. La Edighei „sosi atunci o solie grabnică din Hoardă, dela împăratul Bulat-Saltan, care-i trimitea vestea să se întoarcă fără zăbavă Ia Hoardă”, deoarece acolo începuseră din nou „gâlce-vile”, se ivise un oarecare oglan – descendent din Ginghis-han —care vroia să-1 ucidă pe Bulat-Saltan şi să ocupe tronul hanilor2. Edighei fu nevoit să ridice asediul Moscovei şi să se întoarcă cu armata la Volga, după ce primi o răscumpărare de trei mii de ruble.

După cum era de aşteptat, izvoarele orientale nu spun nimic de expediţia lui Edighei în Rusia din anul 1409, în schimb se afla acolo, sub acelaş an, o informaţie despre o solie trimisă de Hoarda de Aur la Şahruh, la Herat. După cum ştim, anul 1409 a fost o dată importantă în istoria Asiei Centrale. Acolo

abia se terminaseră turburările provocate de lupta pentru „succesiunea lui Timur”. In anul 1409, timuridul Şahruh intră în Samarkand ca învingător, împreună cu fiul sau Ulugbek, un nepot al lui Timur, căruia îi predă stăpânirea Ma vara an-Na-hrului. Fu organizată la Samarkand o mare sărbătoare cu prilejul acestui eveniment important. După datele lui Abd ar-Razzak Samarkandi, atunci când Şahruh se întoarse la Herat, sosiră ila jieTonuch [Letopiseţul lui Nicon], pag. 206. 2 Idem, pag. 209.

Edighei şi a doua încercare de a reface Hoarda de Aur 371 el solii lui Pulad-han (Bulat-Saltan) şi ai emirului Idigu baatur (Edighei). Este caracteristic faptul că Abd ar-Razzak Samar-kandi îl pune pe Edighei pe acel aş plan cu Pulad-han şi spune că ei „erau stăpânitorii din Deşt-i Kîpciak şi din părţile Uzbe-kilor” 1. Şahruh îi primi pe solii lui Edighei după toate regulile protocolului diplomaţiei orientale. Avu loc un schimb de daruri. Solii Hoardei de Aur îi înmânară lui Şahruh şoimi şi alte păsări de vânătoare, care erau foarte preţuite la curţile din Persia şi din Asia Centrală, iar Şahruh, dărui la rândul său, solilor „câte un calpac şi un brâu împărătesc”. El le înmâna deasemenea daruri bogate pentru Pulad-han şi pentru emirul Edighei. Probabil că solia Hoardei de Aur îmbrăcase un caracter de felicitare şi avea drept scop restabilirea relaţiilor paşnice care fuseseră întrerupte încă de pe vremea lui Timur şi a lui Tohtamîş. Felul în care au fost apreciate atunci în Orient succesele temporare ale Hoardei de Aur rezultă chiar din simplul fapt că Şahruh a propus solilor lui Bulat-Saltan şi ai lui Edighei să ceară Hoardei de Aur o principesă din familia lui Ginghis, ca soţie pentru unul din fii săi – mirza Muhammed Djuci baatur2. Se vede că Edighei era vădit mulţumit de situaţia sa şi se socotea ajuns în culmea gloriei. Astfel se explică lipsa de prevedere a politicii sale. El se mândrea cu succesele sale externe, ţinând seamă de faptul că recâştigase nu numai ţinuturile stăpânite de Tohtamîş, ci şi Ho-rezmul, pe care îl pierduse Hoarda de Aur încă la începutul celui de al şaptelea deceniu al secolului al XlV-lea, că slăbise Rusia şi câştigase recunoaşterea din partea celui mai însemnat suveran din Orientul musulman, adică a lui Şahruh, descendent din Timur, care a domnit la Herat între 1409 şi 1410. îngâmfarea lui Edighei mai fu sporită şi de solia care fusese trimisă în anul Hegira 812 (=1409-1410) la Pulad-han de sultanul Egiptului al-Malik an-Nasir Faradj, fiul lui al-Malik az-Zahir Barkuk:Succesul Hoardei de Aur era, fireşte, numai un succes aparent, deoarece Rusia se întărea cu o repeziciune excepţională, cu toată tragedia din 1409, iar forţele separatiste din sânul Hoardei de Aur nu fuseseră lichidate. „Gâlcevile” dintre nobili mu mai conteneau. Cu toate că duşmanul principal al lui Edighei, Toh-

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 252 (textul la limba persană), pag. 192 (traducerea în limba rusă).

2 Ibidem.

3 Idem, voi. I, pag. 397 (textul în limba arabă), pag. 407 (traducerea In limba rusă).

tamîş, murise, rămăseseră fiii lui. După „Muizz" * – de care am amintit mai sus – Tohtamîş avea treisprezece fii dela diferite soţii şi concubine; cel care se bucura de cea mai mare autoritate printre ei, Djelal ad-Din, este cunoscut letopiseţului,sub numele de Zeleni-Saltan, fiul lui Tohtamîş.

Marele cneaz de Moscova, Vasile Dimitrievici, nu-şi pierdu cumpătul în urma atacului mişelesc pornit de Edighei asupra ţărilor ruseşti şi începu să se pregătească de rezistenţă. Astfel Edighei află că „fiii lui Tohtamîş",au găsit azil la Moscova. Vasile Dimitrievici căuta să-i folosească pe aceşti oglani ai Hoardei de Aur împotriva lui Edighei şi lui Pulad-han. Mai mult decât atât, marele cneaz de Moscova încetă să mai dea cea mai mică atenţie solilor Hoardei de Aur. După relatările letopiseţului lui Nicon, Edighei nu suportă această atitudine a Moscovei şi nu-i ceru numai pe fiii lui Tohtamîş, ci se şi plânse de tratamentul rău aplicait la Moscova solilor şi neguţătorilor din Hoarda de Aur. Cronicarul atribuie uneia din soliile lui Edighei – scrisă încă în acelaş an, 1409 – următoarele cuvinte: „Când sosesc la voi soli dela împăratul şi neguţătorii din Hoardă, voi vă bateţi joc de soli şi de neguţători şi îi faceţi de râs şi de ocară. Aceasta nu este un lucru bun, căci în vremurile trecute acest ulus a fost al împăratului, şi el a stăpânit ţara; şi soliile şi solii împăratului erau cinstiţi şi neguţătorii erau ţinuţi fără necazuri şi fără ruşine; şi tu să-i întrebi pe cei mai bătrâni cum erau acestea înainte vreme".2 însăşi aceste cuvinte, atribuite de letopiseţ soliei lui Edighei sunt suficiente pentru & arăta schimbarea intervenită în atitudinea Moscovei, care se îndrepta spre o împotrivire făţişă şi chiar spre un atac asupra Hoardei şi cneazul de Moscova – căruia i s'a putut reproşa în numeroase rânduri o prudenţă exagerată şi uneori chiar nehotărîre – merită cu atât mai multă laudă pentru faptul că a -luat în sfârşit o poziţie hotărîtă în momentul cel mai greu pentru el şi anume tocmai în anul în care avură loc incendierile, pustiirile şi foametea.

De data aceasta, evenimentele i-au fost favorabile. „Gâlce-vile" din Hoardă se intensificară, fiii lui Tohtamîş – în frunte cu Djelal ad-Din (Zeleni-Saltan) – plecară dela Moscova în Lituania, pentru a cere acolo ajutor dela Vitold. După Abd ar-Razzak Samarkandi, Pul'ad-han (Bulat-Saltan) muri în anul

1 V. G. T i e s e n h a u s e n, op. cit., voi. II.

2 HHKOHOBCKaa jieTonHCh [Letopiseţul tui Nicon], pag. 209-210.

1410 şi pe tronul Hoardei de Aur se sui Timur-han, un fiu al hanului Timur Kutlug ', care s'a ridicat împotriva lui Edighei, după cum spune Abd ar-Razzak2. Informaţii asemănătoare referitoare la această chestiune le găsim expuse foarte pe scurt şi în letopiseţe: „In.iarna aceea, s'a ridicat la domnie în Hoardă Temir împărat, şi cneazul Edighei a fugit curând" 3. Monete cu numele lui Pulad-han au fost bătute între anii Hegirei 810-816 (=1407-1413). Ar fi însă greşit să credem că el a trăit şi după anul 1410, dat fiind că următorul suveran al Hoardei de Aur şi-a bătut monetele în anii Hegirei 813-814 (=1410-1412). Nu este exclus ca, după revolta lui TimuF-han, Edighei să fi continuat a bate

monete cu numele lui Pulad-han. Acesta din urmă îşi bătuse monetele sale la Sărai al-Djedid, Bulgar, Bulgar al-Dejedid, Orda Caffa, Azak al-Mabrus, Horezm, Saraicik, Hadji Tarhan şi Rajdan.

Probabil că n'au survenit imediat relaţii duşmănoase între Edighei şi Timur-han. Şi acest han al Hoardei de Aur fusese numit de Edighei. Mai mult decât atât, acesta din urmă se înrudea chiar cu noul han, întrucât îi dăduse de soţie pe fiica sa. In felul acesta prezintă evenimentele „Anonimul din Iskender” 4. Totuşi, Timur-han a izbutit să atragă de partea sa simpatiile aristocraţiei nomade şi a început lupta împotriva emirului uzurpator Edighei.

Ambele grupe de izvoare, atât cele orientale din secolul al XV-lea, cât şi letopiseţele ruseşti relatează de comun acord că la începutul acestei lupte UIusul Djuci a fost invadat de Djelal ad-Din împreună cu fraţii săi oglani. Toate acestea s'au petrecut în anul 1411. „In anul acela (1411), un fiu al lui Tohtamîş, pe nume Saltan (Zeleni-Saltan, – A. I.), a -năvălit în ulusurile Hoardei şi le-a prădat” 5. Un rol însemnat în succesul lui Djelal ad-Din 1-a jucat şi Lituania. Am văzut mai sus că, după înfrângerea lui Tohtamîş din anul 1395, Hoarda de Aur îşi pierduse poziţia de mare putere şi Edighei nu reuşise să-i redea această poziţie, deşi s'ar putea spune că succesele sale au fost foarte

1 V. G. T ie se nh a us eu, op. cit, voi. II, pag. 253 (textul în limba persană), pag. 193 (traducerea în limba rusă). „Anonimul lui Iskender” îi dă Iui Timur-han numele de Timur-Sultan (V. G. Tiesenhausen, op. cil, voi. II, pag. 134).

2 Idem, pag. 193.

3 HHKOHOBCKaa jieTonncb /Letopiseţul lui Nicon], pag. 215.

4 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 238T-239. (textul în limba persană), pag. 134 (traducerea în limba rusă).

, 6 HnKOHOBCKaa jieTonncb Letopiseţul lui Nicon], pag. 215.

mari. La drept vorbind, aceste succese se datoresc în primul rând lipsei unei uniri între Lituania şi Moscova. Dacă aceste două state s'ar fi unit în lupta lor împotriva Tătarilor la începutul secolului al XV-lea, Edighei nu ar fi putut să aibă nici o izbândă dar, în mod vădit, Lituania nu dorea deloc acest lucru. Vitold luase o cale cu totul diferită. El dorea o politică independentă faţă de Tătari, dorea să aibă acolo hani care să-i fie prieteni sau chiar să atârne de el. Iată dece 1-a susţinut la început atât de energic pe Tohtamîş şi după aceea pe fiii acestuia, mai ales pe Djelal ad-Din. încă de pe vremea lui Edighei, atunci când devenise evident că el avea rivali care, după luarea tronului de han, îl vor înlătura din situaţia de emir atotputernic, Hoarda de Aur devenise arena unor noi turburări în care uşor se puteau amesteca puteri străine. Vitold se bizuia pe acest fapt. El înţelegea foarte bine că Hoarda de Aur încetase de a mai fi o mare putere, vedea că ea îşi pierde rolul conducător în politica Europei Răsăritene şi hotărî să se folosească de ea ca de o armă pentru realizarea planurilor sale potrivnice Moscovei şi deci antiruse. Pentru scopurile sale, Vitold avea absolută nevoie ca statul tătar să continue să existe.

Iată dece îi vedem din nou pe fiii'lui Tohtamîş – şi în primul rând pe Djelal ad-Din – în Lituania, după ce petrecuseră scurt timp în Rusia. Vitold îi trimise la Troki. Aşa cum Tohtamîş fusese mai înainte o unealtă a politicii lui Vitold faţă de Hoarda de Aur, aşa deveni acum o asemenea unealtă Djeal ad-Din, pe care Vitold reuşi să-1 aşeze pe tronul hanilor în anul 1411.

Rezultatele acestui act se văzură de îndată. In lucrarea mai sus amintită a lui Sp.uler se tratează în mod amănunţit problema relaţiilor dintre Lituanieni şi Tătari şi autorul observă că succesele lui Vitold în partea meridională a posesiunilor sale s'au produs tocmai în această perioadă. După relata zile lui Spu-ler, Vitold a reuşit chiar să întemeieze o cetate şi o aşezare, comercială * pe malul Mării Negre1. Dar să ne întoarcem la Edighei. Anii 1410-1411 au reprezentat schimbări esenţiale în viaţa acestuia. Steaua lui începu să apună şi el nu va mai atinge niciodată strălucirea pe care o avusese până de curând. Neavând forţele necesare pentru a învinge pe Timur-ihan, Edighei fugi în Horezm, unde situaţia sa era – după câte i se părea lui – pu-tenr'că şi consolidată. In drum spre Horezm, la o distanţă de zece zile de acesta din urmă, Edighei fu învins de un detaşament

* Este vorba de portul Cociubei de lângă Odesa de astăzi – N. R. 1 S p u 1 e r, op. cit., pag- 149.

Edighei şi a doua încercare de a reface al lui Timur-han, după cum ne semnalează Abd ar-Razzak Sa-markandi. însoţit de un număr redus de credincioşi, Edighei sosi în Horezm la începutul anului Hegirei 814 (=25. IV.1411 – 12. IV 1412). Acolo fu asediat timp de o jumătate de an de armatele lui Timur-han. Tocmai atunci sosi şi vestea că Djelal ad-Din, folo-sindu-se de lipsa lui Timur-han (care plecase deasemenea în Horezm, pentru a se lupta cu Edighei), pusese mâna pe putere în Hoarda de Aur. Situaţia se complică... împotriva lui Edighei se aflau acum trupele lui Timur-han şi ale lui Djelal ad-Din, care se duşmăneau reciproc. Unul din comandanţii militari ai Pui Timur-han, pe nume Gazan, se grăbi să rezolve „situaţia complicată” prin trădarea stăpânului său.1 Gazan ordonă nukerului său să-I ucidă pe Timur-han, care nu bănuia nimic şi, după aceea, trecu în serviciul lui Djelal ad-Din (Zeleni-Saltan). In felul'acesta rămăsese un rival şi un duşman mai puţin. Timur-han domnise în total abia doi ani (1410-1412). Djelal ad-Din dădu dispoziţie lui Kad-julai baatur, comandantul trupelor sale, să termine cu Edighei. Acesta din urmă avea mai puţini soldaţi; cu toate acestea, Kadjulai fu înfrânt în bătălia care avu loc. Abd ar-Razzak Samarkandi relatează în mod amănunţit acest episod. Ca totdeauna, Edighei recurse la vicleşug. După un vechi şi încercat procedeu al nomazilor, şi anume amenajarea unor ascunzişuri pentru a lovi pe neaşteptate pe duşman, Edighei îşi împărţi armata în două grupe. Una a fost trimisă în lupta împotriva armatei lui Kadjulai, iar a doua o ascunse într'un loc întărit. El dădu primei grupe dispoziţia să o ia la fugă atunci când bătălia va fi în toi şi să arunce pe drum „pături de cal şi desagi” special pregătiţi în acest scop, precum şi alte obiecte care făceau parte din echipamentul cailor pentru ca adversarul să aibă impresia unei înfrângeri totale a trupelor lui Edighei.

Atunci când prima grupă îndeplini ordinul emirului şi o luă la fugă, Kadjulai crezu că Edighei este învins şi înainta liniştit; atunci ieşi din ascunzişuri Edighei,-aruncându-se asupra lui ca un uragan, împreună cu armata sa. Kadjulai îşi pierdu viaţa în această bătălie. Edighei se întoarse în Horezm ca învingător, cu un mare număr de prizonieri şi cu o pradă uriaşă. Edighei puse prizonierii în lanţuri şi încredinţa paza lor locuitorilor oraşului (oraşul Urghenci fusese refăcut în anul 1391). Paznicilor le-a spus că pentru fiecare prizonier fugit va fi ucis nu numai cel care îl păzea, ci şi toţi locuitorii

IV. G. Tiesenhausen, op. cit. voi. II, pag. 253-254 (textul în limba persană), pag. 193-194 (traducerea în limba rusă).

Hoarda de Aur şl decăderea ei din cartierul său *. Nu mai trebue subliniată frica ce-i cuprinsese pe locuitorii din oraş. Faptul acesta s'a petrecut în anul Hegirei 815 („=1414-1413).

Am văzut mai sus că atunci când Edighei se afla în culmea puterii, Şahruh primise cu deosebită atenţie pe solii aces-fuia şi fusese chiar gata să se înrudească cu el. Acum, însă, când norocul îl părăsise pe Edighei, Şahruh trimise o armată în Horezm, pentru a supune din nou această fără urmaşilor lui Timur. După o serie de insuccese, aceste trupe se întoarseră acasă. Dând o mare importanţă reocupării Horezmului, Şahruh trimise într'acolo o a doua armată, comandată de data aceasta de Şah-Melik, fostul tutore al lui Ulugbek. Şah-Melik dădu dovadă de rjaultă iscusinţă şi tact politic în lupta pentru Horezm. El ştiu să se folosească de laturile slabe ale stăpânirii lui Edighei şi ale fiului său în Horezm şi în Urghenci (dările şi silniciile)şi-i atrase pe locuitori de partea sa. După spusa lui Abd ar-Razzak Samarkandi, „seiidii, cărturarii şi dregătorii cetăţii au ieşit [întru întâmpinarea lui] cu daruri şi i-au predat cetatea”2, adică Urghenci, capitala Horezmului.

Astfel, Edighei a fost scos în anul Hegirei 816 (=3. IV. 1413-22.111.1414) din Horezm, pe care îl stăpânise prin violenţă, având cu el 'doar un mic număr de oameni apropiaţi şi de nukeri care îi erau devotaţi.

Cu un an mai înainte ca Edighei să piardă Horezmul a avut loc o nouă schimbare pe 'tronul Hoardei de Aur. După relatările letopiseţului, în anul 1412 „a murit vrăjmaşul nostru cel rău Zeleni-Saltan împărat, fiul lui Tohtamîş, săgetat în luptă de fratele său Kerim-Berdi”3.

Nu am întâlnit în izvoarele orientale nici o ştire despre împrejurările în care a avut loc moartea lui Djelal ad-Din. Relatările letopiseţului rusesc găsesc însă o confirmare deplină în datele numismaticii.

Kerim-Berdi nu reuşi să se aşeze definitiv pe tronul Hoardei de Aur, deoarece se ivise un rival în persoana fratelui său Kepek-han, despre a cărui domnie pomeneşte, dintre izvoarele

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 254 (textuj în limba persană), pag. 194 (traducerea în limba rusă).

. 2 Idem, pag. 255 (textul în limba persană), pag. 195 (traducerea în limba rusă).

8 PSRL, voi. XI, pag. 219.

Edighei şi a doua încercare de a reface Hoarda de Aur 377 orientale, un autor din secolul al XVI-lea, cu numele Gaffari *, care a scris în limba persană.

După Spuler, Kepek-han este numit, în izvoarele polone scrise în limba latină, Betsabul – Amândoi hanii rivali se aflau în duşmănie cu Edighei şi îi pricinuiră multe greutăţi. Din nefericire, au rămas multe lucruri nelămurite asupra perioadei dintre anii 1412-1419, în deosebi în ce priveşte viaţa lui Edighei. El a mai jucat un rol în Hoarda de Aur şi probabil că stăpânea o anumită parte a acesteia, poate chiar şi Crimeia. La cunoscutul istoric polon Jan Dlugosz, de care am amintit mai sus şi care a trăit în secolul al XV-lea, găsim informaţia că Edighei a atacat în anul 1416 Chievul şi împrejurimile sale, care au fost incendiate şi jefuite3. După părerea specialiştilor, Dlugosz trebue folosit cu băgare de seamă, căci nu se poate pune multă bază pe relatările sale, fără o prealabilă verificare critică. Referitor la acelaş an, 1416, găsim totuşi o informaţie deosebit de interesantă despre soţia lui Edighei la istoricii egipteni din secolul al XV-lea, care,au scris în limba arabă. După relatările lui al-Makrizi, soţia lui Edighei a sosit în anul 1416 ia Damasc, de unde se pregătea să facă acea călătorie la Mecca pe care o cereau riturile religioase, însoţită de trei sute de călăreţi ce-i fuseseră daţi probabil de soţul ei Al-Askalani adaugă la aceste relatări şi faptul că soţia lui Edighei a făcut această călătorie împreună cu o caravană din Siria5. Numai o persoană foarte influentă, adică soţia unui suveran sau în orice caz aunui stăpân foarte puternic, putea să facă o călătorie la Mecca însoţită de trei sute de călăreţi. Acest fapt arată în mod clar rolul important pe care îl juca atunci Edighei Ła stăpânitor al unei regiuni oarecare. Presupunem că acesta regiune era Crimeia, deoarece ar fi fost primejdios de a pleca din regiunile răsăritene ale Hoardei de Aur cu trei sute de călăreţi trecând prin teritorii duşmane.

La Jan Dlugosz mai găsim şi o altă ştire privitoare la Edighei, sub anul 1419. Cronicarul polon spune că, în acest an, Edighei a trimis la Vitold o solie cu daruri bogate, printre care se aflau trei cămile şi douăzeci şi şapte de armăsari

1 V. G. Ties en ha use n, op. cit., voi. II, pag. 271, (textul în limba persană), pag. 212 (traducerea în limba rusă).

2 Spuler, op. cit., pag. 151.

3 J. Dlug-osz, op. cit., voi. IV, pag. 182.

4 V. G. Tiesenha usen, op. cit. voi. I, pag. 428 (textul în limba arabă), pag. 442 (traducerea în limba rusă).

5 Idem, pag. 451 (textul în limba arabă), pag. 545 (traducerea iîn limba rusă).

minunaţi, acoperiţi cu pături deosebit de frumoase. împreună cu această solie, el a trimis şi o propunere de pace şi de alianţă x.

Aceasta este ultima ştire privitoare la Edighei pe care o găsim în izvoarele europene. în ce priveşte izvoarele orientale, ele pun sub acel aş an, 1419, moartea lui Edighei. In această privinţă există două versiuni, una a lui Ibn Arabşah şi cealaltă a lui al-Aini. Iată ce ne spune Ibn Arabşah despre locul

morţii Jui Edighei: „Au continuat turburările şi gâlcevii e dintre împăraţii ţinuturilor kîpeiace, până ce, în sfârşit, Tdiku fiind rănit s'a înnecat şi a pierit. El a fost scos din apa Seihunului, la Saraicik şi a fost lăsat în voia soartei” 2.

Informaţii mai amănunţite se găsesc la al-Aini, un cronicar arab din Egipt, din secolul al XV-lea, care a fost deaseme-nea contemporanul lui Edighei. După relatările sale, Edighei a fost ucis în anul 1419 de unul din fiii lui Tohtamîş – pe nume Kadir-Berdi – care se luptase tot timpul cu Edighei după moartea lui Kerim-Berdi. Probabil că faptul acesta a avut loc la Saraicik, după cum ne spune Ibn Arabşah. întâlnirea cu armata lui Kadir-Berdi fusese fatală şi conform cu ordinul acestuia, Edighei a fost tăiat în bucăţi3.

În felul aceasta luă sfârşit viaţa acestui om care dăduse dovadă de atâta voinţă, energie, curaj personal şi într'o măsură şi mai mare de viclenie şi perfidie, dar care nu se ridicase întru nimic deasupra contemporanilor săi, care nu se orientase asupra evenimentelor politice din timpul său şi care a căutat, în ciuda mersului real al istoriei, să refacă prin vicleşuguri şi intimidări situaţia de mare putere a Hoardei de Aur ce ducea o viaţă parazitară. '3

3 J. D 1 u g o s z, op. cit., pag. 220.

2 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 473.

— Cum a putut oare să greşească Ibn Arabşah cu privire la aşezanea Saraicikului? El nu putea să nu cunoască acele locuri. Se ştie că Saraicik se afla pe cursul inferior al fluviului Iaik (Ural).

3 Idem, pag”. 500 (textul în limba arabă), pag. 532-533 (traducerea, n limba rusă).

CAPITOLUL V DESCOMPUNEREA HOARDEI DE AUR

„De pustiirea cea de pe urmă a Hoardei de Aur; şi de împăratul ei, şi de slobozenie, şi de măreţia şi d& cinstea ţării ruseşti”.

Letopiseţul din Cazan

Am văzut mai sus că ultimii ani din viaţa lui Edighei au fost foarte trişti pentru el. Turburările căptătaseră în Hoarda de Aur un caracter din ce în ce mai haotic, încât e greu chiar de stabilit care dintre hanii rivali trebuia recunoscut ca adevăratul conducător. D^ fapt, Hoarda de Aur încetase de a mai fi un stat unitar cu o conducere centralizată, căreia să i se supună toate ulusurile tătare. Intr'o oarecare măsură, s'ar putea spune că Hoarda de Aur nu mai exista în sensul cel vechi, ci rămăseseră doar Tătarii şi ulusurile lor conduse de hanii din dinastia lui Eatu sau Şeibani, adică din Hoarda de Aur sau din Hoarda Albă. Edighei a fost ultimul dintre stăpânitorii Hoardei de Aur, care nu ' numai că a căutat, dar a şi reuşit într'o vreme, să refacă marele stat de odinioară al Tătarilor din Europa Răsăriteană. După lupta cu Timur-han şi Djelal ad-Din, adică după anii 1411 —1412 Edighei nu mai avu posibilitatea să ducă o politică de mare putere. Tătarii încetară de a mai reprezenta un stat puternic, păstrând totuşi o forţă capabilă să-i neliniştească pe vecinii civilizaţi, Rusia, Lituania şi Polonia.

În aceşti ani de turburări şi anarhie şi chiar de haos politic, Horda de Aur îşi pierduse din ce în ce mai mult poziţiile din regiunile cu populaţie sedentară

ce se ocupa cu agricultura. După cum am văzut mai sus, Harezmul a scăpat pe vremea lui Ulugbek pentru a doua oară din mâinile hanilor Hoardei de Aur şi de data aceasta pentru totdeauna. Horezmul era o regiune deosebit de bogată şi de civilizată, cu o viaţă economică sătească deosebit de desvoltată, cu oraşe comerciale mari şi mai ales cu un comerţ local şi de tranzit foarte desvoltat. Intr'adevăr, prin Horizm treceau drumurile caravanelor spre Asia Centrală, Iran, Mongolia şi China. Trecerea Horezmului în mâinile Timurizilor a pus capăt acestui comerţ, pe care probabil voia să-1 reînvie Edighei şi care reprezentase în epoca premergătoare Timurizilor una din sursele principale de venit pentru visteria hanului şi pentru neguţătorii din Hoarda de Aur.

Relatările de mai sus ale călătorilor veneţieni Giosafato Bar-baro (1436) şi Ambrosip Cântăririi (1476) dovedesc în mod limpede că oraşele din regiunea Volgii nu se refăcuseră deloc după nimicirea lor de către Timur în anul 1395. Şi nici nu era posibilă o refacere a regiunii Hoardei de Aur dela Volga în condiţiile.acelor neîncetate ciocniri, lupte şi schimbări de stăpânire. Crimeia avusese de suferit ceva asemănător, dar într'o măsură mai mică, trecând des dela un han la altul.

Odată cu decăderea vieţii orăşeneşti şi a agriculturii în regiunile civilizate, trebuia să se întărească în perioada aceea sectorul nomad al statului Hoardei de Aur. Tocmai în aceste împrejurări ridicară capul diferiţii conducători ai micilor ulusuri tătare. Forţele centrifuge din stepă îşi găsiră înainte de toate exponenţi în acei oglani din familia lui Ginghis ce stăteau în fruntea lor. Nu este greu să ne închipuim ce fel de influenţe au avut luptele interne asupra cârmuirii statului, asupra mersului „normal" al perceperii birurilor din satele şi oraşele Bulgarului, din regiunea cursului inferior al Volgii, din Caucazul de Nord şi din Crimeia. Nu putem trece cu vederea acele schimbări care trebuiau să se producă în stadiul de descompunere a statului tătar, care până de curând fusese atât de puternic. Hanii Hoardei de Aur menţineau cu stricteţe tradiţiile alcătuite de. predecesorii lor din secolele XIII şi XIV, care fuseseră mai norocoşi în ceeace priveşte puterea. Fără îndoială că hanii rivali aveau la curţile lor aceiaşi demnitari ca şi puternicii lor predecesori Tohta, Uzbek şi Djani-bek. Diferitele iarlîkuri dela sfârşitul secolului al XIV-lea ce s'au păstrat până în zilele noastre dovedesc în mod limpede acest luciu. Stepa dădea acum mai puţine venituri visteriei hanului decât oraşele şi satele de agricultori care îi erau subordonate.

În orice parte a Hoardei de Aur, stăpânitorul îşi socotea posesiunile înainte de toate în raport cu ceeace putea să obţină dela oraşele şi satele dependente de el. Suveranii tătari socoteau ca izvoare de venituri şi incursiunile împotriva posesiunilor de graDescompunerea Hoardei de Aur niţă ale Ruşilor, Lituanienilor şi Polonezilor. Atâta vreme cât hanii îşi exercitaseră în mod energic stăpânirea în Hoarda de Aur, populaţia îşi cunoştea mai mult sau mai puţin îndatoririle şi sumele ce avea de plătit. In perioadele de turburări şi de haos feudal, nimeni nu ştia însă ce, când şi cui trebue să plătească. Regiunile cu populaţie agricolă treceau din mână în mână. Discordiile interne

distruseră forţele de producţie, populaţia sărăci, productivitatea muncii ţăranilor şi meşteşugarilor scăzu, iar cerinţele stăpânilor ce se schimbau mereu, deveneau din ce în ce mai mari., Afară de aceasta, economia ţării trecea printr'o perioadă de criză. Comerţul încetă de a mai avea un caracter de tranzit: prin regiunea Volgii şi prin Horezm nu mai treceau, ca înainte, caravanele spre China. Meşteşugurile se aflau în plin declin şi alimentau doar pieţele locale. In genere, forţele de producţie ale Hoardei de Aur, alimentate şi menţinute artificial în a doua jumătate o secolului al XlII-lea şi în secolul al XlV-lea, prin actele de violenţă ale hanilor Hoardei de Aur (de pildă deportarea prizonierilor din ţările şi oraşele subjugate şi în special a meşteşugarilor, meşterilor, artiştilor, etc), s'au desorganizat complect în secolul al XV-lea datorită turburărilor neîncetate. In asemenea împrejurări, populaţia nemulţumită nu putea să dorească decât o stăpânire destoinică şi de lungă durată, văzând ieşirea: din situaţia creată în formarea pe teritoriul ei a unui stat independent.

Pentru a înţelege care a fost desfăşurarea evenimentelor politice din Europa Răsăriteană în legătură cu decăderea Hoardei de Aur trebue să prezentăm, fie şi numai în trăsăturile cele mai sumare, atitudinea pe care o aveau statele vecine faţă de Hoarda de Aur. După cum ştim, Asia Centrală se aflase, în cursul întregului secol al XV-lea, în mâinile Timurizilor, care se interesau; prea puţin de Tătarii din Europa de Sud-Est, concentrându-şi toată atenţia asupra relaţiilor cu nomazii din Hoarda Albă, în speţă cu Uzbekii. Sarcina principală a Timurizilor – începând1 cu Ulugbek (1409-1449) – a constat în apărarea regiunilor ctB populaţie sedentară împotriva năvălitorilor. Dacă trecem peste acea politică activă, dar fără succes, pe care a dus-o Ulugbek. faţă de Borak-han în perioada anilor 1420-1430, putem spune că Timurizii n'au avut o atitudine ofensivă faţă de Ak-Orda, ci s'au apărat doar cu mai mult sau mai puţin succes până la sfârşitul secolului al XV-lea.

Altfel se prezenta, însă, situaţia faţă de vecinii dela Vest şi Nord-Vest ai Hoardei de Aur. Moscova, Lituania şi Polonia niE mai erau aceleaşi ca în secolul al XlV-lea. Prima se desvoltase din punct de vedere economic şi cultural, lichidând într'o măsură considerabilă fărâmiţarea feudală din ţările ruseşti. Am mai subliniat şi în capitolul precedent – adică în capitolul IV – creşterea forţelor ei de producţie. Odată cu creşterea forţelor de producţie şi cu desvoltarea pe tărâm social şi politic, Moscova începu să reacţioneze faţă de Tătari în prima jumătate a secolului al XV-lea, observând punctele slabe ale vieţii politice a acestora şi căutând posibilităţi pentru a le folosi în propriul său interes.

Solii trimişi de Moscova reuşeau să încheie alianţe cu câte unul din hanii rivali şi să slăbească, cu ajutorul unui astfel de.aliat, pe vecinul lor mai primejdios. După moartea lui Dimitrie. Donscoi, toţi urmaşii săi – Vasile I, Vasilecel Orb, Ivan al III-lea – indiferent dacă au fost mai buni sau mai răi, au căutat cu toţii să realizeze liberarea deplină de sub jugul Tătarilor. Am văzut mai sus că dacă Lituania nu ar fi avut intenţia să ocupe ţinuturi pur ruseşti, dacă nu ar fi încheiat în acest scop alianţe cu hanii tătari şi dacă ar fi susţinut

Moscova în lupta acesteia cu Hoarda de Aur, atunci problema tătară ar fi fost rezolvată mult mai devreme în Europa Răsăriteană. Dar -lucrurile au stat altfel, fiindcă în perioada descompunerii Hoardei de Aur Tătarii mai erau încă ide folos lui Vitold. Desigur că el nu dorea refacerea puternicii Hoarde de Aur din epoca lui Uzbek-han, dar existenţa ulusurilor tătare care se duşmăneau între ele îi convenea foarte mult, deoarece putea totdeauna găsi în sânul lor amatori pentru incursiuni de jaf în ţara Moscovei. In cele ce urmează, vom avea posibilitatea să ne convingem cât de puternică era această linie politică în relaţiile dintre Tătari şi Lituania. Acesta a fost de altfel şi punctul de vedere al clasei stăpânitoare din Polonia pe vremea aceea.

Încă înainte de moartea lui Edighei (care a avut loc în anul 1419), tronul Hoardei de Aur fusese ocupat de cel de al patrulea 'fiu al lui Tohtamîş-han, şi anume de Djabbar-Berdi. După Abd ar-Razzak Samarkandi, faptul acesta s'a petrecut în anul 1416'.

Djabbar-Berdi a dus lupte îndârjite şi a pierit într'o bătălie.din anul 14172. Activitatea lui Djabbar-Berdi este amintită de izvoare, mai cu seamă de cele din regiunile de Sud-Vest ale Europei Răsăritene. Nu cunoaştem data exactă a morţii sale; Spuler

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 155 (textul în limba persană), pag. 195 (traducerea în limba rusă).

2 Ibidem.

Descompunerea Hoardei de Aur presupune că ar fi avut loc în acelaş an, 1419, când a murit şi Edighei1.

După moartea lui Edighei apar în Hoardă mai mulţi hani rivali. Printre aceştia trebue să amintim mai întâi de Ulug-Mu-hammed, al cărui nume se întâlneşte vreme îndelungată în letopiseţele ruseşti până la sfârşitul celui de al şaptelea deceniu al.secolului al XV-lea şi care este considerat ca întemeietor al ha-natului de Cazan. Ulug-Muhammed a fost, aproape dela începutul domniei sale, în relaţii bune cu Vitold şi 1-a ajutat în repetate rânduri cu trupele sale. Unul din primii săi rivali a fost Davlet-Berdi, al cărui nume apare deasemenea destul de des în izvoare, în deceniul al treilea al secolului al XV-lea.

O mare importanţă în viaţa stepelor tătare – sau în Deşt-i Kîpciak, cum le mai spuneau încă, după vechiul obicei, cronicarii orientali – a avut-o apariţia nomazilor din regiunile Siberiei apusene, în frunte cu hanul uzbek Borak. Abd ar-Razzak Sa-markandi relatează că la sfârşitul lunii Rabi I (adică în a doua jumătate a lunii Aprilie) a anului 1419 a sosit la curtea lui Ulugbek din Samarkand oglanul Borak, care fugise din stepi uzbekă (Ak-Orda) 2. Ulugbek îl primi bine pe oglan şi făcu totui pentru a-1 ajuta ca să ajungă la putere în Ulusul lui Uzbek. Ulugbek ducea şi el politica pe care o dusese pe vremuri şi Timur faţă de Tohtamîş, adică intenţiona să facă din Borak-oglan un protejat al său şi un instrument al politicii sale. Roadele acestui ajutor au fost aceleaşi ca şi în cazul lui Timur şi al lui Tohtamîş. După ce oglanul Borak ajunse han, el uită repede ce-i datora lui Ulugbek şi duse o politică independentă, care era în regiunea Sîr-Daria direct contrară intereselor Ma vara an-Nahrului3. In

perioada anilor 1420-1430, izvoarele orientale se arată oarecum bine informate asupra problemelor Hoardei de Aur, ceeace se explică prin schimbul de soli între Şahruh (1404-1447) şi Ulug-Muhammed, pe care Abd ar-Razzak Sarnarkandi îl numeşte Mu-hammed-han. In anul 1421 a sosit la Ulug-Muhammed – venind din partea lui Şahruh din Karabag – Sultan-Kuşci, pe care hanul Hoardei de Aur 1-a primit foarte prietenos, fapt care a şi fost comunicat de sol lui Şahruh. In anul următor, adică în 1422, sosiră la Şahruh în oraşul Herat nişte soli – Alim-şeih-oglan şi

1 V. G. T i e s en h a u s en, op. cit., voi. II. pag. 454.

2 Idem, pag. 255 (textul în limba persană), pag. 196 (traducerea în limba rusă).

3 V. V. B a r t h o 1 d, Vjiyr6eK h ero Bpeina [Ulugbek şi epoca sa], pag 75 şi urm.

Pulad – aducând răspunsul lui Ulug-Muhammed. După un schimb de daruri bogate cu Şahruh şi după îndeplinirea formalităţilor de politeţe cuvenite1, solii s'au întors, în acelaş an, la curtea stăpânului din Hoarda de. Aur. Nu ştim ce au discutat. Dar simplul fapt al stabilirii relaţiilor dintre Ulug-Muhammed cu Vitold la Apus şi cu Şahruh la Răsărit, arată că, într'o anumită perioadă, el a avut o poziţie dominantă în Hoarda de Aur, cu toate că avea şi el rivali. Supremaţia lui Ulug-Muhammed nu s'a menţinut multă vreme. Acelaş Abd ar-Razzak Samarkandi spune că Şahruh a primit în anul 1423 la Badghis – unde se afla pe timpul verii – ştirea că Borak-han zdobise trupele lui Ulug-Muhammed şi se proclamase han, punând mâna pe posesiunile acestuia 2.

Caracteristic este faptul că Ulug-Muhammed după ce a fost înfrânt a fugit în Lituania, unde a căutat azil şi ajutor la Vitold. Ulug-Muhammed sosi la curtea lui Vitold pe la sfârşitul anului 1424. încă înainte de fuga în Lituania a lui Ulug-Muhammed, s'a refugiat din stepă spre Nord, spre ţinutul Riazanului3, un alt han tătar înfrânt, un fiu al lui Tohtamîş – pe nume Kepek-han – de care am amintit mai sus şi care luptase fără succes timp de peste zece ani, dacă nu pentru tronul Hoardei de Aur, în orice caz pentru independenţa ulusului său.

Borak-han mai înfrânse şi pe alt han şi anume pe mai sus amintitul Davlet-Berdi, care se mută împreună cu hoarda sa în Crimeia. După cum vom vedea mai jos, această deplasare a avut, ulterior, o importanţă uriaşă, deoarece ruda sa Hadji Ghirai a ajuns, în anul 1449, întemeietorul oficial al hanatului de Crimeia. Ulug-Muhammed, care se afla la Vitold, izbuti să strângă din nou forţe şi să-şi refacă situaţia în stepă, probabil cu ajutorul marelui cneaz care avea faţă de el o atitudine prietenoasă. In orice caz, el a reuşit să cucerească Sar&iul dela Borak-han4. In felul acesta, Ulug-Muhammed ajunge din nou, pentru câtva timp, cel mai influent dintre hanii rivali, stăpânind o parte considerabilă a stepei tătare. In ce-1 priveşte pe Borak-han, domnia acestuia nu a ţinut mai mult de cinci ani. După relatările lui Abd ar-Razzak Samarkandi, el a pierit ucis de

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II., pag. 256 (textul în limba persană), pag. 196 (traducerea în limba rusă).

2 Idem, pag. 256 (textul în limba persană), pag. 196 (traducerea îo limba rusă).

3 S p u 1 e r, op. cit., pag. 157.

4 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. I, pag. 502 (textul în limba arabă), pag. 534 (textul în limba rusă).

Descompunerea Hoardei de Aur mâna lui Sultan-Mahmud-oglan în cursul unei bătălii care a avut loc în Mogulistan în anul Hegirei 832 (=1428-1429) *. După o altă versiune – dată de Gaffari – e! ar fi fost ucis cu un an mai devreme, în anul Hegirei 831 (=1427-1428) şi nu îmtr'o bătălie, ci în urma unui complot al emirilor2.

Este caracteristic că evenimentele din aceşti ani au ajuns până în Egipt, unde se continua, potrivit cu vechea tradiţie, să se dea atenţie celor ce se petreceau în Hoarda de Aur. Al-Aini relatează că în primăvara anului 1427 a sosit o scrisoare din partea lui Davlet-Berdi care ocupase Crimeia. Persoana trimisă cu scrisoarea îl înştiinţa că în Deşt-i Kîpciak tulburările continuă şi că trei pretendenţi îşi contestă acolo reciproc drepturile la domnie. „Unul din ei, pe nume Davlet-Berdi a pus mâna pe Crimeia şi pe ţinutul învecinat; un altul, Muhammed-han a ocupat Saraiul şi părţile ce ţin de acesta, iar al treilea, Borak, a ocupat ţinuturile aflate la graniţa ţărilor lui Timur-Lenk” s. Pentru înţelegerea evenimentelor legate de lupta dintre Ulug-Muhamrned şi Borak, are o mare importanţă scrisoarea trimisă de hanul Ulug-Muhammed sultanului otoman Murad al II-lea la!4 Martie 1428. In această scrisoare el spune că relaţiile care existaseră între predecesorii săi şi Imperiul otoman fuseseră întrerupte din cauza răscoalei lui Borak, care ocupase vremelnic domnia în Deşt-i Kîpciak. Acum, însă, după relatările lui Ulug-Muhammed, oastea sa învinsese,şi-i pusese pe fugă pe Borak şi pe Mansur”. In felul acesta, din scrisoare reiese că în Hoarda de Aur încetarea stăpânirii lui Borak-han avusese loc înainte de 14 Martie 1428, dar Ulug-Muhammed nu ştia încă nimic de moartea lui Borak-han, căci altfel el ar fi comunicat în mod neîndoie!-nic acest lucru lui Murad al II-lea în scrisoarea sa 4. Este mai probabil că Borak a fost ucis curând după înfrângerea sa, ceeace arată de altfel şi relatările istoricilor mai sus amintiţi.

Această ştire coincide perfect cu datele altor izvoare. Este justă deasemenea şi relatarea despre Borak-han, deoarece el a ocupat, scurt timp după trimiterea scrisorii în Egipt, atât Sîg-nakul cât şi regiunea fluviului Sîr-Daria, învecinată cu Ma vara an-Nahrul. Faptul în sine – adică scrisoarea trimisă de

1 V. G. Tiesenhausen, op. cit., voi. II, pag. 258 (textul în limba persană), pag. 198 (traducerea în limba rusă).

2 Idem, pag. 271 (textul în limba persană), pag. 212 (traducerea în limba rusă).

3 Idem, voi. I, pag. 502 (textul în limba arabă), pag. 534 (traducerea în limba rusă).

4 Akdes Nimet Kurat, op. cit., pag. 8.

—

Davlet-Berdi sultanului mameluc din Egipt – arată că în perioada aceea Crimeia se afla în relaţii cu acesta, ceeace se explică uşor prin comerţul intens pe care-1 purtau oraşele din Crimeia – în special Caffa – aflate în mâinile Genovezilor, cu ţările aşezate pe ţărmurile Mării Negre şi ale Mării Mediterane. Probabil că trebue pusă în legătură cu aceste relaţii şi transmiterea ciumei bubonice, care, după datele lui al-Makrizi, începuse în Deşt-i Kîpciak în 1428 şi continuase până la 1430. Această boală se răspândi în Crimeia, pătrunse în Europa Occidentală şi ajunse până în Egipt', provocând peste tot moarte.

Dar să ne întoarcem la Ulug-Muhammed (Muhammed-han). Cu ajutorul lui Vitold, el pătrunse în Crimeia, căutând să o smulgă din mâinile lui Davlet-Berdi. Probabil că Ulug-Muhammed a fost susţinut aici de rudele lui Edighei şi de membrii familiei Şirin. Poziţia Jui Ulug-Muhammed deveni însă critică după moartea lui Vitold, în anul 1430. In Lituania, unitatea realizată de mâna de fier a răposatului cneaz se destrăma şi reîncepură discordiile între cele două grupări existente aici. Svidri-gailo, succesorul lui Vitold, avea un rival în persoana lui Sigis-mund, fiul lui Keistut. Este greu de spus ce 1-a îndemnat pe Ulug-Muhammed să rupă relaţiile cu Svidrigailo, dar în orice caz rămâne un fapt stabilit că în anul 1433 el îl părăsi şi trecu de partea grupării lui Sigismund 2. Cnejii lituanieni erau atât de obişnuiţi să aibă ca aliaţi pe Tătari, purtători ai influenţei lor în Hoardă şi unelte în lupta lor cu Moscova, încât Svidrigailo începu să susţină un pretendent nou la funcţia de conducător în Deşt-i Kîpciak. Acest pretendent era Saiid Ahmed, tot un fiu al lui Tohtamîş-han.

Încă din perioada anilor 1420-1430,.succesele lui Ulug-Muhammed – mai cu seamă după victoria asupra lui Borak-han – fură atât de mari, încât se părea că nu mai lipseşte decât foarte puţin pentru ca el să reuşească să-i supună pe toţi hanii rivali. Totuşi i-a fost imposibil să învingă forţele separatiste; nici Lituania, şi cu atât mai mult Rusia, nu dorea întărirea Hoardei de Aur. Este caracteristic că Vasile cel Orb, care era bine informat despre cele ce se petreceau în Hoardă, s'a grăbit să-1 recunoască pe Saiid Ahmed pentru a-1 slăbi în felul acesta pe Ulug-Muhammed care îi era ostil. In loc să se întărească din nou puterea centrală a hanului, începu iarăşi haosul politic, în

1 V. G. Ti esenh a u sen. op. cit., voi. I, pag. 428 (textul în limba arabă), pag, 442 (traducerea în limba rusă).

2 Spuler, op. cit., pag. 161-162.

Descompunerea Hoardei de Aur cadrul căruia se manifestau simultan mai mulţi rivali – Ulug-Muhammed, Saiid Ahmed şi un nou pretendent cu numele de Kiiciuk-Muhammed, un fiu al lui Temir-han. In acest vârtej de forţe centrifuge, situaţia lui Ulug-Muhammed se înrăutăţi cu fiecare lună. Sigismund nu părea a fi un prieten atât de influent şi de sigur ca Vitold, iar, pe de altă parte, interesele Lituaniei cereau o apropiere a lui Sigismund de Svidrigailo, ceeace duse la izolarea lui Ulug-Muhammed. Situaţia lui Saiid Ahmed se îmbunătăţi foarte mult, mai ales după ocuparea oraşului Vechiul Krîm. Intr'un

cuvânt, sub presiunea succeselor rivalului său, Ulug-Muhammed (Mahmet, Ulu-Mahmet în transcripţia letopiseţelor ruse) trebuia să părăsească Deşt-i Kîpciakul şi să plece spre cursul superior al Volgii, unde ocupă în anul 1437 oraşul Belev. Totuşi el nu reuşi să păstreze acest oraş, deoarece trupele ruseşti, strânse de Vasile cel Orb, îi nimici pe Tătari la Belev în anul 1438 '.

În felul acesta ajungem la unul din momentele cele mai interesante ale decăderii Hoardei de Aur. In istoriografia rusă a existat mult timp o tradiţie care socotea că Ulug-Muhammed a ocupat în 1437-1438 Cazanul2 şi a întemeiat acolo hanatul de Cazan.

În lucrarea sa capitală „Studiu privitor la hanii şi oglanii din dinastia Kasim" – insuficient apreciată şi puţin utilizată până astăzi —, V. V. Veliaminov-Zernov contestă că Ulug-Muhammed trebue sa fie considerat ca întemeietor al hanatului de Cazan şi afirmă că numai anul 1445 reprezintă data precisă a întemeierii hanatului de Cazan, când, în conformitate cu o serie de informaţii din letopiseţe, Cazanul a fost ocupat de Mahmu-tek, fiul lui Ulug-Muhammed 3. Indiferent dacă suntem de acord cu V. V. Veliaminov-Zernov sau nu, rămâne totuşi ca fapt cert că Ulug-Muhammed a trăit în apropiere de statul Moscovei şi că i-a pricinuit în aceşti ani multe neplăceri. Astfel, el a incendiat, în anul 1439, suburbiile Moscovei şi a stat zece zile în faţa zidurilor ei4. După câţiva ani îl vedem la Nijni Novgorod. In primăvara anului 1445, ei trimise împotriva lui Vasile cel

1 PSRL, voi. VIII, BocKpeceHCKaa [Letopiseţul deia mănăstirea Voscresenia], 107; VI, Coc})iiftcKaH BTopaa [Letopiseţul al doilea dela Sţ. Soţia], 150-151. V. V. Veliaminov-Zernov, HccJieaoBaHHe o KacHMOBCKHx liapax h uapeBimax [Studiu privitor la hanii şi oglanii din dinastia KasimI, Dag. 7.

2 V. V. Veliaminov-Zernov, op. cit., pag. 5. „ Idem, pag. 6-7.

4 Idem, pag. 7.

Orb pe doi din fiii săi, pe Iusuf – pe care letopiseţele ruseşti îl numesc Iacub – şi pe Mahmutek. La 7 Iulie 1445, a avut loc bătălia dela mănăstirea lui Efimie; Vasile cel Orb nu a fost numai învins, ci a şi fost luat prizonier. El nu a stat totuşi mult timp în captivitate: Ulug-Muhammed îi dădu drumul să plece acasă, chiar la 1 Octombrie al aceluiaş an, în schimbul unei sume enorme, plătită pentru răscumpărare.

Oricare ar fi fost situaţia, observăm, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, deslipirea de Hoarda de Aur a două din regiunile cele mai bogate şi cele mai civilizate, şi anume Crimeia şi Bulgarul. Această deslipire reprezintă punctul culminant al acelei acţiuni a forţelor feudale seperatiste care cuprinsese în vârtejul său atât pe nobilii seminomazi cât şi pe cei nomazi, în persoana oglaniîor, hanilor, emirilor şi a altor persoane influente, întemeierea hanatului de Crimeia şi a celui de Cazan însemna că Hoarda de Aur se transformase aproape în întregime într'un stat nomad. In Hoardă mai rămăsese acum, şi numai pentru scurtă vreme, regiunea Volgii dela Cuibîşev şi până la Astrahan, ce avusese mult de suferit. De fapt, aceasta reprezenta acum singura

bază agricolă şi urbană a Hoardei de Aur. Amintim că în perioada sa de înflorire, Hoarda de Aur stăpânise – în afară de Bulgar şi de Crimeia – şi Horezmul care era atât de bogat în ceeace priveşte viaţa agricolă şi orăşenească. Turburările feudale au dus la deslipirea tuturor acestor regiuni de Hoarda sde Aur, au transformat aceasta din urmă într'un obstacol vădit în calea desvoltării nu numai a Rusiei, Lituaniei şi Poloniei, ci şi a celor trei regiuni deslipite, adică a Horezmului – care intrase -în componenţa posesiunilor timu-ride – a hanatului Crimeii şi celui de Bulgar sau de Cazan. In ştiinţa istorică se obişnueşte să se considere aceste trei imperii satţ hanate ca un fel de continuări ale Hoardei de Aur şi ele sunt denumite tătăreşti. In ceeace priveşte Crimeia, faptul acesta corespunde într'o mare măsură realităţii, cu toate că în secolul al XV-lea massa principală a Tătarilor mai era încă nomadă. In ceeace-i priveşte pe' cultivatorii de pământ din Crimeia – dair mai cu seamă populaţia dela oraşe – exista acolo o componenţă etnică foarte pestriţă. In oraşe trăiau mulţi Armeni, Greci şi Evrei, existând şi colonii de europeni, în special de Genovezi şi Veneţieni precum şi de Ruşi. Componenţa populaţiei agricole nu a fost încă suficient studiată sub raportul etnic pentru a putea da o enumerare exactă a diferitelor popoare de acolo. Desigur că în Crimeia existau mulţi nomazi Tătari din care făceau parte

— în afară de Mongoli – şi Cumanii şi probabil că secolul al XV-lea reprezintă perioada în care unele grupe de-ale lor (mai ales păturile cele mai sărace) începură să treacă la munca sedentară de cultivatori de pământ (înainte de toate cultivarea grădinilor de zarzavaturi şi a livezilor). Altfel se prezenta însă situaţia imperiului (hanatului) de Bulgar sau de Cazan. Această ţară fusese încă din vechime – cel puţin cu începere din secolul a! X-lea – o ţară de agricultori. Munca ţăranilor constituia aici baza vieţii economice şi culturale. In cursul întregii epoci feudale, ţinutul Bulgarului produsese grâne pentru regiunea cursului inferior al Volgii şi vastele stepe ale Cumanilor. Populaţia din Bulgar a rămas puţin influenţată de Mongoli, atât sub raportul etnic cât şi cultural în perioada secolelor XIII-XIV şi în prima jumătate a secolului al XV-lea. Dimpotrivă, Bulgarul şi populaţia sa au influenţat nu numai din punct de vedere economic, ci şi cultural, oraşele din regiunea cursului inferior al Volgii precum şi stepa. Desigur că nu se poate nega că în decursul dominaţiei de două secole şi ceva a Tătarilor a avut loc o anumită pătrundere a elementelor cumano-mongole în componenţa populaţiei din regiunea Bulgarului, însă datele antropologice dau, în această privinţă, indicaţii foarte slabe. Prin urmare, imperiul Cazanului nu trebue privit ca un hanat tătăresc. Doar dinastia şi armata erau tătare şi venite din afară. In ce priveşte poporul, acesta a rămas, în marea sa majoritate de origină pur autohtonă, bulgară, cu toate că a fost supus influenţei permanente a limbii cumano-tătare. Prin urmare, din punctul de vedere al istoriei interne a ţinutului Bulgar, formarea hanatului de Cazan trebue privită ca o subjugare complectă a populaţiei de aici de către ulusul tătar venit în anul 1437 sau 1445, sub conducerea lui Ulug-Muhammed sau a

fiului său Mahmutek. Hanatul de Cazan era mai aproape de Moscova, iar hanatul de Crimeia – întemeiat de Hadji Ghirai în anul 1449 – era mai departe. Desigur că era grea o prietenie cu hanatul de Cazan; el se afla chiar la graniţele Rusiei moscovite şi cu el trebuiau duse lupte; altfel se prezenta, însă, situaţia în privinţa Crimeii, care putea fi temporar folosită ca aliat şi chiar ca unealtă pentru realizarea intereselor pur ruseşti. Pe aceste considerente, îşi vor întemeia politica lor Vasile cel Orb şi, mai cu seamă, Ivan al III-lea.

Decăderea Hoardei de Aur s'a manifestat nu numai prin separarea, de care am amintit, a regiunilor celor mai civilizate şi prin formarea în acele părţi a unor state independente, ci şi prin apariţia unor cnezate tătare vasale pe teritoriul Rusiei şi în ţinuturile ruseşti dependente de Lituania; este vorba de cnezatul de Kasimov, vasal Moscovei, şi de micul cnezat Iagoldai (Jagoldai), situat în regiunea Curse, care depindea de Lituania şi care s'a format prin anul 1438 '. Cel de al doilea cnezat a avut un caracter destul de efemer, dar primul a existat vreme mai îndelungată, peste două sute de ani, şi a lăsat urme însemnate pe teritoriul unde s'a format. Să spunem câteva cuvinte despre istoria sa.

Formarea cnezatului de Kasimov este legată de numele lui Kasim, fratele lui Mahmutek şi fiul lui Ulug-Muhammed. In anul 1446, Kasim sosise împreună cu celălalt frate al său Iacub (numele lui adevărat a fost Iusuf) şi cu trupele lor la Vasile cel Orb, ca să scape astfel de urmărirea lui Mahmutek. Timp de şase ani, ei au stat în serviciul marelui cneaz de Moscova, împreună cu trupele lor. Ei au slujit cu credinţă Moscova, adu-cându-i în felul acesta foloase reale. După V. V. Veliaminov-Zernov, un cercetător cu autoritate în această problemă, Vasile cel Orb i-a dat lui Kasim, în anul 1452, Gorodeţul sau orăşelul Meşcerschi, aflat pe Oca, în ţinutul Riazan2. Ulterior, această aşezare şi-a schimbat numele în Kasimov, după numele întemeietorului acestui stat care era vasal Moscovei. Ce 1-a făcut pe Vasile cel Orb să facă acest pas atât de hotărîtor şi într'o anumită măsură chiar periculos? Ţinutul din jurul orăşelului Meşcerschi era.populat mai mult de Mordvini şi Meş-ceri, triburi înapoiate, în cea mai mare parte păgâne sau trecute la islam. V. V. Veliaminov-Zernov ne spune că aici a fost o socoteală simplă; micul principe, înrudit cu hanul de Cazan, putea fi trimis oricând era nevoie împotriva Cazanului, fără ca Moscova să ia asupra ei răspunderea pentru acţiunile sale; cu ajutorul lui erau uşor de menţinut discordiile şi turburările într'o ţară ca cea a hanatului de Cazan, unde – ca şi în toate celelalte ţinuturi tătăreşti – drepturile la tron nu erau precis delimitate şi unde fiecare oglan, dacă avea cine să-1 susţină şi un partid al său, putea să aibă pretenţii la puterea supremă. Micul principe, care aştepta doar un moment prielnic, ar fi putut ajunge să ocupe tronul Cazanului şi, atunci, Ruşii ar fi găsit în persoana sa un vecin mai comod şi mai puţin periculos decât cei-

1 Spuler, op. cit., pag. IBO-161.

2 V. V. Veliaminov-Zernov, op. cit., pag. 26, urm.

Descompunerea Hoardei de Aur lalţi hani” '. Intr'un interesant articol al lui C. V. Bazilevici, întitulat „Iarlîkul dat de Ahmed-han lui Ivan al III-lea”, au fost formulate unele păreri interesante despre întemeierea cnezatului de Kasimov. C. V. Bazilevici spune că „cedarea pe seama Tătarilor a orăşelului Meşcerschi avea de scop apărarea împotriva incursiunilor spre cursul inferior al fluviului Oca, fapt care era uşurat într'o măsură considerabilă de poziţia avantajoasă a acestui punct întărit. In cazul unei năvăliri a Tătarilor împotriva Riazanului sau a pătrunderii lor pe Oca între Colomna şi Ca-luga, Tătarii din Kasimov puteau să le taie drumul spre Don şi Volga” 2.

Dar să ne întoarcem la Deşt-i Kîpciak şi la cele ce se petreceau acolo. Stăpânul situaţiei din stepă în deceniul ai cincilea al secolului al XV-lea a fost Saiid Ahmed. El se afla în vrăjmăşie cu Lituania şi Polonia – vecinii săi dela apus – şi Spu-ler, care a studiat relaţiile dintre Tătari, Lituanieni şî Poloni, observă că Saiid Ahmed făcea incursiuni sistematice împotriva lor. Aşa au fost incursiunile lui Saiid Ahmed în Podolia şi Lvov în anul 1442, în Lituania în 1444 şi din nou în Podolia în 14473. O lovitură deosebit de grea a primit-o Lituania în anul 1449, atunci când Saiid Ahmed 1-a ajutat pe principele lituanian răsvrătit Mihaluşco – un nepot al lui Keistut – să ocupe Chie-vul4. Pe vremea aceea, Lituania era unită cu Polonia şi avea cu începere din anul 1447 acelaş stăpânitor, adică pe Cazimir al IV-lea.

Cu toate că, începând din deceniul al treilea al secolului a! XV-lea, adică de pe vremea lui Davlet-Berdi, Crimeia se străduia să-şi obţină independenţa, fiecare din puternicii hani rivali – indiferent dacă era vorba de Ulug-Muhammed sau de Saiid Ahmed – căuta să nu scape această regiune din mâini. Dar tendinţele separatiste ale Crimeii erau atunci foarte puternice. Ce putea să lege de fapt Crimeia de Hoarda de Aur, acel stat odinioară cu o atât de mare circulaţie comercială şi din care rămăsese în realitate doar partea ei nomadă, cea mai înapoiată? Cazimir al IV-lea căuta vădit să-i. găsească lui Saiid Ahmed un rival în Hoardă, care să pretindă titlul de hain al

1 V. V. V e l i a m i n o v – Z e r n o v, op. cit., pag. 27-28.

2 C. V. B a z i l e v i c i. $pjit>iK AxMea,-xaHa MBaHy III. [Iarlîkul lui Ahmed-han către Ivan al III-lea], în „Buletinul Universităţii din Moscova”, 1948, nr. 1, pag. 32.

3 S p u l e r, op. cit, pag. 166.

4 Idem, pag. 166-167.

Deşt-i Kîpciakului, sau măcar să-i fie totdeauna un duşman periculos. El găsi un atare rival în persoana lui Hadji Ghirai din Crimeia, care deţinea de fapt acolo toată puterea, dar care încă nu se proclamase în mod oficial han independent al Crimeii. Această proclamare a şi avut loc în anul 1449, cu sprijinul lui Cazimir '.

În perioada anilor 1450-1460, observăm incursiuni ale lui Saiid Ahmed nu numai împotriva Lituaniei, ci şi împotriva Moscovei. Este cunoscută campania din anul 1451 a acestui han împotriva Moscovei, campanie care a pricinuit distrugeri mari în împrejurimile oraşului. In cursul uneia din

campaniile sale împotriva Lituaniei şi anume în anul 1455 – Saiid Ahmed s'a ciocnit cu cneazul de Chiev, Simeon Olelcovici. In această bătălie el a fost zdrobit şi chiar luat prizonier. Abia în anul 1457, e! va reuşi să fugă din captivitate. In anul 1459 îl vedem pe Saiid Ahmed pornind în fruntea unei armate tătare împotriva Ruşilor, la Oca, dar această campanie nu a adus Tătarilor nici un fel de folos, ca şi campania care a urmat, în anul 1460 împotriva Ria-zanului.

Situaţia relaţiilor internaţionale din Europa Răsăriteană începu să fie potrivnică hanului Hoardei de Aur, însetat după incursiuni de jaf. Vasile cel Orb şi Cazimir al IV-lea înţelegeau foarte bine că momentul era prielnic pentru o alianţă şi pentru acţiuni comune împotriva Tătarilor. In realitate, însă, faptul acesta nu a avut loc, deoarece Hadji Ghirai, hanul Crimeii, făgădui în anul 1461 să susţină pretenţiile lui Cazimir a! IV-lea asupra oraşului Novgorodul Mare, fapt care trebuia să-1 ducă la un conflict cu Va,sile cel Orb, cneazul de Moscova2. In anul 1462, muri Vasile cel Orb şi pe tronul Moscovei se sui Ivan al IlI-Iea, care duse o politică înţeleaptă şi foarte energică faţă de Tătarii din Hoarda Mare, cum îi spuneau, în majoritatea cazurilor, izvoarele ruseşti din secolul al XV-lea hoardei tătare din Deşt-i Kjpciak. Ivan al III-lea îşi dădea perfect de bine seama că duşmanul său imediat este hanatul de Cazan, care trebuia nimicit cât mai repede, dar considera ca şi mai înainte că stepa este duşmanul său principal. Ultima mare campanie a lui Saiid Ahmed împotriva Moscovei trebue considerată cea din anul 1465. La fel ca şi cele precedente, această campanie nu a reuşit, deoarece la lovitura puternică a Ruşilor s'a adăugat şi atacul trupelor lui Hadji Ghirai din partea Crimeii. Este greu de pre-

1 S p u I e r, op. cit., pag. 168.

2 Idem. pag. 172.

Descompunerea Hoardei de Aur cizat dacă acest atac al hanului Crimeii fusese efectuat în urma unei înţelegeri. Probabil că nu. Acest atac a constituit totuşi un ajutor pentru Moscova. După campania nereuşită din anul 1465 în Rusia, Saiid Ahmed părăseşte scena istoriei, cedând locul unui nou pretendent la tronul de han al Hoardei Mari şi anume lui Ahmed, fiul lui Kuciuk-Muhammed, cel mai energic dintre hanii care-şi disputau puterea în secolul al XV-lea în Deşt-i Kjp-crak. Dar oricât de energic ar fi fost hanul Ahmed, întreaga sa politică era – după cum vom vedea mai jos – complect lipsită de perspective, deoarece proporţia dintre forţele Rusiei şi cele ale Hoardei Mari era vădit în avantajul Moscovei.

Moscova ajunsese un stat bogat şi puternic, care reuşise să treacă dincolo de fărâmiţarea feudală şi care acumulase forţe militare capabile să înfrângă chiar şi un duşman mai serios decât erau Tătarii în perioada decăderii complecte a Hoardei de Aur. Pe vremea aceea, Moscova ducea o politică abilă, reuşind mai cu seamă să se folosească de duşmănia dintre hanul Crimeii şi Hoarda Mare. In anul 1466 muri Hadji Ghirai, întemeietorul celebrei dinastii a Ghirailor din Crimeia. In primii doi ani care au urmat, puterea se găsea în Crimeia în mâinile lui Nur-Davlet, fiul lui Hadji Ghirai. Se ivi însă un rival

energic în persoana fratelui său bun, Mengli Ghirai. Nur-Davlet luptă vreme îndelungată împotriva fratelui său din Crimeia, fiind până la urmă silit să fugă în Lituania şi de acolo în Rusia l.

El a trăit acolo vreme îndelungată, servindu-1 cu credinţă pe Ivan al IlI-lea şi a" murit pe la 1491 2. Izvoarele ne arată că el a participat deseori la luptele cu Ahmed-han, fiind de partea Ruşilor, fapt pentru care a fost numit, în anul 14863, cneaz de Kasimov sau, cum se spunea mai des pe atunci, cneaz de Go-rodeţ. De altfel, Nur-Davlet a fost de multe ori pomenit în corespondenţa lui Ivan al IlI-lea cu Mengli Ghirai, hanul Crimeii, în care stăpânul Moscovei nu uita să sublinieze binele pe care căuta să-1 facă lui Mengli Ghirai; deaceea reţine la dânsul pe fraţii săi „Nardoulat şi Aidar (Haidar – A. I.) cu mare cheltuială pentru visteria sa" 4. Totuşi în biografia lui Nur-Davlet mai există încă pasagii obscure, care trebue explicate.

Corespondenţa diplomatică a lui Ivan al IlI-lea cu Mengli Ghirai constitue, deasemenea, o măsură înţeleaptă şi folositoare

XV. V. Vel i a m i no v – Zer n o v, op. cit., pag. 127, urm.

2 Idem, pag. 144.

3 Idem, pag. 138.

4 Idem, pag. 130.

pentru Moscova. Deosebit de interesantă şi de caracteristică în această privinţă este şi solia în Crimeia, la Mengli Ghirai, a boierului Nichita Vasilievici Beclemişev în anul 1474 pentru încheierea unei alianţe împotriva hanului Ahmed şi a lui Cazimir al IV-Iea K

Ivan al III-lea îl atrăsese în mod vădit de partea sa, ca o contrapondere faţă de Lituania şi Polonia, care pierduseră toate poziţiile lor din Crimeia. Mengli Ghirai a fost fără îndoială un han înţelept şi energic, care a ştiut să ţină ferm în mâinile sale treburile Crimeii. Era deci firesc ca tocmai coloniile genoveze să atragă în mod special atenţia lui Mengli Ghirai, şi mai cu seamă Caffa – centrul comerţului genovez din Crimeia. Intervalul dintre 1474 şi până la 1478 reprezintă perioada cea mai întunecată şi cea mai controversată din istoria hanatului de Crimeia.

Evenimentele din anul 1469 sunt sigure, întrucât relatările se bazează pe material documentar – Astfel, din scrisoarea din 18 Rabi II anul Hegirei 874 (=25 Octombrie 1469) a lui Mengli Ghirai către sultanul otoman Muhammed al II-lea 3, vedem că în acelaş an o armată a sultanului otoman, comandată de Iacub, a atacat şi prădat Caffa.

Scrisoarea următoare a lui Mengli Ghirai, datată din 15 Februarie 1475 şi adresată unuia din înalţii demnitari ai ace-luiaş sultan otoman, cuprinde relatări foarte interesante care nu sunt încă cu totul clare. In anul 1475, Caffa a fost ocupată de nu se ştie cine, iar Mengli Ghirai a fost aruncat în temniţă. La începutul anului 1475, o armată otomană, în frunte cu Kediuk Ahmed Paşa, 1-a eliberat pe Mengli Chirai4 şi a supus Caffa, punând capăt independenţei acesteia. Dar cine a putut oare să-1 arunce pe Mengli Ghirai în temniţă?

1 C6. PyccK. HCTopwi. o6m. /Culegerea Societăţii Ruse de Istorie], voi XXXXI, 1884, pag. l-9.

2 După cercetările făcute de V. V. Veliaminov-Zernov şi de Smirnov, C. V. Bazilevici s'a ocupat mai mult decât alţii de această perioadă întunecată de cinci ani, având posibilitatea de a consulta corespondenţa din arhiva palatului turcesc Topkapu Sărai.

3 C. V. Bazilevici, op., cit., pag. 36, urm.

4 Idem, pag. 37. Corespondenţa care se păstrează în palatul Topkapu Sărai a fost editată la Istambul de savanţii turci sub titlul: Akdes Ni met K u r a t, Topkapi Sarayi Muzesi Arşivendeki Alt în Or du, Kinm ve Turkistan Hanlarina -ait Yarhk ve Bitikler. [Iarlikiurile şi scrisorile din arhiva Muzeului dela Topkapu Sărai, privitoare la hanii Hoardei de Aur, Crimeii şi Turchestanului], Istambul, 1940.

I, -

Descompunerea Hoardei de Aur

Nu avem motiv să susţinem că aceştia ar fi fost Turcii Osmanlîi, deoarece ei au pătruns în Crimeia şi au ocupat Caffa abia după ce Mengli Ghirai fusese făcut prizonier; deasemenea nu există nici un fel de fapte care să indice că Mengli Ghirai fusese prins de Genovezi, deoarece ei nu aveau forţele necesare pentru aşa ceva. Se pare deci că Mengli Ghirai a fost întemniţat la Caffa de principalul său duşman, Ahmed-han, care a ocupat odată cu Crimeia şi acest centru comercial genovez. Rămâne totuşi neclar ce s'a întâmplat cu Mengli Ghirai după eliberarea sa din temniţa dela Caffa.

Tradiţia istorică veche, care se sprijină pe izvoarele narative orientale, îl arată pe Mengli Ghirai în Turcia, la curtea sultanului Muhammed al II-lea, dar acum ca vasal al Imperiului otoman. De altfel, în. această schemă se încadrează minunat relatarea unui letopiseţ rusesc (dela mănăstirea Vosoresenia) despre evenimentele care au avut loc în 1475-1476 în Crimeia. Letopiseţul spune că în anul 1475 Turcii au ocupat Crimeia şi Caffa şi au devenit stăpânii ţării, numindu-1 han pe Mengli Ghirai. Sub anul 1476, acelaş letopiseţ ne informează că Ahmed-han a atacat Crimeia şi a supus-o izgonindu-1 pe Mengli Ghirai '. Oare nu a fugit el atunci în Turcia? Ştim că atunci Ah-med numise în calitate de guvernator al Crimeii pe protejatul său Djanibek, cunoscut în transcrierea rusă ca Zenebek. Avem tioate motivele să credem că Djanibek a guvernat Crimeia în numele lui Ahmed-han între anii 1476-1478. In orice caz, izvoarele ruse vorbesc despre aceasta 2. De altfel, acest fapt este relevat şi de C. V. Bazilevici, care ne vorbeşte de solia rusă trimisă în anul 1477 în Crimeia, la Djanibek.

Solia trimisă în anul 1476 de hanul Ahmed lui Ivan al III-lea trebue pusă în legătură cu acest insucces al lui Mengli Ghirai în Crimeia. La Moscova sosi un trimis al hanului, anume Bociuk, iar împreună cu el veniră şi neguţători cu multe mărfuri, mai ales cu cai. Solul cerea ca Ivan al III-lea să vină în persoană la reşedinţa hanului, ceeace nu mai corespundea de mult situaţiei reale şi trebuia să atingă onoarea suveranului rus. Desigur că Ivan al III-lea a refuzat

să plece şi a trimis în locul său pe Bestujev, în calitate de sol. Vorbind despre solia din anul

1 PSRL, voi. VIII, pag. 181, 183. V. V. Veliaminov-Zernov, op. cit., pag. 112. Vezi deasemenea pag. 100-112 din lucrarea sa, unde sunt redate toate informaţiile din izvoarele narative (ruse, orientale, polone) despre această perioadă confuză de cinci ani între 1474-1478.

2 V. V. Veliaminov-Zernov, op. cit., pag. 123.

1476, C. V. Bazilevici emite următoarele păreri: „Avem toate motivele să credem că refuzul de a plăti vâhodul constituise cauza chemării marelui cneaz”…1 Autorul argumentează serios teza sa. Nu vom căuta să o combatem aici. Desigur că aceasta a jucat un rol foarte mare, dar nu era vorba numai despre vâhodul pe care nu vroia să-1 plătească Ivan al Ifl-lea, ci despre faptul că era greu de găsit un moment mai prielnic pentru a putea exercita o presiune asupra lui Ivan al III~lea, decât în anul 1476, când aliatul principal al lui Ivan al illl-lea, Mengli Ghirai, încetase de a mai fi stăpânul Crimeii şi fusese silit să caute protecţie şi ajutor în Imperiul otoman.

Nu ştim în ce fel şi în ce împrejurări s'a întors Mengli Ghirai în Crimeia, în calitate de han vasal al Imperiului otoman. Doar un singur lucru este însă sigur şi anume să Imperiului otoman îi convenea mai bine să-1 menţină ca vasal pe Ghirai, decât pe unul din oamenii numiţi de hanul Hoardei Mari, adică de hanul Ahmed.

Revenirea la putere a lui Mengli Ghirai în Crimeia, în calitate de vasal al Imperiului otoman, a avut loc probabil în anul 1478 3. Este foarte puţin probabil ca cei de pe vremea aceea să fi apreciat corect importanţa istorică a acestui fapt. Numai cu greu putea cineva să prevadă rolul trist pe care îl va juca Imperiul otoman în istoria Crimeii în perioada târzie a evului mediu. De altfel, situaţia de vasalitate a hanului Crimeii în secolul al XV-lea s'a manifestat numai puţin în politica sa în Europa Răsăriteană. Prin forţa lucrurilor, hanul Crimeii trebuia să se alieze cu Moscovia împotriva Hoardei Mari, a hanului Ahmed, şi împotriva lui Cazimir al IV-lea. Ivan al III-lea era bine informat despre situaţia din Sud şi, ţinând seama de mersul ulterior al evenimentelor, a dus, prin intermediul ambasadorului său Ivan Zveneţ, tratativele corespunzătoare cu Mengli Ghirai3, după ce acesta ocupase a doua oară tronul de han al Crimeii. Parale], însă, se desfăşoară tratative de alianţă şi de cealaltă parte. Ahmed-han şi Cazimir al IV-lea pregăteau vădit un atac comun împotriva Rusiei moscovite.

Intr'un articol al său, de care am amintit adesea, C. V. Bazilevici explică în mod corect situaţia politică care exista în Europa Răsăriteană la începutul anului 1480. „Lichidarea defini-

1 C. V. Bazilevici, op. cit., pag. 34.

2 Spuler, op. cit., pag. 180.

3 C<5. Pvcck. HCTopm. o6iu. /Culegeri ale Societăţii Ruse de Istorie], ol. XXXXI, 1884, pag. 17-24. CV. B a z i 1 e v i ci, op. cit., pag. 42.

Descompunerea Hoardei de Aur tivă a independenţei Novgorodului în anul 1478 – scrie el – a produs o nouă înviorare a forţelor ostile Rusiei”. ' împotriva Moscovei se încheie o mare coaliţie din care făceau parte Cazimir al IV-lea, Ahmed-han, Ordinul cavalerilor teutoni şi oraşele germane din regiunea Mării Baltice2. Desigur că nu mai trebue subliniată gravitatea primejdiei care ameninţa tânărul stat al Moscovei. Cu toate că Ordinul cavalerilor teutoni şi oraşele germane au imobilizat o parte a forţelor ruseşti, au fost totuşi învinse, suferind pierderi grele – mai ales marele maestru în faţa Pscovului. Cazimir al IV-lea avu oarecare greutăţi în Lituania şi era ameninţat de un pericol iminent din partea lui Mengli Ghirai, care ţinea sub teroare Podolia prin incursiunile trupelor sale. Aceste greutăţi îl ţinură pe Cazimir al IV-lea legat de mâini,- încât el nu mai avu posibilitatea să întreprindă operaţii hotărîtoare împreună cu Ahmed-han, atunci când acesta din urmă porni în celebra sa campanie din anul 1480 împotriva Moscovei. In letopiseţele ruseşti, această campanie este descrisă amănunţit, cu toate că ele conţin şi contradicţii. Pe atunci, letopiseţele redau evenimentele în diferite feluri, în primul rând după poziţia cronicarului faţă de Ivan al III-lea şi de politica lui internă. Campania lui Ahmed-han a fost tratată amănunţit şi în istoriografia rusă. Foarte interesante sunt două lucrări, separate între 'ele printr'un interval de aproape patruzeci de ani: a) „Ivan al III-lea la Ugra” de A. E. Presniacov3 şi b) „Iarlîkul dat de Ahmed-han lui Ivan al III-lea” a lui C. V. Bazilevici4. Ştim bine că la confluenţa dintre Oca şi Ugra, pe ambele maluri ale căreia se aflau adversarii, nu s'a dat nici o bătălie. Cercetătorii şi-au pus, în numeroase rânduri, întrebarea cum se explică acest fapt. Ni se pare că astăzi situaţia este absolut clară. Ivan al III-lea aştepta momentul cel mai prielnic, căutând să obţină informaţii asupra mişcărilor lui Mengli Ghirai şi cu privire la apărarea plină de succes a oraşelor ruse din Nord. Ahmed-han, la rândul lui, aştepta ajutor din partea lui Cazimir al IV-lea.

Meritul ultimei cercetări a lui C. V. Bazilevici constă în faptul că, pentru clarificarea acestei probleme, el a recurs la 'CV. Bazilevici, op. cit., pag. 43.

2 Ibidem.

3 C6opHHK b «ecTh C. <t>. riJiaTOHOBa [Culegere în cinstea lui S. S. Platonov], Petersburg- 1911.

4 BecTH. Mock. yHHB. [Buletinul Universităţii din Moscova], 1948. nr. 1.

3fl8 iarlîkul lui Ahmed-hian către Ivian al III-lea, oare a ajuns până jla noi în traducere rusă şi care nu a fost folosit de cercetători până la C. V. Bazilevici. Autorul a dovedit autenticitatea acestui document şi a arătat importanţa sa istorică ca izvor nou. Ştim că, sub influenţa gerurilor care începuseră şi neprimind ajutor dela Gazimir al IV-lea, Ahmed-han a văzut lămurit, la începutul iernii anului 1480, că situaţia militară ia o întorsătură favorabilă pentru Ivan al III-lea. Socotind primejdios să mai rămână în acel loc, el hotărî să ridice tabăra şi să se întoarcă în stepă. C. V. Bazilevici are dreptate ' atunci când arată că iarlîkul lui Ahmed a fost scris în momentul plecării de pe malurile Ugrei, la sfârşitul lui Octombrie sau la începutul lui Noembrie 1480. După acest autor, redăm şi noi cuvintele iarlîkului: „Iar dacă ne-am îndepărtat

astăzi dela malurile [râului], am făcut-o pentrucă oamenii mei sunt fără haine şi caii sunt fără pături. Iar după nouăzeci de zile, după ce va trece gerul iernii, voi veni din nou la tine şi am să-ţi dau să bei apă turbure" 2. Iarlîkul trimis în numele lui Ahmed către Ivan al III-!ea este scris într'un stil aspru şi este plin de ameninţări. El cere lui Ivan al III-lea următoarele: „Şi tu să strângi în patruzeci de zile haraciul pentru mine: 60 000 altîni *, 20 000 când va da colţul ierbii şi 60 000 când va cădea frunza copacilor, iar tu să porţi semnul lui Bătu la Kalpak, mergând drept pe calea cea dreaptă, pentrucă voi sunteţi pe o cale greşită. Diacă nu aduni în patruzeci de zile haraciul pentru mine şi nu ai grijă să porţi semnul lui Bătu pe capul tău, atunci toţi boierii tăi cei cu chica deasă şi cu barbă lungă vor fi la mine; şi iarăşi nobilii mei cu tolbe de piele şi cu ciubote de safian * vor fi la tine" 3. In letopiseţe s'a păstrat amintirea tratativelor dintre Ahmed şi Ivan al III-lea şi în special a vorbelor aspre ale lui Ahmed care cerea ca Ivan să vină personal la reşedinţa acestuia şi să-i aducă „vâhodul". Acelaş letopiseţ arată că Ivan al III-lea a refuzat şi o cerere şi cealaltă. In letopiseţul din Cazan se găseşte o ştire, arătând că Ahmed-han „a trimis la marele cneaz de Moscova pe solii săi, după obiceiul străvechi a! strămoşilor săi, cu o basma prin care cerea vâhodul şi obrocul pentru anii trecuţi. Dar marele cneaz nu s'a înfricoşat defel de împărat şi luând

1 CV. Bazilevici, op. cit., pag1. 45

2 Ibidem.

* Veche monedă rusă de aramă de trei copeici – N. R. * Piele de tap sau de capră, marochin – - N. R.

3 C. V. Bazilevici, op. cit., pag31.

Descompunerea Hoardei de Aur acea basma cu chipul lui şi scuipând pe ea, a rupt-o în bucăţi şi asvârlind-o la pământ a călcat-o în picioare" '.

Judecând după context, această ştire trebue raportată la solia amintită a lui Ahmed, din anul 1476, către Ivan al III-lea. Demult se dovedise în ştiinţa istorică lipsa complectă de verosimilitate a acestei relatări, mai cu seamă acel pasaj unde se vorbeşte despre o „basma cu chipul său" 2, ceeace este puţin probabil pentru un han musulman ca Ahmed, din punctul de vedere al concepţiilor musulmane3. Totuşi această istorisire şi-a păstrat importanţa ei simbolică, deoarece conştiinţa poporului a legat de evenimentele din anii 1476 şi 1-480 sfârşitul jugului tătar şi „pustiirea Hoardei de Aur". Acelaş cronicar din Cazan mai scrie şi următoarele: „Amarnică a fost însă această putere mare şi barbară asupra ţării ruseşti de pe vremea lui Bătu şi până la domnia acelui Ahmet, împăratul Hoardei de Aur".

După Ahmed-han —- care a fost ucis în 1481 pe malul Do-neţtilui într'o bătălie cu Aibek – Hoarda se desfăcu din ce în ce mai mult în părţi separate şi printre hanii care se luptau între ei nu s'a găsit nieiunul capabil să creeze o stăpânire puternică. Un singur lucru se mai menţinea, şi anume moştenirea stăruitoare din vremurile abia trecute, pofta şi obişnuinţa cu jafurile şi tributurile din Rusia. In acest scop, hanii încheiau câteodată alianţe temporare, utilizând existenţa unor forţe feudale care încă nu dispăruseră complect din

Rusia. Solii hanului din Sărai sau din taberele temporare ale hanilor călătoreau – după obiceiul vechi – la Moscova, dar numai în foarte puţine cazuri obţineau o mică parte din ceeace căutau ei acolo. Şi nici nu putea să fie altfel. Rusia era acum un stat puternic şi independent, care îşi apăra cu mândrie onoarea şi acelaş cronicar din Cazan nu a denumit în mod întâmplător capitolul al cincilea

1 PSRL, voi. XIX, Ka3aHCKHii jieTonncen, (Letopiseţul din Cazan], 6-7,

2 P. Melioranschi, Hto Tai<oe „6acMa” 3OJioToopjbmcKnx nocjiob xam AxMaTa [Ce este „basma” solilor Hoardei de Aur de pe vremea hanului Ahmed], în ZVO, voi. XVII, pag. 0129 unm. C. A. Inostranţev, K Bonpocy o 6acMe [Cu privire la basma], în ZVO, voi. XVIII, pag. 0172 urm. A. A. S p i ţ î n, TaTapcrae 6aflcbi [Baisele tătare], în IAC, fasc 29, 1909.

3 Totuşi, cunoscutul turcolog P. Melioranschi (într'un articol de care am amintit mai sus) nu vede nimic neverosimil în reprezentarea chipului unei persoane pe o basma-paiţza. Vezi T. Melioranschi, op. cit., pag. 0131 urm.

— pe care îl începe imediat după evenimentele anului 1380 – în felul următor: „De pustiirea cea de pe urmă a Hoardei de Aur; şi de împăratul ei şi de slobozenie şi de măreţia şi cinstea ţării ruseşti şi de frumuseţea slăvitei cetăţi a Moscovei” '.

SFÂRŞIT